

ქართული

წიგნი

სახსრისწიგნი

ნარკვევები • მასალები

III

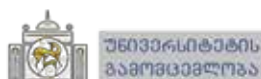
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Institute of Art History and Theory

Ani and Georgia

STUDIES • MATERIALS

volume III

EDITED BY
ZAZA SKHIRTLDZE

TBILISI 2020

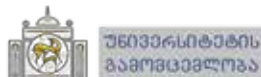
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ხელოვნების ისტორიის და თეორიის ინსტიტუტი

ანისი და საქართველო

ნარკვევები • მასალები

ტომი III

რედაქტორი
ზაზა სხირთლაძე

თბილისი 2020

შოთა რუსთაველის
საქართველოს ეროვნული
სამეცნიერო ფონდი

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის დაცვის
ეროვნული სააგენტო

თემატიკური რედაქცია
ნატალია ტურაბელიძე

დიზაინი და დაბადონება
ვანო კიკნაძე

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული
სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (გრანტი № HE 15-022)

თანადამფინანსებელი – საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის
ეროვნული სააგენტო

წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის
ავტორს და შესაძლოა, არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს

საავტორო უფლებები დაცულია

ამ გამოცემის არც ერთი ნაწილი არანაირი ფორმით და საშუალებით, იქნება ეს
ელექტრონული თუ მექანიკური, მათ შორის ფოტოპირის გადაღებით და მაგნიტურ
მოწყობილობაზე ჩაწერით, არ შეიძლება გამოყენებულ ან გადაცემულ იქნას საავტორო
უფლებების მფლობელის წინასწარი წერილობითი ნებართვის გარეშე

წიგნის მესამე ტომში გაერთიანებული მასალები – თავად პირველწყაროები, მოგვითხრობს იმ მრავალმხრივ პოლიტიკურ, აღმსარებლობით, სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებზე, რომლებიც ანის-შირაკს საქართველოსთან მრავალი ასწლეულის განმავლობაში აკავშირებდა. ეს მასალები აერთიანებს ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებს, ლაპიდარულ და ფრესკულ წარწერებს, ყარსისა და თბილისის მუზეუმებში დაცულ სიძველეებს – ნუმისმატიკას, ქანდაკებას, არქეოლოგიურ მონაპოვარს, დასასრულ, დოკუმენტებს თბილისისა და სანკტ-პეტერბურგის არქივებიდან, სახელდობრ საექსპედიციო ჩანაწერებს, საეკლესიო მმართველობასთან დაკავშირებულ ოფიციალურ მიმოწერას.

წარმოდგენილი მასალა შეძლებისდაგვარად სრულადაა დოკუმენტირებული; მას ერთვის როგორც ფოტოები, ისე გრაფიკული მონახაზები.

სარჩევი

ილუსტრაციების სია

ix

თავი I

ანისი – შირაპი და საქართველო პირველწყაროებში

გიორგი ტეიშვილი, ზაზა სხირტლაძე

5

თავი II

ანისი – შირაპი და საქართველო: ნაქალაქარის და მისი შემოგარენის
ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები

ლაპიდარული წარწერები

ქართული წარწერები

ზაზა სხირტლაძე

ვლადიმერ კეკელიას მონაწილეობით

131

სომხური წარწერები

ვლადიმერ კეკელია

166

ფრესკული წარწერები

ზაზა სხირტლაძე

ნელი ჩაკვეტაძის მონაწილეობით

207

თავი III

ანისის და საქართველოს ურთიერთობების ამსახველი სიძველემები თურქეთის და საქართველოს მუზეუმებში

ყარსის მუზეუმის ქართული მონემები
ირაკლი ფაღავა, მათა პატარიძე, ჯიმშერ ჩხვიმიანი

313

რელიეფი ქართული წარწერით ყარსის მუზეუმიდან

ნატალია ტურაბელიძე

355

საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული
არქეოლოგიური მასალა ანისიდან

ჯიმშერ ჩხვიმიანი

361

თავი IV

ანისი და საქართველო – საარქივო მასალები

ანისის ქართული სიძველემები დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიურში

ზაზა სხირტლაძე

369

ანისი XIX საუკუნის მიწურულს: წმ. გრიგოლის ეკლესიაში
მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურების აღდგენის
და მონასტრის დაარსების ცდები

ზაზა სხირტლაძე

395

ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესია: ნიკოლაი სინოვის საველე
დღიურები და მოხსენება

ზაზა სხირტლაძე

ნიკოლაი სმირნოვის და ირაკლი თებელაშვილის მონაწილეობით

437

დიმიტრი გორდემევის სამეცნიერო მასალები ანისის
წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის შესახებ

ზაზა სხირტლაძე, ირაკლი თებელაშვილი

523

შემოკლებები

535

ბიბლიოგრაფია

537

თავი II

ლაკიდარული წარწერები

ქართული წარწერები

1. „ქართული ეკლესია“. სამხრეთი ფასადი. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფოტო. პუბლიკაციიდან – Mapp 1910
2. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
3. სოფ. ანი (ყოფილი ოშაქლი). კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერიანი ქვები საცხოვრებელი სახლის სამეურნეო სათავსის აღმოსავლეთ კედელზე
4. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით, ქვის წყობის მეოთხე რიგის მეორე ქვა
5. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით, ქვის წყობის მეოთხე რიგის მეორე ქვა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
6. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით, ქვის წყობის მეოთხე რიგის მეცხრე ქვა
7. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით, ქვის წყობის მეოთხე რიგის მეცხრე ქვა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
8. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით, ქვის წყობის მესამე რიგის მეცხრე ქვა
9. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით, ქვის წყობის მესამე რიგის მეცხრე ქვა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
10. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის გრაფიკული მონახაზი. რუხი ფერით და მსხვილი კონტურით აღნიშნულია ახლად აღმოჩენილი ქვები
11. ივანე ჯავახიშვილის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 26r
12. ივანე ჯავახიშვილის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 27r
13. საჰმადინის წარწერა ანისის „ქართული ეკლესიის“ სამხრეთ ფასადზე. XX საუკუნის დასაწყისის ფოტო. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №532
14. ექვთიმე თაყაიშვილის მინაწერი საჰმადინის წარწერის ფოტოზე. ხეც, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №532, ფ. 6v
15. ნიკო მარის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 28r
16. ნიკო მარის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 30r
17. „ქართული ეკლესია“. სამხრეთი ფასადი.

- საჰმადინის წარწერა. XX საუკუნის დასაწყისის ფოტო. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №11653-1804
18. საჰმადინის წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 19. მანუჩის მეჩეთი. ჩრდილოეთი კედელი. აბუ-საიდის წარწერა. ათაბაგ ბაქარიას დამტკიცება. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №12917-105, დეტალი
 20. აბუ-საიდის წარწერა. ათაბაგ ბაქარიას დამტკიცება. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 21. მანუჩის მეჩეთი. ჩრდილოეთი კედელი. აბუ-საიდის წარწერა და მისი დამტკიცება. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №12917-105
 22. წმ. გრიგოლის ეკლესია. დასავლეთი ფასადი. ტიგრან ჰონენცის წარწერა
 23. ტიგრან ჰონენცის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. სტატიიდან – კულავა 2016
 24. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. ამირახორ თაყას საფლავის ეპიტაფია. ზედა მონაკვეთი
 25. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ამირახორ თაყას საფლავის ეპიტაფია. ქვედა მონაკვეთი
 26. ამირახორ თაყას საფლავის ეპიტაფია. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 27. წმ. გრიგოლის ეკლესია. დასავლეთი ფასადი. მლოცველის წარწერა
 28. მლოცველის წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 29. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ჩრდილოეთი ფასადი. მლოცველის წარწერა
 30. მლოცველის წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 31. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. სამხრეთი მკლავის სამხრეთი კედელი. ადიპ-იაკობის წარწერა
 32. ადიპ-იაკობის წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 33. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. სამხრეთი მკლავის დასავლეთი პილასტრის ჩრდილოეთ პირი. ცხონის წარწერა
 34. ცხონის წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 35. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. სამხრეთი პილასტრის ჩრდილოეთ პირი. იოვანეს წარწერა
 36. იოვანეს წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 37. წმ. გრიგოლის ეკლესია. კარიბჭე. აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთი მონაკვეთი, ნახევარსვეტის სამხრეთი ფერდი. მლოცველის წარწერა
 38. კარიბჭე. მლოცველის წარწერა. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი
 39. ყარსის მუზეუმი. რელიეფის ფრაგმენტი ჯვარცმის გამოსახულებით. წარწერის მარცხენა ნახევარი
 40. რელიეფის ფრაგმენტი ჯვარცმის გამოსახულებით. წარწერის მარჯვენა ნახევარი
 41. რელიეფის ფრაგმენტი ჯვარცმის გამოსახულებით. ნ. ჩაკვეტაძის გრაფიკული მონახაზი

სომხური წარწერები

1. წმ. გრიგოლის ეკლესია. სამხრეთი ფასადი. სამშენებლო წარწერა
2. სამშენებლო წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. Thierry N., Thierry J.-M. 1993-ის მიხედვით
3. წმ. გრიგოლის ეკლესია. აღმოსავლეთი ფასადი. მწიგნობართუხუცეს მათეს წარწერა
4. მწიგნობართუხუცეს მათეს წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან – **Opplix** 1966
5. წმ. მოციქულთა ეკლესია. გავითის აღმოსავლეთი ფასადის სამხრეთი ნიშა. ალბუღას წარწერა
6. წმ. მოციქულთა ეკლესია. გავითის ინტერიერი. დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთი კუთხე. საგადასახადო განწესება

7. კათედრალი. სამხრეთი ფასადის აღმოსავლეთი ნახევარი. ტიგრანის წარწერა	წარწერები 2 და 3. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q738-81
8. ტიგრანის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 3. გრაფიკული მონახაზი
9. მაცხოვრის ეკლესია. ფასადის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი. ვასილ გრიგოლის ძის წარწერა	წარწერები 4 და 5. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q738-81
10. ვასილ გრიგოლის ძის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 4. გრაფიკული მონახაზი
11. ქალწულთა ციხის (იგივე ბაქარიას) ეკლესია. სამხრეთი ფასადი. ამირსპასალარ ბაქარიას წარწერა. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 5. გრაფიკული მონახაზი
12. გაილაძორის კარიბჭის გოდოლი ბაქარია მხარგრძელის წარწერით. საერთო ხედი	წარწერა 6. გრაფიკული მონახაზი
13. გაილაძორის კარიბჭის გოდოლი. ბაქარია მხარგრძელის წარწერა	წარწერები 7 და 8. ფოტო
14. ბაქარია მხარგრძელის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 7. გრაფიკული მონახაზი
15. ჯუნდკანის წარწერა. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 8. გრაფიკული მონახაზი
16. ელბაირიკის წარწერა. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 9. გრაფიკული მონახაზი
17. ელბაირიკის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 9. ფოტო
18. ქალაქის კარიბჭე. წარწერა მთავარი შესასვლელის თავზე. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან - Орбели 1966	წარწერა 10. გრაფიკული მონახაზი
19. ქალაქის მთავარი კარიბჭე. წარწერა	წარწერა 11. გრაფიკული მონახაზი
20. ჰორომოსის მონასტერი. მთავარი ეკლესია. ჩრდილოეთი ფასადი. ამირსპასალარ ბაქარია მხარგრძელის წარწერა	წარწერა 12. გრაფიკული მონახაზი
21. ამირსპასალარ ბაქარია მხარგრძელის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან - Vardanyan 2015	წარწერა 13. გრაფიკული მონახაზი
	წარწერები 14 და 15. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q797-35
	წარწერა 15. გრაფიკული მონახაზი
	წარწერა 16. გრაფიკული მონახაზი
	წარწერა 17. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q738-84; გრაფიკული მონახაზი
	წარწერა 18. გრაფიკული მონახაზი
	წარწერები 19 და 21. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q797-36

ფრისკული წარწერები*

- წარწერა 1. გრაფიკული მონახაზი
 წარწერა 2. გრაფიკული მონახაზი

* წარწერის გრაფიკული მონახაზები შესრულებულია ნ. ჩაკვეტაძის მიერ. მონახაზების ნაწილი გადმოღებულ იქნა XX საუკუნის დასაწყისში ანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის პროცესში გადაღებული ფოტოებიდან.

- წარწერა 119. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 120. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q738-79
- წარწერა 120. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 121. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 122. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 123. ფოტო
- წარწერა 123. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 124. ფოტო
- წარწერა 124. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 125. ფოტო
- წარწერა 125. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 126. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 127. ფოტო
- წარწერა 127. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 128. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 129. ფოტო
- წარწერა 129. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 130. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 131. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 132. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 133. ფოტო
- წარწერა 133. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 134. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 135. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერები 136. გრაფიკული მონახაზი; ფოტო
- წარწერები 137. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 138. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q738-87
- წარწერა 138. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 139. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 140. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერები 141 და 142. ფოტო
- წარწერა 141. გრაფიკული მონახაზი

- წარწერა 142. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერები 143 და 144. ფოტო
- წარწერა 143. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 144. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 145. ფოტო
- წარწერა 145. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 146. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 147. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 148. ფოტო
- წარწერა 148. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 149. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 152. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 153. ფოტო
- წარწერები 153 და 154. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერები 155 და 156. ფოტო
- წარწერები 155 და 156. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 157. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 158. გრაფიკული მონახაზი
- წარწერა 159. გრაფიკული მონახაზი

თავი III

რელიეფი ქართული წარწერით ყარსის მუზეუმიდან

1. რელიეფი ჯვარცმის გამოსახულებით. ყარსის მუზეუმი, საინვ. №21.4.967/507
2. რელიეფი ჯვარცმის გამოსახულებით. უკანა მხარე

საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური მასალა ანიისიდან

1. ობსიდიანის ორფერდა ლამელა, საინვ. №GNM01 2-14:4
2. ბრინჯაოს სატევარი, საინვ. №GNM01 1-41:1

3. ხელადა, საინვ. №GNM01 2871
4. ბრინჯაოს მახვილის ტარი, საინვ. №GNM01 2-14:2
5. ადამიანის ბრინჯაოს ქანდაკების მკლავის ფრაგმენტი, საინვ. №GNM01 40-10:1
6. გულსაკიდი ჯვარი, საინვ. №GNM01 ა646; ძვ. ნომ. 2-14:3

თავი IV

ანისის ქართული სიძველევები დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიურში

1. ანისი. ნაქალაქარის საერთო ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან
2. დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიური. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დ. ბაქრაძის პირადი არქივი, საქმე №32, ფ. 79v
3. დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიური. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დ. ბაქრაძის პირადი არქივი, საქმე №32, ფ. 80r

ЭКСКУРСИЯ В АНИ

1. ანისი. ნაქალაქარის საერთო ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი № 5952-4077
2. ანისი. მანუჩეს მეჩეთი. ხედი აღმოსავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №10696-168
3. ანისი. საკათედრო ტაძარი. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5941-12923

4. ანისი. მაცხოვრის ეკლესია. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №10703-202
5. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5930-4072
6. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესიის კარიბჭე. საფლავად დადება. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q797-24
7. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ღმრთისმშობლის მიძინება, დეტალი. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №III16391
8. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია. მეფე თრდატის ნადირობა. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №III12622
9. ანისი. ნაქალაქარის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი. გამოქვაბულები. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №10704-203
10. ანისი. ციტადელის ეკლესია. ხედი აღმოსავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5954-4083
11. ანისი. ციტადელი, გუმბათიანი ეკლესია. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5918-4080

12. ანისი. ქალწულთა მონასტერი. საერთო ხედი. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5921-5000
13. ანისი. ციტადელი. მცირე გუმბათიანი ეკლესია. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5945-4068

**ანისი XIX საუკუნის მიწურულს:
წმ. გრიგოლის ეკლესიაში
მართლმადიდებლური
ღმრთისმსახურების აღდგენის და
მონასტრის დაარსების ცდები**

1. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია XIX საუკუნის მიწურულს. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №5935-4073
2. ანისი. წმ. გიორგის ეკლესია დღეს
3. პერისტერას წმ. გრიგოლის მონასტერი, საერთო ხედი სამხრეთიდან <http://callofturkey.blogspot.com/2014/09/gregorius-peristera-monastery.html>
4. პერისტერას წმ. გიორგის მონასტერი <http://callofturkey.blogspot.com/2014/09/gregorius-peristera-monastery.html>
- 5-8. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის ხელმოწერები მის მიერ სხვადასხვა დაწესებულებაში გაგზავნილი წერილებიდან. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 489, საქმე №41781
- 9-10. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის თხოვნა ყარსის ოლქის და ალექსანდროპოლის მაზრის მოსაყდრე ევსტათესადმი. 1884 წლის 24 დეკემბერი. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 489, საქმე №41781
11. ჰორომოსის მონასტერი XIX საუკუნის მიწურულს. ბ. სხირტლადის ფოტოკოლექციიდან

12. ჰორომოსის მონასტერი დღეს
- 13-14. ყარსის ოლქში მიწების გამანაწილებელი კომისიის წერილი ყარსის ოლქისა და ალექსანდროპოლის მაზრის მოსაყდრისადმი. 1885 წლის 24 იანვარი. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 489, საქმე №41781
15. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესიის საკურთხეველი. საერთო ხედი
16. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესიის საკურთხეველის იატაკი
- 17-18. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის თხოვნა საქართველოს ეგზარქოსისადმი. 1886 წლის 9 აპრილი. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 489, საქმე №41781

**ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესია:
ნიკოლაი სიროვის სავლემ დღიურები და
მოხსენება**

1. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერის ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთი. საერთო ხედი. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q738-82
2. სამხრეთ-აღმოსავლეთი აფრა. წმ. მახარებელი იოანე. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q797-31
3. დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთი კედელი. პირველი და მეორე რეგისტრის ფრესკები, საერთო ხედი. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №III16400
4. ეკლესიის კარიბჭე. აღმოსავლეთი კედლის საერთო ხედი. 1910-იანი წლების ფოტო. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი, №Q7738-96

საველე დღიური *

1. ფ. 28r, გუმბათქვეშა აფრები. წმ. მახარებლების – ლუკას და იოანეს გამოსახულებების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები
2. ფ. 33r, საკურთხევლის კონქი. მრავალფრთედთა გამოსახულებები
3. ფ. 34r, საკურთხეველი. მოციქულთა ზიარება. სალხინებლის გამოსახულება
4. ფ. 39r, საკურთხეველი. წმ. იოანე ოქროპირის გამოსახულების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები და გრაგნილზე შესრულებული ტექსტი
5. ფ. 40r, საკურთხეველი. წმ. ნიკოლოზისა და წმ. გრიგოლის გამოსახულებების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები და წმ. ნიკოლოზის გრაგნილზე შესრულებული ტექსტი
6. ფ. 41r, საკურთხეველი. წმ. ლეონტიოსის და წმ. პეტრე ალექსანდრიელის გამოსახულებების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები
7. ფ. 43r, საკურთხეველი. წმ. ათანასე ალექსანდრიელის და წმ. სილიბისტროს გამოსახულებების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები
8. ფ. 44r, საკურთხევლის სარკმელი. წმ. გერმანოზის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
9. ფ. 45r, საკურთხევლის სარკმელი. წმ. სტეფანე პირველმოწამის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
10. ფ. 46r, საკურთხევლის ქვედა ნაწილში არსებული ნიშები
11. ფ. 48r, საკურთხეველი. წმ. არისტაკესის გამოსახულების ბერძნული განმარტებითი წარწერა
12. ფ. 49r, საკურთხეველი. წმ. ვრთანესის გამოსახულების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები
13. ფ. 50r, ღმრთისმშობლის ხარება. წმ. მთავარანგელოზ გაბრიელის გრაგნილზე შესრულებული ქართული წარწერა
14. ფ. 50v, მთავარანგელოზთა კრება. ქართული განმარტებითი წარწერის ფრაგმენტი
15. ფ. 14r, ეკლესიის სამხრეთი მკლავი. გამოსახულებათა განთავსების სქემა
16. ფ. 59r, მაცხოვრის, წმ. გიორგის და წმ. თეოდორე სტრათილატის გამოსახულებების ქართული განმარტებითი წარწერები
17. ფ. 62r, წმ. ეკატერინეს გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
18. ფ. 64r, წმ. წინასწარმეტყველ სოფონიას გრაგნილზე შესრულებული ქართული ტექსტი
19. ფ. 65r, წმ. წინასწარმეტყველ ესაიას გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
20. ფ. 69v, ქრისტეს შობის კომპოზიცია. დოქის ჩანახატი
21. ფ. 70v, სამხრეთი მკლავის სარკმელი. წმ. პანტელეიმონის და წმ. ერმოლაოსის გამოსახულებათა ქართული განმარტებითი წარწერები
22. ფ. 71r, ქრისტეს შობის კომპოზიციის და წმ. იოსების განმარტებითი ბერძნული და ქართული წარწერები
23. ფ. 74r, ღმრთისმშობლის მიძინება. ქართული განმარტებითი წარწერა
24. ფ. 85r, წმ. წინასწარმეტყველ იონას გრაგნილზე შესრულებული ქართული ტექსტი
25. ფ. 86r, წმ. მამაჲს გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
26. ფ. 91r, ლაზარეს აღდგინება. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერის ფრაგმენტი. წმ. მერკურის და წმ. ნიკიტას გამოსახულებათა ბერძნული განმარტებითი წარწერები
27. ფ. 94r, სამხრეთ-დასავლეთი პილონის გეგმა და ჩრდილოეთი პირი
28. ფ. 94v-95r, წმ. მესვეტე სვიმეონ ალუპოელის

* ნიკოლაი სიხოვის საველე დღიური ინახება რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივში (ფონდი 51, საქმე 11, 12).

- ქართული განმარტებითი წარწერა
29. ფ. 97r, ჩრდილო-დასავლეთი პილონის სამხრეთი პირი
 30. ფ. 98r, წმ. სვიმეონ ანტიოქიელის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერის ფრაგმენტები
 31. ფ. 13r, დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბე. ჯვარცმის კომპოზიცია
 32. ფ. 110v, სამხრეთ-დასავლეთი პილონის ჩრდილოეთი პირი. წმიდანის თავის სქემა
 33. ფ. 111r, წმ. თეოქტისტი ლესბიელის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
 34. ფ. 112r, წმ. გრიგოლი მეფე თრდატის წინაშე. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 35. ფ. 112v, წმ. გრიგოლი მეფე თრდატის წინაშე. მეფე თრდატის ფიგურა
 36. ფ. 114r, წმ. გრიგოლის ფეხებით დაკიდება და მარილით წამება. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 37. ფ. 116r, წმ. გრიგოლის წამება ჭახრაგებით. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 38. ფ. 118r, კოცონს ზემოთ ფეხით დაკიდებული წმ. გრიგოლის გარობგვა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 39. ფ. 122r, წმ. გრიგოლის წამება სამსჯვალით სიარულით. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 40. ფ. 123r, წმ. გრიგოლი ხაროში. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 41. ფ. 127r, რიფსიმეან ქალწულთა წამება. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 42. ფ. 130r, წმ. გრიგოლის ხაროდან აღმოყვანება. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 43. ფ. 130v, წმ. გრიგოლის ხაროდან აღმოყვანება. სათლის ჩანახატი
 44. ფ. 133r, მეფე თრდატის ნადირობა. თავსაბურავების ჩანახატები
 45. ფ. 133v, ორნამენტული მოტივი მეფე თრდატის ნადირობის სცენიდან
 46. ფ. 136r, მეფე თრდატის ოჯახის მიგებება წმ. გრიგოლისადმი. სცენის ქართული

- განმარტებითი წარწერა
47. ფ. 137r, წმ. გრიგოლის მიერ მეფე თრდატის განკურნება. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 48. ფ. 138r, არქიტექტურული ფონის დეტალი წმ. გრიგოლის ლოცვისა და განკურნების სცენიდან
 49. ფ. 140r, ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული. ქართული განმარტებითი წარწერა
 50. ფ. 139r, ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული. ქართული განმარტებითი წარწერები
 51. ფ. 142r, წმ. გრიგოლის ეპისკოპოსად ხელთდასხმა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 52. ფ. 144r, წმ. გრიგოლის მიერ ერის მონათვლა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 53. ფ. 144v, წმ. გრიგოლის მიერ ერის მონათვლა. დეტალი
 54. ფ. 145r, წმ. გრიგოლის კურთხევით მისი ძის, არისტაკესის ეპისკოპოსად ხელთდასხმა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 55. ფ. 146r, წმ. გრიგოლი მანის ქვაბში. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა
 56. ფ. 149r, წმ. წინასწარმეტყველების - ელიას, აბაკუმის, ნათანის და ეზრას გამოსახულებების ქართული განმარტებითი წარწერები
 57. ფ. 150r, წმ. წინასწარმეტყველების - ესაიას, იერემიას, დანიელის, ასაფის და ზაქარიას გამოსახულებების ქართული განმარტებითი წარწერები
 58. ფ. 151r, წმ. წინასწარმეტყველების - ეზეკიელისა და ბარუქის გამოსახულებების ქართული განმარტებითი წარწერები
 59. ფ. 8r, გუმბათის ყელი. რელიეფური ვარდული
 60. ფ. 9r, გუმბათის ყელი. ვარდულების და არწივის რელიეფები
 61. ფ. 13r, ტაძრის სამხრეთი ფასადი
 62. ფ. 20r, ტაძრის კარიბჭე. სცენების და ფიგურების განლაგების სქემა
 63. ფ. 19r, ტაძრის კარიბჭე. გეგმა
 64. ფ. 23v, კარიბჭე. ორნამენტული მოტივები

- 65. ფ. 26r, კარიბჭე. საფლავად დადება. სცენის ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები
- 66. ფ. 29r, კარიბჭე. გარდამოხსნის სცენის ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები
- 67. ფ. 30r, კარიბჭე. წმ. გრიგოლის ფიგურის ბერძნული განმარტებითი წარწერა
- 68. ფ. 31r, კარიბჭე. გამოსახულებათა დეტალები
- 69. ფ. 36r, კარიბჭე. ჩრდილოეთ კედელზე სცენების და ფიგურების განლაგების სქემა
- 70. ფ. 42r, კარიბჭე. დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთზე გამოსახულებების განთავსების სქემა
- 71. ფ. 45v, კარიბჭე. ცოდვილთა დანთქმის სცენა
- 72. ფ. 45r, კარიბჭე. ცოდვილთა დანთქმის სცენა. დედამიწის პერსონიფიკაციის ქართული განმარტებითი წარწერა
- 73. ფ. 47r, კარიბჭე. წმ. კლიმენტის და წმ. ზოსიმეს გამოსახულებების ბერძნული განმარტებითი წარწერები
- 74. ფ. 48r, კარიბჭე. წმ. ზოსიმეს გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა
- 75. ფ. 49r, კარიბჭე. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის კონსტრუქცია
- 76. ფ. 56r, კარიბჭე. წმიდანის ფიგურის სამოსის ქობის დეკორი
- 77. ფ. 60r, კარიბჭე. წმიდა მღვდელმთავრის გრაგნილი
- 78. ფ. 61r, კარიბჭე. წმ. იოანეს გამოსახულების ბერძნული და ქართული განმარტებითი წარწერები
- 79. ფ. 69r, ჩრდილო-დასავლეთი სამლოცველო. ხედი დასავლეთიდან

მოსაენება

- 1. ფ. 84r, წმ. გრიგოლის ეკლესია. ორნამენტული რელიეფები

დიმიტრი გორდევის სამეცნიერო მასალები ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის შესახებ*

- 1. ფ. 104, მოხატულობის ზედა რეგისტრის განშლა, ასომთავრული წარწერების გადმონაწერებით და მოკლე შენიშვნებით
- 2. ფ. 105r, გუმბათის ქვედა რეგისტრის წინასწარმეტყველთა ფიგურების სქემები, გამოსახულებათა განმარტებითი წარწერებით და გრაგნილებზე არსებული ტექსტების გადმონაწერებით.
- 3. ფ. 105v, გუმბათის ქვედა რეგისტრის წინასწარმეტყველთა ფიგურების განმარტებითი წარწერები და გრაგნილებზე არსებული ტექსტების გადმონაწერები
- 4. ფ. 103, წმ. იოანე მახარებელი
- 5. ფ. 102, მოციქულთა ზიარება ღვინით
- 6. ფ. 99, უფლის შობა
- 7. ფ. 98, ლაზარეს აღდგინება
- 8. ფ. 97, იერუსალიმად შესვლა
- 9. ფ. 96, ჯვარცმა
- 10. ფ. 95, გარდამოხსნა
- 11. ფ. 94, მენელსაცხებლე დედეგი მაცხოვრის საფლავთან
- 12. ფ. 92, ჯოჯობეთად შთასვლა
- 13. ფ. 93, ქრისტეს გამოცხადება მენელსაცხებლე დედებთან
- 14. ფ. 91, ღმრთისმშობლის მიძინება
- 15. ფ. 100, წმ. გიორგი და წმ. თევდორე
- 16. ფ. 101, ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული
- 17. ფ. 106, ტაძრის გეგმაზე წარწერებით აღნიშნული მოხატულობის საერთო სქემა – კომპოზიციები და ცალკეული ფიგურები

* დ. გორდევის მიერ შესრულებული ჩანახატები აღებულია მისი არქივიდან (საქმე №276) რომელიც ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის არქივში.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
والسنة النبوية الطيبة الطاهرة
والسنة النبوية الطيبة الطاهرة
والسنة النبوية الطيبة الطاهرة
والسنة النبوية الطيبة الطاهرة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
والسنة النبوية الطيبة الطاهرة

OMLULI
1829

الله اعلم
بما كنا نعمل
والله اعلم
بما كنا نعمل
والله اعلم
بما كنا نعمل
والله اعلم
بما كنا نعمل
والله اعلم
بما كنا نعمل

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
والله اعلم
بما كنا نعمل

თავი I

ანისი-შირაკი და საქართველო
პირველწყაროებში

ანისიდან საქართველომდე : ძირითადი მაგისტრალები

ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა

[ახ. წ. I ს.]

მაშინ ამათ მეფეთა ქართლისათა აზორკ და არმაზელ მოუწოდეს ოვსთა და ლეკთა, და გარდამოიყვანეს ოვსთა მეფენი, ძმანი ორნი გოლიათნი, სახელით ბაზუკ და აბაზუკ, სპითა ოვსეთისათა. და მათ გარდამოიტანნეს თანა პაჭანიკნი და ჯიქნი. და გარდამოვიდა მეფე ლეკთა და გარდამოიტანნა დურძუკნი და დიდონი. და ამათ მეფეთა ქართლისათა შემოიკრიბნეს სპანი თვსნი, და შეკრბა ესე ყოველი სიმრავლე ურიცხვ. და სიმარჯვთ ფარულად შეკრბეს, ვიდრე შეკრბებოდეს სპანი სომეხთანი. და შევიდეს ესენი სომხითს და უგრძნეულად წარმოსტყუენეს შირაკუანი და ვანანდი ბაგრევანამდე და ბასიანამდე, და შეიქცეს და ჩატყუენეს დაშტი ვიდრე ნახტევანამდე, და აღიღეს ტყუე და ნატყუენავი ურიცხვ, და აღივსნეს ყოველითავე ხუასტაგითა, და გამოვლეს გზა ფარისოსისა.¹

ღევონდი, ხალიფების ისტორია

[774 წ.]

჊ი ირეოხაყ ვინჴნი ი მჩაყანოიფინე ნიგაჲ ხასანერ ი ვაითონი Ⴀიერას ი ვიჴონი Ⴀითნაყი, სი საყანანერ ვირანანათაყ ხარსიჴნი: Ⴀი ირ ინიჴ ვათანერ ი მნიჴნი ნორა ათნაჲ ხანყანთაყ ათნანაყ თათჴ ირეოჲ ვინაყ ი სიჴინანს Ⴀერას აუქარსიჴნი, სი რნიჴ ნანა ათნანაყ ნაქარაყჴ აუქარსიჴნი: Ⴀი ხასნაყ ხანყან ი ჴაღანჴნი Ⴀიჴინ, ნჴჴ აყი ირჴიჴ იათნი ვირბნესანი კირიჴნი ჴინაყსიჴნი Ⴀაღჴაღასიჴნი ათნიჴი ვირე ვაითონ Ⴀახინსთნი, სი ვႠანყათ ირეოჲ Ⴀჴითოჲ ვაყარაყსთნი ჴაჴიჴ სი ვაყი ნაქარარანი, სი ხანათით ინიჴნი ვინჴნი ნიგაჲ ხასანერ აუქარსიჴნი Ⴀერას ი ვაითონი ირ სიჴი Ⴀანჴსთ. სი საყსაყ ვსიჴინან Ⴀაჴიჴნი აყით ინიჴ ათარანი. სი ვინაყ Ⴀარნაყ Ⴀაქარასან ათნიჴნი აუქარსიჴნი ჴაჴიჴნი: Ⴀისი ნორა ნერჴნაყ აყათაყარანი აუქარსიჴნი Ⴀეჴერასოვ. სი ათანაყი ანანაყ ვიჴსანოიფინ ანანინი ირეოჲ ი Ⴀარაყ Ⴀეჴერასოვ სი ი Ⴀარაყ Ⴀენიჴი, ირ სნი Ⴀიჴიჴ.²

[ართავაზდ მამიკონიანი] წავიდა შირაკის გავარში, სოფელ კუმაირში, სადაც მოკლა ხარკის ამკრები, ხელთ იგდო მთელი მისი ქონება და იქიდან ქვეყნის სხვა ნახარაგებთან ერთად ქართველთა მხარეებისაკენ გაემართა. როდესაც ქალაქ დვინში მოაღწია [ამ] ამბავმა... მუჴამედმა სწრაფად შეკრიბა დიდძალი ჯარი და სომეხთა სპარაპეტის სუმბატ ამოტის ძისა და სხვა ნახარართა თანხლებით დაედევნა მათ. [მუჴამედმა] მიაღწია ქართველთა ქვეყანას, სამცხის გავარს, დაიპყრო გასასვლელები, დაიბრუნა ნადავლის ნაწილი. ხოლო [ჯანყებულები] გააძევა სომეხთა ქვეყნიდან. ხოლო ისინი წავიდნენ და თავშესაფარი ჰპოვეს ეგრისელთა ქვეყანაში. არტავაზმა კი თვით მიიღო ხელისუფლება ეგრისელებზე და ქართლზე.³

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[901-904 წწ.]

ნათქვამიან ჰოვანეს... ხაასანერ ი ფაყთასკარანს քաղաք. և անտի ելեսა վաղվաղակի ընդ Ուտի գաւառ՝ գայ մինչև ցտաշրատափ: Չայս իբրև լսէր արքայ՝ զօրաց բազմաց ի միասին հորդան տունսալ՝ երթեսալ ունէր զկիրճն և զնեղուցն պողոտայիցն կողմանցն Աշոցաց և Տաշրաց, ոչ տալ նմա թոյլ հետի աղագաւ անցանէ: Իսկ ապա գայն տեսեսալ Մուսիսայ գաղտաբար ինն զարևոտեսալ կողմանք լերին պարառոցեսալ ընդ ցածուն վայրս լերինն բարձանց անկանէր յայսկոյս ի գաւառն Շիրակայ և անդ երեկօքս արարեսալ՝ վաղվաղեսալ ճնայեսալ հաասանէր ի Դ-վին քաղաք: Իսկ արքայ իբրև յապագայս ինն ինացեսալ զչունն Մուսիսայ ընդ արևոտեսալ կողմն լերինն, թէպէտև հետաստէին զկնի, սակայն ոչ ժամանեսալ հաասանէր գումարտակ շինէր ի քաղաքապիւղն Արուճ, ի ծործորս Արագած լերին.⁴

იუსუფ ოსტიკანმა... მიაღწია ქალაქ ფაიტაკარანს, იქიდან კი მცისვე გამოვიდა უტიის გავარით და ტაშრატაფამდის მივიდა. როგორც კი შეიტყო ეს მეფემ, დიდძალი ჯარი გამოიყვანა, გაემართა და დაიკავა აშოცისა და ტაშირის მხარეთა გზების ვიწრო გასასვლელები, რომ არ მიეცა მისთვის საშუალება ქვეითად გადასულიყო. ეს რომ იუსუფმა დაინახა, ფარულად შემოუარა მთას დასავლეთის მხრიდან დაბალი ადგილებით და გადავიდა შირაკის გავარში, სადაც ღამე გაათია. [შემდეგ] კი ისწრაფა და მიაღწია ქალაქ დვინს. მეფემ გვიან შეიტყო იუსუფის მთის დასავლეთის მხრიდან წასვლის შესახებ და თუმცა დაედევნა უკან, მაგრამ ვერ დაეწია. [მეფემ] არაგაწის მთის ხეობებში, დაბა-ქალაქ არუჭში დაიბანაკა.⁵

სტეფანე მტბეგარი, წამებად წმიდისა გობრონისი

[914 წ.]

და მოვიდეს [აბულ კასიმის ლაშქარი] ციხესა მას ყველისასა, რომელი იყო გურგენ ერისთავთა ერისთავისა, რომელსა შინა იყვნეს აზნაურნი წარჩინებულნი და სანატრელი მოწამქ ქრისტესნი გობრონ მათ თანა. მოვიდეს და მოადგეს ციხესა მას ყველისასა, გარე შეადგეს კარვები იგი მათი, ვითარცა თოვლი, რომელნი ხუთისა სოფლისა საზღვართა და-ოდენ-ეტივნეს იწროებით... ხოლო ველმწიფქ იგი ჰბრძოდა ციხესა მას ოც და რვა დღე და ნაბაკნი შეუჭდეს, რომელთა განჭურითეს კლდქ და განარღვეს ზღუდქ, რომელთა გამოუჭდის ნეტარი გობრონ და განდევნის და ძლევისა მისგან უმეტქს განაკვრენა ყოველნი, და ვითარ არა იყო შეწყენად, არცა წინა-აღდგომად, საფიცი ითხოვეს, რამეთუ ღმერთმან განიჭნა იგინი. ესრჭთ გამოიყვანნა იგინი და განუყენა კაეტთა თვსთა რიცხვთ ვითარ ორასნი ოდენ. ხოლო ნეტარისა გობრონისი ამცნო უმეტედს ყოველთასა კრძალვით ჰყრობად და ესრჭთ წარემართა. და მგზავრ რომელთა-მე აბირებნ და აქადებნ სიკუდილსა, და რომელთა მიავლინებნ მისა და აღუთქუამნ კეთილთა, და ესრჭთ აიძულებნ წინადაცუეთად და დატეგებად ქრისტესსა... და მოიწივნეს თალინს.⁶

ჰასან რუმლუ, უმშვენიერესი ისტორიათაგანი

[1516 წ.]

در این سال میان قرقره و منوچهر در گرجستان محاربه واقع شده قرقره فرار کرده در تبریز بسعادت ملازمت خاقانی استسعاد یافت و احوال مملکت گرجستان و استیلاى معاندان عرض کرد رای آفتاب اشراق پرتو التفات بر حال منوچهر انداخت و حکم فرمود که دیوسلطان روملو و چرکین حسن تكلو و نارین بیگ قاجار و قزاق بیگ روملو و حسن بیگ جوتہ بتعجیل تمام متوجه شوند و سعی نمایند که شاید بعنایت الهی عرصه گرجستان از وجود آن منجوس پاک شود امر از راه شوره گل متوجه آق شهر گشتند و چون قضای آسمانی و بلاى ناگهانی باطراف آن بلده محیط شدند منوچهر از مشاهده اینحال آتش در نهادش افتاده و پایى قرارش از جای رفته با ازناوران متوجه قرسول گشته

ამ წელს ბრძოლა მოხდა ყვარყვარესა და მანუხარს შორის საქართველოში. ყვარყვარე გაიქცა და თავრიზში გაბედნიერდა ხელმწიფესთან ხლებით. მან მოახსენა [ხელმწიფეს] საქართველოს მდგომარეობისა და [იქ] ურჩთა მძლავრობის შესახებ. დიდებულმა მზემ (შაჰმა) წყალობის სხივები მოჰფინა მანუხარს და ბრძანება გასცა, რომ დივ-სულთან რუმლუ, ჩარქინ ჰასან თაქალუ, ნარინ-ბეგ ყაჯარი, ყაზაყ-ბეგ რუმლუ და ჰასან-ბეგ ჯუთე საჩქაროდ წასულიყვნენ და ეცადნათ, ეგებ ღვთის დახმარებით საქართველოს არე გაიწმინდოს იმ უწმინდურთაგანო. ამირები შურაგელის გზით გაემართნენ აყ-შაჰრისაკენ და იმ ქვეყნის მხარეებს მოედვენენ, როგორც ცით მოვლენილი მოულოდნელი უბედურება. მანუხარმა რომ ეს იხილა, თავბარი დაეცა, გაიქცა და აზნაურებთან ერთად ყარასულში წავიდა.⁸

ჰასან რუმლუ, უმშვენიერესი ისტორიათაგანი

[1546-1547 წწ.]

بعد از آن شاه دین پناه با سپاه بیکران روانه گرجستان گردید از شوره گل عبور نموده باق شهر آمد
در ان ایام از بام تا شام و صباح تا رواح پیوسته ابر چون دست کریمان سیم می پاشید و کوه از سبب
در چنان حال پادشاه ظفر مأل بر سر گبران شیبخون آورده⁹

ამის შემდეგ რჯულის საფარველმა შაჰმა უამრავი ჯარით გაილაშქრა საქართველოზე, გადაიარა შურაგელი და აყ-შაჰრს მივიდა. იმ დღეებში დილიდან საღამომდე [თოვლი] ღრუბლიდან განუწყვეტლივ ისე იფრქვეოდა, ვითარცა ვერცხლი გულუხვთა ხელიდან... ასეთ მდგომარეობაში ძლევამოსილმა ხელმწიფემ ღამით თავდასხმა მოახდინა ურწმუნო [ქართველებზე].¹⁰

ფარსადან გორგიჯანისძე, საქართველოს ისტორია

[1547 წ.]

ყაენი შირვანს მივიდა, იქაური საქმები გაარიგა და თავ გამზიდავნი ამოსწყვიტა. იქიდან იანვრის სიცივეშიგ რომ მტკვარი ასრე გაეყინა, რომ ლაშქარი მაზედ გადოიდ-გამოდიოდა, ანისის გზით შორეკალს მივიდა, იქიდან სამცხეს მივიდა. კახეთის ბატონი ლევან და იმერეთის მეფე ბაგრატ ძღვნითა და კარგის ფეშქაშით ყაენსთან მოვიდნენ. ის ლაშქრობა ერთგულათ იმსახურეს. თოვლს საქართველო ასრე გაეჭადა, რომ მთა და ბარი გასწორებული ჩნდა. იმ დროს ჯავახეთს თავს დაესხა. მრავალი სული დაატყვევეს, იქიდანმენ ქართლსმედ ჩაიარეს...¹¹

სიმეონ ერევანცი, მემუარები

[1765 წ.]

Եւ մանասիւնդ՝ թշնամիք եղեն նմա ամենայն շրջակայք երկրիս մերոյ. ուստի վնասս եւս հասանէր երկրիս... Առաւել եւս՝ Ղազախեցիքն եղեն ընդ նոսա թշնամիք եւ արեան նոցին ծարաւիք... Որք եւ քանիցս անգամ մատուցեալ միաբանութեամբ առ տէրն իրեանց շերակ Արքայն, եւ խնդրեցին զհրաման զայ եւ առնուլ ըզվրէժ արեանն իրեանց, բայց նա չ'իներ նոցին ունկնդիր: Որք թէպէտ եւ յատկապէս քրտացն աղագաւ խնդրէին զհրաման, սակայն նա եւ ոչ ընդ այն հաճէր: Այլ յայսմ միջոցի ելեալ ՚ի Թիֆլիզոյ անկարծ եկն բազում զօրօք ՚ի Ղազախս եւ նստաս անդ, որոյ զմիտս ոչ ոք իմացաւ, թէ Է՞ր աղագաւ, զի յոմանց ասացաւ թէ՛ գնալոց է ՚ի վերայ Շուշայ բերդին, եւ յայոց թէ՛ երթայ ՚ի Ղարատաղ աւարել զՇաղաւ կոչեցեալ քիւրտն. եւ բազումքայսպիսիք կարծեցան: Այլ չեւ եւս հաստատապէս լուեալ մեր զգալուստ նորին ՚ի Ղազախս, յանկարծակի լուաք թէ ահա եկն երկուտասան հազար զօրօք ՚ի Ղփչաղ եւ երթայ յաւարել զքիւրտն... Եւ քիւրտն էր յայնժամ ՚ի Կողբ ՚ի Փարչինիս եւ ՚ի Տարաքեանտ գիւղորայսն, յայնկոյս զետոյ Երասիլ.¹²

განსაკუთრებულად მტრობდნენ ქურთებს ჩვენი მეზობელი ქვეყნები, რომლებიც ასევე შევიწროებულნი იყვნენ მათგან... ყველაზე მეტად ყაზახის მცხოვრებლები იყვნენ ქურთების მტრები და მათი სისხლი სწყუროდათ... მათ რამდენჯერმე მიმართეს თავიანთ ბატონს – მეფე ერეკლეს და სთხოვეს, რომ ან დაემორჩილებინა ქურთები თავისი ხელისუფლებისათვის, ანდა შური ეძია მათზე, მაგრამ მეფემ ყურადღება არ მიაქცია ამ თხოვნას. მალე მეფე გამოვიდა თბილისიდან, უცაბედად მოვიდა დიდძალი ჯარით ყაზახში და იქ დაჯდა, ხოლო ვერავინ შეიტყო თუ რა იყო მისი მოსვლის მიზეზი, რადგან ზოგს ეუბნებოდა, რომ წასული იყო შუშის ციხის ასაღებად, ზოგს – რომ წავიდა ღარატაღზე, რათა შალავად წოდებული ქურთი აეოხრებინა. არამედ ჩვენ დამტკიცებულად გვესმა, რომ იგი ყაზახში მოვიდა, ოციათასიანი ჯარით ღფრალში დაიბანაკა და შემდეგ წავიდა ქურთების ასაოხრებლად... ქურთები იყვნენ მაშინ სოფლებში – კოლბში, ფარჩინსა და ტარაქეანტში, მდინარე არაქსის მხარეს.¹³

იესე ბარათაშვილი, ცხოვრება-ანდერძი

[1769 წ.]

ქურთზე წაბძანდა ბატონი ოკლონბერს 5, მცხეთას მიბძანდა უაზრობისათვის, იქიდან დილომზე გამოვიარეთ, წყნეთს ავედით. იქიდან კოჟორზე ჩავედით, დმანისზე წარვლეთ და ყარახანზე შევიარეთ. უთმინო ნეფხვა და ბუქი შეგვიპყრობდა. დავარბივეთ. ოკლონბერს 13 არფანაის პირზე ანისის ციხის ქვეით დავდევეთ, ლაშქარი დატვირთული შორს იყო, იმ ღამეს ბატონს არავინ ახლდა ქეშიკი. ორი ბიჭი კარავში დავაგდე და ორი ბიჭი და მე ქეშიკში ვიახელით. შუალამისას ქურთები ჩამოსულიყვნენ, ჩემი ცხენები დაეჭირათ, ბიჭებს ვერა გაეგოთ რა და წაეყვანათ. დიად კაი ცხენები დამეკარგა. მეორეს დღეს კარავი და ბარგი წარებს ავკიდეთ. მე ერთი ჯაგლაგი ვითხოვე და წამოველ. ერევანს მივედით.¹⁴

ზიარი სინდინდეები

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[V-XII სს.]

Առ այսու ժամանակօք նմուտ սուրբ խաչն Նունսայ ՚ի յԱնի. այն որ ՚ի յուրացմանն Վազգենի Վրաց առաջնորդի գաղթեսցաւ ՚ի խորշս լերինն Պարխարու, ՚ի ձեռն սուրբ վանականին Անդրէասայ յաշակերտաց սրբոյն Սահակայ: Եւ կացեսալ անդ գեօքն սմ, եւ սպա սագդ արարեսալ մամիկոննանն Գրիգորոյ որդոյ Հնայեկի՝ տարաւ ՚ի Կասպոյտն կոչեսցալ բերդ եւ անդի փոխեսցաւ ՚ի Վանանդ, եւ կոչեսցաւ Վանանդայ խաչ. եւ ՚ի բառնայ տանն Մամիկոնէից յանօրէնն Սուքմանայ՝ բերաւ յԱնի, ՚ի հայրապետութեանն տեսան Բարսիլի. եւ կարգեսցաւ նմա տօն կիրակէն՝ որ գկնի ութօրէից Խաչապետացն տօնի.¹⁵

ამავე ხანებში ანისში მოიტანეს წმინდა ნუნეს ჯვარი, რომელიც ქართველი მმართველის ვარსკენის სარწმუნოებიდან გადახვევის დროს გადატანილ იქნა პარხალის მთებში წმ. საჰაკის მოწაფის, წმ. ბერის, ანდრეასის მიერ, სადაც დარჩა შვიდი წელი. ეს რომ გაიგო გრიგორ მამიკონიანმა, ჰმაიაკის ვაჟმა, [ბრძანა] გადაეტანათ ის ციხე-სიმაგრე კაპუეტში; იქიდან ის გადაიტანეს ვანანდში და ეწოდა ვანანდის ჯვარი. როდესაც უკეთურმა სუქმანმა გაჟლიტა მამიკონიანთა გვარი, ბარსელის პატრიარქობისას [ეს ჯვარი] მოიტანეს ანისში. დღესასწაული მის სახელზე დაწესებულია კვირას, ჯვართამაღლების მერვე დღეს.¹⁶

წმ. დედოფალ შუშანიკის მარტვილობა

[V-XIII სს.]

Նույն ինքն սուրբն Շուշան՝ յուրացութիւն առն իրոյ ջանաց գտորբ խաչն Նունեսայ Վրաց առաջնորդին յղել ի բուն գաւառն իւր, ի Տարօն: Եւ եկեալ առ նա աբեղայ մի Անդրէաս տնուն: ... Եւ նա առեալ գտորբ խաչն և այլ բագում նշան խաչերոյ և սպար սուրբ եկեղեցեացն Մծխիթայ, և յուզի անկեալ եկն ևհաս Մպեր գաւառն... Եւ գտեալ մանուկ մի որդի Հմայեկի, եղբոր սրբոյն Վարդանայ, Գրիգոր անուն,որ ունէր գանորն Կապուտ և գջորն Երասխայ գԿաղզվան, Ջկարս և գԲասեն: Եւ յղեալ առ նա աբեղայն Անդրէաս, և զգացոյց նմա վասն խաչին: Իսկ պարոն մանուկն Գրիգոր առեալ զգօրս իւր քաջ արանց, իբրև երից հագարաց վասն զօրացն Յունաց, որ էին կ Կարոնոյ քաղաքն, Թէոդոսիօլիս. որ է Արգրում: Ոչ գանգիտեալ իշխանն Գրիգոր ի նոցանէ, այլ առիծաբար յարձակեալ անց ընդ մուտս ձորոյն Տոյոց պատճառանօք տանել զնշխարն հօրն իրոյ զՀմայեկայ սրբոյ: Եւ այնպէս առեալ զգանձն աստուածային դարձաւ ի տեղի իւր: ... Եւ եկաց մնաց սուրբ խաչն ի բերդն Կապուտ զբագումս ժամանանս: Եւ սպա տարան ի Վանանդ և գտեղին, որ եղին գտորբ խաչն, կոչեցին Խաչի Վանք: Եւ յետ ժամանակաց եկեալ ոստիկան մի տաճիկ, և տեսեալ զպայծառութիւն սուրբ խաչին և զայլ սուրբ ուխտօցն և զվանորէիցն Հայոց աշխարհիս: ... Եւ եկեալ ի Վանանդ ի վանս սուրբ խաչին ամենաչար ոստիկանն Սփի. և զօրութեամբ խաչին ոչ կարացին յափշտակել ինչս ի նմանէ: Իսկ յետ ատուրց այլ ոմն Մուգման անուն ամիրայ եկեալ ի Կարս. և Բ արս ի գլխատրաց քաղաքին նահատակեաց հրով և զեպիսկոպոսն. և երէց մի Մատթէոս անուն եղ ի բանտի, և սպառնայր չարաչար տանջել զնոսս, և սպանանել եթէ ոչ ուրանան գՔս յորմէգանգիտեալ ուրացան զՔրիստոս չերէցն Մատթէոս և չեպիսկոպոսն և արարին այլ մեծագոյն չարիս քան զուրացութիւն Քրիստոսի. զի արկին ձեռս ի սուրբ խաչն տէրունական. ընկեցին յոտս ձիոց և ջորոցն գատուրս Լ: Իսկ սուրբ խաչն ամենագօր. որ բագում սքանչելիս եցոյց առ Սփի և առ ամիր Մահամատն, այսօր յայսմ վայրի տարաւ այս նախատանացս ամենայնի. վասն անյոյս և անգեղջ եպիսկոպոսին և երիցուն: Ջայս ամենայն չարիս ետես և լուսւ տէր Բարսեղ կաթողիկոսն յԱնի, և սուզ առեալ անմխիթար լային աղիողորմ և դառնագոյն: Եւ առաքեցին ի ժիր արանց գաղտագողի. և բերին գտորբ խաչն յԱնի ի կաթողիկոսին հայոց. ի ճ~ և Խ~Գ ամին. և յերեսուն ամի տէրութեան տաճիկ ամիրային Մանուչէի. որդոյն Շորայ: ... Եւ արդ գիտելի է զկալ սուրբ խաչին ի Մծխիթայ Ճ~ և Շ~Ե ամ. և ի Կպուտ և ի Վանանգ և ի սուրբ Խաչին Վանքն Դ~Ճ և Ծ~Թ ամ. ելի Կարս քաղաքի՝ Ճ~ և Կ~Դ ամ և յելանելոյն ի Մծխիթայէ մինչև ի գալն յԱնի եկաց մինչև յագգն նետողաց, որ թաթարն. որ և ծածկեցաւ յառման քաղաքին Անոյ: Եւ ոչ ոք գիտաց թէ զինչ եգն ամենագօր խաչապիսյոսն Ք ի. որում պատիւ և երկրպագութիւն և փառք յախտեանս, ամէն:¹⁷

და თავადი წმიდად იგი შუშან უვარის მყოფობასა ქმრისა თვისისასა ეძიებდა, რადთამცა წარგ-
 ბავნა ჯუარი იგი ქართლისა წინამძღურისა ნინოესი თვისსა მას სამკვდროსა სოფელსა ტარონს.
 და მოვიდა მისდა ბერი ერთი, რომელსა ერქუა ანდრეა... და მან მოილო წმიდად იგი ჯუარი და
 სხუად მრავალი ნიში ჯუართად და სამსახურებელი წმიდათა მათ ეკლესიათა მცხეთისათა. და
 წარემართა, მოვიდა და მოაღწია სოფელსა სპერს... და პოვა ძმ ერთი ჰმაიაკისი, ძმისა მის წმი-
 დისა ვარდანისი, რომელსა ერქუა გრიგოლ. ამას ეპყრა ციხმ იგი კაპუტ და წყალი ერასხისა,
 კალბევანი, კარი და ბასიანი. და მიჰმართა მას ბერმან მან ანდრეა. და ამცნო მის ჯუარისათვის,
 ხოლო უფალმან მან, ყრმამან გრიგოლ, აღიყვანა ძალი თვისი მცნეთა კაცთად ვითარ სამ ათას
 ოდენ ძალთათვის მათ იონთასა, რომელნი იყვნეს კარნუს ქალაქსა შინსა, თეოდოსიპოლისს,
 რომელ არს არზრუმი. არა შეუშინა მთავარსა მას გრიგოლს მათგან, არამედ ლომისაებრ წა-
 რემართა, განვლო შესავალი ჴევისა მის ტაოვის მიმებითა, ვითარმედ ეგულების წარხუმად
 ნეშტთა მამისა თვისისათად, წმიდისა ჰმაიაკისთა. და ესრეთ აღილო საუნჯმ იგი ღმრთისამიერი
 [და] მოიქცა ადგილსა თვისსა... და დაშთა წმიდად იგი ჯუარი ციხესა მას კაპუტისასა მრავალთა

დღეთა. და მერმე წარიღეს ვანანდს, და ადგილსა მას, სადა იგი დადევს წმიდად ჯუარი, უწოდეს ჯუარისა სავანძ. და შემდგომად დღეთა [რაოდენთამე] მოვიდა ოსტიკანი ერთი ტაჭიკი და იხილა ბრწყინვალეზად იგი წმიდისა მის ჯუარისად და სხუათა მათ წმიდათა მოწესეთა და მონაზონთა სოფლისა სომხეთისათა... და მოვიდა ვანანდს, სავანესა მას წმიდისა მის ჯუარისასა, ყოვლად ბოროტი იგი ოსტიკანი სფი; და ჯუარისა მის ძლიერებითა ვერ შეუძლეს წარტყუნვად საფასეთა მისთად. ხოლო შემდგომად დღეთა [რაოდენთამე] სხუად ვინმე ამირად, რომელსა ერქუა სუგმან, მოვიდა კარს და ორნი კაცნი მთავართაგანნი მის ქალაქისანი აწამა ცეცხლითა; და ეპისკოპოსი და ხუცესი ერთი, რომელსა ერქუა მატთე, შეაყენა საპრობილესა და უთქმიდა ძვრ-ძვრად ვნებასა და მოკლვასა, უკუეთუ არა უვარ-ყონ ქრისტჭ, რომლისაგან შეეშინა [მათ] და უარ-ყვეს ქრისტჭ არა-ხუცესმან მან მატთე და არა-ეპისკოპოსმან მან. და ყვეს სხუად უდიდ-ქსი ბოროტი, ვიდრე უვარის ყოფად ქრისტქსი, რამეთუ მიჰყვეს ჴელი წმიდასა მას ჯუარსა უფლისასა, შთაადდეს ფერჴთა ქუეშე ცხენთა და ჴორთასა დღე :ლ: (30). ხოლო წმიდად იგი ჯუარი ყოვლად ძლიერი, რომელმან მრავალნი საკვრველებანი უჩუენნა სფის და ამირასა მაჰმადს, ამიერიტგან საყუედრებელ იქმნა ყოველთა, უსასოდსა და შეუნანებელისა ეპისკოპოსისა მის და ხუცისათვს. ესე ყოველი ბოროტი იხილა და ესმა უფალსა ბარსელს, ანისისა კათოლიკოსსა, და იგლოვდეს უნუგეშოდ, ტიროდეს საწყალობელად და მწარედ. და წარგზავნეს მჴნენი კაცთაგანნი ფარულად და მოართუეს წმიდად იგი ჯუარი ანისს კათალიკოსსა სომეხთასა :რ: და :მგ: (143) წელსა და ოცდამეათესა წელსა უფლებასა ტაჭიკთა ამირადსა მის მანუჩქსსა, ძისა შორისსა. და აწ საცნაურ არს ყოფად წმიდისა მის ჯუარისად მცხეთას :რ: და :ოე: (175) წელ, და კაპუტსა და ვანანდს და წმიდასა მას ჯუარისა სავანესა :დრ: და :ნთ: (459) წელ, და ქალაქსა კარს :რ: და :ად: (164) წელ. და გამოსლვითგან მცხეთით მოსლვადმდე ანისს :ზრ: და :ჴვ: (796) წელ, და :რმბ: (142) წელ ანისს იყო მოისართა ნათესავადმდის, რომელ [არიაწ] თათარნი, სადაცა მიეფარა ქალაქისა მის ანისის აღებასა. და არა ვინ უწყის, თუ რადეყო ყოვლად ძლიერსა მას ძელსა ქრისტქსსა, რომელსა პატივი და თაყუანის ცემად და დიდებად უკუნისამდე, ამჴნ.¹⁸

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ოსტორია

[VII-XII სს.]

Եւ մինչ էր Ներսէս ի Տայս Թեոդորոս Ռշտունի շինեաց զկղզին Աղթամարու: Ի Դպրապանից տարան զխաչն, որ յանուն սուրբ Աստուածածին, որ արդ Վարձիոյ կոչի, յայնժամ ճինեանց կոչիւր. և տարաւ զնա Սարգիս ճինեանց՝ ի գաղութ՝ յերեսաց այլագգեաց, ուր արար սքանչելիս ձեռք Տիմոթ վարդապետի, զկինն Դեմետրեսայ արքայի Վրաց՝ յուրկութենէ բժշկեսալ՝ վասն որոյ և առին՝ ի հայոց. և է սրբոյն Մեսրոբայ օրինեսալ, և կամ Բարսղղի սրբոյ ճինին, և ունի զիր չայերէն յաջ թն.¹⁹

ნერსესის ტაოში ყოფნისას თეოდოროს რშტუნიმ გააშენა კუნძული აღთამარი. დპრავანქიდან წაიღეს წმიდა ღვთისმშობლის სახელობის ჴვარი, რომელიც ახლა ვარძიისად იწოდება, მაშინ კი ეწოდებოდა ჴონელთა [ჴვარი]. ის საიდუმლოდ წაიღო სარგის ჴონელმა უცხო ტომთაგან იქ, სადაც მოახდინა სასწაულები ტიმოთე მოძღვრის ხელით: ქართველთა მეფის დემეტრეს ცოლი სავსებით მოარჩინა კეთრისაგან, რის გამოც წაიღეს ის სომხეთიდან. ის ნაკურთხია მესროპის მიერ აწ წმიდა ბარსელ ჴონელისგან და აქვს სომხური წარწერა მარჯვენა მკლავზე.²⁰

ზაქარია ქანაქერცი, ისტორია

[XIII ს.]

Մակայն երկիրն Շիրակայ և գաւառն Կարբու էր ընդ ձեռանք թագաւորացն Վրաց: Յորում ժամանակի կալաւ ցաւ չարաչար գոթութեան որդի արքային Վրաց, և ոչ գտաւ բժշկութիւն: Ապա պատմեցին ննա, թէ է վանք մի ՚ի ներքոյ իշխանութեան քում, որ կոչի Յօհաննապանք, ՚ի

დასაბამისი წყაროები, ხედავთ, ანისის მხარეში არის ანისის მხარე, ხედავთ, ანისის მხარე, ხედავთ, ანისის მხარე...²¹

შირაპის ქვეყანა და კარბის მხარე საქართველოს მეფეთა ხელში მოექცა. იმხანად საქართველოს მეფის წული ავად გახდა მუნით და ვერ პოვა კურნება. მაშინ მოუთხრეს მას რომ „არის მანდ, თქვენი მმართველობის ქვეშ, კარბის მხარეში, ერთი მონასტერი, რომელსაც ჰქვია ჰოვანავანქი, და იქ არის სხეული წმიდა გიორგისა. და იკრიბება მანდ ყველა კეთროვანი და განრღვეული და პოვებენ კურნებას წმინდა გიორგისაგან. აწ გაგზავნე შენი შვილი იქ და განიკურნება იგი“.²²

ტაო-კლარჯელის ბაგრატიონები და შირაკელი ბაგრატიონები

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია [890-891 წწ.]

ჩას ცქმე აყაოიქ ჯიქ დასაბამისი წყაროები, ხედავთ, ანისის მხარეში არის ანისის მხარე, ხედავთ, ანისის მხარე...²³

როცა მეფის ძემ სუმბატმა შეიტყო [მამის სიკვდილის] ამბავი, გამოემართა და დიდად დამწუხრებული, კვნესითა და ოხვრით მოვიდა საკუთარ მამულში, ერაზგავორს, შირაკავანში. აქ მას სანუგეშებლად და დასამშვიდებლად ეახლა დიდი კათოლიკოსი... სამძიმრის გამოსათქმელად [სუმბატთან] ქართველთა დიდი მთავარი ადარნასეც მოვიდა. რადგან აშოტ მეფის ძმა, სომხეთის სპარაპეტი აბასი ვანანდის სამთავროს მხარეებში იდგა, [ადარნასემ] თანახმად წესისა, ვერ მასთან შეუხვია, რათა სანუგეშო სიტყვა ეთქვა მისი მწუხარე სულისათვის... [ადარნასეს] ნება დაერთო და ისიც გაემართა, წავიდა და შეხვდა სუმბატს, გახადა მას თალხი სამოსელი და სამეფო ტანსაცმლით შემოსა. თვით კი დიდი და საპატიო საჩუქრებით იქნა დაჯილდოებული სუმბატისაგან. [ადარნასე] შემდეგ კვლავ დაბრუნდა აბას სპარაპეტთან.²⁴

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია [897-901 წწ.]

წაყა (ნუსტიკანის მიხედვით) ანისის მხარეში არის ანისის მხარე, ხედავთ, ანისის მხარე...²⁵

შემდეგ (აფშინ ოსტიკანი) წავიდა და მიაღწია ქალაქ ტფილისს, აქედან კი, როგორც ქარიშხალი, უეცრად გაემართა შირაკის გავარისაკენ... ხოლო მეფემ სასწრაფოდ შეადგინა მცირედი გუნდი და დიდი სიჩქარით გადავიდა ტაოს მხარეთა სიმავრეებში, თავისი მეგობრის ადარნა-

სეს მამულში... ხოლო სუმბატ მეფე ტაოდან დაბრუნებისას წავიდა და ანისის სიმაგრის ახლოს, მდინარე ახურიანის ნაპირას შეხვდა დიდ საჭურის-მთავარს.²⁶

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[901-904 წწ.]

Իսկ արքայ դարձნալ չուէ գնայ ի գլուխ գագաթնան Երտսխաճորոյ ի գիտն Նախճրաճոր, տնդ ձմերնալ... իսկ անդ ապա թագաւորն Վրաց Ատրներսնի պատուասէր պայմանի և սրընթաց ոտիք տրադնալ ի տես արքայի Սմբատայ առ ի միասին տօնախմբել զօր մնծի պասնքին Չատիկին՝ յուզարկեցաւ յարքայէ բագմաբաշխ և երեսելի ընծայիք.²⁷

მეფე კი კვლავ გაემართა და წავიდა ერასხადორის თხემის წვერზე, სოფელ ნახტრადორში. იქ დაიბამთრა... ხოლო ქართველთა მეფე, პირობის შესრულების მოყვარული ადარნასე, სწრაფად გაემართა მეფე სმბატის სანახავად, რათა ერთად ედღესასწაულათ დიდი აღვსება, ბატკი, შემდეგ კი სუმბატმა [ადარნასე] გამოისტუმრა დიდი საჩუქრითა და ჩინებული ძღვენით.²⁸

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[907-908 წწ.]

Իսկ թագաւորն Վրաց և երկրորդն Ակիտովէլ Հասանն, այլ ևս միաբաննալքն ընդ նոսա իբրև հասին յայն օր պայմանի, զոր վասն խողխողմանն արքայի եղնալ էին ընդ Հաւնունայն զոր առաքեցինն, և կարծէին կարել կարկատել ինչ զգրաւ սպանմանն առ մղձկնալ սրտիցն ոչ ժուժնալք, շտապով տագնապաւ ելանէին զօրու բագմաւ ի կողմանս գաւառին Շիրակայ: Եւ իսկ և իսկ ապա Հասանն տայր գամրոցն Անոյ ի ձեռն Ատրներսնի և ինքնանք արձանացնալք դադարէին յարքունական ապարանն Երագաւորից. վասն զի արքայ Սմբատ էր ի սահմանս Տաշրայ: ...[Սմբատ] վաղվակի ստիպով հինի ճնայով հասանէ ի Շիրակ գաւառ: Ապա Ատրներսն և Հասանն տեսնալ, եթէ խորհուրդ սպանմանն ոչ ել ի գլուխ՝ ահ երկիտի գնոսա պատնալ պաշարնալ էր. ստէպ ստէպ ապա յաւարի առնալ զորս ի ձեռն ըննեցաւ, այլ զկարասի բագում որ եղնալ պահէր յամրոցին Անի՝ փախսնայ յամուրսն Տայոց չունալ անդ անկանէին.²⁹

ხოლო ქართველთა მეფემ და მეორე აკიტოფელმა ჰასანმა და სხვა მათთან შეთქმულებმა ჰავნუნისთან ერთად დათქვეს დღე მეფის მოსაკლავად. მათ გაგზავნეს ჰავნუნი იმ ფიქრით, რომ როგორმე თავი მოებათ მკვლელობისათვის, მაგრამ სულმოსწრაფებულებმა ველარ მოითმინეს და საჩქაროდ გადავიდნენ დიდძალი ჯარით შირაკის გავარში. ჰასანმა მაშინვე ჩააბარა ადარნასეს ანისის ციხე, თვით ისინი განმტკიცდნენ და დადგნენ ერავგავორის სამეფო სასახლეში, რადგანაც მეფე სმბატი ტაშირის საზღვრებში იმყოფებოდა... [სუმბატმა] მცისვე აჩქარებით, მარბიელის სისწრაფით შირაკის გავარს მიალწია. ადარნასემ და ჰასანმა დაინახეს, რომ მკვლელობის განზრახვა ვერ შესრულდა და შიშმა და ძრწოლამ მოიცვა ისინი. მათ სასწრაფოდ ალაფად წაიღეს, რაც კი რამ ხელთ ჩაუვარდათ, აგრეთვე მრავალი საჭურჭლე, რომელიც ანისის სიმაგრეში ინახებოდა. ლტოლვილებმა ტაოს სიმაგრეებს მიმართეს და იქ გადაცვივდნენ.³⁰

დავით ბაღიშეცი, ისტორია

[914 წ.]

Այլ յորոց եւ էին ոստիկանք չարք եւանուպայք գային զկնի միմնանց, որպէս յառաջագոյն պիղծն Բուդայ, յետոյ Ափշին, որդիչարագործին Աբուսիթայ եւ եւ չար ապականիչն Յուսիպ, որ այժմ բնաջինջ արար գագզս մեր եւզՍմբատ թագաւորն խելդեսաց, յետոյ կախնալ զփայտէ ի Դուին

ქაღალცი ხე ქაქისან ირეჲე არეჲეჲი Աշուთ առ կայսրն Լևոնն և Աբասսի Վրաց տունն.³¹

და სხვანი, რომელნიც იყვნენ ოსტიკანები, ბოროტები და შეუგნებელნი, მოდიოდნენ, ცვლიდნენ ერთმანეთს, ვიდრე არ მოვიდა ბილწი ბუღა, აფშინის შემდეგ, ძე ბოროტის მქმნელისა აბუსითისა, და ასევე დამაქცევარი ჰუსფასი, რომელმაც ახლა წარბოცილ ქმნა ჩვენი ერი და მეფე სუმბატი დაახრხო, შემდეგ ჩამოკიდა ძელზე ქალაქ დვინში, და გაიქცნენ მეფის ძენი – აშოტი კეისარ ლეონთან და აბასი ქართველთა სახლში.³²

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[914-919 წწ.]

Իսկ իբրև այսպէս ի կամս անձին եղև իրագործեալ, ապա չուէ գնայ առ թագաւորն ի գաւառն Շիրակ և սիրալիր սրտի առ ինքն կոչէ զեղբայր իւր զԱբասս գոր իշխան իշխանաց Էր կացուցեալ, և զիշխանն Վրաց Գուրգէն գնորուն աներ՝ չևս գիտելով գոր առ ի նոցանէն Էր նմա նիւթեալ դասանուրիւն չարակնութեան նախանձու: Եւ հանդիպեալ միմեանց ի գիտն Ռբաննի մեծապատիւ գնուս առնէ ըստ օրինի թագաւորաց բազմապարզև բարութեամբբ: Եւ վասն զի ոչ լինէր յաջողեալ նոցա յայն տեղի բանալ նոցա գորուն կորստական ըստ երկնային այցելութեանն՝ յողարկի՝ ի նոցանէն. և եկեալ ատկայանայ ատանց իմիք կասկածանաց ի քաղաքագիտն Երագաւորս: Իսկ նոցա ի ձեռն պատրուակի սիրոյ գդաւեն թագաւորին խորհեալ և հնարս որոգայթից նիւթեալ՝ յանկարծակի ի վերայ յարձակէին բազկել գնա անյայտաբար: Իսկ ապա փոքր ինչ յառաջ իրագեկ լեալ թագաւորն և ստիպով ամեալ ընդ իւր գուսոր Աբասայ եղբոր իւրոյ և զգտոթն Երագաւորից և հագի ի խարդասանական որսորդութեանցն ճողոպրեալ՝ չուէ գնալ յԱռախ գաւառ: Իսկ նոցա եկեալ և ոչ գտեալ մարթեցուցանել գոր կամէինն ամօք դանձամբ արկեալ և յետևոյս մնացական գաղթն յարարի ամեալ՝ դառնային.³³

როდესაც ეს ამბავი ასე სასურველად დამთავრდა, მაშინ წავიდა მეფე შირაკის გავარში და მოსიყვარულე გულით მოუხმო თავისთან თავის ძმას აბასს, რომელიც მთავართ-მთავრად იყო დადგენილი, აგრეთვე ქართველთა მთავარს გურგენს – თავის სიმამრს. მან არ იცოდა, რომ ისინი მის მიმართ ბოროტი შურიტ ღალატს ქსელავდნენ. ისინი ერთმანეთს შეხვდნენ სოფელ ორმანისში. აშოტმა მათ დიდი პატივი მიაგო სიუხვითა და სიკეთით მეფეთა წესის შესაფერი-სად. რადგან არ გაუმარჯვდათ იმ ადგილს, რომ გელოთ მათ დაღუპვის კარი, ზეგარდამო მოხილვის ძალით გაემგზავრა და ეჭვი რომ არ აეღოთ, დაბა-ქალაქ ერაზგავორში მივიდა. მათ სიყვარულის ნიღაბქვეშ განიზრახეს მეფის ღალატი, დაუგეს მას მახე და მოულოდნელად თავს დაესხნენ, რომ ფარულად აეკუწათ იგი. მეფემ ცოტა ხნით ადრე შეიტყო ეს. მან საჩქაროდ წაიყვანა თან თავისი ძმის აბასის ძე, ერაზგავორის ხიზნები და ძლივს გადაურჩა ვერავ მონადირეებს. იგი უტიის გავარისაკენ გაემართა. როდესაც ისინი მივიდნენ და ვერ შესძლეს იმის განხორციელება, რაც სურდათ, სირცხვილმა შეიპყრო. მათ იქ დარჩენილი დახიზნული ხალხი გაძარცვეს და უკან ისე დაბრუნდნენ.³⁴

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[919-923 წწ.]

Թագաւորն Աշուთ իբրև զկամակատարս դԴ-վին քաղաք իւր պատրաստեաց, ապա թիկունս առ ի գնալ ի նոցանէ դարձուցեալ՝ չուէ յաշխարհն Վրաց և անդ ընդ իւր գթագաւորն Վրաց Ատրնըրսէ ամեալ՝ երկաքանչիւրք նոքս ի մարտ ընդ իշխանին Գուրգէնայ ամեալ՝ խնդրէին զիւրաքանչիւր վրեժու գորս ննձապատիր չարակնաբար գործեցին նմա ահս սալիրատս և աշխարհաւեր կործանումն.³⁵

მეფე აშოტმა დამორჩილებული ქალაქი დვინი თავისთვის მოამზადა, შემდეგ ზურგი აქცია

მათ და მიმართა ქართველთა ქვეყანას. იქ მან თან წაიყვანა ქართველთა მეფე ადარნასე. მათ ორივემ ბრძოლა დაუწყეს გურგენ მთავარს. თითოეული მათგანი შურს იძიებდა. მზაკვრობით [და] ბოროტებით მას უმართებულო შიში მიაყენეს და ქვეყანა დაუქციეს და დაუმხეს.³⁶

სტეფანოს ტარონეცი, მსოფლიო ისტორია

[977-978 წწ.]

჊ი სსყსაი ნაა ცოთაჲ ენუ ჰაიროფაიო ჰიო შიოუნაჲ, იო ჰ წაიო. ზი ათნიო ეფერიო, იო ჰ ჯასყსათს, იოთიო წათიქნი კიოუნ: ჯაჲსაი აყათრათი კიოიოაყათანი საჲოგო Ⴀაიქო ამნაჲსაი ცაიოაჲნი Ⴀრაგ ჰათაჲ ჰ Ⴀნრაჲ სარყათაჲ ზი ცაჲ ჰჲანნი ჰ Ⴀიოასკ, ჰ ციოი, იოთიო Ⴀაიოაგ Ⴀიოი კიოუნ. ენუ ნაა ზი შიოუნე, იო კიოუნაგნი ცაა: ჊ი სარყათაჲ ცააროგნი ანუიოი ჰ Ⴀნუა ნოგა თიოაჲ ჰათაჲოიოიოი ᰇასათათნი, იო ჰნიო Ⴀნოიოცაჲ აოჲსაიოიოი სარყათაჲ. Ⴀასანი ცი ჰათაჲოაჲსი ჰი ᰇაიოაჲსი ჰი კიოიოაყათანი.³⁷

[სმბატი შემდეგ] ამხედრდა თავისი მამის ძმის, მუშელის წინააღმდეგ, რომელიც კარის [ციხე-ქალაქში] იმყოფებოდა. [სმბატმა] აიღო შატიკის ციხე ჭაკატქში. აღნიშნულის გამო ტაოელთა კურაპალატი დავითი ქართველთა მთელი ჯარით გამოემართა სმბატის წინააღმდეგ, მოვიდა და შეჩერდა შირაკში, სოფელ ბავაცდორში. მას თან ახლდა მუშელი, რომელმაც [დავითი] მოიხმო [დასახმარებლად]. სმბატმა უკან დაუბრუნა მათ ციხე-სიმაგრე. [დავითმა და მუშელმა] მშვიდობა დაამყარეს და სმბატის ქვეყანას არავითარი ზიანი არ მიაყენეს, რადგანაც კურაპალატი მშვიდობისმოყვარე და სამართლიანი [კაცი] იყო.³⁸

სტეფანოს ტარონეცი, მსოფლიო ისტორია

[988 წ.]

჊ი კიოიოაყათანი საჲოგო Ⴀაიქო ზი ᰇაყათიოი Ⴀრაგ Ⴀაყაიოასა თოაჲნი ათ ᰇაყათიოი ჯაჲოგო სარყათაჲ კიოიოი ᰇაიოცანიასანიოიოიოი ᰇიოუნაგ: ჊ი ნიოა თიოაჲ ცაამნაჲსაი ცაიოა ჯაჲოგო სი ცႠაყიქ Ⴀნოფაჲიო ᰇიო, ცააგ ათ ნიოა ჰ ცაიოანი Ⴀაიოაჲსაგ, ზი ᰇანიასკიოი ᰇიო ციოი, იო კიოი Ⴀიქიოისკნი, ზი მანიოიოი ႠႠაა ᰇაყათიოიოი წაიოიო, კაიოიოაყცნათ ციოიოიოი ᰇიო იოიოიოი: ჊ი ამნაჲსაი ცაიოი Ⴀრაგ სი Ⴀასაჲიოიოასანი, შიოინაგ ზი Ⴀიოიანიოი ᰇიოჲსანი ᰇიოაჲსაჲ ᰇიოინი ენუიოი ႠႠიოაყცაგ ცაიოიოი: იოიოი ᰇიოიოიოი ᰇიოაჲსაჲ ᰇიოიოიოი ᰇიოიოი ᰇიო სႠი ᰇასათათნი ათ ᰇიოინაა: Ⴀიოიოაყათანი Ⴀაიქო ᰇიოიოი ᰇიო ᰇაყათიოი ႠႠიოაყცაგ ეფერიოი Ⴀასკიოიოი, ზი თიოაჲ თაჲ ᰇაყათიოიოი ჯაჲოგო სარყათაჲ Ⴀიოიოი ნაა აიოაჲსაჲ Ⴀასანი აიოცანიასანიოიოიოი. Ⴀიო ᰇიო ᰇიოინი სარყათაჲ იოაიოცაჲ ᰇანიოი ᰇიო ჯაჲოგო ეფერიოი Ⴀასკიოიოი: Ⴀაჲგ ᰇაჲიოი ᰇიოაჲსაჲ ᰇიო ᰇიოინაა ᰇასათათნაჲ ᰇიოიოიანი ᰇიოიოაჲსანი ᰇიო ᰇიოინიოიოი.³⁹

ტაოელთა კურაპალატმა დავითმა და ქართველთა მეფემ ბაგრატმა [მოციქული] გაუგზავნეს სომეხთა მეფეს სმბატს და მოუხმეს მას დასახმარებლად. [სმბატმა] თან წამოიყვანა სომეხთა მთელი ჯარი და თავისი ძმა გაგიკი, წავიდა მათთან ჯავახეთის გავარში და დაბანაკდა სოფელ დლივეკში. [იქვე იმყოფებოდა] კარის მეფე, ყრმა აბასი წითელი ტანსაცმლით შემოსილ თავის რაზმთან ერთად. ქართველთა და ვასპურაკანის ჯარი, სივნიელთა და ალბანელთა მთავრები ერთად შეკავშირდნენ აფხაზთა ჯარის წინააღმდეგ [საბრძოლველად]. შეშინებულმა [აფხაზთა ჯარებმა] სამშვიდობო ზავი ითხოვეს და სიყვარულით შეთანხმდნენ ერთმანეთში. დავით კურაპალატმა აფხაზთა მეფისაგან მოითხოვა საკურეთის ციხე, რომელიც მიიღო [კიდეც] და გადასცა იგი სომეხთ მეფეს სმბატს გაწეული დახმარებისათვის მადლობის ნიშნად. [მაგრამ] სმბატის გარდაცვალებისას საკურეთის ციხე კვლავ ჩამოერთვათ სომეხებს. მაშინ, დამყარდა რა მათ შორის მშვიდობა, [მეომარი მხარეები] თავის სამკვიდრო ადგილებში დაბრუნდნენ.⁴⁰

ავხანთა მეფეები და შირაკელი ბაგრატიონები

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[904 წ.]

Եւ զայսու ժամանակս թագաւորն Եգերացոց Կոստանդին... զօրս գումարէ, խաղայ չուէ գնայ գիւղիսային կողմամբք, որ ի ծործորս լերինն Կովկասու . միանգամայն իսկ և աշխարհն Գուգարացոց և որք մերձ ի Դրունս Ալանաց բնակեալք են, զի և ընդ իրով ձեռամբ դնոսս նուաճէ: Եւ վասն զի ազգքն այնոքիկ հաւանեալք և հնագանդեալք և նուաճեալք էին ընդ ձեռամբ արքային Սմբատայ: Արքայ Սմբատ զօրու բազմի դուռ ինն ի միասին տուեալ և ընդ իւր ևս առեալ զթագաւորն Վրաց՝... Իսկ արքայ զաներ նորա՝ Ատրներսն, և գումանս ևս իւրոց նախարարաց առաքէ խօսիլ ընդ նմա ի խաղաղութին ... յանկարծակի ըստ հրամանի Ատրներսնի նախարարք արքայի ձերբակալ արարեալ զթագաւորն Եգերացոց ... Իսկ արքայ Սմբատայ բազում ամրոցս յինքն գրաւեալ ի Վուրի աշխարհի, և կուսակալս կողմանցն այնոցիկ կացուցեալ՝ առեալ զԵգերացին Կոստանդին ընդ իւր ամէ, ի դիպահոջ կացուցեալ յամուրն Անի երկաթի շրթայիք սակայն ոչ քամահանօք ինչ, այլ կրկին պատուով առատացուցեալ նմա զամենայն հանդերձանս և ռոճիկս պիտոյից ըստ անդատին բարեբարոյ մտաց իւրոց: Եւ այնպէս ապա ամիսս չորս միայն գնա պահէր յարգելանի... և ապա զգետատուրէ գնա թագաւորական զգետաւու ... և զօր ի ձեռս գումարեալ՝ առաքէ գնա յաշխարհ տէրութեան իւրոյ.⁴¹

ამ დროს ეგრისის მეფემ კონსტანტინემ... შეკრიბა ჯარი და გაემართა ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის მთის ხეობებით, რათა გუგართა ქვეყანა და ალანთა კარის ახლოს მცხოვრები მოსახლეობა ერთხელვე თავის ხელქვეით დაემორჩილებინა. რადგან ეს ხალხი მეფე სმბატს ჰყავდა დამორჩილებული და ხელქვეითად ქცეული, [ამიტომ] მეფე სმბატმა დიდი ჯარით შეუტია და თან წაიყვანა ქართველთა მეფე [ადარნასე] მეფემ სამშვიდობო მოლაპარაკებისათვის [კონსტანტინესთან] მისი სიმამრი ადარნასე და ზოგიერთი თავისი ნახარართაგანი გაგზავნა... ადარნასეს ბრძანებით მეფის ნახარარებმა შეიპყრეს ეგრისის მეფე... მეფე სმბატმა მრავალი სიმავრე დაიპყრო ვურის ქვეყანაში და იმ მხარეებში თავისი გამგებელნი დააყენა, ხოლო ეგრისის მეფე კონსტანტინე თავისთან წაიყვანა და შეაგდო ანისის ციხეში, [შეკრა] რკინის ჯაჭვებით, მაგრამ კი არ შეურაცხყო, არამედ, პირიქით, ორმაგი პატივი მიაგო მას: [უბოძა] მთელი მორთულობა, საზრდო და სახმარი თავისი კეთილი გონების შესაფერისად. [მეფე სმბატმა] ამნაირად ოთხი თვე დაიცვა იგი საპყრობილეში... შემდეგ [სმბატმა] შემოსა [კონსტანტინე] სამეფო ტანსაცმლით, ... შეუკრიბა ჯარი და თავისი სამფლობელო ქვეყანაში გამოგზავნა.⁴²

სტეფანოს ტარონეცი, მსოფლიო ისტორია

[904-907 წწ.]

Եւ Սմբատ կալեալ զթագաւորն Եգերացոց զԿոստանդին և ընդ ձեռամբ իրով նուաճեալ՝ թողու: Ընդ որ զայրացեալ Ատրներսն Վրաց թագաւորն՝ հատուածեալ ի նմանէ՝ խորիէր նմա չարիս: Եւ Սաճն անարին ապստամբեալ յամիրապետէն նշկահեաց գնա: Եւ ամիրապետն հրաման տուեալ ընդ ծագս տէրութեան իւրոյ առնուլ զվրէժ ի նմանէ... Իսկ Յուսուփ հնագանդեալ ամիրապետին՝ գումարէ բազմութին զարաց ի վերայ Սմբատայ. գայ հասանէ ամրոխասաստ գարու յաշխարհս Հայոց ՅԿԷ թուականին: Առ որ երթեալ Արտներսն Վրաց թագաւոր և Գագիկ իշխան Վասպուրականի, որ էր քեռորդի Սմբատայ, և Աշոտ որդի Շապիոյ, եղբար Սմբատայ, ամենայն զարաւքն իրեանց միաբանին ընդ նմա, թողով ի բաց զթագաւորն Սմբատ՝ նախանձեալ ընդ շինութին աշխարհիս Հայոց: Չոր ինացեալ թագաւորն Սմբատ զննգաւոր խորհուրդս նոցա՝ հանդերձ տերամբք Հայոց և ամենայն զարաւք գնաց

ი ცაიანთნ შაჟიას, ი გიჟინ ოაონ, ხი ანჟიასთ ქაქიასაყ ანგან: ო ზიასიჟი ხნთასიოს ქინი მინჯ გასიორ, ხი მარათივსაყ რნჟ ლონსაყ ქერიჟინ' ათნიო ცნა: ო ქნთ აყათიქს ი სქიქსა ანგნაყ პნაყ: ოსქ ჰაყაიორინ ანჟიქნ ი ოქრასქ იაინაყ.⁴³

სმბატმა შეიპყრო ეგრისელთა მეფე კონსტანტინე, თავის ხელქვეით დაიმორჩილა, შემდეგ კი გაათავისუფლა. ამის გამო განრისხდა ქართველთა მეფე ადარნასე, გაწყვიტა [სმბატთან] ურთიერთობა და ბოროტად განეწყო მის მიმართ. ურჯულო საჭი აუჯანყდა ამირაპეტს და შეიძულა იგი. ამირაპეტმა ბრძანება დაგზავნა თავის სამეფოს ყველა კუთხეში, რომ შური ეძიათ [იუსუფზე]... ხოლო იუსუფი [კვლავ] დაემორჩილა ამირაპეტს, შეკრიბა დიდძალი ჯარი სმბატზე გასალაშქრებლად, გაემართა და მიაღწია სომეხთა ქვეყანას დიდი მუქარით 35 წელს. მას თავისი ჯარებით შეუერთდნენ ქართველთა მეფე ადარნასე, ვასპურაკანის მთავარი გაგიკი, სმბატის დისშვილი და აშოტი, სმბატის ძმის შაპუჰის ვაჟი. ისინი გადაუდგნენ მეფე სმბატს, ვერაგობით, შურით აღივსნენ სომეხთა ქვეყნის კეთილდღეობის გამო. შეიტყო რა მათი ეს ვერაგული განზრახვა, მეფე სმბატი სომეხ გამგებელთა და მთელი ჯარის თანხლებით გაემართა ტაშირის გავარისაკენ, მივიდა სოფელ ოძუნში, საიდანაც გადავიდა აფხაზეთში. იუსუფი კვალდაკვალ მიჰყვა მას სიმაგრემდე, ბრძოლა გამართა ყველის ცხიესთან, აიღო იგი და ტფილისისაკენ გაემართა. მეფე კი დაბრუნდა შირაკში.⁴⁴

ფსევდო-შაპუჰი, ისტორია

[X ს.]

ჰაჟინ ძან ანასქი კანსეა. სრნასათ ხნანთიქინ ათნსქ რნჟ ჰაყაიორინ ლასქნე, ირ ხნ ოქიქსაყ: ო ლათ გიოსაჟ ოათთი არქაჟინ ოქიქსაყაგ ირჟიჟ ხიჟიჟ შიოქნაყ, სი კაჟინძან ხიქნ ლიქაჟ ქარნსქანქ ლიქიას: ო ააყაჟ ხიჟიქნეა სრნასათ ჰაყაიორინ ათნიოჟ ცაიანთ ოქიქსაყაგ, ირ ათით ლიქი ცაიანთ ოქრასაყ, ირ ხნ აყათიქს ცქანსარქ, ცქიოქნ, ცქაჟიქნ, ოქიოქ სი ცქრთასხანქნ, პნეჟი სრნასათ ლიქი აჟი მნძახარ სი ანქარათაიან სი აქიოქნეა ძანანასქ ჰაყაიორიქნან ლიქაჟ: ჰაჟინძან იოქარქნაყ ოთითასა ჰაყაიორინ ოქიქსაყაგ ათ სრნასათ ჰაყაიორინ ჰაჟიჟ. «იქ თანქ პნე ცაიანთ ხაჟიქნსაყ ხი» სი ხაჟი იქ ცაიქნე... ო იოქიქანქ იქნე ცაჟი სრნასათ, ცაიარაქიოქიქ არარ სი ქაიქიანქ აცეა ქიქნქნაყ სი ხიქი იქიქარაჟ აქიქარქინ ოქიქსაყაგ, სი ხიქი ხასათ იქ აქიქარქინ ოქიქსაყაგ, იქ ცეცქნ იქიქი ოქიქსაყ: ო ანჟი ოქიქსაყ ჰაყაიორინ ოქიქსაყაგ სი შიოქნე ათ ხიქნ, სი არქიქ ცეჟიქნ ცეთიქნ, ჰიოქიქნე ჰიოქიქნე ქერიქიქნ: ო იქიქი კაჟი ოქიქსაყაგ იქიქარქინ ოქიქსაყაგ, იქიქი კაჟიქნ, იქიქი კაჟიქნაყ ლიქი ცაიანთაჟი ოქიქსაყ: ოთით სრნასათ იქიქარქინ ოქიქსაყაგ სი არარ ლიქი ცეცქიქინ ათიქსაყარსქ სი ლიქი ხასათ იქიქარქინ ოქიქსაყაგ.⁴⁵

იმ დროს სმბატმა მოისურვა ლაზთა ანუ აფხაზთა მეფესთან დამოყვრება. მან აფხაზთა მეფის თეოდოსის ქალიშვილი ცოლად შერთო თავის ვაჟს მუშელს და მეგობრები გახდნენ ისინი, მაგრამ მეფე სმბატმა განიზრახა დაეპყრო აფხაზთა გავარი, რომელიც მდებარეობდა შირაკის გავართან ახლოს, სახელდობრ: კანგარქი, გოგშენი, ძაილცელი, კოლი და არტაჰანქი, რადგანაც სმბატი იყო ეშმაკი და ამპარტავანი კაცი და მისი მეფობის დრო შესაფერისი იყო ამისათვის. მაშინ აფხაზთა მეფემ თეოდოსემ შეუთვალა მეფეს სმბატს: „არ მოგცემ ჩემ მშობლიურ გავარს“... (სმბატმა) შეკრიბა ჯარი და ბევრი ხალხი. იგი წავიდა აფხაზთა ქვეყნისაკენ და მიაღწია ნოჰანთა ქვეყნამდე, სოფელ გორამდე, იქ იმყოფებოდა აფხაზთა მეფე და მასთან ერთად მუშელი. აფხაზთა მეფემ დააგუბა მდინარის წყალი, ციხე-სიმაგრეს წყალი შემოავლო და აღარ იყო შესაძლებლობა ქალაქში შესვლისა იმ ყინულის გამო, რომლითაც დაფარული იყო მთელი ველი. სმბატი შევიდა აფხაზთა ქვეყანაში და დაიწყო მისი ძარცვა. შემდეგ მოვიდა არტაანის ქვეყანაში.⁴⁶

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[913 წ.]

რაცაითრნ სწყაათ თხენყერასყაქ ჟინსაგ ვანიჩ ქაოყა, որ ჟარქმანნი სრნამქ. სა სყაის ვყოლსანსა და ბამნქ ნთ ათნსქ საძსყაგ ნრყაქსა სანანსგ: სყაის და ვრნმნთრქ ჟაცაითრნ ქრასგ და ვქაყთომ ქრასგთგ ძნთან სჯაცნსაგ, იოსთი და აქსჯაყ ანთთანსგან.⁴⁷

მეფე სუმბატ ტიებერაკალმა ააშენა ქალაქი ანისი, რაც ნიშნავს „ზრუნვას“. მან შეიპყრო სულთანნი და უბრძანა ტაჭიკებს ეტარებინათ ნაწნავები, როგორც ქალებს. ასევე შეიპყრო ქართველთა მეფე დემეტრე და მრავალ ქართველს ხელები დაუხაზა, რის გამოც მათ აფხაზნი ეწოდა.⁴⁸

ანის-შირაპის სამეფო და მხმომო ქართლი

ფსევდო-შაპუში, ისტორია

[890–891 წწ.]

სი მნთო აკით რაცყრათთნი და ჟაცაითრსაგ თანს ჯაყთ სწყაათ, ირქი აკითთ... სი ნაყ თხენსაგ აანსაყნა აჯსარქინ ჯაყთ და რნძ ძნთამქ ლაბ ვხაყ და ვსაყ, ვქქოქ და ვაკლანქ და ვქრასგ იჯაჟთ და ვქარქითინქ და ვაკორნიქსა და ვარქსა და ვრასა და ვათან ჟარითათი: სი ათნსაყ თხენსაგ ნაყ ვქაყთასყარანს, ირ ქ სქისქსა ვქაოლარქაყათ და ვრქინ და ვქაყთგ ძირ და ვრსაქსაქან: სი ლათ ვამრიგნ ვრქინჯასყა და ვაკაჯქნქრთ და ვქსაქსარქათთონ, ირ ქ რასან, ვაკაჟინქსა, ვჯარქ, ვსარას... სი მნძმანთსგა და ანთთანსაგ ვქინქნ სრნაყათ თხენსაყაქ.⁴⁹

გარდაიცვალა აშოტ ბაგრატუნი და სომეხთა სახლზე გამეფდა აშოტის შვილი, სუმბატი... სუმბატი დაეპატრონა მთელ სომხეთს, დაიპყრო იგი, ქართველთა ქვეყანა და ალბანეთი, ქართველთა ველი, ფარისუნქი, აღორნისი, არევიქი, ბალქი და ბარდაბის დაბა-ქალაქი. მან დაიმორჩილა ფაიტაკარანი, რომელიც არის ტფილისი, ვალარშაპატი, დვინი, ვაიოცქორი და ნახჩევანი. აილო მან, აგრეთვე, ერწაკის ციხე-სიმაგრე, ალაშკერტი, ვალარშავანი, რომელიც არის ბასიანი, აბაშუნიქი, ჰარქი, ტარონი... იგი გაყოყორდა და თავის თავს „თვითმპყრობელ სუმბატს“ უწოდებდა.⁵⁰

პოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[914 წ.]

...სი ქინქნ (აკით) აყა ჯითსაყ ვნასგსაყ ქ სქირას ვათათ, და ქ ქნრყაყ ხასსაყ ვორონ, ირ ქ ნნა ირჯასგსაყ ვნთნქსაყ სყქინ` და ვაყნ სუ ათხასარასქ რნძ თოქ ხანსაყ და ვანასგსაყან ვარათსაყ ქათნქ: სი ანთი იარძნსაყ ქქრ ვოლასაყარქს ქინ ნრქსაყ ჯოქ ვქოლსამქქ ვოღარასგ` და ვაყნსაყ სუ ამრიგსაყ ქოქო თქოქსანსაყ ათხასარასქ ქინქნ ვრასქქ ნთარქ: სი აყა ანთი ქნქსაყარძთონსაყ ქქრს ვოქოღაყქ ქინ ქ ქნრყაყ ხასსანქრ ვორონ ჯაცარასგთგ, ირ ქ მაყრასაყაქქინ ქრასგ სყქინ ქ სქისქსაყ. ქ ანძ ვომანრსაყ იროქ დარასქ თაყო და ვაყსაყ ქ აყათთოსანსაყ ძნქრასაყაყ არარსაყ ... და აყა ანთი ათსაყ ვათარ და ვქსაყით რაცთომ` იჯათნაყ ქ ვათათნაყ საჯრასგ ... სი ქსს და ქსს ჯითსაყ ნრქსაყ ათო ქათსაყ სქრქსი ქქქანსაყ ქოქ ვოქოღანსაყ და ანძ ქ მქასქინ ვხასარასაყანსაყ ხოღა ქოქოქოღაყარ თნსსაყ` აყა ნრქსაყ ვნაყრ ვქოლსამქქ ამრიგსაყანსაყ არქარითნსაგ.⁵¹

...თვითონ (აშოტმა) კი გასწია შირაკის გავარისაკენ, დაეწია ჯარს, რომელიც იქ იყო დაბანაკებული. ისინიც მახვილს მისცა, ხოლო დარჩენილები მიმოფანტა. აქედან აშოტი კვლავ,

როგორც ჰაერში მონავარდე, წავიდა გუგარეთის მხარეებისაკენ და თავისი სამფლობელოს სიმაგრეებიც დაიპყრო და დაიმორჩილა. შემდეგ კი საფრთხედ მოეგლინა აგარიანთა ლაშქარს, რომელიც იმ დროს ქართველთა დედაქალაქში, ტფილისში იდგა. მათგან ზოგი მახვილის საზრდოდ აქცია და ზოგიც საპატიოთაგანი შეიპყრო... იქიდან მან თან წამოიღო მრავალი ნაძარცვი და ნადავლი და დაბრუნდა ტაშირის გავარში... [აქედან] იგი სასწრაფოდ გაემართა და წავიდა დიდად საყვარელ მთავართან – გურგენტან. მათ იქ ერთად საიდუმლოდ განიხილეს საზოგადო საზრუნავი. ამის შემდეგ აშოტმა მოვლო არშარუნელთა სიმაგრეები.⁵²

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[915-916 წწ.]

ჩასკ საყვარელსაჲს აშოტს აუწყაჲს, რომელიც იმ დროს ქართველთა დედაქალაქში, ტფილისში იდგა. მათგან ზოგი მახვილის საზრდოდ აქცია და ზოგიც საპატიოთაგანი შეიპყრო... იქიდან მან თან წამოიღო მრავალი ნაძარცვი და ნადავლი და დაბრუნდა ტაშირის გავარში... [აქედან] იგი სასწრაფოდ გაემართა და წავიდა დიდად საყვარელ მთავართან – გურგენტან. მათ იქ ერთად საიდუმლოდ განიხილეს საზოგადო საზრუნავი. ამის შემდეგ აშოტმა მოვლო არშარუნელთა სიმაგრეები.⁵²

ჩასკ საყვარელსაჲს აშოტს აუწყაჲს, რომელიც იმ დროს ქართველთა დედაქალაქში, ტფილისში იდგა. მათგან ზოგი მახვილის საზრდოდ აქცია და ზოგიც საპატიოთაგანი შეიპყრო... იქიდან მან თან წამოიღო მრავალი ნაძარცვი და ნადავლი და დაბრუნდა ტაშირის გავარში... [აქედან] იგი სასწრაფოდ გაემართა და წავიდა დიდად საყვარელ მთავართან – გურგენტან. მათ იქ ერთად საიდუმლოდ განიხილეს საზოგადო საზრუნავი. ამის შემდეგ აშოტმა მოვლო არშარუნელთა სიმაგრეები.⁵²

შემდეგ მეფისწული აშოტ მეფე გაემართა, წავიდა და მიაღწია გუგართა მხარეს, დიდი სიმაგრის მახლობლად, რომელსაც ქართულად შამშულდე ე.ი. სამი მშვილდი ეწოდება. მამამისს ის ხალხი, ციხესთან რომ ცხოვრობდა, დასაკუთრებული ჰყავდა, ხოლო ორი ძმა – ვასაკი და აშოტი – გუნთა ტომისაგან – ციხის მცველებად და იმ ოლქის ზედამდგომელად ეყენა. ამიტომ [აშოტმა] მათგან მორჩილება თავის მიმართაც მოითხოვა, რომ მოსულიყვნენ სამსახურის ერთგულებაზე... ვასაკმა და აშოტმა... ურჩობა დაუწყეს მას. ფარულად შეკრიბეს თავიანთი ჯარი. [მათ] საქმის მოსაგვარებლად თან ჰყავდათ თავიანთი მომხრეებიც, ჯარის ნაწილები ტფილისისა და კავკასიის ხევებისა... აშოტი თავის ძმასთან ერთად გამარჯვებით გახარებული, დიდი ნადავლით წავიდა ქართველთა ქვეყნის მხარეებით თავის მარად საყვარელ მთავართან გურგენტან.⁵⁴

ჰოვანეს დრასხანაკერტი, სომხეთის ისტორია

[919-923 წწ.]

(აშოტმა) შეარჩია მხოლოდ სამასი კაცი. ისინი სასწრაფოდ გაემართნენ და მიაღწიეს ძორო-ფორსს. აქ ჯერ კანის ციხე ინახულეს, რომელიც მიტაცებული იყო საშაკ მთავრის მიერ და რომ-

ლის საპატიმროშიც იმყოფებოდა სივნიელთა უფალი ვასაკი. [მეფე აშოტმა] გამოიყვანა იგი და გაუშვა თავისი მამის სახლში, [გაათავისუფლა] აგრეთვე სხვა აზნაური ქალებიც, იქ რომ იყვნენ, როგორც ტყვეები. [ამის შემდეგ] ის გაშორდა [ციხეს], ციხეში კი თავის მცველები დააყენა. შემდეგ მან მიმძღავრებით დაიპყრო სხვა ციხეც, რომელიც [კაენის ციხესთან] ახლოს იყო, მახვილს მისცა ციხის მცველები, ხოლო მოსახლეობა მთელი თავისი ავლა-დიდებით ხიზნად წაასხა თავის სამფლობელოს სიმაგრეებში. მათი ყანები, რომლებიც მკის პირს იყო მიწეული, უდროოდ მოცელა, აღაგზნო ცეცხლი და გადაწვა, რომ არ შეებრძოლებოდნენ მას და არ შეეშალათ ხელი მეფისათვის იქ დამკვიდრებაში.⁵⁶

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[X საუკუნის მეორე ნახევარი]

Իսկ ի չորեքհարիւր թուին փոխի սուրբ թագաւորն Աբաս և առնու զթագն Աշոտ որդի նորա, Ողորմածն կոչեցնալ...Սա փոքր պարիսպ քաղաքին Անույ շինեաց և զամենայն բրգունսն եկեղեցի յօրինեաց, ի չորեքհարիւր երեսասան թրին և բարեպարիշտ կողն իր՝ Խոսրովանոյ, շինէ զփառագարդ սուրբ ուխտան գՍանահին և զչաղպատ: Շնագեան ի Քրիստոս ի չորեքհարիւր քսան ի հինգ թուին, թողլով երիս որդիս, զՍմբատ, զԳագիկ և զԳուրգեն որ և ի նմին ասուր առնու զթագն երեց որդին Սմբատ, որ Տիեզերակալ կոչեցաւ. սա զմեծանիստ պարիսպն Անույ շինեաց, և զկաթողիկէն հիմնարկէ. և կրտսեր եղբայրն ժառանգէ զՏաշիր Ստորդովքն Չորոյգեստին. և զԿայեն և զԿայծուն, զԽորխոռունիք՝ որ ի Խոռայ շինեցաւ, որ է Խոշոռնի և Խոշոռակերտ, և զԲագունիք՝ որ է Բագկերտ ի գաւառն Տաշրայ. և այլ բերդք անուանիք եհաս Գուրգենայ,գոր Վիրք Սոմխէթ կոչեն.⁵⁷

400 (951) წელს გარდაიცვალა წმ. მეფე აბასი და ტახტი მიიღო მისმა ვაჟმა აშოტმა, მოწყალედ წოდებულმა... 413 (964) წელს მან ააშენა ქალაქ ანისის პატარა კედელი და ყველა კოშკები აქცია ეკლესიებად. მისმა ღვთისმოსავმა ცოლმა ხოსროვანუშმა გააშენა დიდებული წმინდა მონასტრები სანაინი და ჰალბატი. მათ განისვენეს ქრისტესთან 427 (978) წელს და დატოვეს სამი ვაჟი, რომელთა სახელებია: სმბატი, გაგიკი და გურგენი. იმავე დღეს გვირგვინი მიიღო უფროსმა ვაჟმა სმბატმა, რომელსაც ტიებერაკალი ეწოდა. მან ააშენა ანისის ფართოსადირ-კვლიანი კედელი და საფუძველი ჩაუყარა დიდ კათოლიკე ეკლესიას. მისმა უმცროსმა ძმამ მემკვიდრეობად მიიღო ტაშირი სეგორდით, ძოროგეტი, კაიანი და კაიწონი, ხორ-ხორუნეი, ხორის მიერ აგებული ხოშორნი, ხორაკერტი, ბაზუნეი, იგივე ბაზკერტი – ტაშირის გავარებში. გურგენს ერგო [აგრეთვე] სხვა ცნობილი ციხეები, რომელსაც ქართველები უწოდებენ სომ-ხითს.⁵⁸

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[X საუკუნის მეორე ნახევარი]

Յատուրս սորա, եւ ի ՆԺԾ (966) թվականին, ի Սեւորդին շինեցան Շաղբատ եւ Սանահինն: Ժ (10) ամսու յառաջ զչաղբատ շինեաց կինն Աշոտոյ Խոսրովանոյ եւ Գագկայ: Իսկ սոքա համակամ սիրով երիս բաժանն զթագաւորութիւն՝ հայրագլուխ առնելով զՍմբատ, եւ Գուրգեն տիրէ Գուգարացոց կողմանս սկսնալ ի Գագայ, Խոռայ մինչև ի դուռն Տփխաց: Եւ վարեաց սա զամենայն ժամանակս թագաւորութեան իւրոյ յոքնապատիկ բարեպաշտութեամբ եւ անուանի եղնալ, յովակի եղնալ արութեամբ թագաւորեաց ամս Ծ (50). եւ կանայօժար կրօնատրի ի վանս Սանահինին ամս Ը (8), որով եւ փոխի մահուամբ.⁵⁹

მის დღეებში, 415 (966) წელს, სეგორდისში აიგო ახპატი და სანაინი. ათი წლით ადრე ახპატი ააგო აშოტის მეუღლემ ხოსროვანუშმა და ახლა სანაინი, დღეგრძელობისათვის თავის ძეთა

გურგენისა, სუმბატისა და გაგიკისა. ხოლო მათ სიყვარულითა და ურთიერთშეთანხმებით გაიყვეს სამეფო: უფროსად დაადგენენ სუმბატს, გურგენი მართავს გუგარელთა მხარეს მოყოლებული გაგიდან, ხარადან ვიდრე თბილისის კარამდე. და მართავდა ის თავის მეფობის სრულ პერიოდს ღმრთისმოსაობითა და მოიხვეჭა სახელი, მრავალი ქმნა მამაცობით და იმეფა 50 წელი. და ბერობის სურვილით [დაჰყო] 8 წელი სანანში, სადაც გარდაიცვალა.⁶⁰

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[981 წ.]

Աստ ելև սկիզբն թագաւորելոյ Բագրատունեաց ի վերայ Վրաց, զի Գուրգեն ի Վիրս և Սմբատ եղբայր նորա ի Հայս թագաւորեցին: Սա գնաւոյ պարիսպն ամրացոյց և գնե՛ծ կաթողիկէն հիմնարկեաց.⁶¹

ამ დროს დაიწყო ბაგრატუნთან მეფობა ქართველებზე. რამეთუ გურგენი გამეფდა საქართველოში, ხოლო მისი ძმა სმბატი – სომხეთში. მან გაამაგრა ანისის კედლები და საძირკველი ჩაუყარა დიდ კათოლიკე [ტაძარს].⁶²

სტეფანოს ტარონეცი, მსოფლი ისტორია

[1001-1002 წწ.]

Իսկ Դաւիթ եղբայրորդի Գագկայ, զոր վերագոյն յիշեցաք, ամբարձնաւ անհնազանդութեան անասմբ առ հարեղբայր իւր Գագիկ: Ընդ որ ցասուցեալ Գագկայ արքայի ` գնաց զարաք ի Տաշիր և շրջան ատեալ ընդ Շամշուտ և Վրաց դաշտ քանդեալ ատեալ գամնայն, զի յամեաց ի նա նոստեաց ատորքք ի անեռնային ժամանակին, ի ՆՄ թուականին, և ընդ Գագ բերդ անցանելով` ել նա ընդ գաւառն Աղստե: Եւ Դաւիթ թէւ միանգամ և երկիցս պատերազմել կամեցաւ, և ոչ կարաց ատենել ինչ յաղագս սակաւ լինելոյ զարաց նորա առ բազմութեամբ զարացն Գագկայ, այլ միջնորդութեամբ հայրապետին Տեառն Սարգսի եկն ի հնազանդութեան Գագկայ արքայի, և հանդիպեցաւ նա յավանն Շիրակայ: Եւ ուխտ խաղաղութեան հաստատեալ Տեառն Սարգսի` կալ ի հնազանդութեանն Դաւիթի, իբրև որդի առ հայր, և Գագկայ հայրենի խնամով սիրել նա.⁶³

გაგიკის ძმისშვილი დავითი, რომლის შესახებაც ზემოთ აღვნიშნეთ, გაამაგრა და აღარ დაემორჩილა თავის ბიძას, გაგიკს. ამან განარისხა მეფე გაგიკი და ჯარით გაემართა ტაშირისაკენ, შემოიარა სამშვილდე და ქართველთა ველი, დაანგრია და ააოხრა [ირგვლივ] ყოველივე. მან იქ დაჰყო ზამთრის სამი თვე 450 წელს და გაგის ციხეზე გავლით გამოვიდა აღსტევის გავარში. დავითს სურდა ერთი-ორჯერ კიდევ გაემართა ბრძოლა, მაგრამ ველარ შესძლო რაიმეს [განხორციელება] გაგიკის ჯარის სიმრავლესთან [დაპირისპირებით] თავისი ჯარის სიმცირის გამო. [დავით] მამამთავრის, უფალ სარგისის შუამდგომლობით დაემორჩილა მეფე გაგიკს და შეხვდა მას შირაკის დაბაში. უფალმა სარგისმა დაამტკიცა სამშვიდობო ხელშეკრულება, [რომლის თანახმადაც] დავითი უნდა დამორჩილებოდა [გაგიკს], როგორც შვილი მამას, გაგიკს კი მამობრივი მზრუნველობა და სიყვარული უნდა გამოეჩინა [მის მიმართ].⁶⁴

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[1011 წ.]

Եւ թագաւոր ի Հայս և Հնազանդեաց զՎիրս.⁶⁵

გამოვიდა სომეხთა მეფე და დაიმორჩილა ქართველები.⁶⁶

მცხეთის საკათოლიკოსო და ანისი

მცხეთის საკათოლიკოსოს სიგელი (ხეც, Hd-14532)

[680–681 წწ.]

როდესაც გორგასლანს მცხეთის წმიდა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესია სვეტის ცხოველზედ აღუშენებია და კათალიკოზი მას ზედან პატრიარქად განუწესებია და მას შეუწირავს სვეტისცხოვლისათვის და მეექვსე კრებაში კონსტანტინე პოგონატისა და კიდევ კონსტანტინეს და სხვათა, ანტიოქიის კრებაშიც, მიუციათ სამწყსოდ და ხელქვეშ ტფილისი, გემო და ქვემო ქართლი, კახეთი, ალვანია, შაქისი, შირვანი დარუბანდის ზღვამდე, დარუბანდიდამ წამოსვლით მთის ალაგები ოვსეთისა სამზღვრამდისინ, საბარათიანო, სომხეთი, ტაშირი, თრიალეთი, ჯავახეთი... ჩილდირი, რომელ არს პალაკაციო და იმისი გარეშამო ანისი, იმისი გარეშამო და იალათი, არზრუმისა და საქართველოს სამზღვარს იქით, გემო საქართველო, რომელ არს სამცხე-საათაბაგო, ტაო, ფასიანი, თორთომი, ოლთისი, ფანეკი, იმისი გარეშამო და იალათი, ლიგანის ხევი, ართვინი, შავშეთ, კოლა, კლარჯეთი, აჭარა, ქობულიანი და იმისი გარეშამო, ახალციხე და აწყური... ოვსეთი სრულიად ჩერქეზის და სვანეთის სამზღვრამდის და მასში ნაუდაბნონნი მონასტერნი, ეკლესიანი, საყდრის მჭირავენი და ზედა მჭდომელნი მთავარეპისკოპოზნი, მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოზნი, არქიმანდრიტნი, წინამძღვარნი და სხვანი ყოველნი ბერნი, მღვდელნი და ერნი, და მცირენი და ერისთავნი, აზნაურნი, მსახურნი და გლეხნი სამწყსოდ და ხელქვეშ.⁶⁷

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[968–969 წწ.]

ჰნა მახიონ თნათნ მანანჩაჟი, ლაგნაჟ ყაჟოჟ სრეჟნ ჳრქიჟი თერ ჳლახან ჳ ჳაღაგ: შაჟ რაჟნაჟიჟ ჟეჟი რნე ჳღრუ მჩაჟან რაჟანოჟნაჟ, ჳლან რეჟი ჳიჟილნაჟ ყანოჟნ მანი ჳ ჟაღაჟოჟნანნ მჟიოჟი რეჟი მჟაჟაჟ, ჟაღოჟნ ნაჟიჟიყიჟაჟ ნი ჟაჟაჟიჟან ჳანასჟანაგ, რეჟი ჳანოჟნაჟ ჟაჟაჟთნაჟ გჟნრძოჟდ ჟიჟსთასჟან მთაგ ნოჟა. გჟი ნთ ჟნრჟი ყაჟაჟნრჟ ჳლან ნოჟიღანან აღანოჟნ ჳაღჟსეჟიჟი, ნი რეჟიჟაჟ გნა ჟაჟაჟან ჟარაჟიჟ. ნი მჩაჟანნაჟ ნათოჟგანნან ჟაჟოჟი სრეჟი ლოჟაჟოჟიჟი გშთსჟანნო, ჟარაღაჟთ არნან სრეჟი აიჟნ მათოჟდ შაჟოჟი, რე ჳი შნან: ჳი ჳრ შაჟ ჟნთნაჟ ჳაროჟი ჟოჟა, რე ჟსაგ ჟაჟოჟი ჟაჟიყაჟნოჟნანან შან მ: ჳას ჳლან გჟი ჳლახანჟიჟ ჟნნოჟანი ჳრ ჳი ჳლასაჟოჟასჟან, ჟაჟანნეჟიგ გიჟანან ჳი ყაჟიღანთაგ, შოჟი გიჟანან ჳარბჟე გჟანჟაჟი ჟნრძოჟაჟი: ჳი ჳლან აჟიჟიჟი გიჟიგ ჟაჟაჟანან აჟიჟარჟიჟი გჟი ნიღიჟი: ჳას ჳი ჟრანანან მათოჟი ჳი მჩიჟან შანი მნოჟან ჟრქიჟი, ნი შანი მჩი ანჟნრაჟსაგო ჳლაჟ: მაჟა ჟრანანანო ჟაღაჟოჟიჟი მჟიოჟი, რე რეჟიჟანან ჟიჟი, ჳიჟიჟ ჳლაჟ რნთრჟიგ არანგ ნი ნაჟიჟიყიჟაჟი სრეჟი ჟაღიგანნან ჟასაჟიჟან ჟაჟიყაჟნოჟან ჟნრანჟი აჟიჟ მათოჟი გთერ ჟრაჟიჟი გჟარაღაჟთ თნათნ მანანჩაჟი მნბჟი ჟაჟიყაჟნაჟი, რე ჟანჩი ჳაროჟაჟნოჟნან შანნაგ გჟნრანა ჟნრძოჟაჟიგ სრეჟასჟი ნი ჟიჟსთოჟასაჟი გოჟი.⁶⁸

უფალ ანანისას სიკვდილის შემდეგ წმინდა გრიგოლის საყდარი დაიკავა უფალმა ვაჰანმა ბაღიდან. მან კავშირი შეკრა ქართველებთან ერთიან აღმსარებლობაზე, რის გამოც აბასის ძე აშოტის მეფობის დროს ანისის ციხეში შეიკრიბა მრავალი ეპისკოპოსი [და] ქრისტიანი მოწესე, რომლებიც გაეცნენ [და] ერწმუნენ მათს სულის წარმწყმედ მწვალებლობას. რამეთუ მოატანინა ხატები ქალკედონის მწვალებლობის განსაახლებლად და დაადგინეს მისი განდევნა. და შეთანხმდნენ წმინდა განმანათლებლის საყდარზე დაესვათ სტეფანოსი, ღმრთისკაცი მამტოცის სისხლით მონათესავე, რომელიც სევანშია. იგი მისი [მამტოცის] მხითარცხოვრების მიმდევარი იყო, რომელმაც სამამამთავრო საყდარზე ორი წელი დაჰყო.

ხოლო რადგანაც ვაჰანიკი ცოცხალი იყო ვასპურაკანში, დაარწმუნა [იგი] ზოგიერთმა გულუბრყვილო [კაცმა], სიცრუედ მიეჩინა მწვალებლობის ამბავი. ამის გამო ჩვენი სომხეთის ქვეყნის ხსნა წყევლით აავსეს. ხოლო ღმრთის ნებით ერთსა და იმავე წელს ორივე დაიხოცა. და ერთი წელი უზედამხედველოდ იყო [ეკლესია]. ხოლო შემდეგ მეფე აშოტის ნებით, რომელიც მოწყალედ იწოდებოდა, მოხდა რჩეულთა კაცთა და წმიდა ეპისკოპოსთა შეკრება, [და]დაადგინეს სამამამთავრო ხარისხზე ნეტარი კაცი ღმრთისა, უფალი ხაჩიკი, [რომელიც იყო] ნათესავი დიდი მამამთავრის, უფალი ანანიასი, რომელმაც სამოძღვრო სიტყვით, წმინდა და ქრისტესმოყვარე ქცევით მწვალებლებს პირი დაუყო.⁶⁹

კირაკოს განძაკეცი, სომხეთის ისტორია
[968–969 წწ.]

ჰნთ მახიონ თხათნ მანანჩაჟი ხსაგ ჯაჰთი ნორა თერ Ⴢახან ი Ⴢაჟაგ ამ მჩ: შა იაჟნაჟიჟი ხილ ენე Ⴢჰრუ მჩაჟან იაიანთიჟნამ: Ⴢასან ირეჟ თიჟიქნაჟი ჟანთორნ ქანჩი ი Ⴢაჟაჟიჟიჟნანნ აჟთთაჟი, ირეჟთი აჟაჟაჟი, ჟაჟთი იაჟიქიქიქთაჟი სი ჟაჟთაქიქიქი ქანასქანაჟი, ირეჟ თანთიქნაჟი ხაიასთნაი ეჟნერთიჟმ Ⴢირათასქან მთაგ ნორა, ეჟი ნთ ჟნრქი აჟათსქნაჟი ქასან ნორეჟანან აჟანთიქნ Ⴢაჟიქიქიქი, სი ირეჟნაჟი ენაჟი ხაჟაჟასქან არაჟიქნ: Ⴢი მჩაჟანსაჟი ნათაგქინ ჟაჰთი სრეჟი Ⴢთასაჟიქინ ეჟთქანთი ხარაჟაჟათ არქან სრეჟი ათნ ასათთიქი შაჟთიქი, ირ ი შასან Ⴢიქიქი: Ⴢი Ⴢრ ასა ხსთისაჟი ქართიქი ნორა. ირ ხსაგ ჟაჰთი ხაჟიქაჟანთიქანან ასან ხრქი: Ⴢაჟეჟიქიქი Ⴢახანჩქინ ეჟნ სს Ⴢნთქანჩი Ⴢრ ი Ⴢასაჟორასქან, ხაიანსეჟიქი ეჟანან ი აჟარეჟანთაგნაჟი სთთ ენანანქი Ⴢარბქი ეჟანქაჟი ხერბოჟი. სი ქასან აჟნორქიქი ენჩიქი აჟაჟარქიქი ჟაჟიქი ეჟინ ენიქიქი: Ⴢასქი ი ხრანანქინ ასათთიქი ი მჩიონ ასმი მნთიან ხრქიქნანნ, სი ამ მჩი ანქნრასქაჟიქი ქნაჟი.⁷⁰

მეუფე ანანიას გარდაცვალების შემდეგ, მისი საყდარი ერთი წლის განმავლობაში ეკავა ვაჰანს ბაღქიდან. მან მოლაპარაკება გამართა ქართველებთან რწმენის ერთიანობის შესახებ. ამ ქმედების გამო, ბევრი ეპისკოპოსი და ღრმად მორწმუნე ბერი, რომლებიც აღიარებდნენ და ადასტურებდნენ მისი მრწამსის მწვალებლურ ხასიათს, შეიკრიბა ანისის ციხეში, აშოტ აბასის ძის სამეფოში. მას სურდა, დაებრუნებინა ხატები და აღედგინა ქალკედონური მწვალებლობა. გამოაცხადეს რა მწვალებლად, იგი განდევნეს. შეერთებული ძალებით მათ წმინდა გრიგოლ განმანათლებლის საყდარზე დასვეს სტეფანოსი, ამ წმინდა ღმრთის კაცის სისხლით ნათესავი კუნძულ სევანიდან. მან გააგრძელა [მაშტოცის] გეზი და ორი წლის განმავლობაში იყო საპატრიარქოს სათავეში. მაგრამ რაკი ვაჰანიკი ჰერ კიდევ ცოცხალი იყო ვასპურაკანში, ზოგიერთი მარტივად მოაზროვნე ადამიანი თვლიდა, რომ სწორი არ იყო მისი მიჩნევა სქიზმატიკოსად. ამრიგად, სომხეთის შუაგულში განდგომილები გაჩნდნენ. მაგრამ ღმრთის ნებით, ორივე ერთ წელს მოკვდა. და ერთი წლის განმავლობაში საპატრიარქო საყდარი ცარიელი იყო.⁷¹

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია
[968–969 წწ.]

ღქნჩი თორა Ⴢათი ეაჰთინ Ⴢახან ი Ⴢაჟაგ ამ მჩ ირ სი აჟაჟი Ⴢარბქი ათნაჟი, ხეჟ იაჟნაჟიჟი Ⴢ Ⴢრასი სი აჟათსქნაჟი ნთ აბქი, ქასან ირეჟი ქიქიქინ ენა, სი იქნან ჟაჰთინ ეთქერ შთიქანთი.⁷²

მის [ანანიას] შემდეგ [პატრიარქის] საყდარი მიიღო ვაჰანმა ბაღქიდან ერთი წლით. მასზე ეჭვი აიღეს, რომ შეთანხმებული იყო ქართველებთან და ბრძანა მათგან ხატების შემოტანა. ამისთვის ის შეცვალეს და აღასაყდრეს უფალი სტეფანოსი.⁷³

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[968–969 წწ.]

჊ი ჭადათორნ Ⴀღოთოჲ ორჲინ Ⴀმწათაჲ, ათნქ Ⴀოღოქ ნაქისკოყოთაჲს Ⴀ ხარგ სრეოგ Ⴀი ჭადათორანქისთნ Ⴀიროსქლან. კოჯქ Ⴀ Ⴀლახან Ⴀი Ⴀინსაგ. Ⴀი ხრამაჲქ Ⴀნათრქ Ⴀმქ Ⴀოქ ნქ ნაქისკოყოთაჲს Ⴀი კაგოცანქქ Ⴀაოოო ხაჲრაჲქეთოქსან Ⴀაჲოგ: Ⴀაჲა Ⴀანნაჲქ Ⴀოღოქოქნ Ⴀნათრქაჲ Ⴀლახან ქლან Ⴀოთაქ სრეოქსან Ⴀი Ⴀმასათოქსან Ⴀ Ⴀნნ Ⴀნთნ Ⴀი ქლრაჲ Ⴀაგოქოქინ ნაქისკოყოთაჲს Ⴀი Ⴀოანნ Ⴀნა კაოოოქიქო Ⴀაჲოგ. Ⴀო Ⴀი კნგნაჲ Ⴀმ Ⴀი სკსა Ⴀაჲათქნა Ⴀნრქ Ⴀი ქლრაგ Ⴀ Ⴀნქ Ⴀი ქლრაჲ სნოანოქნ. Ⴀი ხრამაჲქქ Ⴀანნაჲქ ნკნოგნ Ⴀნოქნ Ⴀთნქ, Ⴀსო Ⴀოოთოგ Ⴀახანანქნ კაოქიქ Ⴀაროქარქ Ⴀი Ⴀოთნგ კაოქი Ⴀო Ⴀთნქ Ⴀაჲათარაგ: ქლან Ⴀოოქ კაროქი Ⴀინ Ⴀთნაჲ Ⴀანნგოთნგ ნქ Ⴀაჯნაგქი Ⴀ Ⴀნო Ⴀოქნა. Ⴀი კლამქ Ⴀაჲოქნქ კნკნოგნ Ⴀაოქანო Ⴀოქინ, Ⴀოოოქ Ⴀაროქინ Ⴀო Ⴀადათორნ. Ⴀი Ⴀა ხრამან Ⴀაჲო Ⴀოღოქოქნ Ⴀმნქ Ⴀაოქაქ Ⴀი Ⴀნნსგნ Ⴀაროქან: Ⴀმანგნაჲ Ⴀაჲქ Ⴀლახანაჲ Ⴀო Ⴀკაგ Ⴀი Ⴀოღოქნ. Ⴀაჲ Ⴀქ, Ⴀნაგ Ⴀაჯქარქნ ქლსაჲოქარქან, Ⴀო Ⴀანაგაჲაჲ Ⴀოოქ Ⴀაგქაჲ Ⴀადათორქი. Ⴀი ხაოანგოქ Ⴀნა Ⴀნქსან, Ⴀი Ⴀოქაროქნა Ⴀსქ Ⴀინქ Ⴀი Ⴀაქსანოთოქ Ⴀარანგ. Ⴀი Ⴀნსკნგა Ⴀი ქლან Ⴀო Ⴀოქ Ⴀოოქ ქლან: Ⴀსქ Ⴀოქა Ⴀო Ⴀმნქ Ⴀოღოქლგან, Ⴀქრნ Ⴀიოთაგქნ Ⴀნრქ Ⴀოქ. Ⴀაჲა ხრამან Ⴀა Ⴀღოთოქ Ⴀადათორქი კაროგნქ Ⴀი Ⴀთქ Ⴀოქა Ⴀაჲო Ⴀინ კაოოოქიქო Ⴀი Ⴀოქინ Ⴀლანსკოქან Ⴀი Ⴀიოთ Ⴀოთოქ ნრქოქინქ Ⴀაროქან Ⴀი Ⴀიოთ. Ⴀი ქლახან ნოა Ⴀნოქნ ქლან Ⴀოოქ, Ⴀო Ⴀოქან ნკნოგნოქნ Ⴀნო Ⴀაჲო კაოოოქიქოთოქნ Ⴀოქ კაჲქ Ⴀანო: Ⴀსქ Ⴀაოოთნ Ⴀაჲოგ Ⴀაროქანაოთანგ Ⴀაჲ Ⴀქ Ⴀაოოოქიქოთოქნ Ⴀოქ კაჲქ Ⴀანო: Ⴀსქ Ⴀაოოთიქნ Ⴀაჲოქარქან.⁷⁴

მაშინ მეფე აშოტმა, სმბატის ძემ, ეპისკოპოსების და წმინდა მამების კრება გამართა შირაკ-ვანში, სამეფო რეზიდენციაში. მან მოიწვია, ასევე, ვაჰანი სიუნიქიდან და ბრძანა, რომ ეპისკოპოსებს შორის ერთი დამიანი უნდა შერჩეულიყო სომეხ პატრიარქთა საყდრის დასაკავებლად. კრებამ ერთსულოვნად აირჩია ვაჰანი, მისი განსაკუთრებული სიწმინდისა და სიბრძნის გამო. შემდეგ ეპისკოპოსების უმრავლესობის ხელდასხმით იგი სომეხთა კათოლიკოსად გამოცხადდა. ამის შემდეგ [ვაჰანმა], ერთწლიანი ლოდინის შემდეგ, დაიწყო საქართველოდან ხატების ჩამოტანა და მათი საკურთხეველზე განთავსება. მან ყველა ეკლესიას დაავალა მსგავსადვე მოქცეოდნენ ხატებს ჰრომთა წესის შესაბამისად, საკურთხეველები ხატებით შეემკოთ და არ აღესრულებინათ წირვა მათ გარეშე. ამის გამო ყველამ ჩათვალა, რომ [ვაჰანი] იონთა მოკავშირე იყო და სურდა, რომ მათებური მწვალებლობით მოეწამლა ეკლესია. მათ მეფესთან იჩივლეს, რომელმაც ბრძანა, რომ კრება მოეწვიათ ქალაქ ანისში, და დაედგინათ რა და როგორ იყო. როდესაც ამის შესახებ ვაჰანმა შეიტყო, იგი არ დაესწრო კრებას; პირიქით, ადგა და ვასპურაკანის მიწაზე წავიდა, ჰამაზასთან, მეფე გაგიკის ძესთან, რომლის დარწმუნებაც შესძლო. [ვაჰანმა] ასევე განაცხადა, რომ მას ცილს სწამებდნენ შურიანი ადამიანები. თავისი რეზიდენცია მან მოაწყო მონასტერში, სახელწოდებით „ძორივანქი“. როდესაც ანისში შეკრებილებმა შეიტყვეს [ვაჰანის] გამგზავრების შესახებ, მეფე აშოტის ბრძანებით სხვა პირი დასვეს კათოლიკოსად, ხოლო ვაჰანი ჩამოაგდეს. ასე იყო ორი წლის განმავლობაში – სტეფანოსი ანისში იყო კათოლიკოსი, ხოლო ვაჰანი – ვასპურაკანში. მათ ჩვენი მიწა [ურთიერთ] შეჩვენებით აავსეს, სანამ ღმრთის განგების წყალობით, ორივე მათგანი ერთსა და იმავე დღეს არ გარდაიცვალა. ვაჰანი ძორის მონასტერში დაკრძალეს ეკლესიის კარიბჭესთან, იქვე დამარხული სხვა კათოლიკოსების გვერდით. ამასობაში სომეხთა პატრიარქის საყდარზე დასვეს ღირსი მეუფე ხაჩიკი, მეუფე სტეფანოსის სისხლით ნათესავი.⁷⁵

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[968–969 წწ.]

Դարձյալ ժողով սուրբ հարցն յԱնի, յորում քննեալ գտին համախոհ Վրաց գՎահան կաթողիկոսս որ ի Բաղաց, և զի պատկեր նոյն յեկեղեցիս Հայոց, և յամենայն սեղանոյ բարձեալ էր խաչին պայծառութիւն և կանխիք զարդարեալ . որոշեցին զնա նգովիք.⁷⁶

კურთხეულმა მამებმა ანისის კრებაზე განიხილეს ვაჰანის [სარწმუნოებრივი მოძღვრებები], კათოლიკოსისა ბაღქიდან, რომელიც კეთილგანწყობილი იყო ქართველთა მიმართ. მან ხატები შემოიტანა სომხურ ეკლესიებში და ყველა ეკლესიის საკურთხეველში ჩამოსხნა ძღვევამოსილი ჯვრები და ხატებით მორთო [საკურთხეველები]. იგი შეაჩვენეს და მის ადგილზე ვინმე სტეფანოსი დასვეს.⁷⁷

დავით ბალიშეცი, ისტორია

[968–969 წწ.]

Եւ թագաւորնց Աշոտ, որդի Աբասայ, ամս ԻԷ (27), թվին ՆԲ (953): Եւ յես Անանիայի եկաց հայրապետ տէր Վահան ի Բաղայ ամ մի, որդի Զուանշիքի՝ իշխանին Բաղաց: Սա դաշնադիր եղև ի Վրաց քաղկեդոնականաց եւ ինացեալ վարդապետք ժամանակին եւ հալածեցին զնա եւ նա փախստեամբ եկեալ ի Վասպուրական: Եւ եղին կաթողիկոս գտէր Ստեփանոս ամս Բ, արգասկան Մաշթոցի.⁷⁸

და გამეფდა აშოტი, აბასის ძე, 27 წლისა, 402 (953) წელს. ანანიას შემდეგ იყო მამამთავარი ვაჰანი ბაღიდან ერთი წელი, ძე ჯუანშერისა, ბაღელთა იშხანისა. ის იყო თანამოაზრე ქართველი ქალკედონელებისა და დროულად შეიტყვეს ვარდაპეტებმა და გააძევეს ის და გამოიქცა და მოვიდა ვასპურაკანს. და დასვეს კათოლიკოსად უფალი სტეფანოსი ორი წლით, ნათესავი მაშტოცისა.⁷⁹

დედოფალ რუსუდანის ეპისტოლე პაპ ჰონორიუს III-ს

[1223–1224 წწ.]

Quia vere modo intelleximus, quod Imperator de mandato tuo nunnc debet in Syriam transfretare ad liberationem Terrae Sanctae, plurimum gaudemus; unde faciatis nos scire, quando transire debuerit Imperator, et nos mittemus lohanaem Conestabulum nostrum cum toto Exercitu nostro in auxilium Christianorum, et liberationem Sancti Sepulchri... Latori praesentium dilecto nostro David Episcopo de Aanij credas, tanquam ab ore nostro audires.⁸⁰

დიდად გავიხარეთ, როდესაც შევიტყვეთ, რომ შენი ბრძანებით იმპერატორს [ფრიდრიხ II-ს] მართებს, წმინდა ადგილების დასახსნელად ახლა სირიაში გადავიდეს. მოგვწერეთ ჩვენ, თუ როდის უნდა წავიდე იმპერატორი და ჩვენც გავაგზავნით ჩვენს მხედართმთავარს ივანეს მთელი ჩვენი ჯარით ქრისტიანების დასახმარებლად, წმიდა საფლავის გასათავისუფლებლად... ამ წერილის მომტანს, ჩვენს საყვარელს დავითს, ანისს ეპისკოპოსს, ისე ერწმუნე ყველაფერში, თითქოს ეს სიტყვები ჩვენი პირით გსმენოდეს.⁸¹

კურთხევა მირონისა

[XIII საუკუნის შუახანები]

განწესება სასაყდრო აღსავალითი განწესებულ არს ადრითგანვე ძველთა მეფეთა და მამათ მთავართაგან ყოვლისა საქართუელოდსათა და ამით სახითა წერილ არს ძველთა განჩინება-

თა შინა მეფეთა გვრგვინოსან ყოფისა დარბაზობისათა. რაჟამს იკურთხოს მეფე და დასჯდეს ტახტსა ზედა და ეპისკოპოსნი ამა წესითა დასხდენ: 1. ბრძანოს სრულიად საქართველოდსა კათალიკოსმან და დაჰსჯდეს მარჯვენით მეფისა ტახტსა ზედა მოკიდებით ნატიითა და ბალიშითა; 2. შემოვიდეს ჭყონდიდელი და დაჰსჯდეს მარცხენით მეფისა ნატიითა და ბალიშითა; 3. შემოვიდეს დიდის სომხითისა მიტროპოლიტი და დაჰსჯდეს კათალიკოსსა ქუემოდ ნატიითა და ბალიშითა... 25. შემოვიდეს ვალაშკერტელი და დაჯდეს ნიქოზელსა ქუემოდ; 26. შემოვიდეს ბოლნელი და დაჯდეს ვალაშკერტელსა ქუემოდ; 27. შემოვიდეს ანელი და დაჯდეს ბოლნელსა ქუემოდ. 28. შემოვიდეს კარელი და დაჯდეს ანელსა ქუემოდ...⁸²

მეფე დავითის სიგელი სვეტიცხოვლისადმი (სეა, 1449-1567)

[1425 წ.]

...ჩუენ, პატრონმან მეფეთ-მეფემან დავით, და ძემა ჩუენმან ვახტანგ და დიმიტრიმ... შემოგწირეთ თქუენ, დიდსა და ცათა მობაძავსა სუეტს ცხოველსა, კუართსა საუფლოსა და მირონსა წმიდასა და სატემპყრობელსა თქუენსა, ჩუენისა სულისა მეოხსა და მოძღვარსა კათალიკოსს თეოდორეს, მოგახსენეთ ლორეს სოფელი ამუჭი ეკლესიითა, ... ეგრეთვე სოფელი დირსელი სასახლითა, გლეხებითა, ყანითა, ვენაჭითა, წყლითა, წისქულითა, ჭაღითა, სათიბითა, ტყითა, სანადიროთა, სათევზოთა, რუთა, მთითა და ბარითა, საჭმართად და უჭმართა, საძებრითა და უძებრითა, მისითა მიდგმითა, სრულად და ყ(ოვლა)დვე უკლებად შემოგუიწირავს და მოგუიხსენებია... აწუ, ვინცა და რამანცა კაცმა, ადამის მონათესავემა, დიდმან გინა მცირემან, მეფემან გინა მთავარმან სჯულისანმან, გინა სჯულის გარდამავალმან ესე ჩუენგან გულსმოდგინებით შეწირულობა სვეტს ცხოველს მოუშალოს, მასმცა რისხავს თავად დაუსაბამო, დაუსრულებელი ღ(მერ)თი და ყოველნი მისნი წმიდანი ზეცისანი და ქუეყანისანი, ჳორციელნი და უჳორცონი. უკეთუ მოჰამადიანთაგანმან ვინმე მოშალოს, ამასმცა რისხავს მოჰამად, უსაინ, ყოველნი მათნი იმამნი და ფეჳამბარნი და ყოველნი მათნი სალოცავნი. ეგრეთვე, ამავე წესით პირველად მამა-პაპათაგან შეწირული ყოფილიყო სვეტის ცხოვლისათუის მარმაშენის თავს სოფელი წყარომრავალა და ვარდისუბანი და ფარვანას პირს სოფელი ასფარავანი და ფოკა მათითა ყოველის სამართლიანის მზღურითა, მთითა, ბარითა, საცილოთა და უცილოთა...⁸³

სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა ნუსხა

[XVI საუკუნის პირველი ნახევარი]

სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავარნი და მწყემსნი არიან: ... ვალაშკერტელის სამწყსო: ყაღზევანს, ვალაშკერტს აქათ ხინუსი და დეგბონს აქეთი. ანელის სამწყსო: სულა ზარიშტიანი და შირაკოანი და მალასბერთი. კარელის სამწყსო: სულა კარი და კოლისა და ოლთისის სამზღურის გარდამოღმა გაგჩევანი და კაღზევანი.⁸⁴

შეწირულების განახლების სიგელი მეფე სვიმონ I-ისა სვეტიცხოვლისადმი (სეა, 1449-1588)

[1592 წ.]

...მეორისა იერუსალიმისა, წმიდისა დედაქალაქისა მცხეთისა და მას შინა ღმრთივ-აღმართებულისა სვეტისა ცხოველისა, კუართისა საუფლოსა, მირონისა ღმერთ-მყოფელისა, [შეწირეთ] ტფილისს ქალაქს ეკლესია და სასახლე... ტაშირს სოფელი საბაწმიდა, კეთილდაბა; მარმა-შენის თავს სოფელი წყარომრავალი და წინუბანი, სოფელი ფუძემარგი და სოფელი ველთა, სოფელი მთავარანგელოზისა. ლორეს სოფელი ამუჭი ეკლესიითა, მამულითა.⁸⁵

საქართველო და ანის-შირაპი XI საუკუნის პირველ ნახევარში

ანისის პირველი შემოერთება

არისტაკეს ლასტივერტი, ისტორია

[1017–1020 წწ.]

შირა ენა აქმნანს ანსხაჲს ხასკათასკოხნამე ქასან რაძნიჲგ ერკრინ კარითასგან ირასანგ იასათასთანჲ: ირთგ ხსნაჲ ჟაფათრნ აქქასადაგ ჳ-ერეჲქი ი ქასათაჲოქინ ხანოქსაგ ენთას. ს თაჲ რაძინ ერკანასანს სმქასათაჲ ეამორნ ანჲ ს ირ ჳორჲ ენოქას ეათაჲ, ქასან ანოქასკოხნანს. ისჲ აჯოთოჲ ენერჲქინ კოქონ აჯქასარჲქინ ირ ხაჲჲ ი ქსრაჲ ორასჲგ ს ქ-რაჲ: ზო ხასანსაჲ სმქასათ იარდაჲ ი ჳათაჲჲ ირ ს ი დანასაქარჲქინ იქსანს არარასაჲ ქასან ბანოქსანს მარმთოჲ, კანოქა ნნჲჲ. ისჲ მჲ ირნ იქქასანსაგ ი კოქონანს აჯოთოჲ ი იას კასგაჲ ათაჲჲ ჳ-ერეჲქ, ასჲ ჟჲ ჳათიჲქ იმ რნასკან თნეჲქ ლ, ეორ ანჲქრასარჲ თარას იქნს სრმქასათ: ჳორ იონსაჲ ჳ-ერეჲქ მნბასასთ ეასამამე ი რარკოქინ რეჲსაჲ ეორს ათაჲსაგ ექნჲ იორას. არჲ ხსნაჲ ხნეჲან კანსკარბოთს ი ქსრაჲ იორას ს იას ქასან ბანოქსანს მარმთოჲ იჯ კარასგ იასთჲ ექრჲქარნ: ჳ-სჲ იქქასანს ირ ეხნთ იორას, ჳაჲჲასჲქს ი ქასქათასთ იარბნაჲჲ რაქონს კოქოთ იქასკანსაგ ეხნთ მთსოქნს ი დანასაქარჲქინ კასგოქსანსჲქინ მჲნჯს ი იოთნ ანოქ: ზო ანთი იარბნაჲ, ესქნეღსჲჲ კაჲოქიქსოქარანჲქინ ი ეაროქოგ კასათოთ კოქოქათოთ არარჲქინ. ს ექსნთოთ იასჲქინს ხანსაჲჲ ნასქასათანოქ ასჲქინ ჟჲ სანჲქს ს ბოქნს იოქინ ათნსჲჲ. ეორ ი იქასოქ ბანოთ ხასოთჲგ ნოგას აროქარაჲასთნ ასათოთაჲქ ი ბნს ჳოთოთგ, ეორ იქოთნ თნეოქნ ასასაგოქ: ჳ-სჲ ესმქასათ კასჲსაჲ თარას ათ ჳ-ერეჲქ, ეორ ირასაქსაგ იონსჲ ი აქასხსაჲქ. ს ასაჲს ათსაჲ ერჲს რეოქას არბასქსაგ ენას: ჳ-სჲ აჯოთ ქასან ეჲ ირ ჳორჲ ეასანსანას იორას მნბანსბჲქ ლჲნ, ექსაქონს ი თნეჲსაგ იორას თარსაჲქ ლჲნ ანჲქრასარჲ, ათ ირას იჯ კარასგ ხასქსერჲქ. ქასან იოქოქ ჟოქსაჲ ეაჯქასარჲქინ სერჲსაჲ ხასასანსჲქ ი იოთნ ჟაქასოქინ ჳოთოთგ ს ხანოქ ხეჲსაჲ ინას ჲანოქჲქ ეორს კოქნასკანოქინ, ს ათსაჲ ეაჲ ანგანსჲ კაჯქასარჲქინ იორ: ზო კაჲოქოქსაჲ ინას კასათოთოქ, თიქჲქ რაქონს ეათაჲსაგ ს რეოქიჲგ. ს ეორასაჲჲჲჲ ეანს ეანსნსერანს, იორ კათაჲჲჲჲ ენას ლჲნ. მჲნჯს ეჲ რაქონსჲქ ი მნბანსბჲსაგნ ეასაქსნსჲქ იორსანსჲქ ი ინას ჟოქსაჲ, ინას ეანბჲქინს კასანოქ ი ხნასკანოქოქინს სთოთნ.⁸⁶

[გაგეკის შვილები იოანე-სუმბატი და აშოტი] ერთმანეთს შეეტაკნენ ქვეყნის დანაწილებისათვის; საჭირო შეიქნა სასამართლო. მათთან მოვიდა აფხაზთა მეფე გიორგი და მშვიდობიანად შეარიგა ისინი. ორი სახელის მექონე სუმბატს [ასაკით] უფროსობის გამო [გიორგიმ] მისცა წილი: ანისის ციხე, მის გარშემო მდებარე გავარებითურთ, ხოლო აშოტს – ქვეყნის შიდა მხარე, რომელიც სპარსეთსა და საქართველოს უყურებდა. სუმბატი დათანხმდა და დაბრუნდა თავის ქალაქში. იგი გზაზე შეჩერდა სხეულის მოდუნების გამო და უდარდელად დაიძინა. [მაშინ] აშოტის მხრიდან ერთი მთავარი საჩივრით მივიდა გიორგისთან და უთხრა, რომ „შატიკი ჩემი სამკვიდრო ადგილია, რომელიც ჩემგან უსამართლოდ წაიღო სუმბატმა“. ეს რომ გიორგიმ მოისმინა, დიდი რისხვითა და სიბრაზით აღენთო და ჯარი დაადევნა [სუმბატს] კვალდაკვალ. ისინი მივიდნენ და მოულოდნელად თავს დააცხრნენ მას ისე, რომ [სუმბატმა] სხეულის დამძიმების გამო ვერც კი შეძლო ცხენზე შეჯდომა. მასთან მყოფი მთავრები სწრაფად გაიქცნენ. უკან დადევნებულმა [გიორგის ჯარებმა] გზაზე [ქალაქ] ანისის კარამდე გვამების გროვა დააყენეს, ხოლო იქიდან დაბრუნებისას გაძარცვეს საკათედრო ტაძრის მოკაბმულობა. მოგლიჯეს ჯვრებს ლურსმნები და თან ლანძღვით გაიძახოდნენ: „მოგაქვს, რათა ცხენების ნალი გავაკეთოთ“-ო. სამართლიანმა ღმერთმა ისინი შესაფერის დროს ხელთ მისცა ჰორომებს... შეპყრობილი სუმბატი მათ გიორგისთან მიიყვანეს, რომელმაც ბრძანა მისი ჩამწყვდევა. შემდეგ წაართვა სამი ციხე-სიმაგრე და გაათავისუფლა [სუმბატი]. ხოლო აშოტს გარს ეხვივნენ დიდებულები, რომლებმაც მრავალი ადგილი მისგან უსამართლოდ წაიღეს. [აშოტმა] ვერ შეძლო ამის მოთმენა, რის გამოც დატოვა თავისი ქვეყანა, წავიდა და მიაღწია

Յորոմտա մեզիս կարս. [մեզեմ] կարգադ միւլո ոցի. [աՄոտեմ] չարի տոնոցա մաս ճասաեմարեբլադ ճա միւլո ռա, Մամոցիճա տազիս լեցեյանաՄի. ճմերտեմ ճամարչեցեբա միանիճա [աՄոտե], ռոմեղեմեց մրաջալո ճազարի ճա լիեցեմազրե ճաիբչրո. ոցի լեցեղա իմաճե լոլիերի Մեիլեճա, ռոմեղեբից մասե ճալրե իլեցեճե. ելեզրեմ ճա ճալրեղաճա ճա ճալրեի մՄոբլոլիլո ճալլե-ճալլե [աՄոտե] ճալլեմո ճա ճալլեարի ճեբիճա ճալլեմորիլո մաս.⁸⁷

Մատեոս ՄրՅալլեցի, լրոնոցրալլե

[1017–1020 ՄՄ.]

Իսկ ի վերանալ թուականութեանս չայոց ի ԳՃԳ (971) մեռաներ Գալլիկ արքային խաղաղական մահուամբ: Եւ եղև հակառակութիւն և աղմուկ մեծ ի մէջ երկու որդոց թագաւորին Գալլիկայ՝ ընդ Յովհաննէս և ընդ Աշոտ: Յովհաննէս աւագ էր քան զԱշոտ և իմաստուն և հանճարեղ յոյժ, բայց մարմնովն տարտամ և հեղճ և թուլամորթ ի պատերազմունս և անկիրթ. Իսկ Աշոտ կրտսեր էր, այլ էր արի և քաջ և զօրաւոր, անպարտելի և հաղթող ի պատերազմունս: Բայց բռնակալեաց Յովհաննէս զաթոռ թագաւորութեանս չայոց. և Աշոտ շրջէր զօրօքն և աւար հարկանէր զբազում տեղիս և նեղէր զքաղաքն Անի. և գնացեալ առ Մենաքերին թագաւորն Վասպուրականի... և առեալ Աշոտ զօրս ի նմանէ և անցանէր առ զուրգէն թագաւորն Անճնացեաց և խաղայր զօրօքն և զայր հասանէր ի լեառն Վարազ և մտանէր ի վանք սրբոց Նշանին Քրիստոսի. և երկրպագեալ առաջի աստուածընկալ Խաչին Աստուծոյ և պատկերի սրբուհոյ Աստուածածնին և տուեալ յոսկոյն Արաբացոց ընծայ սրբոյ Նշանին երեսուն հազար դահեկանս՝ զոր եհան ի Բաղդատ քաղաքէն, զոր էր պարգևեալ նմա խալիփայն, և արար զայն Աշոտ պահարան սրբոյ Նշանին և զարդարեաց զնա ակամբք և մարգարտօք. և ինքն զօրօք բազմօք հասանէր ի թագաւորանիստ քաղաղն յԱնի: Եւ իբրև լուսա Յովհաննէս զգալն Աշոտոյ եղբօրն իւրոյ, հրամայեաց փող պատերազմի հարկանել, և ինքն ի գահոյսն անշարժ նստեալ կայր, զի անհմուտ էր պատերազմի. և դողդեալ քաղաքն Անի՝ ելանել ի պատերազմ ընդ Աշոտոյ քառասուն հազար հետևակաց և քսան հազար ձիաւորաց: Եւ յայնժամ մի ոմն իշխան ի զօրաց թագաւորին Վրաց ի դեսպանութիւն եկեալ առ Յովհաննէս արքայ, վասն զի մայրն Յովհաննիսի և Աշոտոյ դուստր էր Վրաց թագաւորին Գեորգէ՝ կատրամիղէս թագուհին. և ասէր իշխանն Վրաց ընդ թագաւորն Յովհաննէս. «Ո՛վ արքայ Յովհաննէս, հրամայեա՛ զի ցուցանիցեն ինճ միայն զԱշոտ, և ես ճերբակալ արարից գնա և կապանօք բերից գնա առաջի քո»: Վասն զի այրն այն եր այր քաջ և անպարտելի ի պատերազմ. և ասէր Յովհաննէս թագաւորն ցայրն այն. «Ահա այր հզոր է Աշոտ, դու զիարդ կարես աճել գնա առաջի իմ»: Եւ ասէր իշխանն Վրաց. «Ի ճիոյն առից գնա կենդանի»: Ասէ գնա Յովհաննէս, եթէ «Չորին առիծու մի՛ արհամարհիցես՝ մինչև տեսանիցես»: Եւ յորժամ ճակատեցան առ միմեանս, իշխանն որ յԱփխազաց, որպէս զարծուի ընթացեալ ՚ի ճայն բարձր յուզէր զԱշոտ և ասէր. «Ո՛վ է Աշոտ, յառաջ եկեսցէ»: Եւ լուեալ Աշոտ եղև զայրացեալ իբրև զինճ. և յուզեալ զմիմեանս ընթանային առ իրեարս. և իշխանն Վրաց զնիզակն եղեալ ի վերայ Աշոտոյ, իսկ Աշոտ իբրև զկայծակն ի ներքոյ անցանէր և հարկանէր զնա պողովատովն ի վերայ սաղաւարտին և զերկաթապատ մարմինն պատառեաց մինչև ցատինսն և հանդերճ միջոքն յերկիր ընկնոյր: Եւ եղև յաւոր յայնմիկ սաստիկ պատերազմ. և դարձուցին զքաղախն ի փախուստ, մինչ զի փախուցեալքն ոչ ժամանէին մտանել ի քաղաքն, այլ յԱխուրան գետն անկանէին. Եւ աւորց ինչ խորհեցան Բագրատունիքն և Պալիաուունիքն և այլ ամենայն ազատաքունդ զօրքն հայկազանց առնել խաղաղութիւն ի մէջ Յովհաննիսի և Աշոտոյ: Եւ յայնժամ սուրբ հայրապետն Պետրոս և իշխանքն ամենայն ելին առ Աշոտ և մեծաւ երդմամբ նստուցին զԱշոտ դրոց աշխարհին՝ թագաւոր ամենայն տանն չայոց, և Յովհաննէս նստցի թագաւոր ի քաղաքն յԱնի. և եթէ մեռցի Յովհաննէս, Աշոտ լիցի թագաւոր ամենայն տանն չայոց: Եւ յայնժամ եղև խաղաղութիւն ամենայն աշխարհին տանն չայոց: Յայնմ ժամանակի նստաւ Աբաս ի Կարս թագաւորական իշխանութեամբ՝ հրամանաւ ազգապետին իւրոյ

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1017–1020 წწ.]

რ ჯორჯფარქიურ ქაათათონ ხე ჯორჟ ჟოქინ მნოა რ-აქიქ, თონაქ კჟაქათორიქინნ ხეჩგ ირქოგ ხიროგ, ჰიქანხიქ, არააქ ხე აჯოთო: ჟჟაქნ თაქ ჰიქანხიქ, ხე ვანი ხე ვჩიქასქ, კათორე რ-ქიქორ ჰორქინ აჯოგაგ, ვანიქნეო ხე ვიქაჯონ აქიქათნან, ვჩაქანნ ხე ვჩაქოინ ხე ვსათოჯ ვათონ მნორქნაგ. ხე ვაქი მნაგნაქან აჯოთი ხე არააქ რაქანნ: რ 'ხ ქიქნქ ნოგა ვქნქ აქნორქიქ, ვაქ ჟაქათორნ აქიქათაგ რ-ორქი, ირქი რ-აქათათაქ, ირქოქ რ-ორქნაქ, ირქოქ აჯოთო იორქანბქინ, ხე ათნქ ხიქათონ 'ხ მქჯ ნოგა ხე ვნაქ: რ ვი იმანქ ქიქანანაგნ ანხნაქანოქ ქინქინ, ვნაქ კიქათონნ აჯოთ ათ კაქორნ ვ-ასიქ, ხე ათნაქ 'ხ ნანნქ ვორ, ვაქ ხე ხნაქანოქ ვანნნნანნ.

444 (995) წელს ვარდაიცვალა ვაგიკი და დაუტოვა სამეფო თავის სამ ვაჟს: იოანეს, აბასს და აშოტს. იოანეს მისცა გვირგვინი, ანისი, შირაკი, სურბ-გრიგორი აშოტის ველით, ანბერდი, აირარატის ველი, კაიანი, კაიწონი, ტავუში, სევორდიქის ვავარი. სხვა დარჩენილი [ადგილები] ვაუყო აშოტს და აბასს. მათი წილისყრის შემდეგ მოვიდა აფხაზთა მეფე გიორგი, აშოტ მწყალობელის ვაჟის გურგენის ძის ბაგრატის ვაჟი, შეარიგა ისინი და წავიდა. რადგან ზოგიერთი მთავარი ურჩობდა, წავიდა უმცროსი აშოტი კეისარ ბასილთან, მიიღო მისგან ჯარი, მოვიდა და დაიმორჩილა ყველა.⁹¹

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1021–1022 წწ.]

ჰაქან ქანანასქი ქაქანანნგაი კიქათაქათონ რ-აქიქ, ანქათანქ ვოქიქ. ხე თაქ ანქარბაქიქიქ ვიქიქნქინ ხიქ 'ხ ვ-ასიქინ, ვიქიქინ ხე ვ-ასიქონან, ხე ვქათაქან აქათათონნაგ ვ-ანბქნეო, ხე ვანნანაქინ ხქჯა: ჟორ ქონაქ ვ-ასიქი კაქათორ, ვაქ რანასქი 'ხ იქაჯონ რ-არქიქ. ვაქი ხნაგნაქ ჰიქანხიქ ხექნაქ, ხე ათაქქ ათ ნა ვ-ანთორიქ აქათიქარქინ აქათარაქორ, ვორ თქე სარქი 'ხ კნქანთიქანან ხიქონიქ იქონაქ ლე ხიქიქ ანთორ 'ხ ქანი, მნქ ხანქიქი: აქი ხე ნქლქე ვ-ანქანქ აქქაქან ვ-რაგ. ქანან ირქი აქათიქარქინ აქათორქქ თაქ ანთაქიქიქ ვანიქ ვქნქ მათიქი ხიქიქ 'ხ ჰოთონ, ირქაქი ხე კიქათაქათონ, ნქქ აქანქ ვნა 'ხ ნქლქაგ ხიქიქ. ვორ ქანთიქანაქ ქონაქ ვ-ასიქინ: რ კოქქ ათ ხქნქ ვ-ორქიქ ჟაქათორნ ვ-რაგ, ხე იქ ხქნ 'ხ კოქ ნორა. ქანან ირქი ხექაქ ვაქიქანაქ, ხე ათნქე ვნორა ვათათი ხექიქათათან, ხე იქათაქიქიქინ რ-ათქნაგ, ანქ ანქიქნაქ ვანქინ.⁹²

ამ დროს ვარდაიცვალა დავით კურაპალატი უშვილოდ და დაუტოვა ანდერძის წიგნით კეისარ ბასილს თავისი მამული: უხტიქი, მამრუანი, აპაჰუნქის ქალაქი მანაზკერტი და მთელი თავისი ქონება. ეს რომ ვაგიკი კეისარმა ბასილმა, მივიდა და დაბანაკდა კარინის ველზე. ეს შეიტყო იოანემ, შეეშინდა და ვაგბავნა მასთან საჩუქრებით პატრიარქი პეტრე... იოანეს ავიწროებდა ქართველთა მეფე. ამის გამო მან უბრძანა პატრიარქს დაეწერა სიგელი, რომლითაც თავისი სიკვდილის შემდეგ ბერძნებს დაუმტკიცებდა ანისს, თუ კურაპალატი ვაგბავნა მას შემვიწროებლებსაგან, რაც სიხარულით მოისმინა ბასილმა. მან ვაგბავნა ქართველთა მეფე გიორგი, რომელიც არ წავიდა, რის ვამოც ვანრისხებული [ბასილი] ვაქემართა და ააოხრა მისი თორმეტი ვავარი. ვამობრუნდა ხალტიქის ქვეყანაში და აქ ვაატარა ვამთარი.⁹³

კრებული (ინახებოდა არმაშის მონასტერში), ანდერძმინაწერი

[1021 წ.]

ჰორიქიქ ლე ჟოქასქანნ ხაქიქიქ რ-რქქ ჟაქათორნ ხიქონიქ ვ-ასიქიქ ლე არქნქაქი ხე ხქნაქ ქაქიქათინნ ხაქიქიქ, ანქიქიქ რაქანთიქანაქ ვაქიქაქიქ ქიქათათიქ აქქაგ ხე ქანქიქნაგ ვანიქ ქათაქიქ ხე ვანნანაქინ

როდესაც აფხაზთა მთავარმა გიორგიმ იარაღი ააჟღარუნა რომაელთა წინააღმდეგ, მისი მოკავშირე იყო იოვანესიკეც, რომელიც ფლობდა ანისის ქვეყანას. ხოლო როდესაც, როგორც ზემოთ ითქვა, მეფე ბასილი იბერიაში გაემგზავრა და ბრძოლა გაუმართა გიორგის, აოტა იგი და გააცამტვერა, იოვანესიკეს შეეშინდა, ვაი თუ მეფემ განრისხებულმა, რომ გიორგის მოკავშირე ვიყავი, საშინელი რამ არ დამმართოსო, ქალაქის გასაღებებით ეახლა მეფეს, დანებდა მას და გასაღებებიც გადასცა. მეფემ მოუწონა მას ეს გამჭრიახობა, უბოძა მას მაგისტროსის პატივი და უთხრა, სანამ ცოცხალი ხარ, ანისის და ეგრეთ წოდებული დიდი არმენიის მმართველად იყავიო, ხოლო მოსთხოვა წერილობითი საბუთი, რომ მისი გარდაცვალების შემდეგ მთელი ეს სამფლობელო გადავიდოდა მისი (მეფის) განკარგულებაში და რომაული სახელწიფოს ნაწილი იქნებოდა.⁹⁹

მათეოს ურჰაეცი, ქრონოგრაფია

[1040 წ.]

ჰაყამ ძანანასკიხა (1040) ცორაძიოდ არაჲრ მნბ ამჩრჲყნ აყარჲყ ოყოითარ ჰყრს ჰარჲყრ ჰხონს ჰაყარ` დაყყ ანორჲნაყ ს მნბთა სრთმთოყნაჲყ ჰარბასყნაყ დაყრ ჰ վყრჲყ ყრჲსთონჲყ ს ოთონაჲონჲყ ჲარჲყოყნაჲყნაჲყ ᰇაჲყარჲნ ოლოანჲყ, ჰ დათან ო-აჲყ ონჲოჲნ ს ჲაყონ վჲჲთა ჲაბ ჰაოათაყნოყ. ს ო-აჲყ ჲყოყნაყ ჰ ჲაყნოყნჲ ცორაყ აყრადყნაყნ ოჲ ჲყანჲრ ჰ აყათყრად: Ꭰსყ ანორჲნ ოყოითარ ჲაოჲაყონ დათან ს ჲჲნაყნოყ ჲოყრ ჰარჲყრ. ს თარჲ მჲ ჲაყნაყ ანო, არაჲრ ჰრ ᰇნაყანო დაყნბ მასნ აჲჲარჲჲნ ს ჲანყნაყ დაყ ᰇჲჲარჲ Ꭰ-აჲყ. ᰇაყნძან ანბარნაყ Ꭰ-აჲყ ს ჲოჲარჲჲრ ათ ჲაყათოყრნ ᰇოჲჲანჲნა, ᰇრ ᰇათჲრ ᰇანჲს ასჲრ ჲჲ Ꭰ-აჲო Ꭰყოითარ დაყნაყნაყნ დათან ᰇაჲოყ აჲჲარჲჲჲ ს დაყ ჰ վყრჲყ ᰇნ, ს ჲჲჲ ᰇნბ ᰇო ოყნჲ, ჲეჲჲან ჰრ ჰ ᰇნაყანოჲოჲინ, ს ᰇნჲნ ჰრ ათაჲნოჲო ს ᰇარარ აბჲნ დაათოჲო Ꭰჲრასაყ»: Ꭰო ᰇოყნაყ დაყ ᰇოჲჲანჲნა, ჲოჲარჲჲრ Ꭰ-აჲყ აჲნ ჲოყრ ჰაყარ. ᰇოყნაყნ ს ჲოჲარჲჲნაყ ᰇ Ꭰრასანჲნ ჲაყათოყრნ. ს ᰇა თაყრ ᰇნა არა ჲყო ᰇყო: Ꭰო აყაყჲჲ ᰇოჲნასაყ სყათნაყნაყ Ꭰჲჲაყაყ ჲაყათოჲინ, ს ᰇა ჲოჲარჲჲრ ᰇოყნოჲინ Ꭰ-აჲყ არა ჲოყრ ჰაყარ... Ꭰო ᰇათოყრ ჲეჲა თჲრანაყრ Ꭰ-აჲყ აყნაყნაყნ დათანაყნ, დაყ ჲაო ᰇარადყნ, ს მნბთა აყარდაყრ ჲოჲარჲჲნაყ დაყნაყნაყნ დაყრ, ᰇოჲ ჲყნ ჰრ ᰇოყნოჲინ. ს ჲაჲჲჲრ ჲაყონ ᰇნჲა ᰇარარჲნ` ᰇაჲჲსყოყნაყნ ს ჲაჲანაყჲყნ ს აყნაყნაყნ ჲყნოყნ ათ ᰇა ს არბასყნაყ დაყთა ს ჲეჲ ᰇარჲარჲოჲინ.¹⁰⁰

ამავე წელს (1040) სპარსელთა დიდმა ამირა აბუსუარმა ურჯულოთა ტომის ასორმოცდაათი ათასიანი ჯარი შეყარა და დიდი რისხვით გაილაშქრა ქრისტიანთა წინააღმდეგ; სასტიკი მძვინვარებით შეიჭრა აღუანთა ქვეყანაში, დავით უმიწაწყლოს მხარეში და მრავალი გასაჭირი დაატეხა [ქრისტეს] მორწმუნეთ. დავითი შეაძრწუნა უცხოთესლთა ჯარის სიმრავლემ და არ გამოვიდა საბრძოლველად. ხოლო ურჯულო აბუსუარმა მრავალი მხარე და ოთხასი ეპარქია დაიპყრო; ერთ წელს დაჰყო იქ, იმ ქვეყნის დიდი ნაწილი დაიმორჩილა და დავითის წინააღმდეგ გალაშქრება მოისურვა. მაშინ სასოწარკვეთა დაეუფლა დავითს და მეფე ჰოვჰანესს, რომელიც ანისში იჯდა, შეუთვალა: „აბუსუარმა ამ სომეხთა ქვეყნის ყველა მხარე დაიპყრო და ᰇემ წინააღმდეგ მოდის და, თუ არ დამეხმარებით, წავალ მასთან დასამორჩილებლად, მისი წინამძღოლი გავხდები და შირაკის მხარეს სიბნელეს მოვუვლენო“. ეს რომ ჰოვჰანესმა გაიგო, ᰇოთხი ათასი კაცი გაუგზავნა დავითს. იგივე შეუთვალა კაპანის მეფეს და მან ᰇრი ათასი კაცი აახლა მას. ამავ სახით დაემუქრა აფხაზთა მეფეს და მან დასახმარებლად გაუგზავნა დავითს ᰇოთხი ათასი კაცი... დავითი სამ დღეში დაეუფლა ყველა მხარეს, რომელიც აჲლო უცხოთესლს და დიდძალი ძღვენით უკან გაისტუმრა ყველა ჯარი, რომელნიც მის დასახმარებლად იყვნენ მოსულნი, და ნადავლიდან მრავალი ქონება მიუბოძა ეპისკოპოსებს, მღვდლებსა და მასთან ყოველ მოსულს, გაისტუმრა ისინი და დამყარდა მშვიდობა.¹⁰¹

მათეოს ურჰაეცი, ქრონოგრაფია

[1041 წ.]

჊ი ცქნჱ მასხიონან ზიქჱანნჱსჱ აჱრ იონ ქჱქჱანაჱ თანან ჱაჱოგ, ირ გრ აჱრ ნნნცათორ, ანონან Ⴀაგათ Ⴀარცჱს ჱაჱსკაჱან, აცო ათნღრ ჱოთონოგ სჱ ჱთორ თაჱრ ცაქჱსარჱნ ჱაჱოგ სჱ ცანბათონან ათაჱჱნ Ⴀაგათორაჱან ჱაჱოგ ჱაჱჱჱთასკსაჱ სჱ თარაჱ ႱႠ.ჱჱსაჱცჱ, Ⴑნრჱათონოთ ლღსაჱ. სჱ აჱჱანსა Ⴑაგათონან Ⴀათ Ⴑნჱ ბნოთარ Ⴑორიჱ სჱ კასნგათ Ⴑაგათორღ Ⴑ Ⴑნრაჱ ჱაჱოგ, ცორ იჱ Ⴑნჱონნგჱნ ცნსა აცჱან Ⴀაგათონნსაჱ, Ⴑასან ცჱ ჱაჱსკაჱან გრ.¹⁰²

და ჱოგჰანნესის სიკვდილის შემდეგ სომეხ იშხანთაგან ერთმა კაცმა, რომელიც მზაკვარი იყო, სახელად ამატ სარგის ჰაიკაზნმა, შეატყობინა ჰორომთ და მიუძღვნა სომეხთა ქვეყანა. მან სომეხთა პირველ მეფეთა ხაზინა გაიტაცა და აფხაზეთში წაიღო. [შემდეგ სომხეთის ერთ] ციხეში გამაგრდა და მრავალი ადგილი დაიპყრო თავისი ხელით და მოინდომა სომხეთში გამეფება, მაგრამ იგი ბაგრატუნინთა გვარმა არ შეიწყნარა, რამეთუ ტომით სომეხი იყო.¹⁰³

მათეოს ურჰაეცი, ქრონოგრაფია

[1041 წ.]

ჱაჱას ამჱ Ⴑაგათონან ანგათონან ლღ სჱ თანან ჱაჱოგ Ⴑ ბნონ Ⴀათჱ Ⴀანჱოღჱნჱ` აცგათსაჱნ ჱიქჱანნჱსჱ ჱაჱოგ არჱაჱჱნ: Ⴀათ Ⴑაროღსაჱ Ⴑ Ⴑნრაჱ Ⴑაგათორიჱსანან ჱაჱოგ სჱ მათნსაჱ Ⴑ თორ სჱ Ⴑ ცნროჱჱნ ცგათათ Ⴑაგათონან სჱ ცაჱრ ანგანღრ ცოროჱ Ⴑაგათოჱ Ⴑაქჱსარჱნ ჱაჱოგ. Ⴑოღსაჱ ცაქჱსარჱნ Ⴀოთონანჱგ სჱ ცაჱრ Ⴑ Ⴑნრაჱ აქჱსარჱნ ჱაჱოგ. Ⴑაგათონან Ⴑნოღიჱსანარ სჱ ანჱჱი კრასკიჱ აჱრნგან Ⴑ ცორაჱ Ⴑორა. სჱ Ⴑარბათ Ⴑ ႱႠოთონანჱგ Ⴑაქჱსარჱნ Ⴑ თონ Ⴑორ.¹⁰⁴

იმავე წელს სომხეთში ბევრი სისხლი დაიღვარა ჱოგანეს სომეხთა მეფის გვარის უფროსის დავით უმიწაწყლოს მიერ. იგი სომხეთის სამეფოს წინააღმდეგ აღდგა, მახვილსა და ტყვეობას მისცა ბევრი მისი მხარე; [ის] დიდი ჯარით გადავიდა სომხეთში; ალბანთა ქვეყანა დატოვა და სომეხთა ქვეყნის წინააღმდეგ მივიდა. მისმა ჯარმა დიდი ვაება [მიუტანა სომხეთს] და [იქაურობა] ცეცხლის ალში გაახვია. [დავითი] დაბრუნდა ალბანთა ქვეყანაში, თავის სახლში.¹⁰⁵

იოანე სკილიცა, ისტორიის მიმოხილვა

[1044 წ.]

εὐρών οὖν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τὸ γραμματεῖον ὁ Μονομάχος ἀπήτει καὶ τὸ Ἄνιον καὶ τὴν πᾶσαν μεγάλην Ἀρμενίαν ὡς Βασιλείου τοῦ βασιλέως διάδοχος. τοῦ δὲ δοῦλον μὲν ἑαυτὸν ἀνομολογοῦντος Ῥωμαίων, ἀποστῆναι δὲ τῆς πατρῴας ἀρχῆς μὴ ἐθέλοντος, πολεμητέον ἐδόκει τῷ βασιλεῖ. καὶ δὴ στρατὸν ἀγείρας καὶ Μιχαὴλ βέστη τῷ Ἰασσίτῃ ἐγχειρίσας, ἄρχοντι φθάσαντι προβληθῆναι τῆς Ἰβηρίας, πολεμεῖν ἐπεσκόπει τῷ Κακικίῳ. ὁ δὲ ἀπελθὼν, καθ' ὅσον οἶόν τ' ἦν, ἔσπευδεν ἐκπληροῦν τὰ προστεταγμένα.¹⁰⁶

მონომახოსმა ეს საბუთი რომ ნახა საბუთთა საცავებში, მოსთხოვა ანისიც და მთელი დიდი არმენიაც, როგორც ბასილი მეფის მემკვიდრემ. გაგვიკმა თავისი თავი აღიარა რომაელთა მონად, ხოლო მამის სამფლობელოს დათმობა არ ისურვა; ამიტომ მეფემ გადაწყვიტა ომი. მეფემ შეკრიბა ჯარი და ჩააბარა ის ვესტის მიხაელ იასიტეს, რომელიც დანიშნული იყო იბერიის მთავრად, და მოუწოდა მას გაგვიკის წინააღმდეგ ეომბა. იასიტეც გაემგზავრა და, რამდენადაც შეეძლო ცდილობდა მეფის ბრძანება შეესრულებინა.¹⁰⁷

არისტაკეს ლასტივერტცი, ისტორია

[1044 წ.]

Արդ այժմ թագաւորն անկեալ ի պատուոյ, իբրև գգերի կալանատը նստի ի հեռաբնակ տեգիս. այսպէս և հայրապետական աթոռն ամայացեալ ի բնակողէն՝ ցուցանի տխուր դիմօք իբրև գկին նորահարսն՝ մնացեալ յայրիութեան: Հեծելագօրն անտէրունչ շիջեալ ուն ի Պարսս, ուն ի Յոյնս, ուն ի Վիրս.¹⁰⁸

ამჟამად კი მეფე პატივისაგან აღკვეთილი, როგორც ტყვე, შეპყრობილია შორეულ მხარეში. ასევე საპატრიარქო საყდარი, მკვიდრს მოკლებული, დამწუხრებული გამოიყურება, როგორც ქვრივად დარჩენილი პატარძალი. უპატრონო ცხენოსანი ჯარი დახეტიალობს ზოგი სპარსეთის, ზოგი საბერძნეთის, ხოლო ნაწილი ქართველთა მხარეებში.¹⁰⁹

არისტაკეს ლასტივერტცი, ისტორია

[1045 წ.]

Իսկ քաղաքացի գլխատըրքն որ նստէին յԱնի, իբրև տեսին թէ արգեսալ Գագիկ ի Յոյնս, խորհեցան երբեմն ի Դ-աւիթ տալ գքաղաքն ի Դ-ունացին, քանզի քոյրն Դ-աւիթի կին էր նորս, երբեմն ի Բագարատ թագաւորն Ափխազաց: Իբրև նտես հայրապետն Պետրոս զայնպիսի խորհուրդ, թէ ուն և իցէ ի գնալ է քաղաքս, առաքէ առ այն որ ունէր Զիշխանութիւն արևելից կողմանն, որ նստէր ի քաղաքին Սամուսատ... և գրէ, թէ Ծանո տագաւորին թէ մնգ գինչ հատուցանէ փոխարէնս, և նս քաղաքս և զայլ ամուրս որ յաշխարհիս են: Իսկ նա իբրև լուսլ փութապէս Ծանոյց թագաւորին. և լուսալ թագաւորին, գանձիք և իշխանութեամբ հաճեալ գկսան նորս, և այնու տիրեսցին Անոյ և ամենայն աշխարհին.¹¹⁰

ხოლო ქალაქის მთავრებმა, რომლებიც ანისში იმყოფებოდნენ, დაინახეს რა, რომ გაგიკი საბერძნეთშია დამწყვდეული, გადაწყვიტეს ქალაქი ჩაებარებინათ დავით დვინელისათვის (რადგან დავითის და [გაგიკის] ცოლი იყო) ან აფხაზთა მეფის ბაგრატიისათვის. პეტრე მამამთავარმა დაინახა რა ამგვარი ძიება, თუ ვისთვის გადაეცათ ქალაქი, აღმოსავლეთ მხარეების მფლობელს, რომელიც ქალაქ სამუსატში იჯდა... [შემდეგი] მისწერა: „აგნობე მეფეს, რას მოგცემს სანაცვლოდ, თუკი მე მივცემ მას ქალაქსა და ქვეყნის სხვა ციხე-სიმაგრეებს“. ხოლო მან სასწრაფოდ აცნობა ეს მეფეს. მეფემ მოისმინა ყოველივე და დააკმაყოფილა [პეტრე მამამთავრის] სურვილები, უბოძა განძეულობა და სამეფო პატივი. ასე გაბატონდნენ [ჭორომები] ანისსა და მთელ ქვეყანაზე.¹¹¹

მატიანე ქართლისა

[1044–1045 წ.]

გავიდეს ჯავახეთს და იწყეს ახალქალაქისა ზღუდეთა შენებად, რამეთუ მას ჟამსა უზღუდო იყო. არე ზამთრისა მოწვეწულ იყო; ბერძენთა ენება შეღმართ წასლვა. დაეზავა ლიპარიტ აფხაზთა მეფესა; უბოძა მეფემან ქართლის ერისთაობა. წარვიდეს ბერძენნი საბერძნეთად და წარიტანეს დემეტრე თანა. და კუალად განძლიერდა და მოირჭუნა ბაგრატ მეფემან თავის მამულსა ზედა. და დააგო სუემან ბაგრატიმან ჟამი; მოერთო ვესტი ცხრითა ციხითა ანისისათა, თვნიერ ამბერდისათა. და მოსცეს ანელთა ანისი ბაგრატი დედასა, რამეთუ მამულად ეცვოდეს სომეხნი – სენაქერემ სომეხთა მეფისა ასული იყო მარიამ დედოფალი, ბაგრატი დედა. იყო ჟამი გაზაფხულისა და ბაგრატ აფხაზეთს იყო; მოადგა ანაკოფიას და მისწურა წასალეებელად. და მოვიდეს ტფილელნი ბერნი, რამეთუ მის ჟამისა პირველ მომკუდარ იყო ტფილელი ამირა ჯაფარ. უქადეს ქალაქი და უჭმეს სასწრაფოდ.¹¹²

ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი

[1044–1045 წ.]

სა უხნაგ ცაყარხაყან **Ախալքაղაჲ**. **և** **գի** **մայր** **նորა** **Մարիամ**՝ **դուստր** **Էր** **Մենքերիմայ** **չայոց** **արքայի**, **նათոն** **գբաղաքն** **Անի**՝ **բնակիչ** **նորա** **ի** **թագուի** **ն** **Մարիամ**: **Ի** **սկ** **Լիպարիտն** **մնծ**՝ **խորհրդակցութեամբ** **այոց** **ազատաց**, **կոչნաց** **գ** **Դեննտրե** **ի** **Յունաց**՝ **թագաւորեցուցանել** **գնա**. **և** **ոչ** **յաչողեսայ**. **այ** **անդրէն** **դարձայ** **գաւրաւքն** **Հոռոնոց**, **որք** **Էին** **ընդ** **ն** **մա**: **Եւ** **Վասիլն** **հնազանդեսայ** **թագաւորին** **Բագարատայ** **ինն** **բերդայ**, **և** **մնծացայ** **Բագարատ** **յոյժ**.¹¹³

ამან [ბაგრატმა] ააგო ახალქალაქის ზღუდე და, რადგან დედამისი მარიამი სენეკერიმ სომეხთა მეფის ასული იყო, მისცეს ქალაქი ანისი მისმა მცხოვრებლებმა მარიამ დედოფალს. ხოლო დიდმა ლიპარიტმა სხვა ამნაურების თანაგანზრახვით მოუწოდა დემეტრეს საბერძნეთიდან, რომ გაემეფებინა ის, მაგრამ ვერ გაუმარჯვდა. უკანვე მიბრუნდა ჰორომთა ლაშქარი, რომელიც მას თან ჰყავდა. ბასილი დაემორჩილა მეფე ბაგრატს ცხრა ციხით და განდიდდა ბაგრატი ფრიად.¹¹⁴

მატიანე ქართლისა

[1045 წ.]

და ვითარ ამას შინა გარდაჯდეს დღენი **ზაფხულისანი**, და **კუალად** **იწყო** **ლიპარიტ** **მათვე** **ფიცხელთა** **საურავთა**. და **გამოიტყუვნა** **ანისით** **დედოფლისაგან** **აბუსერი**, **ერისთავი** **არტანუჯისა**, და **ხიხათა** და **ციხის-ჯუარისა** და **აწყურის** **ციხის** **პატრონი**, და **ივანე** **ერისთავი**, **ივანე** **დადიანი** და **გუარამ** **გოდერძის** **ძე**, **ბეჭის** **ციხისა** **პატრონი**, – და **შეიპყრნა** **იგინი** **ანისის** **კარსა**. და **დაავდო** **ტფილისი** **მეფემან**, და **გავიდა** **ჯავახეთს**. ამისა **შემდგომად** **გამოიყვანნა** **მაწყურელმან** **მესხნი**, **განძითა** **ბაგრატისითა**, **შუელად** **მეფისა**. და **მეფე** **დგა** **ღრტილას**. ხოლო **ლიპარიტ** **შეკრიბნა** **კახნი** და **მოადგა** **ფოკათა**. **გამოეცა** **მაწყურელი** **მეფესა** **ბაგრატს** და **შეებრახა** **ლიპარიტს**. **ვითარცა** **ცნა** **ესე** **მეფემან**, **ზამთრისა** **ბუქთა** **საშინელთა** **გარდაიარა** **შავშეთი** და **ჩავიდა** **ქართლს**.¹¹⁵

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1049 წ.]

Ի **թվին** **ՆՂԸ** (1049) **Վրաց** **թագաւորն** **Դաւիթ** **և** **չայոց** **Գագիկ** **ի** **Վանանդ**, **Յունաց** **Մոնասախ** **գորացան** **Վիրք** **և** **տիրեցին** **մերոյ** **աշխարհի**, **և** **Օրբելեանքն** **յառաջ** **եկին**.¹¹⁶

498 (1049) წელს ქართველთა მეფე დავითი და სომეხთა – გაგიკი ვანანდში, ბერძენთა მონომახი, გაძლიერდა ქართლი და გაბატონდნენ ჩვენს ქვეყანაზე, ორბელიანები აღზევდნენ.¹¹⁷

ანისი ბიზანტიის მფლობელობაში და საქართველოს სამეფო

მატიანე ქართლისა

[1051 წ.]

ამისსა **შემდგომად** **დაეჯსნა** **ლიპარიტ** **თურქთა**, და **შემოვიდა** **ანისს**. და **ავდო** **ბაგრატ** **ტფილისი** **ლიპარიტის** **გზითა**, **აღმოვლო** **ქართლი** და **მოვიდა** **ჯავახეთს**. **განძლიერდა** **ლიპარიტ**, **რამეთუ** **მსახურებისათჳს** **ბერძენთა** **მეფისა** **ტყუე-ქმნილ** **იყო**; **წარვიდა** **საბერძნეთს**. და **ნახა** **ბერძენთა** **მეფე**, და **მოირთო** **ბერძენთა** **მეფისაგან** **ძალი**. და **ვერღარა** **დაუდგა** **ბაგრატ**.¹¹⁸

მატიანე ქართლისა

[1057-1059 წწ.]

და მცირედისა ჟამისა შემდგომად ამის სამეფოსა დიდებულთა მოეწყინა პატრონობა ლიპარი-ტისი. სულა კალმახელი და ყოველნი მესხნი გამოეცეს ლიპარიტს, და შეიპყრეს დღივს ლიპარიტ და ძე მისი ივანე, ხოლო ნიანია გარდაეხუეწა და მიმართა კლდე-კართა; და არა შეუშუეს მამისა მისისა ციხოვანთა, და წარვიდა ანისს ბერძენთა თანა. ხოლო ლიპარიტ და ივანე პყრობილნი სულა წარიყვანნა კალმახს. და მსწრაფლ გაგზავნა სულა მეფისა წინაშე სულთა ზედა მჭმობელნი. ხოლო გუარანდუხტ და გიორგი, ძე ბაგრატისი, დგეს ღრტილას, და რა ცნეს შეპყრობა ლიპარიტისი, შეიყვანეს ახალქალაქსა და მუნ მოილოდინეს ბაგრატ სულთა ზედა... და შემდგომად მცირედისა ჟამისა გაიპარა და წარვიდა ივანე საბერძენთს და დაყვნა მუნ წელნი რაოდენნიმე. და ნიანია მოკუდა ანისს ბერძენთა ყმობასა შინა; და ივანეს უურვა თავის მამამან ბაგრატს თანა.¹¹⁹

გრიგოლ ბაკურიანისძის ტიპიკონი

[1083 წ.]

Διά τῶν χρυσοβούλλων τῶν φυλαττομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγάλην ἐκκλησίαν:
*Χρυσοβούλλα τρία περὶ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ κτημάτων ἡμῶν, ἦγουν τὸ μὲν ἐν τοῖς μέροις τοῦ Ἀνίου, τὸ δὲ ἕτερον τοῦ Ταΐζ, καὶ τὸ ἕτερον τοῦ Τζούρμερη.*¹²⁰

იმ ოქრობეჭდეთა შესახებ, რომლებიც დაცულია კონსტანტინეპოლში, მაცხოვრის დიდ ეკლესიაში: სამი ოქრობეჭედი ანატოლიაში არსებული ჩვენი მამულების შესახებ, ანუ ერთი – ანისის მხარისა, ხოლო მეორე ტაოს მხარისა, და სხვა კიდევ ჩურმერისა.¹²¹

ალფ არსლანის ლაშქრობები

მატიანე ქართლისა

[1064 წ.]

მესხნი აზნაურნი და ზემოდას კერძისანი ძლიერად დგეს ახალქალაქს და ჰბრძოდეს სამ დღე. რამეთუ არა ზღუდითა მტკიცითა განსრულებულ იყო ახალქალაქი, ვერღარა დაუდგმიდეს ბრძოლათა ძლიერთა. აღიჭურნეს მყოფნი ქალაქისანი და განახუნეს კარნი და შეებნეს ძლიერად, მოსრნეს პირითა მახვლისადათა. და შევიდეს ქალაქად თურქნი და ტყუე ყვნეს ურიცხუნი სულნი ქრისტიანეთანი, აღიღეს განძი და ტყუე ძლიერი, და შეიღება წყალი ახალქალაქისა სისხლითა. და მოუვლინა ახალქალაქით მოციქული სულტანმან ბაგრატ მეფესა; აჰკიდა მზახობა და სთხოვა დისწული ცოლად. და მიიქცა სულტანი ანისად, შემუსრა და წაიღო ანისი, მოსრნა და ტყუე ყვნა ურიცხუნი სულნი და წარვიდა ქუეყანად თვსად სპარსეთად. და ანისი წარუღო ბერძენთა და მისცა მანუჩას, ძესა აბულასვარისსა.¹²²

მათეოს ურჰაეცი, ქრონოგრაფია

[1064 წ.]

Դարձեալ ի թուականութեանս Հայոց և յամի ՇԺԳ (1064) զօրաժողով արար թագատորն Պարսից Ապօլան սուլտանն, եղբայր Տուրիի սուլտանայ, որ զկնի մահուան եղբօրն նստալ յաթող թագատորութեանն, զօրաժողով արարեալ զՊարսիկս և զԱզգս Թուրխաց և զամենայն Խուժաստան աշխարհն մինչև ի Սագաստան. և շարժեալ մեծալ ցասմամբ և սհագին

բազմութեամբ՝ ծփայր չարեօք պեօք և խաղայր որպէս զգնտս յարուցնալ մրկաբեր բարկութեամբ և որպէս զգագան արիւնարբու բնութեամբ զայրացնալ և զայր հասանէր ի Հայաստան աշխարհս և անհամար բազմութեամբ զօրօք մտանէր յաշխարհն Աղուանից և մատնեաց գնոսս ի սուրս և ի գերութիւնս. և անթիւ և անհամար արար զանցումն քրիստոնէից, որ որ ոչ ոք կարէ պատմել զկատարածն դառնաշունչ աղետիցն հաւատացելոցն Քրիստոսի, վասն զի դառն ճաշակմամբ ընկալան զմահն ի կատաղնալ չարաթոյն ազգէն թուրքաց. և ի բազմութենէ զօրացն ծածկնալ եղև ամենայն երեսք դաշտացն, և փակնաց զամենայն տեղի փախստեան: Եւ ահա աստ կատարեցան բանք Փրկչին, որ ասաց, թէ «Վայ իցէ յոնաց և ստնտուաց յատուրս յայնոսիկ», վասն զի բազում քահանայք և կրօնատրք և հայրապետք և փառատր իշխանք ընկալան զմահս դառնաշունչս և եղև կերակուր զագանաց և թոշունս: Եւ զկնի այսչափ բարկութեանս առաքնաց սուլտանն առ թագատւորն Աղուանից ի Կիւրիկէ և խնդրեաց զդուստրն իւր ի կնութիւն, որ յաղագս ահին տունալ եղև. և արար սուլտանն ընդ նմա սէր և խաղաղութիւն յախտեան և զքագատւորն Աղուանից զԿիւրիկէ զորդի Դաւթի Անհողինի յողարկեաց մեծաւ պատուով ի քաղաքն իւր Լոռէ բազում ընծայիք: Եւ անտի յարուցնալ սուլտանն ահագին բազմութեամբն իւրով մտաւ յաշխարհն Վրաց և մեծաւ սրտմտութեամբ մատնեաց գնոսս ի սուր և ի գերութիւն. և իջնալ բանակեցաւ ի գաւառն, որ կոչի Չաւախիս, և պատերազմաւ մեծաւ պատեաց զքաղաքն՝ որ կոչի Ախալ. և ուժգին զօրութեամբն առաւ Ախալ քաղաքն. և առհասարակ զամենայն քաղաքն սրով կոտորեաց՝ զայր և զկին՝ անողորմ և զամենայն քահանայսն և զկրօնատուրսն և զիշխանսն սրախողխող արարեալ, և լցաւ ամենայն քաղաքն արեամբ. և անհամար մանկունսն և աղջկունսն տարան ի Պարսիկս ի գերութիւն, զանձս ոսկոյ և արծաթոյ՝ սկանց և մարգարտացն որ ոչ էր թիւ.¹²³

სომხური წელთაღრიცხვის 513 (1064) წელს კვლავ შეყარა ჯარი სპარსელთა სულთანმა ალფ-არსლანმა თოღრულ სულთნის ძმამ, რომელიც სამეფო ტახტზე ძმის სიკვდილის შემდეგ ავიდა, შეკრიბა სპარსელთა და თურქთა ტომების ჯარი და მთელი ხუჟასტანის ქვეყანა ვიდრე საგასტანამდე. დაიძრა დიდი რისხვითა და ურიცხვი სიმრავლით – ამვირთდა ბოროტი ტალღებით და მოდიოდა ვითარცა ადიდებული მდინარე გრიგალისებური რისხვით, და ვითარცა სისხლისმსმელი მხეცის ბუნებით გამძვინვარებული წამოვიდა და მოადგა სომხეთის ქვეყანას და [ჯარის] დიდი სიმრავლით შევიდა ალუანთა ქვეყანაში [და] აცვა ისინი მახვილს და ტყვედ წაასხა. [მან] ურიცხვი და უამრავი ქრისტიანი გაჟლიტა. არავის ძალუძს ქრისტეს მორწმუნეთა თავს დატრიალებული საშინელი უბედურების გადმოცემა, თუ როგორი მწარე სიკვდილი ხვდათ ბოროტებით დაგესლილ გამძვინვარებულ თურქთა გვარტომისაგან. ჯარის სიმრავლე ფარავდა მინდორ-ველთა მთელ ზედაპირს, ჩაიკეტა ყველა გასაქცევი ადგილი. და აჰა, აქ აღსრულდა მაცხოვრის სიტყვები, რომელიც ამბობს: ვაჲ მიდგომილთა და მეძუძურთა დღეთა მათ შინა, რამეთუ მრავალ მღვდელს, [და] მოწესესა და მამამთავარს და დიდებულ მთავარს თავს დაატყდება უსასტიკესი სიკვდილი და გახდება საჯიჯგნად მხეცთა და ფრინველთა. ესოდენი რისხვის შემდეგ [მოციქული] მიაგლინა სულთანმა ალუანთა მეფე კვირიკესთან და მოსთხოვა ცოლად მისი ასული, და მან შიშის გამო მისცა. სულთანმა მასთან დაამყარა საუკუნო სიყვარული და მშვიდობა და ალუანთა მეფე კვირიკე, ძე დავით უმიწაწყლოსი, დიდი პატივითა და საჩუქრებით გაგზავნა თავის ქალაქ ლორეს. ადგა იქიდან სულთან და თავისი დიდი სიმრავლით ქართველთა ქვეყანაში შევიდა, დიდი სისასტიკით აცვა ისინი მახვილს და დაატყვევა. ჩავიდა და დაბანაკდა მხარეში, რომელსაც ჯავახეთი ჰქვია და დიდი ბრძოლით გარს შემოერტყა ქალაქს, რომელსაც ახალქალაქს უხმობენ. და მძლავრი კვეთების შემდეგ აიღო ახალქალაქი და მთელი ქალაქი ერთიანად მახვილს აცვა, უმოწყალოდ გაჟლიტა ქალი და კაცი, ყველა მოწესე და დიდებული. და მთელი ქალაქი სისხლით აივსო. ურიცხვი დატყვევებული ჭაბუკი და ქალიშვილი წაასხა სპარსეთს, ხოლო [მიტაცებულ] ოქრო-ვერცხლსა და თვალ-მარგალიტს თვლა არ ჰქონდა.¹²⁴

Ճատեղոս շրՅՅագցո, վրոնոցրաջո

[1064 Տ.]

Յայսմ ամի յարուցեալ սուլտանն մեծաւ յաղթութեամբ և խաղաց չար վիշապն Պարսից և գայր մտանէր յաշխարհն Հայոց և գաստուածասաստ բարկութիւնն հեղոյր ի վերայ տանն արևելից և արբուցանէր գմաղան դատնութեան իւրոյ ամենայն ազգին Հայոց. և սփռեցաւ բոց բորբոքեալ մահու առհասարակ հաւատացելոց Քրիստոսի. և լցաւ ամենայն տունն Հայոց արեամբ, սրով և գերութեամբ: Եւ յարուցեալ գայր որպէս գամպս սևացեալս և իջեալ ի վերայ թագաւորաբնակ քաղաքին Անույ և պատեաց առհասարակ շուրջանակաւ՝ նման չար վիշապի: Եւ տեսեալ բազմութիւն քաղաքին՝ դողան առհասարակ, և պատրաստեցան ի պատերազմ ընդդէմ Պարսից՝ ուժգին գորութեամբ: Իսկ զօրք անօրինացն յարձակեցան գազանաբար ի պատերազմ մեծաւ սրտմտութեամբ և ի քաղաքն Անի հարկանէին զգօրսն Հոռոմոց (սպ. Հայոց) և գումարեցին գնոսա առհասարակ ի քաղաքն. և ահաւոր պատերազմաւ արկանէին զքաղաքն ի մեծ վտանգաւ: Եւ յայնժամ յահէ չար գազանին դողաց սասանելով ամենայն ազգն հաւատացելոց սկսան լալ հայր ի վերայ որդոյն իւրոյ և որդի ի վերայ հօր իւրոյ. Լայր մայր ի վերայ դստերն և դուստր ի վերայ մօր իւրոյ, լայր եղբայր զեղբայր, լայր սիրելի ամ գսիրելիս իւր: Եւ ահա ամենայն բազմութիւն քաղաքին Անույ կային ի մեծ վտանգի, և պատերազմն ևս առաւել սաստկանայր յոյժ, որ և սասանէր ամենայն քաղաքն. Եւ յերկարել պատերազմաց՝ աղոթից և պահոց սկիզբն արար ամենայն քաղաքն և լալով և հառաչանօք միաբան ձայն ամ Աստուած արձակէին, զի փրկեսցէ գնոսա ի չար գազանէն: Վասնզի էր Անի բազմամբոյս քաղաքն, լցեալ բիր բիրոց արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, որ հիացումն արկանէր տեսողացն, զոր կարծեալ զօրացն բազմաց՝ եթէ մեծ մասն աշխարհիս Հայոց իցէ. և յայնմ ամուր հազար և մէկ եկեղեցի ի պատարագի կայր ի յԱնի: Եւ էր քաղաքն շուրջանակի քարակտուր, և էր գետն Ախտրեան շրջապատ, բայց միայն ի մի կողմն տեղի ինչ կայր գոյր՝ որպէս թէ նետընկէց մի, զոր բաբնով փուցին այլազգիքն. և բազում ամուրս պատերազմեալ ոչ կարացին մտանել ի քաղաքն. յայնժամ թուլացան ի պատերազմէն: Իսկ անօրէն իշխանքն Հոռոմոց՝ Բագրատ հայրն Սմբատայ և Գրիգոր Բակուրանին որդին՝ Վրացի ազգաւ, սկսան սոքա ամրանալ ի վերին բերդն և ի ներքին: Եւ յայնմ ամուր սուլտանն և ամենայն զօրքն Պարսից բանական խլեցան և կամեցան գնալ ի Պարսիկս. և յորժամ տեսին քաղաքացիքն գաստուածուրաց պահապանացն ամրանալն, բեկան և այր իւրաքանչիւր ի փախուստ լինէր առանց պատճառի, և ամենայն քաղաքն առհասարակ ի փոշի դարձաւ. և մեծամեծքն քաղաքին երթեալ լալով և անկանէին ի վերայ գերեզմանացն առաջին թագաւորացն Հայոց և անդ կոծ առեալ սաստկապէս լալով և ասէին՝ թէ «Արիք տեսէք գտուն հայրենեաց ձերոց»: Եւ իբրև գայս տեսին զօրք այլազգեացն՝ հասեալ պատմեցին սուլտանին, և նա ոչ հաւատայր: Իսկ զօրք այլազգեացն յորժամ տեսին զպարիսպն անպահապանս, առհասարակ ի քաղաքն մտին, առին տղայ մի ի մօրէն իւրմէ, հասուցին սուլտանին և ասեն. «Այս քեզ Նշան ի քաղաքէն՝ զի ահա առաք զքաղաքն Անի»: Եւ լուեալ գայս սուլտանն և հիացաւ յոյժ և այսպէս ասաց, եթէ . «Աստուածն նոցա մատնեաց գնոսա այսօր գանատ քաղաքն Անի ի ձեռս իմ»: և դարձաւ բազմութեամբ զորօք և մտաւ ի քաղաքն Անի և առհասարակ ամենայն զօրքն անօրինաց ունեին դանակ քաջասուր, զերկունս ունելով յերկոսեան ձեռսն և գմէկն ունելով յատամունսն. և այսպիսի օրինակաւ սկսան գամենայն քաղաղն առհասարակ կոտորել անողորմաբար և գայնքան բազմութիւն քաղաքին նման դալար խոտոյ ի հունձս ածին և կամ՝ որպէս զքարակոյտս ի միմեանց վերա կոյտ արարին, և ամ վայր մի ծովացաւ ամենայն քաղաղն արեամբ. և ամենայն մեծամեծ իշխանք տանն Հայոց և դասք ազատացն երկաթի կապանօք կային առաջի սուլտանին. և կանայք գեղեցիկք և ահարկոյ՝ ի փառաւոր տանէն, վարեցան ի Պարսիկք ի գերութիւն. և անհամարք և անթիւք մանկունս լուսատեսիլս և աղջկունս վայելուչս տարան զհետ մարցն. և բազում սրբասնունդ քահանայք այրեցան հրով, և գումանս յօտից մինչև զցլուխսն քերթեալ չարաչար խոցուածով, որ և տեսողացն սոսկալի էր: Եւ այլ ոմն ի չարագործ ազգէն՝ ելեալ ի վերայ բարձրութեան

ნსნეწგოქნ სოიქე კაჭოიქიქქინ და გბანრაყქინ ქასან` იქ კაყქ ი გოიქქქნ` იწსქექქიქქი და აწსაქ ი იქანან იქ კაყქ ი გოიქქქნ ნსნეწგოქნ, და გაყოქ კანწქინ იწსქექ ი აწქ ნსნეწგოქნ და აწანწსაგ გოქ სანწასთიწქნსკაქნ ღქ ქწქნქ სთოწსაქ ი ჰწქსაგ იწქ ქიქ აწი განწოიგ. ზქსთოწსაწს ქიქ ღქ კქქი აწრა და აწქნ ჯაქიქქნ` ზქსთოწსაწს ქიქ სანწქ. და კოქქან იწსქექ გქსან ი განწქწ, აწქწანაქნ ნქს სასაქიქ იქოთანწქ და აწწქწს ქსაგოი, და გაწანაქნ გგწან კოთოქაწწქნ სქიგ ი ქსქიქოქან გწწნ და კოწსაგ ქაქწწნ გაწანაქნ ქსაქაქნ: ზსქ კოქქან აწანწსაქს აყოქი კანწქინ, იქ აქქ ჯქქ ქწსაქ ი ქწრაქ არარაწწიგ, კოწსაქ სოქსანწნ კოქქ ქიქრაიქწსაქ. და გქსან გაიქწაქწნ` გოქ იწსქწქინ, იქ ღქ აწარქაჯაქი აწ, სოქრან ნქქინ გწსაქ ი კოქს იქან` ი იქოწნ აწსქქწნ ზსაქსქოწანაქ ქსაქაქინ, იქ კაყ აწქწსაგ გაყოქ.¹²⁵

იმავე წელს ადგა ძღვევამოსილი სულთანნი, სპარსელთა ბოროტი ვეშაპი, წამოვიდა და შევიდა სომეხთა ქვეყანაში, ღვთის რისხვა მოუვლინა აღმოსავლეთს და თავისი სიმწრის ნაღველი შეასვა მთელ სომეხ ხალხს. სიკვდილის აგიზგიზებული ცეცხლი მოედო მთლიანად ქრისტეს მორწმუნეთ და სომეხთა მთელი სახლი აივსო სისხლით, მახვილითა და ტყვეებით. ადგა და წამოვიდა შავი ღრუბელივით, მიადგა ქალაქ ანისს და გარს, ბოროტი ვეშაპის მსგავსად შემოერთყა. ამის მხილველი ქალაქის მოსახლეობა ერთიანად შიშის ძრწოლამ აიტანა და ძლიერი ჯარით სპარსელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მოემზადა; ხოლო ურჯულოთა ჯარი, მხეცივით [გამძვინვარებული], დიდი სისასტიკით თავს დაესხა, ქალაქ ანისში მიეტევა ჰორომთა [var. სომეხთა] ჯარს, [და] შეამწყვდია ის ქალაქში და შემზარავი ბრძოლით დიდ განსაცდელში ჩააგდო ქალაქი. და მაშინ ბოროტი მხეცის შიშით შეიძრა [ქრისტეს] მორწმუნეთა მთელი ნათესავი. დასტიროდა მამა თავის ძეს და ძე თავის მამას; დასტიროდა დედა თავის ქალიშვილს და ქალიშვილი თავის დედას, დასტიროდა ძმა ძმას, შეყვარებული თავის შეყვარებულს. და აჰა, ქალაქ ანისის მთელი ხალხი დიდ განსაცდელში იყო ჩავარდნილი. ომი კი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა და მთელი ქალაქი ირყეოდა. ომი გრძელდებოდა, მთელმა ქალაქმა დაიწყო ლოცვა და მარხვა და ტირილით და კვნესით ერთად ხმას აღუვლენდნენ ღმერთს, რომ ისინი ბოროტი მხეცისგან ეხსნა; რამეთუ ქალაქი ანისი ხალხმრავალი იყო. ქალაქი სავსე იყო ათი ათასობით კაცითა და ქალით, მოხუცითა და ახალგაზრდით; მას აღტაცებაში მოჰყავდა მნახველი, მრავალრიცხოვან ჯარს [იმასაც] კი აფიქრებინებდა, რომ მთელი ქვეყნიერების დიდი ნაწილი სომეხებისა იყო. და იმ დღეს ათას ერთი ეკლესია ბრძოლად იდგა ანისში. ქალაქი ირგვლივ ქვის [კედლით] იყო შემოზღუდული, მდინარე ახურიანი გარშემო უვლიდა, მაგრამ მხოლოდ ერთ მხარეს იყო [დარჩენილი] ადგილი ისრის სატყორცნ მანძილზე, რომელიც ლოდსატყორნით დაანგრია უცხოთესლმა. მრავალი დღის განმავლობაში იბრძოდა [მტერი], მაგრამ ვერ შეძლო ქალაქში შეღწევა. მაშინ [ისინი] ომმა დაასუსტა. ხოლო ჰორომთა ურჯულო მთავრები – ბაგრატი, მამა სმბატისა და გრიგოლ ბაკურიანის ძე, ეროვნებით ქართველი, რომლებიც სომეხთის სახლის მცველებად მეფისგან იყვნენ დადგენილნი – ზემოთა ციხეში და შიგნით გამაგრდნენ. და იმ დღეს სულთანნი და მთელი სპარსელთა ჯარი ბანაკით აიყარა და მოინდომეს სპარსეთში წასვლა. და როდესაც მოქალაქეებმა დაინახეს ღმრთის უარყოფელ მცველთა გამაგრება, შედრკნენ და ყოველი კაცი უმიზეზოდ ლტოლვად მიიქცა. და მთელი ქალაქი ერთიანად მტვრად იქცა. და ქალაქის დიდებულები წავიდნენ ტირილით, დაემხნენ სომეხთა პირველ მეფეთა საფლავებზე, მწარედ იგლოვდნენ და იტყოდნენ: „წამოდექით, იხილეთ თქვენი სამშობლოს სახლი“. ეს რომ უცხოთესლთა ჯარმა დაინახა, მივიდნენ [და] უთხრეს სულთანს, და მან არ დაიჯერა. ხოლო უცხოთესლთა ჯარმა დაინახა დაუცველი კედელი, ერთიანად ქალაქში შეცვივდნენ, გამოსტაცეს დედას ერთი ჩვილი, მიუყვანეს სულთანს და უთხრეს: „აჰა, ეს შენ – ნიშნად ქალაქისა, რამეთუ ქალაქი ავიღეთ“. და ეს რომ სულთანმა მოისმინა, ფრიად გაიხარა და ასე თქვა: „მათმა ღმერთმა [ისინი] დღეს გაწირა, აუღებელი ქალაქი ჩემს ხელთა-აო“. და დაბრუნდა [თავისი] ჯარის სიმრავლით და შევიდა ქალაქ ანისში. და ერთიანად მთელი უცხოთესლთა ჯარის [მებრძოლებს] ჰქონდათ ალესილი დანები, ხელთ ეპყრათ ორი [დანა]

ორსავე ხელში, ერთი [დანა] კი კბილებით ეჭირათ და ამგვარი სახით იწყეს მთელი ქალაქის ერთიანად უწყალო ჟღერა და ქალაქის ესოდენი სიმრავლე ნორჩი ბალახივით მოთიბეს, ან-დაც როგორც ქვის გროვა ერთმანეთზე დააგროვეს. მთელი ქალაქი სისხლად ერთ ადგილზე მოზღვაგდა. მთელი სომეხთა სახლის დიდებული მთავრები და აზნაურთა კრებული ბორკილ ასხმულნი იდგნენ სულთნის წინაშე. ლამაზი და განსაკვირველი ქალები დიდებული სახლიდან სპარსეთში ტყვედ წაასხეს, უამრავი და ურიცხვი მზეჭაბუკნი ყრმანი და უტურფესნი ქალწულნი [თავის] დედებთან ერთად წაასხეს, მრავალნი უწმინდესი მღვდელნი ცეცხლში დაწვეს, აგრეთვე [ბევრს] თავით ფეხამდე [ცოცხლად] ტყავი გააძრეს, უსასტიკესი ჭრილობები მიაყენეს, ისეთი, რომ მხილველთათვისაც შემზარავი იყო. ხოლო ერთი ვინმე ბოროტმოქმედი თესლ-ტომთაგანი აძვრა წმინდა კათოლიკე [ეკლესიის] სახურავზე და ძვირფასი ჯვარი, რომელიც გუმბათზე იდგა, მიწაზე ჩამოაგდო, [მერე კი] ეკლესიის გუმბათის კარში შევიდა, ჩამოაგდო და დაამსხვრია ბივრილის ჭალი, რომელიც სუმბათ ტიემერაკალს ინდოეთიდან ჰქონდა ჩამოტანილი... და როდესაც ჩამოვარდა ჯვარი გუმბათიდან, მაშინვე ატყდა სასტიკი ქუხილი და საშინელი თქემი [წამოვიდა], გვამების სიმრავლე მდინარე ახურიანში ჩაიტანა და მთელი ქალაქი სისხლისგან გაიწმინდა. ხოლო როდესაც ბივრილის ჭალი დაიმსხვრა, რომლის მსგავსი არ იყო [მთელ] დედამიწაზე, ეს რომ სულთანმა გაიგო, ძალიან იწყინა; ასევე ეწყინა ვერცხლის ჯვრის ჩამოგდება, რომელიც ადამიანის ზომის იყო; წაიღეს და დადეს ქალაქ ნახჭევნის მისგითის კართან, ფეხით რომ გაეთელათ, რომელიც დღემდე [იქ არის].¹²⁶

ალ-ჰუსეინი, სელჩუკთა სახელმწიფოს ისტორია

[1064 წ.]

ثم توجه السلطان الب أرسلان من الراي تلقاً الروم في أوائل ربيع الأول سنة ست وخمسين وأربع مائة... والبعى فقصده السلطان بلاد الكرج و أقام مقامه في معسكره وأده السلطان جلال الدولة ملكشاه.. ثم سار السلطان ملكشاه إلى قلعه يقال لها قلعه شماری وهي قلعه فيها مياه جاریه وبساتين ففتحها وكانت بقربها قلعه أخرى ففتحها السلطان ملكشاه وهم بتخريبها فنهاء الوزير نظام الملك عن ذلك وقال هي حصن حصين و ثغر للمسلمين فسدّ الوزير نظام الملك هذا الثغر بالشجعان والابطال وسار السلطان ملكشاه إلى بلدة يقال لها مريم نشين وتلك للمدينة مسكن الرهايين والقسييسين وملوك النصارى و رعاياهم يتقربون إلى هذه البلده وحصانها خارجة عن امكان الوصف وكان سورها والاحجار المنصل المنهدم الموكره بالمسامير والواح الحديد وحوالها ماجار مسافه عرضه مطمح البصر... وحدثت في تلك الليله زلزاله خربت الجانب الشرقي من الحصن ووهت اسباب النصارى ولما ذر قرن الشمس دخل السلطان ملكشاه البلد والوزير نظام الملك واحرقوا البيع وحكموا في النصارى السيف وتدين من بقي منهم بدين الاسلام ثم ورد السلطان الاعظم الب أرسلان ودعا ابنه ملكشاه ووزيره نظام الملك إلى معسكره وهو غافل عمّا يسر الله لهم من الفتوحات فسار السلطان ملكشاه متوجها تلقا والده السلطان الاعظم الب أرسلان وما مرّ علي قلعه الا فتحها الله تعالى لسببه حتى فازخدمه والده ثم جهّز السلطان الاعظم الب أرسلان الجيوش نحو سد شهر و جرت بين اهلها وبين السلطان حروب شديده حتى فتح الله تعالى هذه البلده و قصد السلطان بلدة أخرى يُقال لها اغلال وكان طول سور هله البلده مائة ذراع وعرضه اكثر من ذلك وكان من جانب الشرق والغرب والشمال جبل محيط بالبلده وعلي قتل الجبال قلاع حصينه والسور الذى ذكرنا كان من الجانب الجنوبي وقدام هذا السور ما مثل جحون وعقد هناك جسر... وسفك الدماء حتى دخل البلده وطهر الارض من رجسها... ثم ارسل ملك الكرخ الرسل و الهدايا وقرع باب المصالحه... ثم قصد السلطان بلاد الروم فقصده كوره قارص وكورة آنى وفي حدودهما ايضا كورتان يقال لهما سل ورده ولوره فخرج اهلها و قبلوا مذهب الايمان وابتهج السلطان بذلك اشد الابتهاج والسرور وامر بتطهيرهم جميعا وخرّب البيع وبني المساجد وما استقرّ السلطان

بمكان حتى وصل اليكوره أني فوجد سورها من الجبال الشامخه وعلي قله كل جبل حصن حصين
وكانت هذه البلده معقل بلاد الروم.¹²⁷

ამის შემდეგ სულთანი ალფ-არსლანი 456 წლის რაბი ალ-ავვალის თვის პირველ დღეებში რუმის მხარეში გაემგზავრა... სულთანი ქართველთა ქვეყნების წინააღმდეგ გაემართა. თავის ნაცვლად სამხედრო ბანაკში მან საკუთარი შვილი, სულთანი ჯალალ ად-დავლა მელიქ-შაჰი დატოვა... მელიქ-შაჰი გაემგზავრა სურმარის სახელით ცნობილი ციხისკენ. ამ ციხეში გამდინარე წყლები და ბაღები იყო. ციხე აიღეს. მასთან ახლოს ერთი ციხეც იყო. მელიქ-შაჰმა ესეც დაიპყრო, შემდეგ მოინდომა მისი დანგრევა, მაგრამ ვეზირმა ნიზამ ალ-მულქმა უთხრა: „მუსლიმებისთვის ეს გამაგრებული ციხე მტკიცეა და მიუვალი (და თან სასაზღვრო პუნქტია)“ და მისი დანგრევა დაუშალა. ამ ციხეში, ნიზამ ალ-მულქმა გულადების ერთი ჯგუფი ჩააყენა. შემდეგ მელიქ-შაჰი გაემგზავრა მერიემ-ნაშინად წოდებულ ქალაქში. იქ ბერები და მღვდლები ცხოვრობდნენ. ქრისტიანი მეფეები და მოსახლეობა საზიარებლად ამ ადგილებში მოდიოდნენ. ეს ქალაქი ძალიან მტკიცე იყო. მისი სიმტკიცის აღწერა შეუძლებელია. მისი გალავანი უხეში ქვებით იყო ნაშენი. ქვები ქანჩითა და რკინის ფიცრებით იყო ერთმანეთთან მიმაგრებული; მათ გარშემო გადიოდა წყალი, რომლის სიგანე ადამიანის თვალსაწიერზე იყო... იმ ღამეს შემთხვევით მიწისძვრა მოხდა, ციხის აღმოსავლეთი მხარე დაინგრა. ქრისტიანთა თავდაცვის საშუალებანი შესუსტდა. დილას, მზის ამოსვლის დროს, მელიქ-შაჰმა და ვეზირ ნიზამ ალ-მულქმა მოახერხეს და ქვეყანაში შევიდნენ. მთელი ეკლესიები გადაწვეს და ქრისტიანები ხმლებით აკუწეს. ვინც ხმლებს გადაურჩა, მათ ისლამი მიიღეს. შემდეგ ძლევა მოსილი სულთანი ალფ-არსლანი მოვიდა, დაუძახა თავის შვილს მელიქ-შაჰსა და ვეზირ ნიზამ ალ-მულქს. მან არაფერი იცოდა ამ გამარჯვების შესახებ, რომელიც მას ღმერთმა მოუტანა. ამის შემდეგ მელიქ-შაჰი მამამისთან, ძლევა მოსილ სულთან ალფ-არსლანთან შესახვედრად წავიდა; გზად დაიპყრო ყველა ციხე, რომელიც შეხვდა და მამამისამდე მიაღწია. შემდეგ სულთანმა ალფ-არსლანმა მოამბადა ლაშქარი იმ მიზნით, რომ თავს დასხმოდა სუბიდ შაჰს. ამ ქვეყნის მოსახლეობასა და მას შორის ბევრი ბრძოლა მოხდა. შემდეგ ღმერთმა გამარჯვება აღირსა ამ ადგილზე. სულთანმა მოინდომა ახალქალაქის სახელის სხვა ქალაქის დაპყრობაც. ციხის კედლის სიგრძე ასი წყრთა იყო, ხოლო სიგანე ამაზე უფრო მეტი. ამ ქალაქის გარშემო აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და ჩრდილოეთით მდებარეობს მთა; მთის მწვერვალზე ციხეებია. ჩვენ მიერ აღნიშნული კედელი კი სამხრეთ მხარესაა. ამ ციხის კედლის წინ ჯეიჰუნის მსგავსი მდინარე ჩადის. ზედ ხიდია გადებული... [ალფ-არსლანი] დიდი სისხლისღვრის შემდეგ მათ ქვეყანაში შევიდა და მტრებისგან გაწმინდა... შემდეგ ქართველმა მელიქებმა სულთანს მოციქულები და ბევრი საჩუქარი გაუგზავნეს და ზავი ითხოვეს... ამის შემდეგ სულთანი რუმის ქვეყნებისკენ გაემართა ყარსისა და ანისის რაიონების დასაპყრობად, რომლებიც რუმის მიწა-წყალზე იყო. მათ საზღვარზე კიდევ ორი რაიონი მდებარეობდა – ბარდა და ლორე. ამ ქვეყნების მოსახლეობამ ისლამი მიიღო. სულთანი ამის გამო ძალიან კმაყოფილი დარჩა. მან ბრძანა, რომ ყველა ესენი განბანილიყვნენ, რელიგიური რიტუალი შეესრულებინათ. ეკლესიები დაანგრია; მათ ადგილზე მეჩეთები ააგო. ამის შემდეგ სულთანი დროის დაუკარგავად ანისის მიმართულებით წავიდა. იქაური ციხის გალავანი შედგებოდა მაღალი მთებისგან და თითოეული მთის მწვერვალზე თითო ციხე იყო. ეს ქვეყანა რუმის ქვეყნებიდან ყველაზე უფრო გამაგრებულ პუნქტს წარმოადგენდა.¹²⁸

იბნ ალ-ასირი, სრული ისტორია

[1064 წ.]

ثم سار السلطان من الرِّيِّ أَوَّلَ ربيعِ الأوَّلِ، وسار إلى أذربيجان، فسار معه، فسلك بالعساكر في مضائق تلك الأرض ومخارمها، فوصل إلى نَجْوَان، فأمر بعمل السفن لعبور نهر أرس، لَمَّا فرغ من جمع

العساكر والسفن سار إلى بلاد الكرج وجعل مكانه في عسكره ولدّه ملكشاه، ونظام الملك وزيره، فسار ملكشاه ونظام الملك إلى قلعة فيها جمع كثير من الروم، فنزل أهلها منها، و تخطّفوا من العسكر، وقتلوا منهم فنةً كثيرة، فنزل نظام الملك وملكشاه وقتلوا من بالقلعة، وزحفوا إليهم، فقتل أمير القلعة وملكها المسلمون، وساروا منها إلى قلعة سُرماري وهي قلعة فيها المياه الجارية والبساتين، فقاتلوا وملكوها، وأنزلوا منها أهلها، وكان بالقرب منها قلعة أخرى، ففتحها ملكشاه، وأراد تخريبها، فنهاه نظام الملك عن ذلك، وقال: هي ثغر للمسلمين، وشحنها بالرجال والذخائر والأموال والسلاح، وسلّم هذه القلاع إلى أمير نُقْجوان. وسار ملكشاه ونظام الملك إلى مدينة مريم نشين، وفيها كثير من الرهبان والقسيسين وملوك النصارى وعامتهم يتقربون إلى أهل هذه البلدة، وهي مدينة حصينة، سورها من الأحجار الكبار الصلبة، المشدودة بالرصاص والحديد، وعندها نهر كبير، فأعدّ نظام الملك لقتالها ما يحتاج إليه من السفن وغيرها، وقاتلها، وواصل قتالها ليلاً ونهاراً، وجعل العساكر عليها يقاتلون بالنوبة، فضجر الكفار، وأخذهم الإعياء والكلال، فوصل المسلمون إلى سورها، ونصبوا عليه السلايم، وصعدوا إلى أعلاه، لأنّ المعاول كلّت عن نقبه لقوة حجره. فلما رأى أهلها المسلمين على السور فتّ ذلك في أعضادهم، وسقط في أيديهم، ودخل ملكشاه البلد، ونظام الملك، وأحرقوا البيع، وخرّبوها، وقتلوا كثيراً من أهلها، وأسلم كثير فنجوا من القتل. واستدعى ألب أرسلان إليه ابنه، ونظام الملك، وفرح بما يسره الله من الفتح على يد ولده، وفتح ملكشاه في طريقه عدّة من القلاع والحصون، وأسر من النصارى ما لا يحصون كثرةً. وساروا إلى سبيد شهر، فجرى بين أهلها وبين المسلمين حروب شديدة استشهد فيها كثير من المسلمين، ثم إنّ الله تعالى يسّر فتحها فملكها ألب أرسلان. وسار منها إلى مدينة أعال لال، وهي حصينة، عالية الأسوار، شاهقة البنيان، وهي من جهة الشرق والغرب على جبل عال، وعلى الجبل عدّة من الحصون، ومن الجانبين الآخرين نهر كبير لا يخاص، فلما رآها المسلمون علموا عجزهم عن فتحها والاستيلاء عليها، وكان ملكها من الكرج، وهكذا ما تقدّم من البلاد التي ذكرنا فتحها، وعقد السلطان جسراً على النهر عريضاً، واشتدّ القتال، وعظم الحطب، فخرج من المدينة رجالان يستغيثان، ويطلبان الأمان، والتمسا من السلطان أن يرسل معهما طائفة من العسكر، فسبّر جمعاً صالحاً، فلما جازوا الفصيل أحاط بهم الكرج من أهل المدينة وقتلواهم فأكثروا القتل فيهم، ولم يتمكّن المسلمون من الهزيمة لضيق المسلك. وخرج الكرج من البلد وقصدوا العسكر، واشتدّ القتال، وكبّر المسلمون عليهم، فولّوا منهزمين، فدخلوا البلد والمسلمون معهم، ودخلها السلطان وملكها، واعتصم جماعة من أهلها في برج من أبراج المدينة، فقاتلهم المسلمون، فأمر السلطان بإلقاء الحطب حول البرج وإحراقه، ففعل ذلك، وأحرق البرج ومن فيه، وعاد السلطان إلى خيامه، وغنم المسلمون من المدينة ما لا يُحدّد ولا يُحصى. ولما جنّ الليل عصفت ريح شديدة، وكان قد بقي من تلك النار التي أحرق بها البرج بقية كثيرة، فأطارتها الرياح، فأحترقت المدينة بأسرها، وذلك في رجب سنة ست وخمسين (و أربعمائة)، وملك السلطان قلعة حصينة كانت إلى جانب تلك المدينة، وأخذها، وسار منها إلى ناحية قرس، ومدينة آني وبالقرب منها ناحيتان يقال لهما سيل ورده، ونورة، فخرج أهلها مذعنين بالإسلام، وخرّبوا البيع، وبنوا المساجد. وسار منها إلى مدينة آني فوصل إليها فرآها مدينة حصينة، شديدة الامتناع، لا تُرام، ثلاثة أرباعها على نهر أرس، والربع الآخر نهر عميق شديد الجريّة، لو طرحت فيه الحجارة الكبار لدحاها وحملها، والطريق إليها على خندق عليه سور من الحجارة الصّمّ، وهي بلدة كبيرة، عامرة، كثيرة الأهل، فيها ما يزيد على خمسمائة بيعة، فحصرها وضيق عليها، إلا أنّ المسلمين قد أيسوا من فتحها لما رأوا من حصانتها، فعمل السلطان برجاً من خشب، وشحنه بالمقاتلة، ونصب عليه المنجنيق، ورُماة النشاب، فكشفوا الروم عن السور، وتقدّم المسلمون إليه لينقبوه، فأناهم من لطف الله ما لم يكن في حسابهم، فانهدم قطعة كبيرة من السور بغير سبب، فدخلوا المدينة وقتلوا من أهلها ما لا يُحصى بحيث أنّ كثيراً من المسلمين عجزوا عن دخول البلد من كثرة القتلى، وأسروا نحواً ممّا قتلوا. وسارت البشرى بهذه الفتوح في البلاد، فسّر المسلمون، وقُرى كتاب الفتح ببغداد في دار الخلافة، فبرز خطّ الخليفة بالثناء على ألب أرسلان والدعاء له. ورتّب (السلطان) فيها أميراً في عسكر جرّار، وعاد عنها، وقد راسله ملك الكرج في الهدنة، فصالحه على أداء الجزية كلّ سنة فقبل ذلك.¹²⁹

შემდგომ სულთანს გამოვიდა 456 წლის რაბი ალ-ავვალის თვის დამდეგს (დაიწყო 1064 წ. 22.11) რეიდან და გაემართა აზერბაიჯანში... სულთანი გაემართა მასთან ერთად და მან წაიყვანა ლაშქარი იმ ქვეყნის ვიწრობებისა და ხეობების გავლით. ნახტევანამდე რომ მივიდა, ალფ-არსლანმა არეზზე გადასასვლელად გემების მომზადება ბრძანა... ჯარისა და გემების შეგროვება რომ დაასრულა, ალფ-არსლანი ქართველთა ქვეყანაში გაემართა, თავის ნაცვლად ჯარის სათავეში თავისი ძე მალიქ-შაჰი და ვეზირი ნიზამ ალ-მულქი დააყენა. მალიქ-შაჰი და ნიზამ ალ-მულქი გაემართნენ ერთი ციხე-სიმაგრისკენ, სადაც დიდძალი ბიზანტიელი იყო თავმოყრილი. ისინი ფარულად გამოდიოდნენ, ჯარისკაცებს იტაცებდნენ და ბევრი მათგანი დახოცეს. ნიზამ ალ-მულქი და მალიქ-შაჰი ციხე-სიმაგრეს მიუახლოვდნენ და შიგნით მყოფთ შეუტყეს. ციხის ამირა მოკლეს და მუსლიმები ციხეს დაეუფლნენ. იქიდან ისინი დაიძრნენ სურმარის ციხისკენ, რომელშიც იყო გამდინარე წყალი და ბაღები. შეებრძოლნენ [მუსლიმთა ჯარები] იქ მყოფთ, დაიპყრეს ის და გამოიყვანეს მისი მოსახლეობა. მახლობლად იდგა სხვა ციხე, რომელიც მალიქ-შაჰმა დაიკავა და მისი დანგრევა დააპირა, მაგრამ ნიზამ ალ-მულქმა გადააფიქრებინა, უთხრა, რომ ის იყო სასაზღვრო ციხე მუსლიმთათვის. მალიქ-შაჰმა იქ გარნიზონი ჩააყენა, საბრძოლო აღჭურვილობით, ფულით და იარაღით მოამარაგა და ეს ციხეები ნახტევანის ამირას გადასცა. შემდეგ მალიქ-შაჰი და ნიზამ ალ-მულქი გაემართნენ ქალაქ მერიემ-ნაშინისაკენ, რომელშიც იყო ბევრი ბერი და მღვდელი. ქრისტიანი მეფეები და მათი მიმდევრები ამ ქალაქის მკვიდრებთან ზიარებისთვის დადიოდნენ. ეს არის გამაგრებული ქალაქი, რომლის გალავანი ნაგებია ტყვიით და რკინით შეკრული დიდი მტკიცე ქვებით, მის წინ კი დიდი მდინარეა. ნიზამ ალ-მულქმა მოამზადა გემები და ყოველივე, რაც საჭირო იყო მის [ქალაქის] წინააღმდეგ ომისათვის და დაიწყო ბრძოლა, რომელიც დღე და ღამე გრძელდებოდა. ის ჯარს მორიგეობით ბრძოლას აიძულებდა, ისე რომ ურწმუნოები ძლიერ შეშფოთდნენ და უკიდურესად დაილაღნენ. მუსლიმები ქალაქის კედლებს მიუახლოვდნენ, კიბეები მიადგეს და მის თავზე ავიდნენ, ვინაიდან სანგრევი იარაღები დაჩლუნგდა, კედლის მაგარი ქვების შენგრევის დროს. კედლებზე მუსლიმების დანახვაზე ქალაქის მცხოვრებნი სულიერად დაეცნენ და ხელები ჩამოყარეს. მალიქ-შაჰი და ნიზამ ალ-მულქი ქალაქში შევიდნენ, დაწვეს და დაანგრიეს ეკლესიები. მისი ბევრი მცხოვრები დახოცეს, ბევრმა კი ისლამი მიიღო და ამით გადარჩა. ალფ-არსლანმა თავისი შვილი და ნიზამ ალ-მულქი თავისთან გამოიძახა და გაიხარა იმ დაპყრობებით, რომლებიც მისმა შვილმა ალაჰის წყალობით განახორციელა. უკანა გზაზე მალიქ-შაჰმა რამდენიმე ციხე და გამაგრებული ციხე-სიმაგრე დაიპყრო, ტყვედ კი ურიცხვი ქრისტიანი აიყვანა. ამის შემდეგ სუბიზ-შაჰრისკენ გაემართნენ, რომლის მაცხოვრებლებსა და მუსლიმებს შორის ძლიერი ბრძოლები გაიმართა, რა დროსაც მრავალი მუსლიმი მოწამებრივად აღესრულა. შემდეგ კი ალაჰი დაეხმარა მის აღებაში და ალფ-არსლანი დაეუფლა მას. იქიდან იგი ქალაქ ახალქალაქისკენ გაემართა. ეს არის გამაგრებული ქალაქი, მაღალი კედლებითა და უზარმაზარი ნაგებობებით. აღმოსავლეთი და დასავლეთი მხრიდან აგებულია მაღალ მთაზე, რომელზეც რამდენიმე გამაგრებული ციხე-სიმაგრეა, სხვა ორი მხრიდან დიდი, გადაულახავი მდინარე ეკვრის. მის დანახვაზე მუსლიმები მაშინვე მიხვდნენ, რომ ვერ აიღებდნენ და დაეუფლებოდნენ მას. მეფე ამ ქალაქისა და აგრეთვე იმ ქალაქების, რომელთა დაპყრობაც უკვე ვახსენეთ, იყო ქართველი. სულთანმა მდინარეზე ფართო ხიდი ააგო. ფიცხელი ომი რომ გაიმართა, მაშინ ქალაქიდან ორი კაცი გამოვიდა, რომლებიც დახმარებას და ხელშეუხებლობას ითხოვდნენ, ევედრებოდნენ სულთანს, მათთან ერთად რაზმი გაეგზავნა; და მან გაგზავნა ძლიერი რაზმი, რომელიც ხიდზე გადასვლისთანავე ქალაქის მცხოვრები ქართველების ალყაში მოექცა. შეებრძოლნენ ისინი [ქართველები] მათ [მუსლიმთა რაზმს] და ბევრი მათგანი დახოცეს, გზის სივიწროვის გამო მუსლიმები ვერ გაიქცნენ. გამოვიდნენ ქალაქიდან ქართველები, გაემართნენ ლაშქრისკენ და ძლიერი ბრძოლა გაუმართეს... მუსლიმებმა მათ შეძახილით „ალაჰუ აქბარ!“ შეუტყეს. მათ უკან დაიხიეს და ქალაქში შებრუნდნენ, უკან კი მუსლიმები მიყვნენ. მერე ქალაქში სულთანი

შევიდა და მას დაეუფლა. მოსახლეობის ნაწილი თავშესაფარს ქალაქის ერთ-ერთ კოშკში ეძებდა, მუსლიმებმა მათ ბრძოლა გაუმართეს. მაშინ სულთანმა კოშკის [გარშემო] შეშის დაწყობა და ცეცხლის მოკიდება ბრძანა, რაც შეასრულეს კიდევ. კოშკი შიგნით მყოფებთან ერთად დაიწვა, რის შემდეგაც სულთანი თავის კარავში დაბრუნდა, მუსლიმებმა კი ქალაქიდან აურაცხელი ნადავლი წაიღეს. ღამით ძლიერი ქარი ამოვარდა, რომელმაც დამწვარი კოშკიდან ჯერ კიდევ უხვად დარჩენილი ცეცხლი გაფანტა, რის გამოც მთელი ქალაქი გადაიწვა. ეს მოხდა 456 წლის რაჯაბის თვეში (19.VI-18.VII, 1064 წ.). სულთანმა ქალაქის ახლოს მდებარე მტკიცე ციხე აიღო და იქიდან გაემართა ყარსისა და ანისის მიმართულებით, რომლის მახლობლად მდებარეობდა ორი მხარე: საილ-ვარდა და ნურა, რომელთა მცხოვრებნიც მუსლიმთა ჯარს შეეგებნენ და ისლამი მიიღეს. [მუსლიმებმა] ეკლესიები დაანგრიეს და მეჩეთები ააგეს. იქიდან სულთანი ანისში გაემართა. იქ რომ მივიდა, ნახა, რომ ეს იყო ძლიერი, მტკიცე, მიუვალი ქალაქი, რომლის სამი მეოთხედიც მდებარეობდა არეზზე, ხოლო დარჩენილი მეოთხედი შედგებოდა ღრმა, ჩქარი მდინარისგან, რომელიც შიგ ჩაცვენილ დიდ ქვებსაც კი დააქუცმაცებდა და წაიღებდა. გზა ქალაქისაკენ გადიოდა თხრილზე, რომელზეც მტკიცე ქვებისაგან ნაშენი გალავანი იდგა. ამ დიდ, აყვავებულ ქალაქში, მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით, ხუთასზე მეტი ეკლესია იყო. სულთანმა ალყა შემოარტყა მას და შეავიწროვა, მაგრამ მუსლიმებს, მიუვალობის გამო, მისი ალების იმედი გადაეწურათ. მაშინ სულთანმა ხის კოშკი ააგებინა, მეომრებით გაავსო და კედელთან მიაყენა. მათ ბიზანტიელებს კედლებიდან უკან დაახევინეს, მუსლიმები კი მიუახლოვდნენ, რათა ის გაენგრიათ. მაშინ ალაჰისგან მათ ისეთი სიკეთე მოევლინათ, რომელსაც არ ელოდნენ: მოულოდნელად კედლის მოზრდილი ნაწილი ჩამოინგრა, რის წყალობითაც მუსლიმების ჯარმა ქალაქში შეაღწია და იმდენი მცხოვრები გაჟლიტეს, რომ მოკლულთა დიდი რაოდენობის გამო, მუსლიმები ქალაქში ვერ შედიოდნენ. ტყვედაც დაახლოებით იმდენი აიყვანეს, რამდენიც დახოცეს. ამ დაპყრობების შესახებ სასიხარულო ამბავი ქვეყანაში გავრცელდა და მუსლიმებმა გაიხარეს. შეტყობინება გამარჯვების შესახებ წაიკითხეს ბაღდადში, სახალიფოს სახლში, გაიგზავნა სიგელი ხალიფას სახელით, რომელშიც იგი მადლობას უთვლიდა ალფ-არსლანს და მასზე ლოცულობდა. [ანისში] დიდ ჯართან ერთად ამირას დატოვების შემდეგ, ალფ-არსლანმა იქაურობა დატოვა. მას ქართველთა მეფემ დაზავების თაობაზე მიწერა და ალფ-არსლანმა დადო ზავი იმ პირობით, რომ ის [ქართველთა მეფე] ყოველწლიურად ჯიზიას გადაიხდიდა და მეფე დათანხმდა.¹³⁰

ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი
[1064 წ.]

Եւ գայր առնոյր զամենայն տունն Քարթլայ, կոտորէր և գերէր. և խաղացեալ գնայր ի մայրաքաղաքն Հայոց. յԱնի, և առնոյր գնա, և լնոյր արեսամբ կոտորելոցն: Եւ այլ ևս ապառնայր Վրաց աշխարհին, եթէ ոչ տացէ նսա Բագարատ գոյուստր քնի իւրոյ ի կնուէին. որ էր նա դուստր եղբար Տիրիկէի Հայոց արքայի.¹³¹

მოვიდა [ალფ-არსლანი] და აიღო მთელი ქართლი. ამოწყვიტა და ტყვედ წაიყვანა. დაიძრა [და] წავიდა სომხეთის დედაქალაქ ანისს, აიღო ის და ამოწყვეტილთა სისხლით აავსო. ემუქრებოდა ამასთან საქართველოს ქვეყანას, თუ არ მისცემდა მას ბავრათი ცოლად თავის დისწულს, რომელიც იყო კვირიკე სომეხთა მეფის ძმისწული.¹³²

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1064 წ.]

სქნ იარბნაყ ხარჩიუ ხაყარაი, სი ათი ვსორ უაიყ, ვორ Ⴢჩიუე აქსაყნეყაყყ ასნ, სი ვსაძიუიქ. სი ათნი სქნ ვიუსორ სჩიქსქქი უაყაიორჩინ, სი ვიუსორ უნი უაყაიორჩინ Ⴢრაც Ⴢრაცყაყაყ. ათნი სი ვსნი, სი ხაყარ აყი ვნნი 'ჩი უნი აჩ, სი იოყანაყ კარჩინ, ვი მნილიე იოიე არარნაყ.¹³³

შემდეგ [ალფ-არსლანი] ხელმეორედ მოვიდა ასი ათასი კაცით, აიღო ახალქალაქი, რომელიც ქართულად ახალ ქალაქს ნიშნავს და სამშვილდე, ცოლად მოიყვანა მეფე კვირიკეს ასული, ქართველთა მეფე ბაგრატის დისშვილი, აიღო აგრეთვე ანისი, სადაც ათასი კაცი დაკლა ერთ ორმოში და იბანავა მათ სისხლში.¹³⁴

ანონიმი სებასტიელი, ქრონოგრაფია

[1064 წ.]

ჩი უქინ სსს (1064) უარბან უაყაიორუნ Ⴢაიეი კსნი, ირ Ⴢი უნიუქინა უაყაიორ სიქანს, ირ სი სნი სს (23) ააჩი მახიო ნორაყ აქსაყან, ირ Ⴢი ხარსეყარ იოიჩი სიოიქ სიოიანჩინ სი ვარაყიოქი ვარაყ ნორაყ, ირ Ⴢარ სს (24) ვაიათი. სი ვინი მახიო სიოიქინ სი სინჩინ სიოიან სი იარბნაყ სქნ სს (100000)-აი ათი ვსაყაყაყ სი ვსაძიუიქ სი ვსნი: სი ი- (1000) აყი ვნნი ჩი უნი აჩ სი იოიანაყ კარჩინა ნიყა, ვორ ასნ, უქ ვი მნილიე იოიე არარ ვაყინ.¹³⁵

513 (1064) წელს დაემხო ანისის სომეხთა სამეფო, იყო ბოლო მეფე იოანე, რომელიც 23 წელი იყო, მისი გარდაცვალების შემდეგ [იყო] ალფ არსლანი, რომელიც სულთან თოღრულის ბიძაშვილი და მხედართმთავარია მისი ჯარისა, რომელმაც აიღო ოცდაოთხი გავარი. მისი გარდაცვალების შემდეგ თოღრული იყო თავად სულთანი და კვლავ მოვიდა 100 000 [კაცით] და აიღო ახალქალაქი და სამშვილდე და ანისი. და მსხვერპლად შეწირა 1000 კაცი, ერთ თხრილში [ჩაყარა] და განიბანა მათ სისხლში, როგორც ამბობენ, შესაწირად თავისი მკვდრებისა ქმნა ეს.¹³⁶

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1064 წ.]

სი აყნ Ⴢი კათარაძი კირსთნან აქსარჩი Ⴢაიეი სი Ⴢრაც ვი თჩრნაყ სააჩქინ რნიხანორ ვაიათაყ: ათინ სასკაი აჩი სნიოი ვსნი ირ ჩი აქსაყან სიოიანინ, ათინ სი ვსარა, ათინ ვეიორ ვაიათინ სჩრასკაყ სი Ⴢანანოყ სი არუაროინნაყ სი ვსარსთნან სი ვსჩასკან აქსარჩი სი ვსარაყან სი ვანსაყნ სრქირა ვინჯ ჩი იოინ სჩიქნაყ.¹³⁷

და ესე იყო სრულიად წარწყმენდა სომეხთა და ქართველთა ქვეყნისა. რამეთუ ეუფლნენ თურქნი ყოველსა სოფელსა და დაიპყრეს მცირედისა შემდგომად ანი რიცხვისა ხუთასათსამეტსა ალფარსლან სულტანმან, და დაიპყრეს კუალად კარი და კუალად სოფელნი შირაკისანი სრულიად და ვანანდი და არშარუნიქი და არარატიანი და ქვეყანა სისაკისა და ბაქცი და ყოველი ქვეყანა ვიდრე კარადმდე ტფილისისა.¹³⁸

აჰმედ ბენ მუჰამმედ ალ ლაფფარი, სრულყოფილი ისტორია

[1064 წ.]

و منها و هم د: وصايا خواجه بي همتا مذکور است که در سنه ست و خمسين و اربعماية سلطان الب ارسلان از خراسان بروم نهضت فرمود چون بنواحي كرج رسيدند سلطان متوجه روم شد و استخلاص

ولايت كرج بشاهزاده ملك شاه موسوم بود. ووزير عديم النظير خواجه نظام الملك را باو همراه ساخته مهمات رابعهده اهتمام او منوط ومربوط گردانیده شاهزاده پس بدانجا توجه نموده شد القصة بقلعه دورودی اتفاق افتاد در غایت رفعت و حصانت و آبی عظیم بدان محیط و نام آن قلعه مریم نشین و کشیش و رهبان آن مملکت اکثر در آنجا بودند و چنین گفتند که از معابد نصرانیان یکی آن قلعه بود و اهل کرج خود اکثر. نصاری بودند فی الجملة احتیاط اطراف وجوانب آن نموده چنان معلوم شد که سوار بیپیرامن اسوار آن نمیتواند کشت و پیاده را عروج بر بروج میسر نیست وشاهزاده بسیار ملالت وترك قلعه وعدم تعرض با اهل آن مواضع دیگر ضرری تمام داشت واستعانه واستغاثة بسلطان وتوجه باقی عساکر خالی از صعوبتی نبود واشتغال بحرب و قتال ثمره و نتیجه نداشت وبی نموسی اخر از همه زیادت ع مکر ز غیب دری کردکار بکشاید اورا کفتم پریشان مباش که مهمات سلاطین بصورت دیگر کفایت میشود وبا اوضاع سایر خلائق مناسبتی ندارد واکر کفایت امور ایشان مثل احوال سایر خلائق بودی تائید الهی بدان لاحق نکشتی وترجیح ایشان ظاهر نشدی وجهال مستفاد ومامور بودی القصة روزی دیگر تهیه وترتیب مقاتله ومحاربه نموده شد وکشتیها ساخته رجال وابطال بر خندق عبور کردند وسعی بسیار نمودند اما هیچ خاصیت نداشت وبسی از مبارزان وشجاعان ضایع شدند وشاهزاده موقوف من جرأتی کرد وباخوای خود نزدیک بر جی رفته از قلعه کمندها افکندند وبیم آن بود که خطری عظیم واقع گردد واما خودی تعالی خلاصی بخشید ومردم از نزدیک قلعه دور آمدند چون این احوال مشاهده رفت تحیر وتفکر بر من مستولی شد واز تدبیر باز ماندم که ناکاه باد وطوفان وظلمتی پیداشد چنانکه همه عالم تاریک کشت ودر انحالت زلزله عظیم پدید آمد چون نمودار قیامت فی الجملة بعد از آنکه حادثه تسکین یافت وجهان روشن شد دیدم جانب شرقی قلعه بر خندق ریخته همه دیوارها افتاده وهم خندق پر شده لشکر بی کلغت بحصار درون رفتند ومجموع دیر وکلیساهای ایشان سوخته شد واکثر نصاری مسلمان شدند.¹³⁹

შემდეგ, როგორც ეს მოხსენიებულია შეუდარებელი ხოჯას [ნიზამ ალ-მულქის] ანდერძში, 454 წელს სულტანმა ალფ-არსლანმა ხორასანიდან ინება გალაშქრება რუმზე. როდესაც მიაღწიეს საქართველოს საზღვრებს, სულტანი გაეშურა რუმისაკენ, საქართველოს სახელმწიფოს დაპყრობა კი მეფის წულს, მელიქ-შაჰს დაევალა. მის თანამგზავრად [ალფ-არსლანმა] განაწესა ნიზამ ალ-მულქი, უბადლო ვეზირი და მისი გამჭრიახობის შესაფერი მოვალეობები მიანდო. მეფის წული შემდგომ გაეშურა ორ მდინარეთა შორის მდებარე ქალაქისკენ. ის [ქალაქი] განლაგებულია ძალიან მაღლა და გამაგრებულია, და წყალი უხვად ევლება მას. ამ ქალაქის სახელია მარიამნიშინ (მარიამის სამკვიდრებელი); იმ სახელმწიფოს ღმრთისმსახურთა და მოწესეთა უმეტესობა იქ იმყოფებოდა; როგორც ამბობენ, ეს ქალაქი ქრისტიანთათვის ღმრთისმოსაობის ერთ-ერთი ადგილია. საქართველოს მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ქრისტიანია. ერთი სიტყვით, მისი [ანისის] საზღვრებისა და შემოგარენის მოხილვისას გაირკვა, რომ ცხენოსანს არ ძალუძს მისი კედლებისთვის გარს შემოვლა, ხოლო ფეხოსნისთვის მიუწვდომელია მისი კოშკების სიმაღლე. და მეფისწული ღრმად ჩაფიქრდა: ქალაქის დატოვება და ამ მიდამოების მოსახლეობასთან დაკავშირებულ განზრახვებზე ხელის აღება დიდ ზარალს მოასწავებდა. სულტნისათვის დახმარების თხოვნა, მისი მხარდაჭერის ლოდინი და მხედრობის გაბრუნება არ ისახებოდა სირთულისაგან თავისუფალ საქმედ. ხმლითა და მოსვრით საქმის ქმნა უნაყოფო და უმიზნო იყო; და ბოლოს, ყველაზე მეტად აფიქრებდათ თავის შერცხვენა... მომდევნო დღეს აღიჭურვნენ შეტაკებისა და ბრძოლისათვის, ააგეს ნაგები, გადაიყვანეს ხრამზე ფეხოსნები და მეომრები, გამოიჩინეს დიდი სწრაფვა, მაგრამ [ამას] არანაირი სარგებელი არ მოჰყოლია. მეტძოლთაგან და გამირთაგან ბევრი დაიღუპა, მეფისწულმა კი ჩემს უკითხავად გადადგა სარისკო ნაბიჯი: [იგი] თავისი მხლებლებითურთ გაემართა ერთ-ერთი კოშკისკენ. ქალაქიდან იწყეს ქამანდების სროლა. იყო შიში იმისა, რომ მოხდებოდა დიდი უბედურება, მაგრამ მაღალმა ღმერთმა მოანიჭა მას ამისგან განტევება, და ხალხი გაეცალა ქალაქს. როდესაც ეს ამბავი

გაცხადდა შეცბუნებამ და ფიქრმა მომიცვა, მე დავრჩი რჩევისა და განკარგულების გარეშე, მაგრამ უცებ ამოვარდა ქარი თქემით, და ჩამოწვა ბნელი, მთელი სამყარო მოიცვა წყვილიაღმა და ამგვარ ვითარებაში მოხდა დიდი მიწისძვრა, მეორედ მოსვლის წინასწარმაუწყებელი. მას შემდეგ რაც სტიქია დაცხრა და ნათელი მოეფინა, დავინახე, რომ ქალაქის აღმოსავლეთი ნაწილი გადაიქცა ხრამში, ყველა კედელი დაეცა და, რადგან იმავდროულად ხრამი ამოიგსო, ჯარი დაბრკოლების გარეშე შევიდა ციხე-სიმაგრეში. მათი ყველა ეკლესია და მონასტერი დაწვეს და მრავალმა ქრისტიანმა მიიღო ისლამი.¹⁴⁰

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1064 წ.]

Ի ՇԺԳ (1064) Էսո Ալփասյան սուլտանն գԱխալքադաք և զՅանի.¹⁴¹

513 (1064) წელს სულთანმა ალფ-არსლანმა აიღო ახალქალაქი და ანისი.¹⁴²

საპართველოს სამეფო და პირველი შადადიანები

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[XI-XII სს.]

Իսկ ի տեղի իւր կացուցանէ զԷրէց որդի իւր գՂաիթ, որ և նա բարեպաշտութեամբ վայեալ է ի հախրենի իշխանութեանն. և սպա Կիրակէ, որիդ իւր, զկնի նորա թագաւոր, յորոյ ժամանակս Ալփասյան սուլտանն հնազանդէ զՎիրս և զՀայս, և առնու զԱնի ի տօնի Աստուածածնին, և որոյ ճառակ տայ զբնակիչս քաղաքին: Իսկ Կիրակէ և թագաւորն Վրաց Գօրգի հնազանդութեամբ երկուց տիեզերապետաց՝ Յունաց և Պարսից, վարեն զիշխանութին իւրեանց: Իսկ յետ Կիրակէի սող ժամանակի ի վերայ անցելոյ մերժին որդիքն նորա ի հայրենաց իւրեանց, օր ըստ որէ նուագութեան հասանելոյ, և տըրեն սող ինչ ժամանակս Սկիութացիք Տաշրայ. և սպա այլ զօրացեալ թագաւորն Վրաց՝ յաղթօյն Դաիթ և ընդ իւրոյ նուաճն զամենայն իշխանութիւնն Բագրատունեաց և բագուս քաչութիւն յաղթութեան ընդդէմ Պարսից կատարէ.¹⁴³

ხოლო მის ადგილას მისი სამი ვაჟიდან დადგა დავითი, რომელიც ასევე ღმრთისმოსაობით მართავდა თავის მამულს; ხოლო მერე – კვირიკე, მისი ძე, მეფე მის შემდეგ, რომლის დროსაც სულთანმა ალფ-არსლანმა დაიმორჩილა ქართლი და სომხეთი და აიღო ანისი ღმრთისმშობლობის დღესასწაულზე, და ხმლით გაწყვიტა ქალაქის მოსახლეობა. ხოლო კვირიკე და ქართველთა მეფე გიორგი, მორჩილებით ორთა ბატონთა: ბერძენთა და სპარსთა, მართავენ თავიანთ ქვეყანას. ხოლო კვირიკეს შემდეგ მძიმე პერიოდი დადგა, განდევნილ იქნენ მისი ძენი თავიანთი სამშობლოდან, დღითი დღე კნინდებოდნენ, და ცუდი დრო დადგა სკვითელი ტაშირისა. და შემდეგ გაძლიერდა მეფე ქართველთა დავითი და დაიმორჩილა ყოველი სამთავრო ბაგრატუნელთა და მრავალი მამაცობა ჩაიდინა სპარსელთა წინააღმდეგ.¹⁴⁴

მატიანე ქართლისა

[1074 წ.]

შემდგომად მცირედისა ხანისა შეკრბა სარანგი ყოვლითა ლაშქრითა მისითა და განძისათა, დვინისა და ანისისა ამირათა თანადგომითა, და მომართა გიორგი მეფესა. შეკრბა გიორგი მეფეთ-მეფე ყოვლითა სპითა მისითა, ზემოთა და ქუემოთა, და მოიყვანა მათ წინაშე აღსართან, კახთა მეფე, და დაჰმართეს ერთმანერთსა. განაძლიერა ღმერთმან გიორგი მეფე;

წარდღუნებითა პატიოსნისა ჯუარისათა მიუჭდა ზედა, ფარცხისს ქუემოთ, და იოტა ბანაკი სარანგისი: გააქცია და ასწყვდა. იყო ჟამი მწუხრისა, და სილამემან დაარჩინა ნეშტი სარანგის ლაშქრისა, და შემოიქცა უკლებლად და მშვდობით მეფეთ-მეფე გიორგი თავისა სამეფოსა.¹⁴⁵

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[XI საუკუნის 80-იანი წწ.]

ჩასს ნრეგ იოქინ ჰიხანსა ქესაყასა თითქინ ონოი ხოთიქ' კოთიქ ინჯ, სი სქნ ქანქ, სი ჯესთაქ ხანცხათა ჯიქაი 'ი ქ.ჩი. სი იარბაი 'ი ჯოთათანთიოიქი, მიქიქ თოქაქი ოჯოთ კიჯესქიქ, ციქ ქინქესაგ კაქაქინ ქესაყ სი იჯ კასნესაი თაქ: ო სსა ჯიქაი ათი სოქოსანს ირასანსაი კაქასქ, სი სთი სსა გქანქ. სი სიქქინქი იანს აცქასქან ოანოქქი იქიქიქ სსაქან ცქა.¹⁴⁶

[გაგიკის] უფროსმა ვაჟმა იოანემ კი ანგარიშით შეირთო ანისის დუკას, წარმოშობით ბერძენი ქალი, ჩამოვიდა ანისში, მაგრამ ვერ ჰპოვა აქ მოსვენება. შემდეგ ის წავიდა იბერიაში, საიდანაც დაბრუნდა კონსტანტინოპოლში თავისი ვაჟით აშოტით, რომელიც სიძედ უნდოდა კეისარს, ის კი არ დათანხმდა. კეისრის ბრძანებით [აშოტი] წავიდა სულთანთან და სთხოვა დაეთმო მისთვის ანისი. ის კი მოწამლა რომელიღაც საჭურისმა, მანუჩეს ნათესავმა.¹⁴⁷

მეფე დავით IV აღმაშენებლის მიერ ანისის გათავისუფლება

მათეოს ურჰაეცი, ქრონოგრაფია

[1122 წ.]

ო სსაქან სოქი სი სსასთიქ სი სსასოქი კოთოქაბ ციქასგ ოქოქესაგ, სი ცქან იქასქასქე ცქსიქ სი ოქიქ ქრანსგ სი სსანსაქან ქარაქიქინქ ქრანსგ ობბქესგან. სი სიქი სსასოქი კოთოქაბიქინ ციქასგ ოქოქესაგ ქარასოქინ ქიქ. სი ოქქესასქასი არარქინ არა სიქსოქინ სსაქარ, სი ქიქიქარასგ სი ქი ცქინოქინ ანსქიქი ობბქესაი სსანსაქან სიქსიქ იქასქასგან. სი ცქასოქი ოქი ცქსიქ ქარესგან ციქიქ სიქქასგან სი ქ.ქასგან სიქინქი ქი სსასიქანსა ქარაქქინ ონოიქ: ო სოქოსანს ოქარაქიქ ოქესქინ სი სსაქიქ იარბანსა ქაქიქიქ სსაქიქიქ ქაქქასქინ იქესანსგ ოსაქასოქიქ ქასქასთესაქიქ სი სსაქარქინ სსარქიქიქ ქქიქ ოსსაქსაქ.¹⁴⁸

იმ დღეს მოხდა თურქთა ჯარების სასტიკი და საშინელი ხოცვა-ჟლეტა. მათა ხევები და მდინარეები გვამებით აივსო და მთების ყოველი ქარაფნი დაფარა... რვა დღის [განმავლობაში] ხაფხახთა და ქართველთა ჯარები ქალაქ ანისის საზღვრებამდე სდევნიდნენ [მათ]. ხოლო სპარსეთის სულთანი მელიქი და ხაზი დიდი სირცხვილით დაბრუნდნენ თავიანთ ქვეყანაში გაქცევით ძლივს გადარჩენილნი.¹⁴⁹

ცხორებად მეფეთ-მეფისა დავითისი

[1124 წ.]

და აგვსტოსსა კ~ მოვიდეს მეწიგნენი ანელთა თავადთანი და მოაჯესენეს მოცემაქ ქალაქისა და ციხეთად ბოქანას წყაროთა ზედა მდგომსა. და მცის წიგნები წუევისაქ მიმოდაისრბოლა და მესამესა დღესა სამოცი ათასი მჯედარი წინაშე უდგა. წარემართა და მესამესა დღესა აღილო ქალაქი ანისი და ციხენი მისნი უჭირველად, და სოფელნი და ქუეყანანი მიმდგომნი ანისისანი. და წარმოიყვანა ბულასვარ რვათა ძეთა მისთა თანა და მჯევალთა და სძალთა და ჩაგზავნა აფხაზეთს; ანისის მცველად დაუტევნა აზნაურნი მესხნი და წარმოვიდა ქართლად. და მცი-რედთა დღეთა მოუსუენა სპათა თვსთა. და მერმე წარემართა შარვანს, და აღილო ქალაქი

შამახია და ციხე ბირიტი, სრულად ყოველი შარვანი... და განაგო მეფემან ყოველი საქმე შარვანისად, აღავსნა კეთილითა და საბოძვარითა ქურდნი, ლეკნი და თარასნი; მოვლო ქართლი და ყივჩაყთა თუსთა უჩინა საზამთროდ სადგური, და საზრდელი და კაცნი ზედამდგომნი მათნი. და განაგო ყოველი საქმედ ქართლისად, სომხითისა და ანისისად. და ეგულებოდა გაზაფხულ ქმნად დიდთა საქმეთად და უფროსთა ლაშქრობათად...¹⁵⁰

მათეოს ურჰაევი, ქრონოგრაფია

[1124 წ.]

Յայսմ թուսկանութեանս Դաւիթ Վրաց թագաւորն արար դարձնալ ասատիկ կոտորածս զգօրսն Պարսից իբրև երկու բիրս և Էառ գթագաւորաբնակ քաղաքն Հայոց զԱնի և գորդիսն Մանուչէի հաննալ ի յԱնույ և տարաւ ի Տիփխի. և ագատեսցաւ ի ծառայութենէ թագաւորաբնակ քաղաքն Անի, որ կացնալ էր ի ծառայութին գասն վաթսուն. և զհրաշაփառ և զմեծ նկեղեցին Անույ գտորբ Կաթուիկէն, զոր մսքիք էին արարնալ, ժողովնաց զնախկնայութեանս և զքահանայս և զկրօնատրս Հայոց աշխարհին, և օրհնեաց գտորբ Կաթուիկէն մեծաւ հանդիսի. և եղև ուրախութին ամենայն տանն Հայոց, զի տեսին ագատեսալ գտորբ Կաթուիկէն ի ծառայութենէ.¹⁵¹

იმავე წელს, ქართველთა მეფე დავითმა მოახდინა სპარსთა ჯარების სასტიკი ჟლეტა – თითქმის ოცი ათასი [კაცი მოსპო] და აიღო სომეხთა სატახტო ქალაქი ანი, ხოლო მანუჩეს შვილები გააძევა ანიდან და თბილისს გაგზავნა. [მან] გაათავისუფლა მონობისაგან სატახტო ქალაქი ანისი, რომელიც სამოც წელს იმყოფებოდა ტყვეობაში, [აგრეთვე] საკვირველი და დიდებული ეკლესია ანისისა – წმინდა კათოლიკე, რომელიც მიზგითად ექციათ. შეკრიბა სომეხთა ქვეყნის ეპისკოპოსნი, მღვდელნი და მოწესენი და აკურთხა წმინდა კათოლიკე დიდის ზემით. იყო სიხარული ყოველი სომხის სახლში, რადგან იხილეს განთავისუფლებული წმინდა კათოლიკე მონობისაგან.¹⁵²

სამუელ ანევი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1124 წ.]

Ի բագում հինահարութեանց և իսպասապուռ շնջելոյ, ասպատակ արձակելով յաշխարհս մեր, երբեմն ի Վրաց, երբեմն ի Տիփխականաց, ամհնարին նեղութեամբ տարակուսնալ տառապնալ բնակիչք քաղաքիս Անույ. և Շիրակ գաւառի, խորհեցան նս գտանն մրկին, մոս տալով յարքայն Վրաց ի Դաւիթ, ննգնցին ամիրային Աբըլսուարայ՝ որդոյ Մանուչէի, որ տիրէր քաղաքին յետ հարն մահու. ատնով զթագաւորն ի ներքս՝ բանալով զգրօնս քաղաքին, որ ընդ մտաննէն առ ժամայն, եղև վնաս արեան և ոչ միոյ շնչոյ: Բայց կալնալ զԱպսուար որդովք, ընդ իւր խաղացոյց յերկիրն Վրաց, ի մահարար տեղոշ բնակեցոյց գնուս, ուր երկուս յորդոցն հանդերձ հարբն վճարեցին զկենցաղս.¹⁵³

მრავალი შემოსევისა და გაუთავებელი ჟლეტისაგან, ზოგჯერ კი ქართველთა და სკვითთა აუტანელი შევიწროებისაგან სასომიხდილმა და შერყეულ-შეწუხებულმა ქალაქ ანისისა და შირაკის მხარის მოსახლეობამ გადაწყვიტა ქარიშხლისაგან გამოსავალი მოეძებნა – დახმარების ხელი მიეღო ქართველთა მეფე დავითისგან; [ისინი] განუდგნენ ამირა აბლსუარს, მანუჩეს ძეს, რომელიც ქალაქს მამის სიკვდილის შემდეგ ფლობდა. მათ გაუღეს ქალაქის კარი, შეუშვეს მეფე შიგნით, რომელმაც შესვლისთანავე უმაღლ არაერთი ადამიანის სისხლი დაღვარა. ამასთანავე, შეიპყრო აბლსუარი ვაჟიშვილებითურთ, წაიყვანა თავისთან, ქართველთა ქვეყანაში, და მიუჩინა სასიკვდილო ადგილი, სადაც ორი ძე მამასთან ერთად სიცოცხლეს გამოესალმა.¹⁵⁴

მხითარ ანეცი, სომხეთის ისტორია

[1124 წ.]

ღი მნონაჲ ლე შანოიჯღამჩრայნ ჰანოი, ლე აკოიოსოარ იოიჲ ნორა თიქრე ნამა, აჲრ ანარჲ ლე სნამარჲჲ, იო სანწგაძადანთჲ ეჰანჲ Ⴀნ- იახესანჲ Ⴀაროიგ ამჩრայჲ: Ⴀო ქერჲ ლე ნალ Ⴀანრადჲ ლე ქარძრაჲსასჲ Ⴀოჲჲჲ ლე ლე Ⴀი ეოიჲ სჲოიოჲქჲჲ, ქასან იოიჲ სრთათნაჲ ქრჲსთონქჲგნ, ჲიჯნ გჲ-აიჲჲ ლეთან ეჲაოჲჲჲ Ⴀანჲ ლე Ⴀგნჲგნ ენაჲ ლე სანგნჲგნ ექსაჯნ Ⴀი ეოიჲ სჲოიოჲქჲჲ, იო ანა Ⴀგნჲჲ ჲინ ექსაჯნ Ⴀარჲქჲჲ, ლე ჲარნაჲ Ⴀანასჲჲჲ ათაჲჲ Ⴀაჯჲნ, იორაჲ ლეჲნ.¹⁵⁵

რადგან ანისის ამირა მანუჩი გარდაცვლილი იყო და მისი ვაჟი აპულსუარი მართავდა – ერთი დიაცივით მშიშარა კაცი, რომელსაც უნდოდა ანისი ყარსის ამირასთვის ჩაებარებინა 60.000 დაჰეკანად. და მან ბრძანა, რომ ხლათიდან ცხენის მძიმე და გრძელი ნალი მოეტანათ და კათოლიკეს თავზე დაედგათ, რის გამოც გაღიზიანებულმა ქრისტიანებმა დავითს უხმეს და ანისი მას ჩააბარეს, ჩამოავდეს ცხენის ნალი და ჯვარი დაადგეს კათოლიკეს, სწორედ ის ჯვარი სპარსელების ჩამოგდებული რომ იყო 60 წლის განმავლობაში, და ეკლესიაში გუშავი დააყენეს და დიდად გაიხარეს.¹⁵⁶

ქართლის ცხოვრების სომხური თარგმანი

[1124 წ.]

Ⴀო იათნაჲრ მნთაჲ ჲაჲიოჲმანჲ Ⴀი Ⴀჲრუ, ჲაიეოთათუ ამნსან: Ⴀო ჲასანჲრ ათ ნა Ⴀოიჲჲ ჲაოადან Ⴀანოჲ ლეჲ «Ⴀჲ, თაგოიჲ ეჲაოჲჲჲ Ⴀი Ⴀნოჲ ქი». ლე ენაჲ ქაჲათონ ჲაეჲრ ჲნბჲოქჲ, ლე ექნჲ ჲრჲგ ათოიჲჲ ათ ენა.¹⁵⁷

და მობრუნდა [დავითი] დიდი გამარჯვებით საქართველოში აგვისტოს თვეში. მოუვიდა მას წერილი ანისის უხუცესთაგან, რომ „მოდი, გადმოგცეთ ეს ქალაქი შენს ხელთაო“. წავიდა სამოცი ათასი მხედრით და სამი დღის შემდეგ აიღო ის.¹⁵⁸

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1124 წ.]

ჰაჲან Ⴀანანასჲჲ ეოიანაჲრ Ⴀ-აიჲჲ Ⴀაეაოიონ Ⴀრაგ იოიჲ Ⴀ-ეოიგნაჲ, იოიოჲ Ⴀ-აეჲარათაჲ. ლე ათ ესჲქჲჲ Ⴀი Ⴀარჲჲგ. ლე ჲჲარ ესჲქჲჲ ეთოიოსან Ⴀ-ანბასჲჲ Ⴀი ჲაროათუ სასთჲქს. ლე ჲინჲარჲჲრ არუ სრასჲანეჲჲ Ⴀარძრაგოჲ Ⴀი Ⴀაჲუთ მასოი Ⴀი სჲქჲჲჲ Ⴀაოჲჲჲ: Ⴀნე ათოიონ ენე აჲნოიჲ, ეჲ მნონაჲ ლე შანოიჯღამჩრայნ Ⴀანოჲ, ლე აკოიოსოარ იოიჲ ნორა თიქრე ნამა, აჲრ ანარჲ ლე სნამარჲჲ, იო სანწგაძადანთჲ ეჰანჲ ქაჲათონ ჲაეჲრ იენარჲ Ⴀი ქერაჲ Ⴀაროიგ ამჩრայჲ. ლე ლე ქერჲ ნალ Ⴀანრადჲ ლე ქარძრაჲსასჲ Ⴀი Ⴀოჲჲჲ, ლე იენე Ⴀი ქერაჲ ემწჲქჲ სჲოიოჲქჲჲ, Ⴀიქსოქჲჲ ენჲსაჲნ ჲათაჲგნ. ქასან იოიჲ სრთათნაჲ ქრჲსთონქჲგნ, ჲიჯნ გჲ-აიჲჲ, ლე თან Ⴀი Ⴀნოჲ ნორა ეჲაოჲჲჲ Ⴀანჲ. ლე ენსეგნაჲ ექნან ათნჲქჲ Ⴀი აჲათოასჲან ექჲთო სჲოიოჲქჲჲ, ეოი იონჲჲ ქაჲათონ ამ ქასან მნეჲგ მნეოგ ჲანქერჲოქჲ ლეჲნ ეჲასან ეაროი, ლე ეჲაგნ Ⴀჲოთიჲ ეჲარბანჲნ Ⴀოიოჲქჲ, ეჲქოქჲჲსან მნეოჲ არეგასნ, ექსაჯნ სასთოაბრჲსჲ. ლე ჲარნაჲ ეႠანასჲარ ათ Ⴀაჯჲნ იათანსეჲნ სასთოაბ ექსაჯნაჲნ Ⴀი Ⴀოქოქჲჲნ ჲათათაგნეოგ: Ⴀას Ⴀაეაოიონ ესჲოქჲჲ, ლე ეოიჲჲნ Ⴀოი ეჲ-თან Ⴀოჲნაჲ Ⴀი ესჲქჲ Ⴀათნაჲ ექრქჲჲ Ⴀოი, ენე Ⴀოი თანსოქჲ ესჲოქჲჲ იოქოქჲ, იოჲ ანჲგნ მნონა ლე იჯ ლე იათბან.¹⁵⁹

იმ ხანებში გაძლიერდა ქართველთა მეფე დავითი, ბაგრატის ვაჟის გიორგის ძე, რომელმაც წაართვა სპარსელებს თბილისი, სასტიკად დაამარცხა განძაკის სულთანი მელიქი და ხუთასი განიარაღებული კაცი ძელზე გასვა ქალაქ თბილისში. იმ დღეებში, რადგან გარდაიცვალა

ანისის ამირა მანუჩე, მისმა შვილმა აბულსუარმა, კაცმა მშიშარამ და ქალაჩუნამ, ხელში ჩაიგდო [ქალაქი]. მას სურდა მიეყიდა ანისი სამოც ათას დინარად ყარსის ამირასთვის. მან მოატანინა ხლათიდან მძიმე, უზარმაზარი ნალი და დადგა ტაძრის გუმბათზე, ნაცვლად მისი წინაპრების [მიერ აღმართულისა]. ამის გამო გაღიზიანებულმა ქრისტიანებმა მოუხმეს დავითს და ჩააბარეს ქალაქი ანისი. ტაძრის წმინდა გუმბათიდან ჩამოაგდეს საძულველი ნიშანი, რომელსაც ის მოთმინებით ატარებდა სამოცი წლის განმავლობაში ჩვენი ცოდვების გამო. დაადგეს თავზე სამკაული, იესოს გვირგვინი, პავლეს სიამაყე, მზე ჩვენი ხსნისა, ჯვარი უფლის გამოსახულებით, დაიწყეს ზარის რეკვა, ჯვართან ადიდეს ღმერთი, რომელიც ჯვარს ეგვა მორწმუნეთა გადასარჩენად. მეფემ აბულეთი და მისი ძე ივანე დატოვა ანისში, დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, თან ჩამოიყვანა აბულსუარი თავისი შვილებით, რომლებიც აღარ დაბრუნებულან, იქვე გარდაიცვალნენ.¹⁶⁰

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[1124 წ.]

Դ-աიქ թագաւորն Վրաց եւար զԷլղազի և զՄԷլիքն և Էառ զԳագ, զՏերունական և զԱնի քաղաք... Ապստար եբեր ի Խլաթայ զոսկի նալն և եղ ի գլուխ կաթողիկէին Անոյ: Իսկ քաղաքացիքն բերին զԴ-աիթ թագաւորն Վրաց և բացին նա գլուխ քաղաքին. և նա կախալ զԱպստար ի Տինէթ առաքնաց որդովն, և զնալն ձգնաց յեկեղեցոյն և խաչ կանգնեաց.¹⁶¹

ქართველთა მეფე დავითმა დაამარცხა ელლაზი და მელიქი. აიღო გაგი, ტერუნაკანი და ქალაქი ანისი... აბულსუარმა ხლათიდან მოიტანა ოქროს ნალი და დაამაგრა ანისის კათოლიკე ეკლესიის თავზე. მაგრამ მოქალაქეებმა მოიყვანეს ქართველთა მეფე დავითი და გაუღეს მას ქალაქის კარი. [იმან] შეიპყრო აბულსუარი და გაგზავნა სვანეთში შვილთან ერთად. შემდეგ მოაძრო ნალი ეკლესიას და ჯვარი აღმართა.¹⁶²

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1124 წ.]

ՇՀԳ (1124) թուին թագաւորն Դ-աիթ առ զԱնի: Անու ի նոյն ամի զԳագ.¹⁶³

573 (1124) წელს მეფე დავითმა აიღო ანისი. იმავე წელს იღებს გაგს.¹⁶⁴

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1123-1124 წწ.]

Եւ արդ յետ բագում ժամանակաց ի թագաւորութեանն Դ-աիթի հզօրի՝ որդոյ Գեորգիի, մեծ սպասաջարն Օրբէլեան Իվանէ յոյժ արիացեալ ընդարձակեցոյց զասիմանն Վրաց պատերազմեալ ընդ Տաճկաստան. զի առին զՏփղիս ի Տաճկէն և զՏաուշ, զԳագ, զՏերունականն, զԼաւոն և զԱնի ի 572 թվականին: Վասն որոյ առաւել սիրեացւոյ պատուեցաւ ի թագաւորէն Լաւոն իր գաւառովն, և Ագարակն՝ տեղի դարապասի, և Շամշոյտէ որ Էր հայրենիք նոցին, վերստին տուաւ գաւառովն: Եւ այս մեծ սիգելաւ և թագաւորական մատանեաւ հայրենիք հաստատացեաւ սոցա.¹⁶⁵

ხოლო შემდგომად მრავლისა ჟამისა მეფობასა დავით ძლიერისასა, ძისა გიორგისა, დიდი იგი სპასალარი ორბელიანი ძლიერად აღდგომილ იყო და განახვნა საზღვარნი ქართლისანი და ბრძოლა უყო თურქისტანსა და გამოულო ტფილისი თურქთა და ტაუში, გაგი და სამეფო იგი ლორე და ანი რიცხვსა ხუთას სამეოცდა ათორმეტსა. და ამისთვისცა უმეტესად შეუყვარდა იგი მეფესა და პატივცემულ იქმნა უფროს მამათა თვისთაგან. მიეცა მას მეფისაგან ლორე

სოფლითა და აგარაკითა თვისითა და ადგილად დარბაზისა სამშვილდე, რომელ-იგი იყო მამათა მისთა, კუალადცა მიეცა სოფლით თვისითურთ დიდითა იედგარითა და სამეუფოთა ბეჭდითა დაუმტკიცა მათ მამულად.¹⁶⁶

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1124 წ.]

ՇՀԳ (1124) թվին թագաւորն [Դավիթ] Էար զՅանի ի տաճկէն և ւնուս և թագաւորեսց որդի նորս Դեմետրէ.¹⁶⁷

573 (1124) წელს მეფე [დავითმა] აიღო ანისი თურქთაგან და გარდაიცვალა. გამეფდა მისი ძე დემეტრე.¹⁶⁸

ანონიმი, მოკლე ცნობები საქართველოს ისტორიიდან

[1124 წ.]

ამაჲ ქორონიკონსა სამას ორმოცდა სამს წაუღო მანვე აღმაშენებელმან ანის ქალაქი არ-ფასლნიანთა. და მოსწყვიტნა იგინი, რომელთა დიდი საყდარი ანისი მიძგიტად მოეკმაზა და ქრისტეანეთა სისხლითა იგი საყდარი და ქალაქი მოერწყოთ. იმუქაფა ღმრთის მოყვარემან დავით აღმაშენებელმან. მოლათა და დარიმანთა სისხლითა ახლავე მან მორწყო, საყდარი იგი ახლად მონათლა, რომელი აღეშენა ბერძენთა ასულს დედოფალსა კატრონიტეს. და იქი ესაფლავა: მივიდეს მეფე და კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და ერთობილნი ლაშქარნი დედოფლისა საფლავსა. ახლად წესი აუგეს და თვითან მეფემან სამჯერ საფლავთა ჩასძახნა: „გიხა-როდენ შენ, დედოფალო, რამეთუ იცხნა ღმერთმან საყდარი შენი უსჯულოთა ჳელთაგან“. ამასა ზედან მკუდარმან საფლავით ჳმა ამოიღო და ღმერთს მადლი მისცა... გაუკვირდა მეფესა და ერთობილ ერთა.¹⁶⁹

შადადინანები – საპართველოს მეფის ქვეშევრდომები

მათეოს ურჰაეცი, ქრონოგრაფია

[1125-1126 წწ.]

Յայսմ ամի մնուանէր բարեպաշտ սուրբ թագաւորն Դավիթ Վրաց աշխարհին, և նստուցանեն յաթող նորս գորդի իր զԴեմետրէ, զայր քաջ և աստուածասէր, նմանեալ հօր իրոյ Դավիթ ամենայն գործովք բարեսց. սա դարձոյց գորդիսն Մանուչէի ի քաղաքն Անի և բարգիւն երդանաք արարեալ գնուսս իր ծառայս և հնագանդս գամենայն ասորս կենաց իրենանց և տայր զԱնի ի նուս. զի բարգիւն նեղութիւն կրեսց Անի ի գօրացն Պարսից, յորժամ մնուս Դավիթ. և այլ հոգք պատերազմաց և գաւառաց անկաւ ի վերայ Դեմետրէի Վրաց արքային, որ Էր ի Հայ կնոջն. իսկ որդիքն Մանուչէի արարին ասատիկ երդումն, վասն զի սուրբ Կաթողիկէն, որ Էր յԱնի, հանապազ Հայոց կայցէ և մի մտցէ ի նա Տաճիկ և այլ Մախան արգ.¹⁷⁰

ხოლო სომეხთა წელთაღრიცხვის 574 (1125) წელს გარდაიცვალა ქართველთა ქვეყნის კეთილმსახური და წმინდა მეფე დავითი. მის ტახტზე დასვეს მისი ძე დემეტრე, კაცი მხნე და ღვთისმოყვარული, მსგავსი თავისი მამა დავითისა ყოველი კეთილი საქმით. მან დააბრუნა მანუჩეს შვილები ქალაქ ანისში და მრავალი ფიცით დაადგინა ისინი თავის მორჩილ მსახურებად მთელი მათი სიცოცხლის მანძილზე. მისცა მათ ანისი. მრავალი შევიწროვება განიცადა ანისმა სპარსთა ლაშქრისაგან იმ დროს, როდესაც გარდაიცვალა დავითი. ასევე

სხვა საზრუნავი ბრძოლათა და მხარეთა თავს დაატყდა ქართველთა მეფე დემეტრეს, რომელიც იყო [შვილი] სომხის ქალისა. ხოლო მანუჩეს შვილებმა დასდეს მტკიცე ფიცი, რომ წმინდა კათოლიკე, რომელიც ანისში მდებარეობდა, სამუდამოდ სომხებს ექნებოდათ და არ შეუშვებდნენ მასში ტაჭიკებს ან სხვა მუსულმან ხალხს.¹⁷¹

სამუელ ანეცი და გამგრძელებლები, ისტორია

[1125-1126 წწ.]

Նոյնպէս և քաջն Դաւիթ մնառնի անդէն, և թագաւորէ աշխարհին Վրաց որդի նորա Դեմետրէ, գովնայ յամենայն մանկական արութիւնս: Իսկ Փատլուն՝ անդրանիկն Ապստարայ, գնացնայ յառաջագոյն ամառք առ ամիրապետն ի Խորասան, յորժամ լուսս գայսայիսի լուր գիօրէն և գտեղեսցն, փութացայ գալ յերկիրն մեր, և շուրջ զքաղաքսս գիշտողս իրաքանչիւր տեղեսց ի բանի արարնայ պաշարեսց գաս: Վասն որոյ և գամն գայն ողջոյն արքստարէ սաստկացան հարուածք սովոյն: Եւ բնակիչք սորա ի կողմունս կողմունս եւս առնելով գիշերի, յորոց վերայ անկնայ դարաննայքն՝ գարս կոտորէին. որոց արեսմբ և ոսկերայք ծածկեսցայ երկիր: Եւ գկանայս և գնանկունս վաճառակոյր առնէին. և թէպէտ և տեղակալք գային յաշխարհէն Վրաց՝ երբեք երբեք արք ընտիրք որպէս և անուանին քաջագատիս Իւանէ որդի Ապուլեթի, որ բագում արութիւնս ցուցնայ՝ գասպատակս կոտորէր. և ի գարաժողով լինել ի վերայ քաղաքիս Փատլոնոյ բագում հեծելովք, առ ոչինչ համարնայ գկնկայս ի պարտութիւն, այլ սակաս արամբք պատճառ եղև փրկութեան քաղաքիս մարտակցութեամբ բնակչաց սորա: Եւ յայսմ պատերազմի առաքինացայ կին մի ի վերայ պարսպացս, առնացի ստացնայ սիրտ հալածականս առնէր քարամբք գմարտուցնայն, յելանել ընդ պատուարն՝ առ ոչինչ համարելով գխոցուածն ննտիցն, գոր վիրաւորէին արտաքուստ, և էր անուն նորա ըստ արժանի արագութեան նորա, Աշծեանն կոչեսցնայ: Սակայն վասն գի թագաւորութիւն Վրաց չէր հաստատնայ բովանդակ, և սովն և մարդախանձութիւնն յովակցայ, ապա հարկեսցան տալ անդրէն առ Փատլուն, գաս դաշինս երդմանց պահանջնայ ի նմանէ՝ չառնող վրէժս ի ննգչաց հար նորա և եղբարց. գոր թէպէտ և յանձն առնոյր. այլ յետ գպարսպ առնոյ՝ իւրք իւրք հնարիս առ վրէժս հատուցնայ նոցա գհատուցումն, յորոյ իշխանակալութեան թէպէտ և խաղաղանայր գատուս ի սովորական հինից, այլ յաղագս վերագրնայ նեղութեանց և վասն հար կապահանջ յափշտակութեան, եկն եհաս ի վերայ մեր վերջին աղքատութիւն և տառապանք անհնարինք, որ յառաջագոյն ժամանակայք ունէր գաշխարիս Հայոց: Եւ աստանայր յանկայ յաճախայպէս, մի գհետ միոյ մինչև յաւորսս յայսոսիկ յորում եմքս.¹⁷²

ასევე მალე გარდაიცვალა მამაცი მეფე დავითი და გამეფდა ქართველთა ქვეყანაში მისი ძე დემეტრე, ქებული ყოველგვარი ჭაბუკური სიქველით. ხოლო ფადლონს, აბულსუარის პირმშოს, რომელიც უწინარეს ხორასანში ამირაპეტთან მივიდა, როდესაც ესმა მამამისისა და იმ ადგილთა შესახებ, ჩვენს ქვეყანაში მოსვლა ისწრაფა და ქალაქის შემოგარენს ყოველი მთავარი ადგილი გამოსტაცა და ალყაში მოაქცია იგი, რის გამოც იმ გაცუდებულ წელს [ქალაქი] შიმშილის მძვინვარებამ მოიგვა. და მისი მოსახლენი ღამით, აქა-იქ გამოსავალს, გამოსარჩენს ეძებდნენ, რომელთაც ჩასაფრებულები თავს ესხმოდნენ. მამაკაცებს ჟღერდნენ, მათი სისხლითა და ძვლებით იფარებოდა ქვეყანა, ხოლო ქალებსა და ბავშვებს ყიდდნენ. თუმცაღა ნაცვალნი (მხარის მპყრობელნი) დროდადრო მოდიოდნენ ქართველთა ქვეყნიდან – კაცნი რჩეულნი – როგორც სახელოვანი გულუშიშარი ივანე, ძე აბულეთისა, რომელმაც მრავალი სიმხნვევ გამოავლინა, იავარმყოფნი მოსრა და მრავალრიცხოვანი მხედართა ლაშქარნი შეყარა ფადლონის ძალთა წინააღმდეგ, არად ჩააგდო მომხდურნი და დამარცხება აგემა, ამასთან მოქალაქეთა მცირეოდენი ძალაც შეეწია ქალაქის გადასარჩენად ბრძოლაში. და ამ ბრძოლაში თავდადებით გამოირჩა ერთი ქალი, [რომელიც] ვაჟკაცური გულმამაცობით ქვებით იგე-

რიებდა [ქალაქის] ზღუდებზე ამოსულთ – არაფრად აგდებდა ისრით მიყენებულ ჭრილობებს, რომლითაც გარედან წყლავდნენ, და მისი სახელი იყო აიწეამნი, [რომელიც] მისი სისწრაფის გამო შეარქვეს. მაგრამ რადგანაც ქართველთა სამეფო სრულად არ იყო მომძღავრებული, შიმშილი და ტყვის სყიდვა ძლიერდებოდა, იძულებულნი გახდნენ ფადლონისგან კვლავ მშვიდობის ფიცი მოეთხოვათ – მზაკვრობით შური არ ეძია მამისა და ძმათა გამო, რაც თუმცადა თავს იღო ერთხანს, შემდეგ კი უგულვებელიყო და დროდადრო სამაგიეროს მიუზღავდა მათ, თუმცა მძღავრობისაგან და ჩვეულებრივი შურისძიებისაგან ქვეყანა მაინც დაწყნარდა. მაგრამ ზემოაღწერილ გასაჭირთა და გაუსაძლის უბედურებათა გამო, რაც მანამდე ჰქონდა ჩვენს ქვეყანას, თავს დაგვატყდა უკიდურესი სიღატაკე. ახლა იმატა და გახშირდა ერთიმეორის მიყოლებით ჩვენს დრომდე, რომელშიც ვართ.¹⁷³

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1125-1126 წწ.]

Ի ժամանակին յայնիկ որդի մի Ապուարայ, որ կայր 'ի Խորասան, իբրև լուսի գանցս հորն և զեղբարցն և զմահն Դ-աթի, գայ 'ի խնդիր հայրենի քաղաքին Անոյ, և աղերսանօք խնդրէ յԱպուլեթ և յաւագաց քաղաքին. և զի կայր քաղաքն 'ի մեծի վտանգի 'ի Թուրքաց, ևս 'ի նա Ապուլեթ խնայելով 'ի քրիստոնէայսն, ևս առաւել յորդին իւր Ի-անէ, զի մի' կորիցէ 'ի յանախ մարտիցն. և ինքն անցնալ գնայ 'ի տուն իւր: Իսկ Փատլուն որդին Ապուարայ բարիօք խնամարկնալ քաղաքին և ամենայն սահմանացն՝ արիաբար ջանացնալ, արար խաղաղութիւն. առ և զԴ-ուին և զԳ-անձակ և ևէ ևս անուանի: Եւ զի կանցայ ձեռնարկել 'ի սուրբ կաթուղիկէն.¹⁷⁴

ამ დროს ხორასანში მყოფმა აბულსუარის ვაჟმა გაიგო რა მამისა და ძმების ამბავი და დავითის სიკვდილი, მოვიდა და ვედრებით სთხოვა აბულეთს და ქალაქის უხუცესებს მამისეული ქალაქი ანისი. რადგან ქალაქი დიდ საშიშროებაში იყო თურქთაგან, აბულეთმა დაუთმო მას [ანისი], ზრუნავდა რა ქრისტიანებზე და უფრო მეტად თავის შვილ ივანეზე, რომ არ დაღუპულიყო ხშირი ბრძოლების დროს, თვითონ კი დაბრუნდა თავის სახლში. აბულსუარის ვაჟი ფადლონი დაეპატრონა ქალაქს და მის შემოგარენს, ყოველმხრივ შეეცადა დაემყარებინა მშვიდობა, აიღო დვინი, განძაკი და გახდა სახელოვანი. [მან] მოინდომა წმინდა კათოლიკე [ტადრის] გაძარცვა.¹⁷⁵

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[1125-1126 წწ.]

Գ-այ Փատլուն որդի Ապուարայ և դարձնալ առնու գԱնի.¹⁷⁶

მოვიდა აბულსოვარის შვილი ფალტუნი და კვლავ აიღო ანისი.¹⁷⁷

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1132 წ.]

Եւ ի գայ միս ամիս ապանայ Ի-անէ ի Դ-եմետրէ ննցի. և որդին նորա Թիրքաչն գընաց առ ամիրապետն Շահի Արմենն, և առնալ ի նմանէ գԱշուրինս՝ աւերեր գտունս Վրաց անժաւաքաջութեամբ.¹⁷⁸

მეორე წლის დასაწყისში დემეტრემ მზაკვრობით მოკლა მამაცი ივანე. მისი ვაჟი თირქაში წავიდა ამირათათავთან შაჰი არმენთან და მიიღო მისგან არშარუნიქი, თამამად დაიწყო ქართველთა სახლის აოხრება.¹⁷⁹

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1154-1155 წწ.]

سنة ٩٤٠ و منها ان الامير فخر الدين شداد صاحب آنة نفذ وخطب بنت عزّ الدين سلتق صاحب ارزن الروم وبقي مدةً ثم زوّجها ابوها من صاحب ارزن و نفذ شدّاد الى سلتق و قال: قد ضعفت عن آنة فتحضر فتشترىها مني فما لي طاقة للكرج و لا اقدر على دفعهم فاكون في خدمتك فاسلمها اليك فلما وصل نفذ الى ملك الابخاز والكرج دميطرى و كان في جل بازوى بينه و بين آنة مسيرة يوم او اكثر يعلمه بوصول سلتق فوصل في عسكر الكرج فصبح مدينة آنة صباحاً فوقع بالعسكر وقتل منهم مقتلةً عظيمةً و اسروا عزّ الدين سلتق و اسر معه خلق عظيم و أُسر من المسلمين ما لا يحصى و كان يوماً على المسلمين عظيماً. ثم ان ملوك ديار بكر وديار ريعة و الشام راسلوا ملك الابخاز و تواصلوا و استقرّ حال عزّ الدين سلتق على مائة الف دينار و أُطلق و عاد الى بلاده و خرج من بلاده مالاً لا يحصى لانهم اشترى الاسارى الذين كانوا اخدوا معه.¹⁸⁰

490 წელს ამირა ფახრ ად-დინ შადდადმა, ანისის მფლობელმა არზან არ-რუმის ერზრუმის მფლობელს ‘იზმ ად-დინ სალთუკს [მოციქული] გაუგზავნა და ქალიშვილის ხელი თხოვა. ერთი ხნის შემდეგ მამამ თავისი ქალიშვილი არზანის მფლობელს მიათხოვა. მამის შადდადმა სალთუკს შეუთვალა: „ანისზე ჩემი ძალაუფლება შესუსტდა, ასე რომ მოდი და ის ჩემგან იყიდე. ქართველებს ვეღარ ვუძლებ, მათი მოგერიება აღარ ძალმიძს. თქვენ სამსახურში მიმიღეთ და მას ჩაგაბარებთ“. მაგრამ როდესაც სალთუკი მოვიდა, შადდადმა აფხაზთა და ქართველთა მეფეს დიმიტრის, რომელიც [იმ ხანად] იმყოფებოდა ბაზვეის მთასთან, ანისიდან ერთი დღის სავალზე, ან ოდნავ მეტზე, აცნობა სალთუკის მოსვლა. დიმიტრი ქართველთა ლაშქრით ქალაქ ანისში დილით მივიდა, სალთუკის ლაშქარს დაეცა და ბევრი მათგანი დახოცა. დაატყვევეს ‘იზმ ად-დინ სალთუკი და მასთან ერთად დიდძალი ხალხი. მუსლიმთაგან დაატყვევეს ურიცხვი და ეს დღე მუსლიმთათვის იყო მნიშვნელოვანი. შემდეგ დიარ-ბაქრის, დიარ-რაბი‘ას და სირიის მეფეებმა აფხაზთა მეფესთან საშუამავლოდ ელჩები გაგზავნეს და სალთუკის გამო-სასყიდად ასი ათასი დინარი განისაზღვრა. ის გათავისუფლდა და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა. მისი ქვეყნიდან დიდძალი ფული გავიდა, რადგანაც იყიდეს ის ტყვეებიც, რომლებიც სალთუკთან [ერთად] აიყვანეს.¹⁸¹

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1154 წ.]

Հարին գՄալուիւն Վիլքի դուրոնն Անույ եւ կալան զինքն եւ.¹⁸²

ქართველებმა დაარტყეს სარდუხს ანისის კარებთან და თავადაც შეიპყრეს.¹⁸³

მხითარ გოში, ალბანეთის ქრონიკა

[1154-1156 წწ.]

Իբրև թագաւորաց Գիորգի, կանցաւ ընթոնել զիշխանն Վասակ... յաղագս այսորիկ փախստական եղևալ Վասակայ իրովք եղբարբքն հանդերձ և երթևալ ի Թիդուպալիս, որ այժմ ասի Կարնոյ քաղաք: Եւ ամիրային, որ կոչէր Սալտուիս, խնդութեամբ և անծարանաբ ընկալևալ գնուս: Զի յորժամ ընթոնցաւ Սալտուիս ի գարացն վրաց, մինչ պաշարևալ Էր գքաղաքն Անի, և ածաւ առ թագաւորն Դենեսորէ ի Տփլիսիս, բազում սպասակաւորին արարևալ Էր ննա Վասակ.¹⁸⁴

როდესაც გიორგი გამეფდა, მოისურვა ვასაკ იზხანის შეპყრობა... ამის გამო გაიქცა ვასაკი თავის ძმასთან ერთად და მივიდა თიდუპოლისში, რომელსაც ახლა ჰქვია კარნუ ქალაქი. ამირამ,

რომელსაც სალტუხი ერქვა, სიხარულით და პატივისცემით მიიღო ისინი იმის გამო, რომ როდესაც სალტუხი ქარველთა ჯარმა შეიპყრო ქალაქ ანისის გარემოცვის დროს და ტფილისში მეფე დემეტრეს წარუდგინა, მრავალი სამსახური გაუწია მას ვასაკმა.¹⁸⁵

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[1154 წ.]

საყალი ონსხტრე ვსაქოქსნ ი იერანს ანო.¹⁸⁶

დემეტრემ შეიპყრო სალტუხი ანისის კართან.¹⁸⁷

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1154 წ.]

მკ (1154) შიქნ ონსხტრე შაყათორნ აქიქსაყავ ლხარ ვსაქთონ, ვთქრნ შაქსქინ ზარნოქ, ქანოქ იერანს ს საყალი.¹⁸⁸

603 (1154) წელს აფხაზთა მეფე დემეტრემ ხელთ იგდო სალტუხი, შეიპყრო ქალაქ კარინის მმართველნი ანისის კართან.¹⁸⁹

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1155-1156 წწ.]

وثب قسوس بمدينة آتة واخذوها من الأمير فخر الدين بن شداد (بن) منوجهر وسلمت الي اخيه فضلون. وخرج الأمير شداد من تلك البلاد وطلب الشام واقام مڈةً ورجع الى بيت خاله في سرماري. واقام هنا مڈةً واجتمعت به بميفرقين واجتمعت به في ملكه بمدينة آتة لما دخلت الى تفليس... في سنة 845.¹⁹⁰

555 (7.III.1155-24.II.1156) წელს ქალაქ ანისში სამღვდელოება აჯანყდა, ფახრ ად-დინ შადდად იბნ მაჭმუდ იბნ მინუჩიზრს ქალაქი წარუღო და მის ძმას ფადლუნს გადასცა. ამირა შადდადმა თავისი ქვეყანა დატოვა და სირიაში წავიდა... შემდეგ დაბრუნდა ქალაქ სურმარიში, დედის მხრიდან თავისი ბიძის სახლში, სადაც მან ცოტა ხანი დაჰყო. მას მაიაფარაკანში შეეხვდნენ, ხოლო უფრო ადრე – თავის სამეფოში, ქალაქ ანისში, როდესაც თბილისში მეფის სამსახურში რაგღეცი. 548/1188 წელს მან უხვად დამასაჩუქრა.¹⁹¹

მამათა ცხოვრება (ერევანი, მატენადარანი, №73ა), ანდერძმინაწერი

[1146-1150 წწ.]

სი არიქ ჭესელთ ს რნისკ აქსარხინს ვათარსაქ ლინ სორე ხაქრასახტრნ ჰაქოგ, იორ სრქსაყინს არიონ ლრ ვათარქინს ი ჳიქრასახანს ანი: რასე ვაქნოი ძანანასკაი ვესთესაქ იონინ ვსაქანსა რნასკოქსანს თსათნ ვრქიქრქსი თქსვერაქოქს სოქარქრნ სხრესაქი სერქრინს ანთიქრსაქ ი ვათარქინს სიქრქ, ი ქიქრქ იქესანს თიქ სიქსესესაქ... რასკასაქ თსესესაქ ვთსკაროქრქინს ვაროქსანს მხრასანსოქს, სერესანს იქარქრქ ი იქესანს თიქ, შანს ვი იქ იონქრს აქნქანს საროქრინს, იორ სქს სარათ ვიქ ქრქსენს ვნთსაქსაქსარქსარქორძანს რარქოქსენს: ვლასანს იორქ იქინსაქ სანქინს იქრსენს მქ მქ ბოქსანს აქსავსანსაქარქსანს სანსენსაქსარქსენს, სანსკარქსაქსანს ვაროქსანსაქსანს იქსანსანს თანს ვლასენს სოქაროქრქ აქიქსაყავ: აქი თქრნს ვქსანს, იორ მქს მონსკაროქს ლ არქაროქსენს ი იქს თაქსიქ სიქრქორძანს სოქს, ვანსასთქსენს საროქრქინს ჰოქონსკაქს...¹⁹²

...სომეხთა წმიდა მამამთავრები გამოდევნილნი იყვნენ მშობლიური ქვეყნიდან, სადაც პირველი და უძველესი საყდარი იყო შირაკის ანისში, მაგრამ იმ ხანებში დაკავებული ჰქონდათ სამკვიდრო სადგური უფალ გრიგორისსა და მის ქვეყნის მანათობელ ძმას ნერსესს ანტიოქიის

ქვეყანაში, სლუქის მხარეში, წოვად სახელდებულ მცირე სიმაგრეში... ხოლო, როცა იხილეს ჩვენი ნათესავის უძღურება, შეეშინდათ წოვის სიმაგრეში დარჩენა, რადგან ისეთი მტკიცე არ იყო, რომ შეძლებოდა მათი ხსნა ქვეყნის წარმწყმედი მრისხანებისაგან. ამის გამო ისწრაფოდნენ აზვირთებულ ზღვაში გზა მოეძებნათ და გადასულიყვნენ აღმოსავლეთში, რადგან იმედი ჰქონდათ იქაური გაძლიერებული ქართველთა ქვეყნის მთავრისა და აფხაზთა მეფისა. მაგრამ [ისინი] შეიწყალა უფალმა... და მიჰმადლა მათ მიუვალი სიმაგრე ჰრომკლა.¹⁹³

ბრძოლა ანისისათვის XII საუკუნის 60-იან წლებში

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი

[1160 წწ.]

ამან რა იპყრა შარავანდედი მეფობისა, შუდ სამეფოდ განწესებული, აღმკულმან ზენათა პორფირითა და გვრგვნითა, აღიჭურნა მკლავნიცა მუსრვად და მოწყუედად წინააღმდეგომთა ქრისტეს სჯულისათა: აგარიანთა, ისმაიტელთა და მამადიანთა. პირველად წყალობისა მიმფენმან იმიერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუემოთა, დიდებულთა და აზნაურთა, სპასალართა და სპასპეტთა, შინაურთა და გარეშეთა, ჯელ-ყო შეყრად და გამართებად ქალაქსა ზედა კალზევანსა და წარმოტყუენა ყოველი ჯევენები კლდოვანი და ქალაქები აშორნისა, სომეხთა მეფედ წოდებულისა შაჰერმენისა.¹⁹⁴

ტბეთის სახარება (ხეც, Q-929), პავლე მტბევარის ანდერძი

[1161 წ.]

ღირს ვიქმენ... სულითა საწყალობელი პავლე ჯუარის მყვანი ღუთისა მოწყალებითა და ... საყდარსა ტბეთისასა დაპყრობად, გამზრდელისა ჩემისა ღუთიგ გვრგვნოსნისა მეფეთ-მეფისა დიმიტრის მიერ... და მიანიჭა ღმერთმან ძესა მათსა გიორგის მეფობად, ლომთა უმწნესსა და არწივთა უმაღლესსა, და მისცა ღმერთმან ურიცხვ ძლევადა და გამარჯულებად ყოველთა წინააღმდეგომთა მისთა ზედა. მეხუთესა წელსა აიღო... აგარიანთაგან... ტყუჭთა... ანისისასა... ათასითა კაცი... და ეზომი ღმრთის წყალობად და მტერთა [ზედა] იყო მის გამარჯულებად რომელ მსგავსად აბიმელექისა და გედეონისა მცირითა ერთითა სძლო ურიცხუსა მას სიმრავლესა ბარბაროზთასა და მოკლვით და ტყუჭობით მოსწყვდეს ოცდაათექუსმეტი ჩ კაცი, დაუტევეს სატურტლე: ურიცხვ კარვები, ცხენი, აბჯარი და ყოველი საქონები მათი; დაიპყრეს თავადი ამირაები; სუქმანის ძე ძლივ წავიდეს დაკოდილ-ჩამოგდებული.¹⁹⁵

ბურჰან ალ-დინ ალ-ანავი, ანისის გულები

[1161 წ.]

یکی واقعه ناگه آمد پدید	چو سالم ز دوران بهژده رسید
سپاهی بیامد ز اندازه بیش	ز کفار ابخاز بدرای و کیش
گرفتند شهر و بشد کارزار	نهادند بر شهر آنی حصار
چنان لشکری بزرگ و بدمنش	بشهر اندر آمد شه بدکنش
بتیغ و بخنجر بسی مُرد	گرفتند و کشتند رفتند و برد
گرفتند و بردند یکسو اسیر	مسلمان زن و مرد برنا و پیر
گرفتند در دست گرجی نوان	من و جمله خویشان من ز آن میان
در احوال ایشان تلفظ اوستاد	مرا چون که بد خط انجیل یاد
ز چنگال کفار چون اژدها. ¹⁹⁶	سبب گشت این علم گشتم رها

როცა თვრამეტი წლის შევიქენი, მოულოდნელად ერთი რამ მოხდა.
 ურჯულოების - ავისმზრახველი და ავი რწმენის აბხაზ[ებ]ის - ურიცხვი ლაშქარი მოვიდა.
 ქალაქ ანისს ალყა შემოარტყეს. აიღეს ქალაქი და გაჩაღდა ბრძოლა.
 ქალაქში შემოვიდა ავისმქნელი მეფე, ისეთი დიდი და ავზიანი ლაშქრით!
 შეიპყრეს, დახოცეს და წაიღეს, ისრით და ხანჯლით იმდენი კაცი განიგმირა!
 მუსლიმი ქალი თუ კაცი, მოხუცი თუ ჭაბუკი - შეიპყრეს და ერთიანად ტყვედ წაიყვანეს.
 მათ შორის მეც და ჩემი ოჯახობაც ქართველთა მიერ შეპყრობილები ვცახცახებდით.
 რადგან მე ვიცოდი სახარების კითხვა, გაწაფული ვიყავი მათებრ საუბარში,
 ამ ცოდნის წყალობით გავთავისუფლდი გველეშაპის მსგავს ურჯულოთა კლანჭებისგან.¹⁹⁷

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1160-1161 წწ.]

وفي سنة ٦٥٥ وثب القسوس بمدينة آنة على صاحبها الامير فضلون بن منوجهر وانهزم ومضى الى قلعة تسمى بكران مجاور سرماري وسلّموا القسوس آنة الى ملك الابخاز كركور وحضر عساكره وملكها ونهب منها مالا عظيماً وسبى جميع اهل شداد وفضلون. وفي جمادى الاولى ولى ملك الابخاز فيها حاجبه سعدون وعاد الى تفليس.¹⁹⁸

ქალაქ ანისში სამღვდლოება აჯანყდა მისი მფლობელის ამირა ფადლუნ იბნ მინუჩიჭრის წინააღმდეგ. ის დამარცხდა და სურმარის მეზობლად, ბაქრანის ციხე-სიმაგრეში გაემართა. სამღვდლოებამ ანისი აფხაზთა მეფეს გიორგის გადასცა. მისი ლაშქარი მოვიდა, დაეუფლა [ანისს], იქიდან დიდძალი სიმდიდრე წაიღო და შადდადის მთელი ოჯახი, ფადლუნის ჩათვლით, ტყვედ წაიყვანა. ჯუმადა ალ-ავვალის თვეში (28.IV-27.V.1161 წ.) აფხაზთა მეფემ ანისის მმართველად თავისი შავიბი სადლუნი დანიშნა და თბილისში დაბრუნდა.¹⁹⁹

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1161 წ.]

وفي رجب من السنة اجتمعت العساكر جميعها من جميع اطراف شاه ارمن وعزّ الدين سلّنتق وفخر الدين (دولت شاه) صاحب ارزن وصاحب القرس وسرماري وساروا الى نهر ارس وخرج الصاحب نجم الدين (الي بن تمر تاش) يقصدهم فنزلوا على آنة في شعبان من السنة واقاموا عليها فقصدهم ملك كركور ملك الابخاز وكسرهم على باب آنة و(لما) وصلت العساكر والملك انهزم الامير سلّنتق فانفصل عن المسلمين لان كان ملك الابخاز ديميطري لما أسره كما ذكرنا واطلقه استخلفه انه لا يضرب في وجهه سيفاً ولا وجه اولاده ولا يُلقى له عسكراً ولا لاولاده ما عاش وطلب سلّنتق الغرس. فلما انفصل الامير سلّنتق انهزم العساكر من المسلمين ووقع فيهم السيف وقتل منهم خلقاً عظيماً. فانهزم شاه ارمن من باب آنة وصاحب ارزن بفرسه واسر من المسلمين ما لا يحصى ونهب برك شاه ارمن وقتل اكثر اصحابه والمسعود من سلم من الواقعة وأسر من المسلمين مقدار تسعة الف فارس ورجال من اكابر بيت سكرمان وغيرها فأسر بدر الدين اخو الخاتون صاحبة اخلاط لأمها وخلق لا يحصى.
 وبلغ خبر الكسرة للصاحب نجم الدين وكان وصل الى ولاية منانجرد فعاد ولم يجتمع بشاه ارمن ولا حضر الواقعة ووصل الى ميفارقين. ونفذ الوزير جمال الدين وزير الموصل الى ملك الابخاز رسولا وشفع في الامير هلدري القرظفي صاحب اسباگرد وكان من اصحاب شاه ارمن وأمر في الواقعة فاطلقه ونفذ جمّة الف دينار واشترى بها اسارى من المسلمين ممن ليس له أحد ولا اهل ولا مال واشترى قوما حجازيين كانوا أسروا في الواقعة.²⁰⁰

556 რაჯაბის თვეში (26.VI-25.VII.1161 წ.) სხვადასხვა მხრიდან ჯარი შეგროვდა – შაჰ-არმანის, ‘იზმ ად-დინ სალთუკის, ფაზრ ად-დინის (დავლათ-შაჰი) – არზანის მფლობელის, [და, აგრეთვე] ყარსისა და სურმარის მფლობელისა. ისინი მდინარე არემისკენ დაიძრნენ. მბრძანებელი ნაჯმ ად-დინი მათთან შესაერთებლად გაემართა. შა‘ბანის თვეში (26.VI-23.VIII. 1161 წ.) ისინი ანისს მიადგნენ და შემოეწყვიტნენ. მეფე გიორგი მათთან შესახვედრად გაეშურა და ისინი ქალაქის კართან დაამარცხა. როდესაც მეფე თავისი ჯარით მოვიდა, სალთუკი მუსლიმებს გამოეყო და გაიქცა. რადგან, როცა მეფე დიმიტრიმ ის ტყვედ ჩაიგდო და გაათავისუფლა, დააფიცა, სანამ პირში სული ედგა, არც მახვილს აღმართავდა მისი ან მისი შვილების წინააღმდეგ და არც ლაშქრით შეხვდებოდა მას და მის შვილებს. სალთუკმა ცხენი მოითხოვა. როდესაც ჩამოშორდა ამირა სალთუკი, დამარცხდა მუსლიმთა ლაშქარი, დაეცა მათ მახვილი და მოიკლა მათგან დიდძალი ხალხი. დამარცხდა შაჰ-არმენი ანისის კარებთან, და გაიქცა არზანის მფლობელი თავისი ცხენით. ტყვედ იქმნა მუსლიმთაგან ურიცხვი და გაძარცვეს შაჰ-არმანის კარავი. მოიკლა უმეტესობა მისი მიმდევრებისა და ბედნიერია ის, ვინც ბრძოლას გადაურჩა. დაატყვევეს ცხრა ათასი მხედარი და ქვეითი, სუქმანის ოჯახის დიდებულთაგან და სხვები. ტყვეთა შორის იყვნენ ბადრ ად-დინი, დედით ხლათის ქალბატონ ხათუნის ძმა და სხვა ურიცხვი ხალხი. დამარცხების ამბავი მანასკერტში მოსულმა მბრძანებელმა ნაჯმ ად-დინამაც შეიტყო და ის მაიფარეკინში გაბრუნდა, ისე რომ შაჰ-არმანს არ შეერთებია, ან ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიუღია. ჯამალ ად-დინმა, მოსულის ვეზირმა, აფხაზთა მეფეს მოციქულები გაუგზავნა, რადგან ისპაკირდის მმართველი ჰლდრი ალ-კრატფი, რომელიც შაჰ-არმენის ერთერთი თანმხლებთაგანი იყო, ბრძოლაში ტყვედ ჩავარდა. მეფემ ის გაათავისუფლა. ვეზირმა, ასევე, ათასი დინარი გაგზავნა იმ მუსლიმი ტყვეების გამოსასყიდად, რომელთაც არც ოჯახი ჰყავდათ და არც ფული ჰქონდათ. ამგვარად მან გამოიხსნა გუნდი ჰიჯაბელებისა, რომლებიც ომში დაატყვევეს.²⁰¹

გრიგოლ ხუცესი, ქრონოგრაფია

[1161 წ.]

Ի թուականութեանն Հայոց ՌՄ (1161) թագաւորն Վրաց Գորգի, որդի Դենեսորի՝ որդոյ Դաւթի, եկն ի վերայ թագաւորաբնակ մեծի քաղաքի Անույ յաւորս ամարայնոյ, յաւոր երկուշաբաթի, և մի օր արարեալ ի վերայ քաղաքին, ի վաղիվն առեալ զքաղաքն բռնութեամբ, և սպան մարդ հազար ընդ քրիստոնէայ և ընդ այլազգի: Եւ եղեալ պահապանս քաղաքին արս ընտիրս երկու հազար, և ինքն դարձաւ մեծաւ յաղթութեամբ և գնաց ի թագաւորութիւնն իւր: Իսկ Տէր Խաթայ որ Շահի-Արմենն կոչեն, ժողով արարեալ արս ութսուն հազար, եկն պաշարեաց զքաղաքն Անի. Ջայն լուեալ թագաւորն Վրաց, եկն ի վերայ նոցա և կոտորեաց գնոսս, և արար գնոսս փախստական և սպանաւ ի նոցանէ յայնս ատոր արս եօթն հազար, և առին ծառայս երկու հազար և հինգ հարիւր, գլխատուր՝ որք էին հարիւր յիսուն ի նոցանէ՝ ամիրայք մեծամեծք. և ձիս և ջորիս և ուղտս անհամարս, և վրան և ջօշան, և այլ սլեռ որ ոչ թիւ, և ոչխար բազում. և լցաւ քաղաքն Անի ամենայն հարստութեամբ, գոր յառման Վրացոյն էին կորուսեալ՝ կրկնապատիկ շահեցան, մինչև զընտիր ջօշանն երկու դանկ ծախէին: Եւ գկնի բազում ատուրք գնային մարդիկք քաղաքին Անույ ի տեղի պատերազմին և գտանէին գրախս բազումս ի մէջ խոտին և բերէին: Եւ թագաւորն զայս բարութիւնս արար քաղաքին Անույ. Ջի յորժամ Էստ գնա՝ երեստ քառասուն հազար դահեկան և գնեաց ի հեծելէն զգերեալ ծառայսն Անույ՝ քրիստոնէայ և զայլազգի: Այս եղև ի պահն սուրբ Գրիգորի, որ ի միջինքն ամառան աղուցիցն՝ յորժամ առաւ Անի, և յամսեանն օգոստոսի կոտորեցին զամիր Միրայն որ էր Շահի-Արմեն: Եւ գկնի երից ատուրք եղև Խաւարդուն լուսնի, որ և յարին դարձաւ մինչև ի հասարակ գիշերին, սկսեալ յերեկորէն՝ որ օր շորքտասան էր լուսնին.²⁰²

სომხური წელთაღრიცხვის 610 (1161) წლის ზაფხულში, ორშაბათ დღეს, ქართველთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, ძისა დავითისა, სატახტო ქალაქ ანისის წინააღმდეგ წამოვიდა. ღამე გაათია ქალაქის [მისადგომებთან], მეორე დღეს კი ქალაქი ძლიერი შეტევით აიღო, ამოხოცა ათასი კაცი – როგორც ქრისტიანი, ისე უცხოთესლი – და ქალაქის მცველებად დააყენა ორი ათასი რჩეული კაცი, ხოლო თვითონ დიდი გამარჯვებით თავის სამეფოში დაბრუნდა. ხოლო ხლათის პატრონმა, რომელსაც შაჰი-არმენს უხმობენ, შეყარა ოთხმოცი ათასი კაცი, მივიდა და ალყაში მოაქცია ქალაქი ანისი. ეს რომ გაიგო ქართველთა მეფემ, წამოვიდა მათ წინააღმდეგ, გაულიტა ისინი და გააქცია. იმ დღეს მათგან შვიდი ათასი კაცი დაიხოცა და ტყვედ ჩავარდა ორი ათას ხუთასი, მათ შორის ას ორმოცდაათი მეთაური, დიდ-დიდნი ამირანი; [ხოლო] ქართველებმა [ხელთ იგდეს] ცხენები, ჯორები, აქლემები, კარავი, ჯავშანი და სხვა აურაცხელი საჭურველი. და აივსო ქალაქი ანისი დიდი სიმდიდრით. ის, რაც ქართველთა მიერ [ქალაქ ანისის] ალების დროს განიძარცვა – [მას] ორმაგად აუნაზღაურდა; [ასე მაგალითად,] ძვირფასი ჯავშანი ორ დანკად იყიდებოდა. და მრავალი დღის შემდეგ ქალაქ ანისის მოსახლენი მიდიოდნენ ბრძოლის ადგილას და ბალახებში მრავალ იარაღს პოულობდნენ და თან მიჰქონდათ. [ქართველთა] მეფემ ის სიკეთე მიანიჭა ქალაქ ანისს, რომ როდესაც დაეუფლა მას, უბოძა [ქალაქს] ორმოცი ათასი დრაჰკანი და გამოისყიდა [მტრის] მხედართა მიერ დატყვევებული ანისის მსახურები – ქრისტიანი თუ უცხოთესლი. ეს მოხდა წმინდა გრიგოლის მარხვის დროს, რომელიც [არის] ზაფხულში, შუა დიდმარხვაში, როდესაც აიღეს ანისი. აგვისტოს თვეში მოკლეს ამირი მირა, რომელიც იყო შაჰი-არმენი. ხოლო სამი დღის შემდეგ კი მოხდა მთვარის დაბნელება, როდესაც მთვარე თოთხმეტი დღისა იყო, დაწყებული საღამოდან, რომელიც სისხლისფრად იქცა შუალამეს.²⁰³

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1161 წ.]

Յայս անս թագաւորն Վրաց Գօրգի առ զԱնի յունիս ի ԺԳ: Եւ ապա յաւգոստոս ամսամտին՝ կոտորէ զՇահի Արմէնն, եւ ին հազարս 20- եւ այսորիկ ասկանատես նէնաք մք: Ի ԳՌ- գրով այն էր, որ գերեսաց, թող զանկեսսս դիակունսն, որ ծածկէր զանդաստանս մեր.²⁰⁴

ამა წლის 13 ივნისს ქართველთა მეფე გიორგიმ აიღო ანისი, ხოლო აგვისტოს თვის დამდეგს გაანადგურა შაჰი-არმენი, ოთხმოცი ათასი[დან] [დაუხოცა] 7000 [მებრძოლი] და ამის თვითმხილველნი გახლდით ჩვენ. [ამ ომში] 3000 დაატყვევეს. მინდორ-ველები დაფარული იყო დაცემულთა და მიტოვებულთა გვამებით.²⁰⁵

მხითარ გოში, ალბანეთის ქრონიკა

[XI საუკუნის 60-იანი წწ.]

Իսկ Գիորգի իբրս թագաւորեսաց և հաստատեցեսս՝ բազում գործ արութեան ցուցանէր՝ արչաւելով ի կողմանս կողմանս, զբազում գաւառն հարկանէր զպատահեսսսն պատերազմս, առնոյր և զքաղաքն Անի միանգամ և երկիցս՝ կոչելով նայիսկուպսին Բարսղի և ნეբარցս նորս, որդոցն Մագիսարոսին Հասანայ: Եւ ապա ընդդիմացեսս ոչ տային ի ձեռս նորս զքաղաքն: Եւ առեսս բռնաբար զքաղաքն և հրամայեսս սասար հարկանել: Եւ ներկացուցესս զարացն զամենիսնսն գայუს և զկանայսն, զքահանայսն և զկրանատիրս՝ բაզում անարգանս ցուցանէին յաղագս ընդդիմանալոյն: Եւ նէնայ չახասս քաղաքին և զար ընդ նմս՝ գնաց: Եւ ննէնայ քաղաքն յարչաւանսց թչնանսց՝ աղաղակեցին տալ ի ձեռս առաջին տեսունն, որ էր պարսիկ ազգս, և դարձესս յայլ յայլն փոխեսս՝ ոչ լինէր իսողութին քաղաքին և գաւառին: Ապս տայ ի ձեռս զարապարին իրոյ Իւանէի: Եւ ոչ նէն և ոչ այնպէս հանդարտութին, մինչև տալ

ი ანთა ჩიროგ ათაჯნოგ თნრანგნ: ჩას ლესიოცინ, որ ღე ჩქსან აანნაყნ ჟაყაიროიქსანნ ოარუხგ, გაყა ჩერს ნთნა ს დანნაყნ გაყოიქინ სორა, კათაჟ ქან გაყოიქს გაიარაძიოდ ნილა, ათნაჟ რნო ჩიო გაიოტანან ს ნსნაჟ რანასნესაჟ ი იაჯთინ მნრდ ი რნოინ, იო კიჯი ჳაჟ... ჩას ლაყაიორნ ჳიორცი ძიოდ არარნაჟ გაიარაჟ რაყანაჟ, ნსნ რანასნესაჟ რნოინ სორა ს აყათრასთნესაჟ აყათნრაჟი: ჳი სოგა ი გიჯნრინ, კირონ ხანოქნრინაჟ ლინ ქაოინ აყათნრაჟი, ქაქათოცნაჟ გაოტანაჟიქ ჟიოლნაჟ გიჟორანსა ჩიონანგ გნაგინ. აჟ სასყან იჯ იაოარღე ი ჟარ კანაჟ, იო რნო ქრისთინნაჟ: ჳსნაჟ კანსკარბაიონ ი სახანანს ანოჟ, ს გჟნას, ს გჟაქინ გაიანაყნაოიორნაჟან ათნაჟ ს აყინაჟ გაიოიგუ ს გრაჟიონ გაიო ს გყანაჟაჟ ს ანანსიქ რნო სოა.²⁰⁶

ხოლო გიორგიმ, როდესაც მეფობა განიმტკიცა, მრავალი გაბედული საქმე გააკეთა, სხვადასხვა მხარეებში შეიჭრა, მრავალი ოლქი დალაშქრა და ბრძოლით დაიმორჩილა. აიღო ქალაქი ანისი, ჯერ ერთხელ, ხოლო [შემდეგ] მეორედაც, ეპისკოპოს ბარსელის და მისი ძმების – მაგისტროს ჰასანის შვილების მოწოდებით. შემდეგ მას წინააღმდეგობა გაუწიეს და არ მისცეს ქალაქი. მაშინ აიღო ქალაქი ძალით და ბრძანა მისი გაძარცვა; გააშიშვლა ყველა ჯარისკაცი, [აგრეთვე] დედაკაცები, მღვდლები და ბერები და მრავალი შეურაცხყოფა მიაცენა წინააღმდეგობის გამო. დაადგინა ქალაქის თავი, მასთან ერთად [დატოვა] ჯარი და წავიდა. ქალაქი შევიწროებული იყო მტრის თავდასხმებით; სთხოვეს [გიორგის] მიეცა [ის] ხელთ უწინდელი მფლობელისათვის, რომელიც ტომით სპარსი იყო. კვლავ გადადიოდა ის [ქალაქი] ერთი [ხელიდან] მეორეში. არ ჰქონდა მშვიდობა ქალაქსა და არეალს. შემდეგ ხელთ მისცა თავის მხედართმთავარს ივანეს, მაგრამ მაინც არ დამყარდა სიმშვიდე, ვიდრე არ გადასცა მის უწინდელ მფლობელს. ხოლო ელტიკუმბა, რომელიც მთელი სპარსეთის სამეფოს იშხანი იყო, როდესაც დაინახა მთელი მისი ძლიერება, წინასწარ გამოიყვანა თავისი სულთნის მთელი ჯარები და დაბანაკდა ველზე, იმ ციხესიმაგრის მახლობლად, რომელსაც გაგი ეწოდება... ხოლო მეფე გიორგიმ შეკრიბა დიდი ჯარი, მოვიდა, დაბანაკდა მის საპირისპიროდ და მოემზადა საბრძოლველად... იმ ღამეს, როდესაც ემზადებოდნენ დილისათვის საბრძოლველად, [ათაბაგმა და სულთანმა] ფარულად დატოვეს თავიანთი კარავი და გაიქცნენ. მაგრამ არ დასცხრომიათ ბოროტი სურვილები ქრისტიანთა მიმართ. მოულოდნელად მივიდნენ ანისის საზღვრებში და მიიტაცეს სოფლები აშნაკი და თალინი, დასწვეს სიმაგრეები. მრავალი კაცი და ქალი და მათთან ერთად ბავშვები გარეკეს ტყვეებად და შორეულ ტომებში გაყიდეს.²⁰⁷

მიქაელ ასური, მათიანე

[1161 წ.]

ჰაყან ძანანასქი ჟაყაიორნ ქრაჟ გღოიქი ნხარ გსაქოიქს ანჩირაჟნ. ს კაყაჟ გსაქოიქს ს ქანანთნაჟ გნა. სი ლათ განჩი რაოჟა. ჳი იარინაჟ ძაოიქნესაჟ რაყანოიქინ ლიორჟაჟ რნო იღნ გღოიქნაჟ, ს კიოთონესან ი ნანან ჟაყარჟ ჟაყარაჟ ს ქიოჟ ქიოიგ.²⁰⁸

იმავე წელს საქართველოს მეფემ, გიორგიმ, დაამარცხა ამირა სალთუხი, დაატყვევა იგი და გაჰყიდა. და აიღო ქალაქი ანისი. კვლავ შეიკრიბა თურქთა სიმრავლე გიორგის წინააღმდეგ და დახოცეს მათგან ათასნი ათასთაგანი და მრავალნი მრავალთაგანი.²⁰⁹

ისტორიანი და ამმანი შარავანდედთანი

[1161 წ.]

კუალადცა ინება შეყრად და გალაშქრებად, და მიმართა დიდად ქალაქად ანისად, რომელი ძუელ ოდესმე ბერძენთა მეფეთა სახლი და საჯდომი იყო, რომელსა შინა მოდღესამდე არს ათას და ერთი ეკლესია. და მირიდებითა ბერძენთათა და მიმოცვალებითა ჟამათა დიდად-

გუარიანთა ვიეთმე შადადიანთა გამგეთა დადგმულთა ამას ზედა მყის მიმჭდომმან სამ დღე ყო
ომთა სიმრავლე და ძგერა ჰუნეთა, სიტყვთ და საქმით ბოლოდ დასტეხნეს; ვითარცა აკანაფი-
ანმან ამფხურელმან და მეხისტეხის-მყოფელმან შორის ელვებსა, გარდახუეწასა შინა შადა-
დიანისა ჴელთ იგდო ქალაქი ნებისაებრ თვისისა და არა დამბრუნებელმან და შემტყობელმან
დაიმჭირა სადგომად, ტახტისა მისისა შესანახავად და გასამაგრებლად. დამგდებელმან ივანე
ორბელისა, მანდატურთ-უხუცესისა და ამირ-სპასალარისა, თანაშემწეობითა სარგის მჭარგრ-
ძელისათა და სხუათა თემისა დიდებულთა აზნაურთათა ურვა-ქმნილმან მოჭმართა თვსთავე
სანადიროთა სათამაშოთა და გასახარებელთა. რომლისა ჯავრისაგან აღიძრა ნავლეელ-ფიცხე-
ლობა და ქედმაღლობა აგარიანთა და ისმაიტელთა. და შარიარმან, სულტანად მწოდებელ
თავისამან, მაწვეველ იქმნა ყოვლისა შამისა, ჯაზირისა და დიარბაგისა თურქთა თანა გარდმა-
ნისათა: არდოხის ძე, რომელი პაპისა მისისაგან დიდგვართა კუზის ძე იყო, რომლისა მამამან,
ლაშქრობათა შინა სპა-მრავლად სახელგანთქმულმან, გამოჩენილი ივანე აბულეთის ძე
ლტოლვილ ყო; სალდუხ სალჩუკიანი, რომელი სულტანთა გუარსტომობდა სრულიად, მრავ-
ვალთა დიდთა მეპატრონეთა და ფადაშაჰთა სპარსეთისათა თანა, მსგავსად მცეცთასა აღმ-
ლესველი კბილთა, დიდითა და მიუწოდომელითა ძალითა და უჭამრავითა ლაშქრითა მოვიდა
და მოადგა ანისსა, ყოველთა დღეთა კართა ზედა მბრძოლი მაშქერებელი და მაძვერებელი
ცხენთა და აბჯართა. ხოლო ცნა ესე მეფემან მეფეთამან გიორგი ნაჭარმაგევსა, სახლსა სათა-
მაშოსა შინა, კაცმან მამადმან და ზეს გამომდებელმან წყობათა შინა, იწმნა დასნი და დასნი და
ზედადამბრთველმან ერთმანერთთა ზენა-ქუნათა, ვითარ ყოველთა ხილულთა ზესთაობასა
წინააღმდგომ ექმნა ჩრდილოსა და აღმოსავალსა. და ვითარ ითქმის, „გმირი სრბად გზასა, შე-
ირტყა და წარემართა და სუფევდა“, არლა დამხედველი მცირეთა, და ყოვლადვე არლა მომ-
ლოდინე ექმნა სახელგანთქმულთა ჯაბუკთა ლიხთ-იმერთა და ვიეთთამე ამერთაცა მინდობი-
ლი წყალობათა შემძლისა, ვითარ იტყვს ისტორია ისქანდარ მაკიდოვნელისა, და ხადა ძალსა
ძალთასა, რომელი მეუფებს ცასა ცათასა და თუალავს სიმრავლესა გარემომდგომთა მტერთა-
სა. არცა განმლეობასა მტერთასა მახვილთა ელვისა, გარდამავალი მათთა შთავიდა შირაკად.
რომელსა თანავაზირობდეს იოვანე მწიგნობართ-უხუცესი და სუმბატ სვიმონ-ქმნილი, რომე-
ლი სხუათა საჭურთა თანა საქმიეთაცა აღჭურვილ იყო და მით მშლელ მისლვისათვს სიმცრო-
სათვს სპათასა. არა დამორჩილდა მწნე მწნეთა და გოლიათი გოლიათთა, ჭემმარითად მიმლე-
ბი მოწამეთა ღუაწლთა და გვრგვზსა, თვთ სენხოობითაცა მიმსგავსებული გიორგი: მან თუ ერ-
თი ვეშაპი, ამან კულა ბევრნი ბევრთა სახენი ასპიტთა და იქედნეთანი სძლივნა უძლეველმან
მწედარმან, მართობთაცა შინა გონებისათა მიმართ. მხილველმან სარკინობთა სპაებისამან
გარდასლვითა მლოცველმან და მავედრებელმან, თუალთა ზეცად აღმპრობელმან აღსაჭურ-
ველეს მიმცემელმან იოვანეს და ძელისა ცხოვრებისა მიძღუნავად. და ამწედრდეს გულითა
განჭურვებულთა და ურთიერთას განამწნობდეს. და შვილნი ცხოვრებისანი სიკუდილსა არა
რიდებდეს თავსა. ხოლო მეფემან, მტკიცედ აზვევებულმან ჰუნესა ზედა ჴმითა მით ხოსროვანი-
თა გასცა ღაღადი და სწავლა გულსა მწედართასა, ვითარმედ: „კაცნო ძმანო, ერთსულნო და
ერთრჯულნო! თუ რაზომ დიდად კეთილ არს საღმრთოთა სჯულთა და ქრისტეს სახარები-
სათვს სიკუდილი, რომელნი სამარადისოდ ვნატრით ქრისტეს კუალთა შემდგომთა და მომკუ-
დართა მათ თვთ ბუნებითა მკუდართა სხეულთაგან. და ხედავთა, თუ რაოდენ უფრო სასახე-
ლო არს მწნებრივ სიკუდილი, ვიდრელა სენითა განდნობითა განლეულეებასა შინა, რამეთუ
სახე და სახელი კეთილისა საუკუნოდ გზად გუყუების. რამეთუ გუასმიეს ძუელთა მომთბრო-
ბელთაგან, თუ რაოდენნი კუეთებანი თავს ისხნეს საღმრთოთა სჯულთათვს ტომმან ებრაელ-
თამან არტარქსერქსის ზე, ელენთა – ოდეს-იგი იძღუნებოდეს თემისტოკლეოს მიერ, უცთო-
მელისა სპასპეტისაგან და სოფლისა მქონებელსა სძლესა არტარქსერქსის რომელმან ზღუაცა
მტკიცე ყო უომრად სპაებთათვს, ხოლო ათინელთა ერთისა ოდენ ქალაქისაგან უკუნრღუეულ
იქმნა. აწ ფრთოვანნო ლომნო ჩემნო, ჩემთვს განლახურილისა აღვიხუნეთ ლახუარნი და
ოროლნი, და უგმირნეთ ურწმუნოთა ღვთაებისა მისისათა.“ და წარმომთქუმელმან უკანასკ-

ნელთა ლოცვათამან მოუწოდა ამირახორსა მისსა სუმბატის ძესა ლიპარიტს, ბექასა სურამელსა, ქირქიშს აბულეთის ძესა და სამ ათასთა თანა, მბრძანებელმან, მუნცა ღიმილითა და სიცილითა მლაღობელმან: „მოყმენო, იგიცა ვჯობთ, რომელმანცა უმსწრაფეს უხეთქნეთ დროშის მქონესა, და დაცემითა მისითა დავსცეთ ბანაკი ნავალისი, მასმიეს და კიდრისა შთამოსულთა“. ესრეთ სასოებით მოქადულმან განვლნა რაზმნი და სუმპერაზმანი, განწონნა კინენი მსგავსად აფროდისისა მქონესა წყობისა მამტკიცებელისასა. და ვითარ იხილეს დროშა დაცემული მკლავითა აქილიანითა, იქცევისი მკუეთრ მკუეთელად, იწმიეს სივლტოლა ძალისაებრ ჰუნეთასა. რომელსა შინა აღესრულა სიტყუა წარქცევად ერთისაგან ამირსპასალარნი, დიდებულნი და ლაშქარნი. ამათ აქათ და მათ მუნით აღინეს ღუარი სისხლისა. და თვთ მეფე აღექსანდრეს სუითა და სიაოშის მოყმობითა სდევდა მრავალგზის გამომცვლელი რაზმთა, სცემდა და იცემებოდა, სრვიდა და ისროლებოდა, და ბუმბერაზნი მისნი თანაშემწეობდეს. მხედველნი, ვითარცა ერნი ისრაელისანი, და მზეცა, ისუ-ნავეთებრ, მდეგი ველარა მპყრობელი ეტლთა განგებითა მსრბოლობისათა, შთაეწურა დევნასა შინა მათსა. და კუალად შემქცეველთა იხილეს სიმრავლე სრვილისა და მოსრვილისა, ჳელმწიფეთა და დიდებულთა, აზნაურთა ლომთა და მონათა, სიმრავლე კარავთა და სარაფარდათა, სიმდიდრე თუალთა და მარგალიტთა, ოქროთა ჳედილთა და უჭედელთა, აქლემთა, ცხენთა და ჳორთა და ყოველთა განძთა, და სოფლისა სიმდიდრეთა და მონაგებთა, აღსარიცხად გარდარეული. ცოცხალთა უამრავთა თანა იხილეს ოთხთა მკუდართა მიერ აპყრობა ჳელისა, რომელი რქუა ათასისადა ათასთა ესრე სახედ მგებარეთადა ქმნა, რათა იწყეს შეკრება ორმოთა ზედა. იხილნა მეფემან კოსტანტინე საყურელნი და საკუთარნი ვეზირნი, სპასალარნი, ჳელისუფალნი და თავადნი, დიდებულნი და აზნაურნი, მონანი და მოყმენი. და შეხადეს მას ყოველმან ერმან და ესრეთ ჰქუეს შემოსილსა ჳელმწიფესა დაკოდილთა და ნაცემთაცა: „მშვდობა“. რადცამცა სახედ დაისახოდა, თუ ვითარ მხიარულნი და მმადლობელნი ღმრთისანი და ღმრთისაგან მის სახედ ჩენილისა პატრონისანი იშუებდეს ფრიად მპოვნელნი მამა ძისა და ძე მამისა, ძმა ძმისა და თვისი ნათესავისა, პატრონი ყმისა და ყმა პატრონისა. გამარჯუებულნი და აღვსილნი ყოვლითურთ სიხარულითა იღიმოდეს, ამბორს უყოფდეს ურთიერთას. და ამას ესევეთარსა განსაცხრომელსა და სახარულევანსა მეფობასა შინა თვთ მეფე მისით სპითურთ გარდამავალი თაყუანისმცემელ ექმნა ზენასა განგებასა. არა სჯულთა სიმტკიცეთა, არცა მსხვილ-ბარკალთა მამაკაცისათა, არამედ მას ზენასა ხუედრსა და ზეშთა წმიდასა განგებასა უგალობდა, დამხედ სიმდაბლითა დავარდა წინაშე უფლისა ღმრთისა საბაოთისთა ძალთასა და ცრემლთა მიერ სულ-დართულ დაჯდა განსუენებად და აღებად ბევრისა ბევრეულთაგან ნიჭთა მცირედ მცირედისათა. და ეგრეცა აღვსილმან საჭურავთა და საჭურჭლეთა მიერ, აღმსხმელმან ჳელმწიფეთა და დიდებულთამან, აზნაურთა და მონათამან მარადის, სამ დღე დამყოფელმან კართა ანისისთა და მაურვებელმან ქალაქისამან და მას შინა დამყენებელმან ამირისამან და ლაშქართა ამყრელმან პირითა მხიარულითა წარმოავლინა მახარობელი წინაშე ფილოსოფოსთა და პატრიარქისა, რომლისა ლოცვა თანამწედ ჰქონდა. და თვთ ნათლითა პირითა პირველად მივიდა გამზრდელისა მისისა წინაშე, თამარსა დედოფალსა დედოფალთასა, რომელმან დაივლტო პირველად ცრემლითა და მერმე სიხარულითა გარდარეულითა. და კუალად შეეყარა ცოლსა თვისსა ურცხუენელითა პირითა და ახოვნითა სახითა.²¹⁰

მხითარ ანეცი, მსოფლიო ისტორიის მატეანე

[1161 წ.]

Եւ թէ որպէս առաւ Յանի այլագգեաց՝ գրեցաւ եւ այժմս շնորհօք բարերարին աստուծոյ: Մինչև զօրացաւ թագաւորն Վրաց, որդին Դեմետրեայ, որդոյ Դաւթի ի քվին Հայոց ՋՋԺ (1161), զոր նկն յաւոր ամարայնոյ ի վերայ Յանոյ թագաւորաբնակ քաղաքին, նաև աստուածաբնակ ասնն եւ ոչամաչն: Եւ մի օր պաշարեալ զքաղաքն՝ միս օրն Էսո զնա բռնութեամբ, կոտորելով

მოხვეჭეს და წავიდნენ. მცირე ხნის შემდეგ ფაიზი, ეგვიპტის ხალიფა, გარდაიცვალა. ამასთან დაკავშირებით ეგვიპტელებმა იკისრეს ფრანკებისთვის ყოველწლიური ხარკის გადახდა ასსამოცი ათასი ოქროს დინარის ოდენობით.

და გიორგი, იბერთა მეფე, ჩრდილოეთისკენ გაემართა, თურქებს გამოსტაცა დიდი ქალაქი ანისი, ხელთ იგდო დიდი ნადავლი და ძალიან ბევრი არაბი ტყვე და დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. და ამირა ჯამალ ად-დინი, რომელიც მოსულში იყო, ძალზე გულმოწყალე და სათნო კაცი იყო, და წარგზავნა გიორგისთან ელჩად მაფრიანი იგნატიუსი, რომ არაბი ტყვეები გამოესყიდა. და ის წავიდა და დიდი პატივით მიიღეს და დიდძალი ტყვეები გადასცეს უსასყიდლოდ. და საჩუქრებით გაისტუმრეს მოსულის ბატონთან და მასთან ერთად იბერიელი ელჩიც გაგზავნეს საკუთარი ხარჯით. და როდესაც ჩავიდნენ მოსულში, მმართველი თავად გამოვიდა მათ შესახვედრად. და მაფრიანი და ელჩები მოსულში შევიდნენ შუბებზე წამოცმული ჯვრებით და ქრისტიანებს და არაბებს შორის მშვიდობა იყო ტყვეების გათავისუფლების გამო.²¹⁹

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია
[1161-1164 წწ.]

Ի վեցհարիւր եւ տասն (1161) թուին Էսո Գւորգի Վրաց թագաւորն զԱնի ՚ի Փատւոն ամիրայէն. որ փոխեաց զՇատատն նղբայր իւր. եւ զկնի յիսուն ասոր եկն Շահի Արմենն բագում հրոսակօք ՚ի վերայ հարուածեալ եւ ախտացեալ քաղաքին ՚ի Տոնացն: Չոր լուսայ Գւորգի անդրէն դարձաւ, եւ եհար գնոսա կոտորամբ սրոյ, գորոց գթին ոչ ոք կարաց զիտել. բայց ճերբակալքն Էին քսան հազար. եւ թողոյր ՚ի յԱնի զՍադուն իշխանն, յորոյ վերայ կարծիք ապստամբութեան եղեն՝ վասն խնամով ամրացուցանելն զպարիսպ քաղաքին, զոր իմացեալ թագաւորն ընկենու գնա ՚ի պատուոյ: Եւ նա սրտառեալ գնաց հատուած առ Տրսկուզն. զոր խաբէութեամբ կալեալ Տրիսպսպն Շաքէոյ, բերէ անդրէն առ արքայ եւ մնոանի. եւ զիշխանն Չաքարեան զՍարգիս՝ դնեն ՚ի տեղի նորա ՚ի յԱնի: Իսկ Տրսկուզն զայրացեալ չէր ինչ ձեռնհաս առնել, զի չորեք հազար Պարսիկ կորեաւ ընդ Սադունին: Իսկ թագաւորն Վրաց կուտէ առ ինքն զկովկասային գօրսն, եւ զայ առնու զԴուին խստագոյն խայտառակեալ գնոսա ՚ի սուր եւ ՚ի հուր, բաց ՚ի քրիստոնէիցն որ անդ... Չոր լուսայ Տրսկուզն զայ յայրեցեալն եւ ՚ի քանդեալն Դուին, եւ խոցոտեալ սրտիւ եւ արմոնեալ իբր զգագան կատաղի՝ զայ ՚ի Մրեն եւ այրէ անդ զամրոցն, ուր ողջակիզեցան վասն Քրիստոսի ոգիք իբրեւ չորեք հազար. եւ դառնայ ՚ի դաշտն Գագայ, եւ ասաց այրել զխաչն հոչակատր. վասն որոյ ՚ի բարկութենէն Տեառն պատժեալ լինէին ՚ի տուէ եւ ՚ի զիշերի ՚ի թինաբեր ձից: Եւ զկնի ՚ի թագաւորէն Վրաց ահաբեկեալ փախչի, թողով զկարասին եւ զգերիսն անդէն. սակայն զրգոէ զՕովի գաւուտանն, զորդին Մահնուդի զԱսլան եւ ածէ յԱնի, եւ զամս չորս պահէ ՚ի տառապանս անվար եւ անհանգիստ. մինչեւ թագաւորն Վրաց Գւորգի ողորմելով քաղաքին՝ կոչէ առ ինքն գաւուտանն եւ տայ ՚ի նա զԱնի. զի չէր ձեռնհաս պահել ՚ի բազմութենէ անօրինացն.²²⁰

610 (1161) წელს ქართველთა მეფე გიორგიმ ანისი წაართვა ამირა ფადლონს, რომელმაც შეცვალა თავისი ძმა შადიდი. ორმოცდაათი დღის შემდეგ, მოვიდა შაჰი-არმენი ყახალთა დიდი გუნდით, დაესხა თავს ქალაქს, რომელსაც უკვე დიდი დარტყმა ჰქონდა მიყენებული სონები-საგან. ეს ესმა გიორგის, დაბრუნდა და ხმლით რამდენი მოსრა ვერავინ გაიგო, მაგრამ ტყვედ ჩაიგდო ორმოცდაერთი ათასი კაცი. ანისში დატოვა მთავარი სადუნი, რომელიც ჩათვალეს მოღალატედ [იმის გამო], რომ მან დაიწყო ქალაქის გალავნის გამაგრება. ეს გაიგო მეფემ და ჩამოართვა მას პატივი. ის გულანუყებულები გაიქცა ელტიკუზთან. შაქის ერისთავმა მოტყუებით შეიპყრო [სადუნი] და მიჰგვარა მეფეს, რომელმაც მოაკვლევინა ის. მის ადგილას კი ანისში დააყენა ზაქარიანელი მთავარი სარგისი. განრისხებულმა ელტიკუზმა ვერაფერი შესძლო,

რადგან სადუნთან ერთად დაილუბა ოთხი ათასი სპარსელი. ხოლო ქართველთა მეფემ თავისთან შეკრიბა კავკასიელთა ჯარი, მოვიდა და აიღო დვინი, სირცხვილი აჭამა მათ, ცეცხლსა და მახვილს [მისცა ყველაფერი], გარდა იქ მყოფი ქრისტიანებისა... ეს ესმა ელტიკუსს, მოვიდა გადამწვარ და განადგურებულ დვინში, დაკოდილი გულით, ღრენდა ვითარცა მძვინვარე მხეცი, მოვიდა მრენში, გადაწვა ციხე, სადაც ამოიწვა ქრისტესთვის დაახლოებით ოთხასი კაცი. ის დაბრუნდა გაგის მინდორზე და ბრძანა განთქმული ჯვრის დაწვა, რის გამოც ღვთის რისხვით ისჯებოდნენ დღე და ღამე შხამიანი გველებით. შემდეგ ქართველთა მეფისაგან დაშინებული [ელტიკუსი] გაიქცა, დატოვა რა ავლა-დიდება და ტყვეები. მან ააგულიანა წოვის სულთანი ასლან მაჰმუდის ძე, მოიყვანა ანისში და ოთხი წლის განმავლობაში ეპყრა [ქალაქი] ტანჯვასა და მოუსვენრობაში, ვიდრე ქართველთა მეფე გიორგიმ შეიწყალა ქალაქი, თავისთან მოიწვია სულთანი ასლან მაჰმუდის ძე და მისცა მას ანისი, რადგან პირადად არ შეეძლო შეენარჩუნებინა ის უსჯულოთა მრავალრიცხოვანი [შემოსევების] გამო.²²¹

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1161 წ.]

იჟ (1161) შიქინ ღაირღი ათი განი. სიხარ გუაჩიარუნენ, კთერნ სურაქაქი ი იერანს ანიო.²²²

610 (1161) წელს გიორგიმ აიღო ანისი. დაიკავა შაჰი-არმენი, ხლათის მმართველი ანისის კართან.²²³

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1161 წ.]

სი კათორს სორა რაგიონ რნდარბასიოქინ ი რადათიოქსან სორა . სი რაგიონ აყათნრაყინონს ანესაგ ხიოქი ანბანრნ . სი ი ბნინ არი სი რაჯ საყასაყარქინ რ-ქანქი იოიასიოქიყ ცამნსაყნ თონინ რარსყაგ სი საბსყაგ სი რ-ოიქრაგ: აყი რ-ღორღი ლათი განი რაჟაქი ი 610 რქასქანქინ სი ცამნსაყნ თონინ რხირასყა . სი ჯნორხესაგ მნბქინ რ-ქანქი` ამჩირ საყასაყარქინ რ-რაგ, იოიოქინ სარყათაყ ოიქლქანს . სი სნაყჩასქანსაგნათი სინა ხაყინჩქ: აყი რ-ქანქი მჩანგამ სქარ გუაჩი-არუნენ ი იოიონ ანიოქი იოქ სქსაქი ლი 60,000 ათი ი ქსირაყ რაჟაქინ . გი რქესათ გაყი რადათორნ რ-ღორღი იოქინოქინ . აყი საი ხსქ ლი აციოქ მარსინ.²²⁴

ხოლო ამისსა შემდგომად მიეცა ფართოება სამეფოსა მისსა და მრავალი ომი გარდაიხადა [გიორგი III-მ] თავით თვსით და შემწეობითა მწნისა სპასალარისა ივანესითა ყოველი სპარსეთი და თურქისტანი შეაძრწუნა. ამან გიორგიმან აიღო ანისი ქალაქი რიცხუსა ქნი და ყოველი ქუეყანა შირაქისა და უბოძა ამირსპასალარსა ივანეს, ძესა დიდისა სუმბატ ორბელიანისასა და დაემკვდრა მათ მამულად. ივანემან ამან დაამარცხა ერგზის შაჰარმენ, რომელი მოსულიყო ორმოცი ათასის კაცით ანის ქალაქზედ. თუმცა შეეწეოდა მას მეფე გიორგი, გარნა ესე იყო მებრძოლი.²²⁵

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1162 წ.]

საყა ი მჩიუ ამჩინ კათოსათი სი ათი გ-ჩინ რაჟაქი სი რ-ი- გნესაგ სი რანქესაგ კათიუ აოიარანოქი სიოგა: ღმნბ აისანს აქნასქ აყინესაგ ჯარაყიოქი სოქსიოქინ კიოქ რ- ასანს გაყიარბან.²²⁶

ამის შემდგომ კი, მეორე წლის 1 აგვისტოს [მეფე გიორგიმ] აიღო ქალაქი დვინი, 60000

[მებრძოლი] დაატყვევა და მათი [მუსლიმთა] ცრუ სამლოცველოები დააქცია. ბოროტმოთავე ელტიკუმბა დიდი დაბა-ქალაქი აშნაკი გადაწვა; გადამწვარ [სახლთა რიცხვს] 5000 იტყვიან.²²⁷

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1163 წ.]

في يوم الاربعاء تاسع شعبان من سنة ٨٥٥ كسر شاه ارمن والسلطان ارسلان شاه ابن طغرل بك وشمس الدين الذكر وفخر الدين صاحب ارزن ملك الابخاز والكرج كسرة عظيمة ودخلوا الى حصن الكركري وكانت الوقعة هناك وكُسروا اقبح كسرة و غنم منهم من الاموال ما لا يوصف ولا يحصى وانهزم ملك الابخاز الى غيضة عظيمة فيها خشب الصنوبر مسيرة ثلاثة ايام لا يقع على احد فيها الشمس الا نادرا وقد ٩٤ واخذ شاه ارمن ثلاثة حمال كان احدها فيه آنية ذهب وفضة والثاني كان احدها فيه آنية ذهب وفضة والثاني كان عليه بيعة الملك فيه صلبان ذهب وفضة مرصعة بانواع الجواهر وفيه اناجيل مُصَوَّرة بالذهب مرصعة بالجواهر لا يُعرف قيمتها ولا يوجد مثلها والثالث عليه خزانة الملك من ذهب و فضة وجوهر ما لا يقوّم بعضه كثرة بحيث انه قيل ان كُتِّبَ اخلاط بديوانها قوّموا ما وصل الى شاه ارمن وكان مثل ما اخذ منه على باب آنة عند ما كُسر تلتين ضعفا.²²⁸

558 წ. 9 შა'ბანის თვის ოთხშაბათს (1163 წ. 13 ივლისს) შაჰ-არმენმა, სულთანმა არსლან-შაჰ იბნ ტულრილ ბეგმა, შამს ად-დინ ელდიგუმბა და არზანის მფლობელმა ფახრ ად-დინმა სასტიკად დაამარცხეს აფხაზთა და ქართველთა მეფე. ისინი შეიჭრნენ გიორგის ციხე-სიმაგრეში, სადაც ბრძოლა მოხდა. [ქართველებმა] ყველაზე საშინელი მარცხი განიცადეს... მუსლიმებმა დიდი ნადავლი იგდეს ხელთ და ბევრი ხალხი დახოცეს. აფხაზთა მეფე გაიქცა, მან დიდ ტყვეს შეაფარა თავი, რომელშიც ფიჭვები იბრდებოდა, სამი დღის სავალზე, სადაც მზე მხოლოდ იშვიათად ჩანდა...

შაჰ-არმენმა სამი საპალნე ჩაიგდო ხელთ: პირველში იყო ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელი; მეორეში მეფის სამლოცველო – სხვადასხვა ძვირფასი ქვებით შემკული ოქროსა და ვერცხლის ჯვრები, ოქროთი დასურათებული და ძვირფასი თვლებით შემკული სახარებები, რომელთა ღირებულება შეუფასებელია და რომლის მსგავსიც არ მოიძიება; მესამეში იყო მეფის ხაზინა, ოქრო-ვერცხლით და ძვირფასი ქვებით, რომელთა ღირებულება სიმრავლის გამო შეუფასებელია. ამბობენ, რომ ხლათის დივანის მწერლებმა შეაფასეს შაჰ-არმენის წილი და აღმოჩნდა, რომ ის იმდენივე იყო, რაც მისგან წაიღეს ანისის კარიბჭესთან, ეს მაშინ, როცა ოცდაათჯერ მეტი მეომარი დამარცხდა.²²⁹

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1163 წ.]

Ապա գաւարաժողով լեալ սուլտանն Խորասանա, եկեալ ի դոտն քաղաքիս Անույ եւ զարիւրեցոյց զքնակիչք սորա, յետ Լ սուր զնաց զաղտագողի սղուխսաբար եւ հար զքազատուն Գուրգի եւ զաւար նորա ետի եւ դարձաւ ի տեղի իւր.²³⁰

ამის შემდეგ შეყარა ჯარი ხორასანის სულთანმა, მიადგა ქალაქ ანისის კარს და მის მაცხოვრებელთ თავზარი დასცა. 30 დღის შემდეგ მელაკუდასავით გასაიდუმლოებულად მიადგა და დაარტყა მეფე გიორგის, მისი ნადავლი ხელთ იგდო და თავის სამყოფში დაბრუნდა.²³¹

სამუელ ანცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1163 წ.]

Ապა գաიარაძიოქ ქნაქ სოქთანნ ლორაასანა, სქნაქ ჰ იონნ ქაიარაქა ანოქ სი დაქიორნეიქ ცქნასქიქ სორა, სი სქთ სასქაი სათოქც იარაძაქ აქქსარქ ჰიქ იქ სქნაქ სარაქნაქ სათანანსქ სორაქ, ცქი სქქ აქსაქანქქქ ონქნ ხოქანსქ აქიქნ ოქოქ, იქ საიქნსაქ სქსაქსქანსა, სასქნ.²³²

ამის შემდეგ ხორასნის სულთანმა შეყარა ჯარი, მიადგა ქალაქ ანისის კარს, [და] თავგარი დასცა მის მაცხოვრებელთ და, ვერარა ავნო რა მას [ქალაქს], შემდგომად მცირედთა დღეთა დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, რამეთუ თავად უფალი იცავდა [ქალაქს] თავისი მფარველი ხელით, რომელიც კურთხეულია უკუნისამდე, ამინ.²³³

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი

[1163 წ.]

შემდგომად ამისსა სულტანი და ათაბაგი ყოვლითა ძალითა მათითა და სპითა მათითა აღვიდეს გელაქუნად, მომტყუებელი ძალისა მოვიდა და მოადგა კართა ანისისათა, და ზემოთ შაჰარმენი და ყოველი ჯელმწიფე არაბეთისა. მას ჟამსა შინა ანისსა განამტკიცებდა თორელი, დიდი და სახელგანთქმული მოლაშქრე, და განამზადნა საბრძოლველნი და მანქანანი, მრლუველმან და მარბიელმან და ამოჯრებელმან გარეთთა ქუეყანათამან. ესე ამბავი ვითარ მოისმა ქუეყანასა ამას, და მიიწია წინაშე მეფისა, რომელი მცირედითა ლაშქრითა, მონადირე და მხიარული, დგა შორის მათათა ლორისა და დმანისისათა. რომელსა წინაშე მოსრულ იყოცა მოციქული სულტნისა, კაცი მოგვ და ტრელი, მეცნიერი საქმისა, ამხილველი და გამომხილველი ლაშქართა დგომისა, ვითარ ითქმის ინდოთა აღწერილსა ქილილა-დამანასა შინა იგავი ბუთა და ყუავთა, ეგრეთვე ამან, სახედ ყუავისა გამომცდელმან ლაშქართამან, მოისხნა ფრთენი და აფრინდა, და მივიდა წინაშე სულტნისა და ათაბაგისა, და მეტყუელმან ესრეთ თქუა: „აჰა, ჟამი კუალად-გებისა ჩუენისა. უკუეთუ აწ არა მიხუდეთ, სხუა ჟამი ველარა ჰპოვოთ.“ ვინათგან იხილა მცირედითა მდგომი, და განლაღებული ამას ზედა ძალითა შემმართველითა მკლავ-მაგრისა, სუე-ამაღლებულისა მეფისა წარმმართველმან ლამისამან, ჟამსა განთიადისასა მიძინარეთა ზედა დამსხმელ ექმნეს ესრეთ, რომელ ძლითლა იჯუმია სწრობა შეჭურვისა და ამჯედრებისა. ამას ზედა ივანე ამირ-სპასალარმან და სხუათა დიდებულთა კნინლა და შეპყრობისა სახედ წარმოიყვანეს და გამომართეს მეტყუელთა ამისთა: „ნუ უკუე, მეფეც, ჟამი არს ომისა, და ჟამი არს სივლტოლისა, ვინათგან ყოველსავე საქმესა ჟამი მიაჩანს. რამეთუ ოდესმე აღექსანდრეცა იძლივა დედაკაცისა მიერ, და ეგრეთვე სამბსონ-დალილასაგან და სოლომონ სიბილასაგან“. და სხუანი სახენი ჯელმწიფეთა ძლეულებისანი წინაუყენეს. „ნუ უკუე რათამე განვარისხეთ ზე-მეპყრი შარავანდედობისა შენისა და საწთოდ იმამებრივა მამამან ძისა სწორად აღზევებულსა ძესა დავითიანსა ზედა. ვინათგან იგი საულისაგან იდევნებოდა, მეფე და წინასწარმეტყუელი, უფროსლა მამად ძისა ღმრთისა განჩინებული. აწ ჩუენცა თავსმდებელთა ვიჯუმით სივლტოლა, და კუალად შემძლევემან ძლევათამან ჩუეულებითავე მოგუაგოს უძლეველობა“. და ესრეთ იძულებითა წარმოყვანილი და გამომართებული მრავალგზის იგი და მისნი მოყმენი რაზმსავე შინა იპოვნეს გარეუკუნმქცეველნი და დამჯოცელნი სპათა მისთანი, რომელთა ესევეთარი სიმჯნე, – უცხო და განსაკრთომელი საქმე [იხილვა, რამეთუ] არა დიდებული, არა აზნაური, არა ვარგი და საცნაური აზნაურის ყმაცა დაკლებულ იქმნა მათ ლაშქართა შინა, თვნიერ ერთისა ჟუარისმტვირთველისა ქანის ძისა და ერთისა ბედითის კაცის აზნაურის კიდე, გარნა ჟუარი წარმოყვანებულ იქმნა მშვდობით.²³⁴

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1164 წ.]

في سنة ٩٥٥ في جمادى الاولى دخلت الكرج مدينة آنة واخلوها ووصل شمس الدين الدكرز وملكها واقام بها اياما وعاد اليها بعض من بَعَدَ عنها وشرع في عمارتها وانصرف شمس الدين الدكرز الى باب مدينة جنزي عزم على لقاء الكرج وفي هذه السنة اوقع الامير ابراهيم صاحب سرماري بالكرج وقعة عظيمة وقتل منهم خلقا كثيرا واسر جماعة من كَرَّاجم وفي آخر السنة سلّم شمس الدين الدكرز آنة الى الامير شاهشاه اخي الامير شداد وفضلون اللذين كانا أصحابا من اولاد منوجهر.²³⁵

559 წლის ჯუმადა ალ-ავვალის თვეში (27.III-25.IV 1164 წ.) ქართველები [კვლავ] შევიდნენ ქალაქ ანისში და [შემდეგ] დატოვეს ის. მოვიდა შამს ად-დინ ელდიგუზი, დაეუფლა ქალაქს და იქ რამდენიმე დღე დაჰყო. შემდეგ წავიდა და ქალაქს მისგან გარიდებულთა ნაწილი ისევ დაუბრუნდა და დაიწყო მისი შენება. შემდეგ შამს ად-დინ ელდიგუზი ქალაქ განჯის კარებისკენ გაემართა, საიდანაც ქართველთა შესახვედრად დაიძრა...

ამ წელს (30.XI.1163-17.XI.1164 წ.) ამირა იბრაჰიმმა, სურმარის მფლობელმა დაამარცხა ქართველები, დახოცა მათგან ბევრი და დაატყვევა მათი რამდენიმე დიდებული.

ამ წლის ბოლოს შამს ად-დინ ელდიგუზმა გადასცა ანისი ამირა შაჰანშაჰს – ამირა შადდადისა და ამირა ფადლუნის ძმას, მინუჩიჭრის ვაჟებს, რომლებიც განაგებდნენ ანისს.²³⁶

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი

[1164 წ.]

შემდგომად ამისა უბოძა ანისი თვისსავე მემამულესა და ითაყუნა თავისა თვისისა ყმად. და თვთ შემოებუეწა ელდიგუზ ათაბაგი და ჩამოდგა შუა სულტანსა და ქართველთა, და ითხოვა ზავი. აქეთ დედოფალი რუსუდან, და მათი, სულტნის ცოლყოფილი, ჩამოდგა, და შეიქმნა მშვილობა და ზავი ჟამ რაოდენმე.²³⁷

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1164-1173 წწ.]

იძ-ძ (1163) թվին Ե[ղ]կույզ աթափասն ի Յանի ի սնծն Գորգէ Էստ գնա.²³⁸

612 (1163) წელს ელდკუზ ათაბაგი [მივიდა] ანისში [და] დიდი გიორგისგან აიღო ის.²³⁹

მეფე გიორგი III ხელმეორედ იერთებს ანისს

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი

[1164-1173 წწ.]

უღონო იქმნეს ლაშქარნი და დიდებულნი ამის სამეფოსანი, მკადრებელნი [იტყოდეს] ესრეთ: „არა არს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თვნიერ ლაშქრობისა და რბევისა“. და მომსმენელმან მეფემან წარსცნა ზავნი და ფიცნი შინა, და ესრე სახედ ილაშქრა: ლიხთ-იქით ყოფასა შინა დამსკუნელმან ლაშქრობისამან და ერთსა დღესა შინა პაემან-შემქმნელმან უბრძანა ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, მესხთა და თორელთა – კარისა და აშორნისა, და ამირ-სპასალარსა და სომხითართა – მტკუარს აქეთ ვიდრე განძამდის; თვთ

ხასაგანიანთა, ლიხთ-იმერთა და ქართველთა – განძას დამართებით მტკურის პირი იმიერ და ამიერ ხოლთამდის, ჰერთა და კახთა – ალაზნის შესართავით ვიდრე შარვანამდის. იქმნა ესევეთარი უცხო ლაშქრობა, რომლისა სი[ვ]ქე არაოდეს ვის ეხილვა.²⁴⁰

წმ. ბასილი დიდის სწავლანი (ვენეცია, მხითარიანთა კონგრეგაციის ბიბლიოთეკა, №314), ანდერძმინაწერი

[1173 წ.]

სწათნ ღარაღი არხინაქისკიყისი აყან ასათიადარასკ სრეარანი, ირ ესთ სანქსანსკასთ ცხითიქსან ქერნიე იქითანან` სესაქ ი ცაითონ ზოჯენუ, სეს ესთ აჯიონიე ხიციუნ ასათიონქ ქერათხთიჯ ხანაქან ზრქათი(ნ)სრქიგ ხაქიგ, ირ ენქ ცაითანსაი ზრქათიონსანს ქრავ, ქაჯიონსაქ ცაქთი სწათნ ზრქათი: ... ს ხანაქან აცათავ, აქი ს ზრქათიონსკან იასთი სრანათრავ ს ქანსნსკონ ქრანსსს ს ი ცოცასკეს სორქი ს რარხსქე ზრქათიონს ოთითონსაქ, ირ სქ ქაჯქ ზრქათიონსკან მსრქიგ სორქისაქ აცქი ზრქათიონს, ირ გოცანსქ ცოქი ხარგ ხიციგ ს სორქქე ქიციგ სანქსანსკან სქე ათ ამსნსსსან, ათ ხნოთი ს მსრქათი ოქსთა სორქი: ზან ცქ ამსნსკან სიქი, ირ ი სანქსანსკან სორა ჰინსაქ სქი ს სორავსაქ სქი, ი სორავ სორა აყაქათონსაქი ს სორქქე ქერათი, სქი ს მსრქი ცაითი ს სქი ს ცაითონ ასთი სნქისკან ქრქათი სორანს, ს ი სორქი სქი სქი, ს სქი ს ცაითონ ოქონს, ქსან ცქ ქანსკან სიქი სქი სორქი მსქი სყასაქარქი ოქონს სორა ხორანსქ.²⁴¹

მეუფე ბარსელმა, ამ ღმრთის სამკვიდრო წმიდა ალაგის მთავარეპისკოპოსმა, რომელიც, ღმრთის განგებით, ხაჩენის მხარიდან გამოსული, სულიწმიდის შეწევნით, ქართველთა სამეფოს ხელისუფლების ქვეშ მყოფი მთელი სომხური საქრისტიანოს გამგებელი გახდა, დაიჭირა რა ტახტი მეუფე გიორგისა... იყო პატივდებული ყოველთაგან [მისი] ღირსების შესაფერისად, მეტადრე კი დიდი ამირსპასალარის ივანესა და მისი მეუღლის, ღმრთისმოყვარე დედოფალ რუსუდანიანსაგან, რომელიც ჩვენი დამცრობილი ტომის მეფეთა გვარიდან, ბაგრატუნთაგან იყო; რუსუდანიანმა გამოიჩინა თავისი წინაპრებისეული გულმოდგინება და მათი სიყვარული ყოველთათვის განაახლა, მახლობელ თუ შორეულ წმიდა ძმობათა მიმართ. რადგან ყოველი ადგილი, რომელიც მის წინაპრებს აქმენებინათ და შემდგომ დამცრობილიყო, მის დროს კვლავ განაახლდა და გაბრწყინდა ჩვენს გავარსა თუ მათი საკუთარი ქალაქის ანის გავარში და თვით ანიშიც, აგრეთვე დვინის გავარში, რადგანაც მისი ქმრის, დიდი სპასალარის ივანეს ძალაუფლება და შიში ყოველგან აღწევდა.²⁴²

ალ-ფარიკი, მაიაფარიკინის ისტორია

[1174 წ.]

في شهر ربيع الاول من سنة ٥٧٥ ق صد الكرج أنه وحاصروها إياما واخذوها من الأمير شاهنشاه اخي شداد ونهبوها ونهبوا كل ما كان فيها ورتبوا فيها واليا من قبلهم وحصلت من ولاية الكرج²⁴³

570 წლის რაბი' ალ-ავვალის თვეში (1174 წლის ოქტომბერი) ქართველები გაემართნენ ანისისკენ, რამდენიმე დღე შემოეწყვენ მას, წარუღეს ის ამირა შაჰანშაჰს – შადდადის, ფადლუნის ძმას, გაძარცვეს ყველაფერი იქ, შემდეგ კი [ქალაქში] თავისი მხრიდან მმართველი დანიშნეს და გახდა ის ქართველთა სამფლობელო.²⁴⁴

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1174 წ.]

ჩ ქნეხარჩი უსანი ხი ნიხე ზიხინ ლაო ჴიოიღ ვანიხ ნიქიოიღ ანცამ, 'ი საიქიოი ჴიანიხი ამჩი უსასაყარჩი, ვი ხინნ ნასივი 'ი ნინა, ხი არასიღ ვიქიოიარძ პრიასიონიხი, ხი ვანიხნიუ ამჩიასი თარაი ენიქ ჩი რიქსაი, ხი აი ეღ ხი იარძაი ანიქინ: ზი იონაი ვაიუ ამნიასი **ი**ოიქსასიანიასი' ხაიარხეგანი 'ი მი, ვანიქსაიანი კიჯნეგაი სიოთანი' ენიქ ხინნეანი ასიდა ვანი 'ი ქანი, ხი ასიენი ვიონი **ი**ჩიასი: **ჩ**ასი **ჩ**ანიხ კანიგაი თაი ვეიოიარძ 'ი **ი**ოიქინ, ხი ეღ აჯიოქეგაი ვიონი. ვი ხინასი უარქანი ხი ვიოიუგანი, ხი ვნიასი სიოთანი ხი აქსარასი ჩი სიოთაქიოქეგაი, ხი ასიონი ნიქიქანი 'ი მიოი ამჩი: **ჩ** ნინი ქანიანიასი ხი 'ი ქანიანი **ი**აროიგ ანძ ხიქსანი ასიქიასი ხი ხნი 'ი ქანი. სა ლი ნიქსაი ნიქსიოიქსი უარქანი თინანი **ჩ**აროიქი, იქი ასიქსაი ვეიოიარძ **ქ**არაგ, ხი ხი ქიქსანი ნინა ამჩიასი, ხი ასი ვანი ხი ხიქსიანიასი ხაიარ იასიქსანი: **ი**ასანი ქანიანიასი ქასიანიასი **ჩ**ანიხ ვიქსიოქინი ჩი, ვიქიოიოიქი **ი**ასიოიქინი ჩიქსანი ვიქსანი ხი ვიოიქსი ქასიანიასი ხინნი ქანიოქეგაი' ხიქსიასი ასიანიანი ვეიოიარძ...²⁴⁵

623 (1174) წელს [მეფე] გიორგიმ მეორედ აიღო ანისი ამირსპასალარ ივანეს წაქეზებით, რათა თვითონ დამჯდარიყო იქ და ტყვეობიდან გაეთავისუფლებინა ქრისტიანები. მეფემ თავისთან წაიყვანა ამირა შაჰან-შაჰი, რომელიც უკან აღარ დაბრუნებულა. ეს ყველაფერი ესმათ თურქებს, გაერთიანდნენ, მოიწვიეს სულთანი ალფ-არსლანი, მოვიდნენ ანისში და ააოხრეს შირაკის სახლი. ივანეს უნდოდა მიეცა ქალაქი თურქებისათვის, მაგრამ არ გამოუვიდა ეს საქმე, რადგანაც ქალაქმა გაიგო და გაფრთხილდა. სულთანი და მისი ათაბაგი წავიდნენ სირცხვილით და გარდაიცვალა ორივე ერთსა და იმავე წელს. იმ დროს კარის ციხიდან გამოვიდა დიდი მთავარი აპირატი და მოვიდა ანისში. ის იყო ქალაქის ეპისკოპოსის, მეუფე ბარსელის, ძმა, რომლის თხოვნით ქართველთა მეფემ გამოსცა [ქალაქი] ამირასაგან ათას შვიდას დრაჰმანად. იმ დროს გამოავლინა ივანემ თავისი ბოროტება. მან გადმოიბირა მეფის ძმისშვილი დემნა და ბევრი აზნაური, გადაწყვიტა მოეკლა მეფე...²⁴⁶

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1174 წ.]

ანი ვაროქი ქსიოთინ ვანიხ ხი ხი ვანი **ჩ**ანიხი.²⁴⁷

კვლავ აიღო [ქართველთა მეფე] გიორგიმ ანისი და გადასცა იგი ივანეს.²⁴⁸

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1174 წ.]

ჩ **ნი** (1174) ლაო ქსიოთინ ვაროქი, ასიქსაიასი **ი**ასიოიქინი, ვანიხ ხი ხი ვანი **ჩ**ანიხი.²⁴⁹

623 (1174) წელს კვლავ აიღო გიორგიმ, აფხაზთა მეფემ ანისი და მისცა ის ივანეს.²⁵⁰

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1175 წ.]

ჩ **ნი** (1175) ზიქინ აქსარასი ლიქსიოქნი ასიქსარასი ვანიხ ხი ასიქსარასი **ი**ასიოიქინი ხიქსიქსი **ი** **ი**ჩიასი ვასიოქი, ენიქ ნინი ხი ვანიასიქსი ხი ანიქსანიასი იასიანიოქინი **ი** **ჩ**იქინ ასიოთსი ხინნი, ხი სიოთანი, ხი ასიქსი **ი** ასიანიასი.²⁵¹

624 (1175) წელს ათაბაგმა ელტიკუმმა გარემოიკვა ანისი, ააოხრა მრავალი ეკლესია შირაკის მხარეში, მასთან ერთად ჯავახეთიც და მისვე დაბრუნებული დვინში თავად ჩაძაღლდა, აგრეთვე [ჩაძაღლდა] სულთანი და სხვა მრავალი დიდებული.²⁵²

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1175 წ.]

Ի ՈՒԳ (1175) գա աքաբակ Ելտկուցն եւ պաշարէ գԱնի եւ քակէ բազում եկեղեցիս ի Շիրակ, ընդ նմին աւերէ գԱխաբալաք եւ զՋալախնք եւ առժամայն դատնալով ի Դուին սատակի ինքն եւ սուլտանն եւ այլ բազում ի մեծամեծաց.²⁵³

1175 წელს მოდის ელტკუბ ათაბაგი და ალყას შემოարტყამს ანისს და ანგრევს მრავალ ეკლესიას შირაკში, ასევე არბევს ახალქალაქსა და ჯავახეთს და უმალ ბრუნდება დვინში, კლავენ მას და სხვა მრავალ დიდებულს.²⁵⁴

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1176 წ.]

Ի ՈՒԷ (1176) թուին խաւարեցաւ արեգակն ի ԺԱ սաբիլի, յատուս կիւրասէի յերկորդ ժամո՛ւ՝ մինչեւ աստեղք երեսեցան: Ի նոյն ամի Ափխազագ թագաւորն դարձոյց գԱնի առ իւր տեսարսն.²⁵⁵

1176 წლის თერთმეტ აპრილს, კვირა დღის მეორე ნახევარში, ვარსკვლავების გამოჩენამდე, მზე დაბნელდა. იმავე წელს აფხაზთა მეფემ დაუბრუნა ანისი თავის მფლობელებს.²⁵⁶

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1176 წ.]

Ի ՈՒԵ (1176) դարձուցանէ Ափխ[აզაგ] թագաւորն գԱնի առ իւր տեսայւսն.²⁵⁷

1176 წელს აფხაზთა მეფე ანისს უბრუნებს თავის პატრონს.²⁵⁸

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1177 წ.]

Եւ Էին միաբան ամենայն գլխաւորք եւ ազատաք Վրաց ընդ Իվանէի եւ ամենեքեան համագումո՞ղ դիմնալ եկեսալ Էին առ նա յԱգարակն դարդաս՝ Քարթլիս Հերիսաւրն եւ Ղուրգաւարքն եւ Ջալախուրքն. Կախայն եւ որդիք իւր եւ Կամրագէլն մեծ եւ Ջազեւենայն եւ Տաշաքիքն եւ Կայենեցին Հասան եւ Անեցին Գրիգոր Ասլիբատեանց, որոց զօրքն Էին թուով աւելի քան զ 30.000: Իսկ թագաւորն Գեորգի միայն առանց զօրաց կայ ի Տփղիս, եւ կոչէր առ ինքն զՏփղախ ուն Խուպասար անուն. եւ եգիտ արս իբր հինգ հազարս. եւ այլ ոչ ունէր օգնական գոք: Ապա իբրն լուսն գնուտն արքային ի Տփղիզ եւ գամրանայն նորա անո՞ղ ոչ գնացին ի վերայ նորա. այլ սպասէին եւանէլ նմա անտի: Եւ մինչ յերկարեր գործն, որպէս օրէն է մարդկային անհաստատ բարուց, ել մեծն Կամրագէլ ի միաբանութենէ նոցա եւ գնաց ի Ծածուկ առ Գեորգի: Ձայն տեսնալ եւ Գրիգորի Մաժիստորեանց՝ եւ նա գնաց եւս առ Գեորգի. նմանապէս եւ այլքն, մի մի սկսան քամիլ եւ գաղտագողի գնալ առ թագաւորն: Եւ այնուիեստն սկսաւ զօրանալ կողմն Գեորգիի. եւ նուագիլ կողմն Դեմնային: Քանզի որք երթային առ Գեորգի՝ մեծաւ պատուով ընդունէր եւ անշափ պարգևօք խրախացուցանէր, եւ գամենայն Հայրենիս եւ փարթաւութիւնս Օրբէլեանց խոստանայր տալ նոցա.²⁵⁹

და იყვნეს ერთობით ყოველნი თავადნი და აზნაურნი იოვანეს თანა, ყოველნივე იგი ერთ გუნდ მისრულ და მიწვევულ მისსა აგარაკსა დარბაზისასა: ქართლისა ერისთავნი ყორყორელები, ჯავახნი, კახნი და შვილნი მათნი და კამრაგელი დიდი და ჯაყელ მემნა და ტაშირელები და კაინელი ჰასან და ანელი გრიგოლ აპირატეანი, რომელთა სპანი იყვნეს რიცხვით უფროს

ოცდაათი ათასი. ხოლო მეფე გიორგი მარტო იყო ტფილისს თვინიერ სპათა და მოუწოდა თავისად ყივჩაყსა ერთსა, ყუბასარ სახელდებულსა, და მოიპოვნა კაცნი ვითარ ხუთას ოდენ და სხვა არავინ აქვდა შემწე ვინმე. და ვითარცა ესმათ შესლვა მეფისა ტფილისს და სიმაგრე მისი მუნ, არა წარვიდენ მას ზედა, არამედ უმზირდეს გამოსლვასა მისსა მუნ. ხოლო ვითარცა განუგრძელდათ საქმე, ვითარცა წესი არს კაცთა კეთილად დაუმტკიცებელთა, განვიდა ერთობისაგან მათისა დიდი იგი კამრაველი და ფარულად წარვიდა გიორგისა. და ესე ვითარცა იხილა გრიგოლი მაჟისტროსიანმან, იგიცა წარვიდა გიორგისა. და ესრეთ იწყეს სხვათაცა თვითოეულთა ფარულად და განპარვით წარსლვად მეფისა თანა. და ამისა შემდგომად იწყო განძლიერება გიორგისა კერძომან და მოკლებულ იქმნა კერძო დიმიტრისა. რამეთუ რომელნიცა მოვიდიოდეს გიორგისა, დიდითა პატივითა შეიწყნარებდა და უზომოთა ნიჭითა მხიარულ ყოფდა და ყოველთა სიმდიდრეთა და მამულთა ორბელიანთასა აღუთქმედა მიცემად მათდა.²⁶⁰

მრავალთავი (ერევანი, მატენაძარანი, №3377), ანდერძმინაწერი

[1185-1188 წწ.]

Ջևղայրն սնր Քառասունքն, կրասնատրասկան կարգաւր պատուեսալ, որ գնիւք կագնութեան սորա եքեր ի Տիխեսաց և գաղ և կոճակ յԱն(յ), յիշեսչիքի Քրիստոս.²⁶¹

ძმა ჩვენი ქარასუნქი, სჯულიერი წესით პატივდებული, რომელმაც ხელნაწერის დასაკაზმი მასალა მოიტანა ტფილისიდან, ხოლო რგოლი და ღილი ანისიდან, მოიხსენე ქრისტეს მიმართ.²⁶²

ანისი მეფეთ-მეფე თამარის გამობისას

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[XII-XIII სს. მიჯნა]

Յատրս ժամանակացս այսոցիկ էին փառատր իշխանքն Ջաքարէ և Իւանէ... Եւ յատրս Քամարին ստաւէ փառատրեցան, և ևտ նոցա գԼօռէ. և ինքեանք քաջութեամբ իրեսանց քափեցին ՚ի Թուրքաց յովվ բերդս և գաւառս ՚ի սող ժամանակի. քանզի ՚ի վեցհարիւր քառասուն թուին առին զերկիրն Շիրակայ. և վեցհարիւր քառասուն և հինգ, առին զԱնբերդ. և ՚ի վեցհարիւր քառասուն և ութ թուին առին զԱնի. և ՚ի վեցհարիւր յիսուն թուին առին զԲՀնի. և ՚ի վեցհարիւր յիսուն և երկու թին առին զԴուին. և ՚ի վեցհարիւր յիսուն և հինգ թուին առին զԿարս՝ թագատրին. և սպա զԳեւորաբակս և զՉարեքն. և ևլ անուն նոցա ընդ ամենայն երկիր: Բայց Իւանէ խաբեսալ ՚ի թագուիւոյն Քամարայ՝ տկարացաւ ՚ի հաստոյն...²⁶³

ამ დროს ცხოვრობდნენ სახელოვანი მთავრები ბაქარია და ივანე... ისინი განსაკუთრებით დაწინაურდნენ თამარის დროს და [მან] უბოძა ლორე. მათ თავიანთი მამაცობით მოკლე დროში წაართვეს თურქებს ბევრი ციხე-სიმაგრე და გავარი: 640 (1191) წელს აიღეს შირაკის ქვეყანა, 645 (1196) წელს ანბერდი, 648 (1199) წელს ანისი, 650 (1201) წელს ბიჯნისი, 652 (1203) წელს დვინი, 655 (1206) წელს ყარსის სამეფო, შემდეგ გეტაბაქსი და ჩარექი. მათ სახელი გაითქვეს მთელ ქვეყანაზე. მაგრამ ივანემ, შეცდენილმა თამარ დედოფლის მიერ, შეიცვალა სარწმუნოება...²⁶⁴

კირაკოს განმაცემი, სომხეთის ისტორია

[XII-XIII სს. მიჯნა]

Յատուր ժամանակաց Թագաւորութեանն Լևոնի Հայոց արքայի էին յԱրևելս երկու ողբարք, որդիք Սարգսի բարեպաշտ իշխանի, որդոյ Վահրամայ, որդոյ Չաքարիայ, որ հատուածեալ ի քրդաց ի Բաբիրական խելէն, անուն առաջնոյն Չաքարէ, և երկրորդին՝ Իւանէ, արք քաջք և ճոխք իշխանութեամբ, պատուեալք ի Թագուիտյն վրաց, որ Թամարն կոչէր, դուստր Գիորգեայ քաջի, որդոյ Դեմետրէի: Եւ Չաքարէ էր գորավար վրաց և Հայոց գորուն, որ ընդ ձեռամբ Թագաւորին վրաց, իսկ Իւանէ՝ աթաբակութեան պատուով: Մոքա բազում մարտս քաջութեան ցուցին, քանզի զբազում աշխարհս Հայոց, զոր ունէին պարսիկք և տաճկունք, առին ի նոցանէ յինքեանս՝ զգաւառս, որ շուրջ գծովուն Գեղարքունոյ, և զՏաշիր, և զԱյրարատ, զԲջնի քաղաք և զԴուին, և զԱնբերդ, և զԱնի քաղաք, և զԿարս, և զՎայոց ձոր, զաշխարհն Միւնեաց և որ շուրջ գնովս են բերդք, և քաղաքք, և գաւառք. հարկատուս արարին և զտուտանն Կարնոյ քաղաքին. անբեցին և ըզբազում գաւառս Պարսից և զԱտրպատականո. ընդարձակեցին զասիմանս իրեանց յամենայն կողմանց: Այսպես և միս իշխանն, Չաքարէ անուն, և եղբայրն իր Սարգիս, և միս Սարգիս, հայրն Շալուէին ի Իւանէի, ազդականք մեծ իշխանացն, ձեռնութեամբ նոցին՝ առին և նոքա բազում գաւառս ի պարսից և բերդս ամուրս՝ զԳարդման, զՔարիհերձ, զԵրզնկանք, զՏաւուշ, զԿաճտրէք, զՏէրունականն, և զԳագ և զՇամքոր քաղաք ի նեղ Լարկ, զոր յետոյ Լառ որդի նորս Վահրամ, հայրն Աղբուիւն, պսպն Վահրամայ, Չաքարէի և Իւանէի... զի Իւանէ խտտորեցաւ յազանդն Քաղկեդոնի, յոր կործանեալ էին վիրք, զի սիրեաց նա զփառսն մարդկանց առաւել քան զփառսն աստուծոյ, հրապուրեալ նա ի Թաւուիտյն՝ որ Թամարն կոչէր, ի դասերէն Գիորգեայ, իսկ Չաքարէ յուղափառութեանն եկաց, զոր դասանն հայք.²⁶⁵

Սոմեխտա մեղոս, Լեւոնոսի Գեղոսիս ալմոսացլեթում օրի ժմա Եկո, Լիրսեղու Իմսան Տարցիսի, Վաճրամիս ժիս, Բաբարիաս Վաճիս Մեղլեթի, Լոմեղից լիւրտուղ Բաբարաբեանի լոմս Գամոլեկո. Բիրեղ Վաճիս Բաբարիա Երթեա, մեղրեց կի Իճանե - մամալի Եւ ժլեղեմոսիլի կալեթի Եկեղեն, Լոմեղեթսալ թաթիլեց Տեղեմա Տաբարտեղլոս զեղոլալի, Տաբեղալ լոմեղից մամալի Գիորցիս, զեղմեթրեց Մեղլիս ասղու Եկո. Բաբարիա լարտեղլոտա Եւ Տոմեխտա ճարիս Զորալարի Եկո, Իճանեց կի աթաթալիս լոնամեղեթոթա Եկալա. մաթ Բեղր Բրժոլաում Գամոլալեղիլեց Տիմամալե Եւ ալլեց Տթարսեղլեթիսլեղան Եւ լաթիկեթիսլեղան Տոմեխտիս զլլի Նաճիլի, Լոմեղից մաթ Եկալաթ, կերժոլ զալարեթի Գեղարկունլիլի Մեղլիս ԳարՄեղո, լաՄիրի, աիրարաթի, լալալեթի Բճնի Եւ զեղնի, անԲերժի, լալալեթի անիսի, Կարսի, Վալոլլոլորի, Տիւնիկիս միճա Եւ Տիեթիմալարե, մաթ ԳարՄեղո լալալեթի Եւ զալարեթի. մաթ Բարկի զալակիլրեց լալալեթ կարիլիս Տղլոթանս; Գաթարլեղլեց Տթարսեթիս Եւ աթրթաթալեանիս Բեղրի մաթարե Եւ Կլեղա միմարտղլեթիթ Գաթարտոլլեց լալեղանտի Տաթլեղրեթի. մեղրե Իմսանի, Տաբեղալ զալարիա, Եկեղ լոլլեթա, Լոլլոլր զալրե միսի ժմա, Տարցիսի Եւ Տեղա Տարցիսի, Մալլեց Եւ Իճանեց մամա, զլլի Իմսանեթիս Նաթեթալեթի; Եւ մաթի զաթմարեթիթ մաթալ Եւ լլեց Տթարսեղլեթիսլեղան Բեղրի մաթարե Եւ զալլուլի Տիեթիմալարե: Գարժմանի, կաթրեթի, լալալումի, լարունալեանի Եւ զալի Եւ միմեղ մեղոլմարեթոթաում Իալալեց լալալեթի Մամլարի, Լոմեղից մոլլեղանեթիթ ալլո միսմա Մեղլեթա. Մեղլիս Տաբեղալ Եկո Վաճրամի, Լոմեղից ալլեղլալ մամա Եկո, Լոմեղից Վաճրամիս, Բաբարիաս Եւ Իճանեց թաթա Եկո... Իճանե Մեղլեղնիլ Ելնա լալլեղլոլրի Տղալլեթիթ [Լոմլոլլաթալ լարտեղլեթի Մեղլոլմիլ Ելնեղ]; Լալլեղան մալ ալլամիանլրի զլլեթա լլարո մեղլալ Եւ լլալալալա, Վլլարե լլմրտալեթրիլի զլլեթա. Եղի մոլլեթիլա զեղլոլլեթիթ, Տաբեղալ լոմարի, Գիորցիս լալլիՄեղլիթ, Բոլլո Բաբարիա Տոմեխտա մարտղլմալլեղլեթիլ ՏարՄեղլոլլեթիս Երտեղլուլ զարիա.²⁶⁶

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრეობა

[XII-XIII სს. მიჯნა]

მჭარგრძელმან ზაქარია, მანდატურთ-უხუცესმან და სპასალარმან, მისმან ძმამან, ივანე ათაბაგმან, აიღეს დვინი მეცხრესა წელსა მეფობისა მისისასა, ქრონიკონი იყო ოთხას და ცამეტი. მათვე აიღეს გელაქუნი, ბიჯნისი, ამბერდი და ბარგუშატი ზემოთ ანისთ და ვიდრე ხუაფრიდისა წიღამდის. არავის ასმია, არცა ყოფილა სხუა წველმწიფისა ყმა, ვითარ ესენი, ერთგულად მსახურებითა სვანნი და გამარჯუებულნი.²⁶⁷

ეპისკოპოსი სტეფანოსი, ქრონიკა

[1199/1200 წწ.]

ՈՒՆԸ/ՈՒՐԹ (1199/1200) Չաքարէ Էսո ի տաճկէն գԱնի. Ռ-ՄԳ Չաքարէ Էսո գԱնի.²⁶⁸

648/649 (1199/1200) წელს ზაქარიამ ანისი აიღო თურქთაგან. 1203 ზაქარიამ აიღო ანისი.²⁶⁹

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1198 წ.]

Չաքարէ եւ Իւանէ տիրեցին Հայոց եւ Վրաց եւ գԱնի բերդ առին ՈՒՆԸ քուին. ՈՒՆԸ քվին 1198 Չաքարէ եւ Իւանէ առին գԱնբերդ.²⁷⁰

647 (1198) წელს, ზაქარიასა და ივანეს უფლობისას სომეხთა და ქართველთა [ჯარმა] ანისის ციხეც აიღო. ზაქარიამ და ივანემ აიღეს ანბერდი 647 (1198) წელს.²⁷¹

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1199 წ.]

Չաքարէ Էսո ի տաճկէն գԱնի.²⁷²

ზაქარიამ ტაჭიკთაგან აიღო ანისი.²⁷³

ანონიმი სებასტიელი, ქრონოგრაფია

[XII-XIII სს. მიჯნა]

Յատուրս թագատրութեանն Լեւնի եկն յարեւելս Բ (2) փատատր իշխանքն Չաքարէ եւ Իվանէ, որդիք Սարգիս բարեպաշտին եւ Իւանի որդոյ վահրամայ, որդոյ Չաքարէի, որ ի Քուրդ ազգէ ի Դաբիբական ինէլ, պատուեալք ի թագուհոյն ի Վրաց ի Թամարայ, որ Էր դուստր Գեորգայ քաշի: Սոքա քաշութեամբն իրեանց թափեցին բերդերս եւ գաւառս ի Թուրքաց՝ ի քվին ՈՒՆ (1191) առին գերկիրն Խլաթայ, ի քվին ՈՒՆԹ (1196) առին գԱնբերդ, ՈՒՆԸ (1199)՝ գԱնի, ՈՒՄ (1201)՝ գԲջնի, ՈՒՄԲ (1203)՝ գԴվին, ՈՒՄԷ (1208)՝ գԿարս եւ գայլ բագում տեղիս: Բայց Իւանէ խաբել ի թագուհուն Թամար[այ] եղև Վրացի եւ այն յաջող եղև ընթոնցս գերի ի Խլաթ: Եւ եղբարն Չաքարէ արիական անուամբն ազատեցս, տուեալ գդուստր իր ի կնութին Աշրաֆին, տեսոն Խլաթայ: Իսկ Չաքարէ եկաց հաստատուն ի հաւատն.²⁷⁴

ლეონის მეფობის დღეებში მოვიდა აღმოსავლეთში ორი სახელგანთქანი იშხანი, ზაქარია და ივანე, ძენი სარგის კეთილმსახურისა და ივანესი ძისა ვაჰრამისა, ძისა ზაქარიასი, ქურთთა გვარრიდან დაბირის ტომიდან, პატივსაცემნი ქართველთა დედოფლისა თამარისა, რომელიც იყო მამაცი გიორგის ასული. მათ თავიანთი მამაცობით დასცეს მრავალი ციხე და გავარი თურქთაგან: 640 (1191) წელს აიღეს ხლათის ქვეყანა, 645 (1196) წელს აიღეს ანბერდი, 648 (1199) წელს

ბასილი ეზოსმოდვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი

[1206-1207 წწ.]

ხოლო წარმოვთქუათ ესეცა, რამეთუ ოცდამესამედ, გინა-თუ მეოთხედ, აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა საქმე კარისა. ხოლო დაშთომილთა მათ ითხოვეს დავითისგან, რათა თვთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვენ, რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათათვს გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ. მაშინ მოაწესენეს ესე ყოველი თამარს. ხოლო იგი მივიდა. და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშვილობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და დვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთვის მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თვთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე. რომელი-ესე ესრეთ იქმნა.²⁷⁹

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1205-1207 წწ.]

Իսկ Չաքարէ եղբայրն Իւանէի մնաց ՚ի սեփիական հաստն. սկայն կամեցաւ գտն Տիրամօրն եւ զխաչին ՚ի պատկեր ասորն տօնել, եւ զճրագաւոյցն շուծանել, եւ կրօնատրաց մի շուտել, եւ կենդանոյն պատարագ մատուցանել. եւ վրանով պատարագել ՚ի բացեալ՝ դպրօք եւ սարկաւագօք. վասն որոյ առաքեաց առ Լեւոն... Իսկ նորա յամեցուցին զպատասխանին... Եւ յերկպատասխանենն անտի հագի եկեալ ՚ի մի կամս՝ ամենքեան հասանութեամբ արարին պատասխանի... զի չէ, ասեն, արտաքոյ գրոց, եւ մեր Է սահմանդ հայրենի, եւ յանրանն եկեղեցոյ Է խանգարեալ: Բայց ՚ի յարեւելս միանգամ եւ երկիցս արար ժողով՝ կատարեալ արանց՝ ՚ի Լօտէ եւ յԱնի, եւ ոչ եղև ընկալեալ. գուցէ, ասեն, եւ ամենայն իրօք հարկեալ լինիմք գնալ զկնի աղանդոյն Յունաց եւ Վրաց.²⁸⁰

ხოლო ზაქარია, უფროსი ძმა, დარჩა ძველ და საკუთარ სარწმუნოებაზე, მაგრამ მოისურვა ღმრთისმშობლის და ჯვრის დღესასწაულები აღნიშნულიყო ხატის დღეს, სანთლის ანთება არ მოეშალათ, მორწმუნეთ არ ეჭამათ ხორცი, წირვა აღსრულებულიყო ცოცხლებისათვის, წირვა აღსრულებულიყო ღია კარავში მეფსალმუნეებითა და დიაკვნებით. ამ მიზნით მან მიმართა ლევონს... [მეფემ] დაავიანა პასუხი... ბოლოს გაუგზავნეს ერთსულოვანი პასუხი... რომ „ის არ ეწინააღმდეგება საღვთო წერილს და ჩვენ გვაქვს საკუთარი დადგენილება, რომლის [შესრულებას] ხელს უშლის ეკლესიის დაკნინება“. აღმოსავლეთში – ლორესა და ანისში ერთდროულად მოიწვიეს ორი კრება, მაგრამ არ მიიღეს [ზაქარიას წინადადება]. ამბობდნენ, „ამის შემდეგ ნამდვილად იძულებული ვიქნებით მივყვეთ ბერძენთა და ქართველთა სარწმუნოებასო“.²⁸¹

კირაკოს განძაკეცი, სომხეთის ისტორია

[1205-1207 წწ.]

Յետ այսորիկ իբրև խաղաղացուցին զաշխարհս իշխանութեան իրեանց յամենայն հինից, երբագնացան վանորայք, եւ պայծառացան պաշտամունք եկեղեցոյ, այլ ինչ Էամ գնտայ իշխաննՉաքարէ. զի տեսանէր զգօրս վրաց, որ ընդ թագաւորին իրում, զի իրաքանչիւր ոք ի նոցանէւոնէր ընդ իւր քահանայս, եւ յամենայն տեղիս մատուցանէին պատարագ, եւ ինքն ոչ ունէրեկեղեցի ի ճանապարհի, զի չէր սովորութիւն հայոց ՚ի բագում ժամանակաց, յորմէ հետէ բարձրան իշխանքն հայոց մեծամեծք ՚ի պարսից և յիսմայէլացոց բռնութենէն: Եւ նախատէին վիճք զհայք՝ ոչ ունել եկեղեցի ի ճանապարհի և անհաղորդ մնալ նոցա, և ոչ տօնել գտնու վկայիցն աստուծոյ յիրաքանչիւր ասոր կատարման: Վասն այսորիկ կարի յոյժ ցաւ էր նմա:

Ապա գրե թողթ և առաքե դեսպանս առ կաթողիկոսն Հայոց, Յովհաննէս անուն, որ ընդ այն ժամանակս ապստամբ էր ի Թագաորէն Լեւոնէ ի Հռոմկայն վասն իրիք պատճառանաց: Նմանապէս գրե և առ Թագաորն Լեւոն և ծանուցանէ նմա զխնդիրն: Ապա ժողովեալ արքային Լեւոնի զվարդապետս և զեպիսկոպոսս իւրոյ իշխանութեանն, հարցանէր վասն խնդրոյն Չաքարէի: Եւ նոքա յանձն առին, զի մի ելցէ նա արտաքոյ ուզգափառ հաւատոյն, որպէս զեղբայր իւր, և գրեն թողթ յԱրևելս այսպէս. Մեծ սպարապետ և շահնշահ արևելեան կաղանցն Չաքարիայ. ի խնդիր եղեալ եղծեալ և աղաւաղեալ կարգաց քրիստոնէից, որ ի ստրկութենէ այլասեռից, ժողով արարեալ վարդապետաց ք եպիսկոպոսաց, և հարց, և երիցանց, որք քննեալ գտին զխնդիրսնոր ... համաձայն առաքելական կանոնացն ոչ արտաքոյ: Վասն որոյ գլուխս կանոնաց դրոշմեալ առաքեցին Թուտվութ, որ են այսորիք. «Առաջին. Մատուցանել զպատարագն սուրբ դպրաւ և սարկաւագաւ, որպէս օրէնն է: Երկրորդ. Տօնել զտօն արեւտեաց սրբոյ աստուածածին ի վեցն ապրիլի ամսոյ. յորումսուր և հանդիպի. և զտօն փոխման նորին ի հնգետասանն օգոստոսի ամսոյ, յորում սուր և հանդիպի. և զտօն սրբոյ խաչին ի չորեքտասանն սեպտեմբերի ամսոյ յորում սուր և հանդիպի: Նոյնպէս և զայլ տօնս վկայից, յորում սուր ի հադիպի՝ ըստ իւրաքանչիւր յիշատակի: Երրորդ. Պահել զճրագաւոյնցս սրբոյ յայտնութեանն և զատկին մինչև ցերեկոյն պահոք և ոչ այլ իիք լուծանել, բայց միայն ձկամբ և ձիթով: Չորրորդ. Ընդունել զնկարագրութիւնս պատկերի փրկչին, և ամենայն սրբոց. և մի խոտել զնոսա իբրև զպատկերս հեթանոսաց: Հինգերորդ. Պատարագ մատուցանել և կենդանեաց: Վեցերորդ. Կրօնատրաց միս ոչ ուտել: Եփներորդ. Ձեռնադրել դպիր և ապա յետ բազում ատուրց սարկաւագ, և ի կատարեալ հասակի ապա քահանայ: Ութերորդ. Միաբան կայ ի վանսն, և առանձին իրս ոչ ստանալ»... Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ Չաքարիայ, ժողով հրամայեաց առնել ի Լօռէ քաղաք՝ զեպիսկոպոսն Հաղբատայ զԳրիգորէս զիրեանց ազգական, և զեպիսկոպոսն Անոյ, և զեպիսկոպոսն Բջնոյ, և զԴունայ, և զԿարուց, և զայս որք դիպեցան: Նոյնպէս և զվարդապետս և զառաջնորդս վանորէից հանդերձ քահանայիք և այլ աշխարհական ամբոյխի, կամէր կանգնել զվրանն և պատարագ մատուցանել: Իսկ իբրև լուան և զիտացին զհրամանս կաթողիկոսին և թագաորին, ոմանք հաւանեցան, և կէսքն ոչ: Իսկ իշխանն Չաքարէ առաքեաց ի վանորայսն, որ ընդ իրեանց իշխանութեամբ էին, և տայր բռնութեամբ առնել զտօն փոխման աստուածածին, և վերացման սուրբ խաչին, ոչ ի կիրակէի, որպէս սովորն էին, այլ զպատկերն զինչ օր և էր: Բազում անմիաբանութիւնք և կոխք էին յեկեզեցիս, և լինէր փոխանակ ուրախութեան՝ տրտմութիւն, և փոխանակ սիրոյ ընդ միմեանս՝ ատելութիւն, մինչև ի սուրբ ևս մտաբերել միմեանց: Դարձեալ հրամայէր ժողով առնել ի մայրաքաղաքնյԱնի, որ ի Շիրակ գաւառի. և ժողովեցան վերոգրեալ եպիսկոպոսքն և վարդապետքն և ևս յորովք: Իսկ Չաքարէ կոչեաց զժողովն և խնդրէր ի նոցանէ ձեռագիր, զի արասցեն, զոր խնդրեր նա: Եւ նոքա ասեն. «Անհնար է մեզ առանց մեծ վարդապետին առնել զայդ»: Չի այսպէս կոչէին զնա սակս պատուոյ: Եւ առաքեցին առ վարդապետն Մխիթար և աղաչէին զնա զալ ի ժողովն, զի միաբան պատասխանի արասցեն զօրավարին... Իբրև եկն վարդապետն՝ առեալ իշխանն զերասանակս երիվարի նորա, տարաւ զնա առ զօրավարն: Իսկ նա իբրև իմացաւ զիրան, որ եղեալ էին առ ժողովն, մեղադիր եղև զօրավարին, թէ իշխանաբար ոչ էր մարտ առնել զայդպիսի իրս: Եւ առաքեաց առ ժողովն և ասէ. «Դուք հոգայք վասն ազգիս, զի մի այդպիսի սովորութեամբ խառնեցցին ընդ վիրս, և ես հոգամ վասն զօրավարիս, զի մի լիցի սա վրացի, իբրև զեղբայր իւր որում սպասեն վիրք: Արդ թէ այսպիսի է, ապա զի մեղադրէք ինձ, զի հրաման ունի ի կաթողիկոսէն և ի թագաորէն Լեւոնէ առնել զայս. և մեք թէ կամինք և թէ ոչ, սա ոչ դադարէ զայս առնելոյ: Արդ դուք դարձիք յիւրաքանչիւր բնակութիւնս և մեք աղաչեսցուէ զսա ոչ հանել զձեզ յեկեղեցեաց ձերոց և ի տեղեաց. և մեք զպաշտօնն, զոր մինչև ցայսօր պաշտեալ ենք, զնոյն պաշտեսցուք»: Իսկ անհրապասալարն Չաքարէ հրաման ետ գաղտնի, առանց զիտելոյ վարդապետին, մերժել զնոսա յօտարութիւն: Չոր զիտացեալ վարդապետին՝ զբազումս ի նոցանէ թափեաց դառնալ ի տեղիս իրեանց, և զայլսն յետ սակաւ

ինჯ ათოიგ ჩიანქ ნეყაყი ცირაქარქინ ჩრანან სთ იანიწყ ქ თნქი ჩინანგ: ჩსქ ღაყარქიყ ცქამანასქ სნაყ ჩოიგ ირჯაქ სსაქ' ნიწყაქა ქარნეყო, ირაქა სთამქ, რაყე სსქნეჩქნ სამნწყან ათაქინ ყაჯთამანაქქ ქარნეყან.²⁸²

მას შემდეგ, რაც [მხარგრძელებმა] დაიცვეს თავისი სამფლობელოები შემოსევებისგან, მონასტრები გამრავლდა და ეკლესიის თაყვანისცემა გაძლიერდა, ზაქარია ფიქრობდა სხვა რამის გაკეთებაზე. მან დაინახა, რომ მისი მეფის ქართველი მეომრების თითოეულ [სარდალს] მღვდელი ახლდა და ყველგან აღესრულებოდა წირვა, თავად მას კი არ ჰქონდა გადასატანი ეკლესია (რადგან ასეთი ჩვეულება სომხებს დიდი ხანია აღარ ჰქონდათ, მას შემდეგ, რაც დიდი მთავრები გააძევეს სპარსელებისა და ისმაილიტების ტირანიის გამო). ქართველები გმობდნენ სომხებს, რადგან მათ არ ჰქონდათ გადასატანი ეკლესიები, არ ეზიარებოდნენ [ლაშქრობის დროს], არ იხსენიებდნენ წმინდანებს, როდესაც მათი ხსენების დღე იყო. ეს ძალიან აწუხებდა ზაქარიას... ასე რომ, მან წერილი დაწერა და ელჩები გაუგზავნა სომხების კათოლიკოსს იოჰანესს, რომელიც იმ დროს სხვადასხვა მიზეზის გამო აუჯანყდა მეფე ლევონს ჰრომკლაში. მან ასევე მისწერა მეფე ლევონს და გააცნო თავისი თხოვნა... შემდეგ ლევონმა შეკრიბა მის დაქვემდებარებაში მყოფი ვართაპეტები და ეპისკოპოსები და ვითარების გარკვევა დაიწყო ზაქარიას თხოვნასთან დაკავშირებით. ისინი დათანხმდნენ, რომ ის [ზაქარია] თავისი ძმის მსგავსად არ განუდგებოდა ჭეშმარიტ სარწმუნოებას და შემდეგი შინაარსის წერილი გაგზავნეს აღმოსავლეთში: „აღმოსავლეთ რეგიონების სპარაპეტმა და შაჰინშაჰმა ზაქარიამ კითხვა დასვა ქრისტიანების სჯულის დარღვევასა და დამახინჯებასთან დაკავშირებით, რაც უცხოელებისადმი მონობის გამო მოხდა. [ეკლესიის] ვართაპეტები, ეპისკოპოსები, მამები და უხუცესები შეიკრიბნენ და განიხილეს მისი შეკითხვა და მიიჩნიეს, რომ ის შეესატყვისება ... სამოციქულო განჩინებებს და არ ეწინააღმდეგება მათ. შემდეგ დალუქეს და გააგზავნეს [აღმოსავლეთ სომხეთში] შემდეგი რვა კანონი: პირველი: წირვა უნდა აღასრულონ კურთხევის მქონე ღმრთისმსახურებმა და მღვდლებმა/დიაკვნებმა, როგორც ამას კანონი განსაზღვრავს; მეორე: ღმრთისმშობლის ხარება უნდა აღინიშნოს ექვს აპრილს, რა დღეც არ უნდა იყოს ეს. მიძინება უნდა აღინიშნოს თხუთმეტ აგვისტოს, რა დღეც არ უნდა იყოს ეს, ხოლო ჯვართამაღლება უნდა აღინიშნოს თოთხმეტ სექტემბერს, რა დღეც არ უნდა იყოს ეს. ამის მსგავსად, სხვა მოწამეთა მოხსენიების დღეები უნდა აღინიშნოს იმ დღეებში, როდესაც ეს ნამდვილად მოხდა ტრადიციული განმარტებების მიხედვით; მესამე: ქრისტეს ბრწყინვალე გამოცხადების და სააღდგომო მარხვები საღამომდე უნდა იქნეს შენახული და ხსნილი მხოლოდ თევზითა და ზეთისხილით უნდა იყოს; მეოთხე: მაცხოვრისა და ყველა წმინდანის ხატები მიღებული უნდა იქნას და არ უნდა გაიკიცხოს, თითქოს წარმართული გამოსახულებები ყოფილიყო; მეხუთე: წირვა ცოცხლებისთვისაც უნდა აღსრულებოდეს; მეექვსე: ღმრთისმსახურებმა არ უნდა მიიღონ ხორცი; მეშვიდე: ჯერ ღმრთისმსახურად უნდა ეკურთხო და მხოლოდ მრავალი დღის შემდეგ გაკურთხებენ დიაკვნად, ან მღვდლად; მერვე: ბერ-მონაზვნები მონასტერში უნდა ცხოვრობდნენ. არავინ [მონასტერში] ცალკე არ უნდა მიიღოს რაიმე“... ზაქარიას გაეხარდა ეს ყოველივე და ბრძანა კრება გამართულიყო ქალაქ ლორეში. მოწვეულ იყვნენ მათი ნათესავი გრიგორესი, ჰაღბატის ეპისკოპოსი, ანისის ეპისკოპოსი, ბჯნის, დვინის, ყარსის ეპისკოპოსები და სხვა იქ მყოფები. კიდევ მოწვეულნი იყვნენ ვართაპეტები და მონასტრის წინამძღვრები, მღვდლები და საერო პირები მრავლად. [ზაქარიას] სურდა, რომ კარავი გაშლილიყო და წირვა აღსრულებულიყო... ახლა, როდესაც ხალხმა მოისმინა და გაიგო კათოლიკოსის და მეფე ლევონის ბრძანებების შესახებ, ზოგმა გაიზიარა, სხვები კი არ დაეთანხმნენ... იშხანმა ზაქარიამ მის დაქვემდებარებაში მყოფ მონასტრებს უბრძანა ღმრთისმშობლის მიძინება და ჯვართამაღლება აღენიშნათ არა კვირაობით, როგორც ამას ბერები ჩვეულების მიხედვით აკეთებდნენ, არამედ რა დღესაც ეს დღესასწაულები დაემთხვეოდა. ეკლესიის წიაღში დიდი განხეთქილება და ბრძოლა გაჩაღდა;

სიხარულის ნაცვლად დარდმა დაისადგურა; ერთმანეთის სიყვარულის ნაცვლად სიძულვილი გაჩნდა, და იარაღიც კი აღმართეს ერთმანეთის წინააღმდეგ... ზაქარიამ კვლავ ბრძანა კრების მოწვევა შირაკის რაიონში, დედაქალაქ ანისში. ზემოხსენებული ეპისკოპოსები და ვართაპეტები და სხვები შეიკრიბნენ... ზაქარიამ მოიწვია კრება და მოითხოვა ფიცი დაედოთ, რომ ისე მოიქცეოდნენ, როგორც ითხოვდა. დამსწრეებმა უპასუხეს: „ჩვენთვის შეუძლებელია ამის გაკეთება დიდი ვართაპეტის გარეშე.“ რადგან ეს მხითარის მიმართ უპატივცემულობად მიაჩნდათ... გაგზავნეს მხითარ ვართაპეტთან და შეევედრნენ, რომ კრებას დასწრებოდა, რომ ერთსულოვანი პასუხი გაეცათ მხედართმთავრისთვის... როგორც კი ვართაპეტი ჩამოვიდა, იშხანმა მისი ცხენის უზანგს მოჰკიდა ხელი და მხედართმთავართან მიუძღვა... როდესაც [მხითარმა] შეიტყო, რა მოხდა კრებაზე, მან უსაყვედურა მხედართმთავარს და უთხრა, რომ ასეთი რამის იძულებით გაკეთება არ შეიძლებოდა. და კრებას ასე მიმართა: „ერს მიხედეთ, რომ ხალხი ქართველებს არ შეერიოს რაიმე წეს-ჩვეულებით, ხოლო მე კი მხედართმთავარზე ვიდარდებდი, რომ ის არ გახდეს ქართველი, როგორც მისი ძმა, რომელიც ქართველების სამსახურშია. რადგან საქმის ვითარება ასეთია, რატომ მსაყვედურობთ მე – განსაკუთრებით როდესაც მას აქვს კათოლიკოსის და მეფე ლევონის განკარგულება, რომ ეს გააკეთოს. ჩვენ კი მოგვწონს ეს თუ არა, ვერ შევუშლით მას ხელს აკეთოს ის, რაც უნდა. დაბრუნდით თქვენს ადგილებზე, ჩვენ კი დავარწმუნებთ მხედართმთავარს, რომ არ გაგაძევოთ თქვენი ეკლესიებიდან და სამყოფლებიდან. და უნდა გავაგრძელოთ ღმრთისმსახურება ისე, როგორც ამას აქამდე ვაკეთებდით“. ვართაპეტისგან მალულად ამირსპასალარმა ზაქარიამ საიდუმლო ბრძანება გასცა მათი გასახლების შესახებ. როდესაც ვართაპეტმა ეს შეიტყო, ბევრი მათგანი გადაარჩინა გაძევებას და მათ შეძლეს თავ-თავიანთ ადგილებზე დაბრუნება. რამდენიმე დღის შემდეგ ივანემ, მხედართმთავრის ძმამ, ბრძანება გასცა, რომ სხვებსაც შეეძლოთ თავიანთ ადგილს დაბრუნებოდნენ. მთელი თავისი ცხოვრება ზაქარია ისე იქცეოდა, როგორც სურდა; თუმცა ეკლესიები ტრადიციულ წესებს იცავდნენ.²⁸³

მხითარ აირივანეცი, ქრონოგრაფია

[1205-1207 წწ.]

Միև ժողով ի Լօռի վասն վրանսս պատարագի և ոչ հաճեցան: Դարձնալ յԱնի ժողովեցան, և այլ ցրուեցան.²⁸⁴

ლორეში მოწვეულ იქნა კრება, კარავში ღმრთისმსახურების აღსრულების შესახებ, მაგრამ უარყვეს. კვლავ შეიკრიბნენ ანისში, ისევ დაიშალნენ.²⁸⁵

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1205-1207 წწ.]

Իսկ յառուրս վերջին, ի ժամանակ Ջաքարիայի սպասարարի և Իվանի աքաբէկին Վրաց, դարձնալ ժողով սուրբ հարցն նպիսկոպոսաց, վարդապետաց, քահանայից ի Գետականն անք՛ն Սևան կղզւոյն. և միանգամ յԱնի. և չարաչար նզովիք բարձին և հնօացուցին զամենայն համախոհն Վրաց և Հռոմոց.²⁸⁶

ბოლო დროს, საქართველოში ზაქარიას სპასალარობისას და ივანეს ათაბაგობისას, მოწვეულ იქნა კურთხეულ მამათა, ეპისკოპოსთა, ვართაპეტთა და მღვდელთა მეორე კრება გეტაკანში, სევანის კუნძულთან, და ერთხელ ანისში. შიშის მომგვრელი ანათემებით მათ განკვეთეს ქართველთა და ჰრომთა სარწმუნოების ყველა მიმდევარი და განუდგნენ მათ.²⁸⁷

ეპისკოპოსი სტეფანოსი, ქრონიკა

[1212 წ.]

Ի ՈԿԱ (1212) քվին Մելիք Աշրափն մնուաւ և ՄԷլիք Ավիհանդինն նստաւ: Յայսմ ամի Չաքարէ և Իւանէ կամեցան միաբանել գչայս և գՎերս և ժողովք արարին ի Գետասն բագում հարանց և վարդապետաց, ընդ որս էին աշխարհալոյս և աստուածագգեաց վարդապետքն՝ Գոշ Մխիթարն, Մոնսինիկն և Տուրքիկն: Եւ ոչ կարացին միաբանել, այլ հաստատուն մնացին Հայք յողոճափառ հաստս, որ և խորխտացեալ Չաքարէ վարդապետացն, նզովեցաւ ի նոցանէ. և գնաց յԱրտաւէլ և կոտորեաց: Եւ ի գալ ամն մնուաւ ի ճանապարհին և եղաւ ի Սանահինն ուխտ.²⁸⁸

661 (1212) წელს მელიქ აშრაფი გარდაიცვალა და დაჯდა მელიქ ავანდინი. ამავე წელს ბაქარიამ და ივანემ მოისურვეს სომეხთა და ქართველთა შეერთება და კრება ქმნეს გეტაკში, [მოიწვიეს] მრავალი მამა და ვარდაპეტი, რომელთა შორის იყვნენ ქვეყნის მნათობი და ღმრთივკურთხეული ვარდაპეტი: მხითარ გოში, მონონიკი და ტურქიკი. და არ ისურვეს შეერთება, არამედ მტკიცედ დარჩნენ სომეხები მართლმადიდებელ რწმენაზე, ხოლო ბაქარია განურისხდა ვარდაპეტებს და გამოეყო მათ. წავიდა არტაველში და დაანგრია. წლის დასაწყისში გარდაიცვალა გზად და დაკრძალეს სანაჰინში.²⁸⁸

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი

[1208 წ.]

და ვითარ ცნა არდაველის სულტანმან, აღძრა მტრობა ქრისტიანეთა ზედა, და მოუწოდა სპათა მისთა, და წარმოემართა და მოაოჭრა ანისი, რამეთუ უწყოდა მჯარგრძელთა შინა-უმყოფლობა. წარმოვიდა და აღვლო რაჯსის პირი, და უგრძნობლად მოვიდა ანისა; გზა-გზა არავის ავნო და დიდსა შაბათსა მწუხრი მოვიდა ქალაქსა ანისისასა. და ვითარ ცისკარი მოეახლა და ჰკრეს ძელსა და განახუნეს კარნი ქალაქისანი, მყის მიეტევენეს კარსა ქალაქისასა, შეუტევეს ცხენი, და ვერ მოასწრეს კარნი, და შევიდეს ქალაქად. იწყეს ჯოცად, კლვად, ტყუეობად. უმრავლესი ერი იყო ეკლესიათა შინა, ვითარ შეჰგავს ქრისტიანეთა სჯულსა. რომელიმე ივლტოდა დარბაზოანთა და მუნ გამაგრდა, რომელიმე ივლტოდა ქუაბოანსა, რომელსა ქარტუნობითა უწყობენ. და რა განერა, ანუ ციხესა ანუ ქარტუნსა შინა შევიდა, რამეთუ გარეშემო სამგნით ქარაფი იყო კლდიანი და ქუეხიანი. ესრეთ ჯელთ იგდეს ქალაქი, ერთი ბევრი და ორი ათასი კაცი ეკლესიათა შინა; ვითარ ცხვარი, დაკლეს, თვნიერ მისსა, რომელი უბანთა და ფოლოცთა შინა მოიკლა. ესეოდენ მძხვარედ მოაოჭრეს ანისი, და სავსენი ტყვითა და ალაფითა მიიწვივნეს შინა. ესე ანისისა მოოჭრებისა ამბავი გეგუთს ახალ-კვრიაკედ აცნობეს მეფესა თამარს, ამირსპასალარსა ბაქარიას და მსახურთ-უხუცესსა ივანეს. ესმა და დიდად დამძიმდეს, და მწუხარებამან მოიცვნა, და რამცა ყვეს არა უწყოდეს; გულნი მათნი ცეცხლებრ ენთებოდა. მეფე და ყოველნი სპანი მისნი მწუხარებითა და გულისწყრომითა მოცულნი სპარსთა მიმართ ბრძოლისა ყოფად აღემზადნეს. მაშინ მჯარგრძელთა რქუეს მეფესა: „მოიწია ბოროტი ჩუენ ზედა გარდასლვითა მცნებათა ღმრთისათა; უბოროტესად ესოდენი სული ქრისტიანე მო[ი]კლა ცუდრჯულთა სარკინობთა მიერ ცოდვათა ჩუენთათვის. არამედ ვესავ წყალობასა ღმრთისასა და პატიოსანსა ჯუარსა, რათა არა მისცნეს მოსავნი ჯუარისანი სრულიადსა წარწყმედასა სარკინობთა მიერ, არამედ შურ-ვაგოთ, ნაცვლის ქმნად განვემზადნეთ, და სიცრუვე მათი მათვე მიექცეს. შენ, მეფეო, ამცენ სპათა შენთა – მზა იყვნენ არდაველის სულტანსა ზედა; წარვიდეთ ანისს და, ვინ სადა ვპოოთ სპარსთაგან, მოვიწინადიროთ. [ნუ დიდნი წავალთ,] გარნა მცირენი. რამეთუ, უკეთუ დიდნი წავალთ, სცნობენ და სიმაგრეთა შევლენ; მცირითა ლაშქრითა შემეწიე. რაჟამს შეგინებული მარხვა მოვიდეს, მზამცა არიან, რომელ ჩუენ მოგაჟსენოთ“. სთნდა მეფესა თქმული მათი. და უბრძანა მეფემან, რათა მზა იყვნენ სპანი მისნი. და მჯარგრძელნი წამოვიდეს ანისს

და იწყეს კაზმად. და მოეახლა ბილწისა სჯულისა მათისა მარხვა. წარმოავლინეს მეფეს წინაშე კაცი ლაშქრის მთხოველი. მაშინ უბრძანა მესხთა, თორელთა, თმოგუელთა, ჰერ-კახთა, სომხითართა; ქართველნი არა წარიტანნეს, რათა არა აგრძნან არდაველს მყოფთა. შეკრბეს ანისს და წარემართნეს არდაველს. გარდაველეს გელაქუნი და ჩავლეს ისპიანი, გავიდეს ხუაფრიდის ჯიდსა და მიმართეს არდაველს. ესრეთ მოუწონეს ჟამი, რომელ აიდი განთენდებოდა, რომელ არს აღვსება მათი, და მას ღამესა გარე მოადგეს არდაველს. ვითარ ჳმა-ყო ქადაგმან ბილწისა ქადაგებისა მათისამან და გაწვირდა მუყრთა ყვილი, ყოველგნით ცხენი შემოუტივეს მჭარგრძელთა, შეუჯდეს და უომრად ჳელთ იგდეს ქალაქი, თვთ სულტანი, ცოლნი და შვილნი მისნი და ყოველი სიმდიდრე სულტნისა ქალაქისა. ესრეთ აღივსნეს სიმდიდრითა აურაცხელითა, თუალითა და მარგალიტითა, ოქროთა და ვეცხლითა, ჳურჭლითა ოქროსა და ვეცხლისათა, შესამოსლითა, საფენელითა და ყოველითა სიმდიდრითა ეგოდენ გამდიდრებულისა ქალაქისა, რომელ მოთხრობა ძნელ სადმე არს. აღივსნეს ცხენითა, ჳორითა, აქლემითა, საქონელი მათი თვთ მათვე საჯედართა ძლით აჳკიდეს და წარმოემართნეს. ხოლო სულტანი არდაველისა მოკლეს, ცოლნი და შვილნი მისნი ტყუე-ჳყვეს და წამოასხეს; ათორმეტი ათასი კაცი რჩეული მიძგითთა შინა მოკლეს, ვითარ მათ ყვეს ანისისა ეკლესიასა შინა; სხუა უმრავლესი ერი მოსწყვდეს და სხუა ტყუე-ჳყვეს, აღმოიარეს იგივე გზა და ასეთი ძლევა-შემოსილნი მოვიდეს ანისს დიდად ნუგეშინისმცემელნი. მოვიდეს მეფეთა-მეფესა და მზეთა-მზესა და დედოფალთ-დედოფალსა წინაშე; მოიღეს ძღუენი და არმაღანი, აღავსეს ყოველი მთავარი, თვთ მეფე და ყოველნი წინაშე მისსა მყოფნი. მას ჟამსა კოლას დგა მეფე, აღივსო ყოველი ქუეყანა სიმდიდრითა, ოქროთა, ვეცხლითა, თუალითა, მარგალიტითა, რომელი მოიღეს ბაქარია და ივანე. რომლისათვისცა დიდად მადლიერმან მეფემან უბოძა მრავალნი ციხენი და ქალაქნი და ქუეყანანი. ესრე მადიდებელნი ღმრთისა იშუებდეს. და მეფე ნებიერად იყოფოდა და მოუდიოდა გარეშემოთადაღმა ხარაჯა და ძღუენი ურიცხვ.²⁹⁰

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი

[1212 წ.]

ვინათგან მოიწია მწუხარება, და მიიცვალა ბაქარია ამირსპასალარი, ძე სარგის ამირსპასალარისავე, კაცი დიდად გამდიდრებული და ყოვლითა სათნოებითა აღსავსე, გამარჯუებული, მჯნე და ძლიერად მბრძოლი, მთავარი თემისა ლორისა, რომელი მეფემან იგლოვა და ყოველმან კაცმან საქართველოს მყოფმან. რამეთუ არავინ მჯნედ გამოჩინილ იყო მთავარი ჟამთა ამათ, რამეთუ გუარისაგანცა მო-ვე-აქუნდა, რომელი იყო ნათესავი არტაქსერქსი მჭარგრძელისა. და იყო სარწმუნოებითა სომეხი, არამედ ყოველნი სათნოებანი საღმრთონი და საკაცობონი აქუნდეს. და ესრეთ, დაემარხა მჯნე მამა დამტევებელი შვილისა ერთისა, რომელსა შა ეწოდებოდა.²⁹¹

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1212 წ.]

. . . ხი թաղի 'ի սուրբ ուխտն Սանահնին, 'ի վեցհարիւր վաթսուն եւ մի թուին, թողլով տղայ մի հնգամսայ Շահնշահ անուն, ('ի պատիւ տէրութեանն Անույ կոչեցես), զոր դարձոյց յաղանդն Քաղկեդոնի Խոշաքն զուգակիցն Իւանէի.²⁹²

...[ბაქარია] დასაფლავებულია სანაჰინის წმინდა მონასტერში 661 (1212) წელს. მას დარჩა ერთი ხუთი წლის ვაჟი შანშე, რომელიც ფლობდა ანისის მმართველობის პატივს და რომელიც მოაქცია ქალკედონის რწმენაზე ივანეს მეუღლე ხოშაქმა.²⁹³

კირაკოს განძაკეცი, სომხეთის ისტორია

[1212 წ.]

Եւ ինքն դարձաւ յաշխարհն իւր և ի ճանապարհին հիւանդացաւ, զի ելին վերք անբժշկելիք յանդամն նորա. և յողջանալ միոյն՝ բուսանէր միւս ևս: Եւ այսպէս վտանգեալ գնա՝ յետ սակաւ ատուրց վախճանեցաւ. և եղև սուգ ամենայն քրիստոնէից: Եւ տարեալ թաղեցին գնա ի Սանահինն, ի մեծ եկեղեցոյն, առաջի դրան խորանին ներքոյ՝ յահեսակ կողմանէ: Եւ սուգ մեծ զգեցան թագաւորն վրաց Գիորգի, մականունն Լաւայ, որդի Սուլանայ և Թամարին, թոռն Գիորգեայ, մեծի թագաւորին, և եղբայր իւր Իւանէ ամենայն զօրութն վրաց: Եւ մնաց որդի Ջաքարէի՝ մանուկ տիօք, Շահնշահ անուն նորա, զոր սնոյց Իւանէ ընդ որդոյ իրում Սարգսի, զոր Աւագն կոչէին, մինչև յեսայ յարրունս հասակի և տիրեաց Հայրենի իշխանութեանն.²⁹⁴

და [ზაქარია] წავიდა თავის სამფლობელოში. გზად ავად გახდა და კიდურებზე განუკურნებელი ტრილობები გაუჩნდა. ერთი რომ მოურჩებოდა, მეორე უჩნდებოდა. ამ ტანჯვიდან რამდენიმე დღეში გარდაიცვალა. ყველა ქრისტიანი გლოვობდა. მისი ცხედარი წაასვენეს და დამარხეს სანაჰინში, დიდ ეკლესიაში, საკურთხევლის ქვეშ, მარჯვენა მხარეს. დიდი გლოვა გამოაცხადა საქართველოს მეფე გიორგიმ, რომლის მეტსახელი იყო ლაშა (სოსლანის და თამარის ვაჟი, დიდი მეფე გიორგის შვილიშვილი) და [ზაქარიას] ძმამ ივანემ, მთელ ქართულ ჯართან ერთად. ზაქარიას დარჩა ახალგაზრდა ვაჟი, სახელად შანშე, რომელიც ივანემ თავის ვაჟთან, სარგისტან (რომელსაც ავაცს ეძახდნენ) ერთად აღზარდა, სანამ სრულწლოვანებას მიაღწევდა და მამისეული სამთავროს მართვას შესძლებდა.²⁹⁵

ანონიმი სებასტიელი, ქრონოგრაფია

[1212 წ.]

Ի թվին ՈԿԱ (1212) վախճանի Ջաքարէ ողափառ հաւատով եւ թաղի ի Սահահին եւ մնաց տղամի Է (7) ամաց Շահնշահ անուն, որ եւ գնայ դարձոյց ի հաւատն Քաղկեդոնի Խոշաքն կին Իւանէի.²⁹⁶

661 (1212) წელს გარდაიცვალა ზაქარია მართმადიდებელი რწმენით და დაკრძალეს სანაჰინში და დარჩა ერთი ვაჟი, შვიდი წლისა, სახელად შანშე, რომელიც მოიქცა ქალკედონის რწმენაზე ივანეს ცოლის, ხოშაქის [მიერ].²⁹⁷

სახარება (ერევანი, მატენადარანი, №7570), ანდერძმინაწერი

[1214 წ.]

Եւ ի թագաւորութեանն Վրաց Լաւոյ(յ), որ տիրէր Տփլսաց և Անոյ և այլ բազում քաղաքաց առաջին տանուտէրացն Յայոց, Ալանաց և Ադանից, ի Կարնոյ մինչև ի Պարս.²⁹⁸

საქართველოში ლაშას მეფობისას, რომელიც ფლობდა ტფილისს, ანისს და ადრინდელ სომეხ, ალან და ალვანელ ტანუტერთა მრავალ სხვა ქალაქს, კარინიდან სპარსეთამდე.²⁹⁹

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1216 წ.]

Նաս լինի ազնուկ վասն սուրբ խաչին . և գնան երկուքին եպիսկոպոսքն և Լիպարիտն և որդի իւր Շլիկուն ի դատաստան առ Աթաբէկ Իվանէն ի Գվին: Եւ նորա նստուցեալ գնեծամեծի իւր, հրամայէր քննել՝ զԲուպակն և զմարթուանն, զԻվան դպէլն և զմեմնաշաղէլն, զմեծ ճղառնդիտելն որ եկեալ էր ի թագաւորութեանն, զժիրսն ժգորն Վարձէլոյ և զժիրսն ծղորն Պղնձահանիցն և

ცნებ მანქანის მართვას, ვინაიდან ის არის განსაკუთრებული სახეობის სასაზღვრო საზღვარი და აქედან გამომდინარე ის უნდა იქნას აღიარებული როგორც სასაზღვრო საზღვარი. «ნებისმიერ შემთხვევაში, როცა ვინმე იყენებს სასაზღვრო საზღვარს, ის უნდა იქნას აღიარებული როგორც სასაზღვრო საზღვარი. ნებისმიერ შემთხვევაში, როცა ვინმე იყენებს სასაზღვრო საზღვარს, ის უნდა იქნას აღიარებული როგორც სასაზღვრო საზღვარი. ნებისმიერ შემთხვევაში, როცა ვინმე იყენებს სასაზღვრო საზღვარს, ის უნდა იქნას აღიარებული როგორც სასაზღვრო საზღვარი.»³⁰⁰

იქმნა აგრეთვე შფოთი [ტათევისა და ნორაგანს შორის] წმინდა ჯვრისათვის. წავიდნენ ორნივე ეპისკოპოსნი, და ლიპარიტი და მისი შვილი ელიგუმი სამსჯავროდ ივანე ათაბაგთან დვინს. და მან დასხა თავისი დიდებულები – ბუბაგი და მარწვანი, ივანე ტბელი და მეძმა ჯაყელი, დიდი ჭყონდიდელი, რომელიც მოსულიყო სამეფოდან, ვარძიის წინამძღვარი და პლნძაჰანქის წინამძღვარი, დიდი მამამთავარი გარეჯისა, გაგელი და მაწნაბერდელი, სხვა აგრეთვე მრავალი დიდებული, ტფილისის ყადი, ანისის ყადი და დვინის ყადი, სურმარიის სახელოვანი შეიხი, რომლებთან ერთად [იყვნენ] ანისის დიდი ეპისკოპოსი და ახპატის ეპისკოპოსი, და უბრძანა გამოეძიათ. ამათ გამოიძიეს სამართალი და განსაჯეს ესრე, რომ „მკვდარსა და ტყვექმნილს ერთი აქვთ სახე: ვინც მკვდარს აღადგენს, აღარაა მშობელთა შვილი, არამედ განმაცხოვრებელია [ის], და რომელიც ტყვექმნილს დაიხსნის, არღარაა [ის] იმიერიდან მფლობელისა, არამედ ტყვის მხსნელისაა. ეხლა ამ ქვეყანასავით, რომელიც მახვილითა და ხელით არის აღებული და საქართველოს სამეფოს საკუთარ სამემკვიდრეოდ იწოდება, ის ჯვარიც საკუთარი იყო ივანესი და მისი მიცემის გამო ლიპარიტისა და უფალ სარგისისათვის მრავალი წარსაგებელით, 1000 დრაჰკანამდის, ჯერ არს იყოს, ლიპარიტისა და მისი ეკლესიისა სამარადისო მემკვიდრეობადა“. ამ სამართალს ფრიადი სიამოვნებით დაეთანხმნენ ათაბაგი და აზნაურ მთავართა მთელი სიმრავლე და ბრძანეს ჰქონოდა ჯვარი უდაოდ და უცილობლად ლიპარიტსა და მისიანებს.³⁰¹

მონღოლთა პირველი გამოჩენა. ხვარაგმელთა ლაშქრობები

ასწლოვანი მათიანე

[1221 წ.]

[ჯებე და სუბუდაი] მოიწივნეს საზღვართა საქართველოსათა, იწყეს დარბევად ქუეყანა გაგისა. ცნა ესე ვარამ გაგელმან და ივანე ათაბაგმან, და აცნობეს მეფესა ლაშას უცხოთა ნათესავისა მოსლვა, უცხოთა ენითა, ოვრებად სომხითისა. ხოლო მეფემან მოუწოდა სპათა თვსთა, იმერთა და ამერთა, და შეკრიბა ოთხმოცდაათი ათასი მჭედარი. და წარემართნეს თათართა კერძ, გაგისა ბოლოს მდგომთა. იქით ივანე ათაბაგი და ძმისწული მისი, ზაქარიას ძე ამირსპასალარისა, შანშე, და ვარამ გაგელი, მსახურთ-უხუცესი, მოერთნეს დიდითა ლაშქრითა, და წარემართნეს. ხოლო ივანი, დაბანაკებულნი წყალსა ზედა ბერდუჯსა და აწ საგიმად წოდებულსა, მყის ამხედრდეს და ეწყვნეს ურთიერთას.³⁰²

ჰალბატის სახარება (ერევანი, მატენადარანი, №6288), ანდერძმინაწერი

[1223 წ.]

Արդ երանելի Սարգիս իբրև զհմաստուն վաճառական ի խնդիր եղևս պատուական մարգարտին և գտևս զսա ի գաստին Անոյ, մեծայածախս ոսկեգիր և ոսկեճաճանչ ծաղկաւք զարդարեալ՝ ըստացաւ զսա ի հալս (ըն)չից իբրց ի բարեխասս հոգոյ իր առ Քրիստոս և յիշատ(ակ) (յա)խտննական ծնադադ իբրց, և (ըն)ծայեսց զսա մեծ կողմանց եպիսկոպոսարանիս...³⁰³

ხოლო ნეტარმა სარგისმა, ვითარცა გონიერმა ვაჭარმა, მოიძია პატიოსანი მარგალიტი და იპოვა იგი ანისის მხარეში, ძვირფასი, ოქროწერილი და ოქროს ყვავილებით შემკული, შეიძინა იგი თავისი ალალი ქონებით, თავისი სულის ქრისტესადმი შესავედრებლად და თავის მშობელთა საუკუნოდ მოსახსენებლად. შესწირა იგი დიდ საეპისკოპოსო ადგილს...³⁰⁴

ივანე მხარგრძელის წერილი რომის პაპ ჰონორიუს III-ს

[1223-1224 წწ.]

Serviens Comestabulus totius Bratiae sive Armeniae Salutum capite inclinator ad pedes... Latori praesentium David sancto patri et episcopo nostro credatis tanquam nobis in hijs quae ex parte nostra sanctitati vestre duxerit proponenda. Nepos meus filius fratris mei, Sanxa nomine, dominus XV. magnarum civitatum inclinato capite ad pedes postulat benedictionem vestram.³⁰⁵

უმორჩილესი მსახური, მთელ ქართველთა და სომეხთა მხედართმთავარი ფერხთ წინაშე შენთა თავს ვხრი და მოგესალმები... ამ წერილის მიმტანს, დავითს, ჩვენს წმინდა მამას და ეპისკოპოსს, ენდეთ ისე, როგორც ჩვენ იმის შესახებ, რასაც იგი ჩვენი მხრიდან თქვენს უწმინდესობას მოახსენებს. მემკვიდრე ჩემი – ჩემი ძმისწული, სახელად შანაშე, თხუთმეტი დიდი ქალაქის პატრონია, უმდაბლესად თავს ხრის თქვენს ფერხთ წინაშე და ითხოვს თქვენს ლოცვა-კურთხევას.³⁰⁶

ასწლოვანი მათიანე

[1225 წ.]

ესე ზემოწესენებული სულტანი ჯალალდინ, უღონო იქმნა რა ბრძოლილი თათართაგან, მოუწოდა სპათა თვსთა და რქუა მათ: „...დაუტეოთ ქუეყანა ესე, აღვიღოთ დედაწული, სიმდიდრე და ჯოგი, და წარვიდეთ საბერძნეთს და მუნ დავემკვდრეთ. დალათუ ჩუენ თათარნი გუძღვევენ, გარნა ყოველთა ნათესავთა ჩუენ ვსძლიოთ. უკეთუ ვინ ინებოს, წარმოვიდეს ჩუენ თანა, და თუ სთნავს ვისმე, იყავნ შინა, რამეთუ ნება იყავნ ყოველთა სათნოდ უკუნისამდე“. თქმული ესე ყოველთა ეკეთა და აღიღეს დედაწული და ყოველი სიმდიდრე მათი, და წარმოვიდეს, და მოიწივნეს ადარბადაგანსა კაცი ვითარ ას ორმოცი ათასი. და მოიწივნეს ქუეყანად მჯარგრძელთა, რამეთუ ივანე ათაბაგსა ეპყრა დვინი, და ანისი მიეცა ძმისწულისა მისისა შანშესდა, მანდატურთ-უხუცესისათვს.³⁰⁷

ასწლოვანი მათიანე

[1225 წ.]

ამისა შემდგომად უდიდესნი ბოროტნი შეიცვიდეს ნათესავსა ქართველთასა, რამეთუ მოახლებულ იყო სრულიადი მოსპოლვა სიმრავლისათვს უსამართლობათა ჩუენთასა. რამეთუ აიძვედრა სულტანმან საქართველოსა შემოსლვად და მეფე-ყოფად თავისა თვსისა, მივიდა და მოაოვრა ყოველი ქუეყანა დვინისი, კუსტისა დვინისასა და ყოველი ანისი, სომხითი, გავი

განძამდე, შანქორი. უწინარეს ამისა ვარამ გაგელსა, კაცსა გონიერსა და ლაშქრობათა შინა წარჩინებულსა – ამას აქუნდა შანქორი და მიმდგომნი მისნი ქუეყანანი. ესევითარნი ჭირნი და შფოთნი იძრვოდეს.³⁰⁸

ასწლოვანი მათიანე

[1226 წ.]

და ესრეთ რა ძლიერად ჯელთ იგდო ქალაქი სულტანმან, კუალად იწყო უბოროტესთა ბოროტთა ქმნად ქრისტიანეთა ზედა. ესოდენ მძუნვარედ მოსრვიდა, რომელ საესე იყვნეს ფოლოცნი, ხრამნი და ჳნარცუნი მოკლულთა მიერ და უმრავლეს მკუდართა მტკუარსა შეუტეობდეს... ესრეთ რა მოაოჯრეს ტფილისი, იწყეს რბევად, ტყუენვად, ჳოცად და კლვად სომხითისა და კამბეჩიანისა და იორის პირთა, ქართლს და თრიალეთს, ჳავახეთს და არტანს, ზოგი სამცხეს და ტაოს, კარნიფორას და ანისის მიმდგომთა ქუეყანათა.³⁰⁹

იბნ ალ-ასირი, სრული ისტორია

[1226 წ.]

في هذه السنة، في رمضان، عاد جلال الدين من كرمان، كما ذكرناه، إلى تَفْلَيْس، وسار منها إلى مدينة أني، وهي للكرج، وبها إيواني مقدّم عساكر الكرج فيمن بقي معه من أعيان الكرج، (فحصره وسيّر طائفة من العسكر إلى مدينة قرس وهي للكرج) أيضاً، وكلاهما من أحصن البلاد وأمنعها، فنالهما وحصرهما، وقاتل من بهما، ونصب عليهما المجانيق، وجدّ في القتال عليهما، وحفظهما الكرج، وبالغوا في الحفظ والاحتياط لخورفهم منه أن يفعل بهم ما فعل بأشياهم من قبل بمدينة تَفْلَيْس، وأقام عليهما إلى أن مضى بعض شوال، ثم ترك العسكر عليهما يحصر ونهما وعاد إلى تَفْلَيْس. وسار من تَفْلَيْس مجدّاً إلى بلاد ابخاز وبقايا الكرج، فأوقع بمن فيها، فنهب، وقتل، وسبى، وخرّب البلاد وأحرقها، وغنم عساكره ما فيها، وعاد منها إلى تَفْلَيْس.³¹⁰

ამ 623 წლის რამადანის თვეში (26.VIII-24.IX, 1226 წ.), როგორც უკვე ვთქვით, ჯალალ ად-დინი დაბრუნდა ქირმანიდან თბილისში და იქიდან ქართველთა კუთვნილი ქალაქის – ანისისაკენ დაიძრა. იქ იმყოფებოდა ივანე, ქართველთა ჯარის წინამძღოლი იმ ქართველ დიდებულებთან ერთად, რომლებიც მასთან დარჩნენ. [ჯალალ ად-დინმა] ალყა შემოარტყა [ანისს] და ერთი რაზმი ასევე ქართველთა კუთვნილ ქალაქ ყარსისაკენ გაგზავნა. ეს ორივე ქალაქი ქვეყანაში ერთ-ერთ ყველაზე მტკიცედ და შეუვალად ითვლებოდა. ჯალალ ად-დინი დაბანაკდა მათთან, შემოეწყო და შეებრძოლა მათ, ვინც შიგნით იყო, დააყენა მათ წინააღმდეგ მანანჯიკები და ყველა ხერხით ებრძოდა მათ. მაგრამ ქართველები ყოველმხრივ იცავდნენ [ქალაქებს], იმის შიშით, რომ ის მათაც ისე მოექცოდა, როგორც ადრე მათ მოძმეებს მოექცა ქალაქ თბილისში. [ჯალალ ად-დინმა] იბრძოლა მათ წინააღმდეგ, ვიდრე შავვალის თვის ნაწილი არ დასრულდა (9.X. 1226 წ.), მერე დატოვა იქ ჯარი ორივე ქალაქის ალყის გასაგრძელებლად, თავად კი თბილისში დაბრუნდა.

შემდეგ [ჯალალ ად-დინი] სასწრაფოდ გაემართა თბილისიდან, აფხაზთა ქვეყნისა და დანარჩენი ქართველებისკენ, დაამარცხა ვინც იქ იყო, გაძარცვა, დახოცა, დაატყვევა ისინი, მოაოხრა ქვეყანა და გადაწვა ის; დავლად აიღო მისმა ჯარებმა, რაც კი იყო იქ და შემდეგ დაბრუნდა თბილისში.³¹¹

ასწლოვანი მათიანე

[1225-1230 წწ.]

ხოლო ამიერი ესე სამეფო უცალო იყო ხუარაზმელთაგან, რამეთუ მანდატურთუხუცესი შანშე იყო ანისს და ამირსპასალარი ავაგ ბიჯნისს, ეგრეთვე ვარამ გაგელი, ჰერნი და კახნი, სომხითარნი, ქართველნი, თორელნი, შავშნი, კლარჯელნი, ტაოელნი – ყოველნი სიმაგრეთა შინა ცხოვნდებოდეს, თვთეული მორჩილებასა შინა მეფისა რუსუდანიისსა, და უცალოებისა ძლით ვერ დახუდეს დალოცვასა მეფისა დავითისსა.³¹²

ასწლოვანი მათიანე

[1228 წ.]

ვითარ მივიდა მოციქული სულტნისა, და არა ინებეს ბრძოლა თათართა. ცნა ესე სულტანმან და გულისჴმა ყო, რომელ სპანი მისნი და ადარბადაგანისანი ვერ წინააღუდგებიან, დაუტევა ადარბადაგანი და წარმოემართა მეორედ ტფილისს. და ესმა რა ესე მეფესა რუსუდანს, მოუწოდა ყოველთა სპათა თვსთა, იმერთა და ამერთა, შანშეს მანდატურთ-უხუცესსა, ავაგს ამირსპასალარსა, ვარამს მსახურთუხუცესსა, ჰერ-კახთა, სომხითართა, ჯავახთა, მესხთა, ტაოელთა, დადიანსა ცოტნეს, კაცსა წარჩინებულსა და სათნოებიანსა, აფხაზთა, ჯიქთა და ყოველსა იმერსა სამეფოსა, რომელთა თვთოეულად არა არს ჟამი თქმად. განუხუნა კარნი დარიალისანი და გარდამოიყვანნა ოსნი, დურძუკნი, ამათ თანა ყოველნი მთიულნი. შეკრბეს ნაჭარმაგვეს სიმრავლე ურიცხვ, და წარავლინა მეფემან ბრძოლად ხუარაზმელთა. ხოლო თვთ დროშა სეფე არა წარგზავნა საქმისათვს ივანე ათაბაგისა. წარემართნეს და განვლეს ტფილისი. ხოლო სულტანი დაბანაკებულ იყო სომხითს, ჴევსა ბოლნისისასა. და ვითარ იხილეს დარაჯთა სულტნისათა, აცნობეს სულტანსა. ხოლო იგი აღიჭურა, რამეთუ იყო უშიში ბრძოლათა შინა, წინა განეწყო და იქმნა ომი სასტიკი, და პირველსავე შეკრებასა სძლევედეს ქართველნი. ხოლო ვითარ შენივთდა ბრძოლა, მოსწყდა ორგნითვე ურიცხვ კაცი, მოხედნა ღმერთმან რისხვით ნათესავსა ქართველთასა, რამეთუ არა დასცხრა გულისწყრომითა უფალი, არამედ ჴელი მისი მაღლადვე არს და მოივსენა უსჯულოება ჩუენი, და იძლიენეს სპანი მეფისანი და ხუარაზმელთა მიერ ივლტოდეს. ხოლო სულტანი კუალად მივიდა ტფილისად.³¹³

ბაგნაირის სახარება (ერევანი, მატენადარანი, №1519), ანდერძმინაწერი

[1232 წ.]

...Աստուածաւեր ի բարեպաշտ քաջահաստ ի գովելի ի մրցումն ս արիութեան՝ հանգոյն քաջ նախնեացն իւրոց նահատակեալ ի վերայ տանս Հայոց, մեծապատիւ իշխանաց իշխանն Պատրոն Խառասա՝ որդի Ամիր Սարգսի, որ էր եղբայր մաւր կեսառոսաց Հայոց և Վրաց և ասննայն Ափխազաց բարեպաշտիցն և Աստուծով զարացելոցն մեծին Չաքարիայի և Իւանեհն, յորոց առաջի սնեալ և զարգացեալ և նոցին ողորմութեամբն մեծացեալ և փառաւորեալ ըստ անըստերիւր հաստոցն, որ ի Քրիստոս, հաստատուն և անխախտելի պահելով զմիհամութիւնն առ բարեպաշտ տեսարն իւր, ծառայելով յաննայն սրտէ և յաննայն զարութենէ իւրմէ: Ապա յետ տարաժամ փոխելոյն առ Քրիստոս մեծին Չաքարիայի, որ և խաւար գործեաց աշխարհիս Հա(յ)ոց, բարենշան նորին շառաւիղն պա(յ)ագատն և մնացորդն ազգիս՝ դեռատեգն և նորաբողոքն, սիրեցեալն և մեծացեալն յԱստուծոյ մանդատոր քախուցէս մեծի թագաւորութեանն Շահանշահ յաշորդեալ զաթոռ թագաւորութեան հաւրն իւրոյ, լուսաւորեալ փարատեաց գնառախղապատ խաւարն, զոր ի գրկմանէ հաւր նորա մածնալ ունէր զեկեղեցիս Հայաստանեայց, զորոյ զկեանս և զժամանակս անձերանալի պարագայց ժամանակաւ՝ նահիդերձ թագածին նորինծա(յ)ին սքանչելատեսիլ որդւովն իւրով Չաքարիայի շնորհեսցէ տէր Յիսուս Քրիստոս յանխոով խաղաղութեան և կայծակն նոցա

ანჯიჯანელი მნასე მინჯი კეტა კახტანსა՛ ի պարծանս և ի լրութին Հայաստաննայց: Որ և գնոյն հաւատարմութին և առ սա պահե(ալ) մեծապատիվ իշխանաց իշխանն Խառաս՝ դաստիարակելով և սնուցանելով ամենայն երկիրի և աստուածպաշտութեամբ, զոր ի նախնեացն ուսնալ էր, յորմէ ըստ արժանի հաւատարիմ ծառայութեանն իւրոյ ընկալնալ զհատուցումն՝ մեծաւ պատուով պատուեցաւ ըստ Վրացն բառբառոյ՝ մսախոր թախուցէւ, որ ըստ մերումս թարգմանի՝ գլուխ իշխեցողաց և գլխաւորաց տան թագաւորութեան տեսոն իւրոյ: Եւ թեպէտ և յայսմ պատի ժամաննալ (...) թար եթող ծնողաց իւրոց և բոլ(որ) սիրելեաց, (եղաւ) ի հանգըս(տա)րանի ի հրեշտակաբնակ ուխտին Բագնայր (...) ան Սուրբ Աստուածածնին: Նաև մայրն իւր ամենարիննայն յԱսիծոյ Խութիւն Խաթունն (յա)զգէ գո(լ)ով պարսիկ, իսկ ի կոչմանէ և ի շնորհացն Աստուծոյ ճշմարիտ աղախին գոլով Քրիստոսի, որ զկնի երկուց ամաց վախճանի՝ որդոյ իւրոյ բագմավիշտ սգով, փոխ(ե)ցաւ ի Քրիստոս, որ կայ ի տապանի հանգըստարանի անդրանկին իւրոյ, որոյ յիշատակն արինութեամբ: Իսկ ի հրամանէն Աստուծոյ մեծապատին Խառաս ընդ բարեպաշտ(ւ)իւոյ կնոջ, որոյ անունն Զարուստ Խաթուն կոչի, որ և սա ազգաւ տաճիկ գոլով՝ յազնուական և ի փառաւորայգոյն յազգէ ի մեծ նախ(արա)րացն Պարսից, որ և զսա շնորհք ողորմութեանն Աստուծոյ այսմ լուսաւոր հաւատոյս արժանացուցեա . . . (մէ) դապարտ (ծա)ռայ Քրիստոսի Խառաս ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ յուսալով ետու գրել զ(ս)որբ Աւետարանս, ի յիշատակ անդրանկի ինոյ (Սասն)ային և մ(ա)ր նորին Խութիւն Խաթունին և ինձ բագմամեղի և ամուսնոյ ինոյ Զարուստ Խ(աթ)ունին և սիրելի դատրելի ինոյ Թայիկ թագո(ւ)հո(յ) ամուսնոյ անդրանկի ինոյ, որ է զարմ և շատաւեղ թագաւորացն Հայոց, և վասն յերկար կենդանութեան սիրելի որդոյ ինոյ Վասակայ: Եւ ա(ւ)նդեցի զսա ի սուրբ մենաստանն ի բագնայր (կ)ոչեցեալ վանք, ի տերութեանն տեղոյն տեսոն Գր(ի)գորոյ, որ Մագիստրոսն ասի, վերայդիտող (ա)թոռոյս Անոյ, և յառաջնորդութեան հաւր (Ս)ինեովնի և այլ համակիսմ եղբարց սրբոց: Եւ արդ գրեցաւ սա ձեռամբ . . . ի ՈԶԱ (1232) թուականի, ի մեծահոշակ ուխտս՝ ի Հռոմովնոսի կոչեցեալ վանք.³¹⁴

...ღმრთისმოყვარე და კეთილმსახური, მართლმორწმუნე და ქებული სასტიკ ბრძოლებში, სომეხთა ქვეყნისათვის წამებულ, თავისი მამაცი წინაპრების მსგავსი, სახელოვანი ერისთავთ-ერისთავი, პატრონი ხავრასი, ძე ამირ სარგისისა, რომელიც იყო დედის ძმა სომეხთა და ქართველთა და ყოველთა აფხაზთა კესაროეების, კეთილმსახურ და ღმრთივგანდიდებულ დიდი ბაქარიასი და ივანესი. [ხავრასი] ამათ წინაშე აღიზარდა და მოიწიფა; მათი წყალობით განდიდდა და ქრისტეს მიმართ გაბრწყინდა მართალი სარწმუნოებით; მტკიცედ და შეურყევლად ერთგულობდა თავის კეთილმსახურ უფალთ, ემსახურებოდა [მათ] მთელი გულით და მთელი თავისი ძალით. მერმე, ქრისტეს მიმართ დიდი ბაქარიას უდროო მიცვალების შემდგომ, რამაც დაამწუხრა სომეხთა ქვეყანა, მისმა დიდებულმა ნაშიერმა, მემკვიდრემ და გვარის გამგრძელებელმა, ჭაბუკმა, ღმრთივ შეყვარებულმა და განდიდებულმა, დიდი სამეფოს მანდატურთა უხუცესმა შანშემ დაიჭირა თავისი მამის სამეფო ტახტი, [რითაც მან] გაანათა, გაფანტა უკუნი სიბნელე, რომელსაც მამამისის დაკარგვის გამო მოეცვა სომხეთის ეკლესია. მას [შანშეს] თავის მშვენიერ, ძოწით შობილ, ახლად მონათლულ შვილ ბაქარიასთან ერთად მიჰმადლოს უფალმა იესო ქრისტემ მრავალჟამიერი სიცოცხლე შეუშფოთებელი სიმყუდროვით; მათი ნათელმოსილება დაუშრეტელი იყოს საუკუნოდ, სომხეთის საამაყოდ და საკეთილდღეოდ. დიდად პატივდებულმა ერისთავთ-ერისთავმა ხავრასმა, განსწავლულმა და აღზრდილმა ყოვლად მოშიშად და ღმრთისმსახურებით, რომელიც წინაპრთაგან შეეთვისებინა, იგივე ერთგულება გამოიჩინა მის [შანშეს] მომართაც, რომლისგანაც თავისი ერთგული სამსახურის შემსგავსებული საზღაური მიიღო, განდიდდა დიდი პატივით, [რომელსაც] ქართველთა ენით მსახურთა ხუცესი [ეწოდება], ხოლო ჩვენს [ენაზე] თარგმნით [ნიშნავს] თავისი უფლის სამეფო სახლის მეთაურთა და ყოველთა მთავართა განმკარგულებელსა და მთავარ გამგებელს. და, თუმცა ამ პატივს მიაღწია... დასტოვა თავისი მშობლები და ყველა

მახლობელი და წმიდა ღმრთისმშობლის ბაგნაირის მონასტრის ანგელოზთა სავანეში [პოვა] განსასვენებელი. აგრეთვე დედამისიც, ღმრთისაგან სულკურთხეული ყუთლუ ხათუნი, ტომით სპარსი, მოწოდებითა და ღვთიური მადლით კი ქრისტეს ჭეშმარიტი მხევალი, მისი შვილის [გარდაცვალების გამო] მწარედ დამწუხრებული, ორი წლის შემდეგ აღესრულა, ქრისტეს მიმართ მიიცვალა და დაკრძალულია თავისი პირმშოს განსასვენებელში, რომლის ხსენებაც კურთხეულ იყოს. ხოლო დიდად პატივდებული ხვარასი ღმრთის ბრძანებით, თავის კეთილმსახურ მეუღლესთან ერთად, ზმრუხტ ხათუნად წოდებულთან, რომელიც აგრეთვე ტომით ტატიკია, საპატიო და უდიდებულესი გვარიდან, სპარსთა დიდი საერისთაოდან, რომელსაც ასევე მიემადლა ღვთის წყალობა ამ ნათელი რჯულის ღირსად გახდომისა... ქრისტეს ცოდვილმა მონამ ხვარასიმ, ღვთის კაცთმოყვარეობას მინდობილმა, დავაწერინე ეს წმიდა სახარება მოსახსენებლად ჩემი პირმშოს სასნასი, დედამისი ყუთლუხათუნის, მრავალცოდვილი ჩემი თავის, ჩემი მეუღლის ზმრუხტ ხათუნისა და ჩემი საყვარელი ქალიშვილის თაიკ დედოფლისა, ჩემი პირმშოს მეუღლისა, რომელიც სომეხთა მეფეთა თესლი და ნაშიერია, აგრეთვე ჩემი საყვარელი ძის, ვასაკის მრავალჟამიერ სიცოცხლისათვის. გადავეცი იგი [სახარება] წმიდა მონასტერს, ბაგნაირად წოდებულ სავანეს მაშინ, როდესაც ამ ადგილებზე მაგისტროსად წოდებული უფალი გრიგორი, ანისის ტახტის გამგებელი, მბრძანებლობდა, მამა სიმეონის წინამძღვრობისა და სხვა ერთნება წმიდა ძმათა დროს... დაიწერა ეს [სახარება]... 1232 წელს ჰორომოსად წოდებულ სახელგანთქმულ სავანეში...³¹⁵

ეპისკოპოსი სტეფანოსი, ქრონიკა

[1237/1236 წწ.]

ՌՄԼԷ/ՈԶԴ (1237/684) Շահնշահ, որդի Չաքարէին Էառ ցաոյբ Մարի.³¹⁶

1237/684 წელს შანშემ, ბაქარიას ძემ აიღო წმინდა მარი.³¹⁷

მონღოლთა დაპყრობები

ასწლოვანი მათიანე

[1235 წ.]

ხოლო მო-რა-იქცეს თათარნი ხუარაზმელთა დევნისაგან, მიერ წარვიდეს და მოაოჯრეს ქუეყანა ხლათისა და ვალაშკერტისა. და ვერ წინააღუდგა სულტანი ხლათისა, არამედ გამაგრდა ქალაქსა შინა. ხოლო თათარნი წარვიდეს ადარბადაგანს, და ზავნი იქმნეს თავრეუელთა შორის და თათართა, და აღიღეს თავრეუი და მიმდგომი მისი ქუეყანა. და მეორესა წელსა წარვიდეს ბარდავს, განძას და მულანს, და მიერ იწყეს რბევად და ოჯრებად საქართველოსა; იწყეს დარუბანდით აღმომართ, ქუეყანასა შარვაშისასა, და კაბალას, ჰერეთს, კახეთს, სომხითს, და ქვეყანასა არშაკუნიანთასა დვინს და ანისსა. ხოლო ვინათგან მეზობლობით მოეახლებოდეს ქუეყანასა საქართველოსსა, უდიდესნი და უბოროტესნი, ზემოცხენებულთა მათ განსაცდელთა მსგავსთაგან უმეტესცა მძვნვარენი განსაცდელნი აღიძვროდეს საქართველოსა საზღვართა, უკეთურებისათვის მკვდრთა ქართლისათა.³¹⁸

ასწლოვანი მათიანე

[1235-1240 წწ.]

რაჟამს ცნა მუხას-ძემან მოახლება თათართა, მოწუა სრულიად ქალაქი, და თვთ პალატი და ისანნი, და ესრეთ მოოვრდა ქალაქი ტფილისისა. ხოლო ნოინნი ესე ზემოწესენებულნი შემოვიდეს ქართლს, თრიალეთს, სომხითს, ჯავახეთს, სამცხეს, შავშეთს, კლარჯეთს, ტაოს, კოლას, არტანს, ანისს, და მოეფინეს მსგავსად მკალთა ოვრებად და ჯოცად, და არსად იყო ლხინება, უწყალოდ მოისრვოდა ყოველი ესე ქუეყანა. მანდატურთ-უხუცესი შანშე შეივლ-ტოდა ქუეყანად აჭარისა, და ამირსპასალარი ავაგ შევიდა ციხესა კაენისასა, და ვარამ გაგელი შეივლტოდა ქუთათისს, და ეგრეთვე ჰერნი, კახნი, სომხითარ-ქართლელნი, მესხნი, ტაოელნი, თორელ-არტან-კოლაელნი, – ყოველნი ივლტოდეს ციხეთა და მთათა, ტყეთა და სიმავრეთა კავკასიანთასა და მთიულეთსა.³¹⁹

სახარება (გენეცია, მხითარიანთა კონგრეგაციის ბიბლიოთეკა, №99), ანდერძმინაწერი

[1236 წ.]

ჰამან ხაყსაყანან ჟოაქნოქსან თთმარქინ, ჟორომ ლქ ქი ხამაროქ ჟოასკანქინ **ՈՁԵ** (1236), որ ნქს ასათოადასათო ქარქოქსინს ჟაქსარქინ არსქსქგ ს ჟარნაი ადგ მი ცაყანაქაროქ ს ანთოქორ ს ნქსქ ქაყომ არქინ... Եი აქსჯაქს ანთოქორ ლქ, որ ქქ ხქსქქქს ქსყო ასათანაქ ნქ სქარქს აქსათმქ ცანგუ ჟარქარანქს, որ ლთ მქსქქ ქაქსქს ქარქოქსან **Աქქარასთნან** ცაათქინ ს **Աნოქ** სს ათათქ, ცოქ იქს ლქსქსაყ ცანქინარქინ თოქს ს ცაქსთს თარასქოასანსქს, ცქ ცქსაყოქს ქარქაქს ს ცქსქქქსქს ლათ ს ხქსან ხ ქსქ თასაქსქსაყ, ცაქქ ს ცქქს ცქსქსაყ ს ცთოქსაქს სოგს ათათქ სოგს ცქსათქ ხაროქქ, ცომანს ხ ცქქსქს მარქს სრასქოქოქ სქსანანქქს, ს ცქქსაქსქს სქსანანქს თსაქქს, ცომანს ქარქოქსქქს, ცომანს ხ ხოქ მქსქსქსაყ აქქქქს...³²⁰

სომხური წელთაღრიცხვის 685 წელი (1236) რომ იყო, აღმოსავლეთის ქვეყნიდან ღვთის რისხვა მოგვევლინა. მოვიდა უმოწყალო, მხეცისებრი ტომი და უზომო სისხლი დაღვარა... იმდენად გულქვან იყვნენ, რომ ცეცხლოვანი ენაც რომ მქონდეს, ვერ შევძლებდი მომეთხრო უბედური შემთხვევების შესახებ, [მომეთხრო ის, თუ] როგორ დააღვეინეს რისხვის სასმისი აირარატის გავარს და ანისს. და უარესები, რაც მე ვნახე უსაზღვრო გოდება და მწუხარება, რადგან მრავალი ქალაქი და ციხე აიღეს და ძირფესვიანად დააქციეს, კაცი თუ ქალი დაატყვევეს და მათი ბავშვები მათ თვალწინ ქვაზე დაახეთქეს, ზოგი დედის მკერდზე დაკლეს, ძმას ძმა მოაკვლევინეს, ზოგი ჩაქოლეს, ზოგიც ცეცხლში დაწვეს.³²¹

სახარება (ნორ ჯულა, №156), ანდერძმინაწერი

[1236 წ.]

Եი არქ, ცქსქსაყ ასაქ იქსათს ს ხ ქსქ ქსანანასქ, ჟორომ ასქს ათათს მარქარქარქან **Աნქ**, არქსან ცოქსქს სქოქოასან ანქქს ხოცოგ: **Որ** ქსქსან სქს ქსყო სქარქს აქსათმქ ცანთოქორქქსქს თოქორქსან ხ ქანსარქს **Թარქარქს**, ხ ქოქს **ՈՁԵ** (1236): **Արქ** სს **Բინათოქს** მნქოქსაყ **Ծათოქ** **Աსათოქ** ს ანთოქსქს იქს **Տოქსოქსქს**, ათქსქსქს **Բქქსათოქს**, ნქ თქსქქქ მარქსანათოქ ცაოსქ, ცანქსაყსოქქს ნქარქ ხოცქორ ცაოსქ... **Աრქ**, მქსქს ქოათქ ს ხასათოქ სთასაყ ცასათოადაქსაის მათქსანს ცაქს აქსაქსათ ნქოქქ ს ცქქსქსქს ცქოქ ს მქსქქ ქანქქქ ... ს ათანთქსქს ცაა ხ ხქსქსასქსაქსაქს თქსათს **Խქსქს**, თქ **Տქსქორ** ქსანქ სქქ, ხ **Տოქქ** **Տარქქ** ს ხ **Տოქქ** **Գქქ** თქ ს ხ **Տოქქ** **Յასქორ** ხ **ძქს** **Պასოქს** ქარქოქსაქსქს ... ხსქ ასათოადასათო ქარქოქსქს, თქ სქს ხ ქსქარქს აქსანსაქს აქსქარქსაყ **ჯაქოგ** ს **ქარ** ს **Տარქსაყ** ხ მარქარქს ცაყანსაყ ცსარქარქს.³²²

დაიწერა ეს [სახარება] მწარე და მძიმე დროში, რომელ წელსაც აღებულ იქნა დედაქალაქი ანისი [და] ურიცხვი სულის გაწყვეტით სისხლის გუბე (დადგა). რომელ პირს ან ენას შეუძლია

685 (1236) წელს უსჯულო თათართაგან [დატრიალებული] სიმხეცისა და საცოდაობის მოთბრობა... ხოლო მე, ღვთის ცოდვილმა მონამ, ბრნავორმა და ქრისტეს მხევალმა, ჩემმა მეუღლემ ტლატიკინმა, რადგან არ გვყავდა ხორციელი ნაშიერი, მოვიწადინეთ [შეგვეძინა] სულიერი შთამომავალი... დიდი სასოებითა და რწმენით შევიძინე ეს ღვთივმეტყველი წიგნი, დიდებულ მასალაზე შესანიშნავად ნაწერი... და გადავეცი იგი ხწკონის ანგელოსთა სავანის [მსგავს] კრებულს, რომელსაც ტიკორის მონასტერი ეწოდება [და რომელიც] წმიდა სარგისის, წმიდა გრიგოლისა და წმიდა იაკობის [სახელობაზეა]... გონებასა და ენას არ ძალუძს, რომ მოგითხროთ ღვთის წყრომა, რომელიც მოიწია სომეხთა, ქართველთა და ტატიკთა მთელ ქვეყნებზე კაცსახა მხეცთაგან, თათართაგან.³²³

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1235/1236 წწ.]

Եւ յայսմանն ոյժ առնալ մտաննն ՚ի քագաւորութիւնն Վրաց, եւ բաժաննն զանուանի տեղիս գաւառաց, եւ զբերդս ամուրս մեծամեծ իշխանացն՝ զորս Նոյինս կոչէին... Չաղաղս նոյինն Էառ զԼօտէ քաղաք, եւ որք յայնր կողմանն գաւառք. Դոլաղս նոյինն՝ զԿայեն բերդ, ուստի հանին զԱւագն տէր երկրին. եւ մեծն Չորմաղանն՝ զԱնի եւ զԿարս, եւ զմերձսկայսն.³²⁴

[თათრებმა] ამით ძალა მოიკრიბეს, შევიდნენ ქართველთა სამეფოში, დაანაწილეს მხარეთა ცნობილი ადგილები და გამაგრებული ციხეები მათ დიდ მთავრებს [შორის], რომლებსაც ნოინებს უწოდებენ... ჩალატა ნოინმა მიიღო ქალაქი ლორე და მისი მიმდებარე მხარეები; დულადა ნოინმა – გამაგრებული ციხე კაენი, საიდანაც განდევნეს ამ მხარის უფალი ავაგი; დიდმა ჩარმაღანმა – ანისი და ყარსი მათი შემოგარენით...³²⁵

ანონიმი ქრონოგრაფია, ისტორია

[1236 წ.]

ՈՁԵ (1236) թուին անառիկ բերդն, որ կոչի Կայսանն և Լարէ քաղաք և Անի մայրաքաղաք Հայոց և այլ բնաս աշխարհիս Հայոց, գաւառք և անათ բերդորեսայք և քարայրք և անմուտ մայրիք ի միում ամ առան. և կոտորեսան անհասար և անթիւ արք և կանայք և աննկունք. և ով կարէ պատմնէ զնեղութիւնս և զտառասպանս, զոր Էհաս մեզ յանողորմ ազգէն նետողաց.³²⁶

685 (1236) წელს მიუდგომელი ციხე, რომელსაც კაენს უწოდებენ და ქალაქი ლორე და სომეხთა დედაქალაქი ანისი და სხვა ყოველი ქალაქი სომეხთა, მიუდგომელი ციხეები და მღვიმეები და უღრანი ტყეები ერთ წელიწადში აიღეს. და დახოცეს უამრავი და ურიცხვი კაცი, ქალი და ბავშვი; და ვინ შესძლებს მოსთვალოს გაჭირვებანი და ტანჯვანი, რომელმაც მოაღწია ჩვენამდე უმოწყალო ტომთა – მონღოლთაგან.³²⁷

ეპისკოპოსი სტეფანოსი, ქრონოგრაფია

[1238/1236 წწ.]

ՌՄԼԸ/ՈՁԵ (1238/586) Յայսմ ամի Էառ Չորմանն և Չաղաթայն զբոլոր երկիրս մեր՝ զԱնի, զԿարս և զԼարէ, զտოբք Մարի: Եւ զԱւագն ի դուրս բերին ի բերդէն Կայենոյ.³²⁸

1238/586 მასვე წელს ჩორმანმა და ჩალათამ დაიკავეს სრულიად ჩვენი ქვეყანა: ანისი, ყარსი, ლორე, წმინდა მარი. ავაგი გამოიყვანეს კაენის ციხიდან.³²⁹

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1236 წ.]

Մեք դարձցուք անդրէն ի կարգ բանիս գառաջին մինչ եկն թաթարն յաշխարիս յայս, մեր գաւառքս անկելա էր ի բաժին Ասլան Նոյինին. և էր Շիխումն ամրացեալ իւրայովքն յանատիկ ամուրն Հրաչկաբերդի: Եկն Ասլանն այն և շրջեցաւ ընդ բերդովն ... Լուսալ գայս Շիխումին ոչ ընդդիմացաւ բանիցն, այլ քաղցրութեամբ պատասխանեալ խնդրեաց երդումն. և ել ընդ յառաջ նորա բազում ընծայիք: Եւ տեսեալ գնա Ասլանին՝ յոյժ սիրեաց և ընկալաւ գնա, և արար խաղաղութիւն. և կալեալ գնա առաջնորդ գնաց մինչև յԱնի և հնագանդէր գամենայն... Իսկ այլ գորագլուխք հնագանդեցին գայլ աշխարիս և բերին զԱսլան ի դուրս ի բերդէն Կայենոյ. ըզբռանք ամին և թագաւորութիւնն Վրաց. և եղեն միահեծան ամենեքեան.³³⁰

უწინარეს ოდეს მოვიდნენ ქუეყანასა ამას თათარნი, კერძო ჩვენი წილად ჰვდომოდა ასლან ნოინს. და განმაგრებულ იყო ელიკუმ თავისიანთა თანა აუღებელსა ციხესა მას ჰრაშაკისასა. მოვიდა იგი ასლან და შემოვლო ციხესა... ოდეს ესმა ესე ელიკუმს, არა აღუდგა წინა სიტყუათა მისთა, არამედ სიტკბოებით მიუგო და ფიცი სთხოვა და წინ გამოეგება მრავლითა შესაწირავითა. ხოლო იხილა რა ესე ასლანმან, ფრიად შეიყუარა და მშვდობით შეიწყენარა ამჟამად, წინა გაიმძღვარა იგი და წარვიდა ანისს ქალაქადმდე. და დაემორჩილნენ მას ყოველნი... ხოლო სხვათ ძალმთავართ დაიმორჩილეს ქუეყანა სხვადა და გამოიყუანეს ავაგი კაენის ციხისაგან, მიიმძღავრესცა სამეფო საქართველოჲსა და შეიქმნენ ყოველნი ერთ-მთავარნი.³³¹

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1236-1238/39 წწ.]

Իշխանն Աւագ որդի Իւանէի, եկն առ Չարնաղանն և ի սկզբանն սպառնագաւ, բայց յետոյ մեծաբեաց և էա ի ծնող նորա զիւր աշխարին և ընդ ինքեան շրջեցուցանէր, և գան ի վերայ քաղաքին Անոյ և զի ոչ եկին հնագանդութիւն պատերազմաւ առնու գնա և բազում կոտորած առնէ: Բայց նախախնամութիւն Աստուղոյ երեսեցոյ, գայր մի ի մէջ նոցա, Ասորի ազգաւ, անուն նորա Սիմէն, զոր Ռ-ապան Աթա կոչէին, որ և բազում դիւրութիւն քրիստոնէիցն գնովաւ լինէր, զի երբեք առ դանն առ թուրք ի նմանէ. զի մի գանմեղ մարդիկ սպանցեն և լսէին ամենեքեան նմա.³³²

განმგებელი ავაგი, ივანეს ძე, მივიდა ჩარმაღანთან, [რომელიც] თავიდან დაემუქრა [მას], მაგრამ შემდეგ განადიდა და მისცა თავისი მშობლიური ქვეყანა და თავისკენ შემოაბრუნა; შემდეგ კი წამოვიდა ქალაქ ანისზე და რადგან არ ეახლნენ დასამორჩილებლად, ომით აიღო იგი და [ქალაქს] ჟღერტა მოუწყო. მაგრამ ღვთის მადლის გამოჩენით, მათ [ანისელებს] შორის ერთი კაცი, ეროვნებით ასური, მისი სახელია სიმეონი [და] რაპან ათას უხმობენ, რომელშიც მრავალი ქრისტიანული მადლი იყო, რამეთუ წავიდა ყაენთან, მიიღო მისგან [ბრძანების] წერილი, რომ უდანაშაულო ხალხი არ დაეხოცათ და ყველას ესმინა მისთვის.³³³

ასწლოვანი მათიანე

[1238-1239 წწ.]

ამათ რა ბოროტთა ხედვიდა ამირსპასალარი ავაგ, ძე ივანე ათაბაგისა, წარმოავლინა მოციქული ბარდავს, სადა დაებანაკათ ზემოწესენებულთა მათ მთავართა, რომელთა ზამთრის აქუნდა საყოფელად ბარდავი და ზაფხულის – გელაქუნისა მთანი და არარატისანი, რამეთუ მაშინ აელო ანისი ჩორმაღანს; ამათ წარმოუვლინა ავაგ მოციქული ზავისა თხოვად და თქუა მათ წინაშე მისლვა, ხილვა, და მსახურება, და ხარაჯის მიცემა, და დადება ქუეყანისა მისისა, და ითხოვა ფიცი და სიმტკიცე. ხოლო მათ გაიხარეს და სიხარულით შეიწყენარეს მოციქული

ავაგისი, და ფიცთა მიერ მტკიცეთა გულსავსე ყვეს. ვითარ დამშვდნა ქუეყანა ავაგისი და ცნა შანშე მანდატურთ-უხუცესმან ბავი ავაგისი და თათართა, უვნებელად დაცვა ინება ქუეყანისა, დაცვა ბავითა მყოფელი და ავაგსცა მიუმცნო, უკეთუ მიუმცნოს და მივიდეს ხილვად თათართა. ამისნი მცნობელნი თათარნი სიხარულით შეიწყნარებდეს, რომლისათვის მიუმცნეს მიტვე ოქროსა საფიცრითა მტკიცე ფიცი უვნებლობისა. და წარვიდა შანშეცა და იხილნა იგინი, რომელთა შანშესცა ფრიადი პატივი უყვეს, და ანისი და მათ მიერ წაღებული მისი ქუეყანა ყოველი მისცნეს, და მცველნი დაუდგინნეს ქუეყანასა შინა. და ვინცა მოვიდის ქართველთა მთავართაგანი, პატივითა შეიწყნარიან, ხოლო ურჩთა ქუეყანა მოისრვოდა.³³⁴

კირაკოს განმარტება, სომხეთის ისტორია

[1236 წ.]

Եւ առնալ զնա և զամենայն զօրն, չոգաւ ի վերայ քաղաքին Անույ: Քաղաքս այս Անի լցնալ էր բազմութեամբ մարդկան և անասնոց և պարսպնալ ամրագոյն պարսպօք: Եւ եկեղեցի բազում կայր ի նմա, մինչ ի կարգ խօսից երդման այսպէս երդնուին «Անույ հազար և մի եկեղեցին»: Եւ յոյժ փարթամ էր քաղաքն ամենայն իրօք, վասն որոյ յովութիւնն յամբարտասանութիւն ած գնոսս, և ամբարտասանութիւնն ի կորուստ, որպէս սովոր է առնել ի սկզբանց և այսր: Առաքեաց Չարմադունն դեսպանս առ նոսս զալ նմա ի հնագանդութիւն: Եւ որք գլխատորքն էին ի քաղաքին ոչ իշխեսցին պատասխանի առնել պատգամին առանց հարցանելոյ զիշխանն Շահնշահ, քանզի ընդ իշխանութեամբ նորա էր քաղաքն: Իսկ ամբոխ քաղաքին և ոսմիկքն սպանին զպատգամատորն: Եւ զայն տեսնալ զօրքն այլագգեաց, ի բարկութիւն բրդեցան և պաշարնալ զքաղաքն յամենայն կողմանց կանգնեցին փիլիկուանս բազումս արուեստագիտութեամբ և, մարտուցնալ ընդ քաղաքին զօրեղապէս առին զնա: Այլ և ոմանք իշխանաց քաղաքին ձեռնատու եղեն առ թշնամիսն զապրուստ անձանց շահելով. և նոցա կոչնալ արտաքս ի քաղաքէն զբազմութիւնն, խոստացան ոչինչ առնել նոցա չար: Եւ իբրև ելին արտաքս առ նոսս ամենայն բազմութիւնն, բաժանեցին զնոսս յինքնանս և սուրբ ի վերայ եղնալ կոտորեցին առհասարակ անողորմաբար սակաւ կանայս և մանկունս թողնալ և արս արուեստատորս, զոր վարեցին ի գերութիւն: Եւ ապա ինքնանք մտնալ ի քաղաքն, առին զինչս և զստացուածն ամենայն, կողոպտեցին և զամենայն եկեղեցիս, աւերեցին և քանդեցին զամենայն քաղաքն, եղծին և ապականեցին զփառս վայելչութեան նորա: Անդ էր տեսանել տեսիլ ողորմագին. առհասարակ կոտորեալք ծնողքն և ծնունդք ընդ նոսին դիզեալք ի վերայ միմեանց իբրև զդերբուկս քարանց կուտեալք. քահանայք և սարկաւագունք. և պաշտօնեայք եկեղեցականք, ծերք և տղայք և հասակաւ մանկունք և երիտասարդք և կուսանք շատք. ըստ աւետարանին սրբոյ, եթէ «Մատնիջիք ի սով և ի գերութիւն». նոյն հրաման եհաս ի վերայ սոցա, զի ցիր և ցան անկեալք ընդ երեսս դաշտացն, արբնալ երկիրն յարենէ և ի ճարպոյ վիրատրացն. փափուկ մարմինք ամառովք լուացեալք, սնուցեալք և այտուցեալք. և այնոքիկ, որ ոչ էին ելնալ արտաքս քան զդուռն քաղաքին, բոկ և հետի ընթացեալք ի գերութիւն, և որք հաղորդէին ի պատուական մարմնոյ և յարենէ որդւոյն աստուծոյ, ուտէին զմիս անսուրբ և հեղձուցիկ և ըմպէին ի կաթանէ ձիոց պղծոց. կանայք պարկեշտք և ողջախոհք մատնեալք ի խայտառականս ճակաճան և վաւաշ մարդկան. կուսանք սուրբք, որք ուխտեալ էին աստուծոյ սրբութեամբ պահել զմարմինն և անախտ զիոգիս, պղծեալք պէսպէս պոռնկութեամբ և ապականեալք անկարգութեամբ: Եւ այսպէս եղև զրաւ գործոյն.³³⁵

წაიყვანა რა [ავაგი] და მისი მხედრობა, [ჩარმაღუნმა] გაილაშქრა ქალაქ ანისზე. ქალაქი ანისი სავსე იყო ხალხითა და პირუტყვით. მას გარს მტკიცე გალავანი ერტყა. მასში იმდენად ბევრი ეკლესიები იყო, რომ საუბრისას როდესაც იფიცებოდნენ, ამბობდნენ: „ანისის ათას ერთ ეკლესიას ვფიცავ“. ქალაქი ყველა თვალსაზრისით ძალიან მდიდარი იყო, ამიტომ მა-

თი სიმაძღვრე ამპარტავნობაში გადავიდა. ამპარტავნობამ კი, როგორც ეს ოდიტგან იყო, და-
 ლუპვამდე მიიყვანა. ჩარმალუნმა მათთან ელჩები გაგზავნა და დანებება შესთავაზა. ქალაქის
 მმართველებმა შანშეს უკითხავად ელჩებისთვის პასუხის გაცემა ვერ გაბედეს, რადგან ქალაქი
 მას ეკუთვნოდა. ქალაქის მდაბიობებმა და უბრალო ხალხმა ელჩები დახოცეს. ამის შესახებ
 რომ შეიტყვეს გაცეცხლებულმა უცხოტომელებმა, ქალაქს ყველა მხრიდან ალყა შემოარტყეს,
 დიდად დახელოვნებულებმა ბევრი ფილოკავანი აღმართეს და ძლიერი ბრძოლების შემდეგ
 ქალაქი აიღეს. ზოგიერთი ქალაქის მმართველობიდან თავის გადასარჩენად მტერს დანებდა.
 [თათრებმა] მოუხმეს ბრბოს, რომ ქალაქიდან გამოსულიყვნენ, პირობა მისცეს, რომ არაფერს
 დაუშვებდნენ. როდესაც ქალაქიდან მათთან მთელი მოსახლეობა გავიდა, [თათრებმა] ისინი
 ერთმანეთში დაინაწილეს და ყველა დაუნდობლად დახოცეს. ცოცხლად მხოლოდ რამდენიმე
 ქალი და ბავშვი, აგრეთვე მამაკაცი ხელოსანი დატოვეს, რომლებიც ტყვედ წაიყვანეს. შემდეგ
 ისინი ქალაქში შევიდნენ, მიიტაცეს მთელი ქონება, გაძარცვეს ყველა ეკლესია, გააპარტახეს
 და დაანგრეს მთელი ქალაქი, გათელეს და წაბილწეს მისი დიდებული ბრწყინვალეობა. უნდა
 გენახათ გულდასაწყვეტი სანახაობა: ქვების მსგავსად შეგროვებული აკუწული მშობლები და
 შვილები, უამრავი [დახოცილი] მღვდელმსახური, ბერი, მოხუცი და ბავშვი, ჩვილი, ყმაწვილი
 და გოგონა. როგორც წმინდა სახარებაში ვკითხულობთ: „მიეცემა იგი შიმშილსა და ჭირს“. მათაც
 ასეთივე ბედი ეწიათ, რამეთუ ისინი მათივე სისხლითა და დაჭრილთა ჩირქით
 გაჟღენთილ მინდორში მიმოფანტეს, საპონს მიჩვეული ნაზი სხეულები გაშავდა და გაიბერა.
 ისინი, ვისაც ქალაქის ზღურბლი არასდროს გადაულახავს დატყვევებულებს ფეხშიშველი
 უნდა ევლოთ; ისინი ვინც ძე ღმრთისას წმინდა სისხლსა და ხორცს ეზიარნენ, უწმინდურ,
 დამხრჩვალ არსებათა ხორცს ჭამდნენ და ამამრბენ ფაშატთა რძეს სვავდნენ. მოკრძალებულ
 და უბიწო ქალებს გარყვნილმა და ავხორცმა კაცებმა პატივი აჰყარეს. წმინდა ქალწულები,
 რომლებმაც ღმერთს სხეულისა და სულის უბიწობის აღთქმა მისცეს, ყოველგვარი სიძვითა და
 გარყვნილებით წაბილწეს. ასეთი იყო ვითარება.³³⁶

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1236-1238 წწ.]

Թաթարն Էսთ գԱնի և գասնայն տիხզերս: Դարձսայ ի սոյն թլին շարժ ևղև Եզրնկան, և
 ևկեղեցի սի փլա: Յայսմ ամի Էսთ Չորսանն և Չաղաթայն գբոյր երկիրս սեր գԱնի, գԿարս
 և գԼասոն, գՄուրբ Մարի: Եւ գԱսագն ի դուրս բերին ի բերդէն Կայենոյ: Շարժ ևղև, և ի սուրբ
 Գրիգոր և ի Թորդան ևկեղեցի փլա և դարձսայ շինեսաւ.³³⁷

თათარმა აიღო ანისი და [დაიპყრო] მთელი მსოფლიო. კვლავ ამავე წელს ერზნკაში მოხდა
 მიწისძვრა და ერთი ეკლესია დაინგრა. ამ წელს ჩორმანმა და ჩალათამ დაიპყრეს მთელი
 ჩვენი ქვეყანა – ანისი, ყარსი და ლორე, წმინდა მარი, აგრეთვე კანის ციხიდან ავაგი გარეთ
 გამოაძევეს. მოხდა მიწისძვრა, [და] წმინდა გრიგოლისა და თორდანის ეკლესიები დაინგრა
 და კვლავ აშენდა.³³⁸

ანონიმი ქრონოგრაფი, ისტორია

[1238 წ.]

ՈՁԷ (1238) թլին Էսთ թագասորն գԼոն և գՅանի.³³⁹

687 (1238) წელს აიღო მეფემ ლორე და ანისი.³⁴⁰

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1238 წ.]

Էստ քազայորն գԼօղի եւ գԱնի: Եւ Սարաճինացիք հալածեցան ի Սպանիոյ.³⁴¹

აილო მეფემ ქალაქი ლორე და ანისი. [და] სარკინოზები განდევნილ იქნენ ესპანეთიდან.³⁴²

ასწლოვანი მათიანე

[1240-1242 წწ.]

გულისწმა ყო რა მეფემან რუსუდან, რომელ წარუღეს ქუეყანა ამიერი თათართა, განიზრახა, რათა წარმოავლინოს ძე თვისი, დავით, და მოანდოს თათართა, და აიღოს სიმტკიცე უვნებლობისა. და წარავლინეს მოციქულად თათართა შანშე, და ავაგ, და ვარამ, და ჰერეთის ერისთავი შოთაი, რომელსა მანისი ფერობისათვის კუპრობით უვმობდეს.³⁴³

ასწლოვანი მათიანე

[1242-1243 წწ.]

...და წარუვლინეს მოციქული მეფესა რუსუდანს, რათა ზავი იქმნას მათ შორის, და მოსცეს ძე მისი, დავით, და მისცენ მეფობა, და ტფილისი და ყოველი საქართველო. და ვითარ ესმა ესე რუსუდანს, სთნდა სიტყუა ესე, და გულსავსე იყო, ამისთვის რომე ფიცსა მტკიცედ იპყრობდეს და მინდობილსა შეიწყნარებდეს. გარდამოვიდა თვთ მეფე და წარმოგზავნა ძე თვისი დავით, რომელთა წინა-მიეგებნეს შანშე და ავაგ, რომელი თათართა დიდად პატივითა შეეწყნარა, არარათა ნიჭთა და ზნეთა სამამაკაცოთა მქონებელი შოთა კუპარი, გაგელი ვარამ, ქართლის ერისთავი სურამელი გრიგოლ, სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუარყუარე ციხისჯუარელი, თორელნი, თმოგუელნი, შავშ-კლარჯნი და ტაოელნი, და წარიყვანეს მეფე, ძე რუსუდანისი, დავით. ხოლო მეფემან რუსუდან თანა-წარიტანნა ყოველნი მთავარნი ლიხთ-იმერელნი... წარემართნეს და შევიდეს ტფილისს. და წარვიდეს მუნით ბარდავს, სადა დაებანაკათ ნოინთა, მიიყვანეს დავით დიდითა პატივითა და ლაშქრითა. ვითარ იხილეს ჩორმაღან, ჩალატა, იოსურ და ბიჩოი, განიხარეს და პატივი უყვეს მეფესა და მთავართა საქართველოსათა, და მოსცეს ყოველი საქართველო...³⁴⁴

მონღოლთა ბატონობის პირველი პერიოდი

კირაკოს განძაკეცი, სომხეთის ისტორია

[1240 წ.]

Եւ իբրև փախեսաւ Աւագն, տրտմեցան մեծամեծքն, և մեղադիր եղևն առն այնմիկ, և յղեցին դեսպանս գևնի նորս՝ մի սպաստամբիլ ի նոցանէ, և երդնուին նմա ոչինչ առնել նմա չար, և ետուն գաշխարհս նորս ի ձեռն Շահնշահի, իբր թէ եղբայր նոցա իցէ. և գայս առնէին վասն առաւել հաւատարմութեան.³⁴⁵

როდესაც ავაგი გაიქცა, დიდებულები დალონდნენ, დაადანაშაულეს ის კაცი [ჯოჯ-ბულა] და მთავარს ელჩები გაუგზავნეს, და შეუთვალეს არ აჯანყებულიყო მათ წინააღმდეგ და აღუთქვეს, რომ არაფერს დაუშავებდნენ. [მონღოლებმა] მისი ქვეყანა მის ძმას, შანშეს მისცეს და ეს მისგან მეტი ერთგულების მისაღებად გააკეთეს.³⁴⁶

და უცალოება ქართველთა, შეკრება სიმრავლე ფრიადი, კაცი ვითარ სამოცი ათასი, რომელთა მთავრად და პატრონად ჰყვა კაცი ვინმე სახელოვანი, სახელით ყარახან, და გამოემართნეს ოჯრებად საქართველოსა, და მოიწივნეს ქუეყანასა ვალაშკერტისასა, რომელი მას ჟამსა ოდენ აღელო შანშეს, და იწყეს ოჯრებად საქართველოსა და ვალაშკერტისა, და რაჯს იქით ქუეყანათა ვიდრე სურმანადმდე, რომელი იგიცა ოდენ დაეპყრა შანშეს მანდატურთ-უხუცესსა. ამან ვითარ იხილა ოჯრება ქუეყანათა მათ, მოუწოდა სპათა თვსთა და ავავ ათაბაგისთა, და შეკრბეს მვედარი ვითარ ოცდაათი ათასი. განვლეს რაჯსი, მივიდეს ვალაშკერტს, სადა-იგი დაებანაკა ყარახანს. ხოლო ვითარ მიეხლნეს, დააწყეს რაზმი და მიეტევნეს ერთმანერთსა. ხოლო შანშე უპირატეს ყოველთასა მიეტევა, რომელმან ჰოროლითა განგურიმა თურქი ერთი სახელოვანი. იქმნა ომი ძლიერი, და მოსწყდა სიმრავლე ურიცხვ სპათაგან თურქთასა, ხოლო სპანი შანშესნი კეთილად დაცულ იყვნეს შეწევნითა ძელისა ჭეშმარიტისათა, რომლისა მიმართ მიწობილ იყო. და ვითარ შენივთდა ომი, იძლია ყარახან, იგი და სპა მისი ივლტოდეს, და დევნა უყვეს ვიდრე ხლათამდე, მოსრეს და ტყუე ყვეს სიმრავლე ურიცხვ, და აისავსნეს ცხენითა, ჯორითა და აქლემითა, კარვითა და ხარვითა, და ალაფითა ურიცხვთა. ესრეთ სახელოვანი და გამარჯვებული მივიდა ანისსა, სახლსა და ტახტსა მისსა.³⁵¹

ასწლოვანი მატინე

[1246/1247 წ.]

ამათ შფოთთა შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი კობტას თავსა, იმერნი და ამერნი... დაამტკიცეს ომი, და დადვეს პაემანი ქართლს შეკრბებისა, და განიყარნეს. უშორეს მყოფნი აფხაზნი, დადიანი ცოტნე და ბედიანი, კაცი კეთილი და სრული საღმრთოთა და საკაცობოთა, და რაჭის ერისთავი, – ესენი ყოველნი წარვიდეს კაზმად. ვითარ ესმა თათართა ერთგან შეკრება ქართველთა, წარმოვიდეს ბიჟუ და ანგურგ, და მივიდეს კობტას თავსა, დახუდეს ყოველნი წარჩინებულნი საქართველოსანი. ლაშქარი გაყრილ იყო, და ვერღარა წინააღუდგეს, და წარასხეს ქუეყანასა ანისისასა, ადგილსა, რომელსა ეწოდების შირაკავანი. ხოლო ვითარ მიიწივნეს ჩარმაღან ნოინს წინაშე, რქუა: „რა არს შეკრება თქუენი, უკეთუ არა იქმნთ განდგომილებასა?“ ხოლო მთავარნი მიუგებდეს: „არა განდგომად შეგვრბით, არამედ რათა განვაგოთ საქმე თქუენი და ხარკი განგიჩინოთ“, რომელსა-იგი უწოდეს ხარაჯად. ესე რა ესმა, არა სრულიად ირწმუნა, და ბრძანა განძრვა ყოველთა, მჭართა შეკრვა ყოველთა, სიცხესა შინა შიშველთა მოედანთა ზედა დასხდომა, და ყოველთა დღეთა ჰკითხვიდის მიზეზსა შეკრბებისასა, და უკეთუ არა აღიარონ ჭეშმარიტი, სიკუდილსა მისცენ ყოველნი ესე ზემოწესებულნი მთავარნი. ხოლო იგინი დაამტკიცებდეს, „რათა განვაჩინოთ ხარაჯა“. და ამას ჰყოფდეს მრავალ დღე, რამეთუ არა არწმუნებდეს. და ვითარ მოეახლა პაემანი, მივიდა დადიანიცა ცოტნე, ლაშქრითა, მათდა ადგილსა, რომელ არს რკინის-ჯუარი, შორის სამცხისა და ლადოსა, და ვითარ აუწყეს წარსხმა ყოველთა მთავართა საქართველოსათა ანისად, და შეკრბულთა ყოფა სატანჯველთა შინა ბოროტთა ვითარ ესმა, მწუხარე იქმნა უზომოდ, და თვსად სიკუდილად და სირცხვლად შერაცხა საქმე იგი. და წარავლინა ლაშქარი თვსი, და ორითა კაცითა წარვიდა ანისად, დამდები სულისა თვსისა და აღმსარებელი მცნებისა უფლისასა, რომელსა იტყვს: „უფროს ამისსა სიყვარული არა არს, რათა დადვას კაცმან სული თვსი მოყუსისა თვსისათვს“, რომელ ყო პატიოსანმანცა ამან კაცმან ცოტნე სათნოება მაღალი და განსათქმელი, საქმე საკვრველი და ყოვლისა ქებისა ღირსი. განვლო სამცხე და ჯავახეთი და მივიდა ანისსა. რამეთუ ქალაქად შესრულ იყვნეს ნოინნი, და ესე წარჩინებულნი, მოედანსა შინა დაკრულნი მჭრითა, შიშუელნი მსხდომარენი იყვნეს. ვითარ იხილნა ცოტნე წარჩინებულნი, ესრეთ უპატიოდ მსხდომარენი და სიკუდილად განწირულნი, გარდაცდა ჰუნისაგან, და დააბნია სამოსელი თვსი, განშიშულდა, და შეიკრნა მჭარნი, და დაჯდა წარჩინებულთა თანა. და ვითარ იხილეს თათართა, განკვრდეს და მსწრაფლ აუწყეს ნოინთა, ვითარმედ:

„ცოტნე დადიანი მოვიდა ორითა კაცითა, და განიძარცუა სამოსელი თვისი, და შეკრული დაჯდა ქართველთა თანა“. რამეთუ კეთილად მეცნიერნი იყვნეს ცოტნესი, რომლისათვის განკვრდეს თათარნი, და წინაშე მათსა მიუწოდეს, და ჰკითხვიდეს მიზეზსა მუნ მისლვისა მისისასა. ხოლო იგი ეტყოდა, ვითარმედ: „ჩუენ ყოველნი ამაღ შევიკრიბენით, რათა განვაგოთ ხარაჯა თქუენი და ბრძანება თქუენი აღვასრულოთ, – ესე იყო შეკრება ჩუენი. აწ თქუენ ძვრის-მოქმედთა თანა შეგურაცხენით, და მე ამის ძლით მოვედ წინაშე თქუენსა, რათა გამოიკითხოთ, და უკეთუ ღირსი რამე სიკუდილისა უქმნიეს, მეცა მათ თანა მოვკუდე; რამეთუ თვნიერ ჩემსა არარა უქმნიეს; უკეთუ ცხოვნიდენ, მათ თანა ვიყო. და ვითარ ესმა ესე ცოტნესგან ნოინთა, განკვრდეს სათნოებისათვის მისისა და თქუეს: „ვინათგან ნათესავნი ქართველთანი ესოდენ კეთილ არიან, და არა განცრუვდებიან, რომელ აფხაზეთით მივიდა კაცი, რათა დადვას სული თვისი მოყუარეთათვის, და არა განცრუვდეს, ესრეთ განწირა თავი თვისი სიკუდიდ, – არა არს სიცრუე მათ შინა, და ამის ძლით უბრალოდ ვპოვებთ. ამისთვის განუტეოთ ყოველნი“. რქუეს ცოტნეს: განდგომილება ვგონეთ თქუენ ქართველთა, და აწ ვინათგან ჰყავ სათნოება კეთილი, ყოველთა ქართველთა შენ მოგანიჭებთ, და შენდა მონდობილ ვართ.“ და განუშვნეს ყოველნი ესე წარჩინებულნი.³⁵²

ასწლოვანი მათიანე

[1240-იანი წლები]

და განიყვნეს მთავარნი საქართველოსანი, და წინააღმდეგომ იქმნეს ურთიერთას. მაშინ შეკრბეს დიდებულნი ამის სამეფოსანი, რამეთუ ეგულებოდა მთავარ ყოფა მათ ზედა ეგარსლანისი, არა მათგან უგუარიანესისა კაცისა; ამისთვის შეკრბეს მთავარნი ამერის საქართველოსანი: შანშე, ვარამ გაგელი, ყუარყუარე ჯაყელი, სარგის თმოგუელი, კაცი მეცნიერი და ფილოსოფოსი და რიტორი, სურამელი გრიგოლ, ქართლის ერისთავი, გამრეკელი თორელი, ორბელინი, და მრავალნი ერისმთავარნი, და ძებნა ყვეს ლაშას ძისა დავითისთვის... და შენდობასა ევედრებოდა. და ესრეთ წარმოავლინა, და ვითარ მოიწივნეს საქართველოს, მიეგებნეს ყოველნი წარჩინებულნი საქართველოსანი, შანშე, და ძე მისი ზაქარია ამირსპასალარი, კაცი სიკეთითა აღმატებული, ყუარყუარე ჯაყელი, სურამელი გრიგოლ ქართლისა ერისთავი, ორბელი, გამრეკელი, შოთა კუპარი და ყოველნი მთავარნი, თვნიერ ეგარსლანისა, და წარვიდეს ნოინთა წინაშე. ხოლო მათ იხილეს და განიხარეს, მეფობა ვერ დაუმტკიცეს, არამედ წარავლინეს დიდსა ბათო ყაენისსა, და წარჰყვეს თანა შანშეს ძე ზაქარია, ვარამის ძე აღბულა და სარგის თმოგუელი, და წარვიდეს ბათოს წინაშე. და ვითარ მიიწივნეს, კეთილად შეიწყნარან ბათო. შანშეს ძე ზაქარია და ვარამის ძე აღბულა თვსად დაიბჭირნა, და მეფე დავით მანგუ ყაენს წინ წარავლინა, და წარჰყვეს თანა სარგის თმოგუელი და სხუანი მცირედნი ვინმე ქართველნი ყარაყურუმს.³⁵³

ასწლოვანი მათიანე

[1246-1248 წწ.]

ხოლო იყვნეს ორნივე დავით და დავით ყუბილ ყაენს წინაშე, და იურვოდეს ორნივე მეფობასადა ... ვითარ განგრძელდა ცილობა, ავავ ამირსპასალარი წარმოავლინეს, და მისცეს იერლაცი შეწყალებისა, და ქალი ქმნულ-კეთილი, ნათესავი წარჩინებულთა, სახელით ესლომ, და ელჩი ულო ყაენს თანა, რათა კეთილად შეიწყნაროს ავავ, და ესრეთ მოიწია ულო ყაენს წინაშე. ხოლო მან პატივით შეიტკბო და წარმოავლინა საქართველოსა, მამულსა თვსსა. და ვითარ ცნეს ქართველთა მოსლვა ავავ ამირსპასალარისა, წინა მიეგებნეს ყოველნი მთავარნი და წარჩინებულნი, თვთ შანშე და ეგარსლან, რომელსა კნინდა-და სახელი მეფობისა ეპყრა. და ვითარ მიეახლა ავავ, ჰგონებდა ჰუნისაგან გარდამოჭდომად და ეგრეთ ხილვად

ეგარსლანისაგან. ხოლო იგი განლალებულ იყო, არა ინება წესისაებრ პატივით ხილვა, და ამბორის-ყოფად ავაგისა. და ვითარ იხილა ავაგ, განძუნდა და თავსა მათრავითა უხეთქნა, და უბრძანა მას ქუეშე დაწესებულთა, რათა ცხენისაგან უპატიოდ დაამჯუან ქუეყანად, და ყვესცა ეგრეთ, პატივისაგან უპატიო ყვეს, და განძრცვლი განაძეს, და მიერთგან უპატიო იქმნა. და ესრეთ განაგდეს შანშე და ავაგ და თავადთა საქართველოსათა.³⁵⁴

ასწლოვანი მათიანე

[1246-1248 წწ.]

და ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა და აზომ, რომელ მრავალი სიგელი იპოვების, და თვთ მე მინახავს, რომელ სიგლებისა თავსა სწერია: „მეფენი ბაგრატონანი“, და „ნებითა ღთისათა, დავით და დავით“. და ჴელიცა ორთავესი რთავს: „ჩემ დავითისგან მტკიცე [არს], და ჩემ დავითისგანცა მტკიცე არს“. ხოლო დასხდეს ორნივე მტკიცედ მეფედ, ვითარ ვთქუ, რომლისათვის საეჭუელ იქმნა შანშესგან ლაშას ძისა დავითის სიყუარული, და ავაგისგან რუსუდანის ძისა დავითის მიმდგომობა. და ვერ განაცხადეს, რამეთუ ორნივე დავით და დავით სიყუარულსა ზედა ეგნეს და არა წინა აღუდგებოდეს ერთმანერთსა, და მორჩილობდეს ულო ყაენსა და ხარაჯას მისცემდეს. ხოლო უპირატესი პატივი და ზემოჯდომა ლაშას ძესა დავითს ეპყრა ლაშას-ძეობისათვის, დაღაცათუ უხუცესობისათვის.³⁵⁵

კირაკოს განძაკეცი, სოხეთის ისტორია

[1250 წ.]

Յետ այսորիկ մնուա ի իխսանաց ի իխսան Ասագ և թաղեցա ի Պոնդահանքն ի գերեզմանի հոր իւրոյ Իւանէի: Եւ ետուն զիխսանութին նորա Չաքարէի, որդւոյն Շահնշահի, հորեղբոր որդւոյ Ասագին, զի Ասագն որդի ոչ ունէր, բայց միայն դուստր մի երեխայ և ի պոռնկութենէ որդի մի երեխայ, զոր յետ մահու նորա ասացին, թէ ի նմանէ է, զոր ասեալ քոյր նորա սնուցանէր: Եւ ասպա հանեալ ի Չաքարէէ ետուն կնոջ Ասագին, որում անուն էր Գոնցա.³⁵⁶

ამის შემდეგ მთავართა შორის უპირველესი იშხანი ავაგი გარდაიცვალა და დამარხეს მამის, ივანეს საძვალეში პლნძჰანქში. მისი სამფლობელოები გადასცეს ბაქარიას შანშეს ძეს, მის ბიძაშვილს; ავაგს არ ჰყავდა [კანონიერი] ვაჟიშვილები, მხოლოდ – მცირეწლოვანი ქალიშვილი და ერთი უკანონო ვაჟი, რომელზეც ითქვა, რომ მისი შვილი იყო.... [უკანონო შვილი] მისმა დამ აიყვანა და გაზარდა. მოგვიანებით ბაქარიას ჩამოართვეს [ავაგის სამფლობელოები] და გადასცეს ავაგის ცოლს, სახელად – გვანცას.³⁵⁷

მონღოლთა ბატონობის მეორე პერიოდი

გუილიომ რუბრუკვისი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში

[1255 წ.]

De predicta civitate egressi sumus in octavis Epiphanie: ibi enim stetimus diu propter nives. Venimus usque ad .iiij^{or}. dies in terram Saheusa, cujusdam Gurgini potentissimi quondam, nunc vero tributarii Tartarorum, qui destruxerunt omnes mumtiones ejus. Cujus pater nomine Zacharias adquisivit terram illam Armenorum, eripiens eos de manu Sarracenorum. Et sunt ibi casalia pulcherima pure Christianorum habentium ecclesias, recte sicut Franci; et quilibet Armenus habet in domo sua, in venerabiliore loco, manum unam ligneam tenentem crucem, et ponit lampadem ardentem coram ea; et quod nos facimus de aqua benedicta spargendo ad effugacionem maligni spiritus, faciunt de

thure. Quolibet enim sero accendunt thus, déférentes illud per omnes angulos domus ad extricandum omne genus inimici. Comedi cum predicto Saheusa; et fecit michi magnam reverenciam ipse et uxor ejus et filius ejus nomine Zacharias, valde pulcher et prudens juvenis, qui quesivit a me, si veniret ad vos, utrum velletis eum retinere : ita enim egre fert dominium Tartarorum quod quamvis habeat copiam omnium rerum, tamen mallet peregrinari in terra aliéna quam sustinere dominium eorum. Insuper dicebant se esse filios Romane Ecclesie; et si dominus papa mitteret eis auxilium aliquod, ipsi subjugarent omnes adjacentes naciones Ecclesie. De villa illius ad .xv. dies intravimus terram soldani Turkie, dominica in .xl.; et primum castrum quod invenimus vocatur Marsengen... In Āurificacione fui in quadam civitate nomine Aini, ipsius Saheusa, cujus situs est fortissimus; et sunt in ea mille ecclesie Armenorum et due synagoge Saracenorum. Tartari ponunt in ea ballivum. Ibi invenerunt me quinque fratres predicatorum, quorum quatuor veniebant de provincia Francie, et quintus junxerat se eis in Syria; et non habebant nisi garcionem infirmum, qui sciebat turkum et parum de gallico; et habebant literas domini pape ad Sarcath et ad Manguchan et ad Buri, quales vos dedistis michi, deprecatorias quod permetterent eos stare in terra sua et predicare verbum Dei, etc. Cum autem narrassem eis que ego videram, et qualiter remittebant me ipsi, direxerunt iter suum Tefilis, ubi sunt fratres eorum, habituri consilium quid essent facturi.³⁵⁸

ჩვენ ნაქსუა ნათლისღების კვირაში დავტოვეთ, ვინაიდან თოვლმა დიდი ხნით დაგვაგვიანა. ოთხი დღის შემდეგ ჩვენ მივალწიეთ საჭენზას ქვეყანას; ეს საჭენზა წინათ მეტად ძლიერი ქართველი ყოფილა, მაგრამ დღეს ხარკს აძლევს თათრებს, რომელთაც ყველა მისი ციხე-სიმაგრე გაუნადგურებიათ. მამამისს, სახელად ბაქარიას, ეს ქვეყანა სომხებისაგან მიუღია და ის სარკინოზების უღლისგან გაუთავისუფლებია. იქ მრავალი საუცხოო დაბა-სოფელი მოიპოვება ტემ-მარიტი ქრისტიანებისა, რომელთაც ისეთივე ეკლესიები აქვთ, როგორც საფრანგეთშია. ყოველი სომხის სახლში ყველაზე გამოჩენილ ადგილას მოიპოვება ხის ხელი, რომელსაც ჯვარი უჭირავს და რომლის წინაშე კანდელი ანთია; როგორც ჩვენ ბოროტ სულს აიაზმით ვდევნით, ისე ისინი საკმეველით სდევნიან. ყოველ საღამოს სომხები საკმეველს ანთებენ და სახლის კუთხეებს უკმევენ, რათა თავი დაიცვან ყოველგვარი მტრისაგან. მე ვისაძილე საჭენზასთან და როგორც მან, ისე მისმა მეუღლემ და მისმა ვაჟმა ბაქარიამ დიდი თავაზიანობა გამოიჩინეს ჩემს მიმართ. ბაქარია ლამაზი და ჩინებული ჭაბუკია; მან მთხოვა, რომ თუ ის თქვენთან მოვიდოდა, მე რეკომენდაცია გამეწია მისთვის, რათა ის თქვენს სამსახურში მიგეღოთ. ეს ყმაწვილი ისე იტანჯება თათრების ბატონობის გამო, რომ თუმცა ყოველივე უხვად აქვს, ურჩევნია უცხო ქვეყნებში იხეტიალოს, ვიდრე ქედი მოიდრიკოს მათი უღლის ქვეშ. სხვათა შორის, სომხები ამბობენ, რომაული ეკლესიის შვილები ვართ და პაპი რომ რაიმე დახმარებას გაგვიწევდეს, ყველა მეზობელ ერს დავუმორჩილებთ ამ ეკლესიასო. დავტოვეთ ამ საჭენზას ქალაქი, თხუთმეტი დღის შემდეგ, დიდი მარხვის კვირას, ჩვენ მივალწიეთ თურქეთის სულთანის ქვეყანას; და პირველი ციხე-დარბაზი, რომელიც ჩვენ დავინახეთ, მარსენგანი იყო... მირქმის დღეს მე საჭენზას სამფლობელოში მდებარე ქალაქ ანისში ვიმყოფებოდი, რომელიც მეტად გამაგრებულია. იქ არის სომხების ათასი ეკლესია და სარკინოზების ორი სინაგოგა. თათრებს იქ ერთი უმაღლესი მსაჯული ჰყავთ. იქ ჩემს სანახავად ხუთი დომინიკელი ძმა მოვიდა, რომელთაგან ოთხი საფრანგეთის პროვინციიდან იყო, ხოლო მეხუთე მათ სირიაში შეერთებოდა. მათ ახლდათ მხოლოდ ერთი ავადმყოფი მსახური, რომელსაც თურქული და ცოტაოდენი ფრანგული ესმოდა. მათ წერილები მიჰქონდათ სარტახისა, მანგუ-ხანისა და ბურისთვის, იმის მსგავსი წერილები, როგორც თქვენ მე მომეცით; ამ წერილებში პაპი მათ სთხოვდა, მისი ბერებისთვის ნება დაერთოთ მათ ქვეყნებში დარჩენილიყვნენ და იქ ღვთის სიტყვა ექადაგნათ. როდესაც მე მათ ვუამბე რაც მე ვნახე და როგორ გამომაბრუნეს უკან, ისინი თბილისისკენ გაემართნენ, სადაც მათ თანამოძმეები ჰყავთ, რათა მათთვის რჩევა ეკითხათ, თუ რა უნდა გაეკეთებინათ მომავალში.³⁵⁹

ასწლოვანი მატინე

[1260 წ.]

ხოლო შემდგომად ამისა, ინება ყაენმან აღმწედრება სულტანსა ზედა მისრეთისასა და შეკრიბნა ყოველნი მთავარნი და სპანი მისნი, და მოუწოდა მეფესა დავითს და სპასა მისსა წარსლვად ეგვპტედ. ხოლო შეიწრებულ იყო მეფე და საბრძანებელი მისი... გარნა წარემართა ლაშქრად მისრეთს. და ვითარ მოიწია ქუეყანად ჯავახეთისად, დაამტკიცა განდგომა... ხოლო წარჩინებულნი ამის სამეფოსანი რომელნიმე დაამტკიცებდეს და რომელნიმე არა, გარნა ეგრეთცა დაამტკიცა განდგომილება; და უმრავლესნი წარვიდეს ყაენს წინაშე: შანშეს ძე ივანე, და გრიგოლ სურამელი, კახა ერისთავი ახალქალაქისა, თავნი და პირნი ქუეყანისანი წარვიდეს ყაენს წინაშე, და უმრავლესნი ჰერ-კახნი.³⁶⁰

კირაკოს განძაკეცი, სომხეთის ისტორია

[1260 წ.]

Եւ երկուցեալ Արդունին ... առ Հուլათուն, և նիփեսաց ի սրտի իւրում չարութիւն, և ի կալանս արար զթադուիին վրաց՝ զԳոյնցայն, և գդուստր իւր՝ զԽոշաքն, և զԻշխանն մեծ զՇահնշահ, և զԶալալն Հասան՝ զտէրն Խաչնոյ, և զայլս բազումս՝ պատճառաւն Եւստիոսի և հարկի, յորոց բազում գանձս առնալ, հագիւ զերծան ի մահուանէ.³⁶¹

არღუნი... ჰულაგუსთან დაბრუნდა, გულში კი ბოროტი ზრახვები ედო. მან შეიპყრო საქართველოს დედოფალი გვანცა, მისი ქალიშვილი ხოშაქი, დიდი მთავარი შანშე, ჰასან ჯალალი ხაჩენის ბატონი და ბევრი სხვა ხარკისა და გადასახადების გადაუხდელობის გამო. [მათ] დიდძალი საფასური გაიღეს და ძლივს იხსნეს სიცოცხლე.³⁶²

ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია

[1261 წ.]

Ի նոյնքանիս թուսկանին Հայոց յեօն հարիւր (1261) սպանին ՚ի դոտն Շղանին Հուլաին զսպարապետն Վրաց զԶաքարէ՝ զորդի Շահնշահի, ՚ի տիս երիտասարդութեան ՚ի գեղ ծաղկի՝ և յառաջադէմ յաջողման ժամանակի, յերեսանի և ծանօթ ամենեցուն, բարուրս ինչ եղեսալ ՚ի վերայ. և զայն ևս՝ թէ խափանեսալ եղև կարգեսալ հարկն յիւրում ժամու երթալոյ յարքունիս: Զորոյ մահն ողորմագին աշխարանօք սգացին ամենայն տունն Վրաց, Հայաստանօք մերձստրօք նոցա. քանի - առաւել որք ծնանն գնա ծնողքն դատնակսկիծ և մարմնատանջ ողբովք: Վասն որոյ ՚ի նոյն ատուրս և նոյն սևու սգին սրտակտուր լեսալ մեռաւ հայրն Շահնշահ կոչեցեսալ, իբր տէր մայրաքաղաքին Անույ, որ երբեմն նստոց էր արքայի, որ ասագն էր թագաւորացն Բագրատունեաց, այլ և այլ աշխարհացն, գանուն տեսան Անույ Շահնշահ կոչելով. իբր թագաւորաց թագաւոր.³⁶³

იმავე 710 (1261) წელს სომხური წელთაღრიცხვით ელხან ჰულაგუს კარზე მოკლეს ქართველთა მხედართმთავარი შანშეს ძე ზაქარია სიყმაწვილის ასაკში, სილამაზის აყვავებისა და წინსვლის, ბედნიერების ხანაში, გამორჩენილი და ცნობილი ყველასათვის. მას წაუყენეს რაღაც ბრალდებები და მათ შორის ისიც, თითქოს ის აბრკოლებდა დაწესებული ხარკის დროზე გაგზავნას ხაზინაში. მის სიკვდილს სინანულით დასტიროდა მთელი საქართველო მეზობელი სომხეთით და რამდენად უფრო მწარე, მტანჯველი ვაებით მოსთქვამდნენ მისი მშობლები. ამის გამო იმავე დღეებში და გლოვის ჟამს გულგამირული გარდაიცვალა [ზაქარია] მამა, რომელიც იწოდებოდა შანშედ, დედაქალაქ ანისის უფალი. აქ ერთ დროს იჯდა მეფე, რომელიც ბაგრატიუნთა მეფეებისა და სხვა სამეფოების უფროსი იყო. [ამიტომ] ანისის უფალი შაჰან-შაჰად იწოდა ანუ მეფეთა-მეფედ.³⁶⁴

კირაკოს განდაკეცი, სომხეთის ისტორია

[1261 წ.]

Մեծ իշխանն Շահնշահ, որդին Չաքարէի, ետ զիշխանութիւնն յաւագ որդին իր Չաքարէ, զի որդիք բազումք էին նորա՝ Չաքարէ և Սազ, Սարգիս և Արտաշիրն, և Իւան: Եւ ինքն ինամէր գտուն իր. և Չաքարէ ընդ թաթար զօրուն երթայր ի գործ պատերազմի, և արիւթին քաջութեան ցուցնայ, մեծարեայ լինէր ի մեծն Հուլաւուն և յԱրդուն ոստիկանն: Դէպ եղև, զի Արդունն զօրօք բազմօք էր ի կողմանս Վրաց, ընդ նմա էր և Չաքարէ: Եւ գաղտ յԱրդունն և յայ զօրացն գնաց Չաքարէ ի տեսութիւն կնոջ իւրոյ, որ էր առ իոր իւրում Սարգսի՝ իշխանին Ուխտեաց որ ապստամբ էր ընդ թագաւորին վրաց Դաւթի: Եւ ինացնայ Արդունին, ազդ առնէ Հուլաւոյն: Եւ նա առ ինքն հրամայեաց տաննէ կապանօք. և այլ բարորս կուտեաց ի վերայ նորա, և հրամայեաց սպանաննէ գնա և անդամ անդամ յօշէ և արկաննէ շանց: Եւ յորժամ լուսս զգոյժ Հայր նորա Շահնշահ ի գիւղն Օձուն, ի նեղասրտութիւն անկնայ՝ ի տրտմութեննն մնայ: Եւ տարեայ թաղեցին գնա ի Քոբայրն, զոր առ կինն նորա ի Հայոց.³⁶⁵

დიდმა იშხანმა შანშემ, ბაქარიას ვაჟმა თავისი ძალაუფლება უფროს ვაჟს ბაქარიას გადასცა, რადგან მას ბევრი ვაჟი ჰყავდა: ბაქარია, ავაგი, სარგისი, არტაშირი და ივანე. თვითონ კი თავის სახლს უვლიდა. ბაქარია საომრად წავიდა თათართა ჯარში და ისეთი სიმამაცე გამოავლინა, რომ მას პატივი მიაგეს დიდმა ჰულაგუმ და ოსტიკანმა არღუნმა. მოხდა ისე, რომ ბაქარია არღუნთან და მის დიდძალ ჯართან ერთად საქართველოში იყო. არღუნისა და სხვა მისი ჯარისკაცების გაუფრთხილებლად ბაქარია წავიდა თავისი ცოლის სანახავად, რომელიც მამამისთან, ოლთისელთა მბრძანებელ სარგისთან იყო, ის კი ერთ-ერთი აჯანყებული იყო ქართველთა მეფის დავითის მხარეზე. ეს რომ არღუნმა შეიტყო, ჰულაგუს აცნობა, რომელმაც ბრძანა, რომ ბაქარიასთვის ბორკილები დაედოთ. მან სხვა ყალბი ბრალდებებიც წაუყენა და ბრძანა მოეკლათ, აეკუწათ და ძაღლებისთვის გადაეგდოთ შესატყმელად. ეს ცუდი ამბავი რომ ბაქარიას მამამ შანშემ შეიტყო სოფელ ოძუნში, დარდისგან გული გაუსკდა და მოკვდა. წაასვენეს და დაკრძალეს ქობაირში, რომელიც მისმა ცოლმა აიღო სომხებისგან.³⁶⁶

ეპისკოპოსი სტეფანოსი, ქრონოგრაფია

[1263 წ.]

ՌՄԿԳ/ՉԺ (1263/710) Չաքարէ սպանին և հայրն Շահնշահի մնայ.³⁶⁷

1263/710 ბაქარიას კლავენ და მამა შანშე გარდაიცვალა.³⁶⁸

ანონიმი სებასტიელი, ქრონოგრაფია

[1261 წ.]

Ի նոյն ամի սպանին ի դիւն Հուլանին գնեմ ըսպարապետն Վրաց Չաքարէ, զորդի Շահնշահին.³⁶⁹

მასვე წელსა ჰულაგუს კარზე გარდაიცვალა ქართველთა დიდი სპარაპეტი ბაქარია, შანშეს ძე.³⁷⁰

ასწლოვანი მათიანე

[1261 წ.]

მას ჟამსა გაადგა ულო ყაენს შანშეს ძე ბაქარია ამირსპასალარი, კაცი ყოვლითა სათნოებითა შემეკული და საჩინო, და ივლტოდა ქუთათისს ნარინ დავითისსა, „რამეთუ ბერქას ლაშქართა

გამოსლვა მასმია ჩემ ზედა”. ხოლო მეფემან დავით კეთილად შეიწყნარა, დაჰყო მცირე ჟამი, მერმე ფიცით მოიყვანა ყაენმან, გარნა არცა ეგრეთ დამშუდდა გული ულოსი, და მოკლა ზაქარია ამირსპასალარი, კაცი პატიოსანი და სახელოვანი. და ცნა დიდმან შანშე, მამამან მისმან, მწუხარებითა შეწუხებული იგიცა აღსრულდა.³⁷¹

სამუელ ანეცი და მისი გამგრძელებლები, ისტორია

[1269/1267 წწ.]

ՌՄԿԹ / ՉԺԶ ԶԱնի ծախսեցին Շահինշահին որդինք: Թարութարն փախեսալ.³⁷²

1269/716 შანშეს შვილებმა გაყიდეს ანისი. თეგუდარი გაიქცა.³⁷³

ასწლოვანი მათიანე

[1269-1270 წწ.]

მოუწოდა [აბაღა] სპათა მისთა და დიდსა შანშეს შვილსა ივანეს მანდატურთ-უხუცესსა, და წარმოავლინა დევნად თეგუდარისა, და აჩინა მყედართმთავრად სირმონ, ჩორმაღან ნოინის შვილი, კაცი წყობათა შინა სახელოვანი და შემმართებელი, და მრავალნი ნოინნი სხუანი, და მოიწივნეს მთათა არტანისათა, და დაიბანაკეს მუნ.³⁷⁴

ასწლოვანი მათიანე

[1270-1272 წწ.]

მაშინ შეკრბეს ყოველნი დიდებულნი საქართველოსანი, და წარიყვანეს მეფის ძე დიმიტრი ურდოსა, და მივიდეს შანშეს ძისა ივანეს თანა მანდატურთ-უხუცესსა, და წარჰყვა იგიცა ურდოსა. და მიიყვანეს ყაენს წინაშე ურდოსა და დაუურვეს მეფობა. და ვითარ იხილა ყაენმან დიმიტრი, შეიწყალა და შეიყუარა, რამეთუ იყო ქმნულ-კეთილი და შუენიერი ხილვად, და მოსცა ყოველი სამეფო, თვნიერ სარგის ჯაყელისა, და წარმოატანა თანა სადუნი, რომელსა უბოძა მეფემან დიმიტრი ათაბაგობა.³⁷⁵

ანონიმი სებასტიელი, ქრონოგრაფია

[1280 წ.]

Ի քվին ՉԻԹ (1280) Ապաղայն ի Վրաց տուն մտաւ. և զՋալալ Թարայն և զՌաքի Պապայն սպանին ի Քայիքուն լեան, որ է ի սահմանս Անդ.³⁷⁶

729 (1280) წელს აბაღა ქართველთა ქვეყანაში შევიდა. ჯალალ თორა და რათი პაპანი მოკლეს ქაითუნის მთასთან, რომელიც არის ანისის საზღვრებში.³⁷⁷

ასწლოვანი მათიანე

[1282-1284 წწ.]

ვინათგან მოაკუდინა აჰმადა ძმა თვისი ყონღადარ, იხილეს უწესობა აჰმადასი ნოინთა ხუარასანს მდგომთა, განდგეს და დასუეს ყაენად ძე აბაღა ყაენისა, სახელით არღუნ. ვითარ ცნა ესე აჰმადა ყაენმან, შეკრიბა სპა მისი, და მოუწოდა მეფესა და სპასა მისსა, რათა წარყვეს ხუარასანს, ბრძოლად არღუნ ყაენისა. და წარვიდა მეფე, და თანა წარიტანა ყოველი ძალი მისი, და მანდატურთ-უხუცესი დიდისა შანშეს ძე ივანე, და სადუნის ძე ხუტლუბუღა ამირსპასალარი. წარემართნეს და განვლეს ერაყი, და მივიდეს საზღვარსა არღუნისსა. ხოლო

ვითარ იხილა არღუნ სიმრავლე ლაშქრისა, ვერ წინააღუდგა, არამედ ივლტოდა, და შევიდა ციხესა, ქალსად წოდებულსა, რომელსა უკანა მიუდგა ყაენი აჰმადა, და მოიცვა ციხე ქალსა. ხოლო ვითარ უღონო იქმნა არღუნ, ევედრა, რათა არა აბრალოს და შეუნდოს, და მოსცეს ფიცი, და მივიდეს წინაშე მისსა. და ისმინა აჰმადა და მისცა ფიცი უვნებელობისა, რამეთუ სპარსთა სჯული აეღო აჰმადას, და გამოვიდა არღუნ ციხით, და მოვიდა ბიძასა მისსა წინაშე, და ესრეთ წარემართნეს.³⁷⁸

სტეფანოს ორბელიანი, სისაკანის სახლის ისტორია

[1284 წ.]

჊ი ლი რნო ნოთა ჭაყაიორი ჴნნსორქ, გორ სირსაგ არგონინ, ს სო ნოთა ცამნნაჲს აჯსარხი ჯაჲიგ՝ რე თონინ არაღნან ს გთონინ Ⴢახანჯახნან ს რე ჴაღნეჲნ ს გორჲინ სარჲონ არაღნეჲნ: ჊ი ჲნრნ ლი რნო სირიო რრხათინეჲს ს სეღნეღნაგ: ლი რნო ნოთა ს სარსაჲინ გორ რაჲთ მნბარნაგ ს სირსაგ არგონინ: არაღ იარბოთ ჴნნსორქ მნბოთ ჲნრჲოჲსამრ ს ამნნაჲს არაღთორ, ს მნბამნბე ჲრსაგ ს ჯაჲიგ რნო ნოთა: ჊ი სეღნა ჲ Ⴢორო გნაგ ნოთა რნო თოთჲ სარსაჲინ მნბამნბე არაღთორ, ს არგონინსკან რნბაჲიჲ მნბარნაგ გრსაღთორ: ჊ი ნოთა თოთჲ თაროთ რნო ჲორ გნა ჲნრსკინ არაღნან რაროთ. ს რაღონ რარსანბანოჲ რნბაღრსნაგ გნა, ს სო არაღნე ჲღნაგ ამნნაჲს თღრჲისნან ჲორჲ მინჯს ჲ სჲიჲი ს რარს ს ჲ ჴარო: ჊ი სო ჲ მნოთ ნორა გთოთჲს ჲორ გრ-არჲი ს გრანოღნ სნოღანნე გნოთა ს არაღნე.³⁷⁹

ხოლო დიმიტრი მეფე იყო მათ თანა, რომელი შეიყვარა არღუნმან და მისცა მას ყოველი ქვეყანა სომხეთისა ავაგიანთა და სახლი შაჰან-შაიანთა და გაგელნი და ძე საღუნ ათაბაგისა. ხოლო და იყო თვით იგი მოყვარე ქრისტიანეთა და ეკლესიათა და იყო მათ თანა ტარსაიჭიცა, რომელი ფრიად დიდებულ იქმნა და შეიყვარა არღუნმან. ხოლო შემდგომად მიიქცა დიმიტრი დიდითა სიხარულითა და ყოველნი აზნაურნი და ყოველნი დიდ-დიდნი ქართველთა და სომეხთანი მის თანა, და მოვიდეს შარურს და მიეგება ტარსაიჭ და დიდითა პატივითა და სამეფოთა ძღვნითა მიხედა მეფესა. და წარიყვანა მან იგი თვის თანა, ქვეყანასა ავაგიანსა, არარატს. და მრავალითა ვედრებითა ექენებოდა მას და დაადგინა ათაბაგი ყოველსა საუფლოსა ზედა ვიდრე ტფილისით და ანით და კარით, და მისცა ჳელთა მისთა ძენი თვისნი დავით და მანუელ აღორძინებად და დაცვად.³⁸⁰

ასწლოვანი მათიანე

[1293 წ.]

მოუწოდა [ყაენმან] დავითს და რქუა: „ვინათგან დასდევ თავი შენი მსახურებად ჩემთვის, და სდგახარ ერთგულობასა ჩემსა ზედა, მომიცემია მეფობა და სამეფო შენი ყოველი“. და წარმოგზავნა ტფილისს, და დასუა ტახტსა მამისა მისისასა. და თანა წარმოატანნა სპანი საქართველოსანი, შანშე და ხუტლუბულა, და ყოველნი დიდებულნი. და მოუწოდეს სამცხით ბექასა, და მან არა ინება მოსლვად, რამეთუ ფრიად განდიდებულ იყო, თვით არღარა წარვიდის არცა ყაენს წინაშე და არცა მეფეს თანა, არამედ წარმოუვლინა ძე თვისი პირმშო, სამცხის სპასალარი სარგის, და ყოველი ნამარხევი, რომელ აქუნდა მეფის დიმიტრისაგან შევედრებულნი, და სარტყელიცა იგი დიდფასისა. მოვიდა სარგის და მოილო ყოველივე დაუკლებელად მეფის დავითის წინაშე. და დასუეს მეფე ტახტსა ზედა, და აკურთხეს კათალიკოსმან აბრაჰამ და ეპისკოპოსთა.³⁸¹

ასწლოვანი მათიანე

[1299 წ.]

და ვითარ გარდაცდა ზამთარი იგი, და მოეწურა არე ზაფხულისა, წარმოავლინეს მოციქული მეფისა დავითის წინაშე, რათა ცნან, უკეთუ არს ერთგულობასა ზედა ყაენისასა, ანუ არა. და ცნა კაცმან მან, რომელ ბადურ წარევლინა დავითს ყაენ თოხთას თანა, და გზა ექადა გამოსლვად. აცნობა ყაზანს, ხოლო იგი განწყრა და წარმოავლინა ყურუმჩი, და აღნაჯი ვინმე შინაური მისი, და შანშე მწარგრძელი. და მოუწოდეს ძმასა დავითისსა, მცირესა გიორგის, რომელი ეშვა ასულსა ბექასსა, და მას აღეზარდა, რომელი მარტო ეშვა დედასა, ვითარცა მარტორქა, რამეთუ ვერ შემძლებელ იყო ბუნება დედათა სხვსა ეგევითარისა შობად, ვითარ ქუემორე სიტყუამან ცხად ყოს.³⁸²

ასწლოვანი მათიანე

[1300 წ.]

ვითარ ცნა ხუტლუბულა მეფისა ციკარეს დგომა, განყო ლაშქარი, და რომელიმე წარავლინა ცხავატით გზასა, რათა ეგრეთ შევლონ ციკარესა, რომელი-ესე შეუძლებელ იყო... და სპანი მეფისანი გამოვიდეს ჯადის თავსა, გორასა რასმე, რომელ არს ციკარეს პირისპირ, და იქმნა ომი ძლიერი. კეთილად ბრძოდეს შინაურნი მეფისანი, ჯადელნი, და ზოგნი ჯევით მოსრულნი რჩეულნი, და უმეტეს მოისრვოდეს თათარნი, რამეთუ დიდად ავნებდეს მთიულელნი, იყვნეს ფერჯითა მალი, ცხენოსანი ვერ შეუვიდოდა საომრად, და ქუეითად იბრძოდეს თათარნი, რომელთა შემწედ ჰყვა ივანეს ძე შანშე, და ოსნი რომელ სხდეს გორს, მესხნი ლაშქარნი, რომელნი წარმოევლინეს სამცხისა მთავარსა ბექას: თორელნი, თმოგუელნი და ტაოელნი. და განგრძელდა ომი ვიდრე მიმწუხრადმდე, გზათა სივიწრითა არა აღერივნეს ურთიერთას, გაიყარნეს და უკუდგეს ჯადას თათარნი.³⁸³

ასწლოვანი მათიანე

[1302 წ.]

ვერღარა თავს-იდვა ვახტანგ უპატიოდ ყოფნა, და წარვიდა ურდოს ყაზანის თანა. ხოლო მან კეთილად შეიწყნარა და მოსცა მეფობა. და წარმოატანა ხუტლუბულა ნოინი სპითა უძლიერესითა, და მოვიდა ტფილისს. და მუნ შემოიპირნეს ყოველნი თათარნი და ქართველნი, და სამცხის ბატონის ბექას შვილი, სარგის სპასალარი, ტაოელნი, თორელნი, თმოგუელნი და სომხითარნი, რამეთუ შანშე პირველვე იყო მუნ. ვითარ ცნა მეფემან დავით, რომე ვახტანგს მეფედ ჰყოფენ... წარავლინა იგივე კათალიკოსი, ყადი და ბურსელი, ითხოვა ოლჯათ და აღუთქვა ხილვა. და ვითარ მივიდეს ხუტლუბულას თანა, ცნა არა მოსლვა მეფისა... და განრისხებულმან მოაკუდინა ბურსელი, რომლისა გუამი აღილო შანშე და წარგზავნა სამარხოსა მისსა. ხოლო ვახტანგს დაუმტკიცეს მეფობა და ოლჯათ წარავლინეს ურდოსა.³⁸⁴

სახარება (პეტერბურგი, მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტი, №B44),**ანდერძმინაწერი**

[1298 წ.]

Արդ, գրեցաւ սա ի քաղաքիս Անի, ի բեռդս Ներքի կոչեցեալ, ձերամբ եղբայրիկ արեղայի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Յովաննիսի, յաշխարհասկալութեան Էլզան Ղազանին, ի թագաւորութեան Հայոց Սմբատայ, ի կաթողիկոսութեան տեսան Գրիգորի, ի Վրաց թագաւորութեան Վաղթանգին, ի պարոնութեան ամիրսպասալար Շահնշահի, և եպիսկոպոսութեան տեսան Յովաննիսի, ի տէրութեան Արքեստիո Մագիստրոսնց տէր Յոհաննիսի և Ամիրին որդի Ֆախրադինին.³⁸⁵

დაიწერა ეს [წიგნი] ქალაქ ანისში, ნერქიდ წოდებულ ციხეში, ელბაირიკ მოწესის ხელით, წმიდა იოანესის შეწვევითა, ილხან ლაზანის მპყრობელობისას, სომხებზე სმბატის მეფობისას, უფალ გრიგორის კათოლიკოსობისას, ქართველებზე ვახტანგის მეფობისას, ამირსპასალარ შანშეს პატრონობისას, უფალ ოვანესის ეპისკოპოსობისას, არჯევან მაგისტროსიან უფალ ოვანესისა და ამირასი, ფახრადინის ძის მმართველობისას.³⁸⁶

ანონიმი სებასტიელი, ქრონოგრაფია

[1300 წ.]

Ի թվին ՉԽԹ (1300) դարձնալ նուստ Խազանն բագուս գօրօք ի Մսր եւ գլխաւորք Էին զհետ նորս Շահնշահն ի Վրաց, Կօկաթայն, Մուքան, Մուլայն, Չոպանն եւ բագուս աւարս եւ զերիս առնալ տարսս եւ չոգաս յարթո իւր.³⁸⁷

749 (1300) წელს ყაზანი დიდძალი ჯარით კვლავ შეიჭრა მისრეთში; მას ახლდნენ სარდლები: შანშე საქართველოდან/ქართველთაგან, კოკათა, სუთა, მულა, ჩოპანი. [ყაზანი] უამრავი ნატყვევარ-ნაალაფევით დატვირთული სასახლეში დაბრუნდა.³⁸⁸

ასწლოვანი მათიანე

[1311 წ.]

ამან ოლჯათ სულტანმან წარმოავლინა მცირე გიორგი მეფედ, და ბაალ მელიქი, ვინმე სპარსი ხუარასნელი, და ახრუნჩი, მამის ძმა ჩოფანისა, თანა წარმოიტანა, რათა ყოველი საქართველო ერთად შეკრიბონ მეფობასა შინა გიორგისსა, და აჩინეს ამათ შანშე მჯარგრძელი და ბაქარია აგაგის ასულის ხუაშაქის ნაშობი. მივიდეს ჯავახეთს, მიერ კოხტის თავსა, და აწუევდეს სარგისს და ყუარყუარეს გამოსლვად, და არა ინებეს.³⁸⁹

ასწლოვანი მათიანე

[1314 წ.]

ამათ ჟამთა შინა იქმნა განდგომილება საბერძნეთს, და განუდგეს ოლჯათ სულტანსა ფარმანის შვილნი და ქალაქი დიდისა კონისა. მაშინ წარავლინა ყაენმან ჩოფან სპითა მისითა საბერძნეთს, და თანა-წარატანნა ქართველნიცა. და წარჰყვა გიორგი ჩოფანს. ხოლო გოგაბილა მალაქ, შანშე და ბაქარია არა წარჰყვეს თანა, წარვიდეს და აიყარნეს, და ტფილისს შევიდეს.³⁹⁰

ჰამდალლაჰ ყაზვინი, გულთა სიამე

[1340 წ.]

در ذکر بلاد ابخاز و گرجستان

و آن پنج موضع است و هوایش سرد است و حدود آن تا ولایت اران و ارمن و روم پیوسته است و حقوق دیوانی آن ولایت در عهد ملوک آنجا قریب پانصد تومان این زمان حاصل شده و در این عهد صد و بیست تومان و دو هزار دینار است و دارالملک گرجستان و ابخاز شهر تفلیس است الان از اقلیم پنجم است طولش از جزایر خالادات فح و عرض از خط استوا م فیروز بن قباد ساسانی ساخت هوایش بغایت خوب است و بسر دی مایل و آبش از جبالی که متصل البرز میآید و در رود کر میریزد حاصلش غله و میوه باشد انی از اقلیم پنجم است طولش از جزایر خالادات عطو و عرض از خط استوا ما هوایش سرد است حاصلش غله و اندکی میوه دارد تفلیس از اقلیم پنجم است طولش از جزایر خالادات فح و عرض از خط استوا مح در دره افتاده است که طرفی از آن پاکوه است و آب کر بر میان

آن روان است و از طرفی عمارات بر روی کر ساخته‌اند چنانچه بام هر رسته خانهای زمین کوی بر رسته علیا است و در آنجا حمامات بسیار است که آب گرم آنرا از زاینده است و به آتش احتیاج ندارد حاصلش غلات بغایت نیکو برآید و اندکی میوه دارد خنان قلعه مستحکم است بر سر تلی عظیم بر سرحد اران قرص در معجم البلدان گوید که شهرکی است بر دوروزه تفلیس و هوای خوش دارد و حاصل غله عظیم نیکو بود و زمین مرتفع دارد.³⁹¹

აფხაზ(ეთ)ის და საქართველოს ქალაქთა ხსენება
 ხოლო იქ ხუთი ქალაქია და ჰავა ცივი აქვს. მისი საზღვრები არანს, არმენიას და რუმს ეკვრის. სახელმწიფო შემოსავალი ამ ქვეყნისა იქაური მეფეების დროს დაახლოებით ეხლანდელ ხუთას თუმანს შეადგენდა, ხოლო ამჟამად ას ოცი თუმანი და ორი ათასი დინარია. საქართველოს და აფხაზეთის სატახტო ქალაქი ტფილისია. ალანი მეხუთე სარტყელს ეკუთვნის. მისი სიგრძედი ბედნიერ კუნძულებიდან 88, ხოლო სიგანედი 40-ს შეადგენს. ფირუზ ბენ კობადმა ააშენა. ჰავა მეტად კარგი და ცივისაკენ მიდრეკილი აქვს. მისი წყალი ელბორზის მეზობლად მყოფ მთებიდან მოდის და მტკვარს ერთვის. იქ მოდის პურეული და ხილი. ანისი მეხუთე სარტყელს ეკუთვნის. მისი სიგრძედი ბედნიერ კუნძულებიდან 79 უდრის, სიგანედი ეკვატორიდან – 41-ს. ჰავა ცივი აქვს, მოსავალი პურეულია და ცოტა ხილიც აქვს. ტფილისი მეხუთე სარტყელშია. მისი სიგრძედი ბედნიერ კუნძულებიდან 83, სიგანედი ეკვატორიდან – 48. ის ჩავარდნილია ხეობაში, რომლის ერთი მხარე მთის ძირს წარმოადგენს. შუაზე მდინარე მტკვარი ჩამოუდის. ერთ მხარეზე შენობებია აგებული მტკვრის პირზე ისე, რომ სახლების ერთი რიგის ბანები შემდეგი, უფრო მაღლა მდგომი მწკრივის ქუჩის იატაკს წარმოადგენს. იქ ბევრია აბანო, სადაც ცხელი წყალი გამოდის და ცეცხლს არ საჭიროებს. იქ მოდის მეტად კარგი პურეული, ხილი ცოტა აქვს. ხუნანი მაგარი ციხეა ერთ მაღალ ბორცვზე, არანის საზღვრად. ყარსი. „მო'ჯამ ელ-ბოლდან“-ში ნათქვამია, რომ ის [ყარსი] მცირე ქალაქია ტფილისიდან ორი დღის სავალზე. ჰავა კარგი აქვს, მოდის ძალიან კარგი პურეული. ქვეყანა – მაღლობია.³⁹²

საქართველოს სამეფო კარგავს ანისს

ბიბლია (ვენა, მხითარიანთა კონგრეგაციის ბიბლიოთეკა, №55), ანდერძმინაწერი [1368 წ.]

Չստացաւ սուրբ գրոցս զարիւի և զերջանիկ դիտասպետն Բջնոյ մեծ նահանգին՝ զսէր Մանուէլ աղաչան յիշէլ ի տէր: Ընդ նմին և զանպէտ գրիչս գՅովհաննէս Նախկուպոս Անոյ վիճակիս... [զսէր Մանուէլ] և մնաց աստուածաշունչս ծաղկելի, ի ձնոս անիր ընտրութեամբն աստուծոյ տէր Յովհաննէս, մանուկ գոյով հասասկաւ և լի ամենայն առաքինութեամբ իբրև ջահ անշիջանելի քայլել ի մէջ եկեղեցոյ: Սա բագում աշխատանքս և ընչիք սպասեսց զգիրքս ի ձնոսց անօրինաց և ետ ծաղկել զսա.³⁹³

მოიხსენეთ მომგებელი ამის წმინდა წერილისა ღმრთივკურთხეული მთავარეპისკოპოსი ბიზნისის დიდი ნაჰანგისა – უფალი მანუელი. მასთან [ერთად მოიხსენეთ] გლახაკი მწერალი, ანისის მხარის ეპისკოპოსი ჰოვანესი... [უფალმა მანუელმა] დატოვა ბიბლია შემკული, ხელი შეავლო ღვთისაგან გამორჩეულმა უფალმა ჰოვანესმა, ყრმა სახისა [და] ასაკისამ, სავსე ყოველი სათნოებით, როგორც ნათელი დაუშრეტელი მიმოდოდა ეკლესიაში. მან მრავალი შრომითა და საფასით გაათავისუფლა უცხოთა ხელთაგან და მისცა შესამკობად.³⁹⁴

თოვმა მეწოფევი, ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა

[1386 წ.]

ჩის ჭადათორნ ორგ წაყრას ანონ ჯაგელ ზრეჩ, ირე გერესან ჯათორს ჭადათორასგნ წაყრესიგ, ს ქერესა ჯაღა მნრ` ხ ონნ ლოსათრეჩნ ხ წრესათოს ხოსათასგნ ს ჭონესან რნე ხეჟსანს მნრ: ორ ჭადათორე ლენნ ჯნთ გნეჩნ არესკონესაგ ანთე ს ანსნასენ ჯათე: ორ ხ ნნეოქნენ თნორქნსაგ ქასქოცესაღ ხ თონს ორგ, ნენ იორსოეღ ორსართოქნსან ს ხოსათოღ ქაოქნეონქე.³⁹⁵

[იმ დროს იყო] ქართველთა მეფე, სახელად ბაგრატ, ებრაელთა [იმ] ტომიდან, რომელიც წარტყვევნეს ბაბელონელ ხელმწიფეთა დროს და ჩვენს ხალხთან მოიყვანეს, განმანათლებლის ხელით მიიღეს ქრისტეს რჯული, ჩვენს ხელისუფლებად შეირაცხნენ და არშაკუნიანთა შემდეგ ანისის და ყოველი სომხეთის მეფეები გახდნენ. ურჯულოთაგან შევიწროებულნი ისინი გაიქცნენ ქართველთა ქვეყანაში, დაჰგმეს [ჩვენი] ჭეშმარიტება და ქალკედონური ჭეშმარიტება მიიღეს.³⁹⁶

ვარდან არეველცი, მოსეს ხუთწიგნეულის კომენტარები (ერევანი, მატენადარანი, №1091), ანდერძინაწერი

[1398 წ.]

სრე, გრესა საე ხ ითან ს ხ ნეღ ქანანასქი, ქანგი რაგონ ხ ქლთი კა ნექირს საე ქასან ოქლასესაღ ს რაოქსაგესაღ მნეაგ მნეოგ, გორ ხრანან ათორესაღ ორსოთს ნქლ` აოქმი მნერს ათორელ ლ ქან გქსაგახანოთსენ. ზასან ამი რქონესენ გაყარონ ჯასქარა, ირ ლე კოქ ქანანასკაოთ აგეჩს ქრესთონქე, ათორელ ქან გნასქნქნ ხორ, გი რქონესენ გნა ს იქინ ხ რანეჩ ხ მნე ოქლო, ს გაორარე რაგონარე ნქინ ხ ორინ ჩქაგ, ს ათორ ხარქინ მინე ხ ოორსანქელ ს ხ წასათ, გონანგ გთონ ასქესენ, გონანგ გქსათასკ სქრან ს გაყახოთსან გასენ გთან, ს გასანთქს ამრეგ ანქინ ათინ, ს გაყენ ირ ქანასენ, ჯნთ ხარესაყახანჯოქნსანე არარქინ ხერ იქიგოყოთ. ორე კოქ ს საყასენნ ასათოთ ლ.³⁹⁷

დავწერე ეს მძიმე გაჭირვების ჟამს, რამეთუ ჩვენი ქვეყანა მწუხარებას მოეცვა ჩვენს ურიცხვ ცოდვათა გამო, რასაც ბრძანებს პავლე მოციქული, ამჟამად ჩვენი შეცოდებანი პირველის წერას აღემატება. ამ წელს მათ შეიპყრეს ბატონი ჰაიქარა, რომელიც ქრისტიანი ერების მიმართ უფრო მეტად მზრუნველი იყო, ვიდრე მისი წინაპრები. მათ შეიპყრეს იგი და ზღვაში დილეგში ჩასვეს. დიდძალი ჯარით მოვიდნენ დიზას ხეობაში და ქვეყანა ჯულამერკის გავარამდე იავარყვეს. მათ ზოგის საცხოვრებელი დაწვეს, სხვათა ნაშრომ-ნაჯაფი შეჭამეს და სხვათა მონაგები მოიპოვეს. მათ ანისის მიუდგომელი ციხე დაიკავეს, ის კი, რაც მათ დაინდეს, მოგვიანებით ბეგარით გაძარცვეს. ჩვენი ერთადერთი იმედი და სასოება ღმერთია.³⁹⁸

ფარსადან გორგიჯანისძე, საქართველოს ისტორია

[1400 წ.]

რა მისრეთის ლაშქრობისაგან თავრიზს მოვიდა, მოახსენეს – ათი წელიწადი არისო, რომ ლაშქარი ალინჯის ციხესზედან იბრძვისო და ვერ აუღიათო და ისრევე ქართველთ უჭირავსო. ეს ჯემწიფემ იწყინა და საქართველოსზედ გაილაშქრა. რა ჯემწიფის გამოლაშქრება ალონჯაში მყოფთ ქართველთ გაიგონეს, თავიანთ ნებით ციხე დაუცალეს და გელაქუნის ზღვის გარეშემო და ანისის ქალაქი და გარეშემო ციხეები დაუცალეს, აიყარნენ და საქართველოში წავიდნენ.³⁹⁹

ზაქარია ქანაქერცი, ქრონიკა

[VII-XIV სს.]

Թագաւորն Յունաց Մօրիկ Էր ազգաւ Հայ՝ յԱրարատ գաւառն՝ յՕշական գեղէ. և բարոյ-
պատահեալ թագաւորեաց ՚ի Կոստանդնուպօլիս ամս ԽԲ: Մա առաքեաց ՚ի հայրենի երկիրն
իւր ՚իՀայս՝ այր ուն Հայ ազգաւ՝ Մաղաս անուն՝ շինել քաղաք մի յաշխարհին Հայոց յանուն
իւր: Եւ նաներթեալ գտանէ տեղի մի ՚ի Շիրակ գաւառի՝ մերձ ՚ի յԱնի հարաւասկողմն՝ ՚ի վերայ
Ախուրեանգետոյ՝ ՚ի մէջ երկուց լեռանցն ՚ի տափարակ տեղի, որ Գ կողմն բարձր քարափք
էին. նշարեւմտեան կողմն փոքր ինչ դիր և սակաւ ինչ գառ ՚ի վայր. և հաւանեալ տեղոյն՝
պարսպեալգայն, և կախեալ դուռն՝ անուանեաց Մաղասաբերդ: Եւ մինչ գոյր իշխանութիւն
աշխարհիս ՚իձեռն քրիստոնէից, տիրեցին քրիստոնէայք Մաղաս բերդին: Եւ յորժամ անկաւ
երկիրս ՚ի ձեռն Պարսից, տիրեցին և Մաղասայ բերդին մինչև յաւուրս մեր.⁴⁰⁰

ბერძენთა მეფე მავრიკემ, რომელიც იყო ეროვნებით სომეხი, არარატის გავარიდან, სოფელ
ოშაკანიდან, ბედის წერის წყალობით კონსტანტინოპოლში ორმოცდაორი წელი იმეფა. მან
თავის სამშობლოში, სომხეთში გაგზავნა ვიღაც კაცი, ეროვნებით სომეხი, სახელად მაღასი,
სომხეთის მიწაზე მის სახელზე ქალაქი რომ აეშენებინა. იგი მოვიდა, იპოვა ერთი ადგილი ში-
რაკის გავარში, ქალაქ ანისის მახლობლად, მისგან სამხრეთით, მდინარე ახურიანზე, ორ მთას
შორის ვაკე ადგილი, რომელსაც სამი მხრიდან მაღალი ქარაფი [საზღვრავდა], დასავლე-
თი მხრიდან კი მცირე დაღმართი. მას მოეწონა ეს ადგილი, შემოავლო ზღუდე, კარი დაკიდა
და მაღასბერდი უწოდა. ვიდრე ქვეყნის ძალაუფლება ქრისტიანთა ხელში იყო, მაღასბერდს
ქრისტიანები ფლობდნენ. ხოლო როდესაც ქვეყანა სპარსელთა ხელში აღმოჩნდა, მაღას-
ბერდს ისინი დაეპატრონენ და დღემდე [ფლობენ].⁴⁰¹

იადგარი (იერუსალიმი, სომხური საპატრიარქოს ბიბლიოთეკა, №1534), ანდერძმინაწერი

[1426 წ.]

Թվին ՊԶԵ (1426), ի Մալխասս և յանառիկ դղեսակս Թմուք, ընդ հովաննասս սուրբ Աստուածածնի,
ձեռամբ մեղապարտ գրչի Անոյ եպիսկոպոսին տէր Յովհաննիսի, ի խնդրոյ մաքրամիտ և
սրբասէր կրօնատրի...⁴⁰²

[დაიწერა] 875 (1426) წელს, მალხასსა და აულეებელ ციხე თმოქში, წმინდა ღმრთისმშობლის
მფარველობით, სასჯელის თანამდები მწერლის, ანისის ეპისკოპოსის უფალ ჰოვანისის მიერ,
წრფელი და უმწიკვლო მოწესის...⁴⁰³

სახარება (ერევანი, მატენადარანი, №6875), ანდერძმინაწერი

[1491 წ.]

Ի ցավայից և տրտմագգեաց ժամանակիս, որ եղև մահ և կորուստ Աղուբէկին՝ որոյ Հասան-
բէկին: Որ եղև յետոյ նորայ աղմուկ և խռովութիւն ի մէջ տաճկաց, նոքայ տկարացան և
անկան: Ազգս քրիստոնէից և թագաւորն Կոստանդինէն յարեան և ուղիղ եղան և գնացին
մինչև ի Գեղարքունի, մինչև Շիրակկան, թալանեցին և կողոպտեցին գրքիստոնայքն ըն[դ]
մահմեդայկանաց, և բերին մտուցին ի Վրացստուն, և Էառ գլստոյ բերթն թագաւորն, և ունի
իշխանութիւն ի վերայ երկրիս, և երկիրս ի յახէ անաւրիւնաց մտեալ կան ի բերթերն և ի ձորերն,
գի խիստ սասանեալ կան.⁴⁰⁴

როდესაც მოკვდა ჰასან ბეგის ძე იაცუბ ბეგი, ტაჭიკთა შორის შფოთი და არეულობა მოხდა,
ისინი დაუძღურდნენ და დაეცნენ. აღდგა ქრისტიანთა ნათესავი და მეფე კოსტანტინე,
გაუდგნენ გზას და მივიდნენ გელარქუნამდე და შირაკვანამდე; მაჰმადიანებთან ერთად

გადარცევს და გააჩანაგეს ქრისტიანებიც, [ნადავლი] წაიღეს საქართველოში, მეფემ აილო ლორეს ციხე და მბრძანებლობს ამ ქვეყანაზე, ხოლო ქვეყანამ ურჯულოთა შიშით მიაშურა ციხეებსა და ხევებს, რამეთუ მეტად შეშინებულნი არიან.⁴⁰⁵

ორადიციული კონცეფციები ახალ რეალობაში

ევლია ჩელები, მოგზაურობის წიგნი

[1640-1647 წწ.]

قلعه مغازبرد

خاك كورجستانه قارص ايالتی حکمنده قانون قديم اوزره ميرلوا مرکزی ايدي. نيجه كره عجملر استيلا ايديوب اولكه خراب اولمش. حالا قارص ناحيه لرننددر. قله سي ايران زمين شاهلرندن (مغاز خان) بناسيدر. صوكره آق قويونلي سلطانلرينه كچمش، اونلردن شاه اسماعيل استيلا ايتمشدر. صوكره لري سليمان خان فتح ايلمشدر. حاكمي قلعه دزداريدر. يوز اللي نفراتي وار. نيابتدر. قلعه سي حواله سز بر قيا اوزرنده مخمس ابشکل طاش بنا كوچك بر قله ر عنادر. آلتی يوز قدر باغ و باغچه سي خانه سي وار. جامعی، خانی، حمامی و اون عدد دكانی وار. قلعه دييندن (آرپه چایی) جريان ايدر. بو نهر كورجستان جانبلرندن كلوب بو محلدن عبور ايدر ك عرض نهرينه قريب بر محله (تكلتی) كندی ديينده عرضه دو كيلور. بو مغاز بر قلعه سي عجمك شوره كل نواحیسی قارص حکمنده قالمشدر. بو ايکیسی آراسنده کی آرپه چایی حدوددر. بونك قارشى شرق طرفی عجمدر. بری غرب طرفی قارص خاکنده در. بو قلعه نك كسه سنده بر منزل مسافه سنده (عن) قلعه سي واردر. قارص حکمنده بر پشته اوزدنده چار كوشه، خراب، كوچك بر قلعه در. نوشروان بناسيدر ديرلر. زيره قلعه ده بر معمور كندی وار، زیامتدر. رعایاسی ار مندر. بو عن قلعه سیله قارص آره سنده (ايکی نخی) طاغی واردر. قارص وراسنده اولوب آراسی بر قوناقدر.⁴⁰⁶

მაღაზბერდის ციხე

ძველი კანონის მიხედვით საქართველოს მიწაზე, ყარსის ვილაიეთის მბრძანებლობის ქვეშ მირ-ლივას სადგომი ადგილი იყო. რამდენჯერმე დაიპყრეს სპარსელებმა და მხარე გავერანდა. ახლა ყარსის ერთ-ერთი ნაჰიეა. მისი ციხე ირანის შაჰის – მაღაზხანის აშენებულია. შემდეგ აკყოფუნლუს სულთანთა ხელში გადავიდა; ამათ კი შაჰ-ისმაილმა წაართვა. შემდეგ ხანებში [სულთან] სულეიმანხანმა დაიპყრო. მისი მბრძანებელი ციხისთავია. ას ორმოცდაათი მეციხოვნე ჰყავს. სამოადგილეოა. მისი ციხე კლდეზეა ქვისაგან აშენებული და წინ სხვა რამ თავდასაცავი ნაგებობა არ აქვს. პატარა, ხუთკუთხა, კოხტა ციხეა. ექვსასამდე ბალ-ვენახი და სახლი აქვს. ჯამე, ფუნდუკი, აბანო და ათი დუქანი აქვს. ციხის ძირას არფა-ჩაი მიედინება. ეს მდინარე საქართველოს მხრიდან მოდის, ამ ადგილს გაივლის და მდინარე არემის ახლოს მდებარე ადგილას, სოფელ თექელთის ძირას, არემს ერთვის. ეს მაღაზბერდის ციხე სპარსელთა შურაგელის ციხის მიწაზეა, მაგრამ ციხე ირანის ხელშია დარჩენილი და მთელი შურაგელის ნაჰიე კი ყარსის მბრძანებლობაშია. ამ ორ [ციხეს] შორის საზღვარია მდინარე არფა-ჩაი, რომლის გაღმა, აღმოსავლეთ ნაპირზე ირანის სამფლობელოებია. აქეთა, დასავლეთი ნაპირი ყარსის მიწაზეა. ამ ციხის უკანა მხარეს ერთი დღის სავალზე ძვეს ანის ციხე. ყარსის საბრძანებელში, გორაკზე, პატარა, ოთხკუთხა, დანგრეული ციხეა. ამბობენ, ანუშირვანის აშენებულია. რადგანაც ციხეში ერთი კეთილნაშენი დასახლებაა, ზეამეთია. ქვეშევრდომები სომხებია. ამ ანისის ციხესა და ყარსს შორის ძვეს მთა – იქი ნახი. იგი ყარსის გადაღმა მდებარეობს და მათ შორის მანძილი ერთი დღის სავალია.⁴⁰⁷

ევლია ჩელები, მოგზაურობის წიგნი

[1640-1647 წწ.]

یدی یوز باش کاربان ایله رواندن چیقوب جانب غربه (۵) ساعت کیدرك (عبداللر) کندینه کلدك. یوز خانه لی، باغ و باغچه لی عجم کندی. حین فتحده قارص حدودی فرض اولنمشدر. اما شمدی عجمه تابعدر. بورادن ینه شیماله میلی (۴) ساعت کیدرك (عباران) کندینه وارق. بشیوز خانه لی کوک دولاق قومی کویدر. بورادن ینه جانب غربه کياه و نباتات ایچره کیدرك (شراب خانه) کندینه کلدك. بر پشته اوزرینه زیارتکاهلی، اوچیوز خانه لی معمور و آبادان، باغ، باغچه سی بی حساب کویدر. قارص حدودده ز عامتدر. آندن ینه غربه چمنزار دشتلردن، طاغ انکلرندن کیدرك (۴) ساعتده (بکم) کندینه کلدك. اسکیدن اوزون حسن شاهک دختر پا کیزه اخترینک کوپو اولدیغندن الی الآن (بکم) کندی دیرلر. چونکه عجملر شاه قزلرینه (بکم) تعبیر ایدرلر. بوراسی قارص حکمنده اوچیوز خانه لی کویدر. اهالیسی ارمنی و آزنووور کورجیسی در. اما اصل شهر عظیمنی تیمور بی نور خراب ایتمش. حالا آرپه چایی کنارنده آثار بناسی ظاهر و باهردر. او بنالر ایچره یدی عدد عالی کنبدلر واردر. ایچلرنده آق قیونلی شاهلرندن (مجندی خان، اوشار خان، اوتفه بای خان، کوندوز بای خان) آدلو شاهلر سر یرلری اوزره کیمی یاتار، کیمی اوتورر، کویاحیاتده درلر. هر شخصک. سنک مزارنده، عتبۀ علیاسنده اسم و رسمی، سبب موتی تاریخلیه تحریر اولنمشدر. بو خراب شهرک اوچ چور هسی بیوک یایلاقلردر. کیدرك (شوره کل) قلعه سنه کلدك.⁴⁰⁸

ერეგნიდან შვიდასიანი ქარავნით გამოვედით, დასავლეთისაკენ ხუთი საათი ვიარეთ და სოფელ აბდალლარში მოვედით. ასკომლიანი, ბალგენახიანი სპარსული სოფელია. დაპყრობის დროს ყარსის ფარგლებში შევიდა, მაგრამ ახლა ირანს ეკუთვნის. აქედან ისევ ჩრდილოეთისაკენ ოთხი საათი ვიარეთ და სოფელ იბარანს მივალწიეთ. ხუთასკომლიანი სოფელია. გოქდოლაკის ტომისაა. აქედან ისევ დასავლეთისაკენ ვიარეთ ბალახით და სხვა მცენარეულით დაფარულ [ადგილებში] და სოფელ შარაბხანეში მივედით. გორაკზე მდებარე, წმიდაადგილებიანი, სამასკომლიანი კეთილმოწყობილი და გაშენებული, ურიცხვ ბალგენახიანი სოფელია. იგი ზეამეთია ყარსის ფარგლებში. აქედან ისევ დასავლეთით ვიარეთ მდებარეობიან ველებსა და მთის დროს უზუნ ჰასან შაჰის ვარსკვლავით კდემამოსილი ქალიშვილის სოფელი იყო, დღესაც ბეგუმის სოფელს უწოდებენ. ეს იმიტომ, რომ სპარსელები შაჰის ქალიშვილებს „ბეგუმ“-ს უწოდებენ. იგი ყარსის საბრძანებელშია. სამასკომლიანი სოფელია. მისი მცხოვრებლები არიან სომხები და ქართველი აზნაურები. მაგრამ ეს ოდესღაც დიდი ქალაქი ძირითადად დასაბრძანებელმა თემურმა დაანგრია. ამჟამად არფა-ჩადს ნაპირზე წარსულის ძეგლების ნაგებობანი ჩანს. ამ შენობებს შორის შვიდი მაღალი გუმბათია. შიგ ტახტებზე მოუთავსებიათ ზოგი დაწოლილი, ზოგი დამჯდარი, თითქოს ცოცხლები არიანო, აკყოფუნლუს შაჰები: მეჯენდი-ხანი, ავშარ-ხანი, უთფაბად-ხანი, გუნდუბად-ხანი. ყოველი კაცის საფლავის ქვაზე, მაღალ აკლდამაზე აღნიშნულია სახელი და გამოსახულება, სიკვდილის მიზეზი და თარიღი. ამ დანგრეული ქალაქის გარშემო დიდი იალაღებია.⁴⁰⁹

ევლია ჩელები, მოგზაურობის წიგნი

[1640-1647 წწ.]

اوصاف قلعه قديم شوره كل

سلطان حسين بايقرا بو شهرک ديبندن جريان ايدن آرپه چاينک هواسندن حظ ايدوب بو قلعه يی (حکيم شوره کری) نك تعليميله انشا و اعمار ایتمشدر. صوکره قره يوسف تصرفنده ايکن تیمور خراب ایتمشدر. صوکره ینه معمور اولمشسه ده سليمان خان نخچوان فتحنه کیدركن طلیعه عسکری بو شهری خراب ایتمشدر. اما حالا آرپه چایی کنارنده تیمورک خراب ایتدیکی یرلرک آثاری باقی قالان طاق کسرالردن، عظیم قبه لردن بللدر. تحفه تاریخنک تحریری اوزره علم موسیقیده کی قرق سکز

تركييدن (شوره كر) تركيبي بو حكيم شهر معمور اولوركن ايجاد ايتمش واسمنه (شوره كر) ديمشدر. حتى بو شهرک بيوك، كوچك چمله اهاليسی اهل ذوق و صفا اولوب طرز عجمانه ده شوره كر و عرض بار آغازه لريله معنيلر اوقورلر. شهر اوقدر معمور دكلدر. قلعه سی خرابدر. اوچيوز خانه سی واردر. ناحیه لرینك چوغی آرپه چایی قارشوسنده اولدیغندن روان حکمنده در. بری طرفی جمله قارص حکمنده در. بوراسی ده کورجستاندر. چونکه عرض و زنگی نهرلرینك شمالندن قرق قوناق کوه البرزی آشوب بحر خزره وارانجه یه قدر طاغستان و کورجستان عدا و لنور. غرب طرفی ارضرومه اولاشیر. بورادن جانب غربه کیدرک بش ساعته آلتی چای کچدک. جمله سی کوچک صولدر. بعضیسی کورجستاندن، بعضیسی آزغور طاغلرندن کلوب بو قریه لردن عبور ایدرک عرض نهرینه ریزان اولور. بعض بوللری باتاقلق و چمنزارلقدر. (کچدی) ناحیه سنه کلدک. بر نهری وار، اسمی معلوم دکل. سلطان مراد خان روانه کیدرکن بو چایدن کچوب سرا پرده سی زمینده بر ضفه بنا اولنمش. حالا آثاری ظاهردر. قارص اعیانی درت چوره سنه بعض منتها شجرلر دیکوب نمازگاه ایدنکشلر. آینه و رونده یه مهمان اوله جق بر چراکاهدر. ینه غربه بر هامون محصولدار ایچره کیدرک (بولانق) قریه سنه کلدک.⁴¹⁰

შურაგელის ძველი ციხის აღწერა

სულთანის ჰუსეინ ბაიკარა დატკბა ჰაერით, რომელიც ამ ქალაქის ძირას გამავალ მდინარე არფაჩის [ნაპირებზეა], ეს ციხე ააგო და გააშენა ექიმ შურაგერის მითითებით. შემდეგ, როდესაც ყარა-უსუფის მფლობელობაში იყო, თემურმა დაანგრია. თუმცა შემდეგ ისევ გაშენდა, მაგრამ ქალაქი მაშინ დაანგრია [სულთან] სულეიმან-ხანის მეწინავე ლაშქარმა, როდესაც ნახტევანის დასაპყრობად მიდიოდა. მაგრამ მდინარე არფა-ჩაღს ნაპირებზე ახლაც შეიმჩნევა სასახლეები და დიდი გუმბათები, რომლებიც თემურის მიერ დანგრეულ ადგილებზე დარჩნენ. „თუჰედ“ წოდებულ ისტორიის აღწერის მიხედვით მუსიკის მეცნიერებაში რომ ორმოცდარვა შემადგენელი ნაწილია, ერთი შურაგელისაა. ქალაქი რომ შენდებოდა, ამ ექიმმა გამოიგონა იგი და რომ აშენდა, ქალაქს სახელად შურაგელი ეწოდა. ამ ქალაქის მცხოვრებლები, დიდი და პატარა, სიამტკბილობისა და მოლხენის მოყვარულია და სპარსულ ყაიდაზე შურაგელის ხმაზე ბაიათებს მღერიან. ქალაქი მაინცდამაინც კეთილნაშენი არ არის; ციხე დანგრეულია. სამასი სახლი აქვს. რადგანაც მისი ნაპირების უმრავლესობა არფა-ჩაღს გაღმა მდებარეობს, ერევანის მფლობელობაშია. აქეთა ნაპირი მთლიანად ყარსის საბრძანებელშია. ესეც საქართველოდანაა. იმიტომ, რომ მდინარე არფისა და ზანგის ჩრდილოეთით ორმოცი დღის სავალი, კავკასიონის მთების ჩათვლით, ხაზართა ზღვამდე დაღისტნად და საქართველოდ ითვლება. მისი დასავლეთი მხარე არზრუმს აღწევს.⁴¹¹

შორაგელი ქართლ-კახეთის სამეფოს შემადგენლობაში

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი

ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა

[1780 წ.]

ხოლო წელსა 1780-სა... ერევანის ხანი უსეინ-ალი ხან უკუდგა და არღარა მისცა ხარკი... და ბრძანა მყისვე მეფემან ირაკლი მოწვევად ლაშქრისა ქართლ-კახეთისა და ლეკნიცა მოიწვია ჯარად რაოდენიმე ათასი და წარვიდა. ამასვე წელსა აგვისტოს მოვიდა და დასდგა შირაბათის სოფელში, რომელი შორავს ერევანს ვიდრე ორს ალაჯადმდე. და იწყო ჯარმან რბევად ერევანისა და აღარსად დარჩა შენობა თვინიერ ერევანისა და ეჩმიაწინისა. ამასვე დროსა დამორჩილებულ იყვნენ ირაკლისადმი განჯა, ყარაბაღი და მოერთვნენ მუნით ჯარნიცა რაოდენიმე ათასნი... და ეგრეთვე მოერთვა ერევანის მამულში მდგომი შამდინალა ქურთი,

ძლიერი კაცი და მრავალთა ქურთთა მეპატრონე და მოსცა თავი თვისი ყმად. გარდა ამისა შორაგლის სულტანი ყარამან მოვიდა და მოერთვა ყმად ყოვლითა შორაგლის ხალხითა და მამულითა. და ესეოდენ განძლიერდა ერევანს ყოფისა ჟამსა მეფე ირაკლი, რომელ ელოდნენ ერანელნი უთუოდ გახელმწიფდება და ერანის ნაწილებსაც დაიჭერსო.⁴¹²

ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა

[1780 წ.]

შორაგლისა ყარამან სულთანი, სთხოვა მეფესა ერეკლეს შეცოდებისა მიტევება და აღუთქვა ფიცით და თავსმდებებით, რათა საუკუნოდ არღარა იკადნიეროს ერევნის ხანისა მორჩილება, გინა ბრძანებისა მისისა გაგონება, არამედ როგორათაც შორაგალი მარადის საქართველოს მეფეთ ყმანი ყოფილან, ეგრეთ ემორჩილებოდეს მეფესა ერეკლეს. და თუ მუხანათობა ან სიმტყუნე რამ შეაჩნდეს, გარდახდეს და დაისაჯოს როგორათაც მეფეს ნებავს, რადგანაც შორაგალი საქართველოს მამულია, დაიმკვიდრა მეფემან საუკუნოდ.⁴¹³

გასაყიდი სურსათ-სანოვანის რესურსები

[1783 წ.]

ჩვენს ქვეყანაში სად რაოდენი პრავიანტი, თივა და ბზე შეიძლება, ამას ქვევით თვითეულად დაიწერება. ქართლში შეიძლება პრავიანტი ექვსი ათას სამას სამოცი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ექვსი ათას სამას სამოცი ურემი. კახეთში შეიძლება პრავიანტი ექვსი ათას სამოცი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ექვსი ათას სამოცი ურემი. სომხით-საბარათაშვილოში შეიძლება პრავიანტი ორი ათას ათი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ორი ათას ათი ურემი. ფაშაკსა და ბორჩალუში შეიძლება პრავიანტი ათას სამას თოთხმეტი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ათას სამას თოთხმეტი ურემი. ყაზახში შეიძლება პრავიანტი სამი ათას ოცდაათი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება სამი ათას ოცდაათი ურემი. შამშადილსა და შამქორში შეიძლება პრავიანტი ორი ათას ოცი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ორი ათას ოცი ურემი. განჯაში შეიძლება პრავიანტი ექვსას ექვსი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ექვსას ექვსი ურემი. ერევანს შეიძლება პრავიანტი სამი ათას ოთხასი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება სამი ათას ოთხასი ურემი. შორაგალს შეიძლება პრავიანტი ორასი ხარვარი. თივა და ბზე შეიძლება ორასი ურემი. ზემოწერილის პრავიანტისა, თივისა და ბზის შოვნა ქრისტიშობის ათამდის შეიძლება...⁴¹⁴

შორაქალის უფროსის ყარიმა უზბაშის მიწერილობა ერეკლე II-ს

[1784 წ. 7 მარტი]

ქ. თქვენს სიმაღლესთან განცხადებულია: მე თქვენის კარისა ერთი ფარეში მონა ვარ, თქვენს გარდა ჩემი მისამართი არსად არის. ზეით ღმერთია ჩემი პატრონი და ქვეით თქვენ ხართ. ამის გამო დამჭირდა, რომ რაც ამბავი შევიტყო, თქვენ მოგახსენო. ამბავი ასეა: რუსეთიდან ერთი წიგნი მოსულა ოსმალთ ჯელმწიფის კარზე, ხონთქარს იმ წიგნის პირი და თითონც წიგნი მოუწერია ადრიბეჟანის ხანებთან და ფათალი-ხანთან და დალისტნის უფროსებთან...⁴¹⁵

ყარსის ქვეყნის ალაზის ციხის უფროსის წიგნის პირი შორაგალის უფროსს ყარამანთან

[1784 წ. 3 ივნისი]

ჩემო ძმაო, ოსმალთ მხრის ამბის შეტყობინება გებძანათ. ახლა ხონთქრის კარიდამ ერთი სალახორი წამოსულა, იმას ბძანება აქვს, რომ დიარბეჟირისა და მარეშის ქვეყნის ჯარები

შემოიყაროს და ყარსის ფაშასთან მოვიდეს... აქეთ ყარსის მხარეს დიდის სურსათის თაღარიკის ბძანება მოვიდა და ამზადებენ... ამას წინათ ხალილ-აფენდი დალისტნის უფროსებთან რომ იყო, თუ იმის ამბავს იკითხავ, სულ დალისტნის უფროსების სიტყვა და მიწერილი ეს არის: რუსებთან და საქართველოს მეფესთან არას გზით ჩვენი შერიგება არ არის. ჩვენის რჯულის ველმწიფის ერთგულნი და მოსამსახურენი ვართ. თუ ველმწიფისაგან შეწავნა დაგვეხმარება და ბძანება მოგვივა, ჩვენ სულ შევიყრებით და საქართველოზედ მივალთო.⁴¹⁶

მეფე ერეკლე II-ის წერილი პოლკოვნიკ ბურნაშევისადმი

[1784 წ. 6 ივლისი]

...ამას წინათ ერევნის ხანი ყულამ-ალი-ხან და იმის ძმა თავის უჭკუობით და ავის ყოფაქცევის მიზეზით ბუნიათ-ალი-სულთანმა და იმის ბიძაშვილმა ყალანდარ-ბეგმა რომ დახოცეს, და ერევნელების მუჯალამა რომ მოგვივიდა მაჰმად-ხანის ხანად დასმისა – ამ საქმემ როგორც გაიარა ეს თქვენს მაღალშობილებას ამას უწინ ვაუწყებ. ჩვენ ჩვენი სარწმუნო კაცი მირზა გურგინა გავგზავნეთ, მაჰმად ხანსაც ხალათი გაუგზავნეთ და წიგნი მივსწერეთ. აქედამ მირზა გურგინა რომ მისულიყო თვითონ მაჰმად-ხანსაც და ერევნის უფროსებსაც ჩვენს ერთგულობაზე დაეფიცათ. ყულამ-ალი-ხან და იმის ძმა რომ მოეკლათ, იმ ხანში ერევნის ალაგებში არეულობა შექმნილიყო და ერთი იქაური ელი აირუმლუ აყრილიყო და შორაგალს, ჩვენი ერთგულნი კაცნი დგანან, რომლისაც უფროსს ყარამან ჰქვიან, იმასთან მოსულიყვნენ. ახლა იმ აირუმლუს უფროსებს ყარამანისათვის ეს სიტყვა ეთქვათ და ჩვენთან ამაზე საიდუმლოთ კაცი გამოეგზავნათ და ასე შემოეთვალათ: „თუ შენ გვიბძანებო ერევნის ციხეს დავიჭერთო და როცა გვიბოძებ შენს კაცებს იმათ მივაბარებო. ამ გზით შეგვიძლია: ბუნიათ-ალი-სულთანს და იმის ბიძაშვილს ყალანდარ-ბეგს და სხვათაც, ზოგიერთს ციხეში მყოფი, პირობა ჩვენთანა აქვსო და ვისაც ერევნის ციხის კარი აბარია და კლიტე აქვს ის ჩვენი მოყვარე არისო. ის გვეუბნება თუ თქვენ ჯარით მოხვალთ, ერთს ღამეს კარს გავაღებთ და შემოვიშვებთო“. ჩვენ ამათ სიტყვას ჯერ სწორეთ ვერ ვერწმუნებით და ჯერ ეს საქმე ამათგან დავაყენეთ, რომელიც ჩვენი გავგზავნილი კაცი, მირზა გურგინა იქ არის, ჩვენ ეს საქმე იმას მივანდევით. ამ საქმეს ის ურიგოთ არ დაიჭერს, თუ იმათს პირს სწორეთ დაინახავს და გულს დააჯერებს ამ საქმეს შეუდგება და თუ არ ამჯობინებს საქმეს არ წაახდენს. და ახლა იმის ამბის მაცურებელნი ვართ, ვნახოთ იქაური საქმე რას მდგომარეობაში შევა.⁴¹⁷

ბრძანება მეფე ერეკლე II-ისა მოქარავნებისადმი

[1788 წ. 18 აპრილი]

ქ. ჩვენი ბძანება არის, ვინცა-ვინ ერევანში ჩვენი მოქალაქენი ქარავნის კაცნი იმყოფებით. მერე ჩვენი ნასახიბაშის ნაიბი გოგია გამოგვიგზავნია და [შორაგელის განმგებელი] ყაჰრამან-სულთნისათვისაც მოგვიწერია, რომ თავისის ჯარით გამოგიძღვესთ და ლორემდისინ მშვიდობით მოგიყვანოსთ. და იმის მისაცემად გვიბძანებია, რომ საპალნებზედ ხუთი აბაზი უნდა მისცეთ სულთანსა და იმის კაცთა. და ლორეს აქეთ ლორელებისათვის გვიბძანებია, რომ წამოგიყვანონ. და ამ ხუთს აბაზს გარდა ათ-ათი შაური საპალნებზედამ ჩვენს ნასახიბაშის ნაიბს გოგიასაც უნდა მისცეთ თავის გასამრჯელოთ.⁴¹⁸

წერილი მეფე ერეკლე II-ისა იოსებ ბებუთაშვილისადმი

[1792 წ. 14 მარტი]

ქ. ჩვენ მაგიერ ჩვენგან პატივცემით სახსოვარს მისკარბაშს იოსებს მოკითხვა ეუწყოს. მერე შენი წიგნი მოგვივიდა და რაც მოგეწერათ, ყველა შევიტყვევით... მდივან აფენდის რომ ვარიანელი

ტყვე ჰყავს, იმის ბარობაზე რაც ლაპარაკი და დავა გარდაგბდომოდა, ესეები ყველა წვრილად ვიუწყეთ... ჩვენს ძმას ისაყ-ფაშასაც მოახსენე ჩვენ მაგიერად, რომ თუ მაგ ტყვეს ეშველა რამე, მაგისი სადღეგრძელო იქნება. ლეკებიც რომ მოგეწერა, თორმეტი ლეკი არისო, როცა წამოვალ, თან წამოვიყვანო, დიად კარგი იქნება, ხათრიჯამი გახადე და წამოვიყვანე. აქაური ჯარის ამბავს იკითხავ, თათარი და ლეკი ათასამდინ კაცი წამოვიდა შორაგალს და ფამბაკს გარდა, და ისინიც წამოვლენ. თქვენი და მანდაური ამბავი საჩქაროდ გვაცოდინე...⁴¹⁹

არმა ზაქარია ბებურიშვილისა, მეფე გიორგი XII-ის ოქმით

[1798 წ. 9 თებერვალი]

ჩემო ხელმწიფევე, ერთობაში დედაჩემი თქვენის ჭირის სანაცვლო შეიქნა და ბიძაჩემს ორი ფულისა არა დაუხარჯავს რა, ისევე დაუმარხავი გახლავსთ. მეორე ეს, ჩემო ხელმწიფევე, რომ: მოგესხენებათ, შორაგლის მოურაობა საერთოთ წყალობით გვჭირდა და რაც შემოსავალი გვქონდა, ისიც საერთო იყო. ამ ბაფხულს რომ შორაგალს გახლდათ, ისევე გაუყრელნი გახლდით და რაც მოიტანა, არასფერში წილი არაში დამიდო. წყალობას ვითხოვ, რადგან ჩვენი საქმე მოსამართლეებმა უნდა გაარიგონ, ერთი ოქმი გვებოძოს, რომ ამ საქმეზე იმათ მოგვარიგონ. [ოქმი] ქ. ბატონო მდივანბეგებო! ბებურიშვილს ზაქარიას ამ არზით ასე რომ მოუხსენებია, ამ საქმეზედაც ესე და ემიკალასბაში აიდემურ თქვენ უნდა მოარიგოთ და გარდაუწყვიტოთ, რომ სადაღო აღარა ჰქონდესთ რა.⁴²⁰

უფლისწულ დავითის წერილი თავად გარსევან ჭავჭავაძეს

[1799 წ. 26 აპრილი]

ამათმა სიმაღლემ მიბრძანა თქვენთან გამოცხადებად ყარსისა და ჩვენის სამდურავისა – მიზეზი და ვითარება როდესაც სცნა ოსმალთაგან საჩივარი: თუმცაღა თქვენ ეს საქმე განყოფითად იცით, რომ აღამამადხანს უწინაც ნიადაგ [ოთომანის] კარისა და [ახალციხის] ფაშის შეუკითხავად ალიბეგ ჩვენს ელებს გვიბირევედა და მიჰყავდა თავისთან, და იქიდან აქურდებდა და აავკაცებდა, და უმეტეს მაშინ დაამტკიცა, როდესაც აღამამადხანისაგან ნახა ეს ქვეყანა დასუსტებული, რომელმაც არა თუ მხოლოდ ჩვენნი ელნი გარდაგვიბირნა, შეხიზნულთაცა არღარ მისცა ნება წამოსვლად თავის მშობელს ქვეყანაში და მუნით ათარეშებს და სამდურავს უგდებს ჩვენთ ყმათ ჩვენში. ეს საქმე უსუფ ფაშასაც მისწერა ამათმა სიმაღლემ, რომელიც ახლა ვებირად წაიყვანეს აზრუმიდამ, მაგრამ არც იმის ბრძანება შეიწყნარეს და არც ჩვენი ყმა დაგვანებეს, და არც ავამაკობისაგან დასცხრენ. ოდეს ჯაფარყულიხან თავის ძმას მოადგა ხოის, მაშინ ერევნის წახდენაცა სწადდა, და მამადხანს რადგან ჯარი ეთხოვნა, და შესაწვეწველად ერევნისათვის და დასაცველად სარდალი და მოურავი ციციშვილი გიორგი რომ მიაშველა ჯარით, რომელსაც დრო ითხოვდა ამა პოლიტიკისა, ეს ჯარიც დასაცველად იმ ჯარისა წააყენა შორაგლისაკენ ამათმა სიმაღლემ. თუმცაღა სახე ესე აქვდა ამას ალიბეგისად ელებისა თხოვნისა, მაგრამ აზრი ზემოხსენებული იყო, მაგრამ ოსმალთ თავის განუნახველობით ველარ გასინჯეს საქმე, მოვიდნენ და შემოგვებნენ, და მაშინ დამარცხება ჩვენის ჯარისა პოლიტიკისაგან უცხო იქნებოდა, და თუ სამტეროთ ამათის სიმაღლისაგან წარგზავნილ ვყოფილ-ვიყავით, მაშინ ზიანი რამე ეცემოდათ მათ, და არათუ მხოლოდ ზიანი, ციხეებიც აიღებოდა ბაშორაგლისა, უზუნქილისისა და ყიზილჩახჩახისა, და უმეტეს მაშინ არ შეიძლებოდა ამათის სიმაღლისაგან ოსმალთ წყენა, როდესაც კოსტანტინეპოლეს უძლეველი მხედრობა რუსეთის იმპერიისა მიმშველებლად არის, ვინადგან საქართველოც რუსეთივედ არის მოკიდებული. ამათ სიმაღლემ მომცა მე ბრძანება, რომ გამოაცხადოთ თქვენცა შესაბამისად ადგილსა დაუნაშავებლობაი ჩვენი და ესრეთ მართლად აღმოაჩინოთ უბრალოება ჩვენი ამით. დღესაც ხვანთქრის ფარვანები შინ უწყვიათ, რომელიც ამ ახლოს

ხანში მოუვიდათ ყარსის ფაშას და ალიბეგს, მაგრამ ჩვენს ელებს კიდევ მაინც არ გვაძლევენ, და თუ კი მაგათთან ოსმალნი შერიგებულნი არიან, ამას რატომ ასე შვრებიან? ხელმწიფემ ერთი აფიცარი გამოგზავნოს, რომ ჩვენი ელი მოგვცენ.⁴²¹

იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა

[1794-1799 წწ.]

შორაგალი, რომელიც არფაჩაის ხეობაზედ დგას. ყარსის შემოქმედს სამეფო: სოფელი ანუ ობა 7, გუმრი, ყარაქილისია, არტიგი, ყიფჩალი, სონავერდი, გორუმი, ბაშქანთი, ლორქეჩანი, ჯილოვხანი, ყაფლი, ანისი ძველად დიდი ქალაქი. ესენი ჩვენ დროს შენად იყო.⁴²²

იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა

[1794-1799 წწ.]

საძოვარნი ადგილნი და სათიბნი მინდორნი და მთებნი და სანადირონი ადგილნი სამეფო... სომხითისა: შორაგლის მთა, შამშადილის მთა, ყაზახის მთა გოგჩით... ფამბაკის მთა, შორაგლის მინდორი, შორაგლის მთა, პირაქეთ ალაგები.⁴²³

თავად ციციშვილის მიწერილობა გენერალ-მაიორ ნესვეტაევისადმი

[1805 წ. 17 სექტემბერი]

...Когда Шурагельская степь была под Грузинскими царями, то за выгонъ на оную изъ Турецкой границы скота для пастбы всегда взимаемо было изъ ста по одному, такъ точно какъ и Эриванскій Мамед-ханъ дѣлалъ, когда она подъ нимъ состояла.⁴²⁴

...როდესაც შორაგელის ველი ქართველ მეფეებს ეკუთვნოდა, თურქეთის საზღვრებიდან იქ საბალახედ საქონელს მოერეკებოდნენ და (საძოვრის სარგებლობისთვის) ასი პირუტყვიდან ერთი აიღებოდა. ასევე იქცეოდა ერევნელი მოჰამედ-ხანი, როდესაც (შორაგლის ველს) ფლობდა.⁴²⁵

სახელმწიფო მრჩევლის კოვალენსკის ჩანაწერები საქართველოზე

[1800 წ.]

...Онъ [Мегмед-ханъ] преисполненъ желанія быть подъ Высочайшимъ покровительствомъ и верховною властію Всероссийской Имперіи, но безъ посредства правительстве Грузинскаго. Отсюда и недоразумѣніе, по отшествіи уже Персидскихъ войсковъ, между имъ и здѣшнимъ правленіемъ обнаружившіяся, имѣють начало свое въ завладѣніи Грузією Шурагеломъ, – округою пограничною, которая издревле принадлежала къ Эривану, а потомъ по временамъ переходила изъ рукъ въ руки при случаяхъ несогласій между сими сосѣдями. Для положенія опредѣлительнаго соглашенія о владѣніи сею округою, относился Мегмед-ханъ къ его высочеству царю своимъ письмомъ, вмѣстѣ съ другими жалобами на пограничныхъ начальниковъ здѣшнихъ, прося также и меня въ томъ посредствовать; Но внушенія мои о дѣлѣ семъ не имѣли успѣха до времени послѣдовавшаго мнѣ отсель отзыва. При Мегмедъ-Ханѣ Эриванскомъ находится нѣкто Келбеты-ханъ, бывший Нахичеванскій владѣлецъ и лишенный мѣста своего вмѣстѣ съ зрѣніемъ отъ Ага-Магомедъ-хана, во время похода его на Грузію. Сей ханъ славится своею предприимчивостію, храбростію и велерѣчіемъ, человекъ дерзкій, злой и коварный. Онъ, найдя пристанище себѣ изъ одного человеклюбія у Мегмедъ-хана, – родни его, вмѣшивается во многія дѣла и совѣтами своими надъ добродушіемъ

сего послѣдняго много дѣйствуетъ. Сейто слѣпецъ предводительствовалъ войсками Эриванскими въ бывшую ихъ съ здѣшними въ прошедшемъ мѣсяцѣ сшибку и весьма вѣроятно, что на крайность рѣшился онъ безъ позволенія Мегмедъ-хана.⁴²⁶

მისი [მოჰამედ-ხანის] დიდი სურვილია, ხელმწიფის მფარველობისა და რუსეთის იმპერიის უმაღლესი ძალაუფლების ქვეშე შემოვიდეს, მაგრამ საქართველოს ხელისუფალთა შუამავლობის გარეშე. მასსა და აქაურ [ქართლ-კახეთის სამეფოს] ხელისუფალთ შორის არსებული ყველა უთანხმოება, რომელმაც თავი ირანელთა ჯარის გასვლისთანავე იჩინა, სათავეს ქართველთა მიერ შურაგელის დაპყრობიდან იღებს. ეს სასაზღვრო მხარე ძველთაგანვე ერევანს ეკუთვნოდა; მაგრამ დროდადრო, როგორც კი ამ ორ მეზობელს შორის უთანხმოება ჩამოვარდებოდა, ხელიდან ხელში გადადიოდა. მოჰამედ ხანმა წერილი გაუგზავნა მის უმაღლესობას მეფეს [გიორგი XII-ს] და ამ ოლქის კუთვნილებაზე შეთანხმება სთხოვა; იმავდროულად, აქაურ საზღვრის მოხელეებსაც უჩიოდა. მან მეც მომმართა თხოვნით, მეშუამდგომლა ამ საკითხზე; მაგრამ ჩემ შეგონებებს დღემდე შედეგი არ მოჰყოლია. მოჰამედ-ხან ერევნელთან იმყოფება ვინმე ქელბეთი-ხანი, ნახჭევნის ყოფილი მბრძანებელი; საქართველოზე ლაშქრობისას ალა-მაჰმად-ხანმა მას სამფლობელოც და თვალის ჩინიც წაართვა. ამ ხანს აზრიანი, მამაცი და ენაწყლიანი კაცის სახელი აქვს მოხვეჭილი, არის მოურიდებელი, ბოროტი და ცბიერი. თავისი ნათესავის, მოჰამედ-ხანის კაცთმოყვარეობის წყალობით თავშესაფარი მასთან ჰპოვა, მრავალ საქმეში ერევა და თავისი რჩევებით ამ უკანასკნელის კეთილბუნებობებაზე დიდ გავლენას ახდენს. ეს უსინათლო სარდლობდა ერევნის ჯარებს, როდესაც აქაურებს შეეჯახნენ გასულ თვეში. სავარაუდოდ, ეს უკიდურესი ნაბიჯი მოჰამედ-ხანის ნებართვის გარეშე გადადგა.⁴²⁷

გენერალ-მაიორ ლაზარევის პატაკი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

[1800 წ. 24 სექტემბერი]

Увѣдомясь объ отправленіи сердаря кн. Георгія Циціанова, 22-го сего сентября, съ Лезгинами въ числѣ 400 человекъ, на жаловань е. в. царя здѣшняго состоящихъ, въ провинцію Памбакъ, нужнымъ почель освѣдомиться отъ е. в., куда предпріянуть подвигъ сей, на что онъ изволилъ отвѣтствовать, что Эриванскій Мегмедъ-ханъ, издавна порываясь возвратить въ свое владѣніе провинцію Шорокгали, въ подданствѣ его находящуюся, нынѣ на оную угрожаетъ нападеніемъ, въ отвращеніе чего и назначена помянутая часть войска Лезгинскаго, подъ командою онаго князя Циціанова туда отправленна.⁴²⁸

როდესაც შევიტყვე, რომ 22 სექტემბერს სარდალი გიორგი ციციშვილი მ. უ. მეფის მიერ დაქირავებულ ლეკთა 400 კაციანი რაზმით ბამბაკის პროვინციაში გაემართა, საჭიროდ ჩავთვალე მეკითხა მ. უ., სად მოეწყო ლაშქრობა. პასუხად მან მომიგო, რომ ერევნის მოჰამედ-ხანი იმუქრება, თავს დაესხას მის ქვეშევრდომობაში მყოფ შორაგლის პროვინციას, რომლის დაბრუნებას [ხანი] დიდი ხანია ცდილობს; ამის თავიდან ასაცილებლად იქ გაიგზავნა ლეკთა ზემოხსენებული რაზმი თავად ციციშვილის სარდლობით.⁴²⁹

გენერალ-მაიორ ლაზარევის პატაკი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

[1800 წ. 6 ოქტომბერი]

Эриванскій Магомедъ-хан для отторженія отъ власти царя здѣшняго провинцію Шурагели отрядилъ съ нѣсколькимъ числомъ Эриванцевъ находившагося при себѣ Калѣб-Али-хана, который еще отъ Ага-Магомедъ-хана лишень зрѣнія. Сей Келб-Али-ханъ, на сихъ дняхъ, по прибытіи на помощь къ рѣченной провинціи сердаря князя Циціанова съ частью Грузинскихъ войскъ въ 400 человекъ и людей

мелика Абова состоящихъ, напаль тотчасъ на сихъ послѣднихъ нечаянно и причиняя въ нихъ уронъ немалый въ убитыхъ и раненыхъ, одержать успѣлъ надъ ними верхъ примѣтный; а наконецъ, якобы пошелъ на самую крѣпость Шурагельскую и причинилъ оной крайнее раззореніе, потомъ ретировался во своясы. Шурагель – провинція, такъ какъ я въ изустномъ съ е. в. царемъ объясненіи слышалъ, – въ самомъ началѣ принадлежала великой Арменіи, отъ коей перешла во владѣніе Грузинское, гдѣ и состояла по техъ поръ, пока покоинный царь Ираклій не подарилъ ее во время власти своей надъ Эриваномъ хану Эриванскому. Мало по семь спустя, царь Ираклій былъ онымъ ханомъ прогнѣванъ и тогда же велѣлъ провинцію сію взять у него обратно и съ того времени она понынѣ пребывала въ Грузинскомъ владѣніи спокойно. Я догадываюсь, не есть-ли сіе Эриванскаго хана покушеніе слѣдствіемъ того, что еще въ началѣ прошлаго августа, какъ я посторонне извѣстился, писалъ онъ къ е. в. царю и къ министру бывшему Коваленскому по поводу возвращенія ему вышедшихъ изъ владѣній его Армянъ и магометанъ, въ числѣ трехсотъ семействъ, кои предварительно предназначаемы были мелику Абову, а нынѣ и дѣйствительно въ Грузіи поселяются, и просилъ удовлетворенія, угрожая въ противномъ случаѣ принятіемъ мѣръ мщенія, каковыя письма и нынѣ существуютъ.⁴³⁰

ერევენელმა მოჰამედ-ხანმა მასთან მყოფი ქალებ-ალი-ხანი, ალა-მაჰმად-ხანისგან დაბრმავებული, ერევენელთა რაზმთან ერთად გამოგზავნა [ქართლ-კახეთში], რათა შურაგელის პროვინცია აქაური მეფის სამფლობელოებიდან მოგლიჯოს. რამდენიმე დღის წინ ქელებ-ალი-ხანი მოულოდნელად თავს დაესხა აღნიშნული პროვინციის დასახმარებლად მოსულ ქართულ ლაშქარს – 400 კაცისგან და მედიქ აბოვის რაზმისგან შემდგარს – თავად ციცივილის სარდლობით, დიდი ზიანი მიაცენა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით და მნიშვნელოვანი გამარჯვება მოიპოვა. ამის შემდეგ შურაგელის ციხის წინააღმდეგ დაიძრა, სასტიკად მოაოხრა და უკან გაბრუნდა. შურაგელის პროვინცია, როგორც მ. უ. მეფის საუბრებიდან შემიტყვია, თავდაპირველად დიდ სომხეთს ეკუთვნოდა, იქიდან საქართველოს საზღვრებში გადასულა და რჩებოდა მანამდე, სანამ [აწ] გარდაცვლილ მეფე ერეკლეს, ერევანზე მბრძანებლობისას, ერევნის ხანისთვის არ უჩუქებია. ცოტა ხნის შემდეგ მეფე ერეკლე ხანზე განრისხდა და მაშინვე ბრძანა, აღნიშნული პროვინცია მისგან წაეღოთ. იმ დღიდან ეს მხარე უშფოთველად იმყოფება საქართველოს საზღვრებში. ჩემი აზრით, ერევნის ხანის თავდასხმა გამოწვეულია შემდეგით: ჯერ კიდევ გასული აგვისტოს დასაწყისში, როგორც სხვათაგან მსმენია, ის წერილებს უგზავნიდა მ. უ. მეფეს და ყოფილ მინისტრს კოვალენსკის და ითხოვდა მისი საბრძანებლიდან წასული სომხებისა და მაჰმადიანების სამასი კომლის, – რომლებიც წინდაწინ მედიქ აბოვისთვის იყვნენ შეპირებულნი და ახლა მართლაც საქართველოში ესახლებიან – უკან დაბრუნებას; [მოთხოვნის] დაუკმაყოფილებლობის შემთხვევაში საპასუხო ზომების მიღებით იმუქრება. ეს წერილები ისევ არსებობს.⁴³¹

აიდემურ ვაჩნაძის მოხსენება იმპერატორ ალექსანდრე I-სადმი
[1801 წ. 9 ივნისი]

ყოვლად უგანათლებულესო დიდო ჯელმწიფევ, იმპერატორო ალექსანდრე პავლეს ძევ, თვითმპყრობელო სრულიად რუსეთისაო, ყოვლად მოწყალე ჯელმწიფევ! მოხსენება აიდემურის კნიაზ ვაჩნაძისაგან. სანატრელის მეფის ირაკლისაგან და სანატრელის მეფის გიორგისგან შორაგლის მოურაობა მქონდა სიგლით ბოძებული და ოცი თუმანი ჯამაგირი მუდამ წელს მებოძებოდა ამ სანატრელთ მეფეთაგან. თუმცა დღეს შორაგალი ჩვენს ჯელთ აღარ არის, მაგრამ დიდი იმედი მაქუს ძლიერის ჯელმწიფისაგან, რომ ისევ შემობლუდავს და ვითხოვ, რომ ჩემი სახელო შორაგლის მოურაობა და განწესებული ჯამაგირი ისევ მებოძოს, რომ შეძლების ჩემისაებრ ვმსახურო დიდის ჯელმწიფის საფარველს.⁴³²

გენერალ-მაიორ ლაზარევის პატაკი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

[1801 წ. 13 ივლისი]

Выступивъ въ походъ съ войсками... въ Памбакскую провинцію, отправилъ я для развѣдыванія что дѣлается въ Эриванѣ одного вѣрнаго чѣловѣка изъ Грузинъ, а потомъ, слѣдуя къ провинціи сей, преодолѣвъ многія трудности въ пути къ оной и перешедъ разные дефилеи, 9-го числа прибылъ и расположился лагеремъ при рѣкѣ Памбакѣ, близь деревни Дарбаръ, гдѣ, разсматривая обстоятельство, прибытія моего сюда съ войсками требовавшія, нашель, Эриванскій Мегмедъ-ханъ, стараясь всячески, вмѣстѣ съ Нахичеванскимъ Келб-Али-ханомъ отвлечь жителей провинціи Памбакской отъ подданства Всемилостивѣйшаго Г. И. нашего и обратить въ свое, уговаривая ихъ къ сему, пріѣхалъ съ 400 чел. войскъ при немъ находящихся и одного бѣжавшего изъ Грузіи татарскаго чиновника Ага-Бека къ границамъ Грузіи, который, расположась съ войсками сими въ Шурагельской провинціи, успель уже вывести 14 деревень татарскихъ, составляющихъ, полагая примѣрно, отъ 5 до 6 тысячъ мужеска и женска пола душъ, съ ихъ агаларами или старшинами, – нѣкоторыхъ по согласію, а другихъ къ тому принуждая, изъ жилищъ ихъ и растоложить аулами близь мѣста расположенія его съ войсками.⁴³³

როდესაც ჯარი ბამბაკის პროვინციისკენ დავძარი... ერთი სანდო ქართველი ერევანს გავგზავნე იქაურ საქმეთა დასაზვერად; პროვინციისკენ მიმავალ გზაზე მრავალი სირთულე დავძლიე, ბევრი ხეობა გადავიარე, 9 რიცხვში მივაღწიე მდ. ბამბაკს და იქვე დავიბანაკე, სოფ. დარბარის მახლობლად. როდესაც შევისწავლე ვითარება, რომელიც ჯართან ერთად ჩემს ჩამოსვლას მოითხოვდა, აღმოვაჩინე, რომ ერევნელი მოჰამედ-ხანი ნახჭევნელ ქელბ-ალი-ხანთან ერთად ყოველ ღონეს ხმარობდა, ბამბაკის მცხოვრებნი ჩვენი ყოვლადმოწყალე ხელმწიფე იმპერატორის ქვეშევრდომობიდან გამოეყვანა და თავის (ქვეშევრდომებად) ექცია; მათ დასაყოლიებლად 400 კაციან რაზმთან და საქართველოდან გაქცეულ თათარ მოხელე ალა-ბეგთან ერთად საქართველოს საზღვრებთან, შურაგელის პროვინციაში დაბანაკდა. მან უკვე მოასწრო 14 თათრული სოფლის ანუ 5-6 ათასი მამაკაცისა და დედაკაცის გაყვანა, მათი ალაღარებით/უხუცესებით – ზოგი ნებით, ზოგი ძალით საცხოვრებლებიდან წაასხა და თავისი სამხედრო ბანაკის მახლობლად აულებად დაასახლა.⁴³⁴

გენერალ-მაიორ ლაზარევის პატაკი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

[1801 წ. 5 აგვისტო]

За отсутствіемъ в. пр. препоручена мнѣ Грузія и я ее долженъ сохранить въ тѣхъ предѣлахъ, какъ она была при покойномъ царѣ, и потому я ему [Эриванскому Мегмедъ-хану] удовольворенія сдѣлать не могу, но напротивъ оную защищать буду и хотя я знаю, что Шорогали также принадлежать Грузіи, но какъ они были при покойномъ царѣ въ его владѣніи, то я объ нихъ и не вступаюсь.⁴³⁵

თქვენი აღმატებულების არყოფნაში საქართველო მე გადმომებარა და უნდა დავიცვა ის იმ საზღვრებში, რომლებშიც განსვენებული მეფის დროს იმყოფებოდა; ამიტომ მის [მოჰამედ-ხანის] (მოთხოვნებს) ვერ დავაკმაყოფილებ, პირიქით, მას [საქართველოს] დავიცავ და თუმცა ვიცი, რომ შორაგალიც საქართველოს ეკუთვნოდა, მაგრამ როგორც განსვენებული მეფის დროს იყო მის საბრძანებელში, მათ [შორაგელებს] არ ვესარჩლები.⁴³⁶

გენერალ-მაიორ ლაზარევის პატაკი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს

[1801 წ. დეკემბერი]

...Родитель ея в. не только въ бѣдномъ положеніи не находится, но изъ первыхъ богачей здѣшнихъ, и генерально за произведенныя имъ притѣсненія и неистовыя дѣла всѣми нетерпимъ Правителю

Грузіи Коваленскому, я чаю, памятно, когда въ бытность его здѣсь онъ изъ любостыжанія остановилъ караванъ Ганджинскій и изъ онаго присвоилъ себѣ нѣкоторыя вещи, за что ханъ посланного чиновника въ Шемаху за какими-то пушками долго держалъ въ крѣпости, а потомъ уступилъ Эриванскому хану Шурагельскую провинцію, коя и доднесь у него находится.⁴³⁷

...მისი აღმატებულების [დედოფალ მარიამის] შშობელი არათუ სიღარიბეში ცხოვრობს, არამედ ერთ-ერთი უმდიდრესთაგანია ადგილობრივთა შორის. საქართველოს მმართველს კოვალენსკის, მე ვგრძნობ, ის [გიორგი ციციშვილი] სძაგს მის მიერ ჩადენილი ყველა უსამართლობისა და ძალმომრეობისთვის; სამახსოვროა, როდესაც აქ იმყოფებოდა, ანგარებით განჯის ქარავანი გაძარცვა და იქიდან საქონელი მიითვისა, ამის გამო ხანმა შამახაში რაღაც ზარბაზნებისთვის გაგზავნილი მოხელე ციხეში დიდი ხნით დაამწყვდია; შემდეგ ერევნის ხანს დაუთმო შურაგელის პროვინცია, რომელიც მას დღემდე რჩება.⁴³⁸

სახელმწიფო პურის გადასახადი

[1802 წ.]

საქართველოში საზოგადოთ მცხოვრებელთ ყოველ წლივ განწესებული კომლზედ სამი კოდი სურსათი შეეწერებოდათ, ორი წილი პური და მესამედი ქერი; ოცდარი სტილიანი ლიტრით გამოართმევდნენ და იასაულებს საცა მიტანის ბრძანება ექნებოდათ, იქ მიატანინებდნენ და სამეფოს ხაზინაში დაიდებოდა. ყველას ამრიგათ ეთხოვებოდათ, როგორადაც სწერია: ...ყაზახელთ სომეხთ და თათრებს ერთმეოდათ, მახთას გარდა, კოდი ჰ (9000); შამშადილოელთ სომეხებს და თათრებს ერთმეოდათ კოდი ძ (3000); ფამბაკელთ სომეხთ და თათრებს ერთმეოდათ კოდი ჩფ (1500). შორაგლელთ სურსათის მაგიერ თეთრსა სთხოვდა, ხან ას თუმანს, ხან ორსა, ხან მეტსა და ხან ნაკლებსა.⁴³⁹

სახელმწიფო პურის გადასახადი

[1802 წ.]

ჩყბ (1802) წელსა, ოკდომბერს გ დღესა. ქართლში ყოველგან, გაღმა-გამოღმა, ქალაქის პირის სოფლებით, სომხით-საბარათაშვილოსა, თათრის ელებსა და სომხის სოფლებს ყველას განწესებული კომლზედ სამი კოდი სურსათი შესწერდათ, ორი წილი ფქვილი და მესამედი ქერი და ყველამ ასე უნდა გამოიღონ, როგორც აწერიათ: ... ყაზახმა, ერთობით თათრებმა და სომხებმა კოდი ცხრა ათასი; შამშადილმა, თათარმა და სომეხმა – კოდი სამი ათასი; შორაგალმა, თათარმა და სომეხებმა – კოდი ათას ხუთასი; ფამბაკმა, ერთობით თათრებმა და სომეხებმა კოდი ათას ხუთასი.⁴⁴⁰

ბამბაკის და შორაგელის აღალარების წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილისადმი

[1803 წ.]

اجتماع در راه پنبک و این سامان توقف داشته منتظر ورود اخبار مسرت مآب و ورود جنود مسعود رکاب مقررہ حضرت پادشاهی بوده و می باشد و فرمان بندگان پرنواز میرزا و لکزیه و کاغذ بورچلو و غیره ایلات را فرستاده دلالت اجتماع گردانید و حال بطریق تعجیل عالیشان ام بک و حاجی ممی خان و حسن اقا را روانه خدمت گردانید و استدعا آن می باشد که باید قوشون مقررہ رکاب را بزودی بر داشته عازم اینصوب فرمایند انشا الله تعالی امیدوارم بعد از ورود جنود تمامی قوشون گرجستان در اندک زمان بخدمت ملازمان عالی جمع و مجموع کارها از یمن اقبال بی

زوال شاهی حسب المرام تصور خواهد شد.⁴⁴¹

ჯგუფი ფამბაკის გზაზე, ამ საზღვართან შეჩერდა. ელოდებოდა და ელის სასიხარულო ცნობების მიღებას და მისი უდიდებულესობა მეფის მხლებელი ბედნიერი ლაშქრის შემოსვლას. [თქვენს] მონებს – ფარნავაზ მირზასა და ლეკებს – გაეგზავნათ ბრძანება, [ხოლო] ბორჩალოსა და სხვა მხარეებს – წერილი, რომ შემოგვიერთდნენ. ახლა სასწრაფოდ გაახლებთ ალიშამ ადამ-ბეგს, ჰაჯი მომი-ხანსა და ჰასან-ალას და გთხოვთ, რომ თანმხლები ლაშქარი დროულად წამოიყვანოთ და აქეთ დაიძრაოთ. თუკი ალაჰმა ინება, იმედი მაქვს, ლაშქრის შემოსვლის შემდეგ საქართველოს მთელი ჯარი მცირე დროში მისი უდიდებულესობის სამსახურად შეიკრიბება და, მეფის დაუვალი ბედნიერი ბედის ვარსკვლავის წყალობით, ყოველივე სურვილისამებრ განხორციელდება...⁴⁴²

До получения высочайшаго шахскаго фирмана мы, собравъ ополчение Памбакское и Шурагельское, ждали радостныхъ вѣстей изъ шахскаго лагеря. Между тѣмъ получили приказъ Парнаваз-мирзы и прокламаціи Лезгинамъ, Борчалинцамъ и прочимъ племенамъ. Теперь съ поспѣшностью посылаемъ къ вамъ Хаджи-Мами-хана и Хасан-агу и покорнѣйше просимъ немедленно двинуться сюда с имѣющимъ при вашихъ стремѣнахъ войскомъ. По прибытіи сюда мы увѣрены, что все Грузинское войско поспѣшитъ къ вашимъ услугамъ и всѣ дѣла по неизмѣнному счастію шахскому примутъ вождѣльный видъ.⁴⁴³

შაჰის უზენაესი ფირმანის მიღებამდე ჩვენ შევყარეთ ბამბაკისა და შურაგელის ლაშქარი და ველოდებოდით სასიხარულო ცნობებს შაჰის ბანაკიდან. ამასობაში მივიღეთ ფარნავაზ-მირზას ბრძანება და მოწოდებები ლეკებისადმი, ბორჩალოელებისადმი და სხვა ტომებისადმი. ახლა მსწრაფლ ვაგზავნით თქვენთან ჰაჯი-მამი-ხანს და ჰასან-ალას და უმორჩილესად გთხოვთ დაუყოვნებლივ გამოემართოთ აქეთ თქვენს განკარგულებაში არსებული ჯარით. დარწმუნებულნი ვართ, რომ თქვენი გამოჩენისთანავე საქართველოს მთელი მხედრობა დაუყოვნებლივ თქვენს სამსახურში ჩადგება და ყველა საქმე უცილობელი ბედნიერებისთვის მიიღებს სათანადო სახეს.⁴⁴⁴

თავად ციციანოვის წერილი შორაგელის ბუღად სულთანს
[1804 წ. 14 სექტემბერი]

Бывъ извѣстенъ, что и прежде сего, когда Грузія состояла еще подъ управленіемъ Грузинскихъ царей, почтенные Шурагельскіе султаны служили имъ и находились подъ ихъ властію; теперь, когда Грузія 3-ій годъ уже покоится подъ кроткою и миролюбивою властію великаго и всемилостивейшаго моего Г. И., призываю васъ, единственно для блага вашего и вамъ подвластныхъ, вступить въ высокое покровительство и подданство Всероссійское, бывъ увѣрены, что подъ кроткимъ ея правленіемъ найдете вы миръ и собственное ваше благо.⁴⁴⁵

უწყებულ ვარ, რომ უწინაც, როდესაც საქართველოს ქართველი მეფეები განაგებდნენ, შორაგელის პატივსაცემი სულთნები მათ ემსახურებოდნენ და მათი ძალაუფლების ქვეშ იმყოფებოდნენ. უკვე მესამე წელია, საქართველო ჩემი დიადი და ყოვლადმოწყალე ხელმწიფე იმპერატორის მშვიდობიანი ძალაუფლების ქვეშ განისვენებს; ამიტომ დღეს მოგიწოდებთ, მხოლოდ და მხოლოდ თქვენი და თქვენი ქვეშევრდომების სასიკეთოდ, მიიღოთ რუსეთის მფარველობა და ქვეშევრდომობა. დარწმუნებულნი იყავით, რომ მისი მშვიდობიანი მმართველობა მოგიტანთ დაწყნარებას და კეთილდღეობას.⁴⁴⁶

თავად ციციანოვის ყოვლად უქვეშევრდომესი მოხსენება
[1805 წ. 22 მაისი]

Имѣю счастіе всеподданнѣйше донести В. И. В., что богатѣйшая хлѣбородствомъ Шурагельская

провинція, коей жители нерѣдко набѣгами обезпокоивали Памбакскія селенія, теперь пала къ священнымъ стопамъ В. И. В. и присоединена к обширнѣйшей Всероссійской Имперіи...⁴⁴⁷

მაქვს ბედნიერება, ყოვლად უქვეშევრდომესად მოვახსენო თქვენს საიმპერატორო უდიდებულესობას, რომ პურეულით უმდიდრესი შორაგელის პროვინცია, რომლის მცხოვრებნი ხშირად ესხმოდნენ ბამბაკის სოფლებს, ახლა თქვენი საიმპერატორო უდიდებულესობის ღვთაებრივ ფერხთ ქვეშ არის და შეუერთდა რუსეთის ვრცელ იმპერიას...⁴⁴⁸

დადგენილება ბულად სულთნის რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ

[1805 წ.]

Какъ Шурагельское владеніе отнынѣ и навсегда присоединено къ Грузіи, слѣдовательно и къ Всероссійской Имперіи и жители Шурагельскіе отсель навсегда ни въ чемъ не будутъ различаться отъ жителей Грузіи...⁴⁴⁹

ვინაიდან შურაგლის სამფლობელო ამიერიდან და სამუდამოდ შეუერთდა საქართველოს და, შესაბამისად, რუსეთის იმპერიას და არ იქნება არანაირი განსხვავება შორაგლისა და საქართველოს მაცხოვრებლებს შორის...⁴⁵⁰

შენიშვნები

- 1 ლეონტი მროველი 1955: 45.
- 2 **ღუნოქ** 1971: 494.
- 3 ლევონდი 2012: 125.
- 4 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 103-104.
- 5 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 103-104.
- 6 სტეფანე მტბეგარი 1963: 176-178.
- 7 ჰასან რუმლუ 1966: 9.
- 8 ჰასან რუმლუ 1966: 20.
- 9 ჰასან რუმლუ 1966: 14.
- 10 ჰასან რუმლუ 1966: 25.
- 11 ფარსადან გორგიჯანიძე 1926: 5.
- 12 **სქინინ ღარბიღიქსი** 1894: 195-196.
- 13 სიმეონ ერევანი 1997: 92-93.
- 14 იესე ბარათაშვილი 1950: 57.
- 15 **ქარბიან არბიქეღი** 1862: 111.
- 16 ვარდანი 2002: 132-133.
- 17 **ქკაყარანიღიან სრბიან ზიუანსკან** 1978: 60-63.
- 18 წამებად წმიდისა შუშანიკისი 1978: 60-63.
- 19 **ქარბიან არბიქეღი** 1862: 69-70.
- 20 ვარდანი 2002: 95.
- 21 **ღარბიან სარბიან** 1870: 39.
- 22 თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
- 23 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 43-44.
- 24 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 43-44.
- 25 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 90-92.
- 26 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 90-92.
- 27 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 105.
- 28 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 105.
- 29 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 117-118.
- 30 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 117-118.
- 31 **ზასიქიან** 1956: 336-337.
- 32 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 33 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 235-236.
- 34 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 235-236.
- 35 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 241.
- 36 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 241.
- 37 **სტეფანოს სარბიანეღი სტოღიქ** 2010: 760-761.
- 38 სტეფანოს ტარონეცი 2005: 278.
- 39 **სტეფანოს სარბიანეღი სტოღიქ** 2010: 805-806.
- 40 სტეფანოს ტარონეცი 2005: 280.
- 41 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 109-111.
- 42 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 109-111.
- 43 **სტეფანოს სარბიანეღი სტოღიქ** 2010: 744.
- 44 სტეფანოს ტარონეცი 2005: 277-278.
- 45 **წარბიანეღი სარბიანეღი** 1921: 80-81.
- 46 ფსევდო-შაბუში 1975: 162.
- 47 **სქიქარ სქიქიანინეღი** 1860: 56.
- 48 მხითარ აირივანეცი 1990: 74.
- 49 **წარბიანეღი სარბიანეღი** 1921: 65-66.
- 50 ფსევდო-შაბუში 1975: 159.
- 51 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 161-162.
- 52 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 161-162.
- 53 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 224-227.
- 54 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 224-227.
- 55 **ზიქიანინსი ორასხანასკერტეღი** 1965: 243.
- 56 იონანე დრასხანასკერტეღი 1965: 243.
- 57 **ქარბიან არბიქეღი** 1862: 89-90.
- 58 ვარდანი 2002: 114-115.
- 59 **ზასიქიან** 1956: 501.
- 60 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 61 **სქიქარ სქიქიანინეღი** 1860: 56.
- 62 მხითარ აირივანეცი 1990: 74.
- 63 **სტეფანოს სარბიანეღი სტოღიქ** 2010: 825-826.
- 64 სტეფანოს ტარონეცი 2005: 285.
- 65 **სქიქარ სქიქიანინეღი** 1860: 57.
- 66 მხითარ აირივანეცი 1990: 75.
- 67 სურგულაძე 2015: 331.
- 68 **სამიღი სანეღი სი ღარბიანსკიღინეღი** 2014: 175-176.

- 69 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 70 **Կիրակոս Գանձասեցի** 1961: 87.
- 71 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიამ.
- 72 **Վարդան Արեվելի** 1862: 89.
- 73 ვარდანი 2002: 114.
- 74 **Ստեփաննոս Օրբելյան II**, 1859: 32-33.
- 75 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიამ.
- 76 **Ստեփաննոս Օրբելյան II**, 1859: 203.
- 77 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიამ.
- 78 **Հակոբյան** 1956: 337.
- 79 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 80 ტაბალუა 1984: 240.
- 81 ტაბალუა 1984: 177.
- 82 თაყაიშვილი 1907: 83-85.
- 83 სურგულაძე, აბაშიძე 2016: 472-473.
- 84 სურგულაძე, აბაშიძე 2016: 193-194.
- 85 სურგულაძე, აბაშიძე 2016: 425-426.
- 86 **Արիստასენ Լաստիქերցի** 1963: 27-28.
- 87 არისტაკეს ლასტივერტეცი 1974: 44-45.
- 88 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 7-9.
- 89 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 90 **Վարդան Արեվելի** 1862: 92.
- 91 ვარდანი 2002: 117.
- 92 **Վարդան Արեվելի** 1862: 93.
- 93 ვარდანი 2002: 117.
- 94 აბდალაძე 2005: 169.
- 95 აბდალაძე 2005: 29-30.
- 96 **Արիստასენ Լաստիქերցი** 1963: 30-31.
- 97 არისტაკეს ლასტივერტეცი 1974: 46-47.
- 98 Skylitzes 1973: 435.
- 99 გიორგი კედრენე 1963: 59.
- 100 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 64.
- 101 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 102 **Մատթևոս Ուռհայեցი** 1898: 84.
- 103 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 104 **Մատթևոս Ուռհայեցი** 1898: 84-85.
- 105 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 106 Skylitzes 1973: 435-436.
- 107 გიორგი კედრენე 1963: 60-61.
- 108 **Արիստასენ Լաստիქերցი** 1963: 60.
- 109 არისტაკეს ლასტივერტეცი 1974: 68.
- 110 **Արիստასენ Լաստիქերցი** 1963: 62-63.
- 111 არისტაკეს ლასტივერტეცი 1974: 70-71.
- 112 მათიანე ქართლისა 1955: 298.
- 113 **Պատմութիւն Վրաց** 1953: 226.
- 114 აბულაძე 1953: 226.
- 115 მათიანე ქართლისა 1955: 300.
- 116 **Հակոբյան** 1956: 384.
- 117 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 118 მათიანე ქართლისა 1955: 303.
- 119 მათიანე ქართლისა 1955, 304-305.
- 120 Gautier 1984: 125.
- 121 გრიგოლ ბაკურიანის ძის ტიპიკონი 1963: 246-247.
- 122 მათიანე ქართლისა 1955, 306-307.
- 123 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 144-146.
- 124 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 125 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 116-117.
- 126 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 127 ал-Хусайни 1980: 62-67.
- 128 ალ-ჭუსეინი 1976: 188-190.
- 129 Ibn al-Athir 1966, X: 37-39.
- 130 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 131 **Պատմութիւն Վրաց** 1953: 229.
- 132 აბულაძე 1953: 229.
- 133 **Վարդան Արեվելի** 1862: 101.
- 134 ვარდანი 2002: 124.
- 135 **Հակոբյան** 1956: 133.
- 136 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 137 **Ստեփաննոս Օրբելյան II**, 1859: 122-123.
- 138 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 36.
- 139 Brosset 1849: 147-149.
- 140 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 141 **Հակოբյան** 1956: 502.
- 142 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 143 **Հակოբյան** 1956: 502.
- 144 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 145 მათიანე ქართლისა 1955: 317.
- 146 **Վարդան Արեվելի** 1862: 106.
- 147 ვარდანი 2002: 128.
- 148 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 350.
- 149 მათე ურჭაველი 1966: 246.
- 150 ცხორებად მეფეთ-მეფისა დავითისი 1992: 196-198.
- 151 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 359.
- 152 მათე ურჭაველი 1966: 248.
- 153 **Սամուէլ Անցի և շարունակողներ** 2014: 206.
- 154 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 155 **Մխիթար Անցի** 1983: 108-109.
- 156 თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
- 157 **Պատմութիւն Վրաց** 1953: 251-252.
- 158 აბულაძე 1953: 251-252.
- 159 **Վարդան Արեվելի** 1862: 118-119.
- 160 ვარდანი 2002: 139.
- 161 **Մխիթար Այրիվանցի** 1860: 62.
- 162 მხითარ აირივანეცი 1990: 79-80.
- 163 **Հակოբյան** 1956: 25.
- 164 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 165 **Ստեփաննոս Օրբելյան II**, 1859: 124.
- 166 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 38-39.
- 167 **Հակოբյան** 1951: 148.
- 168 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 169 თაყაიშვილი 1913: 62-63.
- 170 **Մատթևոս Ուռհայեցի** 1898: 365.

- 171 მათე ურჰაელი 1966: 248-249.
- 172 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 206-208.
- 173 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 174 **ქაროიან არსიქსეხი** 1862: 120.
- 175 ვარდანი 2002: 140.
- 176 **სქიქარ აქიქსანსეხი** 1860: 62.
- 177 მხითარ აირივანეცი 1990: 80.
- 178 **ქაროიან არსიქსეხი** 1862: 123.
- 179 ვარდანი 2002: 143.
- 180 Amedroz 1908: 338.
- 181 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 182 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 215.
- 183 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 184 **სქიქარ ღი** 2010: 436.
- 185 მხითარ გომი 1968: 47.
- 186 **სქიქარ აქიქსანსეხი** 1860: 63.
- 187 მხითარ აირივანეცი 1990: 80.
- 188 **ჯასოქსან** 1956: 25.
- 189 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 190 Amedroz 1908: 316.
- 191 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 192 აბდალაძე 2005: 173-174.
- 193 აბდალაძე 2005: 36.
- 194 ისტორიანი და აზმანი 1959: 5.
- 195 აბულაძე 1958: 355-356; ცხვილოელი 1900: 1-2; ჯავახიშვილი 1983: 229.
- 196 Peacock 2015: 254.
- 197 თარგმნა თეა შურლაიამ.
- 198 Amedroz 1908: 361.
- 199 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 200 Amedroz 1908: 361.
- 201 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 202 **გიქიორ სრსე** 1898: 425-427.
- 203 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 204 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 218.
- 205 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 206 **სქიქარ ღი** 2010: 436-437.
- 207 მხითარ გომი 1968: 48-49.
- 208 **სქიქსეხ აათრი** 1871: 442.
- 209 თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
- 210 ისტორიანი და აზმანი 1959: 6-10.
- 211 **სქიქარ ანსეხი** 1983: 109.
- 212 თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
- 213 ლაშა გიორგის დროინდელი მემატეიანე 1955: 367.
- 214 Ibn al-Athir 1966, XI: 278-279.
- 215 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 216 Anonymi Auctoris ad Annum Christi 1234 Pertinens 1916: 174.
- 217 ინგლისურიდან თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
- 218 Bar Hebraeus 1932, II: 101v-102r.
- 219 ინგლისურიდან თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
- 220 **ქაროიან არსიქსეხი** 1862: 126-127.
- 221 ვარდანი 2002: 146.
- 222 **ჯასოქსან** 1956: 25.
- 223 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 224 **სოსქანსი ორქესანი II**, 1859: 127-128.
- 225 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 42-43.
- 226 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 218.
- 227 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 228 Amedroz 1908: 361.
- 229 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 230 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 218.
- 231 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 232 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 218.
- 233 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 234 ისტორიანი და აზმანი 1959: 13-14.
- 235 Amedroz 1908: 364.
- 236 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 237 ისტორიანი და აზმანი 1959: 15.
- 238 **ჯასოქსან** 1956: 149.
- 239 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 240 ისტორიანი და აზმანი 1959: 15-16.
- 241 **სარქსიქსან ა.** 1988: 206-208.
- 242 აბდალაძე 2005: 29-34.
- 243 Amedroz 1908: 362.
- 244 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 245 **ქაროიან არსიქსეხი** 1862: 129-130.
- 246 ვარდანი 2002: 148-149.
- 247 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 222.
- 248 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 249 **ჯასოქსან** 1956: 502.
- 250 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 251 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 222.
- 252 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 253 **ჯასოქსან** 1956: 502.
- 254 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 255 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 222.
- 256 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 257 **ჯასოქსან** 1956: 502.
- 258 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 259 **სოსქანსი ორქესანი II**, 1859: 129-130.
- 260 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 46-47.
- 261 **სარქსიქსან ა.** 1988: 285.
- 262 აბდალაძე 2005: 40.
- 263 **ქაროიან არსიქსეხი** 1862: 138.
- 264 ვარდანი 2002: 156.
- 265 **სქიქსიქსი ღანდასეხი** 1961: 162-163, 166.
- 266 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიამ.
- 267 ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატეიანე 1955: 368.
- 268 **ჯასოქსან** 1956: 37.
- 269 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 270 **სამოილ ანსეხი** და **ჯარონასკოიუნერ** 2014: 234-235.

- 271 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 272 **სამოქალაქო ომის ხსოვნის დღე** 2014: 235.
- 273 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 274 **ზსო** 1956: 136.
- 275 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 276 **სტეფანოს ორბელიანი II**, 1859: 137-138.
- 277 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 54-55.
- 278 ბასილი ეზოსმოდვარი 1959: 130-131.
- 279 ბასილი ეზოსმოდვარი 1959: 143-144.
- 280 **ქართული მართლმადიდებლობა** 1862: 138-139.
- 281 ვარდანი 2002: 156-157.
- 282 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 167-168.
- 283 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 284 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1860: 65.
- 285 მხითარ აბრეხელიანი 1990: 82.
- 286 **სტეფანოს ორბელიანი II**, 1859: 203.
- 287 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 288 **ზსო** 1956: 38.
- 289 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 290 ისტორიანი და აზმანი 1959: 100-103.
- 291 ისტორიანი და აზმანი 1959: 109-110.
- 292 **ქართული მართლმადიდებლობა** 1862: 140.
- 293 ვარდანი 2002: 158.
- 294 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 186-187.
- 295 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 296 **ზსო** 1956: 136-137.
- 297 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 298 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1984: 84-85.
- 299 აბდლაძე 2005: 49.
- 300 **სტეფანოს ორბელიანი II**, 1859: 100-101.
- 301 სტეფანოს ორბელიანი 1985: 54-55.
- 302 ასწლოვანი მათიანე 1959: 164.
- 303 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1984: 134.
- 304 აბდლაძე 2005: 52.
- 305 ტაბაღაძე 1984: 243-244.
- 306 ტაბაღაძე 1984: 178-179.
- 307 ასწლოვანი მათიანე 1959: 168-169.
- 308 ასწლოვანი მათიანე 1959: 171-172.
- 309 ასწლოვანი მათიანე 1959: 177-178.
- 310 Ibn al-Athir 1966, XII: 459-460.
- 311 თარგმნა გოჩა ჯაფარიძემ.
- 312 ასწლოვანი მათიანე 1959: 180.
- 313 ასწლოვანი მათიანე 1959: 182-183.
- 314 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1984: 178-179.
- 315 აბდლაძე 2005: 56-57.
- 316 **ზსო** 1956: 41.
- 317 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 318 ასწლოვანი მათიანე 1959: 186.
- 319 ასწლოვანი მათიანე 1959: 187-188.
- 320 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1984: 196.
- 321 აბდლაძე 2005: 58-59.
- 322 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1984: 193-194.
- 323 აბდლაძე 2005: 59-60.
- 324 **ქართული მართლმადიდებლობა** 1862: 144.
- 325 ვარდანი 2002: 162.
- 326 **ზსო** 1951: 26.
- 327 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 328 **ზსო** 1956: 41.
- 329 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 330 **სტეფანოს ორბელიანი II**, 1859: 149-150.
- 331 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 71-73.
- 332 **სამოქალაქო ომის ხსოვნის დღე** 2014: 245-246.
- 333 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 334 ასწლოვანი მათიანე 1959: 189-190.
- 335 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 257-260, 263.
- 336 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 337 **სამოქალაქო ომის ხსოვნის დღე** 2014: 245.
- 338 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 339 **ზსო** 1951: 149.
- 340 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 341 **სამოქალაქო ომის ხსოვნის დღე** 2014: 245.
- 342 თარგმნა მერაბ რობაქიძემ.
- 343 ასწლოვანი მათიანე 1959: 192.
- 344 ასწლოვანი მათიანე 1959: 195-196.
- 345 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 265-266.
- 346 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 347 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 289.
- 348 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 349 ასწლოვანი მათიანე 1959: 207-208.
- 350 ასწლოვანი მათიანე 1959: 211-212.
- 351 ასწლოვანი მათიანე 1959: 212-213.
- 352 ასწლოვანი მათიანე 1959: 215-217.
- 353 ასწლოვანი მათიანე 1959: 217-220.
- 354 ასწლოვანი მათიანე 1959: 224-225.
- 355 ასწლოვანი მათიანე 1959: 226-227.
- 356 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 321.
- 357 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 358 Rubruk 1839: 388-390.
- 359 გუილიომ რუბრუკისი 1942: 173-175.
- 360 ასწლოვანი მათიანე 1959: 238-239.
- 361 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 390.
- 362 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 363 **ქართული მართლმადიდებლობა** 1862: 153.
- 364 ვარდანი 2002: 170.
- 365 **საქართველოს მართლმადიდებლობა** 1961: 393.
- 366 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიძემ.
- 367 **ზსო** 1951: 43.
- 368 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 369 **ზსო** 1956: 144.
- 370 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
- 371 ასწლოვანი მათიანე 1959: 250.
- 372 **სამოქალაქო ომის ხსოვნის დღე** 2014: 253.

- 373 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 374 ასწლოვანი მათიანე 1959: 259.
 375 ასწლოვანი მათიანე 1959: 269-270.
 376 **ზასიყას** 1956: 147.
 377 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
 378 ასწლოვანი მათიანე 1959: 283-284.
 379 **სთნქანსიუ ორქიქსან II**, 1859: 172-73.
 380 სტეფანოს ორბელიანი 1978: 103-104.
 381 ასწლოვანი მათიანე 1959: 297.
 382 ასწლოვანი მათიანე 1959: 303-304.
 383 ასწლოვანი მათიანე 1959: 305-306.
 384 ასწლოვანი მათიანე 1959: 308-309.
 385 **საქსიყას** **ს.** 1984: 817-818.
 386 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 387 **ზასიყას** 1956: 151.
 388 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 389 ასწლოვანი მათიანე 1959: 324.
 390 ასწლოვანი მათიანე 1959: 324.
 391 ჰამდალლაჰ ყაზვინი 1937: 41-42.
 392 ჰამდალლაჰ ყაზვინი 1937: 23-24.
 393 **ისაქსიყას** 1950: 484-485.
 394 თარგმნა ირმა ხოსიტაშვილმა.
 395 **იოქსა სხიძენი** 1860: 19-20.
 396 თოვმა მეწოფეცი 1987: 24.
 397 **ისაქსიყას** 1950: 621.
 398 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიამ.
 399 ფარსადან გორგიჯანიძე 1926: 99.
 400 **ღაქსიყას** **საქსიყას** 1870: 15.
 401 თარგმნა ვლადიმერ კეკელიამ.
 402 **ისაქსიყას** 1955: 354-355.
 403 აბდალაძე 1978: 45.
 404 **ისაქსიყას** 1967: 165.
 405 აბდალაძე 1978: 98.
 406 **ქელი** 1898/99: 335-336.
 407 ევლია ჩელები 1971: 311-312.
 408 **ქელი** 1898/99: 338-339.
 409 ევლია ჩელები 1971: 314.
 410 **ქელი** 1898/99: 339.
 411 ევლია ჩელები 1971: 314-315.
 412 ომან ხერხეულიძე 1989: 70.
 413 ომან ხერხეულიძე 1989: 94.
 414 **გამრეკელი** 1980: 85.
 415 **გამრეკელი** 1980: 149.
 416 **გამრეკელი** 1980: 179-180.
 417 **გამრეკელი** 1980: 196-197.
 418 **გამრეკელი** 1991: 114.
 419 თაყაიშვილი 1910: 61-62.
 420 დოლიძე 1985: 453.
 421 **ჯაგარელი** 1898: 165-66.
 422 იონა ბაგრატიონი 1986: 58.
 423 იონა ბაგრატიონი 1986: 79-80.
 424 **ბერჟე** 1868: 576.
 425 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 426 **ბერჟე** 1866: 119.
 427 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 428 **ბერჟე** 1866: 591.
 429 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 430 **ბერჟე** 1866: 158-159.
 431 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 432 ბერძენიშვილი 1955: 140.
 433 **ბერჟე** 1866: 599.
 434 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 435 **ბერჟე** 1866: 602.
 436 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 437 **ბერჟე** 1866: 221.
 438 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 439 ხანთაძე 1955: 154-155.
 440 ხანთაძე 1955: 155, 164.
 441 **ბერჟე** 1868: 579.
 442 თარგმნა თეა შურლაიამ.
 443 **ბერჟე** 1868: 579.
 444 თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
 445 **ბერჟე** 1868: 571-572.
 446 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.
 447 **ბერჟე** 1868: 572.
 448 თარგმნა ზაზა სხირტლაძემ.
 449 **ბერჟე** 1868: 577.
 450 თარგმნა გიორგი ტეიშვილმა.

თავი II

ანისი-შირაკი და საქართველო:
ნაქალაქარის და მისი შემოგარენის
ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები

ქართული წარწერები

I. „ქართული ეკლესია“

ანისის „ქართული ეკლესიის“ ამჟამად დანგრეულ სამხრეთ ფასადზე ამოკვეთილი იყო სამი ვრცელი, თარიღიანი, ქართული ასომთავრული წარწერა. სამივე მათგანი საბუთს წარმოადგენს. წარწერების გამორჩეული მასშტაბების გათვალისწინებით იგარაუდება, რომ, შესაძლოა, მათგან ერთ-ერთი ეკლესიის დასავლეთ კედელზე ყოფილიყო შესრულებული, რადგან სამი ასეთი ვრცელი ტექსტის განთავსება შედარებით მომცრო ზომის ნაგებობის ერთ კედელზე (კერძოდ, მის დასავლეთ ნახევარზე) გაძნელებოდა.¹ წარწერები გამოვლინდა XX საუკუნის დასაწყისში; ისინი იმხანადვე იქნა ფოტოზე აღბეჭდილი და შესწავლილი. შემდგომში წარწერები დაიკარგა – მასალები და მონაცემები მათ თაობაზე მხოლოდ ძველ პუბლიკაციებსა და საარქივო მასალებში მოიპოვება.

1912 წელს არქეოლოგიური გათხრების თანადროულად, „ქართული ეკლესია“ ნაწილობრივი აღადგინეს; ამოშენდა ეკლესიის აღმოსავლეთი ფასადის ქვედა, გამონგრეული არე, იქვე ნაპოვნი საპირე ქვებით შეიმოსა აღმოსავლეთი ფასადისავე დიდი ნაწილი, სახელდობრ, ქვედა ნახევარი.

შემდგომში, პირველი მსოფლიო ომის კვალად, ნაქალაქარი მიტოვებული რჩებოდა. როგორც ჩანს, იმავე პერიოდში გაიდარცვა ძეგლის ტერიტორიაზე არსებული ნაგებობების ნაწილი, მათ შორის – „ქართული ეკლესიის“ კედლები. ამჟამად 1912 წელს განხორციელებული ნაწილობრივი აღდგენის მოწმობა ორი ძველი ფოტოა, აგრეთვე ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, ქვედა მონაკვეთზე შემორჩენილი საპირე წყობა, რომელიც არ გამოირჩევა მაღალი ოსტატობით და წარმოდგენას ქმნის XX საუკუნის დასაწყისში განხორციელებული განახლების ხარისხზე.

დღეს ეკლესიისაგან მხოლოდ ჩრდილოეთი კედლის ნაწილი და კრიპტის აღმოსავლეთი მონაკვეთია დარჩენილი.

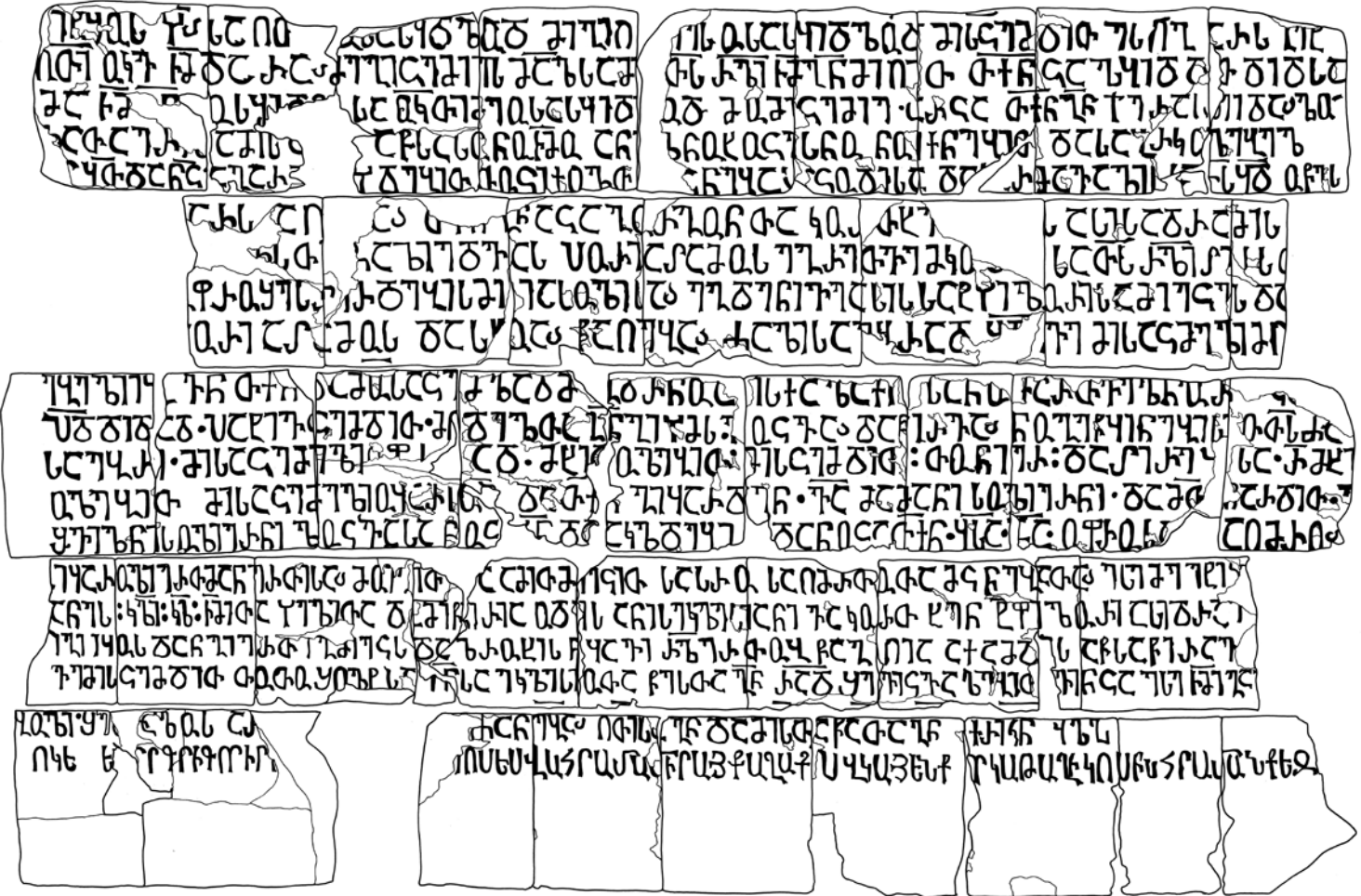

სურ. 1. „ქართული ეკლესია“. სამხრეთი კედელი. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფოტო. სტატიიდან – Mapp 1910

[1]
1218 წ.
კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერა

ასომთავრული, ოცი სტრიქონი. შესრულებული იყო ანისის „ქართული ეკლესიის“ სამხრეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე.

ეკლესიის სამხრეთ კედელზე XX საუკუნის დასაწყისში ჯერ კიდევ იყო შემორჩენილი ანელი წარჩინებულის, საჰმადინის 1288 წლის ვრცელი ქართული წარწერის ფრაგმენტები (იხ. ქვემოთ, №2). სწორედ ამ ფრაგმენტული წარწერის ნაკლული ადგილების კუთვნილი, ქართულტექსტიანი ქვების მოძიების მიზნით და ტექსტის ფრაგმენტული ადგილების შეძლებისდაგვარი სისრულით აღსადგენად, 1910 წლის აგვისტოში, ანისში არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის დროს, ნიკო მარის გადაწყვეტილებით, დაიწყო ნაგებობის სამხრეთი კედლის მიმდებარე მონაკვეთის გაწმენდა. სამუშაოთა შედეგები მოსალოდნელზე ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა: საჰმადინის წარწერასთან დაკავშირებული მასალების მოძიების ცდას არსებითი ხასიათის სიახლეები არ მოჰყოლია; სამაგიეროდ, მიკვლევულ იქნა ახალი, მანამდე უცნობი, ამასთან კავკასიოლოგიისთვის

სურ. 2. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

დიდად ფასეული ეპიგრაფიკული ძეგლი – კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს 1218 წლის ვრცელი ქართული ლაპიდარული წარწერა-- საბუთი ანელი მოქალაქეებისადმი, რომელიც ეკლესიის დაზიანებად მიმდინარეობდა, საპატიო წარწერის დასავლეთით იყო შესრულებული.² ნ. მარმა თავი მოუყარა გაწმენდის პროცესში აღმოჩენილ წარწერიან ქვებს, დაალაგა ისინი და შინაარსობრივად ფაქტობრივად სრულად გამართა ტექსტი (სურ. 1). ამ პუბლიკაციაზე დაყრდნობით შემდგომი ათწლეულების განმავლობაში კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერა მრავალჯერ იქნა გამოცემული და შესწავლილი ექვთიმე თაყაიშვილის, ი. ჯავახიშვილის, ვ. დონდუას, ი. დოლიძის, ა. შანიძის, პ. მურადიანის, მ. ბერძნიშვილის, ვ. სილოგავას, ე. ისტომონდის მიერ.

წარწერის ტექსტს ბოლოში ახლავს დამტკიცება სომხურ ენაზე, ანისის სომეხი ეპისკოპოსისა – გრიგოლისა და ქალაქის ამირასი – ვაჰრამისა.

კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ქვები, რომლებიც ანისში, არქეოლოგიური ექსპედიციის სიძველეთსაცავში (ე.წ. მანუჩეს მეჩეთის დარბაზი) ინახებოდა, პირველი მსოფლიო ომის დროს გაიხრან და დაიკარგა. წარწერიდან დარჩენილ ხუთ ქვას 1998 წელს

სურ. 3. სოფ. ანი. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერიანი ქვები საცხოვრებელი სახლის აღმოსავლეთ კედელზე

სურ. 4. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით

სურ. 5. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით. გრაფიკული მონახაზი

მიაკვლიეს ნაქალაქართან მიმდებარე სოფლის, ანის (ძველი ომაქელი) მცხოვრებთა სახლების კედლებში (იმჟამინდელი ნუმერაციით სახლი №120 – სამი ქვა; სახლი №129 – ორი ქვა).³ შემდგომში ამ ქვების მოძიება და აღწერა აღარავის უცდია.

პროექტის „ანისი: ქართული კულტურული მემკვიდრეობა“ ფარგლებში განხორციელებული პირველი ექსპედიციის მსვლელობისას, 2016 წლის აგვისტოს მეორე დეკადაში, ადგილობრივ მკვიდრთა ყოველმხრივი დახმარებისა და ხელშეწყობის მიუხედავად, ვერ მოხერხდა ამ ქვების მიგნება, რადგან სახლების ნუმერაცია უკვე შეცვლილი იყო. მომდევნო წელს, 2017 წლის აგვისტოს დასაწყისში, ხელმეორე ცდისას, კვლავ ადგილობრივთა დახმარებით, აღმოჩნდა სამი ქვა – ისინი სოფელ ანის (ყოფილი ომაქლის) №92 სახლის აღმოსავლეთ (ორი) და დასავლეთ (ერთი) კედლებში იყო ჩაშენებული (სურ. 3). ესენია – წარწერიანი ქვის წყობის მესამე რიგის მეცხრე კვადრი (ზომა: 32x58 სმ.) (სურ. 4 და 5); წარწერიანი ქვის წყობის მეოთხე რიგის მეორე კვადრი (ზომა: 54x55 სმ.) (სურ. 6 და 7); წარწერიანი ქვის წყობის მეოთხე რიგის (მეცხრე კვადრი (ზომა: 55x68 სმ.) (სურ. 8 და 9). ადგილობრივ მცხოვრებთა თქმით, ქვები სოფელში გადატანილ იქნა დაახლოებით ხუთი ათეული წლის წინ (შესაბამისად – 1970-1980-იან წლებში) სამხედრო დანიშნულების ნაგებობიდან, რომელიც ნაქალაქარის სიახლოვეს იდგა – მისი დანგრევის შემდეგ ქვები საცხოვრებელი სახლის ასაგებად გამოიყენეს, ამასთან პირით ფასადისკენ, რათა ამით ნაგებობის სახე გაელამაზებინათ.

წარწერის ზომის დადგენა შესაძლებელი ხდება ნ. მარის მიერ მითითებული ცალკეული მონაცემების (ლაპიდარული ტექსტის

მომცველი საპერანგე წყობის თითოეული რიგის სიმაღლის), ძველი ფოტოს და სოფელ ოშაქლის მცხოვრებთა სახლების კედლებში ჩართული ცალკეული წარწერიანი ქვების ურთიერთშეჯერებით (სურ. 10) – ლაპიდარული ტექსტის მთლიანი ფართი შთამბეჭდავი უნდა ყოფილიყო, დაახლოებით 445x290 სმ.; ამჟამად უკვე ნივთიერად მოპოვებული მასალის – სოფელ ოშაქლის მკვიდრთა საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კედლებში ჩართული ცალკეული წარწერიანი ქვებისა და მათზე არსებული ფრაგმენტების ურთიერთშეჯერებით შესაძლებელია ლაპიდარული ტექსტის ცალკეულ მასასიათებლებზე მსჯელობა: წარწერა შესრულებული იყო სიმაღლით თითქმის თანაგვარ, ხოლო სიგანით განსხვავებულ ქვის ფილებზე. სტრიქონები სწორხაზოვანია – თანაბარი ინტერვალით დაშორებულ რიგებად, მწყობრად ამოღარული; სტრიქონებს შორის სიმაღლე ფაქტობრივად მუდამ არის დაცული. სიტყვები ერთმანეთისგან ზოგან დაშორებული არაა, ზოგან კი მათ შორის არსებული მანძილი განსხვავებულია. მთლიანობაში წარწერა გულმოდგინე კვებით და გრაფემების მკაფიოებით გამოირჩევა.

წარწერის კუთვნილი სამი ქვის აღმოჩენის შემდეგ ცნობილი გახდა ასოების სიმაღლეც: იგი 5,5-6,5 სმ. შორის მონაცვლეობს. ამასთანავე, ეს სხვაობა ვრცელი ლაპიდარული ტექსტის საერთო მხატვრული სახის ფარგლებში ნაკლებად თვალშისაცემია. ამკარაა, რომ წარწერა ერთი ხელითაა შესრულებული. განკვეთილობის ნიშნად გამოყენებულია ერთი და ორი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – განივი, სწორი ხაზი (სურ. 1 და 2).

გამოც.: 1) Mapp 1910: 1437-1439 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი; ფოტო) (M); 2) Mapp 1934: ტაბ. XLII, სურ. 182 (ფოტო); 3) ჯავახიშვილი 1934: 10-11 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 4) Дидуха 1935: 646-649 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 5) Таq' aishvili 1935-1936: 216-224 (ფრანგული თარგმანი, ფოტო); 6) ჯავახიშვილი 1953: 139 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 7) ჯავახიშვილი 1966: 479 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 8) Орднш 1966: 61, №187, ტაბ. XX (წარწერის სომხური დამტკიცების ტექსტი); 9) დონდუა 1969: 51-54 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 10) დოლიძე 1970: 153-154, №11 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 11) შორაწყან 1977: 41-43, ტაბ. I (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი; ფოტო) (Mur); Mahé 1980: 296-297 (ფრანგული თარგმანი); 12) ჯავახიშვილი 1982: 347 (წარწერის ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცია ნ. მარის გამოცემის მიხედვით); 13) ბერძნიშვილი 1997: 161 (ფოტო); 14) სილოგავა 2001: 41-44 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; თურქული თარგმანი; ფოტო) (Sil²); 15) Eastmond 2014: 78, სურ. 8 (ინგლისური თარგმანი; ფოტო); ჩელევი 2016: 223 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch); სხირტ-

სურ. 6. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით

სურ. 7. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით. გრაფიკული მონახაზი

ლაძე 2018: (მხედრული ტრანსლიტერაცია, გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (S)

რეყილ ღა სნოძ[ი] [ი]სცსყთუოთ გუნ[ი]წი¹ ისცსყთუოთ
 გუნ[ი]წი² ისი³ სის⁴ [ი]წი⁵
 იწი⁶ დხე⁷ ხანოთ სი⁸ გუნ[ი]წი⁹ გუნ[ი]წი¹⁰
 : სის¹¹ დი¹² სი¹³ [ი]წი¹⁴ სი¹⁵ სი¹⁶ სი¹⁷ სი¹⁸ სი¹⁹ სი²⁰

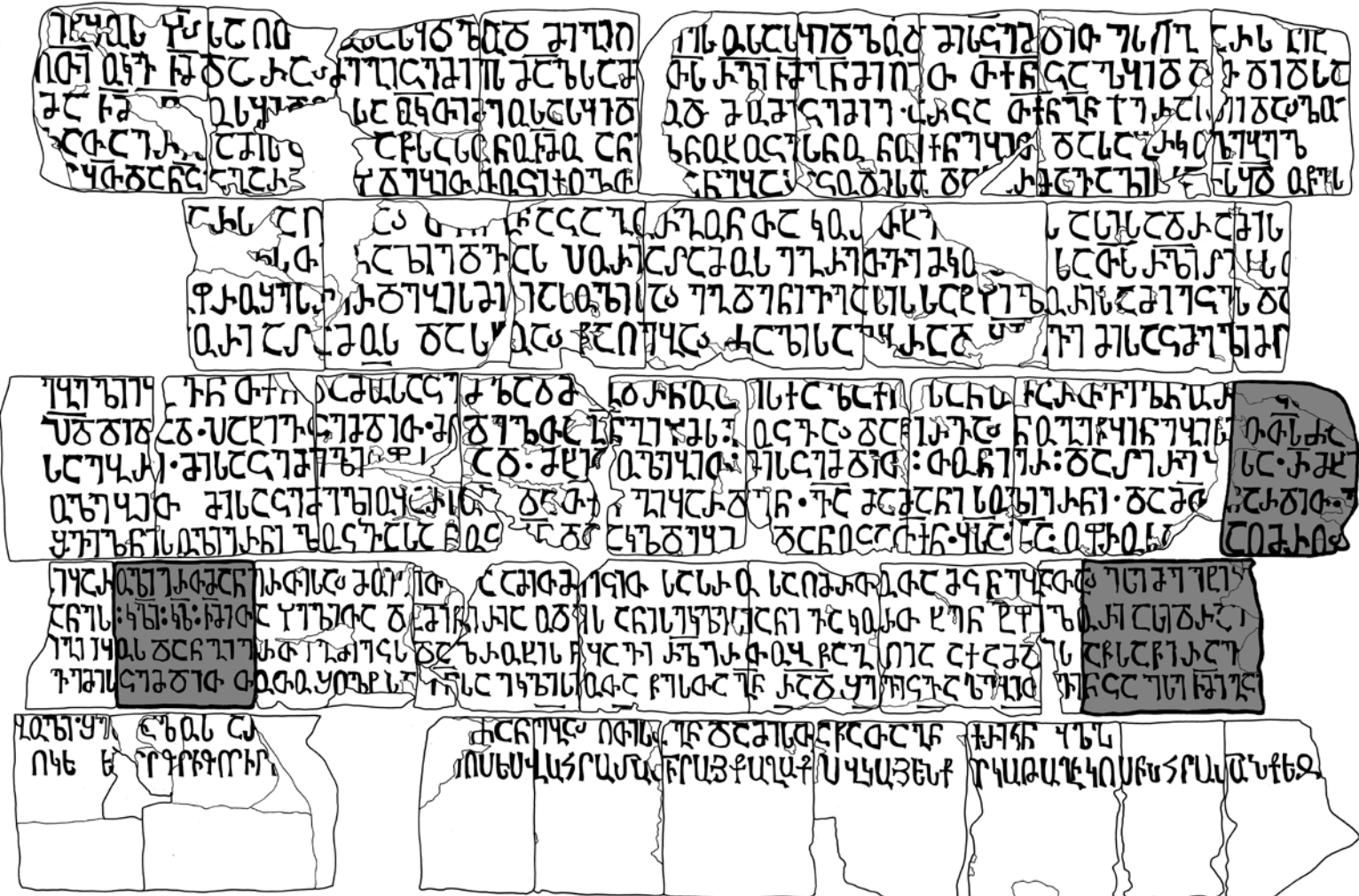

სურ. 8. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით

სურ. 9. ქვა კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის ფრაგმენტით. გრაფიკული მონახაზი

[ი]წი²¹ [ი]წი²² [ი]წი²³ [ი]წი²⁴ [ი]წი²⁵ [ი]წი²⁶ [ი]წი²⁷ [ი]წი²⁸ [ი]წი²⁹ [ი]წი³⁰ [ი]წი³¹ [ი]წი³² [ი]წი³³ [ი]წი³⁴ [ი]წი³⁵ [ი]წი³⁶ [ი]წი³⁷ [ი]წი³⁸ [ი]წი³⁹ [ი]წი⁴⁰ [ი]წი⁴¹ [ი]წი⁴² [ი]წი⁴³ [ი]წი⁴⁴ [ი]წი⁴⁵ [ი]წი⁴⁶ [ი]წი⁴⁷ [ი]წი⁴⁸ [ი]წი⁴⁹ [ი]წი⁵⁰ [ი]წი⁵¹ [ი]წი⁵² [ი]წი⁵³ [ი]წი⁵⁴ [ი]წი⁵⁵ [ი]წი⁵⁶ [ი]წი⁵⁷ [ი]წი⁵⁸ [ი]წი⁵⁹ [ი]წი⁶⁰

იხს⁴² ხ[უ]⁴³ [ს]რ⁴⁴ გრგონი რ[- - - - -]იუს⁴⁵ ხს ყაზრას ასრას
დაღაღას ყაზრას ირ ყაღაღასიუს⁴⁶ ჯრასს-ღ ხ⁴⁷

სურ. 10. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის გრაფიკული მონახაზი. რუხი ფერით და მსხვილი კონტურით აღნიშნულია ახლად აღმოჩენილი ქვები

¹ კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ² მისცემდით M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³ ღ-ღ - Sil²; ⁴ გეტ<ყს> M, ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ⁵ კ-ღ-ღ-ღ-ღ მის თ-ღ M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ⁶ მი<ი>ღეთ M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ⁷ ჰყიდდით M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ⁸ გ-ღ M, ღ-ღ Sil²; ⁹ უსყიდულსა M; ¹⁰ მომიცემი-ღ(ღ) M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ¹¹ ა(რ)ს M, ტ-ღ Sil²; ¹² [ს]ყ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ¹³ მიმა[რთ] M; ¹⁴ გარდა[გ]დებით M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ¹⁵ კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ¹⁶ დრამის-ღ M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ¹⁷ არსთ M, ტ-ღ Sil²; ¹⁸ ჰირს M; ¹⁹ მისი(ღ) ა M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ²⁰ [...] - Sil²; ²¹ პური M, ს-ღ Sil²; ²² მისაღ(ღ)მელი M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ²³ მღ[დლთა უბრკოლ] M, [კ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ] Sil²; ²⁴ ქალაქი[სა]სანო M; ²⁵ კ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ²⁶ კ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ²⁷ ზ-ღ - Sil²; ²⁸ საღმრთოდ + [იგი] M, ს-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ + [ღ-ღ] Sil²; ²⁹ ეტიფანეს M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³⁰ ხ-ღ Sil²; ³¹ ზ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³² ტფილური M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³³ დრა[მა] M, კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³⁴ კ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³⁵ შოლტს + და M, ყ-ღ-ღ-ღ-ღ + ზ-ღ Sil²; ³⁶ რ-ღ M, კ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³⁷ გაგებული M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³⁸ ბრძანებად M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ³⁹ ლ-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ M, ი-ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ⁴⁰ მისთა M, მისთა Sil²; ⁴¹ წ-ღ-ღ-ღ-ღ M, ღ-ღ-ღ-ღ-ღ Sil²; ⁴² რ-ღ + ი-ღ M, Sil²; ⁴³ ხს Sil²; ⁴⁴ [ს-ღ] Sil²; ⁴⁵ ს[ღ-ღ]იუს M, Sil²; ⁴⁶ ყაღაღასიუს Sil²; ⁴⁷ ხ-ღ Sil².

ქარაგმების გახსნით:

[†] იტყუ(ი)ს¹ ც(მა)დ² სალ(მრ)თ[ოფ]³: „[უს]ასყ(ი)დლოდ⁴ მიგიღ[ებ] იეს,⁵ უსასყიდლოდ მისცემდით“. * ესე იგ(ი)⁶ არს, გეტყუის⁷ | ლ(მერ)-თი უკვ(დავი)⁸: „ჩ(ე)მდა⁹ რად მიგიცემიეს¹⁰ მა(დ)ლ(ი)სა¹¹ მ[ის]თ(უი)ს,¹² რ(ომე)ლი¹³ ჩ(ე)მგ(ა)ნ¹⁴ მი(ი)ლით¹⁵ თქ(უე)ნცა¹⁶ ჰყიდდ(ი)თ¹⁷ დიდსა | მ(ა)დლსა¹⁸ ჩ(ე)მგ(ა)ნ¹⁹ უსყიდ[ულ]სა.²⁰ უ კთი (sic)²¹ მე უსასყიდ[ლ]ოდ მომიცემიეს(ს),²² არცა თქ(უე)ნცა(ა)ნ²³ ჯერ-ა(რ)ს²⁴ [სყ]იდად²⁵ ლო[ც-გ]ათა²⁶ ერ[ის]ა მიმ[ართ]“.

აწ, სასონო ჩ(ე)მო,²⁷ ან[ე]ლნო ხუცესნო, ნუ [ი]ქნებით²⁸ დასაბ-რკოლებელ | [სიტ]ყ(უა)თ²⁹ და ნ(უ)ცა³⁰ გარ[დაჰ]ვდებით³¹ მოციქულ-თ[ა]³² მცნება[ს](ა)³³ ცუდისა და [წა]რმაგალი[სა]თ(უი)ს.³⁴

ყ(ოვლა)დ³⁵ უწეს[ო] | არს აღ[ებ]ად³⁶ თქ(უე)ნცა(ა)ნცა³⁷ გუ(ი)რ-გუ(ი)ნთა³⁸ კუ[რ]თხე[ვისათუი]ს³⁹ ასისა დრამის[აჲ],⁴⁰ | [ხოლო ასისა ტფილურისაჲ⁴¹–ჯერ]⁴² [ა]რს; თ[უ]⁴³ ძალი ედვას, პური აჭამოს.

ეგრეთვე მკუ[დარი]სათ(უი)ს,⁴⁴ რ(ომე)ლი⁴⁵ [ტ]ირი[-]ს[-]⁴⁶ [თანა]⁴⁷ | [უ]ფრო⁴⁸ შეს[ტ]ირდების,⁴⁹ მი[ს]ი(ს)ა⁵⁰ სული[ს]აჲ.⁵¹ ეგდენივე ასისსა⁵² ტფილურისა მიეცეს და [თუ ძალი ედვას],⁵³ | [პ]ური⁵⁴ აჭამოს და სხუა⁵⁵ წაღებად ძალისაებრად.

ყ(ოველი)ვე⁵⁶ მისაც(ე)მელი მლ[დელთა | უბრკოლ]ებელი იყ[ა]-გნ⁵⁷ თქ(უე)ნ[დ]ა⁵⁸ მოსაცემელად.

მ[კუ]იდრნო⁵⁹ ა[მ]ის⁶⁰ ქალაქ[ისა]სანო,⁶¹ ქართველნო, რ[ა]ოდენ-]ც[ა]⁶² | პ(ირუელა)დ⁶³ დიდად პატივცემდით⁶⁴ მლდელთაგ(ა)ნ⁶⁵ გიწმს ლოცვად და წირვად, ნუ გეწყინების [მ]თ(უი)ს⁶⁶ ძა[ლი]საებრი მისაცემელი | [უ]ფრო[დ]სად⁶⁷ მხია[რ]ულებით⁶⁸ მისცემდით, თუ(ი)-ნიერ⁶⁹ დაჭირებ[ი]სა,⁷⁰ „რ(ამეთუ)⁷¹ მხია[რ]ულებით მისაცემელი უყ-(უ)არს⁷² უ(ფალს)[ა]“.⁷³ * * და თქ(უე)ნ[ც]ა⁷⁴ გიყ(უ)არდენ,⁷⁵ ვ(ითარც)ა⁷⁶ მამანი სულიერნი, და მ(ა)თ⁷⁷ [უყ]უ(უ)არდით,⁷⁸ ვ[ითარც]ა⁷⁹ | შვილ-ნი სულიერნი. ლოცვასა ნუც[ა]⁸⁰ [თქ(უე)ნ]⁸¹ დააკლდები[თ]⁸² და ნუცა თქ(უე)ნ.⁸³ ყ(ოველ)სა⁸⁴ [ზ]ე(დ)ა⁸⁵ უფრო(დ)სა[დ]⁸⁶ ს[ა]ლმრთოდ [იგი] | [ს] იყ(უ)არული⁸⁷ ერთმანერთისაჲ მოიგეთ [დ]ა⁸⁸ ამით მ[ი]ეციით⁸⁹ სას(უ)-რ(გ)ო⁹⁰ საღმრთოთა მცნებათაჲ.

ესე მე, ეტი[ფ]ანეს⁹¹ კ(ათო)ლიკ(ო)ზ(სა)⁹² ჩ(ე)მითა⁹³ ჯელითა დ[ა]მიწერია,⁹⁴ ოდეს ანის[ს]⁹⁵ ეკლესიანი ვაკურთხენ.

ტფილური ასი დრა[მაჲ]⁹⁶ | იგი იყოს: დანგი ერთი გ მიეცეს.

და ზროხის ტყავი, რ(ომე)ლ⁹⁷ ერთობ წაგ[ი]ღია⁹⁸ აქამდ[ი]ს,⁹⁹ აწ საწირავ[ად]ვე¹⁰⁰ მისცემდით თუ(ი)თო¹⁰¹ შოლტსა;¹⁰² [ჩ]ი(უე)ნ¹⁰³ საეკ-ლესიოთა¹⁰⁴ წესთაგ(ა)ნ¹⁰⁵ რად შევიცვალებით?

ვინცა ესე ჩ(ე)მი¹⁰⁶ განგე[ბ]ული¹⁰⁷ შე[ცვ]ალოს,¹⁰⁸ არ[ა] ცვალაა მან¹⁰⁹ ბრ[ა]ნებაჲ ლ(მრ)თის[ა]გ(ა)ნ¹¹⁰ და მისთა წ(მიდ)ათაგ(ა)ნ¹¹¹

ქ(ო)რ(ონ)იკ(ო)ნ(სა)¹¹² ვლჱ.

**[ԹՎԻՆ]¹¹³ ՈՒՅՏ. Ն[Մ] Տ(Է)Ր ԳՐԻԳՈՐ ԻՐ[...]¹¹⁴ [ԼՄԻՍԿՈՒ]ՈՍ, ՆՍ
ՎԱՀՐԱՍ ԱՍԻՐԱՅ ԺԱՐԱՔԻՏ ՎԱՅՆՆԵ ՈՐ ԿԱԹԱՐԿՈՍԻՆ
ՀՐԱՍԱՆԵ ՇԸ¹¹⁵**

თარგმანი:

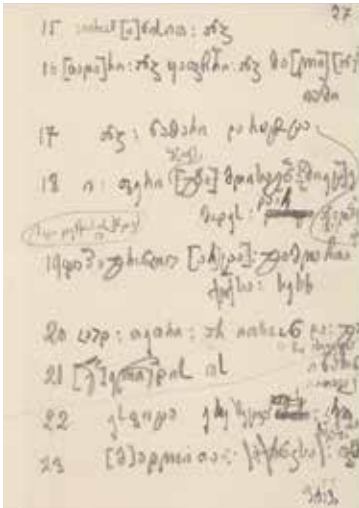
667 (1218) წელს. მეუფე გრიგორი ირიცაპეტი ეპისკოპოსი, მე, ვაჰ-
რამი, ამირა ქალაქისა, მოწამენი ვართ, რომ კათალიკოსის ბრძანე-
ბა [მტკიცეა და ჭეშმარიტი].

¹ იტყუს M, Mur¹, Sil²; ² ცმაღ Ch; ³ საღმრთ[ო] Ch; ⁴ უსასყიდლოდ Ch; ⁵ მიგი-
ლიეს M, Mur¹; ⁶ იგ(ი) Ch; ⁷ გეტყუს M, Mur¹; გეტ[უის] Ch; ⁸ უკვდავი Ch; ⁹ ჩ(ე)-
მდა Ch; ¹⁰ რად-მე გიციე M, Mur¹; ¹¹ მადლისა Ch; ¹² მისთვის M; მ[ის]თვის
Ch; ¹³ რომელი Ch; ¹⁴ ჩემგან Ch; ¹⁵ მიიღეთ M, Mur¹; მიიღით Ch; ¹⁶ თქვენცა Ch;
¹⁷ ჰყიდით Ch; ¹⁸ მადლსა Ch; ¹⁹ ჩემ[გ]ან Ch; ²⁰ უსყიდ[ულ]სა Ch; ²¹ უკუეთუ M;
უკუეთი Mur¹; უკეთუ Sil², Ch; ²² მომიციე M, Mur¹; ²³ თქვენგან Ch; ²⁴ ჯერ არს M;
ჯერა Mur¹; ჯერ-არს Ch; ²⁵ [ს]ყიდა Sil², Ch; ²⁶ ლო[ც]ათა ლო[ც] რათა Ch;
²⁷ ჩემო Ch; ²⁸ ი[ქ]ნებით Ch; ²⁹ [სიტ]ყუათა Sil², Ch; ³⁰ ნუცა Ch; ³¹ გარდაცდე-
ბით M; ³² მოციქულთ M; ³³ [მც]ნებას[ა] Sil², Ch; ³⁴ წარმავალისათუ M; [წა]
რმავალი[სათუს] Sil²; [წა]რმავალი[სათუს] Ch; ³⁵ ყოვლად Ch; ³⁶ არს აღ-
[ებ]ად აღსარებად Ch; ³⁷ თქვენგანცა Ch; ³⁸ გურგუნთა M, Mur¹; გურიგუნთა
Ch; ³⁹ კურთხევისათუ M; ⁴⁰ დრამისა M; დრამის... Ch; ⁴¹ ერგასისა (?) Mur;
⁴² [ხოლო ასისა ტფილურისად – ჯერ] – M, Ch; ⁴³ არსთ M, Ch; ⁴⁴ მკუდარისა-
თუ M; მკუდარისათუ[ის] Ch; ⁴⁵ რომელი Ch; ⁴⁶ ტირს M, Sil²; ტირს [ო...] Mur¹;
ტირის... Ch; ⁴⁷ [თანა] – M, Ch; ⁴⁸ უფრო Ch; ⁴⁹ შესჭირდების Ch; ⁵⁰ მისისა Ch;
⁵¹ სულისად Ch; ⁵² ასისა Sil²; ⁵³ [თუ ძალი ედვას] – M, Ch; ⁵⁴ პური Ch; ⁵⁵ სხვად
Ch; ⁵⁶ ყოველ[ი]ვე Sil²; ყოველივე Ch; ⁵⁷ იყვან Sil²; იყავნ Ch; ⁵⁸ თქუნდა Sil²,
Ch; ⁵⁹ მკუდრნო M; მკუ[ი]დრნო Ch; ⁶⁰ იმის Mur¹; ამის Ch; ⁶¹ ქალაქისისანო
(!) Mur, Sil²; ქალაქისანო Ch; ⁶² რ[...]ცა ...[იგი] M, Ch.; რ[ა]ცა [იგი] Mur¹;
⁶³ პირველად Ch; ⁶⁴ პატივ-ცემდით Ch; ⁶⁵ მღდელთაგან Ch; ⁶⁶ მათთვის M; მათ
თუ[ის] Ch; ⁶⁷ უფროსად M, Ch; უფრ[ო]სად Sil²; ⁶⁸ მხიარულებით Sil², Ch;
⁶⁹ თუნიერ M, Ch; ⁷⁰ დაჭირებისა Ch; ⁷¹ რამეთუ Ch; ⁷² უყ[უ]არს Ch; ⁷³ უფალსა
Ch; ⁷⁴ თქუენ[ი] Sil²; თქუენ Ch; ⁷⁵ გიყ(უ)არდენ Ch; ⁷⁶ ვ[ითარცა] Ch; ⁷⁷ მათ Ch;
⁷⁸ უყუარდით Ch; ⁷⁹ ვითარც[ა] Sil²; ვითარცა Ch; ⁸⁰ ნუცა Ch; ⁸¹ [თ]ქუენ Sil²; თქუ-
ენ Ch; ⁸² დააკლდებით Ch; ⁸³ თქუენ Ch; ⁸⁴ ყოველსა Ch; ⁸⁵ ზედა Ch; ⁸⁶ უფროსად
M, Ch; ⁸⁷ სიყუარული Ch; ⁸⁸ და Ch; ⁸⁹ მიეცით Ch; ⁹⁰ სასურვო Ch; ⁹¹ ეტიფანეს
Ch; ⁹² კათალიკოსსა Ch; ⁹³ ჩემითა Ch; ⁹⁴ დამიწერია Ch; ⁹⁵ ანის M; ანისს Sil²;
⁹⁶ დრამა M, Ch; ⁹⁷ რომელ Ch; ⁹⁸ წაგილიათ Sil²; წაგილია Ch; ⁹⁹ აქამდის Ch;
¹⁰⁰ საწირავად Ch; ¹⁰¹ თუთო M; ¹⁰² შოლტს + და M, Ch; ¹⁰³ ჩუნსა Ch;
¹⁰⁴ ეკლესიოთა Ch; ¹⁰⁵ წესთაგან Ch; ¹⁰⁶ ჩემი Ch; ¹⁰⁷ გა[გე]ბული M, Ch; ¹⁰⁸ შე[ცვ]-
ალოს Ch; ¹⁰⁹ არ[ა ცვალაა მან] – M; არ... Ch; ¹¹⁰ ღმრთისაგან Ch; ¹¹¹ წმიდათა-
გან Ch; ¹¹² ქორნიკონსა Ch; ¹¹³ ԹՎ M; ¹¹⁴ ԻՐ[ԻՅԱՄՍ]; ¹¹⁵ ՇԸ . . . M.

* მათე 10:8
** II კორ. 9:7

სურ. 11. ივანე ჯავახიშვილის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხეც, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 26r

სურ. 12. ივანე ჯავახიშვილის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხეც, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 27r

[2]

1288 წ.

პარონ საჰმადინის წარწერა

ასომთავრული, ოცდასამი სტრიქონი. ამოკვეთილი იყო ანისის „ქართული ეკლესიის“ სამხრეთ კედელზე, კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის აღმოსავლეთით.

ერთ დროს ვრცელი ეპიგრაფიკული საბუთი, მიმართული ანე-ლი მოქალაქეებისადმი, მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო XIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოსა და სამხრეთი კავკასიის როგორც პოლიტიკური, ისე სოციალურ-ეკონომიკური და ეთნო-კონფესიური სურათისთვის.⁴

ზემოთ აღინიშნა, რომ სწორედ ამ ფრაგმენტული წარწერის ნაკლები ადგილების კუთვნილი, ქართულტექსტიანი ქვების მოძიების მიზნით დაიწყო ნიკო მარმა გაწმენდითი სამუშაოები „ქართული ეკლესიის“ გარშემო 1910 წლის ზაფხულში. ამ სამუშაოთა შედეგები მოსალოდნელზე ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა: მიკვლეულ იქნა მანამდე უცნობი, მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი ეპიგრაფიკული ძეგლი – კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს 1218 წლის ვრცელი ქართული ლაპიდარული წარწერა-დოკუმენტი, სახელდობრ, მისი ტექსტის დიდი ნაწილი (იხ. ზემოთ, №1). გაწმენდისას ასევე აღმოჩნდა ცამეტი ქვა წარწერათა ნაშთებით. მათგან ზოგი ამჟამად ერთი და იგივე ტექსტის ფრაგმენტები უნდა იყოს, ზოგი კი, შესაძლოა, საჰმადინის ეპიგრაფიკული საბუთის კუთვნილიც ყოფილიყო (იხ. აქვე, №3).

დიდი ხნის განმავლობაში საჰმადინის წარწერა ცნობილი იყო ნ. მარის წიგნში გამოქვეყნებული ფოტოთი.⁵ წარწერის გამოცემა მარს შეუთავაზებია ივანე ჯავახიშვილისათვის. მკვლევარი როგორც ჩანს, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში მუშაობდა წარწერის ტექსტზე, თუმცა სამუშაო დაუსრულებელი დარჩა. ივანე ჯავახიშვილის პირად არქივში, რომელიც კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრშია დაცული, მოიპოვება წარწერის როგორც ნიკო მარისეული, ისე ივანე ჯავახიშვილის მიერ შესრულებული გადმონაწერები, აგრეთვე „ქართული ეკლესიის“ ძველი ფოტოანაბეჭდები (№606, ფ. 26 და 27 – ივ. ჯავახიშვილის გადმონაწერი; 28 და 30 – ნ. მარის გადმონაწერი) (სურ. 11, 12 და 15, 16). ამას გარდა, მასალები ანისის ქართული ეკლესიისა და საჰმადინის წარწერის თაობაზე მოიპოვება ექვთიმე თაყაიშვილის პირად არქივშიც; სახელდობრ, ესაა ექვსი ფოტო, რომელთაგან ორზე აღბეჭდილია საჰმადინის წარწერა (სურ. 13). ფოტოები, სავარაუდოდ, პიბლიკაციისთვის იყო გამიზნული, რადგან ორივე მათგანზე წარწერის ტექსტი რეტუშირებულია, უკანა მხარეს კი სასტამბოდ გამიზნული ტექნიკური დეტალებია აღნიშნული. ფოტოებს წინ უძღვის ექვთიმე თაყაიშვილის მინაწერი ცალკე ფურცელზე: „მეორე ანისის ეკლესია ქართულის წარწერებიანი, რომლის გამოცემა მინდობილი ჰქონდა მარის მიერ ივ. ჯავახიშვილს, მაგრამ არ გამოუცია“. მსგავსი მინაწერი მეორედება საჰმადინის წარწერის ამსახველ ერთ-ერთ ფოტოზეც:

სურ. 13. საჰმადინის წარწერა ანისის „ქართული ეკლესიის“ სამხრეთ ფასადზე. XX საუკუნის დასაწყისის ფოტო. ხეც, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №532

„ანისის ტაძრის ქართული წარწერა, რომელიც ივ. ჯავახიშვილს უნდა გამოეცა და არ გამოუცია; მე ეს გრაფენიდან მივიღე“⁶ (სურ. 14).

1910 წლის ახლო ხანებშივე უნდა იყოს შესრულებული ფოტო, რომლის ნეგატივი (ზომით 11,5x16 სმ.) საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკაში ინახება (№11653-1804) (სურ. 17). ფოტონეგატივი 1973 წელს აღმოჩნდა, თუმცა კი მისი ანაბეჭდი, მის მიხედვით შესრულებული გრაფიკული მონახაზი და წარწერის ტექსტი გამოქვეყნდა რამდენიმე წლის შემდეგ, 1980 წელს, ორჯერ, ფაქტობრივად თანადროულად.⁷ ამის შემდეგ ტექსტის პუბლიკაცია კიდევ ერთხელ განმეორდა.⁸ ყველა პუბლიკაციას ერთვის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკაში მიკვლეული ფოტოდან გადმოღებული ერთი და იგივე გრაფიკული მონახაზი, რომელიც აშკარად ნაჩქარევადაა შესრულებული და არ გამოირჩევა სიზუსტით, მით უფრო – ბედმიწევნითობით. ეს ეხება როგორც დაზიანებული და ფრაგმენტული ტექსტის ცალკეული გრაფემებისა თუ მათი ცალკეული ნაშთების აღბეჭდვას, ისე გრაფემების მოხაზულობას. შესაბამისად, არასრულია თავად ტექსტიც, სახელდობრ მისი ფრაგმენტული ნაწილების ამოკითხვა.

წარწერისგან დარჩენილი ფრაგმენტის ტექსტის მხედრული

სურ. 14. ექვთიმე თაყაიშვილის მინაწერი საჰმადინის წარწერის ფოტოზე, ხეც, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №532, ფ. 6v

ტრანსლიტერაცია, გამოცემული ვ. სილოგავას მიერ, უცვლელი სახით გაიმეორა პ. მურადიანმა მისი პუბლიკაციის კრიტიკის საბასუხო წერილში.⁹

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკაში დაცული ნეგატივი რჩება ერთადერთ დოკუმენტურ მოწმობად, რომლის საფუძველზეც შესაძლებელია ამ მნიშვნელოვანი ეპიგრაფიკულ საბუთთან მიმართებით სხვადასხვა საკითხზე მსჯელობა.

2017 წლის დასაწყისში, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ადმინისტრაციის ხელშეწყობით, მოხერხდა წარწერის ფოტონეგატივის შეძლებისდაგვარად მაღალი რეზოლუციით სკანირება, ხოლო შემდეგ – მიღებული გამოსახულების დამუშავება. ამან შესაძლებელი გახადა ფოტოზე აღბეჭდილი ტექსტის დეტალური მონახაზის შესრულება, ტექსტის შეძლებისდაგვარად დაზუსტება-შევსება და, ამასთანავე, ცალკეული დაკვირვებებისა თუ დასკვნების გაკეთება.

საჰმადინის ეპიგრაფიკული საბუთი ანისის „ქართული ეკლესიის“ სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ ნახევარზე იყო ამოკვეთილი – მისი ადგილმდებარეობა კარგად ჩანს ფოტოზე, რომელიც ე. თაყაიშვილის პირად საარქივო ფონდში დაცულ საქმეშია ჩართული (შდრ. სურ. 13). მსხვილი ასომთავრული გრაფემებით შესრულებული ტექსტი სწორკუთხა, დაახლოებით ერთი სიმაღლის, თუმცა კი სხვადასხვა სიგანის ორ ათეულზე მეტ კვადრზე ყოფილა განაწილებული და სამხრეთი ფასადის აღმოსავლეთ მონაკვეთს, ლავგარდანის ქვედა კიდიდან მოყოლებული, საკმაოდ ფართო, შვეულ ზოლად ჩამოყვებოდა. შესაძლებელი ხდება XX საუკუნის დასაწყისისთვის წარწერიდან შემორჩენილი ფრაგმენტის ზომისა და, ამის კვალად, ტექსტის თავდაპირველი პარამეტრების მიახლოებითი სახით დადგენა – ამისთვის ფასეული ჩანს კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს წარწერის გამოცემისას ნ. მარის მიერ დასახელებული მონაცემები (კვადრთა რიგების სიმაღლე), აგრეთვე ადგილზე შემორჩენილი მასალები, სახელდობრ, ეკლესიის ფასადების საპერანგე წყობისთვის გამოყენებული ნათალი ქვის კვადრების ზომები. ყოველივე ამის გათვალისწინებით ჩანს, რომ: ა. სრული სახით წარწერის ზომა უნდა ყოფილიყო დაახლოებით 205x350 სმ.; ბ. ტექსტში ასოების სიმაღლე იქნებოდა დაახლოებით 4-7-15 სმ. (სურ. 17 და 18).

სურ. 15. ნიკო მარის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხეც, ივანე კავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 28r

ფოტოზე აღიბეჭდა რელიეფური შვერილის ნაშთი, რომელიც ერთ დროს წარწერის შუაში იყო მოქცეული. ერთი შეხედვით, ეს ამორფული შვერილი დაზიანებულ რელიეფად აღიქმება, მაღალი რეზოლუციით ფოტონეგატივის სკანირებისას კი აღმოჩნდა, რომ იგი უნდა იყოს კონსტრუქციის ნაშთი და დულაბის ფრაგმენტები ეკლესიაზე სამხრეთიდან მიდგმული ნაგებობისა, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისისთვის ფაქტობრივად მთლიანად იყო დანგრეული. ნაგებობა – კარიბჭე ან ეკვდერი – მოგვიანოთ უნდა მიედგათ ეკლესიაზე. სურათის გადაღებისას დულაბის ნარჩენებს დაფარული ჰქონდა წარწერის ტექსტის მეცხრე-მეცამეტე სტრიქონების გარკვეული მონაკვეთი – არე მარცხენა მხარეს. სამშენებლო დულაბი ფარავს მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე სტრიქონების ნაწილსაც; მისი მცირე ნაშთები

შერჩენილი იყო ტექსტის სხვადასხვა მონაკვეთზე. თუმცა, როგორც ჩანს, ტექსტის ამ სტრიქონებში და, ნაწილობრივ (უფრო მარჯვნივ), მეთოთხმეტე-მეთექვსმეტე სტრიქონებში, გრაფემები ქვის ზედაპირიდან ადრევე იყო წარხოცილი. იგივე ითქმის მეოთხე-მექვსე სტრიქონების შუა მონაკვეთზეც. შესაბამისად, ამ მხრიდან ეკლესიაზე მიშენებული სათავის აგების (ან განახლების) ქვედა ზღვარი XIII საუკუნის მიწურულია. ფოტოზე ასევე ჩანს ტექსტის ქვედა ნაწილში არსებული ხარვეზები; მათი ნაწილი ასევე კედელზე დატანილი დულაბის ნაშთებია. ეს გარემოება იმაზე მეტყველებს, რომ წარწერა, ან მისი ნაწილი მაინც, გარკვეული დროის მანძილზე ნალესობით იყო დაფარული. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ძველი ფოტო, რომელზეც უფრო სრულად შემორჩენილი ეკლესია სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩანს (იხ. ნარკვევი „ქართული ეკლესიის“ შესახებ). ფოტოზე, ნაგებობის სამხრეთი კედლის ქვედა ნაწილში, გაირჩევა თეთრი ფერის, თხელი ბათქაშის ფენა საკმაოდ ფართო არეზე – ნალესობის ზედა ნაწილს ერთმანეთის მიჯრით არსებული ორი ნახევარწრის მოხაზულობა აქვს. აშკარაა, რომ აქ დარჩენილია ნაშთი ერთ დროს ეკლესიაზე სამხრეთიდან მიდგმული მინაშენისა/ეკვდერისა.

საჰმადინის წარწერის გრაფემები არ გამოირჩევა მოხდენილი მოხაზულობით. სწორედ ამასთან მიმართებით იქცევა ყურადღებას ტექსტის გრაფიკული გადაწყვეტის კიდევ ერთი მხარე – წარწერის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, უჩვეულო ჩანს ის გარემოება, რომ სტრიქონების თარაზული რიგების დაცვის პირობებში თავად ასოები არათანაბარია ზომებით, ამასთან, ხშირ შემთხვევაში, ერთი და იგივე გრაფემის მოხაზულობა ტექსტის სხვადასხვა სტრიქონში განსხვავებულია. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ წარწერის შემქმნელთ ამ მხარეზე საგანგებოდ არ უნდა ეზრუნათ.

ტექსტში ქარაგმის ნიშნად დასმულია განივი, სწორი, შედარებით მოკლე ხაზი. განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. ტექსტის შინაარსობრივი და, ამის კვალად, მხატვრული გაფორმების ერთ-ერთ გამორჩეულ თავისებურებად უნდა ჩაითვალოს რამდენიმეგან ამოკვეთილი, ასომთავრული გრაფემა **X**-ს მსგავსი ნიშანი, რომელიც გარკვეული დანიშნულებით უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. ასეთი, ფოტოზე ალბეჭდილ ფრაგმენტზე, სულ სამია – ისინი პირველ, მეოცე და ოცდამეერთე სტრიქონებში შემორჩა. ამ ნიშნის დანიშნულება, ისევე როგორც ტექსტის გარკვეულ მონაკვეთებსა თუ პასაჟებში მისი დატანის მიზანი და, შესაბამისად, გარკვეული მიზანდასახულება, ნათელი არაა – ცხადია მხოლოდ ის, რომ ეს ნიშანი აღიქმება როგორც გარკვეული ბეჭედი, რომლითაც ეპიგრაფიკული საბუთი იყო დაბეჭდილი და, შესაბამისად, საკრალური საზრისით განმსჭვალული.

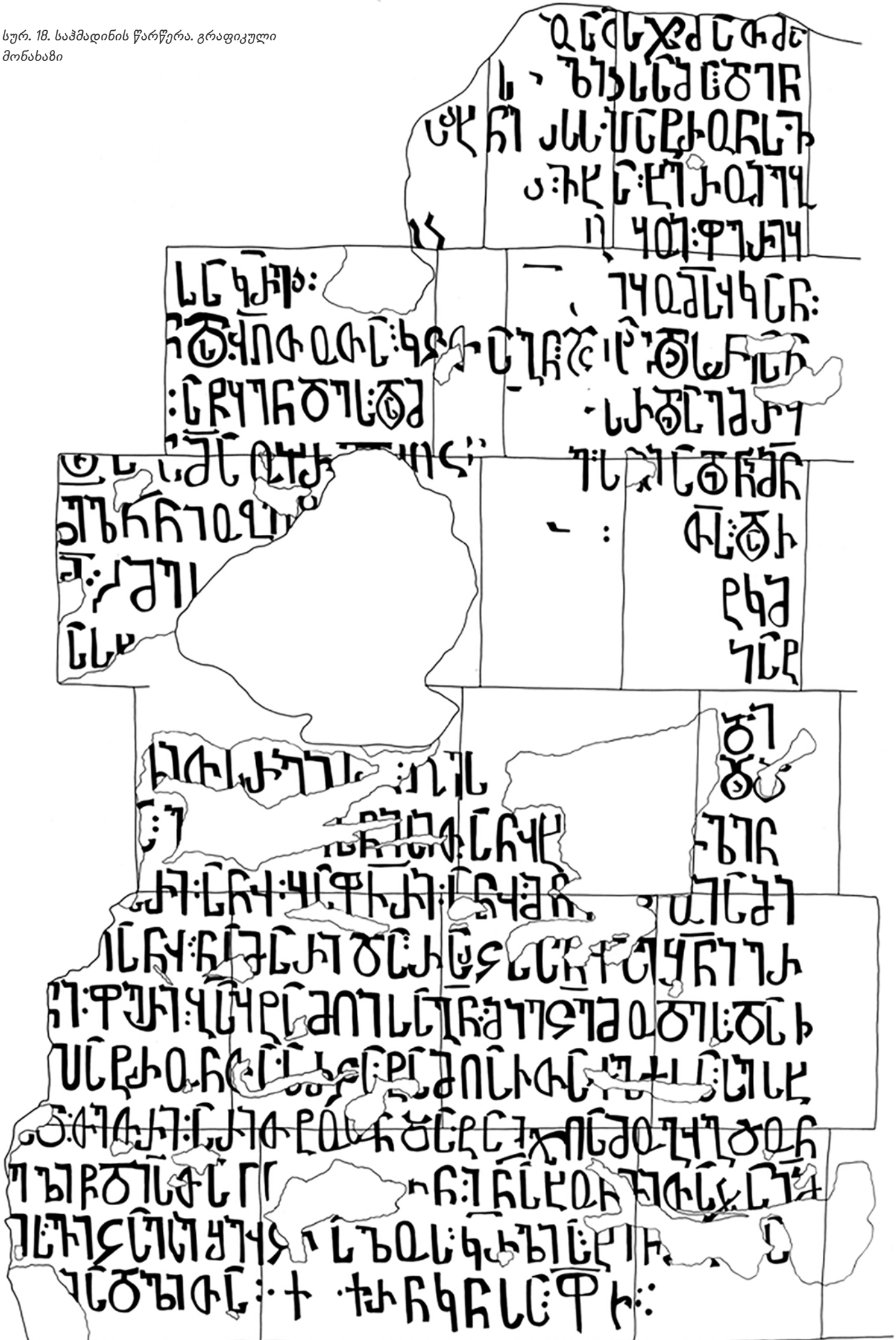
„ქართული ეკლესიის“ კედელზე ამოკვეთილ წარწერაში დასტურდება სახელი *სამადინი*, მაშინ როცა ანისის ნაქალაქარში, ისევე როგორც სომხეთის სხვადასხვა ისტორიულ კუთხეში შემორჩენილ და აღნუსხულ სომხურ წარწერებში გვხვდება სახელის რამდენადმე განსხვავებული ფორმა – *საჰმადინი/საჰმატინი (Սահմադին/Սահմատին)*.¹⁰

სურ. 16. ნიკო მარის გადმონაწერი საჰმადინის წარწერიდან. ხეც, ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი, საქმე №606, ფ. 30r

სურ. 17. «ქართული ეკლესია». სამხრეთი
ფასადი. საჰმადინის წარწერა. XX საუკუნის
დასაწყისის ფოტო. სემ, ფოტოთეკა.
ნეგ. №11653-1804

ღწილჯდნტბ
ს ბნსსწტტ
ჟღ რი სსსწტტბ
ს:ბქ წ:ქქბბ
ი ყბ:ჭჭჭჭ

სწ ხქა:
რტტბბბბბბ
:სწტტტტტტ

ტტტტტტტტ
სტტტტტტტტ

ტტ სსსსსს
ტტტტტტტტ
სსსსსს

ტტტტტტტტ
: ბსტტ
ტტტ
ტტტ

ბბბბბბბბ
სსსსსსსს
სს:სსსსსსსს

ტტ
ტტ
სსს
სსსს

სსსსსსსსსს
სს:ჭჭჭჭჭჭჭჭ
სსსსსსსსსს
სსსსსსსსსს
სს:სსსსსსსს
სსსსსსსსსს
სსსსსსსსსს
სსსსსსსსსს
სსსსსსსსსს
სსსსსსსსსს
სსსსსსსსსს

საჰმადინი შირაკის XIII საუკუნის მეორე ნახევრისთვის ანის-სა და მის შემოგარენში ერთ-ერთი წარჩინებული და ძალმოსი-ლებით აღჭურვილი პირი უნდა ყოფილიყო. გარკვეულ პერიოდში მისი გავლენის სფერო მოიცავდა არა მხოლოდ შირაკს, არამედ არარატსაც.¹¹ ამასთან მიმართებით, საგულისხმო მასალები დაუცავს როგორც საკუთრივ ანისის 1269 და 1276 წლების,¹² ისე მრენის (1261 წ.),¹³ ერევნის (1264 წ.),¹⁴ ოშაკანის (1273, 1284 და 1288 წწ.)¹⁵ და არტეშის (1291 წ.)¹⁶ წარწერებს. არსებული მასალების საფუძველზე გამოთქმულია ვარაუდი, რომ საჰმადინი – თავისი დროის ძლიერი დიდგვაროვანი – მონაწილეობას იღებდა ანისის ადმინისტრაციულ მმართველობაში.¹⁷

გამოც.: 1) სილოგავა 1980: 148–150 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანს-სლიტერაცია; ფოტო) (Sil¹); 2) სილოგავა 2001: 45–46 (დედნის შრიფ-ტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; თურქული თარგმანი; ფოტო) (Sil²); ამ პუბლიკაციებში წარწერის ტექსტის ტრანსკრიბცია მსგავსია (მცირე კითხვასხვაობებით), ტექსტის მხედრული ტრანსლიტერაცი-სას კი წაკითხვები საგრძნობლად სხვაობს. ამის გათვალისწინებით ორივე წაკითხვა კითხვასხვაობებში სრულადაა მოტანილი.

```

[------]QCRL * RC RC1
[------]L[-] -]NAN2 LCRCRL
[------]LA EL[-]L3 : SCLAL : R4
[------]L : RL5 : RLAL
[------]Q[-]Q6 : QLAL
[------]LNL AL : [------]L[-] -]QAL RLAL :
[------]LNL : QNLAL : LNLAL : LC[-]LAL[-]LALALAL10
[------] : CLALAL : LC L[------]LALALALAL11
[-]L[-] LC12 RLALAL13[-] -]QAL[-] -]L14 : LCLALALALAL15
[-]L]N]NANAL[-] -]L : [-]L16 : LAL
[-]L] : [-]L]L17 [-]L -]LAL18
[-]L -]LAL19[-] -]LAL20
[-]L -]LAL21
[-]L -]LALALAL[-] : LAL22 [-]LAL23
[-]L -]L : L24 [-]L -]L]LAL25 : LAL L26 [-]L -]L]LAL27
[-]L -]L]LALAL28 : LAL : LAL LAL : LAL : LC]LALAL29 LAL
[-]L -]L30 LAL31 : LALALALAL : LALALAL32 LAL [-]L LAL LAL33
[-]L -]L34 : LAL : LAL LALALALAL : LALALALALAL35 : LAL
LALAL SCLALALAL : LALAL : LALALALALAL : LALAL : LAL
LALAL : LALALAL : LAL LALALALAL : LAL * LAL36 LALALALALAL
LALALALALALALALALAL[-] -]LAL37 LALALAL LALALALALALALALALAL38
[-]L39 : LALAL LAL LALALALALALALALALAL : LALALALAL : LALALALALAL40
[-]L41 LALALALALALALALALALAL : LAL42 : LALALALALAL : LAL :

```

¹ QCLAL ALALALALAL LALALALALAL Sil¹, LALALALALALALALALALAL Sil²; ² L[-] -]NAN] LAL Sil¹, Sil²; ³ LA EL[-]L – Sil¹, Sil²; ⁴ R – Sil¹, Sil²; ⁵ 'L' : RL – Sil¹, Sil²; ⁶ QAL Sil¹, Sil²; ⁷ LNL AL : LAL Sil¹, Sil²; ⁸ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ⁹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁰ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹¹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹² LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹³ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁴ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁵ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁶ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁷ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁸ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ¹⁹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁰ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²¹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²² LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²³ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁴ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁵ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁶ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁷ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁸ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ²⁹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁰ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³¹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³² LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³³ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁴ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁵ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁶ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁷ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁸ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ³⁹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ⁴⁰ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ⁴¹ LNL] LAL Sil¹, Sil²; ⁴² LNL] LAL Sil¹, Sil².

⁹ წყნეღილ²; ¹⁰ ზღ-]ჯა[-]ბასაქრეჩქ[-]--]წხს[-]--] Sil¹, Sil²; ¹¹ სკაბრეჩქაყ
]სკაბრეჩქა Sil¹, Sil²; ¹² [-]ბ[-]რ – Sil¹, Sil²; ¹³ ჰტოყაყ Sil¹, Sil²; ¹⁴ [-]--]ოც[-
 ---]რ[-]--] Sil¹; ¹⁵ სტაბრეჩქა Sil¹, Sil²; ¹⁶ [. . .]რხ[-]----]რ[-]--] Sil¹, [. . .]
]რხ[. . .] Sil²; ¹⁷ [-]--]რ: [-]ბ[ლ] – Sil¹, Sil²; ¹⁸ ღაი sil 1, sil 2; ¹⁹ ტსე – Sil¹, Sil²;
²⁰ რტე – Sil¹, Sil²; ²¹ ბრ – Sil¹, Sil²; ²² წაღსაყრ[-] : ირ – Sil¹, Sil²; ²³ ბაბ – Sil¹,
 Sil²; ²⁴ ტ : რ – Sil¹, Sil²; ²⁵ წაღსაყრ Sil¹, Sil²; ²⁶ ღ – Sil¹, Sil²; ²⁷ [ფ]რხ – Sil¹, Sil²; ²⁸
 ტრტაქა Sil²; ²⁹ ტაყ Sil¹, Sil²; ³⁰ [რ] – Sil¹, Sil²; ³¹ ტაო sil 2; ³² კტაბტ Sil¹, Sil²;
³³ ტაყ [-]რ ზრეჩქა [კტაბ ტაყრეჩქა Sil¹, Sil²; ³⁴ [-]რ[-] [-]--]ყრ Sil¹, Sil²; ³⁵
 ჰრეჩქაბტ Sil¹, Sil²; ³⁶ ტტრტ Sil¹, Sil²; ³⁷ [რ]რხრტრტრტ[-]----]რ[-]რ [რ]
 რხრტრტ ტრტრტრტრტრტრტ Sil¹, Sil²; ³⁸ ტ[-]რქ რსა Sil¹, Sil²; ³⁹ [-]რს [რ]რს
 Sil¹, Sil²; ⁴⁰ რხ[-]--]რ[-]რ სტრ[რ]რტრტ იტრ ტრ ბტრ[-] Sil¹, Sil²; ⁴¹ [რტრტ] Sil¹,
 Sil²; ⁴² რ – Sil¹, Sil².

ქარაგმების სავარაუდო გახსნით:

[-]-----]რამს მათ მა[-]-----
 -----]ხ[-]რღის სამადინ¹ | [-]-----]ხე ხნე[-]ხს
 პატრონს გ[-]-----]რს გხე ხელოებ | [-]-----
 -----]რ[-]ყოი ფერი ყ[-]-----]საკ²რეგ [-]-----
 ----]რ[-]იყო მ(ა)ს უკან | [-]-----]რღს³ : უღ(მრ)თოთა კ(ა)ტაგ(ა)
 ნ დგ[-]რდ[-]დსრინან | [-]-----] აწყენდეს და მ[-]-----] სრ(ულია)
 დი აემრყ[-]რდ[-]რ მა ოჯრე[-]--]ოც[-]-----]ე : ს[ა]მადინმ(ან) | [-]--]
 [ლ]რღნნი უბე[-]-----] [-]--]რ(უ)ს და რ[-]--]ი [-]მე[ხ]
 [-]-----]ტკმ[-]-----]ასხ [-]-----
 -----]იარტ[-]-----]დი |
 [-]-----]ზითსრეის[-]ღეს [-]-----]დდ | [-]-----]ა ე[-]-----
 -]ანისით ანუ ხ[-]--]რ[ლ]ენ | [-]--]რ[ლ]არი ანუ ყაფრ(ა)რი ანუ
 მა[ლი ან]უ იამი | [-]--]რ[ი] ანუ ნამარი და რადგ[ა] ანუ [-]რ შ(ე)ნი ერ[-]
 -]ნი ფერი ბაჟ-ტამლისაგ(ან) მიეცემოდეს და რ[უ]ნგ(ან) პატრონთა
 არცა ტამლაჩთა ქ(ა)ლ(ა)ქსა სესხ[ა]დ თეთრი არ ითხოონ და ტამლ[ა]
 ამოგვდონ | [წ]ელიწდის თა[-]--]რნი ნახონ ვითა ა[-]რ⁴მ | [-]რის
 ვიცა ესე შეუც[გ]ალოს, კრ(უ)ლია ტირ[-]--]ა[-] | [-]--] მადლითა. ქ.
 ქ(ო)რ(ო)ნ(ი)კ(ო)ნსა ფქ.

Sil¹:
 [. . .]ხ[-] მათ რ[. . .]სი სამადინ | [. . .] პატრონს | [. . .] ხიროებ(?) | [. . .] ყო(ველ)
 იფერი ყ | [. . .]სა კრე[. . .] იყო მ(ა)ს უკან | [. . .] დიდს უღმრთოთა კ(ა)
 ტაგ(ან) ძ[-]--]რღს[-]--] | [. . .] აწყენდეს და მ[-]-----]სრ დაემტვი[როს]
 მაოჯრებ[ელთა];⁴ ესე მე,⁵ სამადინმ(ან) | [. . .]ელ[-]--]ლ[-]--]რ[. . .]ს და რ[უ]ნგ⁶
 [. . .] [-]--]რ[. . .]დაუმტკი[ცეთ[. . .] | [. . .] | [. . .] | [. . .] ანისით, ანუ [. . .]
 ანუ [თალ]არი, ანუ ყაფრ(ე)რი,⁷ ანუ მა[ლი, ანუ] იამი, | [. . .] ანუ ნამარი და
 რადგა[-]რად თვნიერ | [. . .]სა ყ(ოველ)ი ფერი ბაჟ-ტამლისაგან მიეცემოდეს;
 და რ[უ]ნგ(ან) პატრონთა, არცა ტამლაჩთა ქ(ა)ლ(ა)ქ(ი)სა სესხად თეთრი
 არ ითხოონ და ტამლა ამოგვდონ; | [წ]ელიწ(ა)დის თავსა [პატრონი ნახონ,
 ვითა წ(ე)სი(ა) მ[ლ(ი)ეც]ეს. ვი(ნ)ცა ეს შეც[გ]ალოს, კრ(უ)ლია სახ[ლ(ი)თა
 ლ(მრთისა)დათა და მ(ი)სთა] | [წ(მი)დათა] მადლითა. ქრ(ო)ნ(ი)კ(ო)ნსა ფქ.

¹ ან: სამადინმ(ან); ² შეიძლება: კრებ[ული] ან კრებ[ულმ(ან)]; ³ [-]--] ნაცვლად არ დსტირ ნ. მარი, ერ ივ. ჯავახიშვილი; ⁴ ან: მაოჯრებ[ელნი]; ⁵ შეიძლება: „მე“–; ⁶ ან: რ[უ]ნგთა; ⁷ ან: ყაფრ(უ)რი.

Sil²:

[...]მსთვს. მათ რ[...]სი სამადინ|[...] პატრონს|[...] ხიროიებ(?)| [...] ყოველი ფერი ყ[...].]სა კრე[...].] იყო მას უკან |[...].] დიდს უღმრთოთა კაცთაგან [...].]ნდს [...].] |[...].] აწყენდეს და მ[...].]სრ დაემჭი[როს] [...].] მათგანებ[ელნი. . .]ე სამადინმან |[და ყოველ[მა]ნ ღ[...].]ს და ჩ[უენ] [...მ]ტკი[ცე] |[...].] |[...].] | [...] ანისით, ანუ [ყალანი ანუ] |[თალ]არი, ანუ ყაფჩერი, ანუ მა[ლი], [ანუ] იამი, |[ანუ ტარხ]ი, ანუ ნამარი და რადცა [-რად] თვინიერ |[ამიისა], ყოველი ფერი ბაჟ-ტამლისაგან მიეცემოდეს. და ჩუენგან პატრონთა, არცა ტამლაჩთა, ქალაქისა სესხად თეთრი არ ითხოონ, და ტამლა ამოგვგდონ. | წელიწადისთავსა [პ]ატრონი ნახონ, ვ[ი]თა წესია მ[ი][ეც]ეს. ვინცა ესე შეც[ვ] ალოს, კრულია სახ[ელითა ღმრთისა]ითა და მისთა |[წმიდათა] მადლითა. ქრონიკონსა ფჱ.

[3]

XIII ს. (?)

წარწერების ფრაგმენტები

1910 წლის ზაფხულში, „ქართული ეკლესიის“ მიმდებარე მონაკვეთზე განხორციელებული გაწმენდითი სამუშაოების პროცესში, კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს და პარონ საჰმადინის წარწერათა ფრაგმენტებთან ერთად, მიკვლეულ იქნა ცალკეული ნატეხებიც ქართული წარწერებითურთ. ნ. მარის მიერ ეს ფრაგმენტები ერევანში იქნა გადატანილი. მათი ამჟამინდელი ადგილსაყოფელის თაობაზე არაფერია ცნობილი. 1910 წლის გათხრების ნ. მარისეულ დღიურში (უბის წიგნაკში), რომელიც რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სან-კტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის არქივში ინახება (ფ. 800, აღწ. I, საქმე №1922, ფ. 24-38), აღმოჩნდა მასალები ამ ფრაგმენტების თაობაზე, სახელდობრ მათ გადმონაწერები მოკლე მითითებებითურთ.¹⁸

გაწმენდისას ასევე აღმოჩნდა ცამეტი ქვა წარწერათა ნაშთებით. მათგან ზოგი აშკარად ერთი და იგივე ტექსტის ფრაგმენტები უნდა იყოს, ზოგი კი, შესაძლოა, საჰმადინის ქართული ეპიგრაფიკული საბუთის კუთვნილიც ყოფილიყო.¹⁹

ნ. მარის წაკითხვებს ახლავს მოკლე კომენტარები, რომელთა მიხედვითაც მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებშია შესაძლებელი ფრაგმენტების დაჯგუფება ან მათი ცალკე გამოყოფა.²⁰

გამოც.: *Страныян* 1977: 50-54 (მხედრული ტრანსლიტერაცია)

A

[...][ს]ტტტტტ ო [...]

[...][ჰ]ტტ ტტ [...]

[...][ს] ოჰჰ[ჰ] [...]

[...][ტ] [...]

[...] [ს]ათაზა ო[...]| [...] მან ან [...] | [...]ს ღმე(რ)თ[მ][...]| [...] ა [...]

B

[...] ხუი : ცეოცაძეც [...]
[...] ცეცხ : ხუილ უოცაილ [...]
[...] [ც]ძე : ძეცეცეცე : ცეცაძე [...]
[...]ძე [ქ]ძეცე : ძეცეცეცე [...]

[...]ზვი ცხუართა[ა] | [...] [კ]აცმან ჩემისა გუარისა | [...] [ა]მან
დაამტკიცოს აკურთხ | [...]თა [წ]მიდათა მადლით[ა] [...]

C

[...] ს : ფ : ხ. ხუი [...]
[...] ხუცხ უხუცხუ [...]
[...] [ყ]უიძე ძეილ [...]
[...] [ც]ძეცეცეცე [...]
[...] აუ[ო] ცეოცე [...]

[...] [ქ(ორონი)კ(ონ)]ს ფზ (?), კუნ [...] | [...] ლმან ივანო[...] | [...] [შ]
ესთა ძმისა [...] | [...] [ა]ხალი წესი [...] | [...]რგ[ო] ათო [...]

D

[...] სეცე [...]
[...] უიუა უიუ
[...] ტხ[...]ტ

[...]სათა[...] | [...]ებრ იყო | [...]ან[...]ა

E

[...] ტანეცე
[...] ტეცეცე [ხ]
[...] ტეცეცე [...]
[...] ტეცე [...]

[...] ადესათა | [...] ამაცა [კ][...] აგარი [...] | [...] ამ [...]

F

[...]
[...] რეაძე [...]
[-]ი : ძეცე ცეცე
: ხეცეხეი [...]
[...] : ფო

[...] | ნებდთ [...] | [-] ე დიად აგლ | ლეგვილე [...] | [...] ფო

გ
ცჳ
[...]სცი[...]

ავ| [...] სად[...]

ჰ
† ოფ ყუ
ფ~ბ [ც] [...]
ცხ

† უფ(ალო), შ(ეიწყალ)ე | ფ(რია)დ [ცოდვილი] [...], | ა(მე)ნ¹

¹ა(მი)ნ Mur.

ი
†~ნი~ც [...]

ქ(რისტ)ე ღ(მერ)თ[ო]¹ [...]

¹ღ(მერ)თო Mur.

კ
[...]
[ც] : ჰყ
[ც] ბც
[...]: ც[ს]
ბ ბც

[...]ნდ | [ო]ა მშო | [ა] და | [...] თ[ს] | დდო

კ
: ბც : უ
ცა~ბ
ყბჰ

და ბ | ცოლი | კდრ

ლ
სომხური:
ს

ბერძნული:
ნიკიფორე?

ქართული:
ნიჟ ყუ

ქ(რისტე) შ(ეიწყალ)ე

M
ქსისტო

ქრისტე

N
ნუჟი ზც

აზ(ა)ვრ და

ნ. მარის მიერ აღნუსხული ფრაგმენტების დიდი ნაწილი ერთმანეთისგან სხვაობს შინაარსითაც და, როგორც ჩანაწერებიდან ჩანს, დაწერილობითაც. ამის გათვალისწინებით გაჩნდა ვარაუდი, რომ ყველა მათგანი ერთ ეკლესიასთან ვერ იქნებოდა დაკავშირებული, თუმცა კი, ფრაგმენტთა შორის უნდა იყოს იმავე საჰმადინის წარწერის მანამდე უცნობი ნაწილებიც.²¹ ამასთანავე, ნათელი შეიქნა, რომ ამ ფრაგმენტებიდან ოთხი (E+B+A; G+D; J; K) ეკუთვნოდა ვრცელ ტექსტს, რომლის ნაწილის – დასკვნითი მონაკვეთის – გაბმული სახით აღდგენაც ხერხდება. ამ მონაკვეთის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ ეკლესიაზე არსებული ეს წარწერაც ანელი მოქალაქეებისთვის განკუთვნილი ეპიგრაფიკული საბუთი უნდა ყოფილიყო.

E B A
[კ]ქანსტოც [ლ]უჟი გეოცქოც[ქ] სქცტუც ო
[კ]ქცტცც : [ხ]ცგტცხ ხოჟსც უოცქსცქცხ ცხ [ო]
[ლ]ქცქი [ქ]ქცხ ზცცქჟცდს ცხოქოქქ[ო]ს იჟოქქცხ
[ჯ]ც კ[ს]ქც ქქოცტც კცჯუქქ

[რ]ადსათა | [ლ]ზგი ცხუართ[ა | ს]ათაზა ო
[რ]ამაგა [კ]ცგმან ჩემისა გუარისამან ან[უ]
[ლ]გარი | [ა]მან დაამტკიცოს აკურთხ[ო]ს ღმერთ[მან]
[დ]ა მი[ს]თა წმიდათა მადლითა¹

¹ შდრ. ტექსტის გარკვეული მონაკვეთის (სახელდობრ, მეორე, მესამე და მეოთხე სტრიქონების) სავარაუდო აღდგენა [სილოგავა 2001: 23]:
რამანცა კაცმან ჩემისა გუარისამან, ანუ სხუათა გუარისამან, დაამტკიცოს, აკურთხოს ღმერთმან, და ვინცა არა, კრულია მისთა წმიდათა მადლითა.

G D

[. . .]ს : ჟ : ზ ზჲნ | [. . .]

[. . .]ზჳტნ უზტნო | [. . .]

[. . .]ჲსუტნ ქჳს[[ქოზ]სტნტ [. . .]

[. . .][ტ]ქტზჳ რჳს[[სტ]რჳჲ რჳო[. . .]

[. . .]ჲს[ო] ტოო[. . .][. . .]ტჲ[. . .]ტ¹

¹ ბოლო სტრიქონში, შესაძლოა, იყო [ე]რგო ათო[თხმეტი] ან ათო[რმეტი]

ივარაუდება, რომ ამ ფრაგმენტზე შემორჩენილი **ჟზ – ფზ** რიცხვს აღნიშნავდა; ამაზე მეტყველებს ტექსტში გრაფემების გამოყოფა ორწერტილებით. შესაბამისად, მათ წინ შემორჩენილი **ს** გრაფემა, შესაძლოა სიტყვის [ქ[~]ჲ]ს – [ქ(ორონი)კ(ონ)]ს ბოლო ასოა.²² აქედან გამომდინარე, გაჩნდა მოსაზრება, რომ წარწერა 1287 წელს უნდა შეესრულებინათ.

გადმონაწერების მიხედვით წარწერების სავარაუდო ადგილმდებარეობის დაზუსტება შეუძლებელია. ეკლესიაზე ერთ დროს არსებული თარიღიანი წარწერების ქრონოლოგიის (1218, 1287, 1288 წწ.) გათვალისწინებით, აგრეთვე მიკვლეული ფრაგმენტების შინაარსიდან გამომდინარე, ისევე როგორც ამ ფრაგმენტთა თაობაზე ნ. მარის მიერ გაკეთებული მოკლე მინიშნებების საფუძველზე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ წარწერების შექმნის სავარაუდო დრო XIII საუკუნით შეიძლება განისაზღვროს.²³

II. მანუჩეს მეჩეთი

[4]

1330 წ.

ათაბაგ ზაქარიას დამტკიცება

ასომთავრული, ორი სტრიქონი. ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარე მანუჩეს მეჩეთის ჩრდილოეთ კედელზე ამოკვეთილი იყო მონღოლთა სახელმწიფოს დიდმოხელის, სპარსეთის მმართველის, აბუ-საიდ ბაჰადურ-ხანის (გარდ. 1335 წ.) იარლიყი (სურ. 21). იარლიყს ბოლოში ახლდა დამტკიცებები ქართულად და სომხურად. ეპიგრაფიკულ საბუთს ქართულად ამტკიცებს ათაბაგი ზაქარია II, ათაბაგ-ამირსპასალარ შანშე IV მხარგრძელის (1310-1335 წ.) ვაჟი. იარლიყის ქართული დამტკიცების ტექსტს დასაწყისში უზის თარიღი – ქრონიკონსა იჴ – 1330 წ.

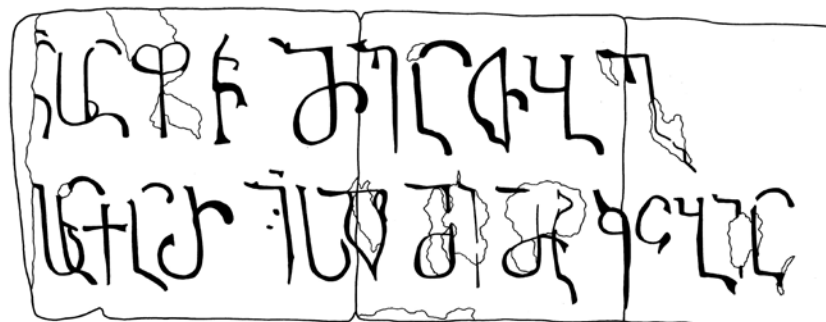
XIX საუკუნის მიწურულს, მეჩეთის ჩრდილოეთი ნაწილის ჩამონგრევის გამო, ჩამოიშალა იქ არსებული წარწერებიც. 1908 წელს, ანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის პროცესში, გაიწმინდა მეჩეთის მიმდებარე ტერიტორია; გაწმენდის შედეგად აღმოჩენილი ქვებისგან ნ. მარმა წარწერა კვლავ ააწყო და მისი ფოტო

გადასცა ვ. ბარტოლდს, რომელმაც გამოსცა მხოლოდ იარლიყის ტექსტი ვრცელი გამოკვლევითურთ.²⁴ წარწერა დაიკარგა პირველი მსოფლიო იმის დროს; შემდგომში მისი მიკვლევა ველარ მოხერხდა, თუმცა იგი კვლავ გამოიყენა კრანკოვსკების მიერ.²⁵ არსებობს ალ. რო-ინიშვილის მიერ გადაღებული ფოტო (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფოტოთეკა, ნეგატივი №3378-12917), რომლის მიხედვითაც შესაძლებელია როგორც საკუთრივ იარლიყის ტექსტის, ისე მისი დამტკიცებების შესწავლა.

იარლიყი ბოლონაკლული იყო და ამის გამო ტექსტს თარიღი აკლდა. ვ. ბარტოლდმა იგი დაათარიღა 1319-1335 წწ. შორის მონაკვეთით, უფრო – ამ მონაკვეთის მეორე ნახევრით. იარლიყის ტექსტის შექმნის პერიოდის განსაზღვრისას არსებითია იქვე ამოკვეთილ ქართულ დამტკიცებაში დასმული თარიღი – 1330 (სურ. 19 და 20).

სურ. 19. მანუჩეს მეჩეთი. ჩრდილოეთი კედელი. აბუ-საიდის წარწერა. ათაბაგ ზაქარიას დამტკიცება

სურ. 20. აბუ-საიდის წარწერა. ათაბაგ ზაქარიას დამტკიცება. გრაფიკული მონახაზი

الله اعلم

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا

სურ. 21. მანუჩეს მეჩეთი. ჩრდილოეთი კედელი.
აბუ-საიდის წარწერა და მისი დამტკიცებები.
სემ, ფოტოთეკა. ნებ. №12917-105

Arabic inscriptions on a stone wall, including a large block of text and a smaller square inscription above it.

A horizontal band of highly decorative Arabic calligraphy, likely a Basmala or similar religious text.

გამოც: 1) Khanykof 1849: 138–139 (ფრანგული თარგმანი); 2) Khanykof 1858–1859: 415 (ფრანგული თარგმანი); 3) Бартольд 1911: ტაბ. I (წარწერის ფოტო) 4) Бартольд 1966: 315 (წარწერის ფოტო); 5) Орбели 1966: ტაბ. XX (წარწერის ფოტო.); 6) Մուրադյան 1977: 56 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი) (Mur¹); 7) სილოგავა 2001: 47 (დედნის შრიფტი, მხედრული ტრანსლიტერაცია; თურქული თარგმანი) (Sil²).

ქ¹ხ¹ნ¹ს¹ : ო¹ნ¹ს¹ : კ¹ო¹ნ¹ს¹
ს¹ც¹:ხ¹ც¹ქ¹ო¹ნ¹ს¹ : თ¹გ¹რ¹ე¹მ¹ტ¹კ¹ი¹ც¹

¹ ფ¹ნ¹ Sil².

ქარაგმების გახსნით:

ქ(ორონი)კ(ო)ნსა იქ.¹ მე, ათ(ა)ბ(ა)გსა ზაქარი(ა)ს დ(ა)მმტკ(ი)-ც(ე)ბია.²

¹ ფნ Sil; ² დამმტკიცებია Mur¹.

III. წმ. გრიგოლის ეკლესია

[5]

1215 წ. (?)

ტიგრან ჰონენცის წარწერა

ნუსხურნარევი ასომთავრული, თერთმეტი სტრიქონი. ამოკვეთილია ქვის ფილაზე, რომელიც ჩართულია წმ. გრიგოლის ეკლესიის დასავლეთი ფასადის კეხის ცენტრში.

მოზრდილ ფილაზე (ზომა – დაახლ. 100x60 სმ.), გამოსახული იყო საფეხურიან კვარცხლბეკზე აღმართული გოლგოთას ჯვარი, რომელიც საგანგებოდ ჩამოუმტვრევიათ, თუმცა მისი მოხაზულობა და ფორმები მაინც იკითხება. ჯვარი მოქცეულია ლილვიან მოხარჩობაში, რომელიც სამხრივ – ქვემოდან და გვერდებზე სწორკუთხაა, ზემოდან კი მოკლე, შეტეხილი მხრები აქვს და თალი ადგას. არე ჯვრის გარშემო, ფილის ზედაპირზე, დაბალია – იგი თავის დროზე მუქი წითელი ფერის საღებავით ერთიანად დაუფერავთ. წითელი ფერის ლაქები ფილის სხვა მონაკვეთებსაც შემორჩა; ეს გარემოება სავარაუდოს ხდის, რომ თავდაპირველად ფილა ერთიანად უნდა ყოფილიყო დაფერილი; დროთა განმავლობაში საღებავი წარიხოცა და ამჟამად მხოლოდ ალაგ-ალაგ შემორჩა (სურ. 22).

წარწერა შესრულებულია ფილის ზედა ოთხ კუთხეში – ჯვრის განივი მკლავების ზემოთ, სამ-სამ სტრიქონად, აგრეთვე ჯვრის განივი მკლავების ქვემოთ, ქვედა შვეული მკლავის ორსავე მხარეს, მარცხნივ სამ, ხოლო მარჯვნივ ორ სტრიქონად. ტექსტი ძირითადად

ასომთავრულითაა ნაწერი (**ⴖ, ⴗ, ⴘ, ⴙ, ⴚ, ⴛ, ⴜ, ⴝ, ⴞ, ⴟ, ⴠ**); ამასთანავე, ცალკეული გრაფემებისთვის დამახასიათებელია მხედრულისკენ მიდრეკილება (**ⴚ, ⴛ**), სამი გრაფემა კი ნუსხურიტაა შესრულებული (**ⴛ, ⴜ, ⴝ**). ტექსტი შესრულებულია არათანაბარი ზომის ასოებით – მათი სიმაღლე 3-დან 10 სმ-მდე იცვლება. ტექსტისაგან შემორჩენილ ნაწილებზე დაკვირვებისას ყურადღება მიექცა იმ გარემოებას, რომ ხმოვნები შედარებით მცირე ზომის გრაფემებითაა აღნიშნული; შესაბამისად, არ გამოირიცხება იმის შესაძლებლობა, რომ მთელი ტექსტი ამგვარი პრინციპით ყოფილიყო შესრულებული [კუდავა 2016, 125-126]. ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ტექსტში ერთი და იგივე გრაფემა (მაგალითად, **ⴙ** და **ⴚ**) სხვადასხვაგვარად იწერება. წარწერაში ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არაა.

ფილა საგანგებოდ დაუზიანებიათ: ჯვარი მრავალგან გადათლილია, წარწერის გრაფემები – ამომტვრეული. შედარებით უკეთაა მოღწეული ტექსტის მარჯვენა ნაწილი, მარცხენა კი მხოლოდ ნაწილობრივ, განსაკუთრებით – მისი ზედა მხარე (სურ. 22 და 23).

ასევე საგანგებოდაა ამომტვრეული ფონიც ჯვრის ზედა მკლავის აქეთ-იქით; მიუხედავად ამისა, მარცხნივ მაინც გაირჩევა ასომთავრული **ⴙ – ქ** გრაფემის ნაშთი. ეს გარემოება სავარაუდოს ხდის, რომ მკლავის ორსავე მხარეს განაწილებული უნდა ყოფილიყო ტრადიციული ტექსტი: **ⴙⴙⴙⴙ – ი(ეს)უ ქ(რისტ)ე**.

წარწერა 1881 წელს, ანისში ყოფნისას, გადმოუწერია დიმიტრი ბაქრაძეს. მკვლევარის პირად არქივში დაცულ დღიურში არის მის მიერ შესრულებული ნახაზი წარწერიანი ქვისა, მოკლე მონაცემები და ტექსტის წაკითხვის ვარიანტები (კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დიმიტრი ბაქრაძის პირადი არქივი, საქმე №32, ფ. 80r²⁶). მანვე მოგვიანოდ გამოაქვეყნა ცნობა წარწერის თაობაზე. მკვლევარი წარწერას IX-X საუკუნეებს აკუთვნებს, ამასთან, მისი აზრით, ტექტში იკითხება სახელი **ბაგრატი** და თარიღი – **ქორონიკონს სი = 990 წ.**²⁷

წარწერის კვლევმ ცხაყო, რომ დიმიტრი ბაქრაძისეული წაკითხვა არასწორია.²⁸ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მკვლევარის დღიურში, ტექსტის ცალკეულ მონაკვეთების ავტორისეული წაკითხვა არ შეესაბამება მის მიერვე შესრულებულ გრაფიკულ ასლს. წარწერის ამოკითხვასა და გამართვასთან დაკავშირებული სირთულეები უნდა გამხდარიყო მიზეზი იმისა, რომ დიმიტრი ბაქრაძეს იგი არ გამოუქვეყნებია.

საგულისხმო ჩანს ისიც, რომ ანისში დიმიტრი ბაქრაძის ყოფნისას ქვის ფილა და მასზე არსებული წარწერა დაახლოებით დღევანდელი სახით უნდა ყოფილიყო შემონახული. შესაბამისად, იგი უფრო ადრე უნდა დაეზიანებინათ.

გამოც: 1) ვახუშტი ბაგრატიონი 1885: 146 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Bak'**); 2) სილოგავა 1980: 151 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Sil'**); 3) Мұрадия 1981: 175 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Mur²**); 4) Мұрадия 1984: 186 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Mur³**); 5) Мұрадия

სურ. 22. წმ. გრიგოლის ეკლესია.
დასავლეთი ფასადი. ტიგრან ჰონენცის
წარწერა

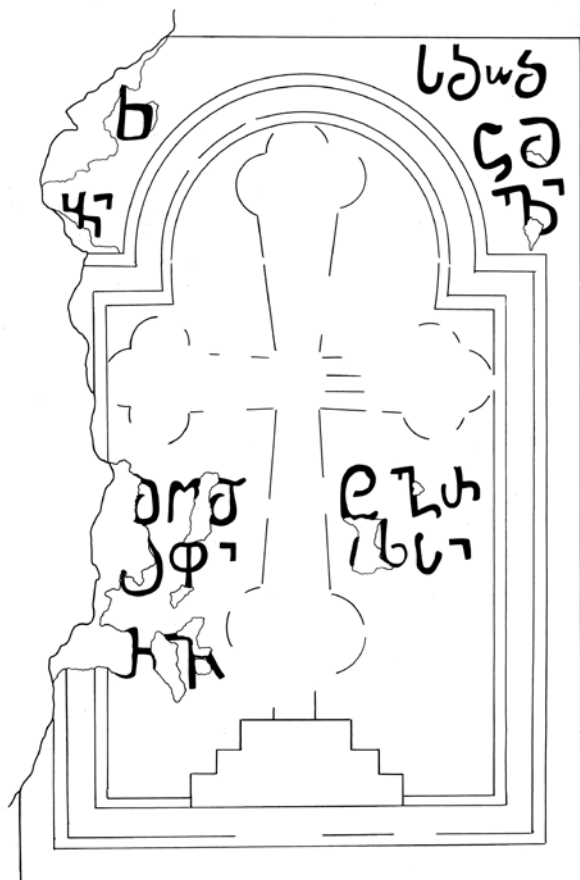
1987: 61 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴);
6) სილოგავა 2001: 16-17, 32 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²);
7) კუდავა 2016: 120-121 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული
ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი; ფოტო) (Kud²); 8) ტრაპაძე,
ჯალაღანია, სხირტლაძე 2016: 345 (დედნის შრიფტი; მხედრული
ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (Bak²)

[†. ԲԿԸ]Ն
ს ԶԹ
ԸԶ
[Գ] ՆԻ
ԳԼ
[Մ] ԶԲ[Դ]Ծ ԸԼԿ [Ը] ՄՓԻ Ի ԴԼԿ [. .]

ქარაგმების გახსნით:

[† წყა]ლ[ო]ბის¹ მომც(ე)მ(ე)ლი, [შ(ე)]მწ[ე] დ[ა] მფ(არველ)ი
ტ(ი)გრ(ა)ნისი,² [...].³

¹ წყალობის] ძღვევის ძალის Sil¹, Mur², Mur³, Sil²; ² მეფმ ბ(ა)გრ(ა)ტ, ლ(ი)
პ(არი)ტ | მწედ ტ(ი)გრან მ(ე)ფისა. ქრ(ონიკო)ნი სი Sil¹, Mur², Mur³; მეფმ
ბაგრატ, ლიპარიტ მწედ ტიგრან მე)ფისა. ქრ(ონიკო)ნი სი Sil²; ³ ამენ Kud².

სურ. 23. ტიგრან ჰონენცის წარწერა.
გრაფიკული მონახაზი

ივარაუდება, რომ ტექსტში მოხსენიებული პირი ტაძრის ქტიტორი – ტიგრან ჰონენცი უნდა იყოს; შესაბამისად, ქვა ჯვრის გამოსახულებითა და ვოტივური წარწერით სწორედ ქტიტორს უნდა ეძღვნებოდეს. ამას ხაზს უსვამს ქვის ფილის მდებარეობაც – იგი ჩასმულია ტაძრის ერთადერთი შესასვლელის ასწვრივ, დასავლეთი ფასადის ფრონტონში, გამორჩეულ და თვალსაჩინო ადგილას. ქვის მასალა, ისევე როგორც მისი დამუშავების ხასიათი, ეკლესიისა და წარწერის თანადროულობაზე მეტყველებს (საგულისხმოა ისიც, რომ წარწერიანი ფილა მეორადად გამოყენებული ჩანს).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულს ემყარება მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც წარწერა 1215 წელს უნდა შეესრულებინათ. ლაპიდარული ტექსტის პალეოგრაფიული მახასიათებლები არ იძლევა საფუძველს ამის დაბეჭითებითი მტკიცებისთვის, თუმცა კი ისინი შეიცავს ამ მხრივ რაიმე წინააღმდეგობრივს.

[6]
XIII ს.
ნათელის წარწერა

წმ. გრიგოლის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე, აღმოსავლეთ ნაწილში, ამოკვეთილი ყოფილა ქართული წარწერა – უცნობი წარ-

ჩინებული ქალის, ნათელის მოსახსენებელი. წარწერა ამჟამად აღარ ჩანს. სავარაუდოა, რომ, ნათელი დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ეკლესიასთან ან მის აღმშენებლობასთან – ამ მხრივ ისაა საგულისხმო, რომ ნათელის სავედრებელი წარწერა ქტიტორის, ტიგრან ჰონენცის ვრცელი სომხური წარწერის ასწვრივ, მის ზემოთ იყო შესრულებული. სახელის ქართული ფორმა – **ნათელი** – სავარაუდოს ხდის, რომ წარწერაში მოხსენიებული პირი მართლმადიდებლური აღმსარებლობისა უნდა ყოფილიყო, შესაძლოა ქართველი. საგულისხმოა, რომ ეს სახელი დასტურდება გარეჯის სომხურ პილიგრიმულ წარწერათაგან ერთ-ერთში [Muradyan 1985: 183].

გამოც.: 1) სილოგავა 1980: 151 (დედნის შრიფტი, მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil¹); 2) Muradyan 1981: 175 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Mur²); 3) Muradyan 1984: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Mur³); 4) Muradyan 1987: 61 (მხედრული ტრანსლიტერაცია, რუსული თარგმანი) (Mur⁴); 5) სილოგავა 2001: 16, 32 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²); 6) კალანდია, ასათიანი 2010: 55 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA¹); 7) კალანდია, ასათიანი 2011: 87 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); 8) ტრაპაიძე, ჯალალანია, სხირტლაძე 2016: 346 (დედნის შრიფტი) (Bak²).

† ნათელის წარწერა

ქარაგმების გახსნით:

† ნ(ა)თელს¹ შეუნდვენ² ღ(მერთმან)ნ.³

¹ ნათელს Sil²; ² შეუნდვენ Sil²; ³ ღმერთმან Sil².

[7]

1310 წ.

ამირახორ თაყას ეპიტაფია

ასომთავრული, სამი სტრიქონი; ამოკვეთილია წმ. გრიგოლის ეკლესიაში, მოგვიანებით ამალღებული საკურთხევლის ამბიონის წინ მდებარე მოვარდისფრო-რუხი ფერის, დიდი ზომის საფლავის ქვაზე. იატაკში ჩადგმული საფლავის ქვის ნაწილს გვიან ხანაში გადაკეთებული საკურთხეველი ნაწილობრივ ფარავს. ქვა დღეს სამ ნაწილად არის გატეხილი. მათგან პირველი და მესამე ნაწილები თავის ადგილზეა განთავსებული, მეორე ნაწილი კი იატაკიდან ამოღებულია, საფლავის ქვის პირველ ნაწილზე თავდაყირა დევს და საკურთხეველზე ასასვლელ საფეხურად გამოიყენება.

საფლავის ქვის ზომაა 280x83 სმ.; წარწერის ტექსტი, მის ზედა მონაკვეთზე ამოუკვეთავთ. ტექსტის ზედა ნაწილის ზომა: 58x17,7; ქვედა ნაწილის ზომა: 67x35,6 (სურ. 24, 25 და 26).

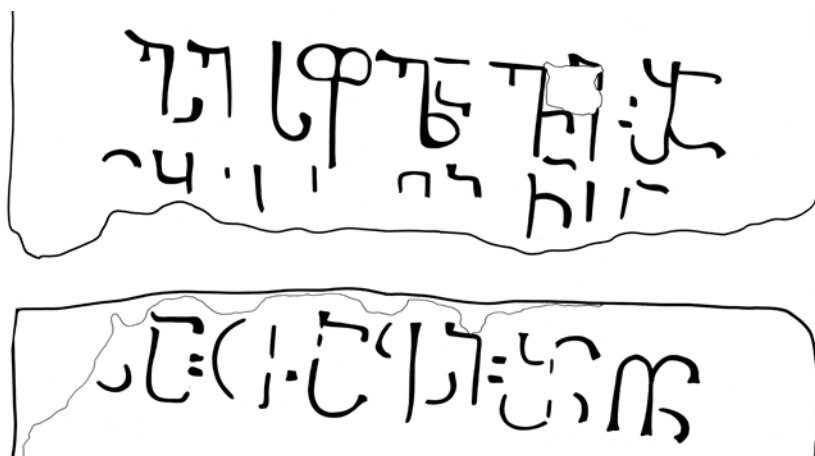

სურ. 24. წმ. გრიგოლის ეკლესია.
ამირახორ თაყას საფლავის ეპიტაფია.
ზედა მონაკვეთი

სურ. 25. წმ. გრიგოლის ეკლესია.
ამირახორ თაყას საფლავის ეპიტაფია.
ქვედა მონაკვეთი

გამოც.: 1) სილოგავა 1980: 151 (დედნის შრიფტი, მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil¹); 2) Мұрадың 1981: 175 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Mur¹); 3) Мұрадың 1984: 184 (მხედრული ტრანსლიტერაცია); 4) Мұрадың 1987: 57 (მხედრული ტრანსლიტერაცია, რუსული თარგმანი) (Mur⁴); 5) სილოგავა 2001: 47 (დედნის შრიფტი, მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²). 6) ტრაპაიძე, ჯალაღანია, სხირტლაძე 2016: 346 (დედნის შრიფტი, მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Bak²); 7) ჯოჯუა 2017: 286 (დედნის შრიფტი, მხედრული ტრანსლიტერაცია, გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (Joj).

სურ. 26. ამირახორ თაყას საფლავის
ეპიტაფია. გრაფიკული მონახაზი

რს¹ : სფხ²რ³ : ყ⁴
[ჩ]ყ[ს] : [ტ]ქ¹ქ²
[ქ]ს² : ტ³ყ⁴ : ყ⁴ ი⁵

¹ ს¹ფ²რ³ Sil²; ს¹ფ²რ³ Joj; ² [ტ]ქ¹ქ² Sil²; ტ³ქ¹ქ² Joj; ³ ტ³ყ⁴ Sil²; ⁴ ყ⁴ Joj.

ქარაგმების გახსნით:

ესე ს(ა)ფლავი შა[ნ]შე[ს] [ამ](ი)რ(ა)ხ(ო)რ[ი]სა¹ თაყ(ა)სი,²
შ(ე)უნდგნენ ლ(მ)ერთმა².

¹ ამირ(ა)ხ(ო)რის Sil¹, Sil², Mur¹, Mur²; ² ათ(ა)ბ(ა)გილი Sil¹, Sil², Mur¹, Mur².

სურ. 27. წმ. გრიგოლის ეკლესია. დასავლეთი ფასადი. მლოცველის წარწერა

სურ. 28. მლოცველის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

[8]
XIII-XIV სს.
მლოცველის წარწერა

კიდურწაისრული ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; ამოკვეთილია ეკლესიის დასავლეთ კედელზე, კარის ჩრდილოეთით, ღიობის მომაჩარჩოებელი შეწყვილებული ლილვის მარცხნივ. ზომა: 8x6,4. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე ტალღური ხაზი, ბოლოებში გამსხვილებებით (სურ. 27 და 28).

გამოც.: კუდავა 2016: 125 (მხედრული ტრანსლიტერაცია, გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (Kud).

ქ~ⵓⵔ [...]

ქარაგმების გახსნით:
ქ(რისტ)ე შ(ეიწყალე) [...]

[9]
XIII-XIV სს.
მლოცველის წარწერა

სურ. 29. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ჩრდილოეთი ფასადი. მლოცველის წარწერა. მლოცველის წარწერა

სურ. 30. მლოცველის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

ნუსხური, ერთი სტრიქონი; ამოკვეთილია ეკლესიის კარიბჭის ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ ნახევარზე, ქვემოდან მესამე წყობის კვადრზე. კედელს გაყოლებული საფეხურიდან – 115, კედლის აღმოსავლეთი კიდიდან – 174. ზომა: 8,7x4. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს (სურ. 29 და 30).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ⵓⵔⵔ

ქარაგმების გახსნით:
ეგ(ე)დ(რე)

[10]
XIII-XIV სს.
ადიპ-იაკობის წარწერა

მხედრული, ერთი სტრიქონი; ამოკაწრულია ეკლესიის ინტერიერში, სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელზე, მოხატულობის ქვემოდან შემომსაზღვრავ უნდაბისფერ ზოლზე. მკლავის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეს აყოლებული პილასტრის აღმოსავლეთი პირიდან – ნ; ია-

ტაკიდან – 158; ზომა: 21,4x3,4. ქარაგმის ნიშანი – სწორი, ოდნავ ზემოთკენ გაღუნულ კიდეებიანი ხაზი, ზემოდან დამატებითი სამკუთხა ფორმით; განკვეთილობის ნიშანი – ერთმანეთის ზემოთ, პარალელურად განთავსებული ორი მოკლე, თარაზული ხაზი (სურ. 31 და 32).

გამოც.: ჯოჯუა 2017: 320-321, სურ. 14 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი; ფოტო) (Jij)

† ლ̃ თი ადიპ იკობს

ქარაგმების გახსნით:

† ლ(მერ)თი,¹ ადიპ ი(ა)კობს²

¹ ლ(მერ)თ<ი>[ო] Jij; ² ი[ა]კობს + შ(ეუნდვენ)ნ(?) Jij.

[11]

XIII-XIV სს.

ცხონის წარწერა

ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; ამოკაწრულია ეკლესიის ინტერიერში, სამხრეთი მკლავის დასავლეთ კუთხეს აცოლებული პილასტრის ჩრდილოეთ პირზე, მხატვრობის ქვემოდან შემომსაზღვრავ უნაბისფერ ზოლზე. მკლავის დასავლეთი კედლიდან – 22; იატაკიდან – 158. ზომა: 7,8x1,5. ქარაგმის ნიშანი – ბოლოებში ბურთულეებით გაფორმებული მოკლე ხაზი; განკვეთილობის ნიშანი ორწერტილი (სურ. 33 და 34).

გამოც.: ჯოჯუა 2017: 318, 320, სურ. 12 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი; ფოტო) (Jij)

† ც̃ჲონს¹ : შ̃ნ : ინ :

¹ ცჲონს Jij.

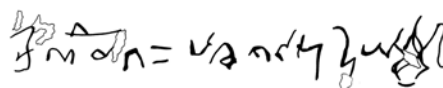
ქარაგმების გახსნით:

† ც̃ჲონს¹ შ(ეუნდვენ) ლ(მერთმა)ნ

¹ ახო(ვა)ნს Jij.

სურ. 31. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელი. ადიპ-იკობის წარწერა

სურ. 32. ადიპ-იკობის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

სურ. 33. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. სამხრეთი მკლავის დასავლეთ პილასტრის ჩრდილოეთ პირი. ცხონის წარწერა

სურ. 34. ცხონის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

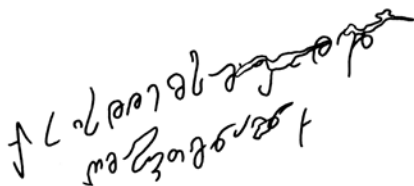
სურ. 35. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ინტერიერი. სამხრეთი პილონის ჩრდილოეთ პირი. იოვანეს წარწერა

სურ. 36. იოვანეს წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

სურ. 37. წმ. გრიგოლის ეკლესია. კარიბჭე. აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთი, ნახევარსვეტის სამხრეთი ფერდი. მლოცველის წარწერა

სურ. 38. კარიბჭე. მლოცველის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი

[12]
XIII-XIV სს.
იოვანეს წარწერა

ნუსხური, ორი სტრიქონი; ამოკაწრულია ეკლესიის ინტერიერში, სამხრეთი პილონის ჩრდილოეთ პირზე, ფერწერული გამოსახულებების ქვემოდან შემომსაზღვრავი რეგისტრის ზოლს ზემოთ. ზომა: 3,2x2,7. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. მეორე სტრიქონის დაბოლოება ორწერტილითაა გაფორმებული (სურ. 35 და 36).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

სა
სა :

ქარაგმის გახსნით:
იო(ვანე) | შეი(წყალე)

[13]
XIII-XIV სს.
მლოცველის წარწერა

მხედრული, ორი სტრიქონი; ამოკაწრულია ეკლესიის კარიბჭეში, აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთზე არსებული ნახევარსვეტის სამხრეთ ფერდზე. ნახევარსვეტის ბაზისიდან – 147, კედლიდან – 7; ზომა: 13x4,4. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არაა (სურ. 37 და 38).

გამოც.: ჯოჯუა 2017: 320, 322, სურ. 17, 18 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი; ფოტო) (Joi)

† სის¹ დდემს² შუნდგ³ ღმერთმ ამნ

¹ სის] კსთის Jij; ² დდმს Jij; ³ შუნდგენ Jij.

ქარაგმის გახსნით:
ქ. სის¹ დდემს² შ(ე)უნდგ(ნე)³ ღმ(ე)რთმ(ან), ამ(ენ).

¹ სის] კს[ათის Jij; ² დდემს] დ[ე]დ[ა]-მ[ა]მ[ა]ს[ა] Jij; ³ შ(ე)უნდ(გ)ნენ Jij.

დამატება

[14]

XII ს.

**წარწერა ყარსის მუზეუმში დაცულ რელიეფზე
ჯვარცმის გამოსახულებით**

ასომთავრული, სამი სტრიქონი; ამოკვეთილია ჯვარცმის რელიეფური გამოსახულებს ფრაგმენტზე, მის ქვედა ნაწილში. მსხვილი ასომთავრული გრაფემებით (ზომა: 3,8-5,1 სმ.), შესრულებული, დაქარაგმებული წარწერა განაწილებული იყო მაცხოვრის ჯვრის ჩამოსწვრივ წარმოდგენილი ადამის თავი მასიური რელიეფური გამოსახულების ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებულია; ქარაგმის ნიშანი – განივი, სწორი ხაზი წერტილოვანი დაბოლოებებით (სურ. 39, 40 და 41).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ადამის თავსა და სცენის მარცხენა კიდეს შორის:

ქ~ႏ

ჟ~ქ კ~ქ

[-]

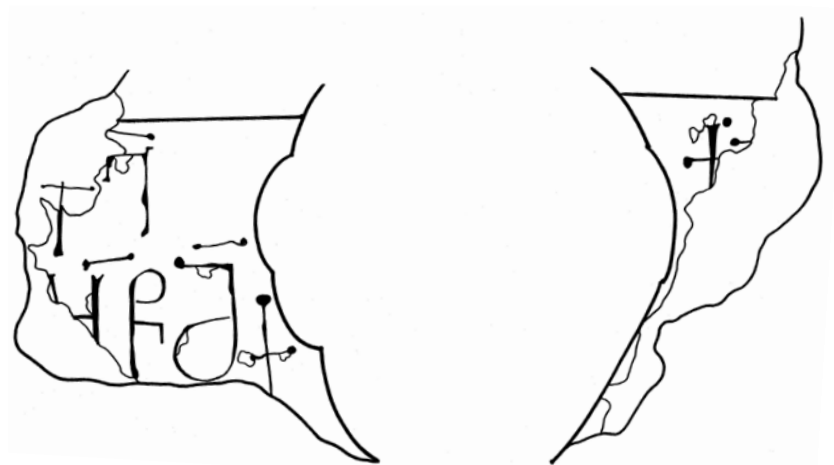
ქარაგმის გახსნით:

ქ(რისტე), |შ(ე)წ(ყალე) მ(ი)ქ[(აე)ლ]

ადამის თავსა და სცენის მარჯვენა კიდეს შორის არსებულ მონაკვეთზე:

ქ~[-] [...]

ქ~[-] [...]

სურ. 39. ყარსის მუზეუმი. რელიეფის ფრაგმენტი ჯვარცმის გამოსახულებით. წარწერის მარცხენა ნახევარი

სურ. 40. რელიეფის ფრაგმენტი ჯვარცმის გამოსახულებით. წარწერის მარჯვენა ნახევარი

სურ. 41. რელიეფის ფრაგმენტი ჯვარცმის გამოსახულებით. წარწერის გრაფიკული მონახაზი

სომხური წარწერები

ა. ანისი

I. წმ. გრიგოლის ეკლესია

[1]

1215 წ.

სამშენებლო წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, ოცდახუთი სტრიქონი. ამოკვეთილია ეკლესიის სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, მის ზედა ნახევარზე, ორნამენტული თავსართით გაფორმებულ თაღნარში, სამ ფართო სვეტად. კედელს გაყოლებული სამსაფეხურიანი ხარისხის ზედა საფეხურიდან – 280 სმ.; კედლის აღმოსავლეთი კუთხიდან – 30 სმ. ტექსტში თარიღის აღმნიშვნელი გრაფემები ჩასმულია კვადრიფოლიუმში. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – როგორც განივი სწორი, ისე ზემოთ შეტეხილი ხაზი. გრაფემების ნაწილი შეწიალებულია (სურ. 1 და 2).

გამოც.: 1) Brosset 1861: 145-147 (ნაწილობრივი ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B); 2) Саурцхუსან 1864: 126-128 (ნაწილობრივი ტრანსლიტერაცია) (S); 3) Ալիხან 1881: 75-78 (ტრანსლიტერაცია) (A); 4) Эмин 1881: 20-22 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (E); 5) Գևորգեանց 1903: 48-50 (ტრანსლიტერაცია) (G); 6) Կասյանსანց 1913: 58-59 (ტრანსლიტერაცია; კუპიურები) (K); 7) Basmadjian 1922-1923: 54-60 (დედნის ტექსტი; ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 8) Օրբելի 1966: 62-63 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი; ფოტო) (O); 9) Мурадян 1984: 174-176 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (M); 10) Sluhogian 1984: 80-81 (ტრანსლიტერაცია; ტექსტის ნაწილების ინგლისური და იტალიური თარგმანი); 11) Мурадян 1987: 41-44 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (M₂); 12) Mahe 2001: 1323-1326 (ფრანგული თარგმანი; გრაფიკული მონახაზი) (M³). G

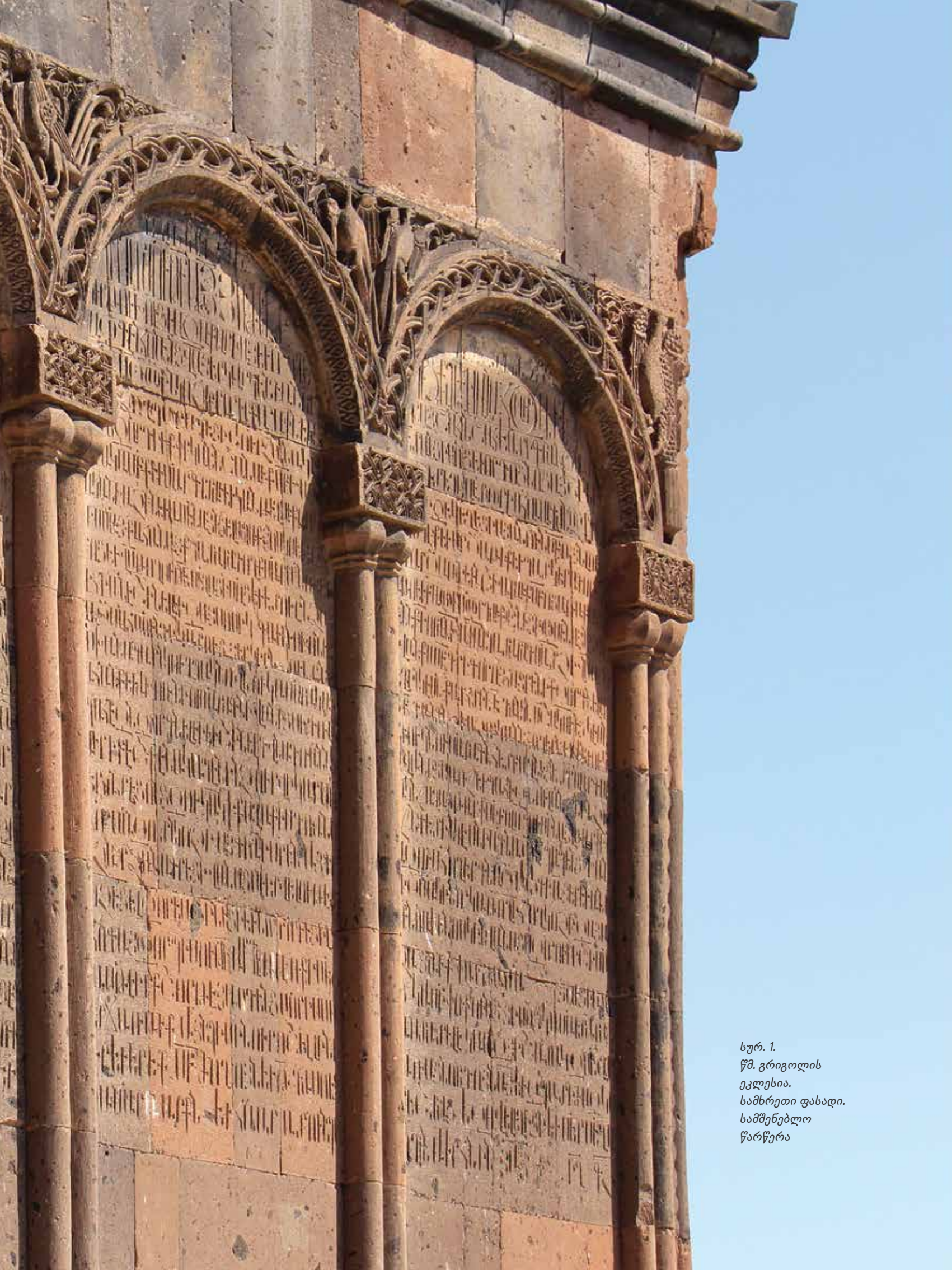
ԹՎԱԿԳ ՇՆՈՐՉԻՒՆՆԻ

ՈՂՈՐՄՈՒԹԲՆԱՅ

ՅՈՐԺԱՄՏԻՐՑՅԻԱ

ՈՂՈՐՄՈՒԹԲԱՅՅՈՐԺԱՄՏԻ

სურ. 1.
წმ. გრიგოლის
ეკლესია.
სამხრეთი ფასადი.
სამშენებლო
წარწერა

ოქროსა და ვერცხლის ყოველგვარი ჭურჭლითა და მრავალი მოსართავით. ავაგე საცხოვრებლები ბერებისა და იშხანებისათვის, განვაწესე მღვდლები, რათა ქრისტეს ხორცსა და სულზე შეუწყვეტელი ღმრთისმსახურება აღავლინონ ჩემ უფალთა – შაჰინშაჰისა და მის ძეთა დღეგრძელობისათვის და ჩემი ცოდვების შენდობისათვის. და მივეცი ძღვნად წმ. გრიგოლის მონასტერს ჩემი ფულით ნაყიდი მამული [ძველ] მფლობელებთან შეთანხმებით, და ის, რაც ჩემს მიერ საფუძვლიანად იყო აღდგენილი. ესენია: სოფელ გაროხონცის ნახევარი, [სოფელ] ქარჭტინის ხუთი დანგი, მშაკუნცის ნახევარი, კალუცის ნახევარი, ცამაქწოვნი მთლიანად, ხუზაწ მაჭმუნდი ყარსის მხარეში, [სოფელ] ცნდოცის ორი დანგი, ხაჩორკანის მიწები და ფუნდუკი. თავად ქალაქში [ანისში] – [ჩვენ] სამემკვიდრო აბანო და წყალსადენი ნაგებობა, სასტუმრო სახლი (ხანაპარი) მოედანზე [არსებული სავაჭრო] დახლებით, თალოვანი სასადილო და აბანოების უკან [მდებარე] სათივე; მღვდელი სარგისისაგან ნაყიდი თავლა და სათივე, კალო და ზეთსახდელი, მონასტრის თავლები და ალიზის სათავსო, ბოსტანი მონასტრის კარის პირდაპირ და ფერდობი გლიძორის კარიბჭიდან მდინარემდე – ნაპირითურთ, ჩემს მიერ შექმნილი და გაშენებული ბოსტანი დვინის კარიბჭის მოპირდაპირედ, წისქვილის ნახევარი, ერთი სრული [ყოველდღიური თევზჭერისათვის] გოდორყური, მეორე გოდორყური კვირაში ორჯერ [გამოსაყენებლად], გლიძორის წისქვილი, ერთი გოდორყური კვირაში ორჯერ ბეშქენაკაპიდან ხიდამდე [თევზჭერისათვის], [რამეთუ] მდინარის ნახევარი ნაყიდი მაქვს, ოთხი დანგი პაპენცის სასტუმრო სახლი და [სავაჭრო] დახლი კარიბჭესთან, ჰატეცონცის ქუჩის ყველა სახლი, დიდი მიწები ქალაქის ალაყაფთან, ჩემს მიერ ნაყიდი ზვრები – ერთი ერევანში, ერთი ოშაკანში, ერთი კოშში, ერთი არუჭში, რომელსაც მამოტნი ეწოდება, ერთი მრენში, ერთი ცმაკში, რომელსაც კათოლიჰოლი ეწოდება. ეს არის ის რაც ნაყიდი მაქვს, ბევრს სხვაზე საწინდარი მიცემულია, მაგრამ არ დამიწერავს, ყოველი მონასტერს მივეცი. თუ მფლობელები გამოითხოვენ [საწინდრად დატოვებული] ოქრო მონასტერს გადაეცეს, რის შესახებაც ჩემს სხვა ანდერძში დავწერე. ჩემს მიერ გამართული და აღდგენილი ბეხენცად წოდებული მონასტერი ყოველი შესაწირავით გავამდიდრე. დაე წმ. გრიგოლის მონასტრის მეურვეებმა იზრუნონ [მონასტერის] მდგომარეობაზე.

ამგვარად, თუ ვინმე დიდებულთაგან ან მდაბალთაგან, ჩემიანთაგან ან უცხოთაგან შეეცდება ამ წარწერაში მოცემული [განსაზღვრების] დარღვევას, ან მასში დამტკიცებული რაიმე შემოსავლის მითვისებას, ან რაიმე მიზეზით შეწყვეტს ჩემს, ღვთის ცოდვილი მონის მოხსენიებას, უარყოფილ იყოს ღვთის ძის დიდებისაგან და იმემკვიდროს თავის თავზე კანისა და იუდას სასჯელი და წყეულიმც იყოს სამი წმიდა კრების [გადაწყვეტილებით] და ანგელოსთა ცხრა წყების მიერ, და მან აგოს პასუხი ჩვენს ცოდვებზე ღმრთის წინაშე. [ჩემი] ნების შემსრულებლები და მისი უცვლელად დამცველები კი კურთხეულმც იყვნენ ღმრთისაგან.

დამწერი ისრაელი.

[2]

1310 წ.

მწიგნობართუხუცეს მათეს წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, ცამეტი სტრიქონი. ამოკვეთილია ეკლესიის აღმოსავლეთი კედლის სამხრეთ ნაწილში, მის ზედა მონაკვეთზე არსებული სარკმლის ღიობის ქვემოთ. ტექსტი სამხრეთ დეკორატიულ თაღშია მოქცეული. კედელს გაცოლებული სამსაფეხურიანი ხარისხის ზედა საფეხურიდან – 335 სმ.; კედლის სამხრეთი კუთხიდან – 30 სმ. თარიღის აღმნიშვნელო გრაფემები ჩასმულია წრეებში. განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – ზემოთ შეტეხილი განივი ხაზი. ორ ადგილას გვხვდება მხატვრულად გაფორმებული (ერთ შემთხვევაში – შეწიალებული) გრაფემები (სურ. 3 და 4).

სურ. 3. წმ. გრიგოლის ეკლესია. აღმოსავლეთი ფასადი. მწიგნობართუხუცეს მათეს წარწერა

Ա-Թ-Ա-Պ-Տ-Գ-Ի ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ
ՇԱՀԱՆՇԱՀ ԻՄԾԻԿՆՍԱԿԿԱՐ ԹՈՒ
Խ ՈՒ ՑԷՍՄԱԹԷ ՍԵԻԻՄԿԷՆԱՅԿԻՑՍԹԷՆԻ
ԵԻԻՄԵՂԲԵՄԱՐ ԿՈՍՅԱՅՍԹԱ-ՄՍ ՈՐ
ՊԱՐՈՆՈՂՈՐՄԵՑԱԿՉՎԱՄԲՍՄԵՉԷՐԵՄ
ՎԱՂԲԱՐԷ ՊԱՇՏԻԳՐԱՆ ՉՈՒՐԵՐ ԲԵՐԵԼ
ԻՎԱՄԲՍՈՒԻՅԱՆՍԻՐՈՒԹԵԷՍԱՂՄԵԼԵՐ
ՈՒԿՅՐԵԼ ՄԵՔՎՄԱՐԵԻՇ Ա յՈՒԹԵ ՊԱՐ
ՈՆՇԱՀԱՆՇԻԵԻՈՒԱՆԴՉԻՆԵԻՐԵՆՑ
ՈՐԴՈՒՆՉ ԱՔԱՐԻԵԻՎԱՄԵՐՈԳՈՒՍՅՅԻՇ
ԱՅԱԿԲԵՐԱՔՉՉՈՒՐՍԵԻՎԱՄԱՍ-ՄԵ ՑԱՔ
ՅԻՇԵՑԵՔԻ ՔՍ

სურ. 4. მწიგნობართუხუცეს მათეს წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან – Օրբելի 1966

გამოც.: 1) Ջալալխանց 1858: 8-9 (ტრანსლიტერაცია) (J); 2) Brosset 1860-1861: 15 (ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B); 3) Սարգիսხան 1864: 128 (ტრანსლიტერაცია) (S); 4) Ալիჯან 1881: 79 (ტრანსლიტერაცია) (A); 5) Գևորգხანց 1903: 50, (ტრანსლიტერაცია) (G); 6) Կոստანხანց 1913: 156 (ტრანსლიტერაცია; კუპიურები) (K); 7) Basmadjian 1922-1923: 364-365 (დედნის ტექსტი; ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 8) Օրբելի 1966: 64 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი; ფოტო) (O); 9) Мурадян 1984: 184 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (M); 10) Мурадян 1987: 58 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (M₂); 11) კეკელია 2012: 102 (ტრანსლიტერაცია; ქართული თარგმანი) (K²).

ԹՎ Չ Ծ Թ
ԱԹԱՊԱԳԻԱՄԻՐՄԱՍԱԼԱՐ
ՇԱՀԱՆՇԱՀԻՄՈՒԿՆԱԻԲԱՐ ԹՈՒ
ԽՈՒՑԷՄՍԱԹԷՍԵԻՍԿԷՆԱՅԿԻՑԱԹԷՆԻ
ՇԻՄԵՂԲԷՐՄԱՐԿՈՍՅԱՅՄԺԱՄՍՈՐ
ՊԱՐՈՆՈՂՈՐՄԵՑԱԻԶՎԱՆՔՍՄԵԶԷՐԵՏ
ՎԱՂԲԱՐԷՊԱՇՏՏԻԳՐԱՆԶՈՒՐԷՐԲԷՐԵՆ
ԻՎԱՆՔՍՈՒԻՅԱՆՏԻՐՈՒԹԵՆԽԱՂՏԵԼԷՐ
ՈՒԿՏՐԵԼՄԵՔՎԱՐԵՆՇԱՏՈՒԹՊԱՐ
ՈՆՇԱՀԱՆՇԻՇԻՆՈՒԱՆԳԶԻՆՇԻՐԵՆՑ
ՈՐԴՈՒՆԶԱՔԱՐԻՇԻՎՍՄԵՐԶՈԳՈՒՍՅԻՇ
ԱՏԱԿԲԵՐԱՔԶԶՈՒՐՍԵՒՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ
ՅԻՇԵՑԷՔԻՔՍ

ქარაგმების გახსნით:

ԹՎ(ԻՆ) ՉԾԹ / ԱԹԱՊԱԳԻ ԱՄԻՐՄԱՍԱԼԱՐ¹ / ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ. ՄՈՒ-
ԿՆԱԻԲԱՐԹՈՒ/ԽՈՒՑԷՄ² ՄԱԹԷՍ ԵՒ ԻՄ ԿԷՆԱՅԿԻՑ ՍԹԷՆԻ³ /
ԵՒ ԻՄ ԵՂԲԷՐ ՄԱՐԿՈՍ ՅԱՅՄ ՄԱՍՄ⁴ ՈՐ / ՊԱՐՈՆ ՈՂՈՐՄԵՑԱԻ
ԶՎԱՆՔՍ ՄԵԶ ԷՐԵՏ, | ՎԱՂ⁵ ԲԱՐԷՊԱՇՏ ՏԻԳՐԱՆ ԶՈՒՐ ԷՐ⁶
ԲԷՐԵԼ | Ի ՎԱՆՔՍ ՈՒ Ի ՅԱՆՏԻՐՈՒԹ(Ն)Է ԽԱՂՏԵԼ ԷՐ | ՈՒ
ԿՏՐԵԼ. ՄԵՔ Վ(Ա)Ս(Ն) ԱՐԵՇԱՏՈՒԹ(ԱՆ) ՊԱՐ/ՈՆ ՇԱՀԱՆՇԻ⁷ ԵՒ
ԽՈՒԱՆԳԶԻՆ⁸ ԵՒ ԻՐԵՆՑ / ՈՐԴՈՒՆ ԶԱՔԱՐԻ ԵՒ Վ(Ա)Ս(Ն) ՄԵՐ
ՀՈԳՈՒՍ ՅԻՇ/ԱՏԱԿ ԲԵՐԱՔ ԶԶՈՒՐՍ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ. | ՅԻՇԵՑԷՔ
Ի Ք(ՐԻՍՏՈ)Ս.

¹ ամիր սպասար Գ. ² միգնոբար սպիխուցե Կ; միգնասպարտ ու խուցե Բ;
միգնաս բարթու խուցե Գ; միգնասպարթա խուցե Կ. ³ ԹԷՆԻ Ե, Տ, Կ, Բ²; կննակիցս
ԹԷՆԻ Գ. ⁴ յայս ժամո Գ. ⁵ նա Բ. ⁶ նա Բ. ⁷ Շահանշահի Բ². ⁸ Խուրանդիքն Կ;
Խուանդիքն Բ.

თარგმანი:

759 (1310) წელს მე, ათაბაგ-ამირსპასალარ შანშეს მწიგნობართ-
უხუცესი მათე და ჩემი მეუღლე სთენი და ჩემი ძმა მარკოსი. ამ დროს,
როცა პარონი გულმოწყალე იქმნა, გადმოგვცა ჩვენ ხსენებული მო-
ნასტერი, რომელშიც ადრე ღვთისნიერმა ტიგრანმა წყალი გაიყვანა,
მაგრამ უთაობისაგან [წყლითმომარაგება] დაირღვა და შეწყდა.
პარონ შანშესა და [მისი მეუღლის] ხუნდბის და მათი ძის ბაქარის
მრავალჯამიერობისა და ჩვენი სულების ხსოვნისათვის, ჩვენ გავი-
ყვანეთ ეს წყალი და გავამტკიცეთ. მოგვიხსენიეთ ქრისტეში.

II. წმ. მოციქულთა ეკლესია

[3]
1289 წ.
აღბუღას წარწერა

მხატვრულად გაფორმებული საშუალო ერკათაგირი, თორმეტი სტრიქონი. ამოკვეთილია წმ. მოციქულთა ეკლესიის გავითის აღ-

სურ. 5. წმ. მოციქულთა ეკლესია. გავითის აღმოსავლეთი ფასადის სამხრეთი ნიშა. აღბუღას წარწერა

Handwritten text in a Gothic script, likely a Latin inscription, is visible on a dark, possibly metal or stone, surface within the archway. The text is arranged in several lines, though the characters are somewhat faded and difficult to decipher. The script is dense and characteristic of the late medieval period.

მოსავლეთი ფასადის სამხრეთ მონაკვეთზე, პორტალის მარცხნივ არსებული ნიშის მარცხენა კედელზე, მის ზედა ნაწილში, თაღოვანი ორნამენტის ქვეშ. ცოკოლიდან – 440 სმ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის (სურ. 5).

გამოც.: 1) Brosset 1861: 49 (ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B); 2) Саурхунсан 1864: 133 (ტრანსლიტერაცია) (S); 3) Ахизан 1881: 62 (ტრანსლიტერაცია) (A); 4) Гейроқсанг 1903: 46, (ტრანსლიტერაცია) (G); 5) Basmadjian 1922-1923: 333 (დედნის ტექსტი, ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 6) Ойфелхи 1966: 22 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O).

[**ԷԼՂԱՆԻ**

:**ԹՎՉԼԸ:**]

ՅՈՒՄՈՎՆՈՐԱՈՒ

ԱՄԵՒՄԵՐՆՈՐԻՆԵՍՄԱ

ՐՈՆԱՂԲՈՒՂԱՅՍՈՐԴԻԱՄԻՐ

ՄՊԱՄԱԼԱՐՇԱՆՇԱՅԻԹՈՒ

ՆՄԵՄԻՆԶԱՔԱՐԻԱՅԻ ԵՒ ԵՄ

ՊԱՐՈՆԹԱՄԱՐԿՈՒՄՍՐԻՇԵԱ

ՆԱՅԻՇԵԱՆԻՊԱՐՈՆԲՈՒՂՏԱ

ՅԻՆՏԵՍԱՔՉԱՆՈՒԹՈՒ

ՍԵՒԶԻՐՅԱՆԻՍՈՐՉԱՐԿ

ԿԵՐԻՎԵՐԵՆԻՆԶՈՐՄԵՔՆԱՆ

ქარაგმების გახსნით:

[**ԷԼՂԱՆԻ(Ն)**] | **ԹՎ(ԻՆ) ՉԼԸ:**¹ | **ՅՈՒՄՈՎՆ ՈՐ ԱՈՒ** | **Ա(ՄՏՈՒԱ)Մ. ԵՒ**
ՄԵՐ ՆՈՐԻՆ, ԵՄ ՊԱՐՈՆ ԱՂԲՈՒՂԱՅՍ, ՈՐԴԻ ԱՄԻՐ/ՄՊԱՄԱ-
ԼԱՐ ՇԱՆՇԱՅԻ, ԹՈՒ/Ն ՄԵՄԻՆ ՉԱՔԱՐԻԱՅԻ, ԵՒ ԵՄ | ՊԱՐՈՆ
ԹԱՄԱՐՄ, ԴՈՒՄՍՐ ԻՇԵԱ/ՆԱՅ ԻՇԵԱՆԻ ՊԱՐՈՆ ԲՈՒՂՏԱՅԻՆ²,
ՏԵՍԱՔ ՉԱՆՈ ԱԹՈՒՄ³ ԵՒ ԶԻՐՅԱՆԻՄ ՈՐ ՉԱՐԿ | ԿԵՐ⁴ Ի
ՎԵՐԵՆԻՆ⁵ ԶՈՐ ՄԵՔ ՆԱՆ...⁶

¹ եղան թվի չք B; Էլյանին թվին չը – S, A, G, B². ² Օխանյոյ Շխար.– պարոն Բուզասյին B. ³ գԱնի Աթոն B. ⁴ Էր S, A. ⁵ գերիქերան B. ⁶ մքր նախ – B; մքր նախ B².

თარგმანი:

[**ილხანის?**] 738 (1289) წელს ღმრთის შეწევნითა და სიყვარულით, მე პარონმა აღბუღამ, ამირსპასალარ შაჰინშაჰის შვილმა, დიდი ზქარიას შვილიშვილმა, და მე ბატონმა თამარმა, იშხანაც იშხან ბულტანის ქალიშვილმა, ვიხილეთ ანისის ტახტი (საყდარი) და ისინი, რომლებმაც გადასახადი აკრიფეს ზემდგომთაგან, რომელიც ჩვენ [...]

[4]

1320 წ.

საგადასახადო განწესება

მხატვრულად გაფორმებული საშუალო ერკათაგირი, ოცი სტრიქონი. შესრულებულია წმ. მოციქულთა ეკლესიის გავითის ინტერიერში, დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნაწილში, ეკლესიაში შესასვლელი კარის გვერდით. ცოკლიდან – 460 სმ. ქარაგმის ნიშნად (იშვიათად) გამოყენებულია განივი ხაზი (სურ. 6).

გამოც.: 1) Ձալախանց 1858: 10-11 (ტრანსლიტერაცია; ნაკლულ.) (J); 2) Մարգիսան 1864: 131-132 (ტრანსლიტერაცია) (S); 3) Ալիշան 1881: 62-63 (ტრანსლიტერაცია) (A); 4) Գևորգեանց 1903: 43-44, (ტრანსლიტერაცია) (G); 5) Basmadjian 1924: 367-369 (დედნის ტექსტი, ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 6) Օրբելի 1966: 27 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O).

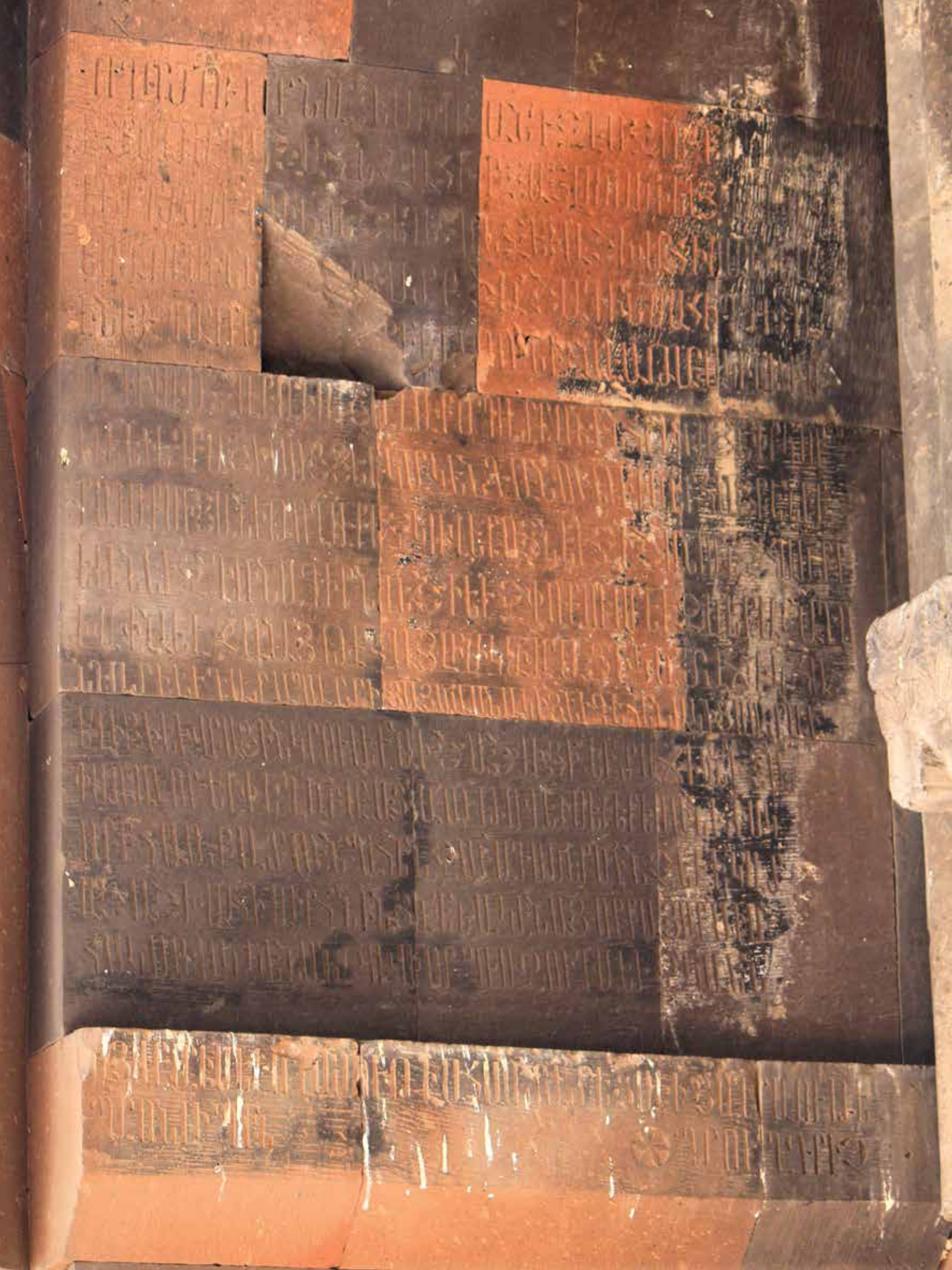
ԹՎ

ՉԿԹ

ՈՂՈՐՄՈՒԹԻՆ ԱՅՏԻՆԻՄԻՆ ԳՁԷՍՁՈՒԳԱԿ
ԻՑԱԹԱԲԱԿՆՇԱՆՇԱՅԻՆՈՐՅԱՅՄԱՄԻՆԵԼՅԱՇԽԱՐԷ
ԵՏԻՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵՇ ԵՂԵՒ ՄԵՁ ԵՒ
ԱՇԽԱՐԷՄ ԱՐԵԵԼԻՑ,² | ԵՍ ԱՄՈՒՄԻՆ Ն(ՈՐԱ Դ)ՈՒՄՏՐ ՇԱՄ-
ՇԱԳԻՆ ՍԱՅԻՊԻԻՄԻՆ³ ԵՒ ՊԱՐՈՆՆ (ԽԱՒՇԱ)ՔԻՆ ԹՈՒՆՔ
ԻՄԱՆԷ ԱԹԱԲԱԿԻՆ ԵՒ ԻՄ | ՈՐԴԻՄ ԻՄՍ ՉԱՔԱՐԻՄ ՅԱՂԱՔՍ
ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՀՈԳՈՅՆ ՓՐԿՈՒԹԵ(ԱՆ) ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԻՄՈՑ
ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԻ(ԻՆ), Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ | ՔԱՂԱՔՍ Ի
ՅԱՆԻ ԹՈՂԱՔ ԶԿՈՎԵՐՈՅՆ ԵՒ ԶԻՇԱՆՈՒՆ ԶՅԱՄԲՐ|ԵԼԷՆ

ქარაგმების გახსნით:

ԹՎ(ԻՆ)¹ | ՉԿԹ | ՈՂՈՐՄՈ(Ի)Թ(ԵԱՄ)ԲՆ Ա(ՄՏՈՒՇՈ)Յ ԵՍ ԽՈՒ-
ԱՆԳՁԷՍ ԶՈՒԳԱԿ|ԻՑ ԱԹԱԲԱԿ ՇԱՆՇԱՅԻ ՈՐ ՅԱՅՄՍ
ԱՄԻ ԵԼ ՅԱՇԽԱՐԷ | ԵՒ ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵՇ ԵՂԵՒ ՄԵՁ ԵՒ
ԱՇԽԱՐԷՄ ԱՐԵԵԼԻՑ,² | ԵՍ ԱՄՈՒՄԻՆ Ն(ՈՐԱ Դ)ՈՒՄՏՐ ՇԱՄ-
ՇԱԳԻՆ ՍԱՅԻՊԻԻՄԻՆ³ ԵՒ ՊԱՐՈՆՆ (ԽԱՒՇԱ)ՔԻՆ ԹՈՒՆՔ
ԻՄԱՆԷ ԱԹԱԲԱԿԻՆ ԵՒ ԻՄ | ՈՐԴԻՄ ԻՄՍ ՉԱՔԱՐԻՄ ՅԱՂԱՔՍ
ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՀՈԳՈՅՆ ՓՐԿՈՒԹԵ(ԱՆ) ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԻՄՈՑ
ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԻ(ԻՆ), Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ | ՔԱՂԱՔՍ Ի
ՅԱՆԻ ԹՈՂԱՔ ԶԿՈՎԵՐՈՅՆ ԵՒ ԶԻՇԱՆՈՒՆ ԶՅԱՄԲՐ|ԵԼԷՆ

ბი დონსაჟირს სხობი ბი დფიჟი. ირ ბი დსერ ანს-რ⁶
| სუფანსლ დანს³ ბლ ჯს³ ლს³ კას³ ვრს³ კას³ სუ³დ³კ
ჯა/ს(ლ)-რს³ ბი რს³ა³რ³ს³ ჯს³ ს³ა³ს³ნ³ა³კ³ ბი ჟს³ნ³ს³ა³კ³
ს³ს³ს³ნ³ა³ | ბ-რ³ს³. ბი ვრ³ს³ნ³ კ³რ³ლ³ ბი ა³ს³ბ³ა³ბ³ ლ³ს³
ბი ს³ა³დ³კ³ ჯ³ა³(ს³ნ³ს³) | ფ³ა³ნ³ა³ნ³რ³ს³ა³ლ³ ფ³ბ³რ³ს³ა³რ³ს³
ა³ს³ა³ნ³ა³ ბი ს³ბ³ბ³რ³ს³ ლ³ს³. რ³ს³ | ი³რ³ ჯ³ა³ს³ს³ნ³ი³ს³ რ³ა³ზ³
დ³ან³ს³რ³ს³ ს³ბ³რ³ს³ ბ³ კ³ა³ს³ა³რ³ა³ბ³ ა³ნ³ა³რ³ა³ ბ³ ა³რ³ა³ნ³ს³
ჯ³ა³ს³ნ³ა³კ³ლ³ს³ ა³(ს³ნ³ბ³ნ³)³. ი³რ³ ჯ³ა³ს³ რ³ა³ნ³ს³ | ჯ³ა³კ³ა³ნ³ა³
კ³ლ³ს³ა³ ს³დ³ნ³ა³ ი³რ³ა³ ბ³ დ³კ³ლ³ს³. | ა³ს³ რ³ა³რ³ს³ ბ³
ი³რ³ა³ნ³ს³ბ³რ³ს³ა³ ჯ³ა³ს³ს³ნ³ა³ ბ³ ჯ³ა³ს³რ³ა³ნ³ბ³რ³ს³ა³ | რ³ა³რ³ს³
ლ³რ³ს³. რ³ს³ბ³ რ³ა³რ³ა³.

სურ. 6. წმ. მოციქულთა ეკლესია. გავითის
ინტერიერი. დასავლეთი კედლის
ჩრდილოეთი კუთხე. საგადასახადო
განწესება

¹ ანუ ე. თაყაიან ... ჯანაყიან სარაქიან აყათანსის, ლე კლესიქ სე განსკაქი ქარე
ქნდი ირჯაფ აქიქი, ზოიქნ გ. ² კაქსარქინ არხისქანსა, გ. ³ ანოიანსა წაქსარქინ
საქსარქი აყარინა. ⁴ კაქსარქინ ზოიქნ – S, A, G; სოიქსარქინ ზოიქნ B. ⁵ სოიქსარქინ...
იოიქი ხან – J. ⁶ კანრასათსა. ⁷ ჯანაქიქი, G; ჯან რასიქი B. ⁸ ჯინა. ⁹ კასათობი
ფათათრქიქი. ¹⁰ კანრასათსა. ¹¹ კაქსარქი. ¹² კან ნიქიქი; ნიქიქი G.
¹³ კანრასათსა. ¹⁴ კასათობი; კანრასათსა G.

თარგმანი:
769 (1320) წელს ღვთის წყალობით მეხუანძე, ათაბაგ შაჰინშაჰის მე-
ულღე, რომელიც მიიცვალა ამ ქვეყნიდან ამ წელს დაიყო დიდი მწუ-
ხარება ჩვენი და აღმოსავლეთის ქვეყნისა, მე მისი მეუღლე, ქალიშვი-
ლი შამშადინსა ჰიპ-დივანისა და ბატონი [ხავშაქი/ხოშაქი], შვილიშ-
ვილი ათაბაგი ვანესი, ჩემი ძე ზაქარია, პატრონის სულის ხსნისათვის
და ჩვენი ძმების დღევრძელობისათვის, ჩვენ უარი ვთქვით ჩვენს
მემკვიდრეობით მიღებულ ჩვენს სამშობლო ქალაქ ანისში ძროხისა
და ვირის აღწერაზე, ასევე დიდ და პატარა კარიბჭის [შემოსავალზე].
ყველა ვინც კი შეეცდება შეაფერხოს ეს ჩვენი განკარგულება, იქნება
ის სომეხი, ქართველი თუ მონღოლი, ღმერთმა გაასამართლოს და
დასაჯოს იგი, სატანის ხვედრი გაიზიაროს და გენაში იყოს; ქართვე-
ლი იქნას კრული და დაწყევლილი; მონღოლი იქნას შერცხვენილი
და გაშავებული სახით; ხოლო ისინი ვინც ამ ჩვენს განკარგულებას
ქვეყნის დასასრულამდე მტკიცედ დაიცავენ, იყვნენ კურთხეულნი
ყოვლის მპყრობელი ღმრთის მიერ. ვინც ამ სიტყვების წინააღმდეგ
იქნება წყევლი იყოს როგორ იუდა და კაენი. ეს სიკეთე და წყალობა
დამტკიცდა ბატონ ლიპის ამირობის დროს. პტულ მწერალი.

III. კათედრალი

[5]
1213 წ.
ტიგრანის წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, შვიდი სტრიქონი. შესრულებულია საკათედ-
რო ტაძრის სამხრეთი ფასადის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, ორნა-

სურ. 7. კათედრალი. სამხრეთი ფასადის
 აღმოსავლეთი ნახევარი. ტიგრანის
 წარწერა

1. ԿԻՆԱՄԵԼԿԱՄԵՔԻՅԻՆՈՐԳԻՆԱԾ
 ՉԻԾ. ԻՆՎԻԿԻՄԱՔԵԾԱՔԻՄԱՄ
 ԿԱՆԻՑԻՆԵՍԿԻՄԼԵՍԵՔԻՒՄ
 ԿՄԻՆՉԱՔԻՆ. ԿԱԻՄԱՅԻՆՈՐ
 ԿԱՄԻՔԻՒՄՑԻՄԻՄԻՆԵՔԻՄԻՄ
 ԻՔԻՒՇԱՔԻՄԱՄԱՄԱԿԱՐՑԱՄ
 ԿԱՄԻՄԱՄԱՐՉԻՄԱԿԱՐՑԱՄ

... 37 ... 38 ... 39 ... 40 ... 41 ... 42 ... 43 ... 44 ... 45 ... 46 ... 47 ... 48 ... 49 ... 50 ... 51 ... 52 ... 53 ... 54 ... 55 ... 56 ... 57 ... 58 ... 59 ... 60 ... 61 ... 62 ... 63 ... 64 ... 65 ... 66 ... 67 ... 68 ... 69 ... 70 ... 71 ... 72 ... 73 ... 74 ... 75 ... 76 ... 77 ... 78 ... 79 ... 80 ... 81 ... 82 ... 83 ... 84 ... 85 ... 86 ... 87 ... 88 ... 89 ... 90 ... 91 ... 92 ... 93 ... 94 ... 95 ... 96 ... 97 ... 98 ... 99 ... 100 ...

**ՄՊԱՍԱԻՐԱՅ ՍՈՐԱ Ի՝ ՏԱՐԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ՅԱՆՈՒՆ ԻՄ ՄԻՆ-
ՉԻ ԳԱԼՈՒՄՏՆՑ Զ(ՐԻՍՏՈՍ)Ի.**

¹ բագմասագ յ. ² գանձանასկն յ; գանձასկն G. ³ կադոնոցին յ; կատնոցին G. ⁴ հտու – յ, G. ⁵ տինასկն յ, G. ⁶ սկիչ արծաքի յ; արծաքիք G. ⁷ սպասատուրացս որ սմնն յ; որ սի B, տորս որ G. ⁸ ցալուստն յ, G.

თარგმანი:
662 (1213) წელს, ღვთის წყალობით, მე ტიგრანმა, ქრისტეს მსახურმა, ჩემი ალალი მონაგებით ავაგე დიდებული კათოლიკე ეკლესიის საფეხურები, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში შერყვნილი იყო, და მთავარ ტაძარს შევწირე ჩემი სახსრებით შეძენილი [სავაჭრო] დახლი, რომელიც კატნოცშია, ორი თვენი, წმ. გრიგოლის ერთი [ხატი] და მთავარი საკურთხევლისათვის ორი ბარძიმი. ტაძრის მსახურებს დავუწესე, ჩემს სახელზე, ყოველწლიურად წირვა ქრისტეს მეორედ მოსვლამდე.

IV. მაცხოვრის ეკლესია

[6]

1342 წ.

ვასილ გრიგოლის ძის წარწერა

მხატვრულად გაფორმებული საშუალო ერკათაგირი, რვა სტრიქონი. შესრულებულია მაცხოვრის ეკლესიის ფასადზე, სამხრეთ-დასა-

სურ. 9. მაცხოვრის ეკლესია. ფასადის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი. ვასილ გრიგოლის ძის წარწერა

ვლეთ ნაწილში, სამხრეთი შესასვლელის მარცხნივ, კამარის ზემოთ. განკვეთილობის ნიშნად იშვიათად გამოყენებულია ორი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – განივი, წაისრული ხაზი (სურ. 9 და 10).

გამოც.: 1) Саурқиһсан 1864: 124 (ტრანსლიტერაცია) (S); 2) Ալիւան 1881: 86 (ტრანსლიტერაცია) (A); 3) Գևորգեանց 1903: 40-41 (ტრანსლიტერაცია) (G); 4) Basmadjian 1925-1926: 156-157 (დედნის ტექსტი, ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 5) Օրբելի 1966: 44 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O).

† ⋈ Ի ԹՎ: ՉՂԱ: ՇՆՈՐՀԻԽԵՒՂՈՐՄՈՒԹԲԱՐ ԵՐԱՐԵՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԱՅՅԵՍԱԹԱՂԱԿՎԱՐՀԱՄՈՐԴԻԻԱՆ ԷԻՈՐԴՈՒՆՍԵԾԻՆԵԽԶԱԻՐԻ: ՉԱՔԱՐԻԱԿԵՐԸՍԺ ԻՆՆՈՐՈԳԵՑԻ ԶԿՈՒՄԲԵԹՄՓՐԿՉԻՍՎՄԵՐԿԱԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵ ԻՄՈՒՅԻՇԱՄԻՍԵՉԵՒՆ ԱՆՆԵՑՆԵՐՈՑ ⋈ ԱՐԵՍԱՍԻՍՈՐԴԻԳՐ ԻԳՈՐՈՒՄՔԵՑԱՂԱՍՐՈՆՆԻ ՆԱՄԱՆԱՆ ԱԹԱԿՎԱՐՀԱՄԱՆԷԿԵԼԿԱ ՄԱՐԵՑԻՆԵԾՉԱՆԻԽԵԽԱՇԽԱՍՈՒԹԲԶՐԱՄԱԵԼՍԻՆ ՁԵԻՄԱՄԱՄՈՐԲ ՄՓՐԿՉԻՍԸՆ ՁԱՄԱՍՈՒՅԻՆԵ ՉՉՎԱՐԴԱՎԱԻՍԿԻՆԱԿԵՆ: Բ: ՂԱԸԹ

სურ. 10. ვასილ გრიგოლის ძის წარწერა.
გრაფიკული მონახაზი.
წიგნიდან - Օրբելի 1966

ԹՎ : ՉՂԱ : ՇՆՈՐՀԻԽԵՒՂՈՐՄՈՒԹԲ ԱՐ
ԵՐԱՐԵՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԱՅՅԵՍԱԹԱՂԱԿՎԱՐՀԱՄՈՐԴԻԻԱՆ
ԷԻՈՐԴՈՒՆՍԵԾԻՆԵԽԶԱԻՐԻՆ ՉԱՔԱՐԻԱԿ ԿԵՐԸՍՅ
ԻՆՆՈՐՈԳԵՑԻ ԶԿՈՒՄԲԵԹՄՓՐԿՉԻՍՎՄԵՐԿԱԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵ
ԻՄՈՒՅԻՇԱՄԻՍԵՉԵՒՆ ԱՆՆԵՑՆԵՐՈՑ ԱՐԵՍԱՍԻՍՈՐԴԻԳՐ
ԻԳՈՐՈՒՄՔԵՑԱՂԱՍՐՈՆՆԻ ՆԱՄԱՆԱՆ ԱԹԱԿՎԱՐՀԱՄԱ
ԵՒԷԿԵԼԿԱ
ՏԱՐԵՑԻՄՍԵԾՉԱՆԻԽԵԽԱՇԽԱՍՈՒԹԲԶՐԱՄԱԵԼՍԻՆ ՁԵԻՄԱՄՈՐԲ
ՈՐԲ
ՄՓՐԿՉԻՍԸՆ ՁԱՄԱՍՈՒՅԻՆ ՍԵՉՉՎԱՐԴԱՎԱԻՍԿԻՐԱԿԵՆ: Բ:
ՂԱՍԱՐԱԳ:

ქარაგმების გახსნით:
ԹՎ(ԻՆ) ՉՂԱ. ՇՆՈՐՀԻԽ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹ(ԵԱՄ)Բ ԲԱՐ|ԵՐԱՐ ԵՒ
ՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԱՅՅ. ԵՍ ԱԹԱՂԱԿ ՎԱՐՀԱՄ, ՈՐԴԻ ԻԻԱՆ|ԷԻ,
ՈՐԴՈՒՆ ՍԵԾԻՆ ԵՒ ԶՁԱԻՐԻՆ [Ի ՉԱՔ] ՉԱՔԱՐԻԱԿ ԿԵՐԸՍՅ|ԻՆ
ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԶԿՈՒՄԲԵԹ Ս(ՈՒՐ)Բ ՓՐԿՉԻՍ Վ(Ա)Ս(Ն) ԵՐԿԱՐ
ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵ(ԱՆ) | ԻՄՈ ԵՒ ՅԻՇԱՍ(ԱԿ) Ի ՍԵՉ ԵՒ ՆԱՆԵՆ(Ա)
Ց ՍԵՐՈՑ: ԱՐԴ ԵՍ [Վ]ԱՄԻԼՄ, ՈՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐՈ ԱՈ(Ա)ՔԵՑԱ

ՊԱՏՐՈՒՆ ԶՐԱՄԱՆԱԻՆ ԱԹԱԲԱԿ ՎԱՐՉԱՄԱ ՆԻ ԷԿԵԼ ԿԱՏԱ-
ՐՆՅԻ ՄԵՇ ՉԱՆԻԻ ՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹ(ԵԱՄ)Բ ՉԶՐԱՄԱՆԼՍ ԻՆՉ
ՆԻ ՍՊԱՍԱԽՈՐՔ | Ս(ՈՒՐ)Բ ՓՐԿՉԻՍ ԸՆՇՍԱ ՄԱՏՈՒՅԻՆ ՄՆՉ
ՉՎԱՐԴԱՎԱՌԻՄՔ ԿԻ(Ր)ԱԿԷՆ Բ ՊԱՏԱՐԱԳ.

¹ վասիլյու S, A. ² գվարդյալյան S, A, B².

თარგმანი:

791 (1342) წელს მოწყალე უფლის წყალობით, მე, ათაბაგმა ვაჰრამმა, ივანეს ძემ, (შვილი) შვილმა ძლიერი და დიადი ზაქარიასი, განვაახლე წმინდა მაცხოვრის გუმბათი ჩემი დღეგრძელობისა და ჩვენი წინაპრების სახსოვრად. ახლა, მე ვასილ, გრიგორის ძე, წარგზავნილი ვიყავი (ჩემი) ბატონის, ათაბეგ ვაჰრამის ბრძანებით, და ჩამოსულმა დიდი ძალისხმევითა და მუშაობით შევასრულე ის რაც დამავალეს. წმინდა მაცხოვრის მსახურებმა ჩვენთვის ჩაატარეს ორი წირვა, ფერიცვალების კვირას.

V. „ვიმაფორის“ ეკლესია

[7]
1250-იანი წწ.
ქორგის წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, თოთხმეტი სტრიქონი. მდებარეობდა ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში, მდინარე წალკოცაძორის ხეობის მარცხენა ფერდობზე მდებარე გამოქვაბულ ეკლესიაში. წარწერა ჯერ კიდევ XX საუკუნის პირველ მეოთხედში ძლიერ დაზიანებული იყო; არ ჩანდა ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები. დღეს ეკლესიის კედლები ძლიერ გამოქარულია და წარწერის კვალი არსად ჩანს. ლაპიდარული ტექსტის არქეოგრაფიული მახასიათებლები უცნობია.

გამოც.: 1) Basmadjian 1922-1923: 340-341 (დედნის ტექსტი; ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 2) Оппелх 1966: 68 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O).

ԿԱՄԱԿ[-]ԱՅ
ՊԱՐՈՒՈՒ
ԹՆԱԹԱՊ
ԱԿԱՄԻՐՍՊԱՍ
ԱԼԱՐՇԱՅԻՆՇԱՅԻ
ՆՍՔՈՐԳԻԿՆՆԱՅԿԻՅ
ԻՄՍԹԷԼՍԿԱՏԱԿ[-]
ՅԱՔՄԵՐՉԱԼԱԼԱՐԳ
ՆԱՆ[-]ՉԷԿԷՂՆՅ[-]ԻԲ
ՆԱՄ
[...]ԻԻԻԼԻՆ[...]ՓԷ

სადავ...|...|
ხუროთმოძღვრება
[...]: ... : ... : ...

ქარაგმების გახსნით:

დასადავ... | ... | ... | ... | ... | ... | ...
დასადავ... | ... | ... | ... | ... | ... | ...
დასადავ... | ... | ... | ... | ... | ... | ...

¹ ლორსი B². ² ანასა (?), სადავ...
[...]
[...]
[...]

თარგმანი:

ლეთის წყალობით ათაბაგ ამირსპასალარ შაჰინშაჰის ბატონობისას,
მე ქორგამ, მისმა მეუღლე სთეესიმ შევასრულეთ ჩვენი ალალი
შემოსავლით ეკლესიის [...] ახალქალაქის [...] წელს. სარგისი [...]

VI. ქალწულთა ციხის ეკლესია

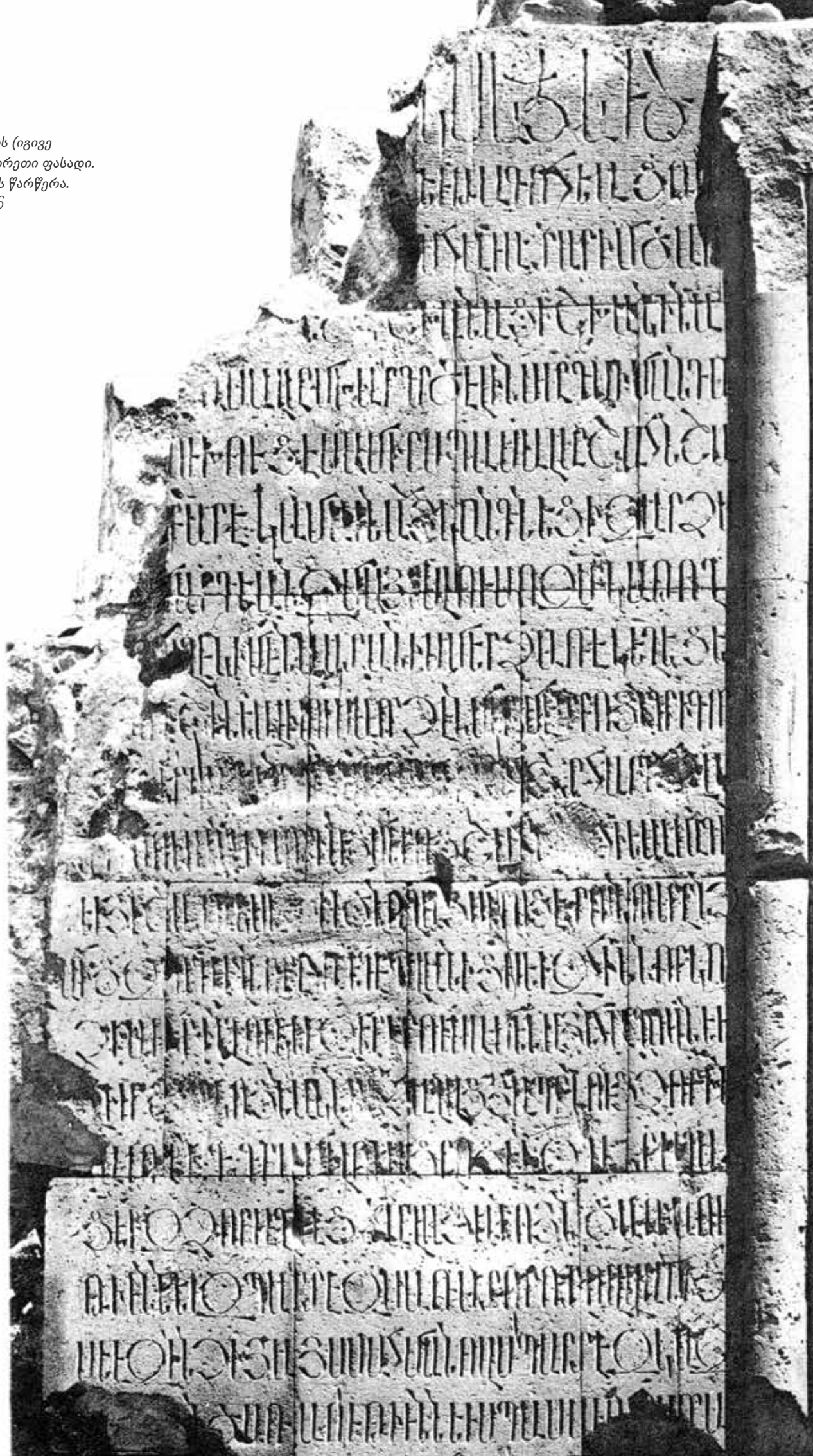
[8]
XIII ს. დასაწყისი
ზაქარია მხარგრძელის წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, ოცდაერთი სტრიქონი. შესრულებული იყო ქალწულთა ციხის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე. ეკლესიის სამხრეთი ფასადი დაინგრა XX საუკუნის შუახანებში. მისი საპერანგე ქვები წარწერის ტექსტის ცალკეული ფრაგმენტებით ჩამორღვეული კედლისგან დარჩენილი ქვების გროვაშია მოქცეული. განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის. ქარაგმის ნიშანი – განივი და სწორი, აგრეთვე ქვემოთ შეტეხილი ხაზები (სურ. 11).

გამოც.: 1) Basmadjian 1922-1923: 61-64 (დედნის ტექსტი; ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 2) Оппеих 1966: 58 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (D); 3) დარჩიანთა 2010: 152 (ტრანსლიტერაცია; ტექსტის ნაწილების ქართული თარგმანი) (D).

[...]დასადავ...
[...]ხუროთმოძღვრება
[...]სადავ...
[...]ხ...
[...]დასადავ...
[...]ნიშნები...
[...]დასადავ...
[...]დასადავ...
[...]დასადავ...
[...]

სურ. 11. ქალწულთა ციხის (იგივე
ზაქარიას) ეკლესია. სამხრეთი ფასადი.
ამირსპასალარ ზაქარიას წარწერა.
წიგნიდან - ოქსიქი 1966

AN UNUSIL CONUS ELUS OQUHET ACIL
 LEMH PULCHA ZUEE LUS LUS FUL HELLIL
 PUNILLETU OHU OPUETUER LUM DE
 ALPNUH SUT ELHON SU FEHEE SU
 LAH DEN ML SEFFET SNUASHI MEDUL SU T
 HEM LUEEM SISKUL SEL CANUK DEH DULNHEA
 DE HAS LU SEFFEL S CANES YUCCO HUL HES LUE
 TPEU SUTU LUM DE SU LUE LUE LUE
 LUE LUE DE SU LUE LUE LUE LUE LUE
 DE SU LUE LUE LUE LUE LUE LUE LUE
 DE SU LUE LUE LUE LUE LUE LUE LUE
 DE SU LUE LUE LUE LUE LUE LUE LUE
 DE SU LUE LUE LUE LUE LUE LUE LUE
 DE SU LUE LUE LUE LUE LUE LUE LUE

ხრს ჰა/სნის ონოღას ხი ჟერჰიჰიჰ. [ორუ]ეს არღას/აგრეს-
ულ ხ ხი ლიჰი ჰასუსნის სხიღხი ოსიფიჰს | ორღიჰს ა(ს-
სნიჰი)ჰ ჰხრესიჰ. ხჰი იჰ ჰასიჰიჰი ხი ჰიჰ ა/რესანს-
ღასასეს/ჰნიჰსა]სე [ხი ჰასეს. ოსსა ი/ი იჰ ხიჰ ოსიღ ა/რ-
ჰასი ხ.] [...] სესსე ხი ჰასეს/ე ოსსა აო [ხ ს]ღსღესაიორ ყ[ხ-
სას]ს, ხსყ ყას/არჰიღჰი ორი[ჰ]ს ოსსაჰსასა[ლ]ჩს [...] ყსას/სიჰ
ჰ(რესსი)ე ა(სნიჰი)ჰ აი. [ა]სეს[ა]ჰს [...] ა(სეს)ს.

თარგმანი:

ღმრთივ კურთხეული და კეთილმსახური დედოფალთა დედოფ-
ლის თამარის დროს, მე მისმა ერთგულმა მსახურმა, დიდი იშხანთა
იშხნის ამირსპასალარ მხარგრძელ სარგისის ძემ, მანდატურთუხუ-
ცეს ამირსპასალარმა შაჰანშაჰმა ზაქარიამ ღვთის ნებით აღვმართე
ურღვევი ძეგლი წმ. ნათელი კათოლიკე [ტაძარი] მონასტერის მახ-
ლობლად, რომელიც ჩვენმა წმინდა გრიგოლ განმანათლებელმა
ააგო, კეთილმსახური ჩემი ღვიძლი [ძმისა] ივანესა და ჩვენი ძეებისა
შაჰინშაჰის და ავაგის დღეგრძელობისათვის, ჩვენი და ჩვენი მშობ-
ლების სახსოვრად. მივეცი შესაწირავი ჩემი სოფელი, რომელიც
მონასტრის მოპირდაპირედ არის და ძველი, რომელიც დანგრეულ
ფუნდუკად იწოდება, მთელი მისი ვენახებითა და ბაღებით, აპარან-
ქის ხევის და აბოენის ოთხი დრამი, წყლის წისქვილით [...] მონას-
ტერთან მდებარე ბაღი და რაც ამ ბაღის საზღვართან არის მსახურე-
ბისათვის, სანაცვლოდ ტაძრის მსახურები მთავარ საკურთხეველში
ყოველდღე აღავლენენ წირვას ჩემს სახელზე განუწყვეტლივ წლის
დასაწყისიდან დასასრულამდე. და ამას ასრულებენ ჩემი მშობლე-
ბის ადადების სახელზე, როგორც დაწერილია. და იყოს მტკიცე ვიდ-
რე ზეციდან შობამდე ძისა ღმრთისა. და თუ ვინმე წინაღუდგება, ჩემს
ქმნილს რამეს მოაკლებს, აღებას მოინდომებს, ვინც უნდა იყოს [...] განაგდოს იგი ღმერთმა საუკუნო ცხოვრებისაგან. ხოლო აღმასრუ-
ლებელნი ამ შეუვალი ნაწერისა [...] ცხოვრება ქრისტე ღმრთისა გან-
ყოველი [...] ამენ.

VII. ნაქალაქარის სხვადასხვა ნაგებობები

[9]

1208 წ.

გაილაძორის კარიბჭის გოდოლი. ზაქარია მხარგრძელის წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, შვიდი სტრიქონი. შესრულებულია ქალაქის
გალავნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე მდებარე გაილა-
ძორის კარიბჭის ნახევარწრიული გოდოლის ზედა ნაწილში, შუა
მონაკვეთზე. ტექსტი შესრულებულია მუქი ზეთისხილისფერი ფე-
რის ქვის ერთ ფილაზე, რომელსაც სამი მხრიდან რელიეფურ
პროფილიანი ჩარჩო შემოუყვება. განკვეთილობის ნიშნები არ ახ-
ლავს; ქარაგმის ნიშანი – განივი ხაზი. წარწერას თავში უზის ჯვრის
გამოსახულება (სურ. 12, 13 და 14).

სურ. 12. გაილაძორის კარიბჭის გოდოლი
ზაქარია მხარგრძელის წარწერით.
საერთო ხედი

სურ. 13. გაილაძორის კარიბჭის გოდოლი.
ზაქარია მხარგრძელის წარწერა

✠ ԻՌԾԷԹԻՇՆՈՐԻԻՆ ՔԻՏՏԱՆԴՅՈՐԻՈՒՄ ՈՒՅԷՏԱՄԻՐՄԱՍԼԱՐ ՇԱՀՆՇԱՀՁԱՔԱՐԻԱՇ ԻՆՏԻՉԱՐՁԱՍԵԻՉ ԱՐԻՄՍՎԱՍՅԻՇԱՄ ԱԿԻՄԵՉԵԾՆՈՂԱՅՄԵՐՈՅ

სურ. 14. ზაქარია მხარგრძელის წარწერა.
გრაფიკული მონახაზი.
წიგნიდან - Օրբելի 1966

გამოც.: 1) Brosset 1861: 16 (ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B); 2) Саарқиһуһан 1864: 112 (ტრანსლიტერაცია) (S); 3) Ալիշան 1881: 43 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (A); 4) Эмин 1881: 10 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (E); 5) Գևորգեանց 1903: 30 (ტრანსლიტერაცია) (G); 6) Կոստանեանց 1913: 49 (ტრანსლიტერაცია) (K); 7) Basmadjian 1922-1923: 71 (დედნის ტექსტი, ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 8) Օրբելի 1966: 6 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O); 9) დარჩიაშვილი 2010: 148 (ტრანსლიტერაცია; ქართული თარგმანი) (D).

ԻՌԾԷԹԻՇՆՈՐԻԻՆ
ՔԻՏՏԱՆԴՅՈՐԻՈՒՄ
ՈՒՅԷՏԱՄԻՐՄԱՍԼԱՐ
ՇԱՀՆՇԱՀՁԱՔԱՐԻԱՇ
ԻՆՏԻՉԱՐՁԱՍԵԻՉ
ԱՐԻՄՍՎԱՍՅԻՇԱՄ
ԱԿԻՄԵՉԵԾՆՈՂԱՅՄԵՐՈՅ

ქარაგმების გახსნით:

Ի ՌԾԷ ԹԻ(ԻՆ)¹ ՇՆՈՐԻԻՆ | Զ(ԻԻՍՈՍ)Ի. ԵՄ ՄԱՆԴԱՏՈՐ-
ԹԱՆԻՈՒՑԷՄ ԱՄԻՐՄԱՍԼԱՐ² | ՇԱՀՆՇԱՀ ՁԱՔԱՐԻԱ ՇԻՆՏԻՉ
ՁԱՐՁԱՆՍ³ ԵՒ ՉՊԱՐԻՄՍ ՎԱՍՍ ՅԻՇԱՍԻԱԿԻ ՄԵՉ⁴ ԵՒ ԾՆՈՂԱՅ
ՄԵՐՈՅ.

¹ Թ⁴ Ա B; Թու A; Թուին ո՛՛՛՛ G; Թուականիս B². ² Ամիր սպասապար G. ³ գարձանս G. ⁴ յիշատակ իմ B.

თარგმანი:

657 (1208) წელს წყალობითა ქრისტესითა, მე მანდატურთუხუცეს-
ამირსპასალარმა შაშინშაჰმა ზაქარიამ ავაგე ეს სტელა და ზღუდე
ჩვენი და ჩვენი მშობლების სახსოვრად.

[10] 1208 წ. ჯუნდკანის წარწერა

საშუალო ერკათაგირი, ექვსი სტრიქონი. სავარაუდოდ, შესრულებული იყო ქალაქის გალავნის ჩრდილოეთ მონაკვეთზე; ზუსტი ადგილმდებარეობა უცნობია. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის. წარწერა 1869 წელს ანისიდან წაიღო ჰ. აბიხმა. ამჟამად ინახება სანკტ-პეტერბურგში, სახელმწიფო ერმიტაჟში (სურ. 15).

გამოც.: 1) Brosset 1850: 93 (ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B¹); 2) Օրբելի 1966: 7 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O); 3) დარჩიაშვილი 2010: 146 (ტრანსლიტერაცია; ქართული თარგმანი) (D).

სურ. 15. ჯუნდკანის წარწერა.
წიგნიდან – Орепхи 1966

ԻԹՎՈՄԵՆՆՈՐԻԻ
ՂՈՐՄՈՒԹԲՆԱՅՇԻՆԵՅ
ԱԲԴՈՒՆՍԵԲԲԶՆԵՐՍ
ՅԱՆՈՒՆՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽ
ՈՒՑԷՍՇԱՆՇԱՂԱԶԱԲ
ԱՐԷԻՁԵՆՆՈՒՆԴԿԱՆՍԵՂԵԻ

ქარაგმების გახსნით:

Ի ԹՎ(ԻՆ) ՈՄԵ. ՇՆՈՐԻԻ ՈՂՂՈՐՄՈՒԹ(ԵԱՄ)ԲՆ Ա(ՄՏՈՒՄ)Յ. ՇԻ-
ՆԵՅ|ԱԲ ԴՈՒՆՍ ԵԻ ԲԲԶՆԵՐՍ | ՅԱՆՈՒՆ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽ|ՈՒ-
ՑԷՍ ՇԱՆՇԱՂԱԶԱԲ|ԱՐԷԻ. (Ի) ՁԵՆՆ ՈՒՆԴԿԱՆՍ ԵՂԵԻ.²

1 դომინ სსი B¹. 2 დომინქსან ძსդყս B¹.

თარგმანი:

657 (1208) წელს, ღვთის წყალობითა და მადლით, აიგო ეს კარი და ბურჯები მანდატურთუხუცეს შაჰინშაჰ ბაქარიას სახელზე, ჯუნდკანის ხელით.

[11]

1222 წ.

ელბაირიკის წარწერა

საშუალო ერკათავირით, ექვსი სტრიქონი. წარწერას მიკვლიეს 1893 წელს, არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს; ნაქალაქარის რომელი-

მე ნაგებობისადმი წარწერიანი ქვის კუთვნილება უცნობია, რადგან იგი პოვნის დროსთვის თავდაპირველი ადგილმდებარეობიდან მოცილებული იყო. ტექსტში განკვეთილობის და ქარაგმის ნიშნები გამოყენებული არ არის (სურ. 16 და 17).

გამოც.: 1) Mapp 1893: 72 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი, ფოტო) (Mr); 2) Basmadjian 1922-1923: 324-325 (დედნის ტექსტი; ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 3) Оппейх 1966: 7 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O).

სურ. 16. ელბაირიკის წარწერა. წიგნიდან – Оппейх 1966

ԻՈՏԱԹԸՆՈՐԿԻՆԿԻԽԵՐՈ
ԻՌԵՍԱԾԱՍԵՐԱԹԱԲԱԿԻԲԱՆԵԻ
ԵՇԱՀՆՇԱՀԻԵԲԱԳԻՆԵՍԵՂ
ԲԱՅՐԻԿԾԱՌԱՅՄՆԻՍՈՅԻ
ԳՐԱՆՈՐԻՆՈՂՈՐՍՈՒԹԲՆՇԻ
ՆՇՅԻ ԶԱՐՁԱՆՍՅԻՇԱՄԱԿ
'ԵՇՆՈՂԱՅԵ ԶԱԲԱԿ.....

ԻՈՏԱԹԸՆՈՐԿԻՆ-ՔԻԻՏԵՐՈ
ԻԹԵԱԾԱՍԵՐԱԹԱԲԱԿԻԲԱՆԵԻ
ԵՇԱՀՆՇԱՀԻԵԲԱԳԻՆԵՍԵՂ
ԲԱՅՐԻԿԾԱՌԱՅՄՆԻՍՈՅԻ
ԳՐԱՆՈՐԻՆՈՂՈՐՍՈՒԹԲՆՇԻ
ՆՇՅԻ ԶԱՐՁԱՆՍՅԻՇԱՄԱԿ
ԵՇՆՈՂԱՅԵ ԶԱԲԱԿ

ქარაგმების გახსნით:

Ի ՈՏԱ ԹԻ(ԻՆ), ՇՆՈՐԿԻՆ Ք(ԲԻՍՈՍ)Ի Ի ՏԵՐՈՒԹԵ(ԱՆ)Ս
Ա(ՍՏՈՒԱ)ԾԱՍԵՐ ԱԹԱԲԱԿ ԻԲԱՆԵԻ | ԵՇ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՇ ԱԲԱ-
ԳԻՆ. ԵՍ ԵՂԲԱՅՐԻԿԿՍ ԾԱՌԱՅ Տ(ԵԱՌ)Ն ԻՍՈՅ ՏԻԳՐԱՆԱ, ՆՈ-
ՐԻՆ ՈՂՈՐՍՈՒԹ(ԵԱՍ)ԲՆ ՇԻՆՇՅԻ ԶԱՐՁԱՆՍ, ՅԻՇԱՍԱԿ Ս[ԵՁ]
ԵՇ ԾՆՈՂԱՅ ԵՇ ԶԱԲԱԿ[ԱՅ ՍԵՐՈՅ].²

სურ. 17. ელბაირიკის წარწერა. გრაფიკული მონახაზი. წიგნიდან – Оппейх 1966

¹ hñá Mr, B². ² մերցոց – Mr, B².

თარგმანი:

671 (1222) წელს, ნებითა ქრისტესითა, ღვთისმოყვარე ათაბაგ ივანეს და შაშინშაჰისა და ავაგის ბატონობისას, მე ელბაირიკმა, ჩემი ბატონის, ტიგრანის მსახურმა, მისი ნებით ავაგე ეს სტელა ჩემი, ჩემი მშობლებისა და შვილების სახსოვრად.

[12]

1212 წ.

ზაქარიას კოშკი. ზაქარია მხარგრძელის წარწერა

წარწერა მდებარეობდა ე.წ. ზაქარიას კოშკზე, სავარაუდოდ ქალაქის გალავნის ჩრდილოეთ ნაწილში. კოშკი ამჟამად დანგრეულია; დაიკარგა წარწერიანი ქვაც – ლაპიდარული ტექსტი ცნობილია ნერსეს სარგისიანის პუბლიკაციით. წარწერის არქეოგრაფიული მახასიათებლები უცნობია.

გამოც.: 1) Саурцхисან 1864: 111-112 (ტრანსლიტერაცია) (S); 2) Ալիუან 1881: 41 (ტრანსლიტერაცია) (A); 3) Эмин 1881: 9 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (E); 4) Գևորգեանց 1903: 30 (ტრანსლიტერაცია) (G); 5) Կոստանյანց 1913: 54 (ტრანსლიტერაცია) (K); 6) Basmadjian 1922-1923: 73 (ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 7) Оппенх 1966: 8 (ტრანსლიტერაცია) (O).

ქარაგმების გახსნით:

Ի ՈԿԱ՛ ԶԱԻՐՈՒԹԵԱՄԲՆ ՔՐԻՍՏՈՒԻ. ԵՍ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱՆ/ՈՒՑԷՄ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐՅ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԶԱԲԱՐԻԱ ՇԻՆՇՅԻ ԶԱՐԶԱՆՍ ՎԱՍՆ ԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ ԵՒ ՈՐԴԻՅ ԻՄՈՅ.

¹ Թոխն იկა G. ² Մանդաստոբյա խուցէս G. ³ Ամիր սպասապար G.

თარგმანი:

661 (1212) წელს ძალითა ქრისტესითა, მე მანდატურთუხუცეს-ამირს-პასალარმა შაჰნშაჰმა ზაქარიამ ავაგე ეს სტელა ჩემი და ჩემი შვილების დღეგრძელობისათვის.

VIII. ქალაქის კარიბჭე

[13]

XIV ს.

ქალაქის მთავარი შესასვლელის წარწერა

მხატვრულად გაფორმებული საშუალო ერკათაგირი, ხუთი სტრიქონი. შესრულებულია ნაქალაქარის მთავარი კარიბჭის თავზე. განკვეთილობის ნიშნად გამოყენებულია ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – ზემოთ შეტეხილი განივი ხაზი. წარწერა დაზიანებულია, აკლია შუა ნაწილი (სურ. 18 და 19).

გამოც.: 1) ჟაქსონის 1858: 14-15 (ტრანსლიტერაცია) (J); 2) Brosset 1860: 144-145 (ტრანსლიტერაცია) (B); 3) შარაქისის 1864: 110 (ტრანსლიტერაცია) (S); 4) აქისის 1881: 40 (ტრანსლიტერაცია) (A); 5) Эмин 1881: 7 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (E); 6) ჟიორჯისის 1903: 36 (ტრანსლიტერაცია) (G); 7) Basmadjian 1922-1923: 57-60 (ოდედნის ტექსტი, ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (B²); 8) ორბელი 1966: 1 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო) (O).

სურ. 18. ქალაქის კარიბჭე. წარწერა მთავარი შესასვლელის თავზე. გრაფიკული მონახაზი. შიგნიდან – ორბელი 1966

ԳԹՈՒԹՆՄԱՐԴԱՍԻԻՆԵԻԱՆՄԱՀԲԱՆԻՆԱ [...] ԻՐՓԱԹՇԱ[-]ԻՆ
ԵԻԱՄԻՍԱՍԻՇԵԱՆԱՍԻՇԵԱՆԻՆԱՇԵԱՐԶԱՇԵՆ ԵԻԹ
ՏԻԻՏԵՐՈՒԹԵՔԱՂԱՔ

ԳԹՈՒԹՆՄԱՐԴԱՍԻԻՆԵԻԱՆՄԱՀԲԱՆԻՆԱ ԻՐՓԱԹՇԱՎԻՆ
ԵԻԱՄԻՍԱՍԻՇԵԱՆԱՍԻՇԵԱՆԻՆԱՇԵԱՐԶԱՇԵՆ ԵԻԹ
ԻՍԱԾ ԱՍԵՂԱՐՈՆԱՅԻՐԻԳՈՐԱՆԵԻՅՈՎԱՆՆԻՍԻԵԶԵԴԻՍԿՈՍՈՒԹԵՄ
ՈՆԱՅԻՐԻՆԵՅՈՎՆՈՋԱՎԱՍՏԵՐՈՐՈՐԿԵԼԻՆԵՅԻՆԵՉԱՄԵՆԱՅԿԱՐԿ..
..... ԴՆԱԳԻՆԻՖԱԿԻԱՆՄԱԵԻՄՈՒՍԱԿԻՌԻՌԱՐԶՈՒՅԻՆԵԻ..... ՆԵՅԱՌԱՔԻՆՍԱԿՄ

ԻՍԱԾ ԱՍԷՐՊԱՏՐՈՆԱՑՆԳՐԻԳՈՐԱՂԻՆԵՒՅՈՎԱՆՆԻՍԻԵՒ
ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԵՏՐ ԲԱՐԻԾԱԳԵՑԻՍԻՐՏՍՊԱՐ
ՈՆԱՑՆԳՐԻ: ԵՒՅՈՎ: ՈՐԶ ԱՂԱՔՍՄԵՐՆՈՐՈԳԵԼՇԻՆԵՑԻՆԵՒԶ
ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՐԿ [...] ՈՒՆԶԱԽՍՐԹԱՍԱՐՆԵ
[...] ԴՈՆԱԳԻՐՆԻԲԱԺԻԴԱՂՄԱԵԻՄՈՒՍԼԱԶԻՈՒԹԻԱՐՁՈՒՑԻ
ՆԵՒ [...] ՆԵՒ ՅԱՌԱԶԻՆ ՍԱՀՄ

სურ. 19. ქალაქის მთავარი კარიბჭე.
წარწერა

ქარაგმების გახსნით:

ԳԹՈՒԹ(ԵԱՄ)ԲՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԵՒ ԱՆՄԱՀ ԲԱՆԻՆ Ա(ՍՏՈՒԾՈ)/Յ.
ԵՒ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ՝ ԱՐՔԱՅԻՑ ԱՐՔԱՅԻՆ
Ա(ՍՏՈՒԱ)ԾԱԴԻՐ ՓԱԹՇԱ[Հ]ԻՆ | ԵՒ Ա(ՍՏՈՒԱ)ԾԻՄԱՍՏՑ ԻՇԽԱ-
ՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ³, ԵՒ Ի Թ[ԱԳԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՑ
ԱՇԽԱՐՀԻՍ, ՈՐ ԵՂԵԴ⁴ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԱՆԻ ԽԱՍԻՆԶՈՒԻ]. ԵՒ
Ի ՏԵՐՈՒԹԵ(ԱՆ) ՔԱՂԱՔԻՄ⁵ Ա(ՍՏՈՒԱ)ԾԱՍԷՐ ՊԱՏՐՈՆԱՑՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԻՆ ԵՒ ՅՈՎԱՆՆԻՍԻ⁶ ԵՒ ՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԵ(ԱՆ)
Տ(Է)Ր [ՅՈՀԱՆՆԻՍԻ⁷ ՈՂՈՐՄԱԾՆ Ա(ՍՏՈՒԱ)Ծ ՀԱՅԵՑԱԻ⁸ Ի ԴԺՈՒ-
ԱՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՂԱՔԻՍ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ] ԲԱՐԻ ԾԱԳԵՑՑ Ի ՍԻՐՏՍ⁹
ՊԱՐ/ՈՆԱՑՆ ԳՐ(ԻԳՈՐ)Ի ԵՒ ՅՈՎ(ԱՆՆԻՍԻ)¹¹, ՈՐ Զ[Ք]ԱՂԱՔՍ
ՄԵՐ ՆՈՐՈԳԵ[Ա]Լ ՇԻՆԵՑԻՆ ԵՒ ԶԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՐԿ[ԱՊԱ-
ՀԱՆԶՈՒԹԻՒՆ¹² ԵԲԱՐՁԻՆ¹³ ԶԸՄՐՈՒՐ¹⁴ ԵՒ ԶԹԱՂԱՐ¹⁵ ԶԵԾԵԼ,
ԶՂԱՓՉ]ՈՒՆ,¹⁶ ԶԱԽՍՐԹԱՍԱՐՆ¹⁷ Ե[ԼԻ Զ]ԴՈՆԱԳԻՐՆ Ի ԲԱԺ Ի
ԴԱՂՄՍ ԵՒ Ի ՍՈՒՍԼԱԶԻՈՒԹ¹⁸ ԴԱՐՁՈՒՑԻՆ. ԵՒ¹⁹ [ԶԱԹՈՒՆ

*ჯარყს-ორ-ვესნი-ჯარყს-გრა-თ-ღყა-ღა-ს²⁰ ვე-ფი-ს-კ-ი-ო-ნ-ს-
ქ-არ-ღ-ი-ს, ხ-ე- ჰ-მ-ი-ა-ღ-ი-ს- ს-ს-ა-ს-ქ-ან-ს- ო-რ-ღ-ი-ს-ს-ე-ს²¹*

¹ კნნოანოქსან J; ერკარ კნნოანოქსან B; ქერკარ კნნოანოქსან G. ² ზოგ ხნასთ J. ³ აუქარაუენ B. ⁴ ხიქ J, B. ⁵ უაღაქი – J. ⁶ ჰიანნქ J; ჰიქანნქ B. ⁷ ჰიანნქი J; ჰიქანნქი B. ⁸ ჰანგქ J. ⁹ ოაგნეგქ J. ¹⁰ სირთ B; სირთ B². ¹¹ ზიქიქი ხი ჰიქანნქი – J. ¹² ჰარქ არაქაქი, ოიოქ J; ჰარქაქაქანქი B. ¹³ უარქი J, A, G, B². ¹⁴ უარქი J; უარ... B, S, A, E, G, B². ¹⁵ უარქი J; უარქი B, G. ¹⁶ უარქი J, უარქი E. ¹⁷ უარქი უარქი J. ¹⁸ უარქი ხი ოიანქი B; ოიანქი S, A, E, B². ¹⁹ ხი ... [უარქი – J. ²⁰ ო-რ-ღ-ი-ს- B. ²¹ უარქი B, A, B². ²² უარქი... B, S, A, E; უარქი უარქი B².

თარგმანი:

კაცთმოყვარე და უკვდავი უფლის სიტყვის ნებით, მეფეთა მეფის დღეგრძელობისა, ღვთის მიერ კურთხეული ფადიშაჰის და ბრძენი, იშხანთა იშხანის ზემდგომისა და ამ ქვეყანაზე ქართველთა ბატონობის ჟამს, [როდესაც] დედაქალაქი ანისი გახდა ხასინჯუ, [როდესაც] ქალაქს მართავდნენ ღვთისმოყვარე ბატონები გრიგორ ალა და ჰოვანესი, და მეუფე ჰოვანესის ეპისკოპოსობის ჟამს, გულმოწყალები უფალმა გადმოხედა ქალაქის მდგომარეობას და ბატონების გრიგორისა და ჰოვანესის გულბში კეთილი აზრი აღძრა: მათ განაახლეს და აღაშენეს ჩვენი ქალაქი და გაათავისუფლეს ყველა გადასახადისაგან, კომლობრივი მოსაკრებელი შეწყვიტეს. მათ გაათავისუფლეს ეპისკოპოსი და საეპისკოპოსო ტახტი ბოროტი ხალხის მიერ დაწესებული ხარკისაგან და უწინდელი საზღვრები დაუწესეს.

ბ. შირაკავანი

[14]

1228 წ.

ათაბაგ ივანე მხარგრძელის და მისი მეუღლის, ხოშაქის წარწერა

წარწერის ზუსტი ადგილმდებარეობა და არქეოგრაფიული მახასიათებლები უცნობია. ქვეყნდება არსებული გამოცემების მიხედვით.

გამოც.: 1) სარაქსან 1864: 170 (ტრანსლიტერაცია) (S); 2) აქიქან 1881: 10 (ტრანსლიტერაცია) (A); 3) შმიხ 1881: 51 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) 4) სოთანანგ 1913: 71 (ტრანსლიტერაცია) (K); 5) დარჩიანოვი 2010: 162 (ტრანსლიტერაცია; ტექსტის ნაწილების ქართული თარგმანი) (D).

ქარაგმების გახსნით:

ჩ. შ. იქ- უნოქიან ასათოქი ხი არაქაქი ხიანქ ხი ქოქაქი უარქი ხი ჰიქიქი უარქიქი უარქი ქერკარ კნნოანოქსან ჰარაქაქიან მნოქი მანოქათოქი უარქიქიქი უარქიქი ხი ასქი სქასაქი სოაქი უარქი უარქი უარქი უარქი

*დასაყობიქი ხი გჳრასაჲნი բաժն յորդեցէ յորդիք ազատ ի բաժն արդ եթէ որ
յետ մեր ի մեծամեծաց կամ ի Փոքունց գգիրս Հրամանաց մերոց խաՓանե
Ջանա յաստուածային Փառացն եւ յժը Հայրապետացն նգովնայ եղիցի ի
մաճ եւ ի կեանք իսկ Հաստատողքն վարնս բարեսց ընգայցին ի քրիստոսէ
աստուծոյ մերո սմէն այս բանիս պատճառ գաւզէն եղև զխաստին որդին
ձեռնասորն. Խոցաղեղ գրիչ.*

¹ աթաբէկ A. ² მანդათორթა ჯուცუა A, K.

თარგმანი:

677 (1228) წელს ღვთის წყალობით მე, ათაბაგმა ივანემ და ხოშაკ-
მა, ქართველთა და სომეხთა დედოფალმა ჩვენ ღვიძლ შვილთა
მანდატურთუხუცეს შაჰინშაჰისა და ამირსპასალარ ავაგის დღეგრ-
ძელობისათვის გადასახადისაგან საშვილიშვილოდ გავათავისუფ-
ლეთ შირაკში მდებარე სოფლები – აპურიში და ჳრსაჰი. ამგვარად
თუ ვინმე ჩვენს შემდეგ დიდებულთაგან ან მდაბალთაგან შეეცდება
ჩვენი გადაწყვეტილების შეცვლას, დაე შეუწყდეს ღვთის წყალობა
და წყეულიმც იყოს 318 მამამთავრის მიერ სიცოცხლეშიც და სიკვდი-
ლის შემდეგაც; მტკიცედ დამცველნი კი კურთხეულიმც იყვნენ ჩვენი
უფალის ქრისტეს მიერ. ამენ. ამის [საქმის] წამომწყები მიზეზი იყო
გავგენი, ცხატის ძე. დამწერი ხოცადელი.

[15]

1231 წ.

ათაბაგ ივანე მხარგრძელის და მისი მეუღლის, ხოშაკის წარწერა

წარწერის ზუსტი ადგილმდებარეობა და არქეოგრაფიული მონაცე-
მები უცნობია. ქვეყნდება არსებული გამოცემების მიხედვით.

გამოც.: 1) Մարգիսեան 1864: 170-171 (ტრანსლიტერაცია) (S); 2) ՅМин 1881:
51-52 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) 3) Կոստանեսանց 1913: 74
(ტრანსლიტერაცია) (K); 4) დარჩიაშვილი 2010: 145 (ტრანსლიტერაცია;
ტექსტის ნაწილების ქართული თარგმანი) (D).

ქარაგმების გახსნით:

*ի բი ՈՁ կամանն աստուծոյ եւ աթաբակ իսանէ եւ խոշակս վերաիշխող
տանս վրաց եւ Հաոց եւ նովին բագոճի վասն խնդրելոյ ի քրիստոսէ աստուծոյ
մերո գբագում կենդանութին Հարագատաց մերոց մանդատոր Թախուցես¹
ჯაճնჯაჲხი եւ სამիր սყასაყար² ათագ...ք գխარან ჯაղჯაგ վերი ჳირას...էին
გელაგეჲს ეւ გჳარკ բերդին... გასენგაჲ յորդիք ի ჯა... არդ եթէ ի მარդկանէ
որ խասպანեսցէ ի բարձրելոյն աստուծոյ նգովնայ եղիցի եւ վարնս ჳარիս
յოդայ եւ գկანնի ընգայցին իსկ Հաստատողք յასտուածային գայრացն
արձնայ եղիցին սმէն. Մկրտիչ գրիչ.*

¹ მანდათორթა ჯუცუა K. ² Ամիրսაკասար K.

თარგმანი:

680 (1231) წელს ღვთის ნებით, მე ათაბაგმა ივანემ და ხოშაკმა ქართველთა და სომეხთა სახლის მფლობელმა და მათმა დედოფალმა ვითხოვეთ რა ქრისტე ღმრთისაგან ჩვენი ღვიძლი შვილების მანდატურთუხუცეს შაჰინშაჰისა და ამირსპასალარ ავაგისათვის დღეგრძელობა [...] ზემო შირაკის წისქვილის ხარაჯა [...] სოფლელები და ხარკი ციხისა [...] გავათავისუფლედ საშვილიშვილოდ [...] ამგვარად თუ ვინმე ადამიანთაგან შეწყვეტს ამას წყეულიმც იყოს მაღალი ღვთისაგან და დაატყდეს იუდასა და კაენის წყევლა. დამცველნი კი კურთხეულიმც იყვნენ ღვთის ანგელოზთაგან. ამინ. დამწერი მკრტიჩი.

გ. ჰორომოსის მონასტერი

I. მთავარი ეკლესია

[16]

1206 წ.

ამირსპასალარ ზაქარია მხარგრძელის წარწერა

საშუალო ერკათავირი, რვა სტრიქონი. შესრულებულია მონასტრის მთავარი ეკლესიის გაგითის ჩრდილოეთ ფასადზე. განკვეთილობის ნიშნები გამოყენებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – განივი, სწორი ხაზი (სურ. 20 და 21).

სურ. 20. ჰორომოსის მონასტერი. მთავარი ეკლესია. ჩრდილოეთი ფასადი. ამირსპასალარ ზაქარია მხარგრძელის წარწერა

გამოც.: 1) Саургахуаи 1864: 149 (ტრანსლიტერაცია) (S); 2) Эмин 1881: 31-32 (ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი); 3) Ақիუан 1881: 22

Ի ՈՇԵ ԹԻՒՍ ՍԵՍՉԱՔԱՐԻ ԱՅՇԱՆՇԱՆՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ ՉԱՐԱՊԵՏ
ՀԱՅՈՑԵՎՐԱՅՔԱԿԵՑԻ ՉԶԱՂԱՅՆ ՈՐՅԱԿԱՆՍ ՀԱԿԱՌԱԿՂԻՍՇԻՆ ԱԾԵՐ
ԵՎ ԵՐՍԻՆ ՀԱՍՏԱՍԵՑԻ ՉԶՈՒՐՄԻ ՎԱՆՔ ՍՆՈՒՍՈՒՄԻ ՎԱՍՆ ԱՐԵՇԱՍՈՒ
ԹԵՆՁԵԵՐԲԱՐԻ ՄՈՅԻ ԱՆԵ ԵՅԻՇՆԱՐԱԿԾՆԱՂԱՅՄԵՐՈՅ
ԱՐԴԵԹԵՈՒՔ ՀԱԿԱՌԱԿԿԱՅՔՐԻՍ ԵՅԻՇՆԱՔՇՆԱԿԵԼՁԱՆԱՅԻԱՆ ԱՅ Ս
ԵԿԱՄԴԱՐՁԵԱԸՇԻՆ ԸԶՁԱՂԱՅՆ ՉԱԻՁԻՆ ՉԿԱՅՆՆԻՆ ՉՅՈՒԴԱՅԻՉԻ Ա
ՉԱՀԱՆԱՅՆ ՉԱՆԵՇՈՍ ԱՈՅԵ ԵՄԲՐԵՅԵՄԱՍՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻ ԻՔԻ ԱՅ
ՀՐԱՄԱՆԱԿԱՍԱՐՔՆ ԱԻՐՀՆԵՍՑԻՆ Ի ՍԲԵՐԻ ՈՐԴՈՒԹԵՆԷՆ :

(ტრანსლიტერაცია) (A); 4) Գևորգևանց 1903: 90 (ტრანსლიტერაცია)
(G); 5) Կոստանյանց 1913: 47 (ტრანსლიტერაცია)(K); 6) Karapetyan-
Mahe 2015: 432 (ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი, ფოტო)
(K-M); 7) დარჩიაშვილი 2010: 145 (ტრანსლიტერაცია; ტექსტის ნაწი-
ლების ქართული თარგმანი) (D).

სურ. 21. ამირსპასალარ ზაქარია
მხარგრძელის წარწერა. გრაფიკული
მონახაზი. წიგნიდან – Vardanyan 2015

Ի ՈՇԵ ԹԻՒՍ ՍԵՍՉԱՔԱՐԻ ԱՅՇԱՆՇԱՆՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ ՉԱՐԱՊԵՏ
ՀԱՅՈՑԵՎՐԱՅՔԱԿԵՑԻ ՉԶԱՂԱՅՆ ՈՐՅԱԿԱՆՍ ՀԱԿԱՌԱԿՂԻՍՇԻՆ
ԻՆ ԱՇԵՐ
ԵՎ ԵՐՍԻՆ ՀԱՍՏԱՍԵՑԻ ՉԶՈՒՐՄԻ ՎԱՆՔ ՍՆՈՒՍՈՒՄԻ ՎԱՍՆ ԱՐ
ԵՇԱՍՈՒ
ԹԵՆՁԵԵՐԲԱՐԻ ՄՈՅԻ ԱՆԵ ԵՅԻՇՆԱՐԱԿԾՆԱՂԱՅՄԵՐՈՅ
ԱՐԴԵԹԵՈՒՔ ՀԱԿԱՌԱԿԿԱՅՔՐԻՍ ԵՅԻՇՆԱՔՇՆԱԿԵԼՁԱՆԱԻ ՎԱՆԱՅՄ
ԵԿԱՄԴԱՐՁԵԱԸՇԻՆ ԸԶՁԱՂԱՅՆ ՉԱԻՁԻՆ ՉԿԱՅՆՆԻՆ ՉՅՈՒԴԱ
ՅԻՆ ՉԻԱ
ՉԱՀԱՆԱՅՆ ՉԱՆԵՇՈՍ ԱՈՅԵ ԵՄԲՐԵՅԵՄԱՍՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻ
ԻՔԻ ԱՅ
ՀՐԱՄԱՆԱԿԱՍԱՐՔՆ ԱԻՐՀՆԵՍՑԻՆ Ի ՍԲԵՐԻ ՈՐԴՈՒԹԵՆԷՆ :

ქარაგმების გახსნით:
Ի ՈՇԵ ԹԻՒՍ, ԵՒ ՉԱՔԱՐԻ ԱՅ ՇԱՀԱՆՇԱՆ ՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ
ՉԱՐԱՊԵՏ / ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐԱՅ ՔԱԿԵՑԻ ՉԶԱՂԱՅՆ, ՈՐ ՅԱԿԱՆՍ
ՀԱԿԱՌԱԿ ԶՐԻՍ ՇԻՆ ԱՇ ԵՐ / ԵՒ ՎԵՐՍՏԻՆ ՀԱՍՏԱՍԵՑԻ ՉԶՈՒՐՄ
Ի ՎԱՆՔՍ ՂՈՒՈՍՈՒՄԻ ՎԱՍՆ ԱՐԵՇԱՍՈՒԹԵ(ԱՆ) ԻՆՁ ԵՒ
ԵՂԲԱՐԻ ԻՄՈՅ ԻՄԱՆԵԻ ԵՒ ՅԻՇԱՍԱԿ ԾՆԱՂԱՅՄ ՄԵՐՈՅ, |
ԱՐԴ ԵԹԵ ՈՔ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱՅ ԶՐԻՍ ԵՒ ՅԱՓՇՏԱԿԵԼ ՉԱՆԱ
Ի ՎԱՆԱՅՄ | ԵՒ ԿԱՄ ԴԱՐՁԵԱԼ ՇԻՆԷ ՉԶԱՂԱՅՆ ՉԱԻՁԻՆ
ԶԿԱՅՆՆԻՆ, ՉՅՈՒԴԱՅԻՆ ՉԻԱ/ՉԱՀԱՆԱՅՆ ՉԱՆԵՇՈՍ ԱՈՅԵ
ԵՒ ՄԻ ԳՏՑԷ ՄԱՍՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԻ(ԻՆ) Ի Ք(Ր)Ի(ՍՏՈՍԷ)
Ա(ՍՏՈՒԾՈ)Յ | ՀՐԱՄԱՆԱԿԱՍԱՐՔՆ ԱԻՐՀՆԵՍՑԻՆ Ի Ս(ՈՒՐ)Բ
ԵՐԻ ՈՐԴՈՒԹԵՆԷՆ :

თარგმანი:

655 (1206) წელს მე ზაქარია შაჰინშაჰმა, სარგისის ძემ, სომეხთა და ქართველთა ზორაპეტმა, დავშალე წისქვილი, რომელიც მდინარის დინების საპირისპირო მიმართულებით იდგა და კვლავ მივაწოდე წყალი ჰორომოც ვანქს ჩემი და ჩემი ძმის ივანეს დღეგრძელობისათვის და ჩვენი მშობლების სახსოვრად. ამგვარად თუ ვინმე წინ აღუდგება ამ წყალს და მოინდომებს მონასტრისათვის წართმევას და კვლავ წისქვილის აგებას, დაე მიიღოს კაენის, იუდასა და ქრისტეს ჯვარცმელთა წყევლა და დაკარგოს ღვთის წყალობა. ამ ბრძანების აღმსრულებელნი კი კურთხეულ იყვნენ წმინდა სამებისაგან.

შენიშვნები

- 1 სილოგავა 2001, 19.
- 2 Mapp 1910: 1433-1434.
- 3 იხ. Mahe 1999: 434; იმავე ნაშრომის გვ. 438-ზე გამოქვეყნებულ ნახაზზე აღნიშნულია წარწერის კუთვნილი ის ქვები, რომლებიც ნაქალაქარის მიმდებარე სოფლის სახლებში იქნა მიკვლეული).
- 4 სილოგავა 1997: 161; სილოგავა 2001, 45-46.
- 5 Mapp 1934: ტაბ. XLII, სურ. 181. ეს ფოტო გადაბეჭდილია პ. მურადიანის წიგნში, სადაც მოტანილია ორიოდე სიტყვა წარწერიდან, აგრეთვე ტექსტის მცირე ფრაგმენტი ნიკო მარისეული გადმონაწერიდან, რომელიც, სხვა მასალებთან ერთად სანკტ-პეტერბურგში, არქეოლოგიის ინსტიტუტშია დაცული (იხ. **შირაყან** 1977: 48, ტაბ. II-1).
- 6 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ე. თაყაიშვილის პირადი არქივი, საქმე №532.
- 7 სილოგავა 1980: 146-151; Silogava 1980: 377, 380, ფოტო გვ. 378-ზე, ნახაზი გვ. 379-ზე.
- 8 სილოგავა, 2001: 45-46.
- 9 Мурадян 1981: 175.
- 10 **ოქსი** 1966: 24, N75; მრენის, ერევნის, ოშაკანისა და არტემის წარწერებისთვის ბიბლიოგრაფია იხ. ქვემოთ.
- 11 საჰმადინის სახლის გენეალოგიური ტაბულა მოჰყავს მ. ბროსეს (Brosset 1849: 112).
- 12 **ოქსი** 1966: 24; Mapp 1893: 82-83; შდრ. Mapp 1934: 42.
- 13 Mapp 1893: 83-85; Орбели 1974: 41-42.
- 14 **ღაქაყაყან** 1938: 170-172; შდრ. **ღაქაყაყან** 1975: 137.
- 15 **სიქიანი** 1881: 139-140.
- 16 **ღაქაყაყან** 1938: 171.
- 17 **შირაყან** 1977: 49; შდრ. Юзбашян 1971: 84-87.
- 18 ეს ფრაგმენტები, ნიკო მარის არქივში დაცული მასალების მიხედვით, 1977 წელს გამოაქვეყნა პ. მურადიანმა (**შირაყან** 1977: 50-54. ამ მასალას მოკლედ განიხილავს ვ. სილოგავაც (იხ. სილოგავა 2001: 23-24).
- 19 სილოგავა 2001: 23-24.
- 20 მითითება „სხვა წარწერა“, როგორც ჩანს, უნდა გულისხმობდეს იმ გარემოებსა, რომ ფრაგმენტი არ ეკუთვნის კათოლიკოს პატრიარქ ეტიფანეს და/ან საჰმადინის წარწერებს.
- 21 **შირაყან** 1977: 53.
- 22 სილოგავა 2001: 23.
- 23 **შირაყან** 1977: 51.
- 24 Бартольд 1911; გადაბეჭდილია – Бартольд 1966: 331-367.
- 25 Крачковская, Крачковский 1935: 671-696.
- 26 შდრ. ტრაპაიძე, ჯალალანია, სხირტლაძე 2016: 345, შენ. 29, საველე დღიურის შესაბამისი ფურცლის ფოტო გვ. 330-ზე
- 27 ვახუშტი ბაგრატიონი 1885: 146 (ავტორი უთითებს საკუთარ ხელნაწერს: „ჩემი დღიური, N4, გვ. 188“)
- 28 კუდავა 2016: 123, 125.

I. წმ. გრიგოლის ეკლესია

1. ბერძნული ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, აღმოსავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული ღმრთისმშობელი ორანტას შარავანდთან, მის ორივე მხარეს, შავი ფერის საღებავით. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. ქარაგმის ნიშნად იხმარება დიაგონალურად დახრილი ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით. წარწერის მარცხენა ორი გრაფემა სრულადაა წარხოცილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

[M̄P] Θ̄Υ

[M(ήτη)ρ] Θ(εο)ς - დედა ღმრთისა

წარწერა 1

2. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. მოციქულ პეტრეს შარავანდის გასწვრივ, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 2

ქ̄ა : ᄀᄂᄃᄄ

წ(მიდა)ჲ || პ(ე)ტრე

წარწერა 2-3

3. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. მოციქულისა და მახარებლის იოანეს შარავანდთან, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

წარწერა 3

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წა : წნი მ[ც]ქ[ა]ღ[უ]წ :

† მ[ც]ქ[ა]ღ[უ]წ

წ(მიდა)ღ ი(ლა)ნი || მ[ა]ხ(ა)რ(ე)ბ(ე)ლი

4. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, სამხრეთ მონაკვეთზე

გამოსახული წმ. მოციქულისა და მახარებლის ლუკას შარავანდთან, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

წარწერა 4-5

წა:ზნ საქმე

წარწერა 4

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წა:ზნ საქმე:

1 საქმეზნ

წ(მიდა)ღ ლ(უ)კა || მახ(ა)რ(ე)ბ(ე)ლი

5. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. მოციქულ ანდრიას მხრის გასწვრივ, ზეაწეულ ხელებს შორის, მათ ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშ-

ნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია ორწერტილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 5

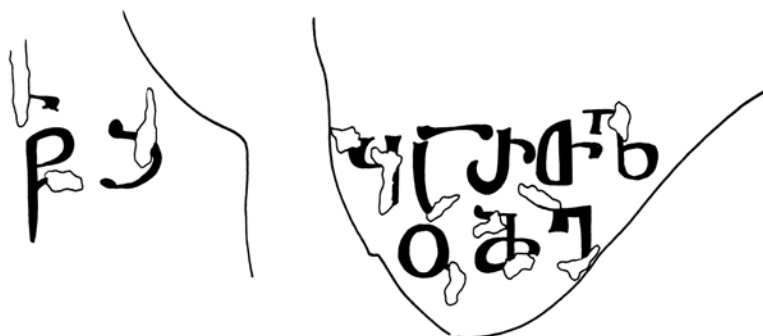
წ ა წ არწერა :

წ(მიდა)ე || ანდრია

6. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. მოციქულ ბართლომეს მხრის გასწვრივ, ზეაწეული ხელის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 6

წ ა წ არწერა
 აქ

წ(მიდა)ე || ბართლომე

7. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა ნაწილში, დასავლეთ მონაკვეთზე

წარწერა 7-8

გამოსახული წმ. მოციქულ ფილიპეს შარავანდთან, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია ორწერტილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 7

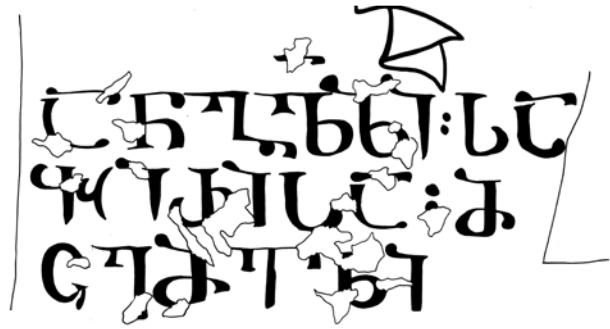
წა ფი სუ :

წ(მიდა)ა || ფილიპე

8. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული ანგელოზის მარცხენა მხარეს, მისი ფრთის ქვეშ, წელის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 8

CXLXN:SC
YIYI:K
GIBI

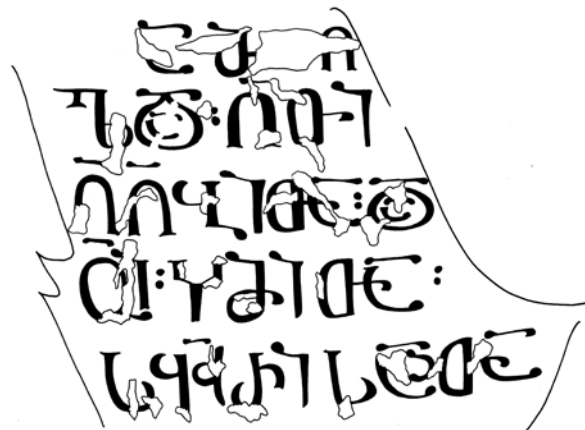
* SCYIYI:K G

ანგ(ე)ლ(ო)ზი საქვირისა მცემელი

9. ასომთავრული, ხუთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის სა-
ღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ
მონაკვეთზე გამოსახული მესაყვირე ანგელოზის ფიგურის მარჯვენა
მხარეს, წელის გასწვრივ, მისი ფრთის ქვეშ. განკვეთილობის ნიშანი
– ორწერტილი; ქარაგმის ნიშნად ორგან (მესამე სტრიქონში) იხმა-
რება მოკლე, თარაბული ხაზი ზემოთკენ მიმართული, გამსხვილე-
ბული კიდევით, ერთგან (მესამე სტრიქონში) – ასევე მოკლე, თა-
რაბული ხაზი ქვემოთკენ მიმართული კიდევით, ერთგან (მეოთხე
სტრიქონში) კი მოკლე თარაბულივე ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ
მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტში ორგან –
მეორე და მესამე სტრიქონებში, **ⴁ** და **ⴂ** გრაფემები შეწიალებულია.
წარწერის ტექსტი ფსალმუნდანაა (ფსალმ. 46: 6)

გამოც.: Гордеев 1923: 6, 81, შენ. 23 და 24 (დედნის შრიფტი; რუსული
თარგმანი) (G)

წარწერა 9

წარწერა 9

ႁႃ[ႁ]ი
 ႁႃႃ : ႁႃႃ
 ႁႃႃႃႃ : ႃႃ
 ႃႃ ႃႃႃႃ :
 ႃႃႃႃႃႃႃႃႃ

ႃႃႃႃႃႃ ႃ

ამ[ა]ლდა ღ(მერ)თი | ღ(ა)ღ(ადე)ბითა და | ო(ვფალ)ი ჳმითა | ს(ა)ყ-
 ჳრისადთა

10. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის სა-
 ლებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ
 მონაკვეთზე გამოსახულ წმ. მოციქულ თომას შარავანდთან, მის
 ორივე მხარეს. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ დასტურ-
 დება; წარწერის ბოლოს დასმულია ორწერტილი.

დ. გორდევის პუბლიკაციიდან ჩანს, რომ ანისში მისი ყოფნის დროს
 წარწერის მარცხენა ნაწილი, სახელდობრ, დაქარაგმებული **წა** -

წარწერა 10

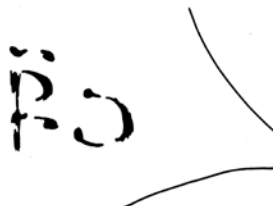
წ(მიდა)ე სიტყვა იმხანად უკვე დაზიანებული იყო. ამჟამად მარცხენა ორი გრაფემა მთლიანადაა წარხოცილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წა **ტყა** :

წ(მიდა)ე || **თომა**

11. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის სალგებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული მოციქულის (სავარაუდოდ წმ. სვიმეონის ან წმ. თადეოზის) შარავანდთან, მის მარცხენა მხარეს. თავად მოციქულის სახელის აღმნიშვნელი წარწერა, რომელიც შარავანდის მარჯვნივ იყო შესრულებული, ამჟამად ერთიანადაა წარხოცილი. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

წარწერა 11

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

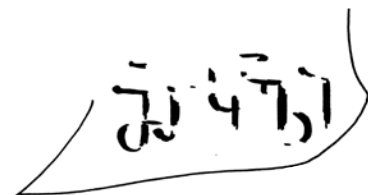
წა

წ(მიდა)ე

12. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის სალგებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილოეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. მოციქულისა და მახარებლის მარკოზის შარავანდთან, მის ორივე მხარეს. ტექსტის მარცხენა ნაწილი განთავსებულია წმინდანის შარავანდსა და გაწვდილ ხელს შორის. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 12

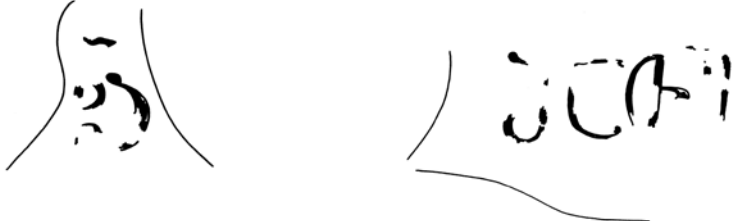

წა **წაქაწა**

წ(მიდა)ე || **მ(ა)რკ(ო)ზი**

13. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილოეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. მოციქულისა და მახარებლის მათეს შარავანდთან, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ტალღური ხაზი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 13

წა ჭცღი

წ(მიდა)ჲ||მათე

14. ასომთავრული ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე, ღმრთისმშობლის ფიგურის ჩამოსწვრივ გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ზაქარიას ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. წარწერას წინ უზის შვეულად განთავსებული სამი წერტილი; დასასრული ორწერტილითაა გაფორმებული.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 25 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 14

:წა¹ ხ²ჩ²ღ²ი²

¹ წა – T; წ[ჭ-ღ-ც]ა Ch

² ხ²ჩ²ღ²ი² – T; ხ[ც]ჩ[ც]ღ[ც]ი² Ch

წარწერა 14-15

წ(მიდა)ღ¹ || ზ(ა)ქ(ა)რია²

¹ წ(მიდა)ღ – T; წ[მიდა]ღ Ch

² ზ[ა]ქ[ა]რია Ch

15. ასომთავრული ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ აარონის ფიგურის მარცხნივ, მისი მხრის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად დასმული სამი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 25 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 15

წა¹:ღ

ქღ

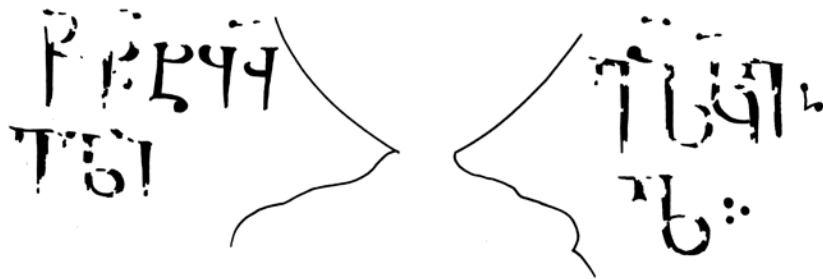
¹ წა T; წ[ა]ღ Ch

წ(მიდა)ღ¹ | აპრონ

¹ წ[მიდა]ღ Ch

16. ასომთავრული ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ებეკიელის ფიგურის შარავანდის გასწვრივ, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია სამი წერტილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 16

წმ. ებეკიელი წმ. ებეკიელი
 წმ. ებეკიელი წმ. ებეკიელი

წ(ინაფს)წ(არმე)ტყუილი || ებ(ე)კ(ი)ელი

17. ასომთავრული, შვიდი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ებეკიელის გრაგნილზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის მეხუთე სტრიქონში **ჲ** და **ი** გრაფემები შეწიალებულია.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წმ. ებეკიელი
 ლ[- -]ს
 [-]ჲ[-]ი
 [-]ც : სჲ
 ჰ-ი : ჰი
 ლცჲ
 ~[-]ჲ[-]ი

წ(ინაფს)წ(არმე)ტ[ყ](უ)ლ(ე)ბაჲ | გ[- -]სი | [-]ჲ[-]ი | [-]ა სმემშით
 დღ(ე)თ(ა)ჲან მოწ[-]ლწ[-]ი

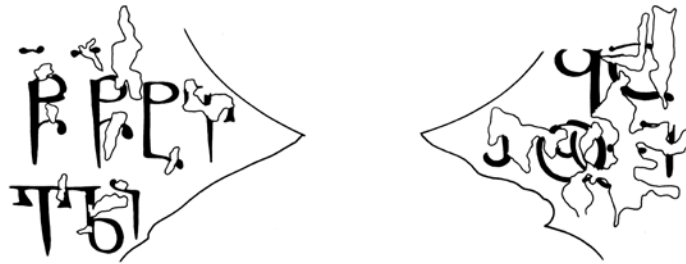

წარწერა 17

18. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ბარუქის ფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ, ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე თარაბული ხაზი გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოში დასმული უნდა ყოფილიყო ორწერტილი (ამჟამად მხოლოდ ერთი წერტილი-ლა ჩანს). მეორე სტრიქონში Q და P გრაფემები შეწიალებულია.

გამოც.: Гордеев 1923: 6 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 18

წ ¹ წ ² ღყ ¹	ღ ² ც
უხ ¹ ი	ქ ² ა ² ყ ² ქ ²

¹ წ¹წ²ღყ¹ G
² ღ²ც²ქ²ა²ყ²ქ² G

წ(ინახს)წ(არმე)ტყუილი || ბარუქი

19. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის

წარწერა 19 და 21

ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ დანიელის ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. ტექსტის დასაწყისს, რომელიც ამჟამად წარბოცილია, წინასწარმეტყველის ბეაწეული ხელი ჰყოფდა. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის მესამე სტრიქონში **Ծ** და **Շ** გრაფემები შეწიალებულია.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 19, 21

ԲՆԲԿՆ ԾՇԻ
Դ: ԴԴՆ

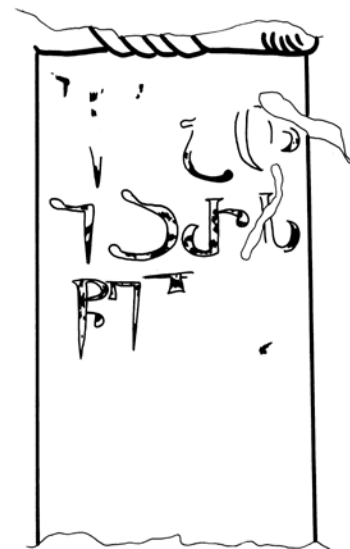
წ(ინაჲ)წ(არმე)ტყ(უე)ლი | დანიელ

20. ასომთავრული, სავარაუდოდ შვიდი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ დანიელის გრაგნილზე. ფერწერული ფენის წარბოცვის გამო ტექსტისგან ამჟამად, ფრაგმენტული სახით, მხოლოდ სამი სტრიქონი შემორჩა. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ დასტურდება.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[-]ՇԳ
ԴԱԿ
ԲԴՆ
[. . .]
[. . .]
[. . .]

[-]ათ | იდრს | წელ | [. . .] | [. . .] | [. . .]

წარწერა 20

21. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ასაფის ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

წმ. წინასწარმეტყველთა – დანიელის და ასაფის გამოსახულებების განმარტებითი წარწერების პირველ სტრიქონთა შორის, სავარაუდოდ, ორი სხვადასხვა წარწერის გასამიჯნავად, დასმულია მცირე ზომის ჯვარი.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი) (G)

† ԲՄԷԿԳ ԸՆԸ[Փ]
 ԴԽԶ:

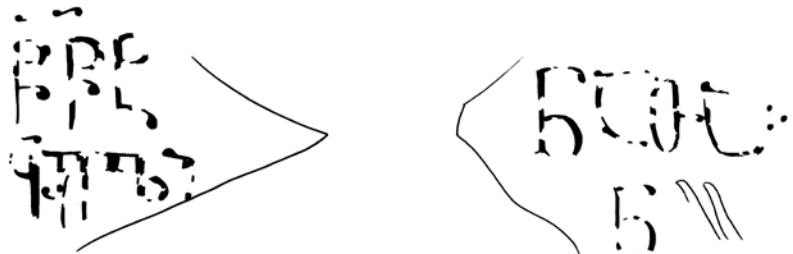
¹ † - G
² ԸՆԸ(?) G

† წ(ინაფ)წ(არმე)ტყუელი || ასაფ

22. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, დასავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ნათანის ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია სამი წერტილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 22

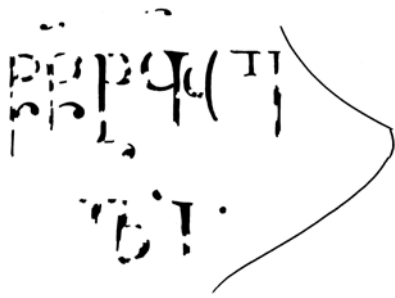

ԲՄԷ ԻՆԹԸ
 ԿԳԴԽԶ Ի .:

წ(ინაფ)წ(არმე)ტყუელი || ნათაწ

23. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, დასავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ეზრას ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ორწერტილი (შემორჩა მხოლოდ ერთი წერტილი); ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 23

წ~ქღყ~
 ზ~
 უ~
 უ~
 უ~

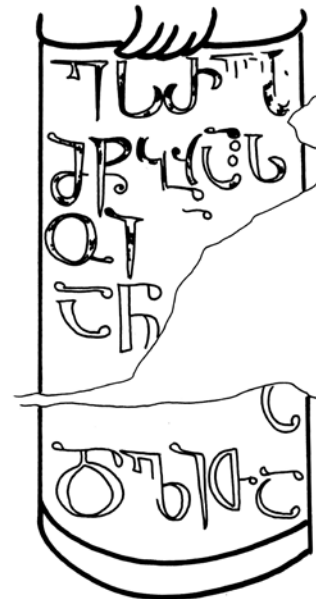
წ(ინაფს)წ(არმე)ტყუელი || ეზრას

24. ასომთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, დასავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ეზრას გრაგნილზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

უს~
 ჟღ~
 ოღ~
 ტღ~
 [- - -]~
 ზ~

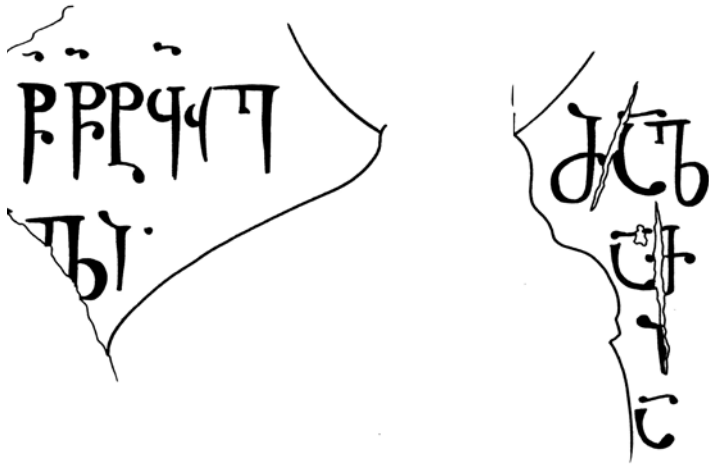
ისრ(ა)ელ | მწუგა ს | ოი[-]~[-] | ან[- - -] | [- - -] [მ]ადლითა

წარწერა 24

25. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებული იყო გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე, სარ-

წარწერა 26

ქქღყჲ	კცხ
ხს	სჲ
	ღ
	ც

წ(ინაფს)წ(არმე)ტყუელი || მალხაძის

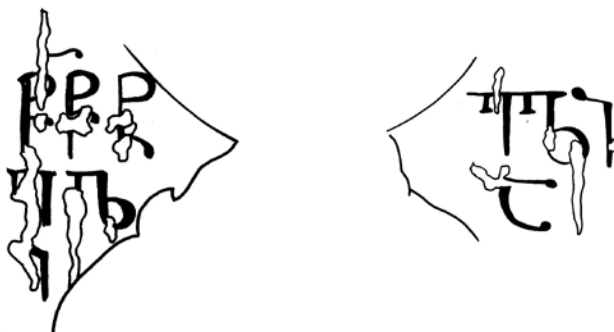

წარწერა 27 და 29

27. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, კედლის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ელიას ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

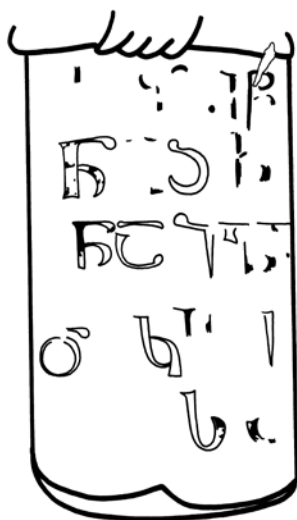
გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 27

წწღ უზღ
 ყზ ლ
 ႁ

წ(ინაფ)წ(არმე)ტყუელი || ელის

წარწერა 28

28. ასომთავრული, ხუთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, კედლის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ელიას გრაგნილზე. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[- - - -]: ႁ
 ჩ[-]ა[-]
 ჩღ ႁზ[-]
 ზ[-]ხ[- -]
 [- - -]სღ

[- - - -]: იწწ[-]ღ[-]წაიღ[-]ღ[-]კ[- -] [- - -]სა

29. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ამბაკუმის ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმული უნდა ყოფილიყო შვეულად განთავსებული სამი წერტილი (შემორჩა მხოლოდ ერთი).

გამოც.: Гирдеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 29

წწეყუნ სჟუნ
 ოჟ :

წ(ინაჟს)წ(არმე)ტყ(უე)ლი || ამბ(ა)ქუმ

30. ასომთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველი ამბაკუმის გრაგნილზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმული უნდა ყოფილიყო ორწერტილი (შემორჩა ერთი წერტილი).

წარწერის ტექსტი XX საუკუნის დასაწყისში, ანისში დ. გორდეევის მუშაობის დროს, შედარებით უკეთ იკითხებოდა.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

ტყწ
 [უ]ქ
 უნ² : ქ
 უსუც
 ა : სწ
 რუნ :

¹ ტყწ - G
² -ქუნ G

თვნ | [ვ(ი)]ხილე ხილვაჟ ს(ა)შ(ი)წელი

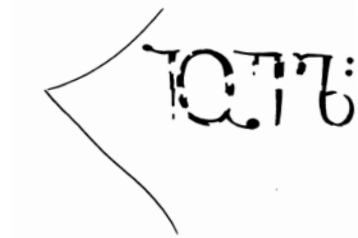
31. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველი იოელის ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი

წარწერა 30

ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია ორწერტილი.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 31

წ~ქ~ღ~შ
ქ

წ(ინაფს)წ(არმე)ტყ(უე)ლხ || იოელ

32. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ

წარწერა 31-32

სოფონიას ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის დასაწყისი ორწერტილითაა გაფორმებული.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 32

წ~წ~წ~
სღჟღ
ჩ
ც

წ(ინაფს)წ(არმეტ)ყ(უფ)ლი სოფონის

33. ასომთავრული, საგარაუდოდ ხუთი სტრიქონი; შესრულებული იყო შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ზედა რეგისტრში, ჩრდილოეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ სოფონიას გრაგნილზე. ტექსტისგან ამჟამად გაირჩევა ერთი გრაფემა მეოთხე სტრიქონში და მეხუთე სტრიქონი სრულად. ქარაგმის ნიშანი აღარ შემორჩა; განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად.

[...]
[...]
[...]
[-]C[-]
C1: Cჩ

[...][...][...][...][...][...][...][...][...][...]

წარწერა 33

34. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ ესაიას ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკ-

წარწერა 34

წარწერა 34-35

ლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

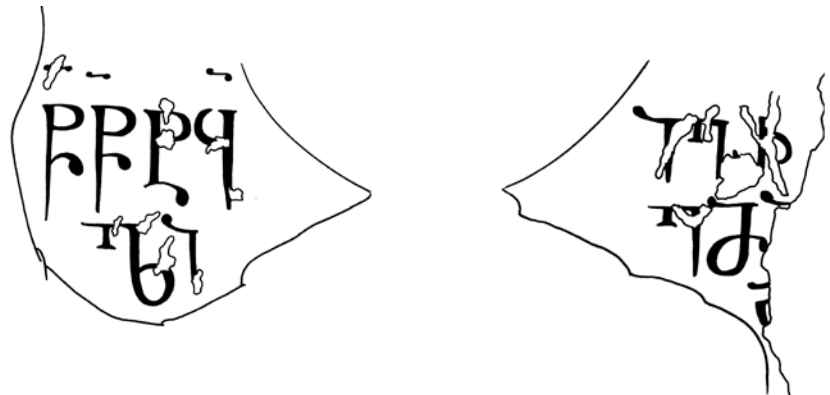
ჩ'ჩე უსტ
ყ'ხე ს

წ(წინაფს)წ(არმე)ტყ(ზე)ლი || ესაიხ

35. ასომთავრული, ხუთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით გუმბათის ყელის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, სარკმელთაშორის არეზე გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ იერემიას ფიგურის ორივე მხარეს, მისი მხრების გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Гордеев 1923: 7 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G)

წარწერა 35

ჭ~ჭ~ღ~
 ზ~
 [C]

1711717 G

წ(ინას)წ(არმე)ტყ(ვე)ლი იერქმი[ა]

36. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფრაში გამოსახული წმ. მახარებელ და მოციქულ იოანეს ნახევარფიგურასთან, მისი შარავანდისა და მხრის მარჯვნივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 26 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 1 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსკრიპცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

ჭ~ა¹
 ო~რ~: კ
 ტ~ტ~
 ღ~ზ~

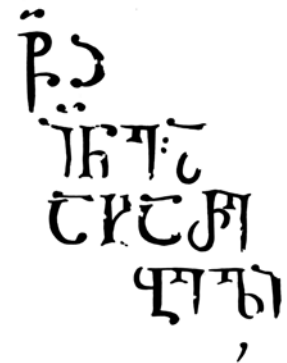
¹ ჭა T; წა KA²; წ[აზც]ა Ch
² ზრ T; ო[ოც]რ Ch

წ(მიდა)ა¹ | ი(ოა)ნე² მახარებელი

¹ წმიდა KA¹, KA²; წ[მიდა] Ch
² იოანე KA¹, KA²; ი[ოანე] Ch

37. ბერძნული მთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფრაში გამოსახული წმ. მახარებელ და მოციქულ იოანეს ნახევარფიგურასთან, მისი შარავანდის და მხრის მარჯვნივ, ჩამოსწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – საშუალო სიგრძის თარაზული ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით, რომლებიც დამატებით თითო მოკლე მორჩითაა გაფორმებული.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 26 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T)

წარწერა 36

წარწერა 36-37

ო Ἄ
Γ ω
ο ΘΕΟ
ΛΟΓΟΣ

წარწერა 37

‘Ο Ἄ(γιος) | Ιω(άννης) | ὁ Θεο|λόγος - წმიდა იოანე ღმრთისმეტყველი

წარწერა 38

ბეჭდების სახითაა შემორჩა. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორ-წერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით. ტექსტის მეორე სტრიქონში **Q** და **9** გრაფემები შეწიალებულია.

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 2 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (**KA¹**); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**KA²**); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Ch**)

წა¹:
ზღყყც²

¹ წ[ჟ1ოც]ა Ch
² ზღყც Ch

წ(მიდა)ა¹ | ლუკა

¹ წმიდა KA¹, KA²; წ[მიდა]ა Ch

წარწერა 38

39. ბერძნული მთავრული, სავარაუდოდ სამი სტრიქონი; შესრულებული იყო შავი ფერის საღებავით სამხრეთ-დასავლეთ აფრაში გამოსახულ წმ. მახარებელ ლუკას ნახევარფიგურასთან, მისი შარავანდის მარცხნივ. წარწერიდან ამჟამად მხოლოდ მეორე სტრიქონის ფრაგმენტილა შემორჩა. განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 26 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (**T**)

[O~A]
ΛΥ
[KAC]¹

¹ Oα ΛΟΥΚΑC T

['O ž(γιος)] | Λ(ο)υ|[αδς] - წმიდა ლუკა

წარწერა 39

40. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერი საღებავით ჩრდილო-დასავლეთ აფრაში გამოსახული წმ. მახარებლისა და მოციქულის მარკოზის ფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ, მარჯვნივ. იკითხება მხოლოდ ტექსტის დასაწყისი. შესა-

ბამისად, უცნობი რჩება, რამდენ სტრიქონად იყო განაწილებული წმ. მახარებლისა და მოციქულის სახელი. არე შარავანდს, წმინდანის ხელში არსებულ დრაპირებულ ქსოვილს და მედალიონის მომჩარჩოვებელ ზოლს შორის უჩვეულო მოხაზულობისაა; ამასთანავე, იგი საკმაოდ ვიწროა ტექსტის განსათავსებლად. გამოსახულების თანმხლები ბერძნული განმარტებითი წარწერა მთლიანადაა წარხოცილი.

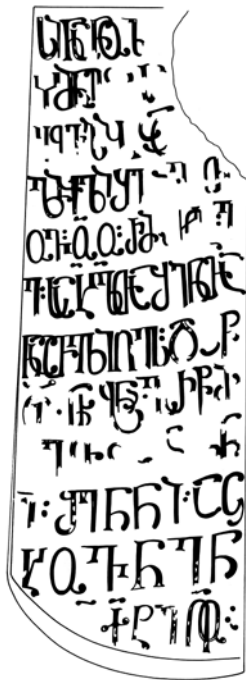
გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 40

წა
[ჰა]
[ხხ]

წ(მიდა)ა | [მ(ა)რკ(ო)ზ]

წარწერა 41

41. ასომთავრული, თორმეტი სტრიქონი; შესრულებულია საკურთხევლის კონქის სამხრეთ ქანობზე გამოსახული წმ. იოანე ნათლისმცემლის გრაგნილზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებით. ტექსტს ბოლოში უზის შვეულად განთავსებული სამი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

სწწწწწ[- - - -]
 ყჰწწ[- -]ს[- -]
 ურუ
 ხუ ყუუ ყუ [-]
 ოუ : ოუ ოუ ოუ [-]ქქ[-] : ო
 უ : სწწწწწ ყუწწწ
 წწწწწწ : ო[-]ქ
 ო[-] სჰჰჰ
 [რრ]რ[- -]რ[- -]რ
 უ : ყუწწ : სწ
 ყუწწწ
 ქქქქქ :

სინანულ[- - -] | გმნა[- -]ს[- - -] | ებტჟლი ყ(ოვე)ლი შე [-]ოვ უ(ფალ)ო რმ[-]ხთ[-] ექ სახ(ე)ლ(ი)თა შენ(ი)თა | ნათელ-იღეს დ[-]წ | დ[-] ჰრწმ[ენ]ეთ[- -]ა[- -]ნე შენნი, აცხოვნენ, | ქ(რის)ტე ლ(მერთ)ო

42-44. შავი ფერის საღებავით შესრულებული ასომთავრული წარწერები ახლავს საკურთხევლის შუა რეგისტრში გამოსახული მოცი-

ქულთა მხარების კომპოზიციას. ტექსტის ცალკეული მონაკვეთები სამ არეზე გაირჩევა:

42. რამდენიმე სტრიქონიანი ტექსტიდან შემორჩენილი ბოლო ორი სტრიქონი შესრულებულია მხარების კომპოზიციის ჩრდილოეთ ნახევარზე, მაცხოვრის შარავანდსა და წმ. მოციქულ პეტრეს თავს შორის. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. ციტატა სახარებიდანაა (მათე, 26:28; მარკოზ, 14:24; ლუკა, 22:20). იგი ჩართულია წმ. იოანე ოქროპირის და წმ. ბასილი დიდის ლიტურგიაში.¹

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[...]
Ⲛⲧ
ⲏⲱⲛⲧ

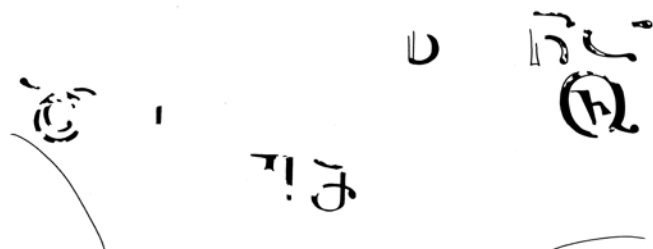

[მიიღეთ და სვთ, ესე არს სისხ]ლი | ჩემი

წარწერა 42

43. სამი სტრიქონი; შესრულებულია მხარების კომპოზიციის სამხრეთ ნახევარზე, მაცხოვრის შარავანდსა და წმ. მოციქულ პავლეს თავს ზემოთ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. შეწი-ალება: ⲫ და Ⲙ მეორე სტრიქონის დასაწყისში, Ⲓ და ⲑ იმავე სტრიქონის ბოლოს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 43

[-----]ს[-]ⲚⲘ
[...]ⲫⲘ[------]Ⲓⲱ
[---]ⲏⲱⲛ[------]

[-----]ს[-]Ⲛⲏ | [...]და[-----]Ⲓⲟⲗ[- - -]ⲑⲙ[- - - - -]

44. სამი სტრიქონი; შესრულებულია მხარების კომპოზიციის სამხრეთ ნახევარზე, მოციქულთა თავებს ზემოთ, მათ გასწვრივ. ტექსტი იწყება მეორე მოციქულის თავთან და მოიცავს საკმაოდ გრძელ მო-

ნაკვეთს რიგის ბოლოს წარმოდგენილი ანგელოზის ლაბარუმამდე. ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს. განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი. ტექსტის მეორე სტრიქონში **Ⴎ** და **Ⴃ** გრაფემები ორგანაა შეწიაღებული. ესაა ციტატა სახარებიდან (მათე, 26:26; მარკოზ, 14:22; ლუკა, 11:24). იგი ჩართულია წმ. იოანე ოქროპირის და წმ. ბასილი დიდის ლიტურგიაში; მათგან პირველში ხმამაღლა წარმოითქმის ციტატის მხოლოდ მეორე ნაწილი, მეორეში კი – ტექსტი სრულად.²

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 44

ႠႫႮႨ. ႮႠႫႫႫ ႣႫႠႫႫႫ
 ႫႣႫႫႫႫ ႫႣ ႫႫႣႣ ႫႫ
 ႫႣႫႫႫ :

უფ(ა)ლ(მა)ნ პური აკურთხა, | განტეხდა და მისცა მოწაფეთა

45. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ბემის სამხრეთ კედელზე, შუა რეგისტრში, ზიარების სცენის გასწვრივ გამოსახული მღვდელმთავრის შარავანდთან, გასწვრივ, მის მარჯვნივ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

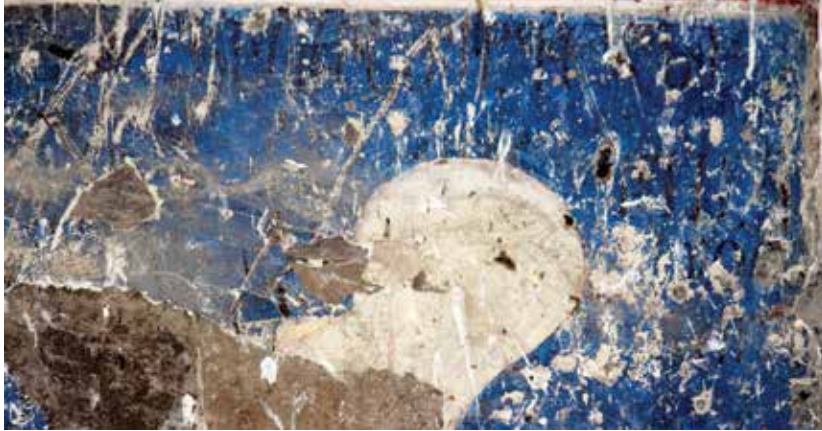

წარწერა 45

[...]
 ႫႣႫ [...]
 ႣႫႫ[-][...]
 [...]

[...]|ნალ [...]|ახე[-][...]|[...]

46. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმლის მარცხნივ გამოსახული წმ. გრიგოლ ღმრთისმეტყველის ფიგურასთან, მის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვ-

წარწერა 46-47

რივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის დასასრული დეკორატიული ნიშნითაა გაფორმებული.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 46

[წ]ა ლღნი: იწმინდეთნი :-

[წ(მიდა)]ღ გ(რი)გ(ო)ლი ღ(მრ)თ(ი)სმეტყველი

47. ბერძნული მთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხეველის ქვედა რეგისტრში, ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმლის მარცხნივ გამოსახული წმ. გრიგოლ ღმრთისმეტყველის ფიგურასთან, მისი თავის მარჯვნივ. წარწერის დასაწყისი, რომელიც თავის მარცხნივ იყო შესრულებული, ამჟამად მთლიანადაა წარხოცილი. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. ტექსტის პირველ სტრიქონში გამოყენებულია ლიგატურა (Γ და Ρ გრაფემები).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[O~A] ΓΡΕΓΟ
ΡΙΟΣ Ο ΘΕ
ΟΛΟΓΟΣ

['O Ḃ(γιος)] || Γρηγό|ριος ὁ Θε|ολόγος – წმიდა გრიგოლ ღმრთისმეტყველი

წარწერა 47

48. ასომთავრული, შვიდი სტრიქონი; შესრულებულია საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთი კედლის შუა მონაკვეთზე გამოსახული წმ. გრიგოლ ღმრთისმეტყველის გრაგნილზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ დიაგონალურად დახრილი ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით. ტექსტი წმ. იოანე ოქროპირის ლიტურგიის კათაკმეველთა ლოცვიდანაა.³

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2011: 89 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 227 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

ⲂⲟⲨ : Ⲏ
 ⲎⲎⲈⲨⲂⲗ²
 ⲎⲎⲈ ⲟⲗⲎⲎ³
 ⲎⲈⲟⲗ
 ⲎⲎⲟⲗ⁴
 Ⲓⲗⲟⲗⲟⲗ
 [...]Ⲏ⁵

- ¹ ⲂⲟⲨ Ch
- ² ⲎⲎⲎⲈⲨⲂⲗ იგინიცა KA²; ⲎⲎⲎⲎⲎⲈⲨ Ch
- ³ ⲎⲎⲈ ⲟⲗⲎⲎ [...]Ⲏ KA², Ch
- ⁴ გადიდებდ[ე]Ⲏ KA²; ⲎⲈⲟⲗⲟⲗⲟⲗⲟⲗⲟⲗ Ch
- ⁵ Გⲗⲟⲗⲟⲗⲟⲗ [...]Ⲏ Გⲗ KA²; Გⲗⲟⲗⲟⲗⲟⲗ Ch

რ(ა)თა¹ ესენიცა² | ჩუ(ე)ნ თ(ანა)გე³ გადიდებდენ⁴ | ყ(ოგ)ლ(ა)დ
 [ბ]ა[ტროს(ა)]Ⲏ⁵

- ¹ რათა Ch
- ² ესენიცა[დ] იგინიცა KA²; იგინითსა Ch
- ³ ჩუ(ე)ნ თ(ანა)გე [...]Ⲏ KA², Ch
- ⁴ გადიდებდენ KA²; გადიდებდ[ე]Ⲏ Ch
- ⁵ ყ(ოგ)ლ(ა)დ [ბ]ა[ტროს(ა)]Ⲏ ქრისტე KA²; Გⲗⲟⲗⲟⲗ Ch

წარწერა 48

49. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთი კედლის შუა მონაკვეთზე გამოსახული წმ. ბასილი დიდის ფიგურასთან, მის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

Ⲓⲗⲟⲗⲟⲗ

წარწერა 49

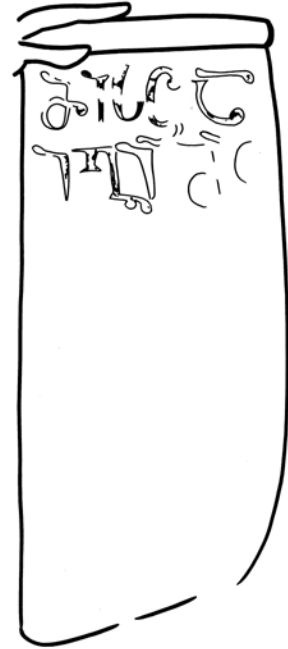
Ⲓⲗⲟⲗⲟⲗ Გⲗⲟⲗⲟⲗⲟⲗ
 Გⲗⲟⲗⲟⲗ || ბ[ა]სილი

50. ასომთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებული იყო შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთი კედლის შუა მონაკვეთზე გამოსახული წმ. ბასილი დიდის გრაგნილზე. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. წარწერისაგან ამჟამად სრულად შემორჩა მხოლოდ პირველი სტრიქონი, ხოლო მეორე – ნაწილობრივ. ტექსტი ბასილი დიდის ლიტურგიის საიდუმლო ლოცვიდანაა (შდრ. Brightman 1896: 328², 385²⁷; ქაჯაია 1992: 310).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

კ-ღ-ც-
ღ-ღ[- - -]
[...]
[...]
[...]
[...]

მისცა | იგი [წმ(ი)დ][ათა მისთა] | [მ(ო)წ(ა)ფ(ე)თა] | [და მ(ო)ც(ი)ქ][უ-
ლთა]

წარწერა 50

51. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. პატრიარქ ფოტიოსის ფიგურასთან, მის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე განივი ხაზი გამსხვილებული ბოლოებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წ-ა : ჟ-ქო[ს]
წ(მიდა)ჟ || ფ(ო)ტო[ს]

წარწერა 51

52. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით აფსიდის ჩრდილოეთ ნახევარზე, ეკლესიის მამათა მარცხენა ნაწილში წარმოდგენილი წმ. ათანასე ალექსანდრიელის ფიგურასთან, მის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 52

წა: : ცაქცა

¹ წა T; წაქცა Ch

² ცაქცა Ch

წ(მიდა) ათანასე¹

¹ ათანასე T, Ch

53. ბერძნული მთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ჩრდილოეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე გამოსახული წმ. ათანასე ალექსანდრიელის ფიგურასთან, მისი თავის მარცხნივ, ჩამოსწვრივ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 26 (დედნის შრიფტი) (T)

[ŌA]¹

AΘ

ANA

[C]HOC

¹ [ŌA] - T

['O ḗ(γιος)] | Αθ|ανδ|[σ]ηος – წმიდა ათანასე

წარწერა 53

54. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, კედლის ჩრდილოეთ კიდეში, ეკლესიის მამათა მარცხენა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. სილიბისტროს, რომის პაპის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს; ტექსტის დასასრული დეკორატიული მოტივითაა გაფორმებული.

წარწერა 54

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) Ch)

წა სუტსქაღ

წარწერა 54

წა¹ სუტსქაღ²

¹ წა T; ჩ[ჭტჯ] Ch

² სუტსქაღ Ch

წ(მიდა)ჟ || სილობისტროს¹

¹ სილობისტროს Ch

55. ბერძნული მთავრული, ხუთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევის ქვედა რეგისტრში, კედლის ჩრდილოეთ კიდეში, ეკლესიის მამათა მარცხენა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. სილობისტროს, რომის პაპის თავის გასწვრივ, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი: ერთგან – მოკლე მონასმის ფორმის, დიაგონალურად მიმართული

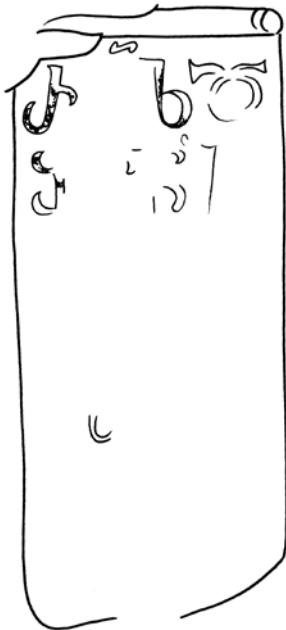
წარწერა 55

შტრიხი, მეორეგან – საშუალო სიგრძის განივი ხაზი ზემოთკენ ახრილი და გამსხვილებული მარცხენა დაბოლოებით. ტექსტის ბოლო დეკორატიული ნიშნითაა გაფორმებული. წმინდანის სახელის გადმოცემისას ტექსტი **A**-ს ნაცვლად შეცდომით წერია **A** გრაფემა.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T)

წარწერა 55

წარწერა 56

O~A CIA
BE
CTPO
C

Օ ǻ(γιος) || Σιλ|βε|στρο|ς (sic) – წმიდა სილიბისტრო

56. ასომთავრული, შვიდი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, კედლის ჩრდილოეთ კიდეში, ეკლესიის მამათა მარცხენა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. სილიბისტროს, რომის პაპის გრაგნილზე. ფერწერული ფენის დაზიანების გამო ტექსტიდან ამჟამად შემორჩა მხოლოდ პირველი ორი სტრიქონის ფრაგმენტები. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით; განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. ტექსტში გამოყენებულია ლიგატურა (ⴒ და ⴓ). ტექსტის ფრაგმენტულობის გამო მის შესახებ დაბეჯითებით მსჯელობა შეუძლებელია. სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს პერიფრაზი მეორე ლოცვისა მართალთა ლიტურგიიდან.⁴

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ⴒ[ⴓ]ⴓⴓ
ⴓ[ⴓⴓⴓ]
[...]
[...]
[-] [...]
[...]
[...]

რ(ამეთუ) [კ](უა)ლ(ა)დ |შ[(ე)ნ შ(ე)გ][ივრდ][ებით] |[-] [...] |[-] |[-]

57. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ბემის ჩრდილოეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში, ეკლესიის მამათა მარცხენა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. არისტაკესის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს; განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. იგივე ნიშანი დასმულია ტექსტის ბოლოშიც.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 57

წა¹ : ტკონქონს² :

¹ ქ[ა-ონქ]ა Ch

² ტკ... T; ტკ[ონქონს] Ch

წ(მიდა)ჟ || არისტაკეს¹

¹ არ[ოსტაკე] Ch

58. ბერძნული მთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ბემის ჩრდილოეთ კედელზე, ეკლესიის მამათა მარცხენა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. არისტაკესის თავის მარცხნივ, ჩამოსწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – დიაგონალურად მიმართული მოგრძო ხაზი, რომლის ქვედა მარცხენა კიდე ზემოთ მოხრილი და გამსხვილებულია.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი, ფრანგული თარგმანი) (T)

ო~A
AP
HC
TA
KE
ს

წარწერა 58

‘O ἄ(γιοϛ) Αρ|ήϛ|τα|χε|ϛ – წმიდა არისტაკეს

59. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმლის მარჯვნივ გამოსახული წმ. იოანე ოქროპირის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის დასასრული დეკორატიული ნიშნითაა გაფორმებული.

წარწერა 59-60

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010 55: სურ. 3 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 59

[წა] : წე : აქაღუქა

¹ წ[ა] Ch

² წე ; აქაღ Ch

[წ(მიდა)]¹ ი(ოა)ნე² ოქროპირი³

¹ <წმიდა> T; წ[მიდა] Ch

² იოანე Ch

³ წმიდა იოანე ოქროპირი KA¹, KA²

60. ბერძნული მთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, ცენტრალურ მონაკვეთზე, სარკმლის მარჯვნივ გამოსახული წმ. იოანე ოქროპირის თავის ორივე მხარეს. ფერწერის ფენის დაზიანების გამო წარ-

წერა ფრაგმენტულია და მხოლოდ სავარაუდოდ თუ აღდგება. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მკვეთრად დატალღული, ორნაწილიანი შტრიხი. ტექსტში გამოყენებულია ლიგატურა (C და T გრაფემები).

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T)

წარწერა 60

[O]	[XPYC]
[A]'	OC[TOMO]
ΓIOC Γω	[C]

¹ [OA] - T

[¹O] [ǰ]|(γιος) | Ιω(άννης) || [Χρυσ]ος[τόμο]||[ς] – წმიდა იოანე ოქროპირი

61. ასომთავრული, ცხრა სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით წმ. იოანე ოქროპირის გრაგნილზე. ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს; განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ტექსტის მეოთხე, მერვე და მეცხრე სტრიქონები თითქმის მთლიანადაა წარბოცილი.

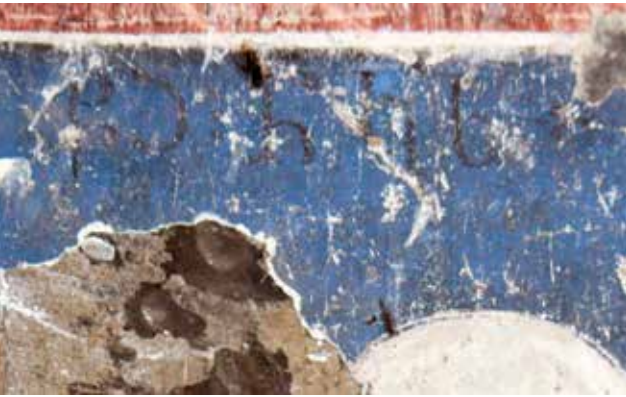
გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ს C H [A] Թ
 O T • Կ C Է
 Դ ს [R] Դ Կ
 [Դ C] Կ [R]
 Դ ს C : Դ Q [Դ]
 [R] Դ : O Կ Կ
 O Կ Կ Կ Կ
 [C] C : Կ Կ
 R [C] C [- -]

საღმ[რ]თოი ჟამის [წ]ირ[ვა]ჲ [წ](მიდ)ისა იო[ვ(ა)]ნ[ე] ოქროპირი[ს]ა. შენ[ს]ა[- -]

წარწერა 61

62. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ ნახევარზე გამოსახული წმ. ნიკოლოზის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს; განკვეთილობის ნიშანი – სამი შვეულად განთავსებული წერტილი. ტექსტის დასასრული დეკორატიული ნიშნითაა გაფორმებული.

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 3 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

ქა¹ ჩხ² :-

წარწერა 62

¹ [ქ¹ჩ²] Ch

² ჩ¹ჩ² Ch

წ(მიდა)ა¹ ნ(ი)კ(ოლაო)ზ²

¹ წმიდა KA¹; KA²; წ[მიდა] Ch

² ნიკოლოზ KA¹; KA², Ch

63. ბერძნული მთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. ნიკოლოზის თავის მარჯვნივ. წარწერის დასაწყისი, რომელიც წმინდანის თავის მარჯვნივ იყო განთავსებული, ამჟამად მთლიანად წარბოცილია. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[O[~]A] N[I]

KOAA

O[C]

[[~]O ḡ(γιος)] || Νικολα|ο[ς] – წმიდა ნიკოლოზი

წარწერა 63

64. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. ნიკოლოზის გრაფიკულ ფერწერული ფენის დაზიანების გამო ვრცელი, არანაკლებ შვიდსტრიქონიანი ტექსტისაგან მცირე ფრაგმენტებია შემორჩა. აღარ გაირჩევა ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნებიც. წარწერის ტექსტის

დასაწყისი უკეთ ჩანს XX საუკუნის დასაწყისში გადაღებულ ფოტოზე (ზ. სხირტლადის ფოტოკოლექცია), საიდანაც ისიც ირკვევა, რომ წარწერა რვა სტრიქონად უნდა ყოფილიყო განაწილებული. ციტატა წმ. იოანე ოქროპირის ლიტურგიიდანაა; ესაა სამწმიდა ლოცვის ასამაღლებელი (Brightman 1896: 313²⁶, 370¹; Tarchnischvili 1956: 68; Jacob 1964: 93-94).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ა~[ჩ~ჯ]
ც[ქც]
[აჟჩ]
[...]

რ[(ამეთუ) წ(მი)დ]ა [ხა][რ შ(ენ) | [...]

წარწერა 64

65. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის შუა მონაკვეთზე გამოსახული წმ. გრიგოლის თავს ზემოთ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი – თარაზული ხაზი გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დამულია დეკორატიული ნიშანი.

წარწერა 65

გამოც.: Гордеев 1923: 8 (დედნის შრიფტი; რუსული თარგმანი) (G); კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 3 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

ჩ.ჟღს.სც კდჟჟს

წარწერა 65

ჩ~ა : ლ~ლ~ზ~ : სც კდჟჟს :-

¹ ჩ[ჟ-ღ-ს]ა Ch
² ლკჟღს Ch
³ ფც კდჟჟს Ch

წ(მიდა)ა¹ გ(რი)გ(ო)ლი² პართეველი³

¹ წმიდა KA¹, KA²; წ[მიდა]ა Ch

² გრიგოლ KA¹, KA², Ch

³ ფართეველი Ch

66. ბერძნული მთავრული, სავარაუდოდ რვა ან ცხრა სტრიქონი; შესრულებული იყო შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის შუა მონაკვეთზე გამოსახული წმ. გრიგოლის თავის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე განივი შტრიხი მარცხენა გამსხვილებული დაბოლოებით. ტექსტი წმინდანის თავის მარჯვნივ მთლიანადაა წარხოცილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

Ο̅Α [- - -]

[ΓΡΗ] [...]

ΓΟΡ [...]

ΗΘ

Ϛ

Ⲡ ⲗ(γιοϚ) | [Γρη]|γὸρ|ηοϚ || [---] | [...] | [...]

წარწერა 66

67. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის დასავლეთ მონაკვეთზე წარმოდგენილი წმ. ლეონტის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად დასმულია წერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ დიაგონალურად მიმართული ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით. ტექსტის ბოლო დეკორატიული ნიშნითაა გაფორმებული.

წარწერა 67

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 3 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹). კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 67

წაწიღეს :-

¹ [ჭ-იღ-] Ch

წ(მიდა)ღ¹ ლეონტიოს²

¹ წმიდა KA¹; KA²

² ალეონტიოს Ch

68. ბერძნული მთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის დასავლეთ მონაკვეთზე გამოსახული წმ. ლეონტის თავის ორივე მხარეს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[O~A] ΛΕ
 [ωN]
 ΤΙ
 Ο
 ς

წარწერა 68

[‘O ḏ(γιος)] || [Λε|[ών]|τι|ο|ς – წმიდა ლეონტიოსი

69. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე, წმ. პეტრე ალექსანდრიელის ფიგურასთან, მის თავს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშნები არ ჩანს; განკვეთილობის ნიშნად იხმარება წერტილი ან ორწერტილი.

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 3 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011:

88 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 69

ჩ^ა: სქჟ^ა · სქსანდრე

¹ ჩ[ქ]ჯ[ჯ] Ch

² სქსანდრე სქსანდრე Ch

წ(მიდა)¹ პ(ეტრე)² ალ(ექს)ანდრიელი³

¹ წმიდა KA¹; KA²

² პეტრე] პატრიარქი KA¹, KA², Ch

³ ალექსანდრიელი KA¹, KA², Ch

წარწერა 70

70. ბერძნული მთავრული, რვა სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე გამოსახული წმ. პეტრე ალექსანდრიელის ფიგურასთან, მისი შარავანდის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მძიმის ფორმის მოკლე შტრიხი, დიაგონალურად ბეაწეული ერთი დაბოლოებით. ტექსტის სტრიქონებში დაქარაგმებული სიტყვები, აგრეთვე ცალკეული გრაფემები არათანმიმდევრულადაა განაწილებული

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წ ^ა	ΠΕ	ΑΛΕ
	ΤΡ	ΞΑ
	Ν	ΟΔ
	С	[PEI]
		[AC]

‘Ο ἄ(γιος) || Πέ|τρο|ς || Ἀλε|ξ|α|νδ|[ρε|]||[α|ς] – წმიდა პეტრე ალექსანდრიელი

71. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ბემის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთ კედელზე, ეკლესიის მამათა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. ვრთანესის შარავანდის ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი. იგივე ნიშანია დასმული ტექსტის ბოლოსაც.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 71

წ ა : ჴ Ⴀ Ⴁ Ⴂ Ⴃ Ⴄ Ⴅ Ⴆ Ⴇ Ⴈ Ⴉ Ⴊ Ⴋ Ⴌ Ⴍ Ⴎ Ⴏ Ⴐ Ⴑ Ⴒ Ⴓ Ⴔ Ⴕ Ⴖ Ⴗ Ⴘ Ⴙ Ⴚ Ⴛ Ⴜ Ⴝ Ⴞ Ⴟ Ⴀ Ⴁ Ⴂ Ⴃ Ⴄ Ⴅ Ⴆ Ⴇ Ⴈ Ⴉ Ⴊ Ⴋ Ⴌ Ⴍ Ⴎ Ⴏ Ⴐ Ⴑ Ⴒ Ⴓ Ⴔ Ⴕ Ⴖ Ⴗ Ⴘ Ⴙ Ⴚ Ⴛ Ⴜ Ⴝ Ⴞ Ⴟ

წ(მიდა) ვრთანესი

72. ბერძნული მთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის ბემის ქვედა რეგისტრში, სამხრეთ კედელზე, ეკლესიის მამათა რიგის ბოლოს წარმოდგენილი წმ. ვრთანესის შარავანდის ორივე მხარეს, მის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაბული შტრიხი მარცხენა ზეახრილი და გამსხვილებული დაბოლოებით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 23 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T)

Ο̃Α¹ ΒΡ
 ΘΑ
 ΝΟ
 C²

¹ Ο̃Α - T

² ΒΡΑΘΑΝΕΣ T

[Ο̃ ἄ(γιος)] Βρ|θἀ|ν(αι)ο|ς – წმიდა ვრთანეს

წარწერა 72

73. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის სარკმლის სამხრეთ წირთხლზე გამოსახული წმ. გერმანოს დიაკონის შარავანდის ორივე მხარეს, მის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურ-

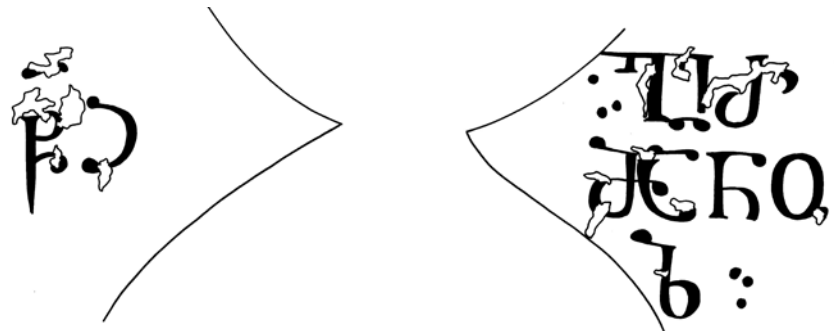

წარწერა 73

თიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით; განკვეთილობის ნიშნად იხმარება სამი შვეულად დასმული წერტილი. სამი წერტილია დასმული ტექსტის ბოლოშიც.

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 227 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 73

წა¹: ლჟა
 ჰჯნო
 ხ :

¹ წ[ჰჯნო] Ch

წ(მიდა)ა¹ || გერჰანოზ

¹ წმიდაჲ KA²; წ[მიდა] Ch

74. ასომთავრული, რვა სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის სარკმლის ჩრდილოეთ წირთხლზე გამო-

წარწერა 74

სახელი წმ. პირველმოწამე სტეფანოს დიაკონის შარავანდისა და მხრების ორივე მხარეს, მის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი.

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 227 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 74

წა ¹ :ს	სსა
ღოძ	სს
ნა ²	კაქ
	სა
	ს

¹ [წა-ღოძ] Ch

² [ღოძ]ნა Ch

² პირველ[მოწამე] KA²; სსა-სს[კაქსს] Ch

წარწერა 75-76

წარწერა 75

წარწერა 76

წ(მიდა)¹ სტეფანე || პირველმოწამე²

¹ წმიდაჲ KA²; წ[მიდა]ჲ Ch

² პირველ[მოწამე] KA², Ch

75. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის აფსიდის სატრიუმფო თაღის შიდა პირზე, ქრისტეს ბიბლიური წინაპრის, მამამთავარ ისააკის მედალიონის ზემოთ, ზედა მედალიონთან დამაკავშირებელი მარყუჟის ორსავე მხარეს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 24 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

ღს ოჲ

ის|სკ

76. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია საკურთხევლის აფსიდის სატრიუმფო თაღის შიდა პირზე, ქრისტეს ბიბლიური წინაპრის, ესრომის მედალიონის ზემოთ, ზედა მედალიონთან დამაკავშირებელი მარყუჟის ორსავე მხარეს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 24 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

ღს ჯღჳ

ეს|რომ

77. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხევლის აფსიდის სატრიუმფო თაღის შიდა პირზე, ქრისტეს ბიბლიური წინაპრის, არამის მედალიონის ზემოთ, ზედა მედალიონთან დამაკავშირებელი მარყუჟის ორივე მხარეს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 24 (დედნის შრიფტი; მხედრული

წარწერა 77

ლი ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათი-
ანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226
(დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

სქს ჭ

არაქ

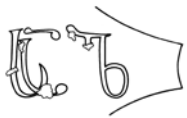

წარწერა 77

78. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის
საღებავით საკურთხევლის აფსიდის სატრიუმფო თაღის შიდა პირ-
ზე, ქრისტეს ბიბლიური წინაპრის, სალმონის მედალიონის ზემოთ,
ზედა მედალიონთან დამაკავშირებელი მარჯულის ორივე მხარეს. ქა-
რაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 24 (დედნის შრიფტი; მხედრუ-
ლი ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათი-
ანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226
(დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

წარწერა 78

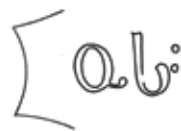
წარწერა 78

ს ს ჩ

სა|ჩონ

79. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის სალევავით საკურთხევლის აფსიდის სატრიუმფო თაღის შიდა პირზე, ქრისტეს ბიბლიური წინაპრის, ბოსოს მედალიონის ზემოთ, სხვა მედალიონთან დამაკავშირებელი მარყუჟის ორივე მხარეს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 24 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

წარწერა 79

ქ ს

ქსონ T; ჩსონ Ch

ბო|ოს

ნასონ T; ნასონ Ch

წარწერა 80

80. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით საკურთხეველის აფსიდის სატრიუმფო თაღის შიდა პირზე ქრისტეს ბიბლიური წინაპრის, მამამთავარ აბრაამის მედალიონის ზემოთ, სხვა მედალიონთან დამაკავშირებელი მარცხუის ორივე მხარეს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 24 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

აბრ|აამ¹

¹აბრაამ Ch

აბრ|აამ¹

¹აბრაამ T, Ch; აბრაამ KA²

წარწერა 80

81. გუმბათქვეშა კვადრატის ოთხივე თაღის პირზე (პირით სამრევლო სივრცისკენ) დატანილი იყო ვრცელი, თეთრი ფერით სტილიზებულიად შესრულებული შეწიაღებული ასომთავრული წარწერები. ამ წარწერებიდან დღეს შემორჩა ტექსტი სამხრეთი თაღის პირის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე. ტექსტი წმ. წინასწარმეტყველ ამბაკუმის წიგნიდანაა (ამბაკუმ, 3:3).

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 81

[ⲓⲛⲉⲛⲉⲛⲉ : ⲛⲟⲩⲉⲛⲉ ...]

[ლ(მერ)]თი ს(ა)მხრით მოვ(ი)დ[ა] [...]

82. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის კამარის აღმოსავლეთ ქანობზე წარმოდგენილი ღმრთისმშობლის ხარების სცენის ზედა ნაწილში, არქიტექტურულ ფონს ზემოთ, რეგისტრის ხაზის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორი ან სამი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი, შუაში დამატებითი შვეული შტრიხით, აგრეთვე ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით. ტექსტის დასაწყისი სამი შვეული წერტილი – თაა გაფორმებული, დასასრული – თარაზულად განთავსებული სამი წერტილი. ციტატა სახარებიდანაა (ლუკა, 1:28).

გამოც.: Мұрадян 1985: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (**Mur³**); Мұрадян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (**Mur⁴**); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 28 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (**T**); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**KA²**); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Ch**).

: ოქცაძანი: შიჯბუყუნ: :
: ოყუნ: შინძინ: :

: ოქცაძანი : შიჯბუყუნ¹ :
: ოყუნ² : შინძინ³ : :

წარწერა 82

¹ შიჯბუყუნ ოქცაძანი, Ch

² ოყუნ; ოქცაძანი Ch

³ შინ (ბ)ძინ ოქცაძანი

გიხაროდენ, მიმადლებულა,¹ | უ(ფა)ლი² შენთანა

¹ მიმადლებულა Mur³, Mur³, Ch; მიმადლებულა ოქცაძანი, Ch

² უ(ფა)ლი] ული Mur³, Mur³; უფალი KA², Ch

წარწერა 83

83. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთი კედლის ტიმპანში წარმოდგენილი ქრისტეს შობის კომპოზიციის ზედა ნაწილში. ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი. ტექსტის დასასრული დეკორატიული მოტივითაა გაფორმებული.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 28 (დედნის შრიფტი; ტრანსლიტერაცია) (T)

წარწერა 83

Ἡ ΧΥΓΕΝΝΗ:ΣΙΕ:

‘H XYΓENNΗ:ΣΙΕ’:-

‘ XY - T

ἡ X(ριστο)ῦ ἡ γέννησις – ქრისტეს შობა

‘ X(ριστο)ῦ - T

84. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელზე, ზედა რეგისტრში წარმოდგენილ ქრისტეს შობის სცენაში, მარცხენა ქვედა მონაკვეთ-

წარწერა 84

ზე, სარკმლის მარცხნივ გამოსახული წმ. იოსების შარავანდის მარჯვნივ, მის გასწვრივ. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ტექსტის დასასრულს დასმულია ორი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ⲐⲚ
ⲚⲓⲚ :

იოხებ

წარწერა 84

85. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთი კედლის შუა რეგისტრში წარმოდგენილ იერუსალიმად შესვლის სცენაში, ქრისტეს ფიგურის გასწვრივ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. ტექსტს ბოლოში უზის თარაზულად განთავსებული ორი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[...]Ⲓ[...]
[...]Ⲛ[---]Ⲓ[...]

[...]ⲟ[...] | [...]ⲗ[---]Ⲛ[...]

წარწერა 85

86. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთი კედლის შუა რეგისტრში, იერუსალიმად შესვლის სცენის ზედა მარცხენა მონაკვეთზე წარმოდგენილი ძველი ალთქმის პატრიარქ იაკობის ფიგურასთან, მისი

თავის გასწვრივ, მარჯვნივ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. წარწერის ბოლოს დასმულია თარაბულად განთავსებული ორი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

„**ჩხიყ**..

წარწერა 86

[**ჩხიყ** ..

[ი]აკობ

87. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთი კედლის ქვედა რეგისტრში გამოსახული ღმრთისმშობლის მიძინების სცენის შუა მონაკვეთზე, ზედა ნაწილში, დედაღმრთისას სარეცლის უკან მდგომი მაცხოვრის ფიგურის მარცხნივ. ტექსტის დასაწყისი სამი შვეული წერტილითაა გაფორმებული. სამი შვეული წერტილი იხმარება განკვეთილობის ნიშნადაც. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი ბოლოებით.

წარწერა 87

გამოც.: Мyрадян 1985: 188 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (**Mur³**); Мyрадян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (**Mur⁴**); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 36 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (**T**); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 9 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (**KA¹**); კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**KA²**); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Ch**)

წარწერა 87

: შიჩხიყ : ღმრთისმშობლის

: შიჩხიყ : ღმრთისმშობლის

¹ შიჩხიყ... T, Ch; მიცვალ[ე]ბა KA²

² შიჩხიყ T; შიჩხიყ Ch

³ შიჩხიყ... T; შიჩხიყ Ch

მიცვალები¹ დ(ე)დი(ს)ა² ღ(მრ)თ(ი)სა³

¹ მიცვალები¹ მივა[- - - -]ა KA¹; მიცვალ[ე]ბა KA²; მიყვა Ch

² დ(ე)დისა Mur³, Mur⁴; დედა Mur³; დედისა KA², Ch

³ მიყვა-დ(ე)დ(ი)სა ღ(მერ)თ(ი)სა T; ღვთისა KA¹, KA², Ch

88. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეს აყოლებული პილასტრის ჩრდილოეთ პირზე, ღმრთისმშობლის მიძინების კომპოზიციის გასწვრივ გამოსახულ წმ. წინასწარმეტყველ სოფონიას ფიგურასთან, მის შარავანდს ზემოთ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთნამანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით – ფრაგმენტულად შემორჩა. ტექსტის დასაწყისი ორწერტილითაა გაფორმებული.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

: 𐌸𐌹𐌶 Ⴀ𐌳𐌸𐌹𐌺

წ(ინაჲს)წ(არმეტყველ)ჲ სოფონ[ია]

წარწერა 88

89. ასომთავრული, შვიდი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეს აყოლებული პილასტრის ჩრდილოეთ პირზე, ღმრთისმშობლის მიძინების კომპოზიციის გასწვრივ გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველი სოფონიას გრაგნილზე. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, სწორი, კიდურწერტილოვანი ხაზი. ტექსტის ბოლოს დასმულია შვეულად განთავსებული სამი წერტილი.

ციტატა წმ. სოფონიას წინასწარმეტყველებიდანაა (სოფონია, 3:14).

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 4 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 88 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

**𐌸𐌹𐌶 Ⴀ𐌳
𐌺 Ⴀ𐌳𐌸
𐌸 Ⴀ𐌳 Ⴀ
𐌸𐌹𐌶 Ⴀ𐌳
𐌸 Ⴀ𐌳 Ⴀ**

წარწერა 89

წარწერა 89

წარწერა 90

წარწერა 91

ႵႵႵႵႵ
ႵႵႵႵႵ :

- ¹ ႵႵႵႵႵႵႵႵ Ch
- ² ႵႵႵႵႵႵႵ Ch
- ³ ႵႵႵႵႵ [. .]ႵႵ [. .]ႵႵႵႵႵ Ch

გ(ი)ხ(აროდენ)¹, ასულო სიონისაო, და ქად(ა)გებდ | ასული იგი | იერ-
(უსა)ლ(ე)მ(ი)ს(ა)მ² | იხ(ა)რ(ე)ბდ³

- ¹ გიხაროდენ KA¹, KA², Ch
- ² ქად(ა)გებდ ასული იგი იერ(უსა)ლ(ე)მ(ი)ს(ა)მ ად[...] იდ[]Ⴕ[] [- - - - - - - - - - -]
KA¹; იდ[]ს[- - - - - - - - - - -]Ⴕ[] [- - - - - - - - - - -] KA²; და ად[...]იდს[...]Ⴕ[...] Ch
- ³ იხარებდ KA¹, KA²; Ch

90. ასომთავრული, ექვსი სტრიქონი, შესრულებულია შავი ფერის სა-
ღებავით სამხრეთი მკლავის აღმოსავლეთი კედლის მეორე რეგის-
ტრში გამოსახულ ანგელოზთა კრების სცენაში, მის მარცხენა მონაკ-
ვეთზე, ანგელოზის შარავანდისა და ფრთის ჩამოწვრივ, შვეულად.
ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. პირველ სტრი-
ქონში Ⴕ და Ⴕ გრაფემები შეწიაღებულია. ტექსტის ბოლოს დასმუ-
ლია ორწერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

- ႵႵႵ
- ႵႵ
- ႵႵ
- ႵႵႵ
- ႵႵ
- ႵႵ :

დასნი | ანგელოზთა

91. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი-
ფერის საღებავით ანგელოზთა კრების სცენაში, ცენტრალურ არეზე
გამოსახულ მედალიონში, ქრისტეს შარავანდის გასწვრივ, მარცხენა
მხარეს. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაბული, ტალღური ხაზი და-
მატებითი შტრიხებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ႵႵ [ႵႵ]

I(ησού)ς || [X(ριστός)] – იესო ქრისტე

92. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის დასავლეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში გამოსახულ წმ. გიორგის ფიგურასთან, მის შარავანდს ზემოთ, ასწვრივ. განკვეთილობის ნიშანი – შვეულად განთავსებული სამი წერტილი; სამი წერტილია დასმული ტექსტის დასაწყისშიც. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი ბოლოებით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 39 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 12 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

: **წ** ა¹ : **ღ** უ²

¹ **წ** ა T; **წ** [ა-ღ-ც] ა Ch

² **ღ** უ T; **ღ** [ღ-კ-ქ] უ Ch

წ(მიდა)ა¹ **გ**(იორგ)ი²

¹ **წ**(მიდა)ა – KA¹, KA²; **წ**[მიდა]ა Ch

² **გ**იორგ KA¹, KA²; **გ**[იორგ]ი Ch

წარწერა 92

93. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის დასავლეთი კედელზე, ქვედა რეგისტრში გამოსახული წმ. თევდორეს ფიგურასთან, მის შარავანდს ზემოთ, ასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი; ეს ნიშანი უზის წარწერის დასაწყისსაც. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი ბოლოებით, რომელთაგან ერთი დამატებითი მორჩითაა გაფორმებული.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 39 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 12 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

: **წ** ა¹ : **ღ** უ²

¹ **წ** ა T; **წ** [ა-ღ-ც] ა Ch

² **ღ** [ღ-კ-ქ] უ Ch

წ(მიდა)ა¹ **თ**(ევდორ)ე²

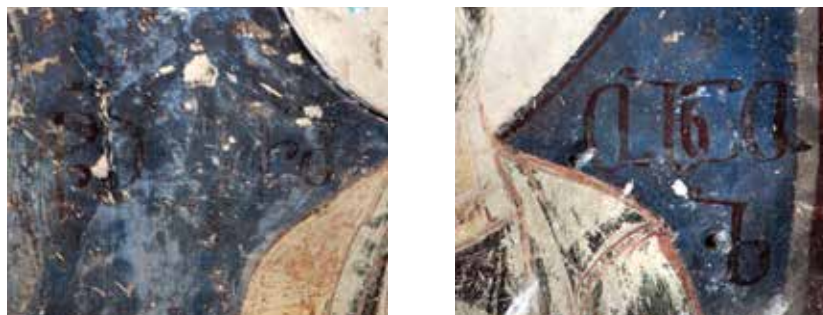
¹ **წ**(მიდა)ა – KA¹, KA²

² **თ**ევდორე KA¹, KA²

წარწერა 93

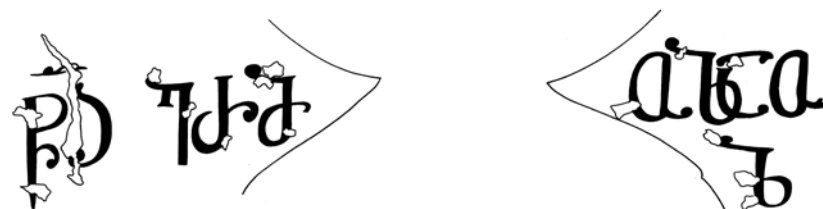
წარწერა 94

94. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელზე არსებული სარკმლის დასავლეთ წირთხლზე გამოსახული წმ. ერმოლოასის შარავანდისა და მხრების გასწვრივ, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი ბოლოებით, რომელთაგან მარჯვენა დამატებითი მორჩითაა გაფორმებული.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 38 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

წარწერა 94

ა¹ ხ² ა¹ ხ²

¹ ა T; ა¹[ა¹ხ²] Ch

² ა¹ხ² Ch

წ(მიდა)ე ერმ|ოლოას

¹ წ¹[მიდა]ე Ch

² ერმოლოას Ch

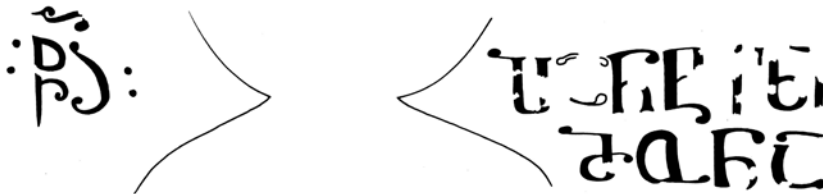
95. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელზე არსებული სარკმლის აღმოსავლეთ წირთხლზე გამოსახული წმ. პანტელეიმონის შარავანდისა და მხრების გასწვრივ, მის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე,

განივი, ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი ბოლოებით, რომელთაგან მარცხენა დამატებითი მორჩითაა გაფორმებული. ტექსტს დასაწყისში უზის ორწერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

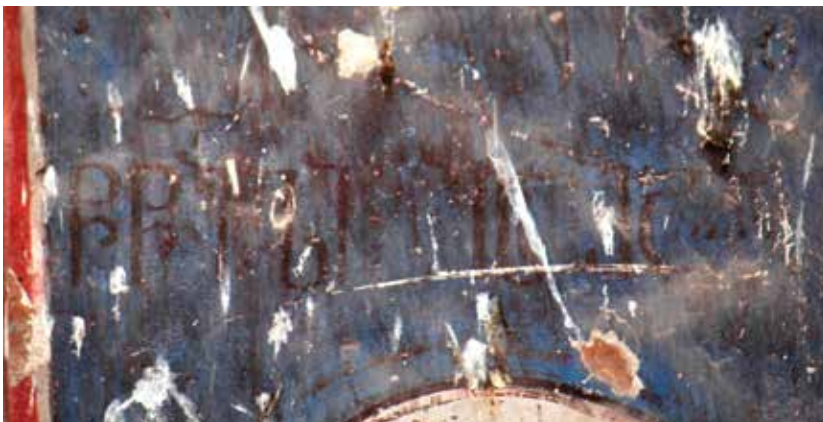
წარწერა 95

:წა: საქმისაჲ
 ჴაინა

წ(მიდა)ჲ || პანტელე[ი]მონა

96. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში, ღმრთისმშობლის მიძინების სცენის გასწვრივ, მის დასავლეთით,

წარწერა 96

კედელს აყოლებული პილასტრის ჩრდილოეთ პირზე გამოსახულ წმ. წინასწარმეტყველ ესაიას ფიგურასთან, მის შარავანდს ზემოთ, ასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად, აგრეთვე ტექსტის ბოლოს გასაფორმებლად გამოყენებულია სხვადასხვა კონფიგურაციით დასმული წერტილები; ქარაგმის ნიშანი – ტალღური ხაზი, რომლის მარცხენა დაბოლოება დამატებითი დიაგონალური შტრიხითაა გაფორმებული, ცენტრში კი მცირე ბურთულით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 38 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 13 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 96

წწწწ :: წწწწ ::

¹ წ[წწწ]წ[წწწ]წ[წწწ]წ[წწწ] Ch

წ(ინაძს)წ(არმეტყუ)ელი¹ ესაია

¹ წინასწარმეტყველი KA¹; წ[წწწ]წ[წწწ]წ[წწწ] Ch

97. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი მკლავის სამხრეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში, ღმრთისმშობლის მიძინების სცენის გასწვრივ, აღმოსავლეთით, კედელს აყოლებული პილასტრის ჩრდილოეთ პირზე გამოსახული წმ. დიდმოწამე ეკატერინეს ფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ ორსავე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მხედრული ო-ს მსგავსი, სტილიზებული მონასმი, აგრეთვე მოკლე, განივი, ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი ბოლოებით.

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 227 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 97

წ¹ წწწ²

¹ წ[წწწ] Ch

² წწწ[წწწ] კტხ KA²

წ(მიდა)ა¹ || ეკ(ა)ტ(ერი)ნ(ა)ა²

¹ წმიდაა KA²

² ეკ(ა)ტ(ერი)ნ(ა)ა კუსაროდუხტ KA², ქუსაროდუხთ Ch

წარწერა 98

98. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით ჩრდილოეთი მკლავის ჩრდილოეთ კედელზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული ლაზარეს აღდგინების სცენის ზედა ნაწილში, მის შუა მონაკვეთზე, მაცხოვრისა და წმ. ლაზარეს ფიგურებს შორის, სცენაში შეჭრილი სარკმლის ღიობის ქვედა კიდის გასწვრივ. ქარაგმის და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს; ტექსტის დასასრული ორწერტილითაა გაფორმებული.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 98

[**ხ**] **ც** **ხ** **ც** [**კ**] **ცი** **ღ** **ქ** **ღ** **ქ**

ც :

[**ლ**] **ა** **ზ** **ა** [**რ**(**ე**)] **ს** **ა** **ღ** **დ** **გ** **ი** **ნ** **ბ**

99. ასომთავრული, შვიდი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით ჩრდილოეთი მკლავის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეს აყოლებული პილასტრის სამხრეთ პირზე, ლაზარეს აღდგინების კომპოზიციის გასწვრივ გამოსახული წმ. წინასწარმეტყველ იონას გრაგნილზე. ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; განკვეთილობის ნიშანი – ორი ან სამი წერტილი. ციტატა წმ. წინასწარმეტყველ იონას წიგნიდანაა (იონა, 2:7).

გამოც.: კალანდია, ასათიანი 2011: 88-89 (მხედრული ტრანსკრიპცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**KA²**); ჩელები 2016: 227 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Ch**)

წარწერა 99

ႠႢႠႦ
 ႦႦႦႦ Ⴆ
 ႠႦႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦ
 Ⴆ : ႠႦႦႦ
 ႦႦႦႦႦ :
 ႦႦႦႦ :

¹ ႠႢႠႦႦႦႦႦ [Ⴆ] აღმოვედინ KA²; Ⴆ[ႦႦႦႦ]Ⴆ Ⴆ[ႦႦႦႦႦႦ] ႦႦႦႦႦႦ Ch
² ცხორებაი KA²

აღმოვედინ¹ გახხრწწისაგაჲნ ცხორებაჲ² | ჩემი

¹ აღმოვედინ [ქრისტე ღმერთო მოვედინ KA²; ქ[რისტე]ე ღ[მერთო] მოვედინ Ch
² ცხორებაი KA²

100. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით ჩრდილოეთი მკლავის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეს აყოლებული პილასტრის სამხრეთ პირზე, ქვედა რეგისტრში, წმ. მამას ფიგურის ზემოთ, მისი შარავანდის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი არ ჩანს.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 39 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 227 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 100

ჩ¹ : [ჩ]ႦႦႦ

¹ ჩ¹ T; ჩ¹[ჩ¹ႦႦႦ] Ch

წ(მიდა)ჲ¹ : [მ]ამა

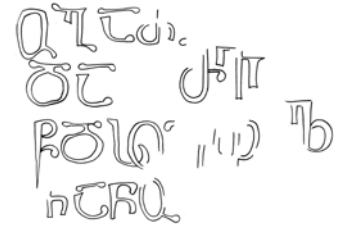
¹ წ¹[მიდა] Ch

101. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით ჩრდილოეთი მკლავის სარკმლის აღმოსავლეთ თავანზე; სარკმლის ამ მონაკვეთზე წარმოდგენილია სულიწმიდის მოფენის სცენის ეპიზოდი ორი ფიგურით. ტექსტი შესრულებულია ფიგურების ასწვრივ, კედლის ზედა ნაწილში. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არ არის.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[...]Q'LCJ
 BC [-]პ'უ
 ჯსიQ[-]ფ[-]უ
 [-]C'HC[...]

[...]ო გარდა [-]მგ | ქდსო[-]ფ[-]ლ | [-]ანო [...]

წარწერა 101

102. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით ჩრდილოეთი მკლავის სარკმლის დასავლეთ თავანზე გამოსახული წმ. მარიამ მეგვიპტელის მხარების სცენის ზედა ნაწილში, წმ. ზოსიმეს და წმ. მარიამის შარავანდებს ზემოთ, მათ გასწვრივ. დაზიანების გამო წარწერისგან დარჩენილია მხოლოდ ტექსტის დასაწყისი; არ შემორჩა ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნებიც.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ხრც[აჟღცა წ'სც პ'ა'ჟ კ'ულყუეუხრცა]

ზია[რებაჲ წ(მიდი)სა მ(ა)რ(ია)მ მეგვპტელისაჲ]

წარწერა 102

103. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია ჩრდილოეთი მკლავის ჩრდილოეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში გამოსახული წმ. დიდმოწამე მერკურის ამჟამად თითქმის მთლიანად წარხოცილ ფიგურასთან, მისი შარავანდის ზემოთ, გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული

წარწერა 103

არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი შტრიხი გამსხვილებული მარცხენა ბოლოთი.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 40 (სავარაუდო დასახელება) (T)

წარწერა 103

ΘΑ ΜΕΡΚΟΥΡΙΟ

‘Ο ᾄ(γιοϛ) Μερκῠρι(ϛ) – წმიდა მერკური

104. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია ჩრდილოეთი მკლავის ჩრდილოეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში გამოსახული წმ. დიდმოწამე ნიკიტა გუთელის ამჟამად თითქმის მთლიანად წარხოცილ ფიგურასთან, მისი შარავანდის ზემოთ, გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – დიაგონალურად აზიდული ხაზი, გამსხვილებული ქვედა მარცხენა დაბოლოებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია წერტილი.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (T)

წარწერა 104

ΘΑ ΝΙΚΗΤ[Αϛ Ο ΓΟΤΘ]ΟϚ

‘Οα ΔΙΜ.ΤΡΙΟϚ T

‘Ο ᾄ(γιοϛ) Νικῆτ[αϛ] [ὁ Γότθ]οϛ – წმიდა ნიკიტა გუთელი

105. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებული იყო შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის კამარის სამხრეთ ფერდზე, წმ. წინასწარმეტყველ მეფე დავითის თავის გასწვრივ, მის მარცხნივ.

გრაფემებზე საღებავის ფერი ამჟამად მთლიანადაა წარხოცილი. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაზული ხაზი, გამსხვილებული მარჯვენა და წაწვეტებული მარცხენა დაბოლოებებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ႮႱႮ

დ(ა)ვ(ი)თ

106. ასომთავრული ოთხი სტრიქონი; შესრულებული იყო შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის კამარის სამხრეთ ფერდზე, წმ. წინასწარმეტყველ მეფე დავითის გრაგნილზე. ფერწერული ფენის დაზიანების გამო წარწერის ტექსტიდან ამჟამად მხოლოდ ორიოდ გრაფემა გაირჩევა. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს. შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ტექსტის შინაარსის აღდგენა შეუძლებელია.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[.]სႮ[.]

[...]

[...]

[...]

107. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის კამარის ჩრდილოეთ ფერდზე, წმ. წინასწარმეტყველ მეფე სოლომონის შარავანდის გასწვრივ, მის მაჯვნივ. გრაფემებზე ფერი მხოლოდ ნაწილობრივ შემორჩა. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაზული ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

სႮႮ

ႮႱႮ

ს(ო)ლ(ო)მონ

108. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი პილონის ჩრდილოეთ პირს აყოლებულ ნახევარწრიულ პილასტრზე გამოსახული წმ. მესვეტის – სვიმეონ ალე-

წარწერა 105

წარწერა 106

წარწერა 107

წარწერა 108

პოელის ფიგურასთან, მისი შარავანდის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაბული ხაზი, საპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 37 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 108

წა¹ სუქ²ნი
კსლე:ცხ
ყუს:

¹ წა T; ქ[ა]ც[ა] Ch

² სუქ²ნი კსლე:ცხ ყუს] ცხყს...T; ცხკაუ[იც] Ch

წ(მიდა)ჲ || სვიმიონ | მ(ე)ს(ვე)ტე ალ(ე)ბელი¹

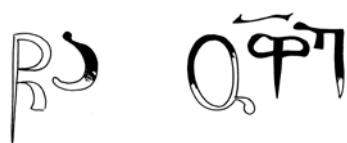
¹ სვიმიონ | მ(ესვე)ტე ალ(ე)ბელი] ალგმპ(იოს) T; ალუმპ[იოს] Ch

109. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი პილონის ჩრდილოეთ პირზე, მის დასავლეთ ნახევარზე არსებულ საფეხურზე, პირველ რეგისტრში გამოსახული წმ. ონოფრეს ფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ, ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – თარაბული, ოდნავ ტალღური ხაზი საპირისპიროდ მოხრილი და ტყუბწვეტიანი დაბოლოებებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წა ოწი

წ(მიდა)ჲ ო(ნო)ფ(რ)ე

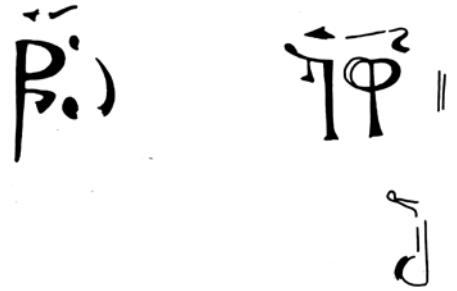
წარწერა 109

110. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სამხრეთი პილონის ჩრდილოეთ პირზე, მის დასავლეთ ნახევარზე არსებულ საფეხურზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული წმ. ეფთვიმეს ფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ, ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს; ქარაგმის ნიშანი – ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით, რომელთაგან მარცხენა გაფართოებულია, მარჯვენა – კლაკნილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წა რჟღ
 [ჩ]ჟღ [ჩ]

წ(მიდა)ღ || ეფთ[კ]მ[ე]

წარწერა 110

111. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით ჩრდილოეთი პილონის სამხრეთ პირს აყოლებულ ნახევარწრიულ პილასტრზე გამოსახული წმ. მესვეტის – სვიმეონ ანტიოქიელის ფიგურასთან, მისი შარავანდის მარცხნივ. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი ან ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაზული ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტს ბოლოში უზის სამი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 111

წა : სჟღ :
 [ტ]ჟღღჟ
 უზღ :

წ(მიდა)ღ ს(ვ)მ(ე)ონ || [ა]ნტიოქიელი

წარწერა 112

112. ასომთავრული, ერთი ან ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული წმინდანის შარავანდის გასწვრივ, მარცხენა მხარეს. წმინდანის შარავანდის მარჯვნივ ერთ დროს არსებული ტექსტი ამჟამად მთლიანადაა წარხოცილი (ბათქაშია ჩამოშლილი). განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს; ქარაგმის ნიშანი – ბოლოებგამსხვილებული, მოკლე ტალღური ხაზი, მარჯვენა მხარეს დამატებითი შტრიხით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წა [...]

წ(მიდა)ა || [...]

წარწერა 113

113. ასომთავრული, ხუთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის სამხრეთ მონაკვეთზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული წმ. ხარიტონის ფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ, ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე თარაზული, ოდნავ ტალღური ხაზი გამსხვილებული და ურთიერთსაპირისპიროდ მიმართული ბოლოებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წა ქ
 ქ
 ღ
 ჩ

წ(მიდა)ა || ხა(რ)იტონ

114. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული წმ. თეოქტისტი ლეზვიელის შარავანდის ზემოთ, მისი გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნებად იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი და ორწერტილი (თითოჯერ); ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაზული, კლაკნილი შტრიხი.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 37 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 114

წ: თაქაჲსა: უნ
ჴაჲ
უნ

წ¹: თაქაჲსა: უნ
უნ²
უნ³

¹ წა T; ქ[უზ]ა Ch
² თაქაჲსა: უნ; თაქაჲსა Ch
³ უნუნ:უნ

წ(მიდა)¹ თეოქისტე² ლიზვიელი³

¹ წ[მიდა] Ch
² თეოქისტი T; თეოქოსტი Ch
³ ლიზვიელი T

115. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი კარის ტიმპანში გამოსახული წმ. მთავარანგელოზ მიქაელის ნახევარფიგურის ორივე მხარეს, მისი შარავანდის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისაგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – დეკორატიულად გაფორმებული თარაზული, ტალღური ხაზი (ორი სახესხვაობა).

წარწერა 115

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 37 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 11 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონა-ხაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსლიტე-რაცია) (KA²); ჩელები 2016: 226 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანს-ლიტერაცია) (Ch)

მეცხე¹ მეცხე²
 ცხელს
 ხე²

¹ მეცხე Ch

² მეცხეცხელს Ch

მ(ი)ქ(აე)ლ¹ || მთავ(ა)რსნგელ(ო)ჩი²

¹ მიქაელ KA¹, KA², Ch

² მთავარანგელოზი KA¹, KA², Ch

116. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის აღმოსავლეთ კე-დელზე, მეორე რეგისტრში, მეფე თრდატის წინაშე წმ. გრიგოლის წარდგომის სცენის ზედა მონაკვეთზე. განკვეთილობის ნიშნად იხ-მარება შვეულად დასმული სამი წერტილი. იგი უზის ტექსტს ბოლო-შიც; ქარაგმის ნიშანი – ტალღური ხაზი, რომლის ორივე, ურთიერ-თსაპირისპიროდ მორკალული დაბოლოება მოკლე, დიაგონალური მორჩებითაა გაფორმებული. ტექსტის ბოლოში დასმულია შვეულად განთავსებული სამი წერტილი.

წარწერა 116

გამოც.: Мapp 1934: ტაბ. XLIII, სურ. 188 (ფოტო); სილოგავა 1980: (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil¹); Мурадян 1985: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 62 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 46, ტაბ. 22a (დედნის შრიფტი;

მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი; ფოტო) (T); სილოგავა 2001: (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²) კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 5 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 89 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წ¹ ო² ა³ ბ⁴ ც⁵ ძ⁶ : წ⁷ ა⁸ : უ⁹ ლ¹⁰ : წ¹¹ ა¹² ბ¹³ ც¹⁴ ძ¹⁵ : უ¹⁶ ნ¹⁷ ო¹⁸ ძ¹⁹ უ²⁰ ც²¹ :

წ¹ ო² ა³ ბ⁴ ც⁵ ძ⁶ : წ⁷ ა⁸ : უ⁹ ლ¹⁰ : წ¹¹ ა¹² ბ¹³ ც¹⁴ ძ¹⁵ : უ¹⁶ ნ¹⁷ ო¹⁸ ძ¹⁹
უ²⁰ ც²¹ :

წარწერა 116

- ¹ წ¹ ო² ა³ ბ⁴ ც⁵ ძ⁶ [. . .] Sil¹; წ⁷ ა⁸; წ¹¹ ა¹² ბ¹³ ც¹⁴ ძ¹⁵ Ch
- ² [ო²] ბ⁴ ა³ ც⁵ Ch
- ³ ა³ ბ⁴; წ⁷ [ა⁸ ბ¹³] Ch
- ⁴ უ⁹ ლ¹⁰; გ¹¹ ა¹² ლ¹⁰ Ch
- ⁵ უ¹⁶ ნ¹⁷ ო¹⁸ ძ¹⁹; უ²⁰ ც²¹ Ch

წ(ინაშე)¹ თრდატის² წ(მიდა)³ გ(რი)გ(ო)ლ⁴ წარიდგინა გ(ა)ნკითხვად⁵

- ¹ წ(ინაშე) თრდატის [. . .] Sil¹, Sil²; წ(ინაშე) – KA¹; KA²; წინა¹ [შე] Ch
- ² თრდატის + წინა KA¹; KA²; ~ თრ[დატის] Ch
- ³ [წ(მიდა)] Sil¹; [წ(მიდა)] Sil²; წ(მიდა) – KA¹; KA²
- ⁴ გრიგოლ Sil², KA¹, KA², Ch
- ⁵ განკითხვად Sil², KA¹, KA², Ch

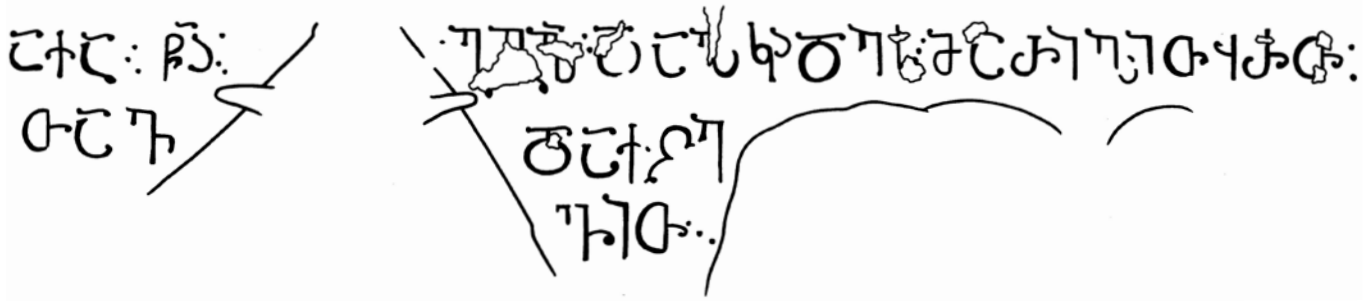
117. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთი კედლის აღმოსავლეთ ნახევარზე, მეორე რეგისტრში, თავდაქცევით დაკიდებული წმ. გრიგოლის მარილით წამების სცენაში, წმინდანის ფიგურის ორივე მხარეს, სცენის ზედა ნაწილში. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად დასმული სამი წერტილი ან ორწერტილი;

წარწერა 117

ქარაგმის ნიშანი – მოკლე ტალღური ხაზი ოდნავ მოდრეკილი და გამსხვილებული ბოლოებით. ტექსტის ბოლოში სამი წერტილია დიაგონალურად დასმული.

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 46 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 117

საქ : მს : ცხ¹ : ულ² : ბლ³ : გლ⁴ :
 ცხ⁵ ბლ¹
 ულ ...

- 1 საქ T; მს[მს] Ch
- 2 ულ T; ; ულ[ლ] Ch
- 3 ბლ[ბლ] ულ T, Ch
- 4 გლ[გლ] Ch
- 5 ცხ T; ცხ Ch

აქა წ(მიდა) || გ(რი)გ(ო)ლ დაჭკდეს¹ მარილითურთ | თავ² || დაქცე-
 ვით

¹ დაჭკდეს¹ იწამების Ch
² თავს T; თავსა Ch

118. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე, მეორე რეგისტრში, წმ. გრიგოლისათვის ფეხებში სამსჯვალთა ჩასობის სცენაში, მის ზედა მონაკვეთზე. განკვეთილობის ნიშნებად იხმარება შვეულად დასმული სამი წერტილი ან ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მორკალული დაბოლოებებით, რომელთაგან ერთი მოკლე, დიაგონალური მორჩითაა გაფორმებული. ტექსტის ბოლოში ასევე შვეულად განთავსებული სამი წერტილია დასმული.

გამოც.: Мурадян 1985: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 48

(დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 55, სურ. 6 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 89 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 118

წარწერა 118

[C+C] : წ^ა : ლ^ს : ბ^ც : გ^ც : ლ^ც : გ^ც : გ^ა :
 [...] [-] რ^ც : რ^ს :

- 1 [C+C] – T, Ch
- 2 წ^ა T; რ^ც : რ^ს Ch
- 3 ლ^ს T; [ლ^ს : ლ^ს] Ch
- 4 ბ^ც : გ^ც : ლ^ც : გ^ც T, Ch
- 5 გ^ა T; გ^ა Ch
- 6 [...] [-] – T, Ch

[აქა]¹ წ^ა(მიდა)გ^ც(რი)გ^ც(ო)ლ^ს გ^აბ^ცრ^აგ^ათ^ა მ^ც(იე)რ^ა | [...] [-]⁵ იწამების

- ¹ [აქა] – Mur³, Mur⁴, Ch
- ² გრიგოლი T; [წამიდა გრიგოლ] KA¹; KA²; [წამიდა გრიგოლ] Ch
- ³ დაგრაგთა T, KA¹, KA², Ch
- ⁴ მიერ KA¹, KA², Ch
- ⁵ [...] [-] – Mur³, Mur⁴, T, KA¹, KA², Ch

წარწერა 119

119. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის დასავლეთ კედელზე, მეორე რეგისტრში, მტარვალთა მიერ წმ. გრიგოლის წამების სცენაში, მის ზედა მონაკვეთზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად დასმული სამი წერტილი ან ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – ტალღური ხაზი, რომლის ორივე, ურთიერთსაპირისპიროდ მორკალული დაბოლოება მოკლე, დიაგონალური მორჩებითაა გაფორმებული. ტექსტის ბოლოში დასმულია სამი წერტილი.

გამოც.: Мурадян 1985: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 47 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 119

ც+ც : წ^ა : ლ^ლ : მქც^ქჩ^ჩწ^წ :
ქ^ქ : ც^ცს : მქც^ქჩ^ჩწ^წ :

- ¹ ჩა T; მქც^ქჩ^ჩწ^წ Ch
- ² ლ ლ T
- ³ მქც^ქჩ^ჩწ^წ მქც^ქჩ^ჩწ^წ T
- ⁴ ქ ქ T

აქა წ(მიდა)გ(რი)გ(ო)ლ მტარვალთ[ა] | მ(იე)რ არს წამებად

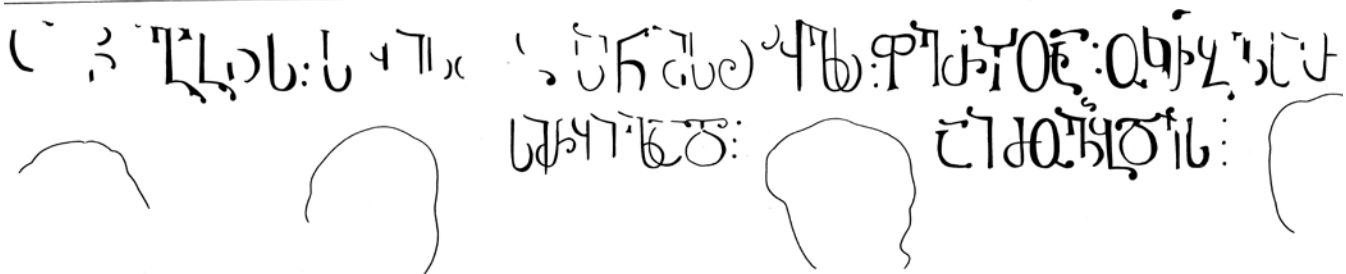
¹ მტარვალთა] მტერთა T

120. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის ცენტრალურ მონაკვეთზე, მის სამხრეთ ნახევარზე, მეორე რეგისტრში, წმ. გრიგოლის სამსჯვალეობით სირულის სცენის ზედა ნაწილში, ცენტრალურ მონაკვეთზე. წარწერა გადანაწილებულია გამოსახული ფიგურების თავების ირგვლივ, ფონის თავისუფალ არეებზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – ტალღური ხაზი, ურთიერთსაპირისპიროდ მორკალული დაბოლოებებით – ერთგან, ამასთან ისიც ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი.

წარწერა 120

გამოც.: Мурадян 1985: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 62 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 48 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

[...]: ცქ¹ ლ²ლ²:ს[-]ლ[-] -- [-]ჩჩჰს[-] -]ყ³: ფ⁴ქ⁴ყ⁴ც : ო⁵ჰ⁵ლ⁵ზ⁵ც[-] -] ს⁵ჰ⁵ლ⁵ზ⁵ც⁵ : ც⁵ჰ⁵ლ⁵ზ⁵ტ⁵ :

წარწერა 120

¹ [...]: ცქ ... T; [ც⁵ჩ⁵ჩ⁵ზ⁵ც⁵] Ch
² ლ²ლ² T; ლ²[ქ²ლ²[ო²ლ²] Ch
³ ს[-]ლ[-] -- [-]ჩჩჰს[-] -]ყ³ – T, Ch
⁴ ო⁴ჰ⁴ლ⁴ზ⁴ც[-] -] ს⁴ჰ⁴ლ⁴ზ⁴ც⁴] ც T; ც⁴[ჩ⁴ჩ⁴ ჩ⁴
⁵ ც⁵ჰ⁵ლ⁵ზ⁵ T

[...] აწ¹ გ(რი)გ(ო)ლს² ს[-]ის[- - -]ანმს[- -]ვლს³ ფერჯთა უკრბლათ
[- -]⁴ | სირბილად⁵ აიძულ(ე)ბდის⁶

¹ [...] აწ – Mur³; Mur⁴; [აქა წმიდაჲ] T, Ch

² გ(რი)გ(ო)ლი T; გ[~][რი]გ~[ო]ლი Ch

³ ს[-]ის[- - -]ანმს[- -]ვლს] ნ(ა)მსჯ(უა)ლი Mur³; Mur⁴; ს[-]ის[- - -]ანმს[- -]ვლს – T, Ch

⁴ უკრბლათ[- -]] ონებლიათ Mur³; Mur⁴

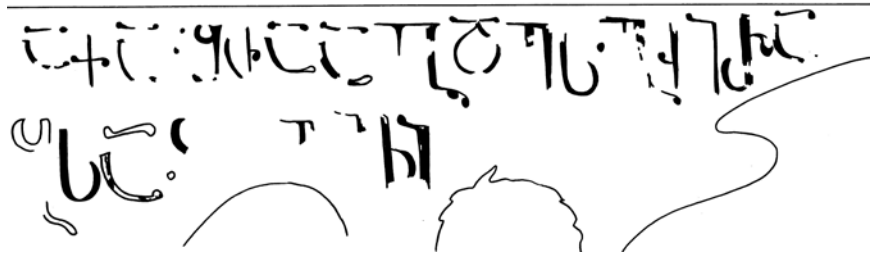
⁵ უკრბლათ[- -] სირბილად] თ(ან)ა T; თ[~][ა]ნა Ch

⁶ აიძულბდეს Mur³; Mur⁴; აიძულბდის T, Ch

121. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, კარის მარჯვნივ გამოსახულ სცენაში, რომელიც მეორე და მესამე რეგისტრების სიმაღლეზეა განაწილებული. წარწერა განთავსებულია სცენის ზედა მარცხენა კუთხეში. ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; განკვეთილობის ნიშანი – წერტილი ან ორწერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 121

ႠႠႠ : ႡႢႣႤႥႦႧႨႩႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹ
ႺႻႼ : ႽႿႺႻႼႽႾ

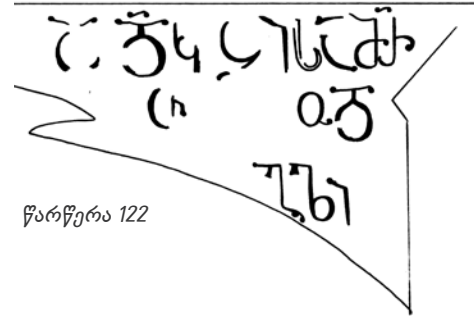
აქა შთააგდეს გურაბსა შ(ინ)[ა გ(რი)]გ(ო)ლი

122. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, კარის მარჯვნივ გამოსახულ სცენაში, რომელიც მეორე და მესამე რეგისტრების სიმაღლეზეა განაწილებული. წარწერა განთავსებულია სცენის ზედა მარჯვენა კუთხეში. განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ბზყღღჲ ჶჶ
ფ[- -]ღზ
ღღღღ

დ(ე)დ(ა)კ(ა)ცისა მ(იე)რ | თ[- -]ოდ | გ(რი)გ(ო)ლი

წარწერა 122

123. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, კარის მარჯვნივ გამოსახულ სცენაში, რომელიც მეორე და მესამე რეგისტრების სიმაღლეზეა განაწილებული. ტექსტი მოთავსებულია სცენის ქვედა მონაკვეთზე გამოსახული, მღვიმეში მჯდომი წმ.

წარწერა 123

გრიგოლის თავს ზემოთ. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი ან წერტილი. ორწერტილია დასმული ტექტის ბოლოშიც.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ჶა: ჶღღღღღ. ჶღღღღღ
ღღღღ: ჶღღღ :

წარწერა 123

ჶა: ჶღღღღღ. ჶღღღღღ
ღღღღ: ჶღღღ :

წ(მიდა)გ გ(რი)გ(ო)ლი გუირაჲსა შ(ი)ნა

124. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული რიფსიმეან ქალწულთა მარტვილობის სცენის

წარწერა 124 ზედა ნაწილში, მომხარჩოებელი ზედა ხაზის გასწვრივ. ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს; განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი.

გამოც.: Мурадян 1985: 187 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 62 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 50 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 8 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 89 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA¹); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch).

საქართველოში
 ქრისტიანობის
 გავრცელების
 ისტორია

წარწერა 124 ტქც : ქრქრს კოქსკოქ : ზც ლჯანქი
 : ზც : კრსტრსტრს : ულს : ქცხრქხრქ :

¹ გაიანე KA¹; ლჯანქი Ch
² ზც კრსტრსტრს : ულს : ქცხრქხრქ – T; ქცხრქხრქ Ch

აქა იწამნეს¹ რიფსიმე და გაიანე² | და³ მისთანანი⁴ იგი ქალწულნი⁵

¹ აქა იწამნეს – KA¹

² გაიანე KA¹; გა~ანე Ch

³ [და] Mur³; [და მათ] Mur⁴; და – KA¹

⁴ მათთანანი Mur³; Mur⁴; მისთანანი ვას[სკლავნი] (?) KA¹

⁵ ქალწულნი Mur³; Mur⁴; და მისთანანი იგი ქალწულნი – T

125. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთ კედელზე, მესამე რეგისტრში, წმ. გრიგოლის ხაროდან აღმოცვენების სცენაში, მისი სამხრეთი მონაკვეთის ზედა ნაწილში. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად დასმული სამი წერტილი ან ორწერტილი. შვეულად დასმული სამი წერტილითვეა გაფორმებული ტექსტის დასასრულიც. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი ხაზი გამსხვილებული დაბოლოებებით; ტექსტის პირველ სტრიქონში შეწიალებულია **Q** და **Ϙ**, აგერთვე **Ϛ** და **ϛ** გრაფემები.

წარწერა 125

გამოც.: Мурадян 1985: 188 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 52 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 125

ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ
ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ
ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ
ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ

¹ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

² ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

³ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

⁴ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ

¹ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

² ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

³ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ Mur³; Mur⁴; ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ T, Ch

⁴ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ – Mur³; Mur⁴

⁵ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ Mur³; ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ Mur⁴

126. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის ჩრდილოეთი უბის ჩრდილოეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე, მეორე რეგისტრში გამოსახული სცენის – მეფე თრდატის ნადირობის ზედა მონაკვეთზე. წარწერა გრძელდება სცენის მთელ სიგრძეზე, თუმცა მისი მარჯვენა ნაწილი ამჟამად მთლიანადაა წარხოცილი. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი არ დასტურდება.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 126

ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫႬႭႮႯႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹႺႻႼႽႾႿ [...]

აქა თრდატ ეშუდ იქმნა [...]

127. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი უბის ჩრდილოეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე, მესამე რეგისტრში, წმ. გრიგოლისადმი ერის მიგებების სცე-

ნის ზედა ნაწილში. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, სწორი ხაზი გამსხვილებული დაბოლოებებით. მეორე სტრიქონში ორგან შეწიალებულია **Ծ** და **Շ** ასოები.

წარწერა 127

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 127

ԲԻՄԻՆԻՄԻՆԻ : ԲՆՇ : ԼՂԼԽ
 ՇՇ ԲԶԻ : ԴԻՇՇ : ԽՆԼ-ԿԿԴ

მოეგებვიან წ(მიდა)სა გ[(რი)გ(ო)ლს] | და წული თრდატ ლს[-]აით

128. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის ჩრდილოეთი უბის ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ ნახევარზე, მეორე და მესამე რეგისტრების სიმალლეზე განთავსებულ სცენაში, რომელშიც წარმოდგენილია წმ. გრიგოლის ლოცვა და ქადაგება. წარწერის ტექსტი განაწილებულია წმ. გრიგოლის შარავანდის ზემოთ. განკვეთილობის ნიშნად იხმა-

რება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – კალიგრაფიული მონასმის მსგავსი ტალღური ფორმა მარჯვენა გამსხვილებული დაბოლოებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 128

[C+][C [- - -]-] : წა : ლ~ლზ :
[...]

[აქ]ა [- - -]ე წ(მიდა)გ გ(რი)გ(ო)ლ | [...]

129. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის ჩრდილოეთი უბის ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ ნახევარზე, მეორე და მესამე რეგისტრების

წარწერა 129

სიმაღლეზე განთავსებულ სცენაში, რომელშიც წარმოდგენილია წმ. გრიგოლის ლოცვა და ქადაგება. წარწერის ტექსტი განაწილებულია სცენის მარჯვენა მონაკვეთის შუა არეზე გამოსახულ ანგელოზსა და ნაგებობას შორის არეზე. განკვეთილობის ნიშანი – ორწერტილი. ქარაგმის ნიშანი არ დასტურდება. ტექსტის ბოლოში დასმულია სამი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 129

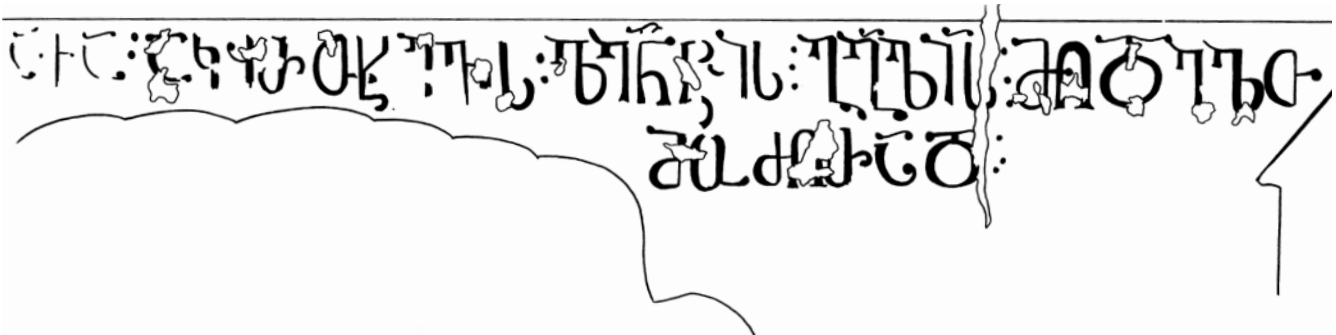

ႵႵ : ႵႵႵႵႵႵ : ႵႵ
ႵႵႵ : ႵႵႵႵ : ႵႵ :

აქა გან(ი)კურნა თრდატ გ(რი)გ(ო)ლის მ(ი)ერ

130. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთ კედელზე, მის აღმოსავლეთ ნახევარზე, მესამე რეგისტრში, კესარიაში მთავარეპისკოპოს ლეონტის მიერ წმ. გრიგოლის ხელდასხმის სცენაში. წარწერა მოთავსებულია სცენის ზედა მონაკვეთზე. განკვეთილობის ნიშად იხმარება ორწერტილი ან შვეულად დასმული სამი წერტილი. ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით. ტექსტს ბოლოში შვეულად განთავსებული სამი წერტილი უზის.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ႵႵ : ႵႵႵႵႵႵႵႵ : ႵႵႵႵႵႵႵႵ : ႵႵႵႵႵႵႵႵ : ႵႵႵႵႵႵႵႵ
ႵႵႵႵႵႵႵႵ :

წარწერა 130

აქა აკურთხევს ლე(ო)ნტი[ო]ს გ(რი)გ(ო)ლ<ი>ს (sic) მღღელთქმოდ(უ)რად

131. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთ კედელზე, მის აღმოსავლეთ ნახევარზე, მესამე რეგისტრში გამოსახულ სცენაში, რომელშიც წარმოდგენილია სამეფო ოჯახის მიერ კესარიიდან

მობრუნებული წმ. გრიგოლის დახვედრა ბაგავანში. წარწერა მოთავსებულია სცენის ზედა მონაკვეთზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი და სამი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – განივი, სწორი ხაზი, ურთიერთ საპირისპიროდ მოხრილი, გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის პირველ სტრიქონში **Q** და **¶** ასოები შეწიალებულია. ტექსტის დასასრულს დასმულია ორწერტილი.

წარწერა 131 გამოც.: ქვეყნდება პირველად

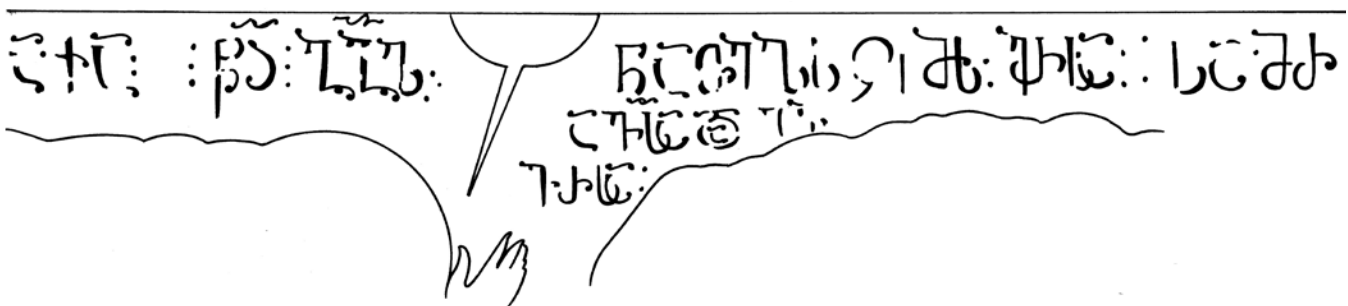

:ცქც: ჭოუუუუუუ:ცქცქც:
 უქუეყქც
 ქსც:უუუ
 ს

აქა || მოეგების თრდატ | ერითურთ | წ(მიდა)სა გ(რი)გ(ო)ლს

132. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთი კედლის დასავლეთ ნახევარზე, მესამე რეგისტრში. გამოსახულია სამეფო ოჯახისა და სომეხ წარჩინებულთა ნათლისღება. წარწერა მოთავსებულია სცენის ზედა მონაკვეთზე გამოსახული ცის სეგმენტის ორივე მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი ან ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მკვეთრად ტალღური, თხელი, კიდურწერტილოვანი ხაზი. წარწერის მეორე სტრიქონში **ႃ** და **ႄ** გრაფემები შეწიალებულია.

წარწერა 132 გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ႠႠႣ : ႠႠႡ : ႠႠႢႠႣ :
 ႠႠႣႠႢႠႣ ႠႠႣႠႢႠႣ : ႠႠႣႠႢႠႣ : ႠႠႣ
 ႠႠႣႠႢႠႣ ႠႠႣ : ႠႠႣႠႢႠႣ
 ႠႠႣႠႢႠႣ :

აქა წ(მიდა)გ(რი)გ(ო)ლ || ნათელს-ცემს ერსა [უ](ფ)ლ(ი)სა მ(ი)ერ |
 [ბაგ]ავ(ან)სა და წყ(ა)ლ[თა] | ეფფრ(ა)ტ(ისა)სა

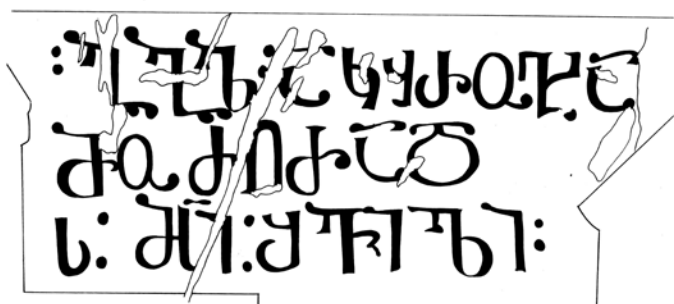
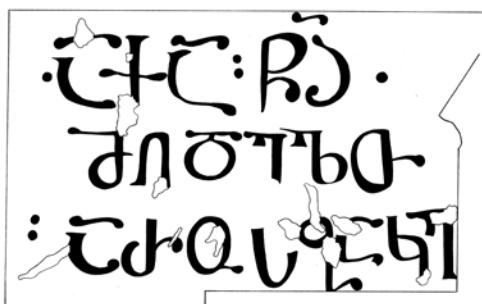
133. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის სამხრეთ ნახევარზე, მესამე რეგისტრში, წმ. გრიგოლის მიერ მისი შვილის არისტაკესის ეპისკოპოსად ხელდასმის სცენაში. წარწერა მოთავსებულია სცენის ზედა მარცხენა მონაკვეთზე გამოსახული ტაძრის გუმბათის ორსავ მხარეს. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, განივი, ოდნავ ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული ბოლოებით. ტექსტს დასაწყისში უზის წერტილი, ბოლოში – ორწერტილი.

წარწერა 133

გამოც.: Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 58 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) T; კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 7 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 89 (მხედრული ტრანსკრიბაცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA¹); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 133

• ოქო : წა ¹	ღღ ² : ოფოფ ³
ქოხო	ქოქოქ ⁴
: ოქოქოქოქ ⁵	ს : ქს ⁶ : ყხოხო :

¹ წა – T; Ch
² წა ღღ – KA²; ღღ[ხოღღ] Ch
³ ოფოფ Ch
⁴ ...ქოქოქ KA²; ქოქოქოქოქოქ Ch
⁵ ოქოქოქოქ KA², Ch
⁶ ქსT; ქს[არო...ს...ს... KA²

აქა წ(მიდა)ა¹ || გ(რი)გ(ო)ლ² აკურთხა³ | მღ(უ)დელთ || მოძლ(უ)რად⁴ | აროსტაკეს, მ(ი)სი⁵ შვილი⁶

¹ წ(მიდა)ა – T, Ch; აქა წ(მიდა)ა [- - - - -] KA¹, KA²
² გრიგოლ KA¹, KA²; გ~[რი]გ~[ო]ლ Ch
³ აკურთხა T
⁴ მღდელთმოძლ(უ)რად T; მღუდელთ[მო]ქოქოქ KA²; მღუდელთმოძლ~[უ]რად Ch
⁵ მ~[ი]სი Ch
⁶ მღ(უ)დელთ მოძლ(უ)რად აროსტაკეს, მ(ი)სი შვილი თ[- - - - -]შგ[- - - - -]ად[- - - - -] KA¹; აროსტაკეს, მისი] ...არო...ს...ს... KA²

წარწერა 134

134. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის სამხრეთ ნახევარზე, მესამე რეგისტრში, სცენაში, სადაც წარმოდგენილია წმ. გრიგოლი მანის ქვაბში. ტექსტი განთავსებული იყო სცენის ზედა მარცხენა მონაკვეთზე, ქვაბის კლდოვან ლანდშაფტსა და მოჩარჩოებას შორის არსებულ მონაკვეთზე. ფერწერული ფენის დაზიანების გამო წარწერისგან ამჟამად მხოლოდ ცალკეული გრაფემების ფრაგმენტები გაირჩევა. არ შემორჩა ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნებიც.

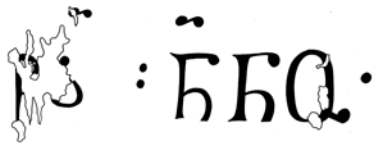
გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[...]ჟღ[- -][...]
 [...]ც[...]
 [...]მგ[- -][...] | [...]ა[...]

135. ასომთავრული, სამი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით დასავლეთი მკლავის დასავლეთი კედლის სამხრეთ ნახევარზე, კარის მარცხნივ, მესამე რეგისტრში, წმ. გრიგოლის გარდაცვალების სცენაში. წარწერის ტექსტი განთავსებულია კომპოზიციის მარჯვენა ნახევარზე, მფრინავი ანგელოზის ფიგურის ჩამოსწვრივ, ცის ფონზე. ტექსტს თავში უზის ორწერტილი. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი; ქარაგმის ნი-

137. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია წმ. ნინოს თავს ზემოთ, სცენის მარცხენა მონაკვეთზე. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, დიაგონალური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მიმართული და გამსხვილებული დაბოლოებებით. ტექსტის ბოლოს დასმულია წერტილი.

გამოც.: Мyрадиян 1985: 188 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (**Mur**³); Мyрадиян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (**Mur**⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 60 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (**T**); კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**KA**²); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (**Ch**)

წარწერა 137

წ^ა : ნ^ნო²

¹ რ^ა T; წ^ა – KA²; წ^ა[ჟ^აზ^ა] Ch

² ნ^ნო T

წ(მიდა)¹ ნ(ი)ნო²

¹ წ(მიდა)ი Mur³; Mur⁴; წ(მიდა) – KA²; წ^ა[მიდა] Ch

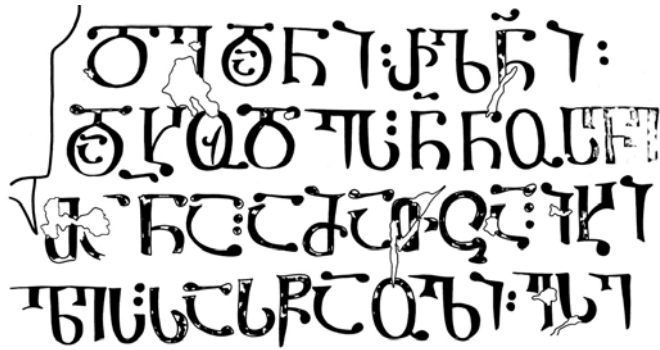
² ნინო KA²; ნ^ა[ი]ნო Ch

138. ასომთავრული ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია სცენის მარჯვენა მონაკვეთზე, სვეტის ამამალეზელი ანგელოზებისა და წმიდა დედების ფიგურებს შორის. განკვეთილობის ნიშნად იხმარება ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე განივი ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მიმართული და გამსხვილებული დაბოლოებებით. პირველ და მეორე სტრიქონებში შეწიაღებულია **Ⴣ** და **ტ**, მეორე სტრიქონში – **ო** და **ჟ** გრაფემები.

წარწერა 138

გამოც.: Мурадян 1985: 188 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Мурадян 1987: 63 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur⁴); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 60 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 10 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 90 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 138

თუბანი : აზნი² :
ბუბუბუ³ : წინა⁴
ბანი : ბანი ბანი
ზის სსსსსსსს : უს⁵

¹ დედნი KA²
² აზნი T; ა[ზანი]ნი Ch
³ ბუბუბუ KA²; ბუბუბუ Ch
⁴ წინა[]წინა უწინაბო T; წინ KA²; წ[ინა] Ch
⁵ [-]ბანი : ბანი ბანი ბანი ბანი : უს უწინაბო T, Ch

დედანი, რ(ომე)ლნი¹ | დაბუბუ, ნ(ი)ნოსვე² | თანა ამათცა იხილეს
სასწაული ესე³

¹ რომელნი Mur³, Mur⁴, KA¹, KA²; რ[ომელ]ნი Ch
² ნ[ი]ნოს KA¹, KA², Ch
³ თანა ამათცა იხილეს სასწაული ესე – Mur³; Mur⁴; KA¹; KA²; თანა ამათცა იხილეს სასწაული ესე] ეშინოდა (?) T, ეშინოდა Ch

139. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია შავი ფერის საღებავით სცენის მარჯვენა ზედა კუთხეში, ცის სეგმენტში მოქცეული მაკურობეველი მაცხოვრის ნახევარფიგურასთან, მისი შარავანდის გასწვრივ, მარჯვნივ. წარწერის პირველი ნახევარი, რომელიც შარავანდის მარცხნივ იყო შესრულებული, ამჟამად მთლიანადაა წარხოცილი. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

XC

წარწერა 139

[IC] XC

[I(ησος)ς] || X(ριστος)ς – იესო ქრისტე

წარწერა 140

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

verso	recto
ⴓ[---]	ⴒⴓ[-]
[-]ⴗ[-]	ⴑ[-]
[-]:ⴑ[-]	ⴒ[---]
[----]	[...]

ⴓ[- - -]||[- -]ⴗ[- -]||[- -]: სა [-]||[- - - -]||ⴒⴓ[- -]||და[- - -]||ⴒ [- - -]||[...]

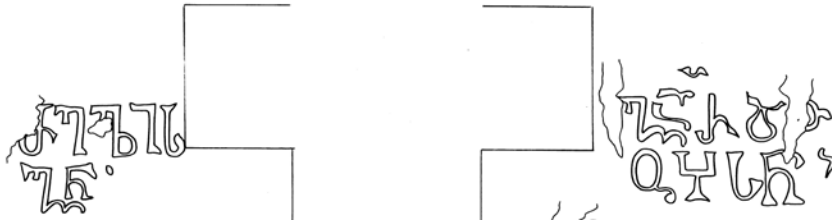
141. ასომთავრული, ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის სამხრეთ ნახევარზე, სარკმლის მარჯვნივ, პირველ რეგისტრში წარმოდგენილ გარდა-

წარწერა 141-142

მობსნის კომპოზიციაში, მაცხოვრის ჯვრის ზედა და გვერდითა მკლავებს შორის არეებზე. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაბული კლაკნილი შტრიხი გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: სილოგავა 1980: 151, №4 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil¹); სილოგავა 2001: 15 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 141

ქუხუს ლქაძე
 ლნ¹ ოჟსნ²

¹ ქუხუსლნ Ch

² [ლქ]ა[ძე]ოჟსნ Ch

ძელის(ა)გ(ა)ნ¹ || გარდ(ა)მოჟსნა²

¹ ძელის(ა)გ(ა)ნ – Sil¹, Sil²; ძელის(ა)გ(ა)ნ Ch

² (გ)არ(და)მოჟსნ[აჲ] Sil¹; გარდამოჟსნაჲ Sil²; [გ]არ[და]მოხსნაჲ Ch

142. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის სამხრეთ ნახევარზე, სარკმლის მარჯვნივ, პირველ რეგისტრში წარმოდგენილ, გარდამობსნის კომპოზიციაში, მაცხოვრის ჯვრის ზედა და გვერდითა მკლავებს შორის არეებზე, ქართული წარწერის ჩამოსწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – განივი ტალღური ხაზი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

წარწერა 142

იგ Xც

I(ησοῦ)ς || X(ριστοῦ)ς - იესო ქრისტე

წარწერა 143-144

143. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, სარკმლის მარცხნივ, პირველ რეგისტრში წარმოდგენილ დატირების კომპოზიციაში, ლოდზე დასვენებული მაცხოვრის ფიგურის ზემოთ, მის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად ერთგან გამოყენებულია ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი – განივი ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი დაბოლოებებით, რომელთაგან მარჯვენას დამატებით შტრიხი აქვს.

გამოც.: სილოგავა 1980: 151, №4 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil¹); სილოგავა 2001: 15 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²); კალანდია, ასათიანი 2010: 56, სურ. 14 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; გრაფიკული მონახაზი) (KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 91 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (KA²); ჩელები 2016: 225 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წარწერა 143

ს¹ფ¹ხ¹ზ¹ : ზც
 ზ²ფ²ლ²

¹ ს¹[ც]ფ¹ხ¹[ც] Ch
² ზცზ²ფ²ლ² Ch

ს(ა)ფლ(ა)გ(ა)დ¹ დადებ(ა)დ²

1 ს(ა)ფლ(ა)გს Sil¹; საფლაგს Sil²; საფლაგად KA¹, KA²; ს¹[ა]ფლაგ¹[ა]დ Ch
 2 დადებად Sil¹, KA²; დადება KA¹, Ch

144. ასომთავრული, ორი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, სარკმლის მარცხნივ, პირველ რეგისტრში წარმოდგენილ დატი-

რების კომპოზიციაში, იოსებ არიმათიელის ფიგურის ზემოთ, მისი შარავანდის გასწვრივ. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ⲠⲐⲢ ⲒⲁⲓⲤⲒⲠⲓⲛⲏⲛ

ი(ო)ს(ე)ბ არი[მათიელი]

ⲗ

წარწერა 144

წარწერა 145

145. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, სარკმლის მარცხნივ, პირველ რეგისტრში წარმოდგენილ დატირების კომპოზიციაში, აღსრულებული მაცხოვრის და მის თავთან დახრილი ღმრთისმშობლის შარავანდებს ზემოთ, მათ გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნად ერთ შემთხვევაში იხმარება შვეულად განთავსებული სამი წერტილი; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაბული, ტალღური ხაზი ურთიერთსაპირისპირო მიმართულებით მოხრილი დაბოლოებებით. ტექსტში მაცხოვრის სახელის აღმნიშვნელი გრაფემები საპირისპირო თანამიმდევრობით წერია.

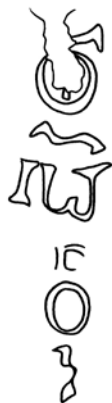
გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ⲒⲓⲗⲤ (sic) : ⲠⲓⲠ Ⲓⲓⲛ

I(ησους) X(ριστος); M(ητηρ) Θ(εο)ς - იესო ქრისტე; დედა ღმრთისა

წარწერა 145

წარწერა 146

146. ბერძნული მთავრული, ხუთი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, სარკმლის მარცხნივ, პირველ რეგისტრში წარმოდგენილ დატირების კომპოზიციაში, აღსრულებული მაცხოვრის ფეხით გამოსახული წმ. იოანე მახარებლის ფიგურასთან, მისი მხრის ჩამოსწვრივ. გაკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – განივი ტალღური ხაზი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

Ο̣Α
Γ̣ω
[ΟΘ]
Ο
C

‘Ο ἄ(γιοϛ) | Ιω(άνηϛ) | [ὁ Θ(εολ)]|ὁ(γιοϛ) - წმიდა იოანე ღმრთისმეტყველი

წარწერა 147

147. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნახევარზე, სამკუთხა ნიშაში, მეორე რეგისტრში წარმოდგენილი ცოდვილთა ჯგუფის ზედა ნაწილში, ფიგურების თავს ზემოთ, გასწვრივ. ტექსტის დასაწყისი წერტილებითაა გაფორმებული. განკვეთილობისა და ქარაგმის ნიშნები არ ახლავს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

∴ TO CKOTO[C]

Τὸ σκότι[ς] – ბნელი

148. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთ ნაწილში, კარიბჭის ნახევარსვეტზე, კაპიტელს ქვემოთ. ქარაგმისა და განკვე-

წარწერა 148

თილობის ნიშნები არ ჩანს; ტექსტის ბოლოს დასმულია ორწერტილი. ტექსტში შეწიაღებულია **Θ** და **Τ**, აგრეთვე **Θ** და **Τ** გრაფემები.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ႵႶႷႸႹ

მდიდარი

149. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით ეკლესიაში შესასვლელი კარის ტიმპანში გამოსახული მაცხოვრისა და მარცხენა ანგელოზის შარავანდთა ზედა ნაწილებს შორის. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე თარაზული შტრიხი, გამსხვილებული მაჯვენა დაბოლოებით. ტექსტს წინ უზის სამი წერტილი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ႺႻ | ႼႽ

Σ(ατῆ)ρ | Ι(ησοῦ)ς - მხსნელი იესუ

წარწერა 148

წარწერა 149

150-151. თეთრ ფონზე მუქი ფერის საღებავით შესრულებული თითო ერთსტრიქონიანი წარწერა გაუყვებოდა ეკლესიაში შესასვლელი კარის ტიმპანის თაღის საფეხურებს. მათგან ბერძნული ტექსტი განთავსებული უნდა ყოფილიყო ზედა, შედარებით ვიწრო საფეხურზე, ხოლო ქართული – ქვედა, უფრო ფართო საფეხურზე. 1850 წელს იულიუს კესტნერმა ანისის ნაქალაქარის ძეგლებიდან გადმოიღო ხუთ ათეულამდე წარწერის ასლი მათ შორის – წმ. გრიგოლის ეკლესიის კარის ტიმპანზე იმხანად არსებული ბერძნული და ქართული ფრესკული ტექსტები. ისინი მოგვიანოდ, 1861 წელს გამოაქვეყნა მ. ბროსემ.⁵ წარწერები ასევე გადმოწერა და 1864 წელს გამოსცა ნერსეს სარგისიანმა.⁶ 1881 წელს წარწერები ნახა და გადმოწერა დ. ბაქრაძემ⁷ (შდრ. აქვე, თავი V, გვ. 386). ამის შემდეგ ისინი საგულდაგულოდ ამოფხიკეს და ქართული წარწერის ადგილზე შავი ფერის საღებავით, არც თუ გაწაფული ხელით შეასრულეს სომხური წარწერები – ცალკეულ პირთა გვარსახელები. ეს უნდა მომხდარიყო 1880-იანი წლების მეორე ნახევარში, არაუგვიანეს 1892 წლისა, ანისში ნ. მარის ხელმძღვანელობით არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდე. ბერძნული და ქართული წარწერების ამოშლისა და სომხური წარწერების შესრულების ზედა ზღვარზე მიუთითებს ერთ-ერთი სომხურ წარწერასთან დატანილი თარიღი – 1891. უფრო მოსალოდნელია, რომ წარწერები განადგურდა მაშინ, როდესაც 1880-იან წლებში ჰორომოსის მონასტრიდან ანისში მისულ ორ სომეხ ბერთაგან ერთი – ნერსესი (მისი სახელი ცნობილია დ. ბაქრაძის დღიუ-

რიდან;⁸ იხ. აქვე, თავი IV, გვ. 411; იგი უნდა აღებებდათ XIX საუკუნის ბოლოს ნაქალაქარზე გადაღებულ ზოგიერთ ფოტოზეც) დამკვიდრდა წმ. გრიგოლის ეკლესიაში და დაიწყო მისი მოწყობა-გადაკეთება სომხური საღმრთისმსახურო წესის მიხედვით (იხ. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 489, საქმე №41781;⁹ აქვე, თავი IV, გვ. 436). იმხანად წმ. გრიგოლის ეკლესიაში ქართული კვალის განადგურების მცდელობის თაობაზე ცნობები მოიპოვება საქართველო-იმერეთის სასინოდო კანტორის სხვა მასალებშიც¹⁰ (იხ. აქვე, თავი VI, გვ. 437, 445, 448, 449, 452).

150. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი. წარწერის ტექსტი ფსალმუნდანაა (ფსალმ. 25:8).

გამოც.: Brosset 1860-1861: 14 (დედნის შრიფტი) (B); Саарқһуһсан 1864: 128 (დედნის შრიფტი; სომხური თარგმანი) (S); Сириаჟჟან 1977: 61 (დედნის შრიფტი; სომხური თარგმანი) ((Mur¹))

Κύριε ἡγάπησα ἐμπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου

უფალო, შეიყუარე შეენიერებაჲ სახლისა შენისა და ადგილი საყოფელი დიდებისა შენისა

151. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი. წარწერის ტექსტი ფსალმუნდანაა (ფსალმ. 117:20).

გამოც.: Brosset 1860-1861: 14 (დედნის შრიფტი; ფრანგული თარგმანი) (B); Саарқһуһсан 1864: 128 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი) (S); Сириаჟჟან 1977: 61 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი) (Mur¹); Мырадჟჟ 1985: 188 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; რუსული თარგმანი) (Mur³); Thierry N., Thierry J.-M. 1993: 73 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია; ფრანგული თარგმანი) (T); სილოგავა 1980: 151, №1 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil¹); სილოგავა 2001: 15 (მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Sil²); ჩელები 2016: 224 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

ᲒᲚᲑ ᲘᲗᲑ ᲑᲘᲑ ᲒᲑᲗᲚᲘᲘᲑ ᲑᲘ ᲑᲘ ᲑᲘ ᲑᲘᲗᲚᲗᲑ ᲑᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ ᲑᲗᲗᲗᲗᲗ ᲑᲗᲗᲗᲗᲗᲗ ᲑᲗᲗᲗᲗᲗᲗ

¹ არის S; Mur³
² ᲒᲗᲗ B; Sil¹
³ ᲑᲗᲗᲗᲗ B; ᲑᲗᲗᲗᲗᲗᲗ Ch
⁴ ᲘᲗᲗ Ch
⁵ ᲑᲗᲗ B

ესე არს¹ ბჭე უფლისაჲ და მართალნი შევლენან² ამას³ შინა

¹ არის S; Mur³
² შევლენენ Ch
³ ამის Ch

152. ბერძნული მთავრული, რვა სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის აღმოსავლეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში, კარის თაღის ჩრდილოეთით მიმდებარე მონაკვეთზე გამოსახული წმ. გრიგოლის ფიგურის გვერდით, მის მარჯვნივ. შვეულად განაწილებული ტექსტი ამჟამად ძლიერაა დაზიანებული. XX საუკუნის დასაწყისში წარწერა ბევრად უკეთ უნდა ყოფილიყო დაცული – 1911 წელს იგი ნ. სიხოვს თითქმის სრული სახით გადმოუხატავს. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. წარწერის პირველ სტრიქონში **P** და **H** გრაფემები შეწიალებულია.

ფიგურის მარჯვნივ ერთ დროს არსებული, ასევე თეთრი ფერის საღებავით შესრულებული, ქართული წარწერიდან ამჟამად მხოლოდ მკრთალი ლაქების სახით შემორჩენილი უმნიშვნელო ნაშთებია გაირჩევა.

გამოც.: *Каковкин* 1991: 128 (დედნის შრიფტი) (**K**).

OA
Γ
PΓ
Γ
O
PH
O
ς

‘O Ḳ(γιος) | Γ|ρ(η)γ|ბ|ρη|ი|ς – წმიდა გრიგოლი

წარწერა 152

153. ბერძნული მთავრული, ერთი სტრიქონი. შესრულებულია რუხი ფერის საღებავით კარიბჭის ჩრდილო-დასავლეთი თაღის სამხრეთ ქანობზე გამოსახული წმ. ზოსიმეს შარავანდს ზემოთ, მის გასწვრივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, თარაბული ხაზი ურთიერთსაპირისპიროდ მოხრილი და გამსხვილებული დაბოლოებებით.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

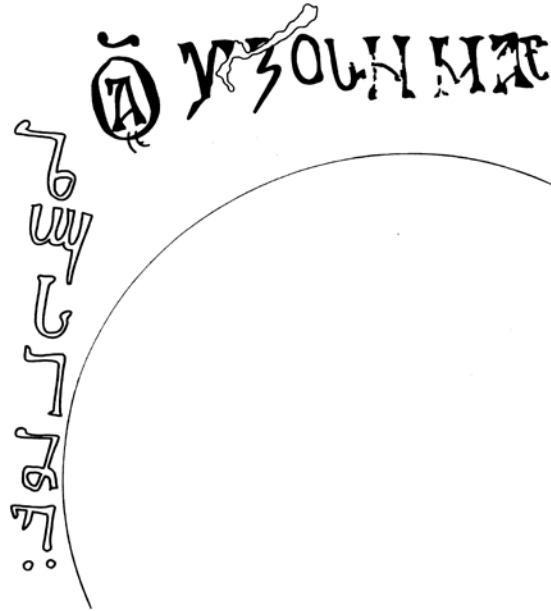
OA YZOCHMAC

‘O Ḳ(γιος) | YZοσημάς (sic) – წმიდა ზოსიმე

წარწერა 153

წარწერა 153-154

წარწერა 155-156

154. ნუსხურნარევი ასომთავრული, ექვსი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის ჩრდილო-დასავლეთი თაღის სამხრეთ ქანობზე გამოსახული წმ. ზოსიმეს შარავანდის მარცხნივ, მის ჩამოსწვრივ. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს. ტექსტის ბოლო ორი წერტილითაა გაფორმებული.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

[წ ა]
ს
ს
ს
ს
ს
ს
ს
ს

[წ(მიდა)ა] | ს(ს)ს(ს)ს

155. ბერძნული მთავრული. შესრულებულია რუხი ფერის საღებავით კარიბჭის ჩრდილო-დასავლეთი თაღის ჩრდილოეთ ქანობზე გამოსახული წმინდანის თავის გასწვრივ მარცხნივ. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი – მოკლე, ნახევარკალური ხაზი შუაში დასმული მოკლე, შვეული შტრიხით. ტექსტის ბოლოში დასმულია ბერძნული Σ გრაფემის მსგავსი კლაკნილი მონასმი.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

OA
K
Λ
H
M
A
NTHO
ς

‘O ἄ(γιος) | K|λ|ή|μ|α|ν|τ|η|ς – წმიდა კლიმენტო

156. ასომთავრული, სავარაუდოდ ოთხი სტრიქონი. შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის ჩრდილო-დასავლეთი თაღის ჩრდილოეთ ქანობზე გამოსახული წმინდანის შარავანდის გვერდით, მის ჩამოსწვრივ შესრულებული ბერძნული წარწერის ქვემოთ. ნაღესობის ჩამოშლის გამო ქართული წარწერისაგან მხოლოდ პირველი სტრიქონის ორი გრაფემაღა შემორჩა. ქარაგმისა და განკვეთილობის ნიშნები არ ჩანს.

გამოც.: ქვეყნდება პირველად

ԿՆ
[ԴԶ
[ԴԿ
[ԸԴ

კლ[იმენტო]

157. ასომთავრული ოთხი სტრიქონი; შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით კარიბჭის დასავლეთ კედელზე გამოსახული განკითხვის დღის კომპოზიციის ქვედა ნაწილში წარმოდგენილ მიცვალებულთა აღდგინების სიუჟეტში წარმოდგენილ ქვეყნის პერსონიფიკაციასთან, მჯდომარე ფიგურის მარჯვენა მხარსა და იქვე წარმოდგენილი ფრინველის ფრთებს შორის. განკვეთილობის ნიშნად გამოყენებულია ორწერტილი და მძიმე (?); ქარაგმის ნიშანი არ ჩანს. ნიკო მარი თავდაპირველად ამ ფიგურას მეფეთ-მეფე თამარის გამოსახულებად მიიჩნევდა.¹¹ მოგვიანოდ მან დაამუსტა გამოსახულების რაობა და დაადასტურა, რომ ფრესკაზე გამოსახული უნდა ყოფილიყო მიწის სიმბოლო.¹²

გამოც.: მარი 1905: 4 (მხედრული ტრანსკრიბცია; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (M)

წარწერა 155-156

წარწერა 157

: ԻԿԻ Կ : Ը
 Կ.ს.
 Դ.ს.
 Դ

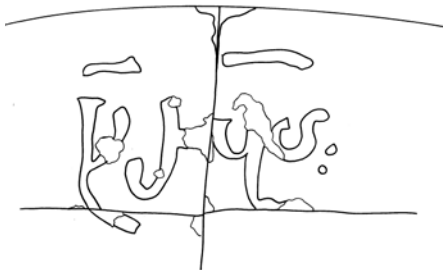
¹ [...]რის ქბნი : არს ეს M

ქ(უე)ყ(ა)ნ(ა)ჲ აქრს | ესჲ

¹ თამარის ქებანჲ (ქებანი ან ქებაჲ) არს ეს M

II. „ქართული ეკლესია“

158. ასომთავრული ერთი სტრიქონი, შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით ეკლესიის ინტერიერში, ჩრდილოეთი კედლის შუა მონაკვეთზე, კედლის თაღს ქვემოთ წარმოდგენილ ღმრთისმშობლის ხარების რელიეფურ კომპოზიციაში. წარწერა განთავსებულია წმ. მარიამისა და წმ. მთავარანგელოზ გაბრიელის ფიგურებს შორის, მათი თავების გასწვრივ. ქარაგმის ნიშანი – განივი, სწორი ხაზი გამსხვილებული დაბოლოებებით.

წარწერა 158

გამოც.: Eastmond 1999: სურ. 32 (ფოტო) (E); ჩელები 2016: 2224 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

Ը Կ Ը Կ

¹ Ը[Ը]Կ[Կ]Ը[Ը] Ch

ხ(ა)რ(ე)ბ(ა)ჲ¹

¹ ხ[ა]რ[ე]ბ[ა] Ch

159. ასომთავრული, ერთი სტრიქონი, შესრულებულია თეთრი ფერის საღებავით ეკლესიის ინტერიერში, ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთზე, კედლის თაღს ქვემოთ წარმოდგენილ წმ. მარიამისა და წმ. ლისაბედის შეხვედრის რელიეფური კომპოზიციის გვერდით. წარწერა განთავსებულია წმ. მარიამის ფიგურის გვერდით, მის მარცხნივ, მიჯრით. განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს, სიტყვები ერთმანეთისგან დაცილებული არ არის; ქარაგმის ნიშანი – განივი, სწორი ხაზი.

გამოც.: Eastmond 1999: 235, სურ. 33 (ფოტო) (E); კალანდია, ასათიანი 2010: 57 (მხედრული ტრანსლიტერაცია, გრაფიკული მონახაზი)

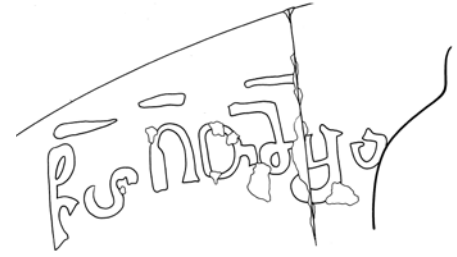
(KA¹); კალანდია, ასათიანი 2011: 92 (მხედრული ტრანსლიტერაცია)
 (KA²); ჩელები 2016: 222 (დედნის შრიფტი; მხედრული ტრანსლიტერაცია) (Ch)

წ ა ი ც ჯ ა¹

¹ წ[ა]ჯ[ა] ი[ა]ი[ა]ი[ა] კ[ა]კ[ა]კ[ა] Ch

წ(მიდა)ღ ღ(მრ)თ(ის)მშ(ობელ)ღ¹

¹ წ[მიდა]ღ ღ[თისმშობელი] KA¹; წ[მიდა]ღ ღ[თისმშობელი] KA²; წ[მიდა]ღ ღ[ვით]ის[მშობელი] Ch

წარწერა 159

III. წმ. მინას ეკლესია

ნიკო მარის საველე უბის წიგნაკში მოიპოვება ანისის წმ. მინას ეკლესიის მოკლე აღწერა, აგრეთვე XX საუკუნის დასაწყისისათვის იქ ჯერ კიდევ შემორჩენილი წარწერების გადმონაწერები.¹³ ეკლესიის ზუსტი ადგილმდებარეობა ბოლო დრომდე გაურკვეველი რჩებოდა. 2017 წლის აგვისტოში, განსახორციელებელი პროექტის ფარგლებში ჩვენ მიერ მოწყობილი მორიგი ექსპედიციის დროს, მოხერხდა მისი ადგილმდებარეობის გარკვევა – ეკლესია დგას წმ. გრიგოლის ეკლესიის აღმოსავლეთით, მისგან რამდენიმე ათეული მეტრით დაშორებით, ქალაქის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე კარიბჭესთან მიჯრით. ნათელია, რომ მას ქალაქში შესასვლელთან არსებული სამლოცველოს დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ეკლესიის ინტერიერში, გასული საუკუნის დასაწყისისთვის ჯერ კიდევ იყო შემორჩენილი შელესილობაზე შესრულებული მხატვრობის ფრაგმენტები. ფრესკების შექმნის სავარაუდო დრო უცნობია, თუმცა კი ამასთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ჩამოშლილი ბათქაშის ქვებზე, ეკლესიის კედელზე შესრულებული, 1013 წლის ფრაგმენტული სომხური წარწერის არსებობის ფაქტი.¹⁴ სავარაუდოა, რომ წმ. გრიგოლის ეკლესიის მსგავსად, წმ. მინას ეკლესიაც გარკვეული დროის განმავლობაში ქართველთა ხელში გადავიდა, მოიხატა და იქ მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურება აღესრულებოდა. 1907 წლის ექსპედიციის მასალებში მარს დასახელებული აქვს ბათქაშზე შესრულებული ორი ფრაგმენტული წარწერა.¹⁵ მათგან ერთი თავად ეკლესიაში იყო შემორჩენილი, მეორე კი ანისის სიძველეთა მუზეუმში ინახებოდა.

160. ასომთავრული, თერთმეტი სტრიქონი; შესრულებული იყო წმ. მინას ეკლესიაში, წმ. წინასწარმეტყველ დანიელის გრაგნილზე. წარწერა, ისევე როგორც ეკლესიის ინტერიერში ერთ დროს არსებული ნაღესობა მოხატულობის ფრაგმენტებითურთ, ამჟამად მთლიანადაა წარხოცილი.

გამოც.: **Մուրադյան** 1977: 62 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი) (**Mur¹**)

ԲԲԵԿՆԳԸՆ
ԴՆԴԴՆԴ
[...]ԿԳԷԴԴ
Դ ԴԿԸ : ԶԴԴԶ
ԶԴԳ : ԾՈԳ
ՂԸԻ
[...]
[...]Ծ
ԴԾԴԴԾ Փ
ԶԴ
ԶԴ[...]

წ(ინაფს)წ(არმე)ტყ(უფ)ლ(ე)ბაჲ | ეგეკ(იე)ლისი – | [...]კთხეიქ იყს მიერ | მით დღ(ე)თ(ა)გან | [...] | [...]დ | იდეგდ ფრე | მე[...]

161. სავარაუდოდ ასომთავრული, ერთი სტრიქონი; შესრულებული იყო წმ. მინას ეკლესიაში. წარწერა აღარ არსებობს.

გამოც.: **Մուրադյան** 1977: 62 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი) (**Mur¹**)

ԻԴԴԴԶ

ქემერო

162. სავარაუდოდ ასომთავრული, ორი სტრიქონი; წმ. მინას ეკლესიიდან წამოღებული ქართულწარწერიანი ბათქაშის ფრაგმენტი XX საუკუნის დასაწყისში, ანისში არქეოლოგიური გათხრების შეწყვეტამდე, ინახებოდა ნაქალაქარის სიძველეთა მუზეუმში. ამჟამად იგი დაკარგულად ითვლება.

გამოც.: **Մուրադյան** 1977: 62 (მხედრული ტრანსლიტერაცია; სომხური თარგმანი) (**Mur¹**)

[...]
ՂԶ
ՂԶԶ
[...]

[...]გუბორ[...]

შენიშვნები

- 1 Brightman 1896: 328¹⁵, 386⁷, 405⁹; Tarnischvili 1956: 77; Jacob 1964: 107; ქაჯაია 1992: 310.
- 2 Brightman 1896: 328¹², 404³³; Tarnischvili 1956: 77; Jacob 1964: 106; ქაჯაია 1992: 310.
- 3 Brightman 1896: 316², 375²; Tarnischvili 1956: 71; Jacob 1964: 98.
- 4 Brightman 1896: 317⁹, 376¹⁴; Tarnischvili 1956: 72; Jacob 1964: 100.
- 5 Brosset 1860-1861: 14.

- 6 **სარაქისან** 1864: 128.
- 7 ტრაპაიძე, ჯალალანია, სხირტლაძე 2016: 344-345.
- 8 იქვე, 355
- 9 სხირტლაძე 2017: 340, 342, 350, 360.
- 10 იქვე, 350, 381-393.
- 11 მარი 1905: 4
- 12 Mapp 1934: 86
- 13 **სორაყას** 1977: 61-62
- 14 იქვე, 61-62, Sen. 91.
- 15 Mapp 1908: 43.

თავი III

ანისის და საქართველოს ურთიერთობის
ამსახველი სიძველეები თურქეთის და
საქართველოს მუზეუმებში

ყარსის მუზეუმის ქართული მონეტები

1 - №982.1.1/1685

ემიტენტი: თამარი-დავითი (სოსლანი)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,85 გრ.

კვეთა: 25,19/27,42 მმ.

სისქე: 1,75 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 6.1.1982 წ.

აღმოჩენის ადგილი: სოფ. ქიქოში, ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: ცენტრში სიმბოლური ნიშანი, რომლის მარცხნივ დაქარაგმებული სახელი **ԹԻ – თ(ამა)რ**, მარჯვნივ **ԾԹ – დ(ავი)თ**. მარცხნივ ზემოთ **Ի – ქ**, მარჯვნივ ზემოთ **Կ – კ**, მარცხნივ ქვემოთ **Պ – ვ**, მარჯვნივ ქვემოთ **Կ – კ**; შესაბამისად – **ქ(ორონი)კ(ონსა) ვკ (420) = 1200 წ.** ირგვლივ ხაზოვანი რკალი.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ლეგენდა

ملكة الملكات

جلال الدنيا و الدين

تامار ابنة كيوكي

ظهير المسيح

დედოფალი დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა,

თამარ, ასული გიორგისი,

მესიის თაყვანისმცემელი

მონეტის ირგვლივ ხაზოვანი რკალი

შენიშვნა: მონეტის ნაპირი ორ ადგილზე გახეთქილია

2 - №1.5.2009/4141

ემიტენტი: თამარ-დავითი (სოსლანი)

მასალა: სპილენძი

წონა: 7,39 გრ.

კვეთა: 25,73/24,81 მმ.

სისქე: 2,24 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2009 წ.

აღმოჩენის ადგილი: იგდირი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: ცენტრში სიმბოლური ნიშანი, რომლის მარცხნივ დაქარაგმებული სახელი **ⲬⲞ – თ(ამა)რ**, მარჯვნივ **ⲪⲚ – დ(ავი)თ**. მარცხნივ ზემოთ **ⲭ – ქ**, მარჯვნივ ზემოთ **ⲕ – კ**. ქვემოთ მარცხნივ **Ⲡ (ჟ)**, ქვემოთ მარჯვნივ **ⲕ (კ)**. ე.ი. ქ(ორონი)კ(ონსა) ჯკ (420) = 1200 წ. ირგვლივ ხაზოვანი რკალი

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ლეგენდა

ملكة الملكات

جلال الدنيا و الدين

تامار ابنة كيوكي

ظهير المسيح

დედოფალი დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა,

თამარ, ასული გიორგისი,

მესიის თაყვანისმცემელი

მონეტის ირგვლივ ხაზოვანი რკალი

3 - №960.1.11/11

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,48 გრ.

კვეთა: 25,61/23,83 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 24.03.1960 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ⲬⲚ – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ⲭⲚ ⲠⲪ Ⲫ** ქ(ორონი)კ(ონ)სა) ჯმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს*

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

* ლომოური 1938: 290; კაპანაძე 1969: 75; Пахомов 1970: 92, 101, 105. ჩვენ ვიზიარებთ გოჩა ჯაფარიძის თარგმანს; იხ. ჯაფარიძე 1995: 246.

4 - №962.6.3/69 (გამოფენაზე)

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: (არ არის მითითებული დავთარში)
 კვეთა: 24 მმ.
 სისქე: 2 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 13.07.1962 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

5 - № 965.2.31/319 (გამოფენაზე)

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: (არ არის მითითებული დავთარში)
 კვეთა: 27 მმ.
 სისქე: 2 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1965 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

6 - №965.2.32/320 (გამოფენაზე)

ემიტენტი: თამარ-დავითი (სოსლანი)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: არ არის მითითებული დავთარში
 კვეთა: 24 მმ.
 სისქე: 2 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1965 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

7 - №973.11.34/735

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: 4,06 გრ.
 კვეთა: 21,16/23,41 მმ.
 სისქე: 1,63 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1973 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული სახებით შექმნილი კარტუმისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌸** – **რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌸 𐌕(ორონი)კ(ო)ნ(სა) 𐌆𐌆𐌆 (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكات والملوك و الملكة
 جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تمار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

8 - № 972.10.4/430

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,81 გრ.

კვეთაც: 23,45/23,63 მმ.

სისქე: 1,77 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1972 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუშისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **ⲠⲚ** – რ(უ)ს(უ)და)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **ⲠⲚ ⲠⲚ** – ქ(ორონ)კ(ო)ნ(სა) ჴმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تمار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

9 - №973.7.46/580

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 6,45 გრ.

კვეთა: 25,59/25,39 მმ.

სისქე: 1,85 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1973 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌗** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌗 𐌕𐌖𐌗** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

10 - №977.11.28/1226

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,45 გრ.

კვეთა: 4,45 მმ.

სისქე: 1,25 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1977 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ქ. ელაზი

აღწერილობა:

სწორი ტეღვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌗** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌗 𐌕𐌖𐌗** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

11 - №978.2.3/1233

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,44 გრ.

კვეთა: 26,11/26,43 მმ.

სისქე: 1,39 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1978 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌆𐌸𐌹** – **𐌹(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌺𐌹 𐌹𐌸 𐌺** – **ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447)** = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

12 - №1.1.1989/2791

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

კვეთა: 29,17/28,00 მმ.

სისქე: 3,08 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌆𐌸𐌹** – **𐌹(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌺𐌹 𐌹𐌸 𐌺** – **ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447)** = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

13 - №2.1.1989/2792

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 14,33 გრ.

კვეთა: 27,77/28,87 მმ.

სისქე: 2,88 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌆** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა,
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდანი, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

14 - №8.1.2008/4064

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,84 გრ.

კვეთა: 22,90/23,77 მმ.

სისქე: 2,08 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌆** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

15 - №34.1.2008/4090

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,43 გრ.

კვეთა: 25,50/25,52 მმ.

სისქე: 1,32 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌕𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ჯმმ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

16 - №35.1.2008/4091

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 3,83 გრ.

კვეთა: 23,37/23,84 მმ.

სისქე: 1,43 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌗𐌚𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكات و الملكة الملوک و
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

17 - №36.1.2008/4092

მეფე: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 3,43 გრ.

კვეთა: 24,55/25,01 მმ.

სისქე: 1,07 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌗𐌚𐌆** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌗𐌚𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكات و الملكة الملوک و
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

18 - №37.1.2008/4093

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 7,72 გრ.

კვეთა: 21,50/22,60

სისქე: 2,71 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌕𐌆𐌆 – 𐌕(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

19 - №38.1.2008/4094

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,22 გრ.

კვეთა: 23,25/23,43 მმ.

სისქე: 2,51 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌕𐌆𐌆 – 𐌕(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

20 - №17.1.1989/2807

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 14,07 გრ.

კვეთა: 30,25/31,50 მმ.

სისქე: 2,70 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌖𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდანი, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

21 - №18.1.1989/2808

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 14,81 გრ.

კვეთა: 27,24/27,78 მმ.

სისქე: 3,21 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌖𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

22 - №19.1.1989/2809

მეფე: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,62 გრ.

კვეთა: 30,05/28,50 მმ.

სისქე: 2,25 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌖𐌆𐌸** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌸 𐌖𐌆𐌸** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ჳმმ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسیح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

23 - №20.1.1989/2810

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 11,30 გრ.

კვეთა: 28,30/26,05 მმ.

სისქე: 2,57 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌖𐌆𐌸** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌕𐌖𐌕** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

24 - №3.1.1989/2793

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 12,17 გრ.

კვეთა: 29,10/28,48 მმ.

სისქე: 2,50 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌕𐌖𐌕** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌕𐌖𐌕** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

25 - №4.1. 1989/2794

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 17,20 გრ.

კვეთა: 29,11/29,17 მმ.

სისქე: 3,52 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: საკმაოდ გაცვეთილია. ჩანს გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ფრაგმენტები

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

26 - №5.1.1989/2795

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 11,12 გრ.

კვეთაც: 28,30/28,29 მმ.

სისქე: 2,73 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: საკმაოდ გაცვეთილია. ჩანს გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ფრაგმენტები და ცენტრში

ⲪⲚⲎ – Ლ(უ)ⲥ(უდა)Ⲏ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

27 - №6.1.1989/2796

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 6,91 გრ.

კვეთა: 27,42/27,88 მმ.

სისქე: 1,59 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌆** – **რ(უ)ს(უდა)ნ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

28 - №7.1.1989/2797

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 19,58 გრ.

კვეთა: 28,88/28,95 მმ.

სისქე: 3,80 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌆** – **რ(უ)ს(უდა)ნ.** რნამენტის ბუდეებში გრაფემები ბოლომდე არ იკითხება.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

29 - № 8.1.1989/2798

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 10,71 გრ.

კვეთა: 29,73/29,93 მმ.

სისქე: 2,30 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **خس خس** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

30 - №9.1.1989/2799

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 12,61 გრ.

კვეთა: 25,83/26,42 მმ.

სისქე: 3,00 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **خس خس** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

31 - №10.1.1989/2800

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
მასალა: სპილენძი
წონა: 14,47 გრ.
კვეთა: 30,43/33,35 მმ.
სისქე: 2,70 მმ.
მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.
აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:
სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ფრაგმენტები გაირჩევა ოდნავ. მონეტა პატინირებულია.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

32 - №11.1.1989/2801

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
მასალა: სპილენძი
წონა: 10,15 გრ.
კვეთა: 27,54/27,80 მმ.
სისქე: 2,23 მმ.
მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.
აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ⲬⲚⲎ – Რ(უ)ⲥ(უდა)Ⲏ**. ირგვლივ წარწერები არ იკითხება.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

33 - №12.1.1989/2802

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,62 გრ.

კვეთა: 27,50/28,25 მმ.

სისქე: 2,22 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ⲬⲚⲎ – Რ(უ)ⲥ(უდა)Ⲏ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ⲠⲎ Რⲟⲛ – ⲡ(ორონი)ⲕ(ონ)ⲥ(ა) ᲕⲙⲞ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

34 - №13.1.1989/2803

ემიტეტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 18,22 გრ.

კვეთა: 29,22/30,64 მმ.

სისქე: 3,46 მმ.

მუზეუმი შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌸** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌸 𐌖𐌆𐌺** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდანი, ასული თამარისა, მესიის თავჯანსმცემელი.
აღლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

35 - №14.1. 1989/2804

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,73 გრ.

კვეთა: 22,11/22,28 მმ.

სისქე: 2,06 მმ.

მუზეუმი შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌸** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌸 𐌖𐌆𐌺** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

36 - №15.1.1989/2805

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 10,92 გრ.

კვეთა: 27,79/30,48 მმ.

სისქე: 2,10 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌖𐌆𐌸** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌗𐌆𐌸** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ჳმმ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسیح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

37 - №16.1.1989/2806

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 9,12 გრ.

კვეთა: 25,47/23,64 მმ.

სისქე: 2,88 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1989 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

არასწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌖𐌆𐌸** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌗𐌚 𐌕𐌗𐌚** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

38 - №7.3.987/2522

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 14,95 გრ.

კვეთა: 30,81/30,46 მმ.

სისქე: 2,65 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედავა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌗𐌚** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌗𐌚 𐌕𐌗𐌚** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

39 - №8.3.987/2523

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 15,28 გრ.

კვეთა: 31,36/31,62 მმ.

სისქე: 2,68 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ⲬⲚⲎ – Რ(უ)Ⲛ(უდა)Ⲏ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ⲠⲚⲎ Იⲉⲛ – ⲉ(ორონი)კ(ო)Ⲏ(სა) ᲕⲙⲞ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

40 - №9.3.987/2524

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 10,80 გრ.

კვეთა: 30,84/31,88 მმ.

სისქე: 1,90 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ⲬⲚⲎ – Რ(უ)Ⲛ(უდა)Ⲏ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ⲠⲚⲎ Იⲉⲛ – ⲉ(ორონი)კ(ო)Ⲏ(სა) ᲕⲙⲞ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

41 - №10.3.987/2525

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: 9,08 გრ.
 კვეთა: 28,90/29,09 მმ.
 სისქე: 2,07 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:
 სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
 ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
 ასომთავრული ანბანით **خس** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
 = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوک و الملكات
 جلال الدنيا و الدولة و الدين
 روسدان بنت تامار ظهير المسيح
 اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
 მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
 რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
 ალლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

42 - №11.3.987/2526

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: 9,40 გრ.
 კვეთა: 26,65/27,40 მმ.
 სისქე: 2,14 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:
 სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
 ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
 ასომთავრული ანბანით **خس** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
 = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوک و الملكات
 جلال الدنيا و الدولة و الدين
 روسدان بنت تامار ظهير المسيح
 اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

43 - №12.3.1987/2527

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 7,90 გრ.

კვეთა: 28,46/30,91 მმ.

სისქე: 1,39 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌕𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ჳმმ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

44 - №1.3.1987/2516

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,83 გრ.

კვეთა: 28,17/28,31 მმ.

სისქე: 2,09 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌹𐌺𐌹𐌸** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

45 - №2.3.1987/2517

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 9,68 გრ.

კვეთა: 27,15/28,71 მმ.

სისქე: 2,21 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌹𐌺𐌹𐌸** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌹𐌺𐌹𐌸** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

46 - №3.3.1987/2518

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 9,39 გრ.

კვეთა: 28,03/27,76 მმ.

სისქე: 1,86 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌆𐌆𐌆 – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌔𐌆𐌆 – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

47 - №4.3.1987/2519

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 7,54 გრ.

კვეთა: 28,64/29,14 მმ.

სისქე: 1,69 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌆𐌆𐌆 – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌔𐌆𐌆 – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

48 - №5.3.1987/2520

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 12,41 გრ.

კვეთა: 27,02/25,20 მმ.

სისქე: 2,78 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌖𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

49 - №6.3.1987/2521

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,08 გრ.

კვეთა: 27,44/27,48 მმ.

სისქე: 1,90 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌖𐌆𐌆** ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

50 - №3.3.2002/3756

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,45 გრ.

კვეთა: 24,47/25,65 მმ.

სისქე: 1,67 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2002 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **ᲘᲚ᲏** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **ᲕᲚ᲏ ᲑᲔᲗ** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ჳმ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

51 - №12.1.2005/3814

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,04 გრ.

კვეთა: 25,81/26,12 მმ.

სისქე: 1,95 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1987 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **ᲘᲚ᲏** – რ(უ)ს(უ)დან. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **ⴕⴚⴏ ⴑⴗⴏ** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

52 - №13.1.2005/3815

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,05 გრ.

კვეთა: 25,68/25,18 მმ.

სისქე: 1,83 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2005 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუშისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **ⴕⴚⴏ** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **ⴕⴚⴏ ⴑⴗⴏ** ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) =
1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

53 - №14.1.2005/3816

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,04 გრ.

კვეთა: 23,90/23,88 მმ.

სისქე: 1,35 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2005 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – **ر(უ)س(უ)دان**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ქჲნ ჳჳზ – ქ(ორონი)კ(ონ)სა) ჳმზ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

54 - №19.6.1990/3205

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 1,54 გრ.

კვეთა: 23,01/23,81 მმ.

სისქე: 1,83 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1990 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – **ر(უ)س(უ)دان**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ქჲნ ჳჳზ – ქ(ორონი)კ(ონ)სა) ჳმზ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

55 - №20.6.1990/3206

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 8,21 გრ.

კვეთა: 26,33/25,36 მმ.

სისქე: 2,03 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1990 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌆** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდანი, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

56 - №21.6.1990/3207

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,43 გრ.

კვეთა: 32,25/24,39 მმ.

სისქე: 1,55 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1990 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌖𐌆** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌖𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

57 - №22.06.1990/3208

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,55 გრ.

კვეთა: 20,35/21,73 მმ.

სისქე: 2,39 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1990 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – **𐌕(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌕𐌆𐌆** – **ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ჳმმ (447)**
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسیح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

58 - №23.06.1990/3209

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 3,38 გრ.

კვეთა: 23,01/23,26 მმ.

სისქე: 1,38 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 1990 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – **𐌕(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌕𐌖𐌕** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

59 - №1.2.2009/4131

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,86 გრ.

კვეთა: 24,00/24,27 მმ.

სისქე: 1,74 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2009 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედავა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌕𐌖𐌕** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌕𐌖𐌕** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

60 - №1.2.2008/4096

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,99 გრ.

კვეთა: 23,96/23,26 მმ.

სისქე: 2,06 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌆𐌆𐌆 – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌔𐌆𐌆 – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

61 - №41.1.2008/4097

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 3,66 გრ.

კვეთა: 22,69/22,70 მმ.

სისქე: 1,63 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.

ალმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌆𐌆𐌆 – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌔𐌆𐌆 ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

62 - №42.1.2008/4098

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: 4,36 გრ.
 კვეთა: 26,15/26,52 მმ.
 სისქე: 1,34 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2008 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:
 სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
 ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში
 ასომთავრული ანბანით **خس** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ვმმ (447)
 = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوک و الملكات
 جلال الدنيا و الدولة و الدين
 روسدان بنت تامار ظهير المسيح
 اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
 მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
 რუსუდანი, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
 ალლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი
 შენიშვნა: მონეტა სავარაუდოდ ჩამოჭრილია

63 - №2.2.1.2009/4132

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)
 მასალა: სპილენძი
 წონა: 5,87 გრ.
 კვეთა: 25,06/26,00 მმ.
 სისქე: 1,60 მმ.
 მუზეუმში შემოსვლის დრო: 2009 წ.
 აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:
 სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
 ნამენტის ცენტრში **خس** – რ(უ)ს(უ)დანი. ორნამენტის ბუდეებში
 ასომთავრული ანბანით **خس** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ვმმ (447)
 = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوک و الملكات
 جلال الدنيا و الدولة و الدين
 روسدان بنت تامار ظهير المسيح
 اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

64 - №983.2.5/1714

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,41 გრ.

კვეთა: 22,05/21,36 მმ.

სისქე: 1,77 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 3.12.1982 წ.

აღმოჩენის ადგილი: სოფ. თუნქიაია, ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – **ر(ه)س(უ)دان**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **خس خس** – **ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447)** = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

65 - №983.7.1/1723

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,30 გრ.

კვეთა: 25,06/23,83 მმ.

სისქე: 1,87 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 21.4.1983 წ.

აღმოჩენის ადგილი: სოფ. თუნქიაია, ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **خس** – **ر(ه)س(უ)دان**. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌕𐌖𐌕** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ჳმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

66 - №980.10.1/1632

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 6,23 გრ.

კვეთა: 25,92/26,68 მმ.

სისქე: 2,21 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 26.6.1980 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **𐌕𐌕𐌖𐌕** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌕𐌖𐌕** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ჳმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

67 - №983.2.4/1713

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,81 გრ.

კვეთა: 22,87/22,87 მმ.

სისქე: 1,70 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 3.12.1982 წ.

აღმოჩენის ადგილი: სოფ. თუნქია, ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ჰსნ – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ქჳნ ჳჳზ – ქ(ორონი)კ(ონ)სა) ჳმზ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

68 - №1.2.2001/3740

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,50 გრ.

კვეთა: 24,00/23,38 მმ.

სისქე: 1,00 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 11.09.2001 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ანისი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **ჰსნ – რ(უ)ს(უდა)ნ**. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **ქჳნ ჳჳზ – ქ(ორონი)კ(ონ)სა) ჳმზ (447) = 1227 წ.**

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა

მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,

რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.

აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

69 - №977.1.7/871

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 7,78 გრ.

კვეთა: 24,20/24,15 მმ.

სისქე: 2,33 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 27.1.1977 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌖𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმე განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

70 - №1.2. 2015/ 4659

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 5,62 გრ.

კვეთა: 22,96/23,26 მმ.

სისქე: 1,99 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 17.12.2014 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ტედა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორნამენტის ცენტრში **𐌕𐌆𐌆** – რ(უ)ს(უ)დ(ა)ნ. ორნამენტის ბუდეებში ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌖𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ო)ნ(სა) ვმმ (447) = 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملکة الملوک و الملكات
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

71 - №2.4.2015/4664

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,40 გრ.

კვეთა: 21,64/20,43 მმ.

სისქე: 2,14 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 31.12.2009 წ.

აღმოჩენის ადგილი: სოფ. ბოსქუში, ყარსი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **خس** – **რ(უ)ს(უ)დან**. ორნამენტის ბუდეებში
ასომთავრული ანბანით **𐌕𐌆𐌆 𐌆𐌆𐌆** – ქ(ორონი)კ(ონ)ს(ა) ჳმმ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكة الملوك و الملكات

جلال الدنيا و الدولة و الدين

روسدان بنت تامار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
აღლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

72 - №4.3.2001/3746

ემიტენტი: რუსუდანი (1223-1245 წწ.)

მასალა: სპილენძი

წონა: 4,39 გრ.

კვეთა: 21,88/22,76 მმ.

სისქე: 1,54 მმ.

მუზეუმში შემოსვლის დრო: 11.09.2001 წ.

აღმოჩენის ადგილი: ანისი

აღწერილობა:

სწორი ჭედვა

ავერსი: გადახლართული ხაზებით შექმნილი კარტუზისებრი ორ-
ნამენტის ცენტრში **خس** – **რ(უ)ს(უ)დან**. ორნამენტის ბუდეებში

ასომთავრული ანბანით **ქჳნ ჳჳზ** – ქ(ორონი)კ(ონ)სა) ჳმზ (447)
= 1227 წ.

რევერსი: ცენტრში ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملكات و الملكة الملوک
جلال الدنيا و الدولة و الدين
روسدان بنت تامار ظهير المسيح
اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა
მშვენება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა,
რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის თაყვანისმცემელი.
ალლაჰიმც განადიდებს მის დამხმარეებს

წარწერის ირგვლივ ხაზოვანი ორნამენტი

რელიეფი ქართული წარწერით ყარსის მუზეუმიდან

საინვენტარო ნომერი – 21.4.967/507

ზომა: 45x36 სმ.

სისქე: 35 სმ.*

სავარაუდო თარიღი: XII ს.

წარმომავლობა: სამუზეუმო დავთრის მიხედვით, რელიეფი ანისის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე იქნა აღმოჩენილი; ყარსის მუზეუმში იგი 1967 წელს შევიდა, როგორც „განათხარი ნიმუში მარის მუზეუმიდან“.**

რელიეფური კომპოზიცია ჯვარცმის გამოსახულებით ფრაგმენტულია; ჩამოტეხილი აქვს: ზედა ნაწილის მოზრდილი მონაკვეთი; მარჯვნივ, ცენტრიდან დიაგონალურად – არე სცენის ზედა ნაწილის დაახლოებით შუა მონაკვეთამდე; მარცხნივ, ასევე დიაგონალურად – შედარებით მცირე ზომის მონაკვეთი. ამ მხარეს ქვის ზედაპირი საკმაოდ დაზიანებულია და რელიეფურ გამოსახულებათა მეტი ნაწილი დაკარგულია (სურ. 1).

კომპოზიციის ქვედა მონაკვეთზე, ცენტრალური ნაწილი ფაქტობრივად სრულად შემორჩა. გვერდითა ნაწილებიდან მარჯვენა თითქმის მთლიანადაა ჩამოტეხილი; მარცხენა მხარეს დაზიანება შეინიშნება რელიეფის იმ მონაკვეთზე, სადაც წარწერა ამოკვეთილი, კუთხეებთან. რელიეფის ქვედა მონაკვეთზე, ცენტრალური ნაწილი გვერდებთან შედარებით ჩამოგრძელებულია; მისი ქვედა კონტური აქ გამოსახული სახის ოვალს მიუყვება, გვერდითა ნაწილებზე კი სწორხაზოვანია.***

რელიეფის უკანა მხარეს, დაზიანებები განსაკუთრებით ქვედა

* საალრიცხოვო ბარათის ჩანაწერი: „რელიეფის ზომა – 55x40 სმ.; ქვის რელიეფის ზედაპირზე გამოსახულია ადამიანის თავი, სამი ადამიანის სხეულის ნახევარი და ამოკვეთილია სომხური ასოები“.

** ცნობა რელიეფის შესახებ არ გვხვდება ანისის მუზეუმის კატალოგებში (Март 1906; Март 1908; Орбели 1910). შესაბამისად, არ გამოირიცხება, რომ ეს რელიეფი კატალოგის გამოქვეყნების შემდეგ აღმოჩნდა.

*** შესაძლოა რელიეფი არ ყოფილიყო სწორკუთხა, რამდენადაც მის ქვედა მონაკვეთში, ქვის კონტური საკმაოდ ბუნებრივად მიუყვება სახის ოვალს.

სურ. 1. ყარსის მუზეუმი.
რელიეფი ჯვარცმის
გამოსახულებით

ნაწილში შეინიშნება – ჩამოტეხილია ორივე გვერდი. ამ მხარეს, ცენტრში, კუთხეჩამოტეხილი სწორკუთხა შვერილია, რომელსაც ქვის ზედაპირის დაახლოებით ნახევარი უკავია (სურ. 2).*

რელიეფზე გამოსახული ჯვარცმის კომპოზიცია ორ ნაწილადაა გაყოფილი. ზედა მონაკვეთზე, ცენტრში გამოსახულია ჯვარცმული ქრისტე, ხოლო მის ორივე მხარეს, ოდნავ ქვემოთ – ორი ჯვარცმული ავაზაკის შედარებით მცირე ზომის თითო ფიგურა. სამივე ფიგურა ფრონტალურადაა წარმოდგენილი.

ქრისტეს ფიგურიდან შემორჩენილია მხოლოდ ტანი, თავისა და ხელების გარეშე. ფიგურა გამოსახულია სწორკუთხა ჯვარზე; მის ოდნავ წელში გამოყვანილ სხეულს წელს ქვემოთ ფარავს თეძოზე შემოხვეული, დრაპირებული ქსოვილი, რომელიც მუხლამდე აღწევს. ქსოვილი დაგრეხილი თოკის ფორმით მიუყვება სხეულს, თითქოს მარწყუს ქმნის ცენტრში და თავისუფალ სიგრძე ნაოჭებად ეშვება ქვემოთკენ, სადაც ქსოვილის ორი ფენა ჩანს. ფეხები ფიგურას სწორად, ერთმანეთის გვერდით აქვს განლაგებული, განზე გაშლილი ტერფებით, რომელზეც არ შეინიშნება სხეულის ნაკვთები.

მარჯვენა ავაზაკის ფიგურიდან შემორჩა სხეული, მარჯვენა ხელი და თავის ნაწილი; სახიდან დარჩენილი ნაწილის ზედაპირი დაზიანებულია. ფიგურის შემორჩენილი ხელი ტანთან შედარებით პროპორციულად მოკლეა და დიდი ზომის ხელის მტევნით ბოლოვდება, გაშლილი, კარგად გამოკვეთილი თითებით.

მარცხენა ფიგურიდან შემორჩენილია სხეული წელს ქვემოთ, აგრეთვე ნაწილობრივ, ჯვრის მარცხენა, სწორკუთხა მკლავის მობზულობა.

ავაზაკების ფიგურებს, მაცხოვრის მსგავსად, წელზე შემოხვეული დრაპირებული ქსოვილი მუხლამდე ფარავს. მაცხოვრის ფიგურასთან შედარებით, მათ უფრო დამჯდარი პროპორციები აქვთ, ხოლო მათ სხეულებზე ნაკლები დეტალები იკითხება; შესაძლოა ეს დაზიანების კვალია; ** უნდა აღინიშნოს, რომ ორივე ავაზაკის ჯვრის ამჟამად შემორჩენილი თითო მკლავი, თვალშისაცემად მოკლეა.

რელიეფის ქვედა ნაწილის ცენტრალური მონაკვეთი უკავია ადამიანის თავის გამოსახულებას, რომელზეც უშუალოდაა აღმართული მაცხოვრის ჯვარი. თავს სიმალლეში კომპოზიციის დაახლოებით ნახევარი უჭირავს და დანარჩენ გამოსახულებებთან შედარებით მნიშვნელოვნად დიდი ზომისაა; განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს გამოსახულების მასიური ფორმები, რომელსაც უხეშად ნაკვეთი, მსხვილი ნაკვთები და უტრირებული ფორმები ქმნიან. ასეთია განიერი და ბრტყელი სახე თმა-წვერის გარეშე; ღრმად ნაკვეთი, ახლოს ჩამჯდარი, სიგანეზე ოდნავ წაგრძელებული თვალები, მარცხენა თვალში ამოკვეთილი გუგით; განიერი და სტილიზებული წარბები ღრმა ნაოჭის სახით, რომლებიც თვალებს შემოუყვება, ცხვირ-

* რელიეფის უკანა მხარეს არსებული შვერილი, სავარაუდოდ, რელიეფის კედელში შესასმელად იყო განკუთვნილი.

** არ გამოირიცხება იმის შესაძლებლობა, რომ ისინი უფრო ზედაპირულად იყო დამუშავებული.

სურ. 2. რელიეფი ჯვარცმის გამოსახულებით. უკანა მხარე

თანაა დაკავშირებული და ყურების ბოლოებისკენ ეშვება; დიდი ზომის, ფრონტალურად ნაჩვენები ყურები, საგულდაგულოდ ნაკვეთი ფორმით, რომელთაგან მარცხენა უფრო დაზიანებულია; განიერი, ბრტყელი, უხეშად ნაკვეთი ცხვირი ნესტოების გარეშე, რომელიც ქვემოთკენ კიდევ უფრო ფართოვდება; პატარა ზომის თხელი პირი, რომლის ბაგეები მარჯვენა მხარეს გახსნილია; დაბალი შუბლი, რომელსაც, თვალებს ზემოთ, ორმაგი ნაოჭი მიუყვება წვრილ ხაზებად და ფართე, დიდი ზომის ნიკაპი, რომელიც განიერ ოვალს ქმნის სახის გარკვეულად ასიმეტრიულ, ქვედა ნაწილში.*

რელიეფის ქვედა ნაწილში, თავის გასწვრივ, ორივე მხარეს, ერთ დროს არსებული, დიდი ზომის ასომთავრული გრაფემებით შესრულებული, დაქარაგმებული წარწერა ნაწილობრივ შემორჩა:

* ყოველივე ეს ხასიათის გარკვეულ ექსპრესიას იძლევა. რელიეფის სრულად შემორჩენის პირობებშიც კი, ეს გამოსახულება ყველა ფიგურაზე შთამბეჭდავი და საგრძნობლად მსხვილი უნდა ყოფილიყო.

მარცხენა არეზე, თავსა და სცენის მარცხენა კიდეს შორის იკითხება: **†~† და † ††**; თავსა და სცენის მარჯვენა კიდეს შორის არსებულ მონაკვეთზე ახლა მხოლოდ ერთი ასოს, **†**-ს ფრაგმენტი გაირჩევა.

ქართული ასომთავრული წარწერის პალეოგრაფია – ტექსტის შესრულება კიდურწერტილოვანი გრაფემებით, სავარაუდოს ხდის, რომ რელიეფი XI-XII საუკუნეებში უნდა შეექმნათ.* ისტორიული გარემოებების გათვალისწინებით (საქართველოს სამეფოს ფარგლებში შირაკისა და ანისის მოქცევა, რეგიონში ქართული საერო და საეკლესიო მმართველობის გაძლიერება და მასთან დაკავშირებული აღმსარებლობითი თუ კულტურული პროცესები), ეს პერიოდი შეიძლება კიდევ უფრო დაზუსტდეს და XII საუკუნით შემოიფარგლოს.

* ჯავახიშვილი 1996: 128; ქართული წარწერების კორპუსი 1980: 33. იხ. აქვე გვ. 165.

საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური მასალა ანისიდან

1. ობსიდიანის ორფერდა ლამელა (საინვ. №GNM01 2-14:4)

ადრე ბრინჯაოს ხანა.

ზომები: სიგრძე – 7.2 სმ; სიგანე – 1.9 სმ. მოგრძო ფორმის, ორმხრივი და რეტუშირებული სამუშაო პირით.

აღნიშნული ნივთი, ანისთან ახლოს, კერძოდ ჰორომოსის (ხოშავანქი) მონასტრის მიმდებარე ტერიტორიაზე აღმოჩენილი. ნივთი 1914 წელს შემოვიდა კავკასიის მუზეუმში.

2. ბრინჯაოს სატევარი (საინვ. №GNM01 1-41:1)

ძვ.წ. XIV-XIII სს.

ზომები: მთლიანი სიგრძე – 31.5 სმ; პირის სიგრძე 20.5 სმ; ტარის სიგრძე 11 სმ; პირის მაქსიმალური სიგანე – 7 სმ; პირის წვერის სიგანე – 1.2 სმ. ყალიბში ჩამოსხმული; შედგენილი, ხით ამოვსებული მილიანი ტარით დაბოლოებული ნახევარსფეროსებრი ქუდით. ტარის ქუდის წრიული კიდე ღრმა, მახვილი კუთხით სხვადასხვა მხარეს მიმართული სამკუთხედებითაა გაფორმებული. ქუდის თავზე, გამჭოლ წრეში ჩასმულია ნახევარსფეროსებრი ქუდისა და ტარის დამაკავშირებელი მართკუთხედის ფორმის თავმომრგვალებული ღერძი.

სატევრის პირის შუა ნაწილი გაფორმებულია ყალიბში მიღებული რელიეფურ-ამოღარული სხივური ზოლებით, რომელიც სატევრის პირს – წაწვეტებული სამკუთხედის ფორმას იმეორებს.

მუზეუმის საინვენტარო სააღრიცხვო დავთარში არსებული ჩანაწერის მიხედვით, სატევარი ნაპოვნია ანისში 1900 წელს მ. არკადიევას მიერ. მუზეუმის არქეოლოგიურმა განყოფილებამ სატევარი შეიძინა 1941 წელს.

3. ხელადა (საინვ. №GNM01 2871)

ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარი.

თიხის, მუქი მონაცრისფრო წვრილმარცლოვანი და ფოროვანი

კეცით. ზომები: სიმაღლე – 24 სმ; პირის აღდგენილი დიამეტრი – 8 სმ; მუცლის დიამეტრი – 23 სმ; ძირის დიამეტრი – 9 სმ. გადაშლილი პირით, მხრებისკენ შევიწროებული დაბალი ყელით, სფერული, გამობერილი მუცლით, ბრტყელი ძირით. მხარსა და პირზე მიძერწილია მრგვალგანივკვეთიანი ვერტიკალური ყური. მხარსა და მუცელზე არსებულ ღარულ ზოლებს შორის მოქცეულია შვეულად ნაპრიალები ზოლების ორი ფრიზი. ხელადა აღმოჩნდა შუა საუკუნეების ანისის ნაქალაქარის სიახლოვეს სამარხების გათხრისას.

ნივთი (ხელადა, მახვილის ტარი) კავკასიის მუზეუმში შემოსულია 1914 წელს, უშუალო შემომტანად კი საალრიცხოვო დავთარში ჩანიშნულია ა. ა. ფლორენსკი.

4. ბრინჯაოს მახვილის ტარი (საინვ. №GNM01 2-14:2)

ძვ.წ. VIII-VI სს.

ზომები: საერთო სიგრძე 12 სმ; ვადის სიგანე – 4.5 სმ; ხელმოსაკიდი ტარის სიგრძე – 7.8 სმ; ტარის დაბოლოების სიგანე – 3.2 სმ. ჩარჩოსებრი ტარის ვადა პირის მიმართულებით დაბოლოებულია რქისებრი შვერილებით. აკლია მახვილის, სავარაუდოდ, რკინის პი-

რი, რომელიც შემორჩენილ ტარში ჯდება და ტართან მაგრდება რკინის მახვილის პირის დაბოლოებაზე და ბრინჯაოს ტარზე დატოვებული სამოქლონე ნახვრეტებით. ნივთი აღმოჩენილია უშუალოდ ანისის ნაქალაქარზე.

ნივთი კავკასიის მუზეუმში შემოსულია 1914 წელს, უშუალო შემომტანად კი საალრიცხოვო დავთარში ჩანიშნულია ა. ა. ფლორენსკი.

5. ადამიანის ბრინჯაოს ქანდაკების მკლავის ფრაგმენტი (საინვ. №GNM01 40-10:1)

გვიანანტიკური პერიოდი.

ნივთი ჩამოსხმის ტექნიკითაა მიღებული. მკლავის შიდა ნაწილი ფუყეა. ზომები: საერთო სიგრძე 21 სმ; მხართან სისქე – 7.5 სმ; მკლავთან სისქე – 4.5 სმ.

მუზეუმში შემოსულია 1910 წელს. არტეფაქტის რეგისტრაციის მიხედვით აღმოჩენილია ანისში.

6. გულსაკიდი ჯვარი (საინვ. №GNM01 ა646; ძვ. ნომ. 2-14:3)

XI-XIII სს.

ბრინჯაოს, მასიური, ტოლმკლავა, მრგვალ განივკვეთიანი მხრებით, თავზე ყუნწით. ზომები: სიმაღლე 5.3 სმ; სიგანე – 4.3 სმ. აღმოჩენილია ანისის ნაქალაქარში. ჯვარი 1914 წელსაა შემოსული კავკასიის მუზეუმში (შეძენილია ა. ა. ფლორენსკისგან). ერთიანი ჩამოსხმის შედეგად მიღებული ტოლმკლავა ჯვრის ზედა მკლავის თავზე მოთავსებულია ოვალური ფორმის საყუნწე რგოლი. ჯვრის

მკლავები მრგვალ განიგვეთიანია; გაფორმებულია დაბალ რელიეფიანი ლილვებითა და მკლავების ბოლოს არსებული ქუდისებრი დაბოლოებებით. ამ ორ უკანასკნელ ელემენტს შორის, მკლავების დაბოლოებებისკენ, მოთავსებულია შესქელებული ნაწილები – ბიკონუსური ოვალური მონაკვეთები. კუბის ფორმის მკლავების შეერთების ცენტრში დატანილია დიაგონალურად მიმართული, ურთიერთგადამკვეთი ორი ხაზი, რითაც იქმნება ნიშანი X (სავარაუდოდ, ქრისტეს ან ჯვრის სიმბოლური მონოგრამა).

თავი IV

ანისი და საქართველო –
საარქივო მასალები

ანისის ქართული სიძველეები დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიურში

დიმიტრი ბაქრაძის სამოღვაწეო სფეროებსა და სამეცნიერო ინტერესთა შორის ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის აღნუსხვა-შესწავლა ერთ-ერთია გამორჩეულთა შორის. ამის თაობაზე მკვლევრის სიცოცხლეშივე არაერთგზის დაწერილა, შემდგომში კი ყოველივე, ავტორისეული მასალებით ცნობილი, ბევრჯერ ყოფილა აღნიშნული და განხილული.¹ აშკარაა, რომ საქართველოს ეს ისტორიული კუთხე მუდამ რჩებოდა დ. ბაქრაძის საფიქრალისა და ინტერესის განსაკუთრებულ სფეროდ. სწორედ ამაზე მეტყველებს მისი ადრეული პუბლიკაცია ისტორიული მესხეთის თაობაზე,² მოგვიანოდ კი სისტემატურად განხორციელებული ექსპედიციები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და ამის საფუძველზე შექმნილი ნარკვევები თუ წიგნები, სხვადასხვა გამოცემაში ჩართული მასალები და მონაცემები, მოსაზრებები და დასკვნები.

დიმიტრი ბაქრაძის – იმხანად (1875-1878 წწ.) საცენზურო კომიტეტის თანამშრომლის (ქართული ენის უმცროსი ცენზორის) – მიერ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი ისტორიული პროვინციების კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლის გზაზე არსებითი მნიშვნელობისა იყო მისი ვრცელი ნარკვევი გურიასა და აჭარაში სიძველეების თაობაზე. წიგნის გამოქვეყნებას წლები დასჭირდა და იგი საბოლოოდ 1878 წელს, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დასრულების კვალად დაიბეჭდა.³ ნაშრომის გამოსაცემად მომზადებას დაემთხვა პუბლიკაცია გიორგი ყაზბეგის ნარკვევისა ტაო-კლარჯეთის ძეგლების შესახებ, რომელიც 1875 წელს გამოქვეყნდა⁴ და რომელმაც სამეცნიერო წრეებისა და საზოგადოების დიდი ინტერესი გამოიწვია; პუბლიკაციას მიეძღვნა დ. ბაქრაძის ვრცელი წერილების მთელი სერია (თერთმეტ ნაწილად დაყოფილი ხუთი თემატური ნაკვეთი: I – წინასწარი ცნობები (№1); II – ზემო აჭარა (№3 და №4); III – შავშეთი (№7 და №8); IV – ლივანა (№16 და №19); V – ლაზეთი (№31, №32, №38 და №39) – ისინი გაზეთ „Навका“-ის 1877 წლის იანვრის ნომრებში ქვეყნდებოდა.⁵

მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის შემდეგ, როდესაც საქართველოს ისტორიული კუთხეების ნაწილი რუსეთის იმპერიის ფარგლებში მოექცა – ამის შედეგად მკვლევრებს საშუალება მიეცათ, მონახულებინათ „თურქეთის საქართველოდ“ სახელდებული რეგიონი და მისი სწორუპოვარი კულტურული მემკვიდრეობა. ისტორიული ოლქების შე-

მოერთების შემდეგ რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლება მყისიერად და აქტიურად შეუდგა რეგიონში დამკვიდრებისთვის საჭირო ღონისძიებების განხორციელებას, მათ შორის – ტოპოგრაფიული და სამიწათმფლობელო მონაცემების აღნუსხვას, მოსახლეობის აღწერას, ადგილობრივ ეთნოკონფესიურ თუ კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებული მასალების (მათ შორის – მატერიალურის) თავმოყრას და ა.შ. აღნიშნული პროცესის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იყო დ. ბაქრაძე – იმხანად უკვე რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი, რომელმაც 1879-1881 წლებში რამდენჯერმე იმოგზაურა ამ მხარეებში და დატოვა ძალზე ფასეული მასალები საველე დღიურების სახით.

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, დიმიტრი ბაქრაძის არქივში, დაცულია აჭარასა და ტაო-კლარჯეთში მისი მოგზაურობის დღიური (№32). ეს დღიური ექვთიმე თაყაიშვილს წამოუღია დიმიტრი ბაქრაძის ქვრივისაგან და წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის გაუგზავნია შესაძენად. ხელნაწერისთვის ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ დართული ბარათიდან ირკვევა, რომ დღიური იმ დროისათვის უკვე თავნაკლული ყოფილა: იგი იწყება 53-ე გვერდიდან და სრულდება 199-ე გვერდით. მომდევნო გვერდები – 200-დან 224-ის ჩათვლით – ცარიელია, შემდგომ კი, რამდენიმე გვერდზე, მოცემულია სარჩევი და მონაცემები ისტორიულ პირთა შესახებ.

ამ მასალების ნაწილი თავად დიმიტრი ბაქრაძის მიერვე იქნა გამოყენებული ექსპედიციების თანადროულ თუ მომდევნო წლების პუბლიკაციებში,⁶ თუმცა კი დღიურების დიდი ნაწილი დღესაც გამოუცემელი რჩება.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული პროვინციების აღწერისას დ. ბაქრაძეს მიუმართავს მონაცემთა აღნუსხვის გარკვეული სქემისთვის, რომლის წინასწარ შედგენილი პირველსახეც მის დღიურშივე არის ჩართული. ამ სქემის შესაბამისად, თავდაპირველად აღწერილია რეგიონის საზღვრები, კლიმატური პირობები, ბუნებრივი მახასიათებლები (ტყე, ტბები, მდინარეები და ა.შ.); იქვე ავტორს მოჰყავს ამა თუ იმ ისტორიულ კუთხეში არსებული დასახლებების ჩამონათვალი (ეროვნებების მიხედვით, მოსახლეობის რაოდენობის მითითებით), ახასიათებს ადგილობრივ მკვიდრთა სამეურნეო ტრადიციებს, წეს-ჩვეულებებს. დღიურში ასევე აღნუსხულია რეგიონში იმხანად არსებულ კომლთა ოდენობა, მოსახლეობის თავდაპირველი მკვიდრობის ადგილები, გადმოსახლების დრო და დასახლების ადგილი, მათ მფლობელობა; ჩამოთვლილია ადგილობრივ მმართველთა – ბეგების საკუთრება (ტყე, ტბა, საძოვრები და ა.შ.); მოცემულია ცნობები გავრცელებული დაავადებებისა და მათი მკურნალობის ხერხების თაობაზე (ადგილობრივი მკურნალები); დახასიათებულია ადგილობრივი ფლორა-ფაუნა, სახელდობრ ხეთა ჯიშები, მობინადრე გარეული ცხოველები, თევზის სახეობები. დღიურში, ცხადია, სათანადო ყურადღება ეთმობა თითოეული რეგიონის სიძველეებს – აღწერილ-დახასიათებულია ეკლესია-მონასტრები, ციხეები, მათი სამშენებლო მასალები, წარწერები და ფრესკები. ამასთან დაკავშირებით მკვლევარს ხელნაწერის დასაწყისშივე

(გვ. 54), ფურცლის აშიაზე მიუწერია ეკლესიის აღწერის დაწვრილებითი ჩამონათვალი, ეკლესიის მცირე ნახაბითურთ.

დღიურში ჩანაწერები იწყება საანგარიშო წერილით ართვინის ოლქის შესახებ (№1335), რომელიც 1879 წლის 19 აგვისტოთი არის დათარიღებული. მომდევნო ანგარიშები სხვადასხვა ოლქს ეხება, ამასთან მასალები ქრონოლოგიური რიგით არაა მოცემული: 1879 წლის 30 მაისის №410 ანგარიშში საუბარია მაჭახელას რეგიონზე; იმავე კუთხეს ავტორი აღწერს 1879 წლის 30 ივნისის №531 ანგარიშშიც. აჭარის ოლქი ზოგადაა დახასიათებული 1879 წლის 30 ივნისის №9214 ანგარიშში; 1879 წლის 1 სექტემბრის №9046 ანგარიში ეხება ზემო აჭარას, 1879 წლის 19 აპრილის №912 ანგარიში კი აჭარის ოლქს; 1879 წლის 22 სექტემბრის №3182 ანგარიშში საუბარია შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილსა და მიწების შემოსავლებთან დაკავშირებულ მის საჩივარზე. მომდევნო ნაკვეთში აღწერილია ქვემო აჭარა, მისი საზღვრები, კლიმატური პირობები და ა.შ. ამის შემდგომ იწყება ჩანაწერები დღეების მიხედვით.

საქართველოს სამხრეთ ისტორიულ პროვინციებში მოგზაურობა დიმიტრი ბაქრაძეს იმავე 1879 წლის 8 ნოემბრიდან დაუწყია ქედადან და სამი კვირის მანძილზე, 1 დეკემბრამდე, მოუვლია ვრცელი რეგიონი – მერისის, მაჭახელას ხეობები, დანდალო, ხულო, ჭვანისწყალი, მირატის და ღორჯომის ხეობები, სხალთა, ხიხაძირი; ჭოროხის ხეობის ქვემოწელი, ციხისძირი, თუხარისის ციხე, შავშეთ-იმერხევის ნაწილი, სახელდობრ ტბეთი, დაბაკეთი, სათლე, აგრეთვე ანჩა, არტანუჯი და მისი ციხე, ბერთა, ჯმერკი მისი განთქმული ბალებით, ღდილი და სამწყალი, ოპიზას სანახები და მონასტერი, დოლისყანას ეკლესია, სვეტი და მისი ეკლესია, ართვინი, ბორჩხა, მაჭახელა. დღიურის ამ ნაწილში სამი გვერდი უკავია ქართულ-მეგრულ-ლაზურ ლექსიკონს.

მკვლევარი ორიოდე წლის შემდეგ კვლავ მიუბრუნდა რეგიონს. მის დღიურში, თხრობა, ყოველგვარი შესავლის გარეშე, გრძელდება 1881 წლის ჩანაწერებით – აღწერილია მისი მგზავრობა თბილისიდან ყარსამდე.

ექსპედიცია დაიწყო 14 ივლისიდან, სადგურ სარახუსიდან. მკვლევარს შემდგომ დღეებში მოუვლია უზუნტალი, ყარაქილისი, ჰამამლო; ბამბაკის ხეობა, ალბულაღი, ალექსანდროპოლი, არგიპი. 16 ივლისს იგი ყარსისკენ გაემგზავრა; გზად გაუვლია დუხობორთა და მოლოკნების დასახლებები. ყარსში დ. ბაქრაძე 18 ივლისს ჩავიდა და ერთი კვირის განმავლობაში, 25 ივლისამდე დარჩა; აღნუსხა იქური სიძველეები, მათ შორის – ყარსის ციხის სომხური და ქართული წარწერები (სურ. 1).

26 ივლისს დ. ბაქრაძე ყარსიდან ანისის ნაქალაქარის სანახავად ეშურება. ნაქალაქარზე ერთდღიანი ყოფნისას მას მრავალი სიძველე აქვს აღწერილი, მათ შორის – ანისში ქართველთა მკვიდრობასთან დაკავშირებული ძეგლები. ამ მასალების მნიშვნელობა სადავო არ უნდა იყოს: ცალკეულ ძეგლთა დახასიათებისას მოცემულია რეგიონის იმუამინდელი აღმსარებლობითი ვითარებაც რუსული საიმპერიო მმართველობის პირობებში. ამ მხრივ თუნდაც ისაა

სურ. 1. ანისი.
ნაქალაქარის საერთო ხედი
ჩრდილო-დასავლეთიდან

სურ. 2. დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიური. ხეც, დ. ბაქრაძის პირადი არქივი, საქმე №32, ფ. 79v

საგულისხმო, რომ რუსეთი-თურქეთის ომიდან განვლილი არცთუ დიდი დროის შემდეგ, ყარსის სომხური ეკლესია უკვე მართლმადიდებლურად იყო მოქცეული.⁷

27-დან 31 ივლისის ჩათვლით დ. ბაქრაძე კვლავ ყარსში რჩებოდა. იმხანად მას შეუდგენია ოლთისსა და არდაგანამდე გასავლელი სოფლების მარშრუტი: ბარდუსი – ორთული; ორთულ-აკრიაკის ხეობის გავლით ფენაკში – ფანასკერტი – ტაოსკარი – გუკალი – ოლთისი და ნარიმანი. ოლთისის ხეობის გავლით სოფელი ფენაკი – სოფელი სოლომონყალა და დორთქილისა.

მომდევნო დღეებში, 1-დან 12 აგვისტოს ჩათვლით, მკვლევარს ზემოთ ნახსენები მარშრუტით უვლია – იგი აღწერს ან ახსენებს თითოეულ ციხესა და ეკლესიას. 13 აგვისტოს დ. ბაქრაძე კვლავ ყარსში მიბრუნებულია.

საველე კვლევა არდაგანის ოლქში (ისტორიული არტაანი) გაგრძელდა; დ. ბაქრაძე იქ 14-16 აგვისტოს იმყოფებოდა; დღიურში აღწერილია არდაგანის ციხე და მისი არაბული წარწერა, აგრეთვე ქალაქის იმხანად უკვე ნანგრევებად ქცეული ტაძარი; სოფელ ველში მკვლევარს უნახავს ეკლესია გუარამ კურაპალატის წარწერით, უმუშავია გოგიუბას ეკლესიაზეც.

დღიურში ჩართული მასალები ზეგანის ეკლესიის შესახებ 17 აგვისტოთი თარიღდება. შემდეგ დღეს, 18 აგვისტოს, დ. ბაქრაძე სწვევია წყაროსთავის საკათედრო ტაძარს, უნახავს შაითან-ყალა; 19 აგვისტოს მოუნახულებია სოფლები ურუთი და ინაძორი. მკვლევარი ამ კუთხეში რჩებოდა მომდევნო სამი დღის განმავლობაშიც; სხვა საკითხებთან ერთად იგი ყურადღებას ამახვილებს იქ მკვიდრ დუხობორებზე, თურქებზე, სომხებსა და ქურთებზე.

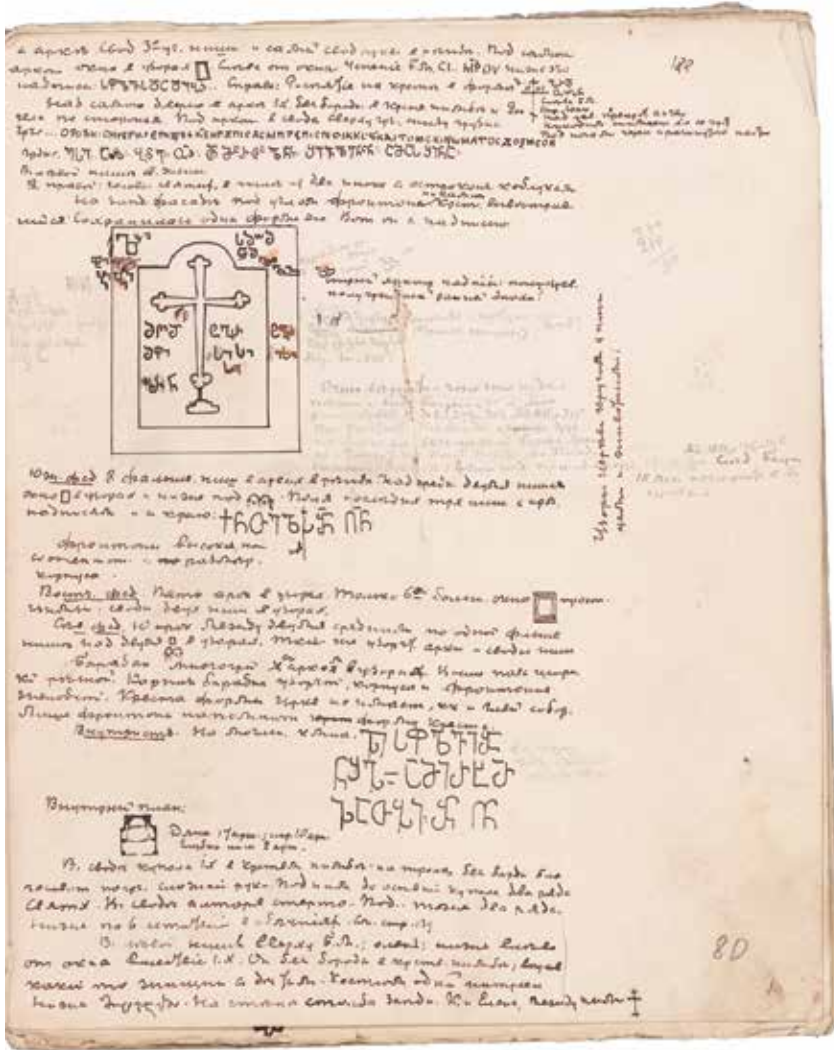
23 აგვისტოს დ. ბაქრაძე კვლავ ანისში მიემგზავრება. იგი ნაქალაქარში მომდევნო სამ დღეს – 24-26 აგვისტოს მუშაობდა და ყარსში სუბოტანის გზით დაბრუნებულია. საველე სამუშაოები 28 აგვისტოს დასრულდა (სურ. 2 და 3).

დღიურში არსებული მომდევნო ჩანაწერები 1886 წელს ეკუთვნის – აღწერილია გზა ბათუმიდან სოხუმამდე, რომელიც დ. ბაქრაძეს 9-დან 15 მაისამდე გაუვლია. ამის შემდეგ ჩანაწერები წყდება.

დღიურს დართული აქვს ქართველ მეფეთა ნუსხა მირდატიდან (364-391 წწ.) დავით VII ნარინის (1292-1310 წწ.) ჩათვლით, ასევე დადიანთა და გურიელთა მმართველობის ქრონოლოგიური მონაცემები. მომდევნო გვერდზე აღწუსხულია ზემო ქართლის შედგენილობა და საზღვრები ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით.

დ. ბაქრაძის დღიურის მნიშვნელობა საქართველოს სამხრეთი ისტორიული პროვინციების მრავლისმომცველი კვლევისთვის საკლებით ნათელია. მომავალში განზრახული გვაქვს დღიურის სრული ტექსტის მომზადება გამოსაცემად – ეს უდავოდ მრავალი საგულისხმო სიახლის საწინდარია.

წინამდებარე პუბლიკაციაში წარმოდგენილია დღიურის ის ნაწილი, რომელიც ნაქალაქარ ანისს და მის ქართულ სიძველეებს ეხება. ამ მასალების მრავალმხრივი მნიშვნელობა საკლებით ნათელია: მკვლევარს ყურადღება გამახვილებული აქვს იმ ძეგლებზე,

სურ. 3. დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიური. ხეგ, დ. ბაქრაძის პირადი არქივი, საქმე №32, ფ. 80r

რომლებიც დაკავშირებულია სამხრეთი კავკასიისა და ანატოლიის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ გზავარედნიზე მდებარე მასშტაბური ქალაქის მრავლისმომცველ გარემოში ქართული ეთნოკონფესიური და კულტურული კვალის ძიებასთან, ანისის ეთნოკონფესიურ რეალიებთან მის თანაარსებობასთან.

დ. ბაქრაძის დღიურების გამოსაცემად მომზადება გარკვეულ სირთულეებთანაა დაკავშირებული – წვრილი ხელით ნაწერი, მეტწილად შემოკლებებით გადმოცემული საველე ჩანაწერების გამართვა გარკვეულ ძალისხმევას და, ხშირ შემთხვევაში, სათანადო ალღოს მოითხოვს.

დღიურის ტექსტი იბეჭდება გარკვეული კორექტივებით: მკითხველისთვის ტექსტის იოლად აღსაქმელად გახსნილია შემოკლებები. პუბლიკაციას ერთვის მოკლე კომენტარები და განმარტებები. დღიურის ტექსტს დართული ჩანახატებიდან პუბლიკაციაში გამოყენებულ იქნა მხოლოდ არქიტექტურისა და ეპიგრაფიკის ამსახველი გრაფიკული ასლები. ეს ასლები დედანში, როგორც წესი, ტექსტის სტრიქონებს შორისაა მოქცეული. პუბლიკაციისას ისინი აშიებზე, შესაბამისი სტრიქონების გასწვრივ იქნა გატანილი უფრო მეტი თვალსაჩინოებისთვის; თავად ტექსტში მათი ადგილი ვარსკვლავითაა მინიშნებული.⁸

შენიშვნები

- ¹ დუმბაძე 1950: 5–190; Чубинашвили 1973: 188–195.
- ² Бакрадзе 1855.
- ³ Бакрадзе 1878.
- ⁴ Казбек 1875: 1–140.
- ⁵ Бакрадзе 1877; გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ წერილები ქვეყნდებოდა რუსეთ-თურქეთის ომის წინა ეტაპზე; ორი სახელმწიფოს დაპირისპირების პირობებში ჩნდებოდა საქართველოს ისტორიული სამხრეთი პროვინციების განთავისუფლების იმედი – ამგვარ ვითარებაში დ. ბაქრაძის ნარკვევები და წერილები, რომლებიც ოფიციალური პრესის ფურცლებზე ქვეყნდებოდა, მრავალმხრივ მნიშვნელობას იძენდა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ გ. ყაზბეგის ნარკვევი იყო „კეთილსინდისიერი დამკვირვებლის მიერ ჩატარებული მუშაობის ნაყოფი, მაგრამ მას აკლდა სათანადო მეცნიერული საბუთიანობა და სისრულე. ამ ხარვეზის შევსებას ისახავდა მიზნად ბაქრაძის საგამეთო წერილები“ (დუმბაძე 1950: 46).
- ⁶ ბაქრაძე 1880: 78, 80, 82; Бакрадзе 1880a: 1–4; Бакрадзе 1880b: 153–167; Бакрадзе 1881: 192–202; Бакрадзе 1884: 156, 157; Бакрадзе 1889: 1–33; იმ ვრცელ კომენტარებში, რომელიც ერთვის ვახუშტი ბაგრატიონის *საქართველოს ისტორიის* მისეულ გამოცემას და რომლებიც, ფაქტობრივად, საქართველოს ისტორიის შესახებ თავმოყრილ ნარკვევთა ერთობლიობაა, ჩართულია მასალები და დაკვირვებები ანისისა და მისი შემოგარენის თაობაზეც (გვ. 144, 149, 150, 156 და ა.შ.). ამ კომენტარებში დ. ბაქრაძე ხშირად უთითებს საკუთარ დღიურს („ჩემი დღიური“) და მის ნაწილებს/ნომრებს, აგრეთვე წიგნს გურიასა და აჭარაში მოგზაურობას რომ ეხება (შდრ. ვახუშტი ბაგრატიონი 1885). ამ პუბლიკაციის კომენტართა შორის ავტორი საგანგებოდ მსჯელობს ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის თაობაზე (გვ. 144): „ბაგრატ III მივაწერტ ჩვენ კიდევ ორ მშვენიერს ეკლესიას: 1) ბარზმას ახალციხის მაზრაში... და 2) ქართულ ეკლესიას დიდ სომხეთში, ანის

ქალაქში. ეს ეკლესია აქამომდე შეცდომით არის ცნობილი ბერძნულ ეკლესიად; მაგრამ იმის ქვაზე შერჩენილა მხედრულ-ხუცური წარწერა, რომელიც პალეოგრაფიულის თვისებით უძველეს დროს (IX–X საუკ.) ეკუთნის და აგრეთვე შიგნითი ქართული მე–XII–XIII საუკ. მხატრობა, იმათ შორის წმ. ნინოს სურათი ქართულის წარწერებით. ვფიქრობთ, რომ ესე ეკლესია უნდა იყოს კაძეძრე ქართლის ეპისკოპოსის ანელისა, რომელიც აქ იჯდა, როგორც კარში (არზრუმში) და ალაშკერტში იმ დროს, როდესაც არაქსის ბასსენის ნაწილი ქართველების მეფეებს ეჭირათ და სადაც აქამომდე ადგილ-ადგილ დარჩენილია ქართული ეკლესიები ქართულის წარწერებითვე. ზემოდ-ხსენებულის ანის ეკლესიის ქვის წარწერა ძნელად იკითხვის, თუმცა ჩემის აზრით იგი შეიცავს ბაგრატის სახელს და ქორონიკონს სი 280–990 წელს. თვით არხიტექტურული მისი ხელოვნება მიემსგავსება ბარზმის ხელოვნებას (ჩემი დღიური, №4, გვ. 188)“. და შემდეგ: „უნდა ვიკითხოთ: ვისთვის იყო საჭირო ქართული საეპისკოპოსო კაძეძრეები დიდს სომხეთში? ჩვენა გვგონია, რომ ერთის მხრით ვიზანტიელების ხანგრძლივ მფლობელობას, მეორის მხრით თვით ქართველების ძალის გავრცელებას დიდ სომხეთში უნდა მიეზიდა იქ მოსახლენი ბერძენთა და ქართველთაგანნი, რომელთათვის საჭიროდ აღმოჩნდა სამი საეპისკოპო კაძეძრა. რომ აქ ქართველობა სახლობდა, ამის საბუთად მოვიყვანთ ერთ ფაქტს, რომელიც შემოაქვს თავის ისტორიაში ასოლიკს. ასოლიკი გვიამბობს, რომ დავით კურაპალატმა რაკი არაბებს ჩამოართო 996 წელს მანასკერტი, დაასახლაო იგი სომეხთა და ქართველთაგან. შესაძლებელია, რომ დიდის სომხეთის ქართველობა შემდეგ მონგოლების დროს ანუ ამოწყვეტილ იქმნა, ანუ განიდევნა საქართველოში. ცხადია, რომ ვალაშკერტად უნდა იგულისხმებოდეს აწინდელი ალაშკერტი ეფრატის ბასსენში, მაგრამ ვერ ვიტყვით, კარელი ყარსში იჯდა თუ არზრუმში, რადგანაც ქართველები

ერთსაც და მეორესაც თითქმის ერთ-გვარ უწოდნენ: ყარსი კარი, არზრუმი კარნი ანუ სომხური კარნი. არზრუმისა და ალაშკერტის ქართულნი ნაშთნი ჩვენ არ ვიცით, თუმცა ვფიქრობთ, რომ ალაშკერტის ქართულ კაქედრად უნდა ყოფილიყო აქამომდე დარჩენილი კალიზმანის მახლობლად, სოფელს ჩანგლში, ეკლესია, რომელსაც 1030 წლის ქართული წარწერა მოიხსენებს მონასტრად. გვაქვს დასამტკიცებელი საბუთი, რომ თვით ყარსში ყოფილა ქართული ტაძარი. ეს საბუთია ზემო ქალაქის შესავალის ალაყაფის კარის მაღლა ქვაზე საეკლესიო ორნამენტით და ძველის ასომთავრულის ასოებით წარწერა, რომელიც იხსენიებს აფხაზეთის მეფეთმეფეს – სახელი აღარ

იკითხვის. ეს ქვა უეჭველია უნდა ყოფილიყო ეკლესიისა, რომლის კვალი ახლა აღარსად ჩანს. ანის ეკლესია აქამომდე კარგად დაცული ჩვენ ბაგრატ III-ს ცხოვრების შენიშვნაში მოვიხსენეთ (ნახე ზემოდ, გვ. 144, შენიშვნა 1. – Онъ отиош. Арм. и Грузіи к Византии, стр. 87-90). გარდა ამისა ჩვენ ხელში გვაქვს სხვა და სხვა ყარსის მხარის მარებიდამ მიწის მზომელთაგან გადმოხატული აქა-იქ საგანლუგის ტყეებში გაბნეულს ნანგრევს ეკლესიებზე ქართული ძველის ალფავიტით ნაწერი წარწერები“ (იქვე, 149-150).

⁷ იქვე, 198.

⁸ მასალების პირველი გამოცემისთვის იხ.: ტრაპაიძე, ჯალალანია, სხირტლაძე 2016: 323-356.

ЭККУРСИЯ В АНИ

სურ. 1. ანისი. ნაქალაქარის საერთო ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

26 июля воскресенье.¹ Выезд в 7 утра в Ани. Три э(ки)п(а)жа: воен(н-ного) губер(натора) Александра Игнатъевича Гросмана с семейством, ст(аршего) помощника его Андрея Феликсовича Печковского, с сем(ей-ством), Степ(ана) Нес(теровича) Филонова и упра(вляющего) Ив(ана) Ст(е)п(анови)ча. На месте ждал Шурагельск(ого) окр(уга) нач(альник) Валериан Николаевич Шагубатов. Местность: до М(алой) и Б(ольшой) Ягны все подъем, затем спуск — до Ани. Видн(ы): Гельск(ий), Ардач(ина-кий), Чилдырс(кий) хребет; Алагез, даже Арарат: гр(о)м(а)дн(ый) конус; Саганлуг. Все это поверх подъема. Д(нем) прохладно, пасмурно. По мере спуска чувствит(ельная) жара: ясно сделалось. Только по возвращении дождь с перерывами до самого Карса. Мимо Ягны, Авлиар, Аладжи через Суботан. Разъяснял ход дел послед(ней) войны Ив(ан) Степанович, бывший участником. Посевы от спуска особенно часты. До перевала хлеба только зреют; от спуска ниже убран и высевается. Население: пришлое — армяне, греки из Цалки (NB); духоборов я зд(есь) перв(ый) раз встретил, их костюм напомнил немцев кол(о)н(и)ст(о)в (NB). Дорога проселочная, но для э(ки)п(а)жа ничего, хотя камни: местами д(аже) трясло. Расстояния: с лишком 45 в(ерст) (даже до 50). В 12 ч(асов) были там. За-

стали Шагубатова с сем(ейством), пом(о)щника окр(ужного) нач(альни-
ка) кн(язя) Макаева с женой и елизавет(польского) полко(вого) ком(а)
нд(и)ра... Опять местность: (NB). Развалины открываются за неск(олько)
верст от спуска (სურ. 1). Арпачай в глубокой трещине как бы опоясыва-
ет. На прот(ивоположном) берегу третий наш пост. Через ворота длин-
но-протягивающиеся ограды... Лев из тесан(ного) камня: арки прелест-
н(ые). Во внутр(еннем) помещении, на стене крест ◆ старой формы.²

Зала соседняя, где расположились: на массив(ных) столбах, нижий
этаж глуб(о)к(ий), из тесан(ых) же камней; Минарет высок(ий), вну-
тр(енний) подъем 46 ступеней: Это минарет, вероятно, турок-сельджу-
ков (სურ. 2). Второй уже разв(алился) не так давно. На зале снаружи
надписи: сверху сначала ар(а)бск(ая), дл(и)н(ная), потом ниже куф(и)-
чес(кая), потом груз(инская):

ԿԻԿԵՏ ԶԴ ԾՌԳԼ
ՆԵՆԾԻՇԻ ԴԵՅԻՄԵՆԵՐԵՐԵՐ

Почерк XIII века. 1288?³

Затем арм(янская) поздняя и т(у)р(е)ц(кая).

Осмотр кафедральн(ого) собора (სურ. 3). Масса надписей снару-
жи. Нет купола: разв(али)лся; прав(и)л(ьный) и величеств(енный) вид.
Колонны многогранные. Алтарь поднят на две ступ(ени).⁴ Ризница и для
проском(и)д(ии), отделен от алтаря. Но резн(ое) основание или цоколь
для преграды уцелел... Входы на верх с двух сторон. Крест правиль(ны)
й видится...Снаружи восточн(ый) фасад не видится, как в гр(у)з(инской)
церкви), но ниши в верхн(их) частях в замечател(ьных) узорах. Фас(а)д
укр(а)ш(е)н крестом резным. Вообще резьба тонкая, замечательная, как
в лучших груз(инских) церквях X-XI в.

Затем осмотр церкви, именуемой Греческ(им). Ошибк(а). Она на

სურ. 2. ანისი. მანუჩეს მეჩეთი. ხედი
აღმოსავლეთიდან. დ. ერმაკოვის
ფოტოკოლექცია

скате к Арпачаю. Сохранилась хорошо. С куполом. Резьба напоминает резьбу кафедральн(ого) собора.⁵

Притвор разрушился, придел в жив(о)писи. Колонна капители во вкусе кажется коринфс(ким). Этого нигде не видел, ни в кафедральн(ом) соборе. Внутри двойные ниши вправо и влево.⁶ Кр(е)ст сл(а)бо рассм(а)тр(ивается): ниши алтар(я) у стен подняты на ступенях: монахи здесь читают арм(янскую) службу. Пред алтарем могильный камень с груз(инской) надписью:⁷

სფხტზტ
ნსტჟიჲჟ
სტტყსს: ყნინ⁸

Снаружи, на стене притвора тоже груз(инские) и греч(еские надписи).⁹

В приделе Б(ожья) М(атерь) с Предтечей. Мл(а)д(е)нец в Лоне.

В правой от зрителей, нише, передней: **ჰიჯტზუჟტჟი თბსტ ი ტისტ**

В левой **უტ** (Имя)... **ჰ...**¹⁰

Четыре евангелиста в основании купола по углам, как они обыкновенно пишутся в груз(инских) церквях, многие с гр(е)ч(ескими) и гр(у)-з(инскими) надп(и)с(ями).

В алтаре ряд святителей в облачениях, с надп(исями) груз(инскими) и под ними греческ(ими). В числе их я разобрал (хуцури к(о)неч-но) **წმ სილიბისტრო, წმ ათანასე, წმ იეოქროპირი, წმ ნიკოლოზ, წმ გრიგოლ პართეველი, წმ ლეონტიოს, წმ ალექსანდრიელი.**¹¹ ♦

Во второй нише, влево изображение св. Нины с молитвенно рас-простертыми руками: пред ней семь женских фигур. Пред Ниною **ჰა ნინა**; пред женскими фигурами:

თბტნი: ჰუნა
თტყჟტუნტნ...
ჰნტტტტ უტუნ სტსტტტტტტტტ ♦

Вправо на столбе:

ჰა სჟტტტ
ჰ...ტტტტტტტტ?

В первой правой нише, прямо:

ჰუ: ტტტტ
ტუნ: ჰა: უტტტტტტტტ
ტტ: უტტტტტტტტ ♦

Ниже еще надпись. Без лестницы или же смытая:

? **ჰ...ტტტტტტტტ**
ტტტტტტტტტტტტ
ტტტტტტტტტტ: ტტ: უტტტტ¹³

Над входом в ц(е)рк(о)вь архангел Михаил, поясн(ое изображение) с крыльями **ჰტუ**.

ჰა უტტტტტტტტ

თბტნიჰუნა
თტყჟტუნტნ
იხუტტტტტტტტ
ტტტტტტტტტტტტ
სტსტტტტტტტტ

ტ... ხტტტტ
თტ ტტტტტტტტტტ

Во второй нише прямо к входу медальон Спаса в крестовом нимбе. Под ним нарисованы в воен(ных) костюмах **ՔՉ ԼԴ ՔՉ ԳԺԴ**.

Живопись вообще в чисто гр(у)з(инском) вкусе, довольно хорошо сохранившаяся; надписи по характеру букв едва ли XI в. позднее. Как будто напоминают характер букв надписей в зале (სურ. 8).

Не была ли эта церковь кафедрой Груз(инского) епископа Анели? Что г(ово)р(и)тся в арм(янских) надписях на стенах. Одно из двух: или эти надписи сделаны позже (как будто они свежее. По крайней мере, так мне показалось), или церковь первоначально построена армянами, а расписана, когда Ани был во владении гр(у)з(ин).¹⁴

23 авг(уста), воскресенье. Выезд в 12 ч(асов) дня в Ани. По направлению к Визинаксю. Перед сим, 26 июля (см. стр. 138), мы поехали туда другим путем. По мере того, как мы подымались, подъезжая к Визинаксе, пред нами стала открываться позади нас хребет отделяющий Тахтинский и Зарузидск(ий) округи. Это массив, подымающийся несколькими уступами. Карс расположен на скате последнего уступа. Этот массив служит границей Олтинс(кого) окр(уга), Голя, Чилдыря со включением Чилдир-геля и Ах(а)лк(а)л(а)ск(ого) уезда. Он служит продолжением с одн(ой) стор(оны) Саганлугс(кого) хребта, с другой Бамбанских гор.¹⁵

Подъем (от Карса к Аладжу) которого продолжение составляют Авлиар, Б(ольшие) Ягны и Малые Ягны, столь известные в последнюю войну, довольно чувствителен и Карс со всеми своими домами и укреплениями с цитадель(ю) и окружающими его фортами весьма явственно

სურ. 3. ანისი. საკათედრო ტაძარი. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

სურ. 4. ანისი. მაცხოვრის ეკლესია. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

обрисовывается. М(алые) и Б(ольшие) Ягны расположены на противоположн(ом) скате обращенном к Александроп(олю) или впадине; вот почему они с этой стор(оны) представляются и выше и грознее, чем со ст(ороны) Карсск(о)й плоскости. На возвышен(ости) Аладжи открылся вид на Александрополь, на цепь гор Алагеза, к(оторый) представляется в виде трех-голового пика,¹⁶ с клочками снега местами. Арарат открыл на минуту свою вершину и затем скрылся. Мы проехали мимо развалин ст(а)рой армянской церкви из тесаного камня — белого и черного, в форме \blacklozenge . Длина и ширина ее — внутри 10 шаг(ов). Глубина ниш каждой — 3 шага. С восточн(ой) стор(оны) окно под \blacklozenge в красках. Он(а) имела купол, обрушившийся. Внутри, на камне на зап(адной) стене арм(янская) надпись, сделанная кармином, но полусгладившаяся. Внутри, в востчн(ой) нише, осколок резного креста на кучке камней. Здесь развалины кругом, в к(оторы)х армяне летом про(во)дят время.

Мы выехали в Ани в $\frac{1}{2}$ 10 ч.¹⁷ при лунном свете через деревеньку того же имени, по дороге, искусственно пробитой, пред входом в деревню, в скале. На ночлег расположились в помещении монахов, которые недавно перебрались сюда из Хоша-ванкь — их двое — и уже успели построить дом, хотя еще недоконч(ен)н(ы)й и неудобный. Здесь застали мы трех армян, приехавших из Александр(ополя), в фургоне. Из слов их мы узнали, что время от времени приезжают сюда армяне для того, чтобы полюбоваться славною столицей древней Армении. Это конечно, делает им честь, но не делает им чести то, что они при своих средствах не хотят помочь бедным монахам поставить скольконибудь приличных комнаты, где бы приезжающ(ие) могли иметь кров.

24 августа, понедельник. В $\frac{1}{4}$ 8го утра взглянул на величественный кафедральный собор, имеющий план \blacklozenge , равно и на церковь, похожую на двух-этажную кругл(ую) башню (სურ. 4), имеющую план \blacklozenge , в к(оторо)й в своде алтаря И(исус) Х(ристос) сидит на троне в крест(овом) нимбе, благословляя правою, к(оторого) не видно, и левою держа раскрытое евангелие (с арм(янскими) словами). Фрески прекрасны, хотя сглажены. Она имеет возвышение алтаря. Осмотрел еще церковь с высоким многогран(ным) куполом, на краю обрыва, где находится стар(ый) ряд искусств(енных) пещер с башням(и) на дне, с резьбой размахист(ого) стил(я) и карнизом с плетени(ем), с циферблатом на пр(е)жн(ем) стил(е) с арм(янскими) цифрами (план церкви).¹⁸ \blacklozenge

Затем снова снял надпись груз(инскую) на стене залы или мечет(и) и минарета:

ქსტფქტტტტტ
სტტტტტტტტტტტტტ¹⁹

Приступил к осмотру грузинской церкви, к(оторая) меня всего больше интересовала. Она лежит на скате, опускающемся в ущелье Арпачая на юго-восток от главного храма. Она скрывается от вашего взора, пока вы не подошли к верхн(ей) части обрыва. Ее окружает стена или ограда на довольно больш(ом) прост(ранст)ве, вся из разноцветн(ого)

тесаного камня.²⁰ От самого южн(ого) фасада она спускается к Арпачаю, заканчиваясь трех-ярусной башнею, на камнях кот(орой) часто встречается знак или буква А; надписей никаких. Против башни на поле подъем к церкви, видишь пещеру на сводах, опирающихся на столбы. Восточная оконеч(ость) ограды состояла из жилья в виде двух высоких башен, связанных между собою. На самом краю крест резной в затейлив(ых) узорах. Под одной из них род нижн(его) этажа на своде и из него спуск вниз. У спуска вправо, по стене правой башни крест в узорах и под ним: ◆. За этою башнею глубокая четырех-угольн(ая) яма в белой штукатурке, вероятно амбар.

Церковь. Запад(адный) фасад (სურ. 5). Придел и нартекс на столбах. В приделе, в своде алтаря Б(ожья) М(атерь) Шире Небес в нимбе и руками распростертыми. В лоне ныне лишь голова Предтечи, Младенца в Крест(овом) нимбе. По сторонам два святых. Нижний ряд святых сглажен. Крайний справа (от зрителя) ԲՅ ԴԼ.

В нартексе удержались лишь два столба с капителями в резьбе. В своде арки между столбами слева Оа YZOCНMAC, справа Оа КЛНМАНОС ԿԴ.

После арки над входом в придел Б(ожья) М(атерь) в нимбе сидит; слева три святых с нимбами и в бородах; Справа святой и ангел в виде тетраморфа полусглажены. Вход в самую церковь. Две фальшив(ые) ниши по сторонам поля в арке. Свод трех уг(ловых) ниш и самый свод арки в резьбе. Под самой аркой окно в узорах ◆. Слева от окна Успение Б(ожьей) М(атери) МՐԹՅ, ниже этой надписи: ԼԳԴԻԼԾԾԴԼԿ... (სურ. 6); справа: Распятие на кресте в форме ◆.²¹

სურ. 5. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

ՌԻԴԵԻՆԻՅԱ

სურ. ნ. ანისი.
წმ. გრიგოლის ეკლესიის კარიბჭე.
საფლავად დადება . 1910-იანი წლების
ფოტო

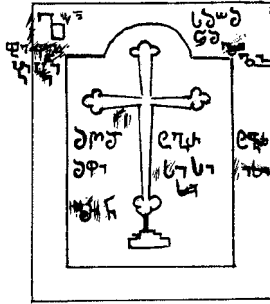

სურ. 7. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია.
ღმრთისმშობლის მიძინება, დეტალი.
1910-იანი წლების ფოტო

სურ. 8. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია.
მეფე თრდატის ნადირობა. 1910-იანი
წლების ფოტო

Над самую дверь в арке И(исус) Х(ристос) без бороды, в крест(о-вом) нимбе и два ангела по сторонам. Под аркой, в своде, сверху греч(е-ская), снизу грузинс(кая надпись):

Греч(еская): ...ΟΡΟΒΗ : ΣΗ [-]ΣΡΚΣΠΗΦΩ ΚΨΕΗ ΓΑΠΙΣΑΣΜΠΡΕΠΣΝ
ΟΙΚΚ[-] ΚΑΙ ΤΟΜ ΣΚΙΝΩ ΜΑΤΟΣ ΔΟΞΗΣΟΚ.

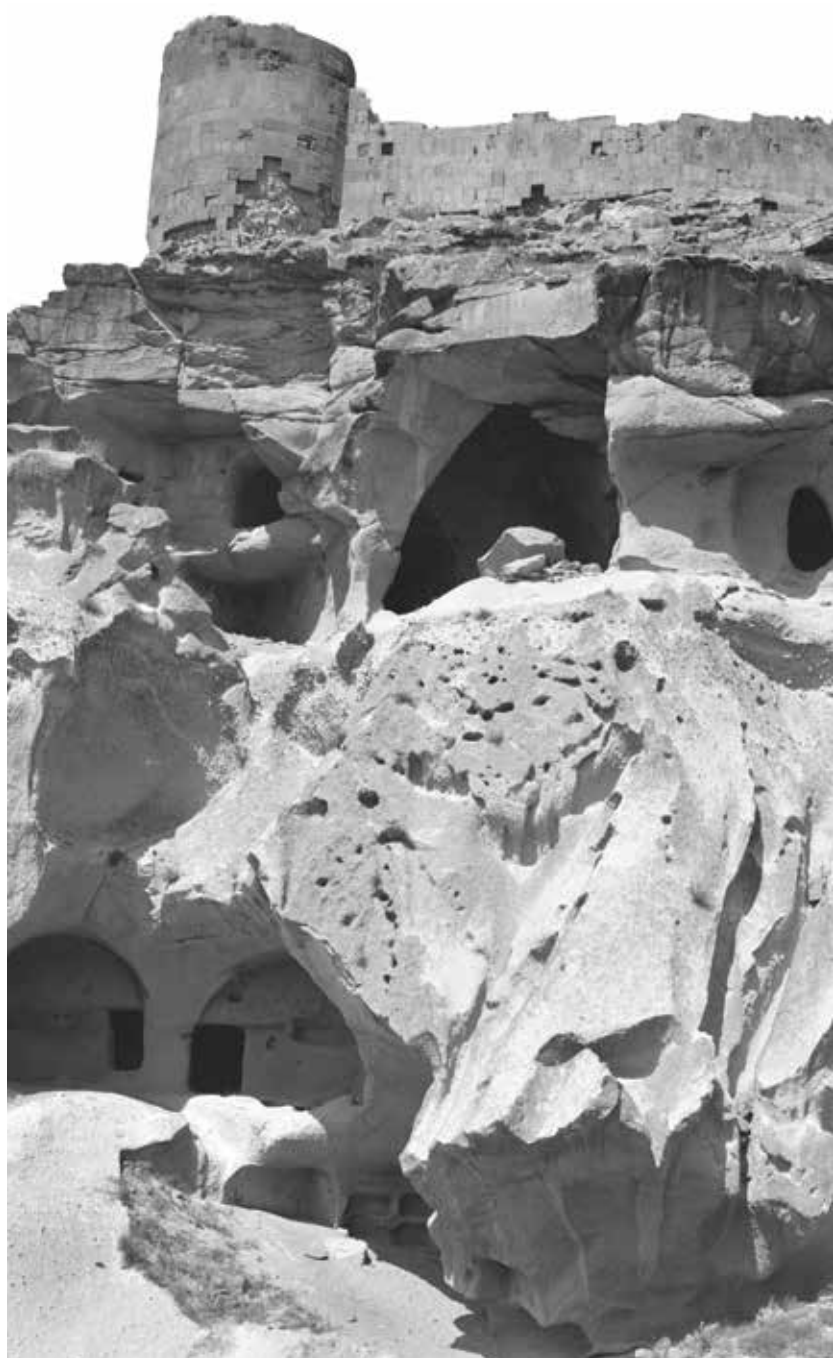
Грузинс(кая): უსე : ტის : ვღე : ძა : ზც : ჭტაღტზენ :
ყუთუზენცხ : ტატს : ყნც :

В левой нише св. Жены.

В правой: головы святых, в числе их два инока с острокопне(чными) клобукам(и).

На запад(ном) фасаде под углом фронтона на камне Крест, выветрившийся: сохранилась одна форма его. Вот он с надписью: ◆

ზ... სჭოცგზუნიჭჭოძ ელქაჭფისისქიქი²²

სურ. 9. ანისი. ნაქალაქარის
ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი.
გამოქვაბულები. დ. ერმაკოვის
ფოტოკოლექცია

Южн(ый) ф(а)с(а)д. Восемь фальшив(ых) ниш в арках в резьбе. Над средн(ими) двумя нишами окно в узорах и ниже под \blacklozenge . Поля последних трёх ниш с арм(янскими) надписями и на краю:

† ԲԵՂԵՆ | (шов) ՄԻՆԻ

Фронтоны высоки, не соответствуют размер(у) корпуса.

Восточ(ный) ф(а)с(а)д. Пять арок в узорах. Только шестое большое окно \blacklozenge прост(ой) ...²³ Своды двух ниш в узорах.

Сев(ерный) ф(а)с(а)д. Десять арок. Между двумя средними по одной фальшив(ой) нише. Над двумя \blacklozenge в узорах. Такие же узорчатые арки и своды ниш.

Барабан многогранный с арками в узорах. Выше пояс широкий, резной. Карниз барабана узорчат, корпуса и фронтона желобчаты. Креста формы церк(овь) не имеет, как и главн(ый) собор. Лишь фронтоны напоминают форму креста.

Внутр(ен)н(о)сть. На могильн(ом) камн(е):

**ՂԵՂԲՆԻԴԿ
ԲՄԵԼ – ԸԶԴԻԵԼԻ
ՂԵՇԸՊԼԵԴ : ՄԲ ՈԲ²⁴**

Внутренний план: \blacklozenge длина 17 арш(ин); ширина 10 арш(ин); глубина ниш 2 арш(ина).

სურ. 10. ანისი. ციტადელის ეკლესია. ხედი აღმოსავლეთიდან. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

სურ. 11. ანისი. ციტადელი, გუმბათიანი
ეკლესია. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

სურ. 12. ანისი. ქალწულთა მონასტერი.
საერთო ხედი. დ. ერმაკოვის
ფოტოკოლექცია

სურ. 13. ანისი. ციტადელი. მცირე გუმბათიანი ეკლესია. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

В своде купола И(исус) Х(ристос) в крест(о)в(о)м нимбе на троне, без бороды, благословляет по греч(ески), сложив руки. Под ним, до основания купола, два ряда святых. В своде алтаря стерто... Под... тоже два ряда. Ниже по шесть святителей в обл(а)ч(е)ниях (см. стр. 139).

В левой нише, вверху Б(ожья) М(атерь); олень; ниже влево от окна Сошествие И(исуса) Х(риста); Он без бороды в крест(о)в(о)м нимбе; вправ(о) какие-то женщины с детьми. Костюм одной интересен. Ниже მიცვალები (სურ. 7). На стене столба (с) западн(ой) стороны К(онстантин) и Елена, между ним ♦. Ниже в медальоне Спас с легк(о)ю бородою в крест(о)в(о)м нимбе бл(а)г(о)сл(овляе)т по греч(е)с(ки). Под ним св. Георгий и Феодор. см. стр. 139.

Против, в правой нише: полуст(е)рто в пол(о)в(ину). На столбе Илья приобщ(ае)т кого-то из чаши ложкою. Оба в нимб(ах).

В прав(ой), последней нише от входа сцены из мученичества св. Григория и крещения им народа.²⁵

По моему мнению, церковь не греч(е)с(кая) и не грузинск(ая), а чисто армянск(ая), но когда она перешла в руки Грузин, то была расписана ими, и с западн(ой) стороны пристроены ими придел с нартексом: это чисто в грузинск(ом) вкусе.²⁶ В чисто арм(я)нс(кой) ц(е)рк(о)вной

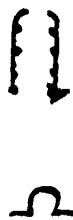

архитектуре их не нахожу. Что они пристроены позже это видно: там, где нартекс обрушился, обнажилась стена из тесаных камней и арка резная, что бы не могло быть если бы...²⁷ Самый камень с груз(инской) надп(исью) на зап(а)дн(ом) ф(а)с(а)д(е) д(олжно) б(ыть) вставлен позже. Надпись Натели на юж(ном) ф(а)с(а)д(е) вероятно вырезана позже. Впрочем, посмотрим, что выяснят арм(я)нс(кие) надписи имеющиеся на зап(адном) фасаде.²⁸

Вообще стиль церкви тот же, что и главн(ого) Собора. Он древнее по моему мнению. Главн(ый) Собор лишь развитый и более укр(а)ш(ен)-н(ый). Точно тоже следует (сказать) о глав(ной) Пенакской церкви. Она дальнейшее развитие других церкв(ей) в Пенакском ущелье. То же и здесь.

25 августа, вторник. В ½ 8 утра я (ехал) мимо мечети с минаретом (где о 3-х ст(ол)б(ах) и где м(е)ч(е)ть на 4х рядах массивных столбов — по 3 — своды из разн(о)ц(ветных) камней) в Вышгород в юго-зап(адной) оконечности г(о)р(о)да. Дорога по высокой колючей осоке, которая одна здесь растёт густо и для лошадей не годится и по углублениям руин с массой камней трудно ступать. С Вышгорода вид открыт кругом: К В(остоку) Алагез в парах, к(акой)то массивный хребет тянется в северн(ом) направл(ении). На С(еверо)-З(ападе) Большой Авлиар отдельным с усечен(ным) конусом и траншеями соединен с Аладжинск(им) хребтом. На юге отделен(н)ою в виде сахарной головы вид(нее)тся “.....”²⁹ Ближе два холма.

Г(о)р(о)д со всех сторон — за исключ(ением) части сев(ерной) стороны — окружен изв(и)л(и)стым, глубоким, скалистым оврагом, наполненным множеством искусств(енно) выдо(л)бл(ен)н(ых) пещер (ზუზუ. 9). В юго-восточ(ном) овраге шумит Арпачай. Передо мной на неровн(ых) равнинах и у обрывов лежат знаменитые остатки величия г. Ани: башни, ц(е)рк(о)вь 3х ярусн(ая), к(оторую) я осмотрел вчера; ограда с башнями и постройками полукругом тянется от В(остока) на З(апад), ч(е)рез к(о)торый) обыкновенн(о) въезжали в город. Между мечетью с минаретом и башней ц(е)рк(ви) в юж(ной) части (находится) тяжелый корпус Кафедр(альной) Ц(е)ркв(и). Далее у обрыва, в сев(еро)-зап(адной) части, недалеко от мечети с м(и)н(а)р(етом) церковь с шестигранн(ым) к(о)рп(у)с(о)м.³⁰ Вышгород на отдельн(ом) возвышении, неб(ольшая) круглая площадь, вся в руинах глубоких, окруженный оградой из тес(а)ного камня. В южной части вышг(о)р(о)да разв(а)лины однонефной ц(е)рк-в(и) из массивн(ых) тесан(ых) камн(ей) с коробов(ым) сводом и двумя пристройками с обеих сторон во всю высоту (ზუზუ. 10). Удержалась в(осточная) часть стены со сводом. Южн(ая) пристройка со следами фресок в небе левой ниши. В самой церкви лишь две стены — сев(ерная) и южн(ая). План его ◆. Пилястры и поля между ними из самого чёрного базальта в резьбе. Капители и своды из красноватого камня. Карниз по фронтому западн(ого) фасада замеч(а)т(е)л(е)н: шир(о)к(ий) стиль. Под ◆ арм(янская) надпись полувыветр(и)вш(аяся). Длина 16 шаг(ов), шир(ина) 7 шаг(ов). Сам(о)й абсид(ы) не сущест(вует), хотя замет-

но возвышение алтаря (на пилястрах: грани в плетениях и верхи их в кружалах и...). Крайний пилястр южной пристройки имеет капитель в листовой резьбе. Тоже и продолжение его, служ(а)щее полукружием ниши. В листве капители четыре мелких ч(е)л(о)в(е)ческ(их) фигуры. Под карнизом на южн(ой) стене, старая, широким устав(о)м арм(ян-ская) надп(ись). Спускаюсь на нижн(ий) уступ или 1й уступ. Ниже его еще обрыв и пот(о)м Арпачай. Южн(ая) окраина этого уступа имела ц(е)рк(о)в(ь) пр(е)л(е)стн(ую) с прекрасн(ым) плетением по карнизу. Как видно, она была шести нишная. Держится часть западн(ой) ниши и свод входа в ар(а)бск(ом) стиле. Ниже, на самом обрыве, полукругом идет стена ограды, вся из тесан(ого) камня. — Вообще все здесь из т(е)сан(о)-го камня: чтоб не повторять. Ниже, у юго-восточн(ой) ограды церк(овь) с куполом, сов(е)рш(е)нно круглым (карниз его в пл(е)т(е)н(и)и), но с корпусом шести гр(а)нным и с наружн(ыми) нишами, без арок (სჯტ. 11). Множество армянс(ких) крест(о)в в кружаках: они пр(е)л(е)стны. Надпись широк(им) уставом арм(ян)ская, над южн(ым) входом. План: ♦ пилястры почти остро выступают в круг. Над сводами ниш сейчас лежит купол. Двойные своды. Между верх(ними) и нижн(ими) сводами в углах человек(е)ск(ие) головы, грубые как в гр(у)з(и)нс(ких) (см. стр. 149). Длина 11 шаг(ов), углубление ниши по 3 шага. Ограда идет и ниже по ближайшему обрыву Арпачая. Ц(е)рк(о)вь эта имеет и свою отдельн(ую) ограду. Ц(е)рк(о)вь лежит по крутому скату. Далее от нижнего обрыва высокий продолгов(а)т(ый) мыс, на к(ото)р(о)м виднеется ц(е)рк(овь) с высоким фронтоном. Купола или не было, или он обрушился. Доступа к ней с этой стор(оны) не видать (სჯტ. 12).

Поднимаюсь на тот же уступ. Ц(е)рк(о)в(ь) с куполом. Она видна из моего жилья. Купол ее соверш(е)н(но) круглый, с карнизом из плетения. Крыша из кам(е)н(ных) плит, как на всех других, как арм(ян)с(ких), так и груз(и)нс(ких) ц(е)ркв(я)х. Имеет высок(и)й корпус с четырьмя фронтонами. План ея: ♦ Купол покоится над сводами ниш. Ниши очень высоки. Над южн(ым) входом листов(енная) резьба. Рамы двер(ей) в резьбе. Надписи стр(оител)я не видать. На камне между камнем в стене и рамой вырезано Ав. (вероятно Авивь). Карниз фронтона в плетении. Она имеет форму креста, но сев(ерный) и южн(ый) р(укав)а слабо выступают. Наружн(ые) ниши имеют своды с плетением (სჯტ. 13).

26 авг(уста), среда. В Ани живет один только монах из Александрополя Нерсес. NB. Насчет средств на постройку дома в Ани — требуется 500–600 р.

კომენტარები

- ¹ მინაწერი მარჯვენა აშიაზე: Экскурсия в Ани. Вид на Карс: весь на виду, со своими укреплениями NB.
- ² მინაწერი მარჯვენა აშიაზე: Развалины в земле: серого к(а)мн(я). Здания сохранились в целости. Монахи: двое поселившихся из Хоша-ванка. Дом ими устр(ое)н, хотя без разрешения, но просил разрешения у губер-н(атора).
- ³ მინაწერი წარწერის ტექსტის გასწვრივ, მარჯვნივ: надпись эта исправлена, см. стр. 187.
- ⁴ მინაწერი მარჯვენა აშიაზე: Солея полукр(у)г(лая) и выше преграды алтаря.
- ⁵ მინაწერი მარჯვენა აშიაზე: Вост(очный) фасад тоже не видится. Снаружи много арм(яnskих) надп(исей)... NB.
- ⁶ ზემოდან წვრილად აწერია: под аркой, фальшив(ые).
- ⁷ მინაწერი წარწერის ტექსტის გასწვრივ, მარცხნივ: надпись исправлена. См. стр. 188.
- ⁸ მინაწერი წარწერის ტექსტის გასწვრივ, მარჯვნივ: еще раз проверить по возвращении из Олти(си).
- ⁹ მინაწერი მარცხენა აშიაზე: В притворе две ниши; петух в резьбе.
- ¹⁰ მინაწერი მარცხენა აშიაზე: Столбы отдельно стоящие от стены.
- ¹¹ ფრესკული წარწერების გადმონახატი ასლები მარცხენა აშიაზე, ფანქრით: NB. Вправо (от зрителя) в алтаре пр(отив) пр(е)ст(о)ла **ԲՆ ԴԻԳԵԿԸ** в таком же обл(а)ч(ен)ии, как остальные святители восточ(ной) ц(е)ркв(и).
Поч(е)рк:
ՅՄԾԸԿԻՆԻ
ՇԸԿՁՄԸԿԸ
ՂԵԴՄԿԸԿԸ
ԳԸԳԸԿԸԿԸ
ԼԸԿԸԿԸԿԸ
Рядом во второй нише:
Ը...ԳՂԿԸ
ՇԸԸԸԿԸԿԸ
- ¹² მესამე სტრიქონი მიწერილია მარჯვნიდან, რამდენადმე ნაჩქარევი ხელით; რჩება
- შთაბეჭდილება, რომ წარწერის ტექსტი დამატებითი დაკვირვების შედეგად დაზუსტდა და შეივსო.
- ¹³ ამის გასწვრივ აშიაზე მიწერილია: NB проверить.
- ¹⁴ მინაწერი მარცხენა აშიაზე: Что мы знаем о периоде груз(инского) владении Ани, Карсом и Эрзерумом... Из сведений армянских, груз(инских), мусульман(ских) и византийских что нам известно... Груз(инские) церкви на арм(янской) территории.
- ¹⁵ მინაწერი მარცხენა აშიაზე: Высота этого хребта при спуске из Чилдыра кажется незначительною и нечув-ств(и)т(е)льн(ой). Только позже я понял, почему он д(олгое) в(ремя) послужил этнограф(ической) гран(и-це)ю между Арм(енией) и Грузией. Гр(ани)ца эта и теперь явственна очень: тип развалин ц(е)ркви?
- ¹⁶ ამ ადგილზე ჩახატულია მთის მცირე ზომის გრაფიკული გამოსახულება.
- ¹⁷ მარჯვენა აშიაზე მიწერილია: об Ани обст(о)ятельно см. А(согик)? и стр. 130.
- ¹⁸ ავტორს უცდია ეკლესიის გეგმის ჩახატვა. აქედან სამი ჩანახატი გადახაზულია; მეოთხე, გადაუხაზავად დატოვებულ ნახაბთან მიწერილია: Столбы в резьбе капители.
- ¹⁹ მინაწერი მარცხენა აშიაზე, ფანქრით: **ՄԾՁ = 508 = 1288; Եր(ո)սսე** полагает: **ՂԻ/ՄՁ = 408 = 1188. V(oyage) Arch(éologique), N. Khanykof, p. 139-141; Mel(anges) As(iatiques), II, 62, 74.**
- ²⁰ მინაწერი მარცხენა აშიაზე: Южная часть ограда тоже заключала в себе аппартаменты, но обрушилась. Одна лишь осталась стена.
- ²¹ იქვე, ძირითად ტექსტთან მიჯრით, მარჯვენა აშიაზე ვერტიკალურად, წვრილად მიწერილია: **ՄԿԾ | ՂԿԸԸ**. Слева Б(ожья) М(атерь), Справа Иоан(н). Над лев(ым) перекрест(ием) ангел. Никодим снимает Х(рист)а со креста. Под ногами череп с разинутою пастью.
- ²² მინაწერი ნახატის მარცხნივ, მის გასწვრივ, ფანქრით: **ძლევის მალვის? მომგმი მეფე ბგრტი ლპრტ მჭედ ტგრან მფისა ქრნკ სი.** მინაწერი მარჯვნივ, ფანქრით: переходит на 2ой кл. **Լპրտ? ՄԷ.**

ანისი XIX საუკუნის მიწურულს: წმ. გრიგოლის ეკლესიაში მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურების აღდგენის და მონასტრის დაარსების ცდები

ანისში ქართველთა მფლობელობასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ სიძველეთა შორის ერთ-ერთი, ამასთან მრავალმხრივ გამორჩეული ძეგლი – წმ. გრიგოლის ეკლესია (უფრო მეტად ცნობილი მისი ქტიტორის – ანელი მოქალაქის, ტიგრან ჰონენცის სახელით) (სურ. 1 და 2), საუკუნეების განმავლობაში რჩებოდა სამხრეთი კავკასიისა და მცირე აზიის გზაჯვარედინზე მდებარე ქალაქისა და მისი შემოგარენის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მართლმადიდებლურ სასულიერო კერად.¹ ყოველივე ამის გათვალისწინებით, მით უფრო უჩვეულოდ ჩანს ის გარემოება, რომ გვიანი შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, ეკლესიის შესახებ, ფაქტობრივად, არაფერია ცნობილი. XIX საუკუნის მანძილზე ანისი მიტოვებული რჩებოდა. მისი ნაშთების ხილვა მუდამ განაწყობდა მოგზაურებსა და სწავლულებს² – მას იმხანად *სომხეთის პალმირად* მოიხსენიებენ.³ ასეთი ვითარებაში მის ისტორიასთან დაკავშირებულ, დღემდე უცნობ მონაცემებს არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება.

საქართველოს ეროვნულ არქივში ინახება საქმე, რომელიც წმ. გრიგოლის ეკლესიას ეხება (ფონდი 489, №41781). საქმე წარმოებდა 1884-1892 წლებში. ეს ის დროა, როცა 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ, ისტორიული ტაო-კლარჯეთი და მისი მიმდებარე ტერიტორიები რუსეთის იმპერიის ფარგლებში მოექცა.⁴ რეგიონის ოლქებს განაგებდნენ სამხედრო გუბერნატორები, საეკლესიო საქმეების წარმართვა კი საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას დაეკისრა.

საქმეში არსებული საბუთები (სულ ოცდაორი ერთეული) ცხადყოფს, რომ საკითხისადმი დამოკიდებულება და, შესაბამისად, პროცესის მიმდინარეობა არ ყოფილა თანაგვარი: იგი ინტენსიურად წარმართებოდა 1884-1885 წლებში, განსაკუთრებით 1885 წლის პირველ ნახევარში; შემდეგ პროცესი შენელდა და კვლავ გააქტიურდა 1888-1889 წლებში; ამის შემდეგ, 1891 წლის ჩათვლით, იგი პერიოდულად განახლდებოდა ხოლმე.

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულ საქმეში მასალები არათანმიმდევრულადაა აკინძული – შედარებით გვიანი ხანის საბუთებს ენაცვლება უფრო ადრეული პერიოდისა; თუმცა კი, მათ ქრონოლოგიურ რიგზე გაწყობისას ჩნდება საკმაოდ თანამიმდევრული სურათი სასულიერო წრეების მცდელობებისა ანისში მართლმადიდებლური საეკლესიო ცხოვრების განახლებისთვის, აგრეთვე ადმი-

1. ანიისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია XIX საუკუნის მიწურულს. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია

ნისტრაციული მმართველობის წარმომადგენელთა ინდეფერენტულობისა და ნაკლები დაინტერესებისა.

საბუთების მიხედვით ჩანს, რომ ამ საქმის ინიციატორი და დიდად მოსურნე იყო მღვდელმონაზონი დოროთეოსი (გვარად სიომანიდი) – პერისტერას წმ. გიორგის მონასტრის მოწესე, რომელიც, როგორც საქმეში არსებული მასალებიდან ირკვევა, 1870-იანი წლებიდან მოყოლებული, იმყოფებოდა რუსეთის იმპერიაში; თუ სად – ცნობილი არ არის. საარქივო მასალების მიხედვით არც ისაა ნათელი, – იგი თავად იყო ამ განზრახვის წამომწყები, თუ მის უკან იდგნენ სხვებიც, სახელისუფლო ან სასულიერო წრეებიდან.

პერისტერას წმ. გიორგის მონასტერი (ბერძნ. Ιερά Μονή του Αγίου Γεωργίου Περιστερίται; თურქ. Kuştuş Manastırı), სუმელას და ვაზელონის მონასტრებთან ერთად, საუკუნეების განმავლობაში რჩებოდა ისტორიული ლაზეთის (პონტოს) ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სასულიერო კერად. იგარაუდება, რომ მისი სახელდება უნდა მომდინარეობდეს სიტყვიდან peristevri – მტრედი. გადმოცემის თანახმად, მტრედების გუნდი, მოფრენილი სურმენას ტყეებიდან, წარუძღვა სამ ბერს, რომლებიც მიაბრძანებდნენ წმ. გიორგის ხატს იმ ადგილზე, სადაც მონასტერი უნდა დაფუძნებულიყო.

მონასტერი სოფელ შიმშირლის (თურქ. Şimsirli) ახლოს, მაჩკას რაიონში, ტრაპიზონის პროვინციაში, ქალაქ ტრაპიზონიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მისგან დაახლოებით ოცდაათი კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს (სურ. 3 და 4). მისი ისტორია ნაკლებად ცნობილია. მონასტრის დაფუძნება ივარაუდება 752 წელს. იგი გაძარცვულ და მიტოვებულ იქნა 1203 წელს და ხელმეორედ აღდგა 1393 წელს, ტრაპიზონის იმპერატორ მანუელ III-ის (1390-1417) განგებით. არსებობს მინიშნებები, რომ განახლების შემდეგ იქ ლაზები მკვიდრობდნენ: შემთხვევითი ვერ იქნება ის გარემოება, რომ მონასტრის წინამძღვრები გარკვეული პერიოდისთვის იყვნენ თეოფანე ლაზი (Theophanes of Lazia – 1393-1426), ბარნაბა ლაზი (Barnabas of Lazia – 1426-1449), მეთოდე სურმენელი (Methodios of Sourmaina – 1449 წლის შემდეგ). ამასთან დაკავშირებით ისიცაა ნიშნული, რომ XVI საუკუნის დასაწყისისთვის ადგილობრივ მფლობელად იხსენიება ვასილ ლაზი (Vasil Lazias).⁵ XV საუკუნის დასაწყისში შეწირულობებით გაძლიერებული კერა მოგვიანოდ, 1462 წელს, ნაწილობრივ დაზიანდა – იმხანად დამარბევლებს გაუტაცებიათ ქონება და სიწმინდეები. მონასტრის საქონებელი ასევე დაიღუპა 1483 წლის ხანძრის დროს.

მონასტრის წინამძღვრის – ეგზარქოსის განმგებლობაში შედიოდა პერისტერას შემოგარენის რვაასამდე კომლი. მონასტერს ტრადიციულად მრავალი პილიგრიმი მოილოცავდა.

სამოწესეო ცხოვრების აღმავლობის პერიოდში კომპლექსი

2. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია დღეს

3. პერისტერას წმ. გიორგის მონასტერი, საერთო ხედი სამხრეთიდან

4. პერისტერას წმ. გიორგის მონასტერი

ორ ასეულამდე სენაკს აერთიანებდა. მონასტერი ცნობილი იყო გამორჩეულად მდიდარი წიგნთსაცავით, რომელიც შვიდ ათასამდე ტომს ითვლიდა.⁶ გასულ საუკუნეში სამონასტრო წიგნთსაცავიდან ფაქტობრივად აღარაფერი იყო შემორჩენილი, რამდენიმე წიგნის გარდა. შესაბამისად, მწირია მასალები მონასტრის ისტორიისთვის. კომპლექსის ძველ ნაგებობათა უმეტესი ნაწილი 1904 წელს, ხანძრის შედეგად განადგურდა. იგი ამის შემდეგ კვლავ აღუდგენიათ. მონასტერი გაუქმდა 1923 წლის დასაწყისში, როდესაც მოწესე ბერები, პონტოს მკვიდრ მოსახლეობასთან ერთად, ამ რეგიონიდან გასახლებულ იქნენ.⁷ კომპლექსი იმის მერე გაუკაცრიელდა და მისგან მხოლოდ ნანგრევებიღა შემორჩა.⁸

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მონაცემებით, მონასტრის წინამღვარი – ეგბარქოსი უშუალოდ ექვემდებარებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს; ადგილობრივ სასულიერო პირთ ხელს ასხამდა თავად პატრიარქი, ტრაპიზონელ მღვდელმთავრის განგების გარეშე.⁹ ივარაუდება, რომ ამგვარი ტრადიცია უნდა დამკვიდრებულიყო 1501 წლიდან, როდესაც სასულიერო კერა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სტავროპიგიალური მონასტერი გახდა.

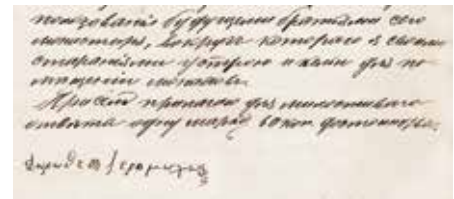
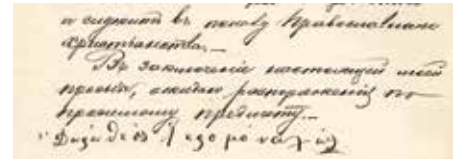
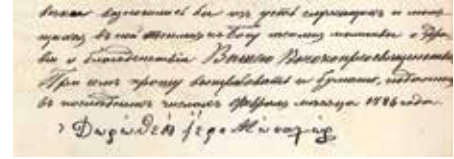
ცნობა პერისტერას მონასტრის საგანგებო სტატუსის თაობაზე იმ პერიოდს ეკუთვნის, როდესაც იქ მღვდელმონაზონი დოროთეოსი მოწესეობდა. თუმცა კი ძმობის მრავალრიცხოვნებით ერთ დროს გამორჩეულ მონასტერში, 1880-იანი წლებისთვის, მხოლოდ ათი-

თორმეტი მოწესელა მკვიდრობდა. ეს უნდა დასტყობოდა მონასტრის ქონებრივ მდგომარეობასაც – მისი საქონებელი ბევრად მწირი იყო, ვიდრე სუძელასი. ამის გამო უნდა ყოფილიყო, რომ პერისტერას მონასტრის ბერები მესაქონლეობას მისდევდნენ. გამორიცხული არ არის, რომ ამგვარი ვითარება შეიძლება ყოფილიყო ერთ-ერთი იმ წინაპირობათაგან, რის გამოც მღვდელმონაზონმა დოროთეოსმა მონასტერი დატოვა, რუსეთის იმპერიას მიაშურა და ოსმალებისგან ახლად გათავისუფლებული რეგიონისკენ, ყარსის ოლქისკენ, კერძოდ კი ანისისკენ აიღო გეზი.

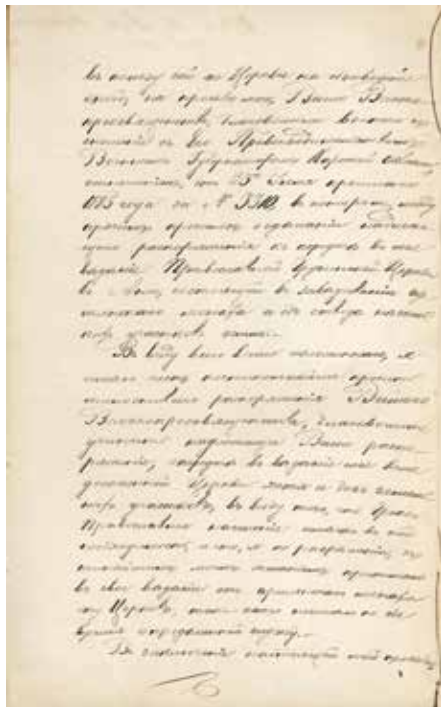
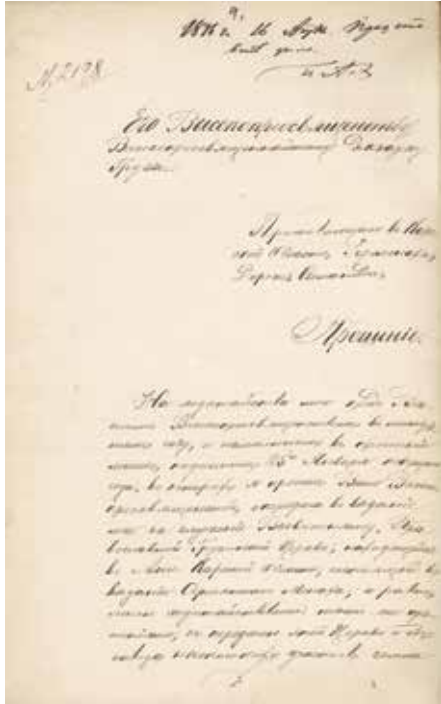
საბუთების გაცნობა ცხადყოფს, რომ მღვდელმონაზონ დოროთეოსს არ უნდა სცოდნოდა რუსული ენა: საქმეები შედგენილია სხვა პირთა მიერ, დოროთეოსის კარნახით; მღვდელმონაზონი მხოლოდ ხელს ურთავს წერილებს (ბერძნულად), ამასთან არც თუ გაწაფულად (შესაძლოა, ხანდამშულობის გამო) (სურ. 5-8).

ყოველივე დაიწყო 1884 წლის 24 დეკემბერიდან, როდესაც მღვდელმონაზონმა დოროთეოსმა ოფიციალური თხოვნით მიმართა ყარსის ოლქის მოსაყდრეს (ბლალოჩინს), ევსტათე აგიაძეს (სურ. 9 და 10). წერილში მღვდელმონაზონი იტყობინებოდა, რომ 1883 წლიდან იგი გადმოსახლებული იყო ყარსის ოლქში, სადაც ძირითადად საერო პირთა და სამღვდლოების შეწირულობებით არსებობდა. იგი მიუთითებდა, რომ მოწესეს არ შეშვენის ერისკაცთა შორის ცხოვრება და იგი უნდა მკვიდრობდეს მონასტერში, განმხოლოებულ გარემოში. ამასთან დაკავშირებით იგი ხაზს უსვამდა ერთ გარემოებას – მართალია, მოსაყდრისადმი განწესებულ ყარსის ოლქში იმხანად არ იყო მართლმადიდებლური მონასტრები და მართლმადიდებელი მოსახლეობა, მაგრამ რეგიონში არსებული ნაშთები (სახელდობრ, ქართული და ბერძნული ეკლესიები, ქართული და ბერძნული წარწერებით და მხატვრობით) მოწმობდა, რომ იქ ბუნებით და ადამიანის ხელით მომზადებული იყო ნიადაგი, განსაკუთრებული შრომისა და სახაზინო სახსრების დანახარჯების გარეშე, მონასტრის დასაფუძნებლად. საკმარისი იყო, მხოლოდ განეწესებინათ ვინმე მოღვაწე ბერი და გამოერთმიათ, ვისგანაც საჭირო იყო, სახაზინო მიწა 200 დესეტინის ოდენობით ძმობის შესანახად. ამასთან დაკავშირებით იგი მიუთითებდა სომეხ ბერზე, რომელსაც მიცემული ჰქონდა 150 დესეტინა მიწა და რომელიც დაპატრონებოდა მართლმადიდებლურ ბერძნულ-ქართულ ლამაზ ეკლესიას (საუბარია ტიგრან ჰონენცისეულ ეკლესიაზე – ზ.ს.), კანკელის გარეშე, ფერწერით; ეკლესიის ფრესკებზე გამოსახული იყო წმინდანები საბერძნეთის და საქართველოს ეკლესიებისა, რომელთა თაყვანისცემაც არ იყო მიღებული სომხეთის ეკლესიაში.

ცნობა ანისის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე სომეხი სასულიერო პირების ყოფნის თაობაზე დ. ბაქრაძის საველე დღიურშიც მოიპოვება. 1881 წელს, ანისის მოხილვისას გაკეთებულ ჩანაწერებში იგი აღნიშნავს, რომ იმხანად ნაქალაქარში იმყოფებოდა ორი სომეხი ბერი, რომლებიც იქ ხოშა-ვანქის მონასტრიდან გადასულან. ხოშა-ვანქი, იგივე ჰორომოსი,¹⁰ ანისის აღმოსავლეთით, მისგან რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით, მდინარე ახურიანის აყოლებით, იმავე

5-8. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის ხელმოწერები მის მიერ სხვადასხვა დაწესებულებაში გაგზავნილი წერილებიდან. სეა, ფონდი 489, საქმე №41781

9-10. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის თხოვნა ყარსის ოლქის და ალექსანდროპოლის მაზრის მოსაყდრე ევსტათესადმი. 1884 წლის 24 დეკემბერი. სეა, ფონდი 489, საქმე №41781

ხეობაში მდებარეობს (სურ. 11 და 12). დ. ბაქრაძის ცნობით, სომეხი ბერები მცირე ხნის წინ იყვნენ მისულები ანისში, თუმცა უკვე მოესწროთ იქ სახლის აშენება.¹¹

მღვდელმონაზონი დოროთეოსი მიუთითებდა, რომ ჰქონდა დიდი მოშურნეობა – სულის სახსნელად დაეფუძნებინა ანისის ნაქალაქარში არსებულ მართლმადიდებლურ ეკლესიასთან მონასტერი, უმნიშვნელო შეკეთებების შედეგად. იგი მოსაყდრეს სთხოვდა შუამდგომლობას ეგზარქოსთან, რომ მას, თავის მხრივ, გამოეთხოვა განკარგულება სამხედრო მმართველობისგან – დაბრუნებოდა ეკლესია მართლმადიდებელთ, მისი შემდგომი განახლებისთვის, ძმებისთვის სენაკების ასაგებად, იქ მონასტრის დასაარსებლად და ხაზინიდან 200 დესეტინა მიწის გამოსაყოფად.

მოსაყდრე ევსტათეს მალევე, 1885 წლის 19 იანვარს მიუმართავს ყარსის ოლქის გამგებლობისთვის (საქმეში ეს წერილი არ მოიპოვება). სხვა არსებით საკითხებთან ერთად, გასარკვევი რჩებოდა დოროთეოსის წარმომავლობა, დასადასტურებელი იყო მისი სამონაზვნო წესგანგება (როგორც ჩანს, თხოვნასთან ერთად მღვდელმონაზონმა დოროთეოსმა წარადგინა ამასთან დაკავშირებული დოკუმენტებიც).

ამის პასუხად, ყარსის ოლქის მიწების განაწილების კომისიიდან, სახელდობრ ოლქის გუბერნატორის მოადგილის მიერ, მოსაყდრე ევსტათეს სახელზე 1885 წლის 24 იანვარს გაიგზავნა საპასუხო წერილი, სადაც იტყობინებოდნენ, რომ მამა დოროთეოსის სამონაზვნო წესთან დაკავშირებით არსებული ორი დოკუმენტი გადაეგზავნა რუსეთის კონსულს ტრაპიზონში მათი ნამდვილობის დასადასტურებლად. საკონსულოს, თავის მხრივ მიუმართავს ტრაპიზონის მიტროპოლიტ გრიგოლისთვის – მიტროპოლიტი ადასტურებდა, რომ მღვდელმონაზონი დოროთეოსი იყო პერისტერას წმ. გიორგის მონასტრის მკვიდრი და რომ დოკუმენტები ნამდვილად მას ეკუთვნოდა (სურ. 13 და 14).

მოპოვებული მტკიცებულებების საფუძველზე მოსაყდრე ევსტათეს შეუდგენია ვრცელი რაპორტი საქართველოს ეგზარქოს პავლეს (ლებედვის) (1882-1887) სახელზე და გაუგზავნია ის 1885 წლის 9 თებერვალს, დოროთეოსის თხოვნასთან და ყარსის ოლქის მიწების გამანაწილებელი კომისიის წერილთან ერთად. მოსაყდრე პუნქტებად ჩამოთვლიდა საკითხებს, იგი იტყობინებოდა, რომ:

1. მღვდელმონაზონ დოროთეოსისგან თხოვნის მიღების კვალად, შესაბამისი კანონიერი დოკუმენტების არარსებობის გამო, მან მიმართა ყარსის სამხედრო გუბერნატორს თხოვნით, რათა გამოეგზავნათ შესაბამისი დამადასტურებელი საბუთები მღვდელმონაზონ დოროთეოსის სასულიერო ხარისხთან დაკავშირებით; ამ მოთხოვნაზე მას გაეგზავნა დადებითი პასუხი.

2. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის მიერ დასახელებული ეკლესია ბლალოჩინს მოუნახულებია 1884 წლის შემოდგომაზე. ეკლესიას იგი „ბიზანტიური გემოვნებით“ აგებულს უწოდებს, ამასთან აღნიშნავს, რომ ტაძრის მოხატულობაში არის მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდანთა სახეები ქართული და ბერძნული წარწერებით.

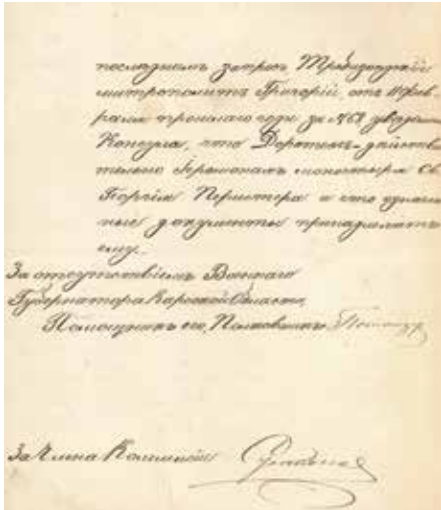
იგი ჩამოთვლის გამოსახულებების ნაწილსაც – სახეებს, რომლებიც, როგორც ჩანს, მან იმხანად შეძლო გაერჩია. ამის საფუძველზე ბლალოჩინი დაასკვნდა, რომ საქართველოს ისტორიის წყაროების მიხედვით, ეკლესია აგებულ იყო მეფე დავით III-ის (იგულისხმება წმ. მეფე დავით IV აღმაშენებელი) მიერ XII საუკუნის დასაწყისში, მის მიერ ანისის ალების კვალად, და რომ ეს იყო ჭეშმარიტად მართლმადიდებლური ეკლესია.

3. მოსაყდრე აცნობებდა ეგზარქოსს, რომ მისთვის უცნობი იყო, ვისი განკარგულებით მკვიდრობდა ამ ეკლესიასთან სომეხი ბერი, რომელმაც უწყოდა, რომ ეკლესია ქართული იყო – ამის გამო მას გადაუკეთებია ტაძრის საკურთხეველი (აუმაღლებია საკურთხეველის დონე სომხური საეკლესიო ტრადიციის შესაბამისად) და საკურთხეველში დაუბრძანებია ერთი დიდი ხატი, მლოცველთა მოსაზი-

11. ჰორომოსის მონასტერი XIX საუკუნის მიწურულს

12. ჰორომოსის მონასტერი დღეს

13-14. ყარსის ოლქში მიწების გამანაწილებელი კომისიის წერილი ყარსის ოლქისა და ალექსანდროპოლის მაზრის მოსაყდრისადმი. 1885 წლის 24 იანვარი. სეა, ფონდი 489, საქმე №41781

დად და, შესაძლოა, იმის საჩვენებლად, რომ ეკლესია სომხური იყო (შდრ. სურ. 15 და 16).

შესაბამისად, მოსაყდრე ევსტათე დაასკვნა – იმის გათვალისწინებით, რომ: **ა.** ყარსის ოლქის მოსახლეობას ჰქონდა სიყვარული და განწყობა მონასტრებისადმი; **ბ.** ბერძენ სამღვდელეობას და საერო პირთა შორის იმხანად ბევრი იყო სამოწესეო ცხოვრების მსურველი; **გ.** ყარსის ოლქში მამათა მონასტრის დაფუძნებას შეიძლებოდა ჰქონოდა სასიკეთო გავლენა ამ ოლქში მკვიდრ სხვა აღმსარებლობის მოსახლეობაზე – იქნებოდა ძალზე სასარგებლო ანისში მამათა მონასტრის დაარსება, მით უფრო, რომ იქ არსებული ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის გადაკეთებას ხაზინის მხრიდან არანაირი დანახარჯი არ დასჭირდებოდა.

ყოველივე ამის საფუძველზე ბლალოჩინი ევსტათე თხოვნით მიმართავდა საქართველოს ეკლესიის იმჟამინდელ მმართველს, რათა მას ეშუამდგომლა შესაბამის უწყებათა წინაშე – მღვდელმონაზონ დოროთეოსისთვის გადაეცათ მოთხოვნილი მართლმადიდებლური ქართულ-ბერძნული ეკლესია, იქ მონასტრის დასაფუძნებლად, ამასთანავე, მომავალი მონასტრის საჭიროებისთვის, სახელდობრ ძმობის მკვიდრობისთვის, გადაეცათ მისთვის სახაზინო მიწა ეკლესიის შემოგარენში არსებული თავისუფალი მონაკვეთიდან.

იგი იმასაც დასძინდა, რომ ხსენებული სომეხი ბერისთვის და სომხური სასულიერო უწყებისთვის მართლმადიდებლური ეკლესიის ჩამორთმევა იქნებოდა კანონიერი და ეს არც სომეხი სამღვდელეობის ღირსებას შეეხებოდა, რადგან ნაქალაქარის ტერიტორიაზე შემორჩენილი იყო რამდენიმე, მსგავსი ანდა ბევრად უფრო დიდი, სომხური ეკლესია; ამდენად, სომეხების მიერ ქართული მართლმადიდებლური ტაძრის დატოვების კვალად მათ ვერანაირი პრეტენზია ვერ ექნებოდათ.

ამ თხოვნის საფუძველზე ეგზარქოსმა 1885 წლის 23 თებერვალს მისწერა ყარსის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს თხოვნით, ეცნობებინათ: შესაძლებელი იყო თუ არა მართლმადიდებლური უწყებისთვის დაუყოვნებლივ გადაეცათ ეკლესია და მოესაზღვრათ 200 დესეტინა სახნავ-სათესი მიწა ამ ეკლესიის სასარგებლოდ და ძმობის შესანახად. თუკი რაიმე სირთულე არ არსებობდა, მაშინ დაუყოვნებლივ გადაეცათ ეკლესია ბლალოჩინისთვის, თავის მხრივ დოროთეოსისთვის გადასაცემად.

ოლქის გუბერნატორმა ერთ თვეზე მეტი ხნის შემდეგ უპასუხა ეგზარქოსს. როგორც ჩანს, ეს დრო პრობლემის არსში გასარკვევად, უმაღლეს ხელისუფლებასთან რეგიონში არსებული პოლიტიკური და ეთნოკონფესიური ვითარების გათვალისწინებით საკითხის შესათანხმებლად და საეკლესიო მხარისთვის შესაბამისი პასუხის მოსამზადებლად შეიქნა საჭირო. 1885 წლის 27 მარტის წერილში გუბერნატორი იტყობინებოდა, რომ სანამ დასკვნას გააკეთებდა, მას სურდა პირადად დარწმუნებულიყო, შესაძლებელი იყო თუ არა გამოყოფილიყო მიწა, რადგან ამ საკითხის დადებითი გადაწყვეტა იყო მთავარი და აუცილებელი პირობა მონასტრის დაფუძნებისთვის. ამისთვის, თომას კვირაში შურაგელის მონაკვეთში

მისი დაგეგმილი მგზავრობისას, უკანა გზაზე, იგი გაივლიდა ანისში და დაათვალიერებდა იქაურ სავარგულებს, რის შედეგებსაც აცნობებდა ეგზარქოსს.

მართლაც, გუბერნატორს მოუნახულებია ანისი – 1885 წლის 18 აპრილის წერილში იგი აცნობებდა ეგზარქოსს, რომ მან პირადად დაათვალიერა მიწის სავარგულები, ამასთან იუწყებოდა, რომ შეუძლებელი იყო მღვდელმონაზონ დოროთეოსის თხოვნის დაკმაყოფილება: მიწების განაწილების გამო აღარ იყო დარჩენილი ნაკვეთები; ერთადერთი ნაკვეთი 200 დესეტინა ფართობისა არსებობდა მაგრამ იგი საჭირო იყო იქ ქურთების რვა კომლის გადასასახლებლად. ამასთან, ეს ნაკვეთი თავისუფალი რომც ყოფილიყო, იგი წარმოადგენდა საძოვარს და მდებარეობდა ანისის ნაქალაქარის გადაღმა, კლდოვანი ხევის მეორე მხარეს, ამიტომ იგი ვერ გამოდგებოდა მონასტრის სამეურნეო მიზნებისთვის.

გუბერნატორი შეახსენებდა ეგზარქოსს მის წერილში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ მიწის გამოყოფის საკითხის დადებითი გადაწყვეტა იყო მთავარი და აუცილებელი პირობა მონასტრის დაფუძნებისთვის. შესაბამისად, იგი მიიჩნევდა, რომ რაკილა მიწის გამოყოფა შეუძლებელი იყო, არ ღირდა მონასტრის გადაცემა მღვდელმონაზონ დოროთეოსისთვის, მაგრამ თუკი იგი მაინც მოინდომებდა ამ მიზნის განხორციელებას, გუბერნატორი სთხოვდა ეგზარქოსს, ეცნობებინათ მისთვის ეს, რათა იგი შესაბამისი წინადადებით შესულიყო მთავარმართებლის წინაშე.

მასალები დაუბრუნდა მოსაყდრე ევსტათეს და მანაც, როგორც ჩანს, საქმის ვითარება იმხანადვე გააცნო მღვდელმონაზონ დორო-

15. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესიის საკურთხეველი. საერთო ხედი

16. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესიის საკურთხეველის იატაკი

თეოსს, რომლისთვისაც ასევე მიუმართავს კითხვით – შეძლებდა თუ არა იგი ასეთ პირობებში მონასტრის დაფუძნებას მიწის ნაკვეთის გარეშე.

ყოველივე ამის პასუხად მღვდელმონაზონი იმავე წლის 27 ივნისის წერილით აცნობებდა ბლალოჩინს: მართალია, დიდად სა-

სურველი იყო ანისში მამათა მონასტრის მკვიდრად დაარსებისთვის მატერიალური დახმარება მიწის ნაკვეთის გამოყოფის გზით, მსგავსად იმისა, როგორც ეს მოხდა ანისში დამკვიდრებულ სომეხ ბერთან დაკავშირებით; მაგრამ თუკი არ მოიძებნებოდა თავისუფალი მიწა ანისის ნაქალაქარის შემოგარენში, დოროთეოსი მაინც ადასტურებდა თავის მოშურნეობას და მზადყოფნას ღვთის შემწეობით შეენახა მოთხოვნილი მართლმადიდებლური ეკლესია სავარგულის გარეშე. ამასთან დაკავშირებით იგი სთხოვდა ბლალოჩინს, უარი არ ეთქვა შუამდგომლობაზე შესაბამის პირთა და უწყებათა წინაშე, რათა მისთვის გადაეცათ ანისის ნაქალაქარზე არსებული მართლმადიდებლური ეკლესია.

ეს მიმართვა უნდა გამხდარიყო საფუძველი ბლალოჩინის მიერ გადადგმული კიდევ ერთი ნაბიჯისა – მან 1885 წლის 7 ივლისს კვლავ მისწერა ეგზარქოსს (თან დაურთო გუბერნატორისა და მღვდელმონაზონის წერილები), სადაც აცნობებდა, რომ: **ა.** მღვდელმონაზონი დოროთეოსი მზად იყო მიწის ნაკვეთის გარეშე დაეფუძნებინა მონასტერი ეკლესიასთან, რომელიც – როგორც ხაზს უსვამდა ბლალოჩინი – ყველა მონაცემის მიხედვით, მართლმადიდებლური იყო. **ბ.** მღვდელმონაზონ დოროთეოსის მატერიალური მხარდაჭერისთვის, სახელდობრ პირველ ხანებში ახლად დაფუძნებული მონასტრის შემწეობისთვის, ბლალოჩინი საქართველოს იმჟამინდელ საეკლესიო მმართველობას სამ შესაძლებლობას სთავაზობდა: 1. უკვე არსებული ქონებიდან, რომლითაც სომეხი ბერი სარგებლობდა, სახელდობრ მიწის ნაკვეთიდან, გარკვეული დროით გამოეყოთ ნახევარი და გადაეცათ მღვდელმონაზონ დოროთეოსისთვის; 2. თუკი ამ საკითხის მოგვარება რთული შეიქნებოდა ყარსის ოლქის სამხედრო გუბერნატორისთვის, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა 200 დესეტინა მიწის გამოყოფა ანისის ახლომდებარე ტერიტორიიდან, სადაც უნდა გადაესახლებინათ იგივე ქურთები – იმხანად ცნობილი გამხდარიყო, რომ ისინი უარს გახდნენ და არჩიეს დარჩენა კავიზმანის ოლქში; 3. რამდენადაც მონასტრისთვის განწესებულ მიწის ნაკვეთს მოწესებები თავად არ დაამუშავებდნენ, არამედ გასცემდნენ არენდით, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა მიწის გამოყოფა ყარსის ოლქის სხვა მონაკვეთებიდან. დასასრულ, იგი მიმართავდა ეგზარქოსს, ეშუამდგომლა ყარსის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის წინაშე – თუკი მაინც ვერ მოხერხდებოდა მიწის გამოყოფა, გადაეცათ დოროთეოსისთვის „ქართული ეკლესია“ მაინც, იქ მონასტრის დასაფუძნებლად, ამასთან დროთა განმავლობაში გამოინახებოდა საშუალებები ძმობის მატერიალური შემწეობისათვის.

მოსაყდრის მიერ წამოყენებული წინადადებების შემცველი წერილი ეგზარქოსმა ორიოდე კვირის შემდეგ გაუგზავნა ყარსის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს. წერილში განმეორებულია მოსაყდრე ეგსტათეს მიერ დასახული პუნქტები, რასაც ერთვის თხოვნა გუბერნატორისადმი – გაეცა განკარგულება, რათა ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია, რომელიც იმჟამად სომეხი ბერის განმგებლობაში იყო, გადაეცათ მღვდელმონაზონ დოროთეოსისთვის, ისევე როგორც მიწის ნაკვეთი – ახლომდებარე თუ არა, ახლომახლო

მდებარე მაინც.

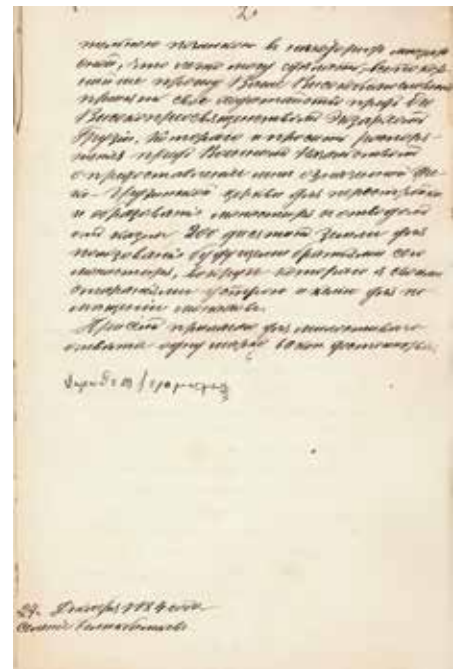
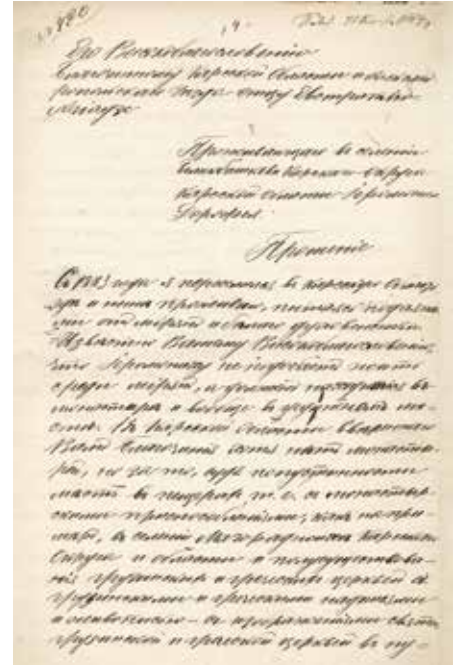
ამ წერილის პასუხი გუბერნატორისაგან, ისევე როგორც საქმის მსვლელობა, გარკვეული დროის მანძილზე აღარ ჩანს. პროცესი რამდენიმე ხნით უნდა შეჩერებულიყო. თუმცა, მღვდელმონაზონ დოროთეოსის, ისევე როგორც ამ წამოწყების თანამდგომთა, მონდომება ცხადი ხდება იქიდან, რომ მომდევნო, 1886 წლის დასაწყისიდან სულ რაღაც სამთვენახევრის განმავლობაში მოწესემ სამჯერ მიიმართა წერილობით ეგზარქოს პავლეს – 20 იანვარს (ნათლისღების დღესასწაულის მომდევნო დღესვე), 9 აპრილს და 10 მაისს (სურ. 17 და 18). წერილებში იგი შეახსენებდა საქართველოს ეკლესიის იმუამინდელ მმართველს საქმის ვითარებას და სთხოვდა განკარგულებას, გადაეცათ მისთვის – თუნდაც მიწის შესაბამისი ნაკვეთის გარეშე – ანისის ნაქალაქარზე მდებარე მართლმადიდებლური ეკლესია; იგი ნებართვის შემთხვევაში სრული მზაობით გადაიბარებდა სომეხი ბერისგან ეკლესიას, რადგან იმხანად იგი არსად მსახურებდა. იგი იმასაც იტყობინებოდა, რომ ეს საკითხი წინა წელს აღიძრა ბლალოჩინ ეკტათეს შუამდგომლობით და მიმართვა გაეგზავნა ყარსის ოლქის სამხედრო გუბერნატორს 1885 წლის 23 ივლისს, თუმცა იმ დრომდე მას არ ჰქონდა მიღებული რაიმე გარკვეული პასუხი და იმყოფებოდა გამოუვალ მდგომარეობაში; ამის გამო იგი უმორჩილესად სთხოვდა ეგზარქოსს, გაეცა ამასთან დაკავშირებით განკარგულება.

ამის შემდეგ მასალები საქმის მსვლელობის თაობაზე საარქივო დოკუმენტებში დაახლოებით სამი წლის მანძილზე აღარ ჩანს – უცნობია, რა ბედი ეწია ყველაფერს, რატომ გაჩერდა პროცესი, იყო თუ არა კიდევ რაიმე მცდელობები საქართველოს საეკლესიო მმართველობის, ისევე როგორც თავად მღვდელმონაზონ დოროთეოსის მხრიდან.

1889 წლის 10 იანვარს, შობის დღესასწაულების შემდეგ, მღვდელმონაზონმა დოროთეოსმა კვლავ მისწერა ეგზარქოს პალადიოსს (რაევს) (1887-1892 წწ.). წერილში მითითებულია, რომ იგი ცამეტი წლის განმავლობაში იმყოფებოდა რუსეთში¹² და რომ მან 1885 წელს სთხოვა საქართველოს საეკლესიო მმართველობას, ანისის ნაქალაქარში არსებული ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის გადაცემა. ამ განზრახვის განხორციელებისთვის ხელი შეუშლია იმას, რომ იგი არ იყო ქვეშევრდომი რუსეთის იმპერიისა. ამასთან დაკავშირებით მას მიუმართავს თბილისის გუბერნიის მმართველისთვის – მღვდელმონაზონი გამოთქვამდა იმედს, რომ მისი თხოვნა ქვეშევრდომობის თაობაზე არც თუ შორეულ მომავალში დაკმაყოფილდებოდა. ამასთანავე, მას სმენოდა – სომეხებს გაეგოთ მისთვის ამ ეკლესიის გადაცემის განზრახვის თაობაზე და აპირებდნენ ძველი ფრესკების წარხოცვას, რომლებიც იმხანად კარგად იყო შემონახული.

ყოველივე ამის გამო იგი დაბეჯითებით ითხოვდა, გადაეცათ მისთვის ამ ეკლესიაში მსახურების უფლება, რათა კანონის შესაბამისად ედევნა წმინდანთა სახეების განადგურების მსურველნი.

როგორც ჩანს, მოვლენები კვლავ არ განვითარდა სათანადო

17-18. მღვდელმონაზონ დოროთეოსის თხოვნა საქართველოს ეგზარქოსისადმი. 1886 წლის 9 აპრილი. სეა, ფონდი 489, საქმე №41781

მიმართულებით, რადგან ერთი თვის შემდეგ, 1889 წლისავე 9 თებერვალს მღვდელმონაზონმა დოროთეოსმა კიდევ ერთხელ მიმართა თხოვნით ეგზარქოსს. იგი ხაზს უსვამდა, რომ იმ დრომდე არ ჰქონია პასუხი განაცხადზე და ამის გამო იმყოფებოდა დუხჭირ მდგომარეობაში, რამდენიმე კეთილისმყოფლის შეწირულების წყალობით. ყოველივე ამის გამო მღვდელმონაზონს სურდა საეკლესიო მმართველობას გამოეთხოვა მის მიერ ჯერ კიდევ 1885 წელს დაწერილი მიმართვა (№3310) და მის შესაბამისად გაეცა განკარგულება ანისის ქართულ ეკლესიაში მართლმადიდებლური მსახურების აღდგენის თაობაზე. იგი ასევე ითხოვდა 1886 წლის თებერვლის ბოლო რიცხვებში მის მიერ გაგზავნილი დოკუმენტების მისთვის გადაცემას.

შემდგომი ექვსი თვის მანძილზე მოვლენები დრამატულად უნდა განვითარებულიყო: საქმეში დევს, 9 სექტემბრის 1889 წლის დოკუმენტი – მოსამართლის თანაშემწის წერილი საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორისადმი, რომელშიც იგი იტყობინებოდა, რომ მასთან წარმოებდა საგამომძიებო საქმე მღვდელმონაზონ დოროთეოსის მკრეხელობის თაობაზე. ვითარებაში გარკვევამდე მღვდელმონაზონი პატიმრობაში რჩებოდა. ამასთან დაკავშირებით მოსამართლის თანაშემწე სთხოვდა კანტორას ეცნობებინათ, წარმოებდა თუ არა საქმე ამ თხოვნებთან დაკავშირებით, რომელ მიწებზე იყო საუბარი ეგზარქოსთან, სარგებლობდნენ თუ არა თურქეთის ქვეშევრდომი ბერები რუსეთის ქვეშევრდომი ბერების თანაფარდი უფლებებით, თუ რაიმე განსაკუთრებული წესებით, და საერთოდ – რა ცნობები არსებობდა მღვდელმონაზონ დოროთეოსის თაობაზე საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორაში.

როგორც ჩანს, ამ მოვლენებს უნდა განეპირობებინა 1889 წლის 3 აგვისტოს სხდომა. საარქივო საქმეში მოიპოვება სხდომის ოქმის შავი პირი (მრავალრიცხოვანი ჩასწორებებით), რომელიც რატომღაც საგრძნობი დაგვიანებით, 25 სექტემბერს არის შედგენილი. ოქმში, რომელსაც ხელს აწერენ არქიმანდრიტი ნიკოლოზი, მდივანი ჩიტაძე და სტოლნაჩალნიკი კოლბაკოვი, მოკლედია მოთხრობილი საქმის ის ვითარება, რაც ზემოთ მოტანილი დოკუმენტებიდან ვლინდება: მღვდელმონაზონ დოროთეოსის მოთხოვნები, მოსაყდრე ევსტათეს შუამდგომლობა, მის მიერ ეკლესიის მონახულება 1884 წელს, ვარაუდი რომლის მიხედვითაც ეკლესია დავით აღმაშენებელს უნდა აეგო ანისის ალების კვალად, XII საუკუნის დასაწყისში, ტრაპიზონიდან მღვდელმონაზონ დოროთეოს თაობაზე საბუთების გამოთხოვა, გაუგებრობები ანისში მკვიდრ სომეხ ბერთან დაკავშირებით, რომელსაც გადაკეთებული ჰქონდა ეკლესია სომხურ წესზე, სომეხების განზრახვა გაენადგურებინათ ეკლესიის ფრესკები და ა.შ., შესაბამისი დოკუმენტების შიფრების და თარიღების მითითებით, ზედმიწევნითობით და დეტალურად. ოქმის ბოლოს ისიცაა აღნიშნული, რომ საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას გუბერნატორისგან პასუხი არ მიუღია.

სხდომაზე დადგენილ იქნა – რადგან ანისში არსებულ ეკლესიაზე საქართველოს იმუამინდელ სასულიერო მმართველობას არანაირი ცნობა არ ჰქონდა და რადგან მთხოვნილი – დოროთეოსი არ

იყო რუსეთის ქვეშევრდომი, სინოდალურ კანტორას არ შეეძლო მღვდელმონაზონ დოროთეოსის მიერ მოთხოვნილი განკარგულების გაცემა ანისში მისთვის ეკლესიის გადაცემის თაობაზე. ყოველივე ეს უნდა ეცნობებინათ მღვდელმონაზონ დოროთეოსისთვის და, ამასთან, გადაეცათ საქმეში არსებული დოკუმენტები. რაც შეეხება სომხების მიერ ძველი ქართული და ბერძნული წარწერების ხელყოფის ფაქტებს, ამ ცნობების მართებულობის შემოწმება ალექსანდროპოლელ მოსაყდრე იოაკიმოვს დაევალა.

სწორედ ხსენებული სხდომისა და მისი ოქმის საფუძველზე, 1889 წლის 27 სექტემბერს, შედგა წერილი თბილისის მაზრის მოსამართლის თანაშემწისადმი, რომელშიც სხდომის ოქმის ხელმომწერები იუწყებოდნენ რომ:

ა. სინოდალურ კანტორაში მართლაც წარმოებდა საქმე ყარსის ოლქში მცხოვრები, თურქეთის ქვეშევრდომი მღვდელმონაზონ დოროთეოს სიომანიდის თხოვნის თაობაზე, მისთვის ანისში მართლმადიდებლური ეკლესიის გადაცემასთან დაკავშირებით.

ბ. საქმეში არსებული ორი დოკუმენტიდან ცხადი ხდება – ტრაპიზონში რუსეთის კონსულის მიმართვის საფუძველზე ტრაპიზონის მიტროპოლიტმა დაადასტურა, რომ დოკუმენტები მართლაც ეკუთვნოდა მღვდელმონაზონ დოროთეოსს და რომ იგი ნამდვილად იყო პერისტერას წმ. გიორგის მონასტრის მოწესე.

3. თურქეთის ქვეშევრდომ მღვდელმონაზონებს, მათ შორის დოროთეოსს, არ ჰქონდათ უფლება საქართველოს ეგზარქოსის ნებართვის გარეშე წირვა-ლოცვა აღესრულებინათ საქართველოს საეგზარქოსოს ფარგლებში და რომ მღვდელმონაზონმა დოროთეოსმა მიმართა თბილისის გუბერნატორს მისთვის რუსეთის ქვეშევრდომობის მისაღებად.

უცნობი რჩება, როგორ განვითარდა შემდგომში მოვლენები – საქმეში ქრონოლოგიურად მომდევნო 1889 წლის 22 დეკემბრის წერილია, რომელშიც თბილისის მაზრის მოსამართლის თანაშემწე კვლავ შეახსენებდა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის მესვეურთ მღვდელმონაზონ დოროთეოსისა და ანისის ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის საქმესთან დაკავშირებით არსებული მასალების თაობაზე.

ამასთანავე, მიღებული დადგენილების შესაბამისად, მოსაყდრე იოაკიმოვს შეუდგენია რაპორტი, რომელიც მან ერთ წელზე მეტი ხნის შემდეგ, 1890 წლის 19 ნოემბერს გაუგზავნა საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას.

რაპორტში მოსაყდრე საკმაოდ თავისებურად, საკუთარი თვალთახედვითა და ტერმინებით გადმოსცემს საქმის ვითარებას: ანისს იგი უწოდებს ნანგრევთა გროვას, სადაც ორიოდ ნახევრად შემორჩენილი ეკლესია, სასახლე, გალავნის კედელი და თათრების მინარეთია დარჩენილი. ქალაქის ისტორიაზე მოკლედ საუბრისას იგი აღნიშნავს აზერბაიჯანელი თათრების – სელჩუკების მიერ ქალაქის მრავალგზის დაპყრობას, ხოლო შემდგომ, მეფე გაგიკ I-ის ზეობისას (XI საუკუნის შუახანებში) ქალაქის ვერაგულად დაუფლებას ბერძნების მიერ, რომლებიც, მართალია, დიდი ხნის მანძილზე ვერ ფლობ-

დნენ ქალაქს, მაგრამ მათ კვალად ქალაქს არაერთი მართლმადიდებლური ეკლესია შეემატა. შემდგომში მონღოლთა შემოსევისას, როგორც მთელი სომხეთი, ისე ანისიც დაინგრა და საბოლოოდ კი, XV საუკუნეში, მიწისძვრამ მას ბოლო მოუღო.

მოსაყდრე იოაკიმოვი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ ანისის ნაქალაქარზე შემორჩენილი იყო ბერძნული და სპარსული არქიტექტურული ძეგლები, სახელდობრ, მატერიალური ნაშთები იმ ხალხებისა, რომლებიც გარკვეული დროის განმავლობაში ფლობდნენ ქალაქს. ყოველივე ეს უარყოფითად განაწყობდა სომხებს. ამის დასტურად რაპორტში იოაკიმოვს მოჰყავს საკუთარი არგუმენტები:

1. კარგად შემორჩენილ მართლმადიდებლურ ეკლესიაზე და სხვა ნახევრად დანგრეული ტაძრებზე ჩანდა, რომ მათ კედლებზე არც თუ შორეულ წარსულში ფიზიკური ძალის გამოყენებით ამოტეხილი იქნა უზარმაზარი ქვები; მათ გვერდით არსებობდა სომხური წარწერები თანამედროვე ორთოგრაფიით, რომლებსაც არაფერი ეტყობოდა დროის ზემოქმედებისა. იმაზე, რომ ეს წარწერები ახალი დროისა უნდა ყოფილიყო, მოსაყდრის აზრით, მეტყველებდა სხვა გარემოებაც: ყარსის ოლქში შემორჩენილ სომხური ეკლესიების (მაგალითად დიგორისა და ბეშ ქილისას) კედლებზე არსებული წარწერები დროისგან დაზიანებულები და გამოქარაულები იყო; ამასთანავე, მათი დაწერილობა განსხვავდებოდა ანისის მართლმადიდებლური ეკლესიის სამხრეთ კედელზე ამოკვეთილისაგან. ეს ეკლესიები, მოსაყდრის მითითებით, აგებულ იქნა მეფე გაგიკ II-ის დროს, როდესაც ანისი ბერძენთა ხელში გადავიდა და შემდეგ აღარასდროს დაბრუნებია სომხებს, რადგან მათი სამეფო საბოლოოდ დაეცა. მეფე გაგიკის შემდეგ მოსული თვითმარქვეები რუბენიანები შიდაომებში იყვნენ ჩაბმულები მტრების შემოსევების დროსაც კი; ასეთ რთულ პერიოდში კი ისინი ვერც იფიქრებდნენ ახალი ეკლესიების აგებაზე ან გადაკეთებაზე. შესაბამისად, ანისის მართლმადიდებლური ეკლესია მეფე გაგიკ II-ის დროს რომც აეგოთ, მაშინ მისი წარწერები იმ დროის დაწერილობისა უნდა ყოფილიყო და არა გვიანისა, ტაძრის ინტერიერში კი შემორჩენილი უნდა ყოფილიყო სომხური ღმრთისმსახურების შესაბამისი მისი მოწყობის კვალი.

2. მოსაყდრე მოკლედ აღწერს წმ. გრიგოლის ეკლესიას: იგი ყურადღებას ამახვილებს იმ გარემოებებზე, რომ კარიბჭის მხატვრობა რკინის იარაღის კვალს ატარებს. ასევე მოექცნენ ტაძრის ინტერიერის მოხატულობასაც. ფრესკები, რომლებიც, საანგარიშო წერილის ავტორის თქმით, „არაა სომხური სულისა“, გამკრთალებული იყო უფრო ცხელი წყლისგან, ვიდრე ატმოსფერული ნალექებისგან. სომხების ქმედების მთავარი სამხილი, მოსაყდრის აზრით, იყო საკურთხევლის გადაკეთება მათი საეკლესიო წესისამებრ: სომხებს აეშენებინათ მაღალი საკურთხეველი გვერდითა საფეხურებით, ხოლო სამკვეთლოსთან დამაკავშირებელი ღიობი ამოეგოთ, რადგან მათ ჟამისწირვისას ეს გასასვლელი არ სჭირდებოდათ. გადაკეთება ახალი იყო, რუსეთ-თურქეთის ომის შემდგომი ხანისა, სახელდობრ, 1885-დან 1890 წლამდე განხორციელებული.

მოსაყდრის რაპორტი უნდა განეხილათ საქართველო-იმერე-

თის სინოდალური კანტორის სხდომაზე. 1891 წლის 9 დეკემბრის სხდომის ოქმი მიმართულია ოაკიმოვის მიმართ – შესაბამისად, იგი რაპორტის წარდგენიდან თითქმის ერთი წლის შემდეგ არის შედგენილი (ეს გარემოება კიდევ ერთხელ მოწმობს, რომ პროცესი ძალზე ნელა მიმდინარეობდა). მოსაყდრეს ეძლეოდა განწყობა, მის მიერ წარმოდგენილ საანგარიშო წერილთან ერთად სინოდალური კანტორისთვის მოეხსენებინა:

1. როდის მიითვისეს სომხებმა მართლმადიდებლური ეკლესია – თურქთა მფლობელობისას თუ რუსეთთან ყარსის ოლქის მიერთების შემდეგ;

2. იყო თუ არა ანისის გარშემო მოსახლეობა და თუ იყო – რა ეროვნებისა; იყვნენ თუ არა მათ რიცხვში მართლმადიდებლები;

3. რომელი საშტატო სამწყსო იყო ახლოს ანისთან და რა მანძილი აშორებდა ნაქალაქარს მისგან;

4. გამოყოფილი ჰქონდა თუ არა მიწის რაიმე ნაკვეთი აღნიშნულ ეკლესიას და თუ ჰქონდა, რა ფართობისა.

ამის შემდეგ საარქივო მასალებში დოკუმენტები აღარ ჩანს. როგორ წარიმართა პროცესი, და თუ აღარ წარიმართა რატომ შეჩერდა საქმე, რამ შეუშალა ყოველივე ამას ხელი, რა ბედი ეწია მღვდელმონაზონ დოროთეოსს, უცნობია. 1892 წლიდან ანისში დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები ნიკო მარის ხელმძღვანელობით.¹³ თუმცა იმ მასალებში, რომლებიც ნაქალაქარის კვლევასთან დაკავშირებით ქვეყნდებოდა, არაფერი ჩანს წმ. გრიგოლის ეკლესიასთან დაკავშირებით მიმდინარე პროცესის თაობაზე.

მრავალმხრივ საგულისხმო ფაქტია, რომ XIX საუკუნის მიწურულისთვის თავს იჩინა ანისში მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურების აღდგენის მცდელობა. ყოველივე ამასთან მიმართებით კი ისაა ერთ-ერთი არსებითი, რომ სამხრეთი კავკასიის ამ რეგიონში ასწლეულების მანძილზე განვითარებული დრამატული მოვლენებისა და, ამის კვალად ანისისა და მისი შემოგარენის გაპარტახება-დაცარიელების მიუხედავად, ისტორიული მეხსიერება ამ ქალაქში ქართველთა მკვიდრობისა და წმ. გრიგოლის ეკლესიის მართლმადიდებლებისადმი, კერძოდ კი ქართველებისადმი კუთვნილების თაობაზე მაინც შემონახული იყო.

საქმიდან კარგად ჩანს საქართველოს იმუამინდელი საეკლესიო მმართველობის ცალკეული წარმომადგენლების, მათ შორის – მოსაყდრე ევსტათეს წადილი და შემართება დაწყებული საქმის დადებითად გასასრულებლად და ანისში მართლმადიდებლური ეკლესიის აღსადგენად. აშკარაა, რომ მღვდელმონაზონ დოროთეოსს მხარში ედგა საეკლესიო წრების წარმომადგენელთა ერთი ნაწილი მაინც – მას ეხმარებოდნენ შესაბამისი დოკუმენტების დასაბუთებულად, არგუმენტირებულად და გამართულად შედგენასა და სათანადო ინსტანციებისთვის მათ გადაცემაში. ამის საპირისპიროდ, მაღალი რანგის საერო და საეკლესიო ხელისუფალთ, შესაძლოა, ჰქონდათ კიდევ მზაობა საქმის სათანადო გეზით წარსამართავად, მაგრამ ან არ სურდათ, ან აფიქრებდათ გარკვეული გარემოებები.

ნათელია, რომ მიწის საკითხი იყო მხოლოდ გარკვეული საბაბი,

ხოლო მიზეზი იმ პერიოდის განმავლობაში მიმდინარე მოვლენები და ამის შესაბამისად მოფიქრებული გადაწყვეტილება უნდა ყოფილიყო.

წამოწყება რომ ვერ ან არ განხორციელდა ეს, როგორც ჩანს, გარკვეული მიზეზებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული.

ამასთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია რთული ეთნოკონფესიური ურთიერთობები რუსეთისა და კონსტანტინეპოლის ეკლესიებს შორის, რომელმაც განსაკუთრებული სიხადითა და სიმწვავეთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან იჩინა თავი.¹⁴ ყოველივე ეს მიმდინარეობდა ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, ორი დიდი სახელმწიფოს – თურქეთისა და რუსეთის მწვავე პოლიტიკური (სამხედრო-დიპლომატიური) და ეკონომიკური დაპირისპირებით ბოსფორ-დარდანელის რეგიონზე და საზოგადოდ, შავ ზღვაზე პრიორიტეტის მოპოვებისთვის.¹⁵ ამ ფონზე ეკლესიათა შორის ურთიერთობებს ერთ-ერთი არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა და იყო გარკვეული შემადგენელი რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკისა.

ამ დაპირისპირების ერთ-ერთი არსებითი ნაწილი იყო ბერძნულ-სლავური საეკლესიო განხეთქილება (1872 წ.), რამაც საგრძნობი გავლენა იქონია რუსული, ბერძნული და ბულგარული საზოგადოების რელიგიურ და კულტურულ მიმართებებზე.¹⁶

ოცწლიანი პერიოდი რუსეთ-ოსმალეთის ომის (1877-1878) შემდგომ, რუსეთის სამხედრო და პოლიტიკური ძლიერებით აღინიშნა. ამის კვალად, 1870-იანი წლებიდან, ძლიერდებოდა „ბიზანტინიზმის“ იდეაც,¹⁷ რაც უარყოფით რეაქციას იწვევდა გარემომცველ სამყაროში, მით უფრო – ბერძნულში.

XIX საუკუნის განმავლობაში არ წყდებოდა ბრძოლა საქრისტიანოს უმნიშვნელოვანეს სასულიერო კერებში (წმინდა მიწა, ათონი, კვიპროსი, სინა და ა.შ.) პირველობისა და მეთავეობისთვის.¹⁸ შესაბამისად, იძაბებოდა ვითარება საქრისტიანოს წმინდა ადგილებში რუსეთისა და კონსტანტინეპოლის ეკლესიათა წარმომადგენლებს შორის, ამის ნაწილი იყო რუსეთისა და საბერძნეთის უმაღლესი სასულიერო იერარქიის დაპირისპირება ათონზე რუსული სამოწესეო მოძრაობის გაძლიერებასთან დაკავშირებით. კონფლიქტი თანდათანობით გამოიკვეთა 1880-იანი წლებიდან; დაპირისპირება მომდევნო ათწლეულების განმავლობაში მწვავე ხასიათს იღებდა.¹⁹

მეორე მხრივ, გასაგებია სიფრთხილე იმპერიის მესვეურებისა და, სახელდობრ, რეგიონის მმართველი წრეებისა სომხების მიმართ, რადგან მათ იმ დროისთვის ოსმალეთის იმპერიაში მკვიდრი სომხური მოსახლეობა ეგულებოდათ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან დასაყრდენად ოსმალეთთან ურთიერთობის პროცესში.

საზოგადოდ, წინაპირობები, რომლებმაც ხელი შეუშალა ანისში მართლმადიდებლური ეკლესიის აღდგენას, შესაძლებელია ყოფილიყო:

რუსეთის მმართველი წრების სწრაფვა – არ გაერთულებინათ ვითარება რეგიონში, რომელიც არც თუ დიდი ხნის წინ იყო შემოერთებული;

ზრუნვა ახლად შემოერთებული რეგიონის მკვიდრთა მხრივ

თანადგომამე – მათ შორის არც თუ მცირე იყო ოსმალეთისადმი მტრულად, რუსეთისადმი კი თანადგომის იმედით განწყობილი სომხური მოსახლეობა.

რუსეთისა და კონსტანტინეპოლის ეკლესიათა შორის გართულებული ურთიერთობები.

იმპერიის მმართველი წრეების ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიული ბუნება.

გულგრილი დამოკიდებულება სხვადასხვა სფეროებისადმი, მათ შორის კონფესიური ასპექტებისადმი, რეგიონისთვის დამახასიათებელი მრავალმხრივ რთული პოლიტიკური თუ სხვა საკითხების პირობებში.

მომდევნო ათწლეულების დრამატული მოვლენების ფონზე, ანისისა და მისი სიძველეების კვლევისა და დაცვისათვის ზრუნვა დიდი ხნით შეწყდა. ბუნებრივია, აღარ დასმულა ანისში მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურების აღდგენის საკითხიც ნაქალაქარის სხვა ეკლესია-მონასტრებთან ერთად, წმ. გრიგოლის ეკლესიაც ათწლეულების მანძილზე მიტოვებული რჩებოდა. ვითარება შეიცვალა XX საუკუნის მიწურულს, როდესაც დაიწყო ანისის ნაქალაქარის გეგმაზომიერი კვლევა და მისი მემკვიდრეობის დაცვისთვის ზრუნვა.²⁰

შენიშვნები

- 1 Гордеев 1923: 3-12 – იქვე მოტანილია უფრო ადრეულ პუბლიკაციათა ბიბლიოგრაფიაც (80-81); Basmadjian 1922-1923: 74-80; Basmadjian 1924: 364-365; Измайлова 1958: 159-166; Khatchatrian 1963: 158-170; Ортсი 1966: 62-64; Тьерри 1977; **Մուրադյան** 1977: 60-64; სილოგავა 1980: 142-181; Thierry 1984: 68-71; Каковкин 1983, 110-113; Kakovkin 1984: 341-342; Каковкин 1987a: 108-115; Каковкин 1989: 30-32; Каковкин 1991: 126-133; Мурадян 1985: 174-190 (ეს წერილი ცალკეული დამატებებითა და ცვლილებებით გამოქვეყნდა მოგვიანოდაც – Мурадян 1987: 36-66); Лидов 1991: 80-81. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ნ. და მ. ტიერების წიგნის თაობაზე (Thierry N., Thierry J.-M. 1993). ბოლო ათწლეულების პუბლიკაციებიდან აღსანიშნავია: სილოგავა 2001: 13-49; J.-P. Mahe 2001: 1319-1342; კეკელია 2012: 101-107.
- 2 XIX საუკუნის და XX საუკუნის დასაწყისის მოგზაურთა, სიძველეების მოყვარულთა და მკვლევართა პუბლიკაციების ბიბლიოგრაფიისათვის იხ. ტ. I, თავი I – „ანისი და ქართული კულტურული მემკვიდრეობა XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის სამოგზაურო და სამეცნიერო ლიტერატურაში“.
- 3 Муравьев 1848: 259.
- 4 ბენდიანიშვილი 1970: 439-453; თურმანიძე 2008: 43-55.
- 5 მონასტრის წინამძღვრებთან დაკავშირებით იხ.: **Κυριακίδης** 1898: 75-76.
- 6 Colias 1972: 809-812.
- 7 იმავე სახელით მონასტერი დაფუძნებულ იქნა 1978 წელს ნაუსაში (იმათია), სადაც პონტოს მხარის პერისტერას მონასტერში ერთ დროს მოღვაწე ბერები არიან დაკრძალულნი.
- 8 მონასტრის, ისტორიის თაობაზე არსებული მასალები განხილულია: Gökbiçgin 1962: 293-337; Bryer, Winfield 1970: 284-289, ტაბ. 86-88, სურ. 20; Janin 1975: 261-262; Bryer 1976: 126-134; Bryer, Winfield 1985: 253, 271-272, სურ. 198.
- 9 Marengo 1879, 327: “Ce monastère, construit par les

- premiers Comnènes, était autrefois très-renommé et habité par un grand nombre de moines; il n’en a plus que de dix à douze. Le supérieur, qui a le titre d’exarque, étend sa juridiction sur 800 maisons des environs. Il correspond directement avec le patriarcat de Constantinople, et ordonne des prêtres sans le concours de l’évêque de Trébizonde... Beaucoup de pèlerins du Point visitent ce monastère”. გადაბეჭდილია წიგნში – Bryer, Winfield 1985: 253, შენ. 23.
- 10 მონოგრაფიული გამოკვლევა ჰორომოსის მონასტრის თაობაზე იხ.: Vardanyan 2015.
 - 11 “Мы выехали в Ани в ½ 10 ч. при лунном свете через деревеньку того же имени, по дороге, искусственно пробитой, пред входом в деревне, в скале. На ночлег расположились в помещении монахов, которые недавно перебрались сюда из Хоша-ванкь – их двое – и уже успели построить дом, хотя еще недоконч(ен)н(ы) и неудоб(н)ый” (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დ. ბაქრაძის არქივი, საქმე №32, ფ. 79r). ეს ცნობა რამდენადმე შეუსაბამო ჩანს მომდევნო ფურცელზე სწავლულის მიერ გაკეთებულ ჩანაწერთან: “В Ани живет один только монах из Александрополя Нерсес NB. Насчет средств на постройку дома в Ани – требуется 500-600 р.” (ფ. 81r).
 - 12 აქედან გამომდინარე ჩანს, რომ იგი 1876 წლიდან მაინც იმყოფებოდა რუსეთის იმპერიაში.
 - 13 გათხრების თაობაზე ვრცელი ლიტერატურა არსებობს; ადრეული მასალების დიდი ნაწილი მითითებულია ნ. მარის Марр 1934. შემდგომი პერიოდის პუბლიკაციებიდან შეიძლება დასახელებულ იქნას: Марр 1947: 3-13; Довель, Томас 1971: 289-295; Токарский 1972: 100-110; Письма Н. Я. Марра 1979: 93-108; Докладные записки 1981a: 100-110; Докладные записки 1981b: 98-114; Докладные записки 1981в: 100-114; Джанполадян 1982.
 - 14 Герд 2006: 276; Венедиктов 2008: 12-14.
 - 15 ამ საკითხთან დაკავშირებით ათწლეულების განმავლობაში ბევრჯერ დაწერილა. ძირითადი ნაშრომების ჩამონათვალი იხ.: Герд 2016: 282, შენ. 1.

¹⁶ Герд 2006: 232–237; Венедиктов 2008: 3 და შემდ.

¹⁷ Успенский 1998; Герд 2006: 100–114, 195–199; Stamatopoulos 2013: 321–340 – ადრეული ბიბლიოგრაფიით.

¹⁸ Лисовой 2006.

¹⁹ Герд 2010 რუსეთისა და კონსტანტინოპოლის ეკლესიათა ურთიერთობის ქრონოლოგიური მიმდევრობით განხილვისას, საჩინო ხდება გარკვეული ვითარების გარკვეული მონაცვლეობა: XVII საუკუნის შუახანებამდე, რუსეთის ურთიერთობა ქრისტიანულ აღმოსავლეთთან ძირითადად იფარგლებოდა ვიზიტებით ამ რეგიონის სხვადასხვა სამწყსოდან ჩასული უმაღლესი იერარქებისა, რომლებიც შეწირულობებს აგროვებდნენ. პატრიარქ ნიკონის რეფორმის (1652–1658 წწ.) შემდეგ, ეს ურთიერთობები ბევრად უფრო ინტენსიურ ხასიათს იძენს (იხ.: Наптерев 1914). ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრებ ქრისტიანებისადმი

რუსეთის სახელმწიფოს და ეკლესიის მიერ ყურადღების გამახვილება რეალურად ხდება რუსეთ-თურქეთის ომების დროს, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. რაც შეეხება ბერძნებთან ურთიერთობას, იგი განსაკუთრებით საბერძნეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ფონზე გაძლიერდა (Петрунина 2010; Frary 2015). ქუჩუკ კაინარჯის ხელშეკრულების (1774 წ.) პირობებით, რუსეთმა პირველად მოიპოვა ოფიციალური უფლება თურქეთის მართლმადიდებლური მოსახლეობის მმართველობისა (Дружинина 1955: 278 და შემდ.; de Madariaga 1981). სწორედ ამ უფლებას უკავშირდებოდა რუსეთის მთელი პოლიტიკა ქრისტიანულ აღმოსავლეთში ფაქტობრივად მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში და ეს 1917 წლის რევოლუციამდე გრძელდებოდა.

²⁰ საარქივო მასალის პირველი პუბლიკაცია იხ.: სხირტლაძე 2017: 335–400.

ДѢЛО О ПРЕДОСТАВЛЕНІИ ЈЕРОМОНАХУ ДОРОФЕЮ СІОМАНИДИ НАДЗОРА НАДЪ ПРАВОСЛАВНОЮ ГРУЗИНСКОЮ ЦЕРКОВЬЮ ВЪ АНИ

[...] Января 1889 года

[...] 11 Января 1892 года

на тридцати четырех листахъ

□

31 Декабря 1884 г., №480

Его Высокоблагословенію
Благочинному Карсской Области и Александропольскаго Уѣзда
отцу Евстратіа Агіадзе

Проживающаго въ селеніи Беликбашкевъ
Карскаго Округа Карсской области
іеромонаха Дорофея

Прошеніе

Съ 1883 года я переселился въ Карсскую Область, гдѣ и нынѣ проживаю, питаюсь подаваніями отъ мірянъ и бѣлаго духовенства. Извѣстно Вашему Высокоблагословенію, что іеромонаху не подобаетъ жить среди мірянъ, а долженъ находится въ монастырѣ и вообще въ уединённомъ мѣстѣ. Въ Карсской Области ввѣреннаго Вамъ Благочинія хотя нѣтъ монастырей, но зато, судя по пустынности мѣстъ въ пещерахъ, т.е. съ монастырскими приспособленіями, какъ на примѣръ, въ селеніи Магараджихъ Карскаго Округа и области и полусуществованія грузинскихъ и греческихъ церквей съ грузинскими и греческими надписями и живописью — съ изображеніями святыхъ грузинской и греческой церквей въ пустинномъ мѣстѣ, безъ Православнаго теперь населенія, какъ на примѣръ, въ развалинахъ Ани, прежняго столичнаго города Арменіи, — Карсская область представляетъ одну изъ тѣхъ мѣстностей, гдѣ имѣется уже подготовленная почва какъ самую природою, такъ и рукою человѣческою для образованія на этой почвѣ безъ особенныхъ трудовъ и расходовъ со стороны казны, — монастыря — стоить только определить какого нибудь дѣятельнаго монаха и выхлопотать у кого слѣдуетъ одно изъ этихъ двухъ мѣстъ съ отведеніемъ отъ Казны 200 десятинъ земли для содержанія братьевъ монастыря, по тому же примѣру, по которому 150 десятинъ земли отведено одному армянскому монаху, проживающему нынѣ въ Ани и захватившему означенную Православную Греко-Грузинскую красивую церковь, хотя безъ иконостаса, съ живописью — изображеніями святыхъ Греческой и Грузинской Церквей и вовсе нечтимыхъ Армянскою Церковью.

Имѣя ревностное желаніе для спасенія своей души образовать въ указанныхъ развалинахъ Ани изъ поименованной Греко-Грузинской церкви монастырь съ пристройкою иконостаса и незначительною починкою въ нѣкоторыхъ мѣстахъ оной, что легко могу сдѣлать, всепокорнѣйше прошу Ваше Высокоблагословеніе принять свое ходатайство предъ Его Высокопреосвященствомъ Экзархомъ Грузіи, Котораго и просить распоряженія предъ Военнымъ Начальствомъ о предоставленіи мнѣ означенной Греко-Грузинской церкви для перестройки и образованіи монастыря съ отводомъ отъ казны 200 десятинъ земли для пользованіи будущими братьями сего монастыря, вокругъ котораго я своими стараніями устрою и кельи для помѣщеніи монаховъ.

При семь прилагаю для милостиваго отвѣта одну марку 60 коп. достоинства

Δωρόθεος Ιερομόναχος
24 Декабря 1884 года
Селеніи Беликбашкевъ

[2]

Коммиссія
по распределенію
земель
Карсской области
24 Января 1885 года
№109
Въ городѣ Карсѣ.
№39 Получ. — 28 Января 1885 года
отвѣтъ на №90

Благочинному церковей
Карсской Области и Александропольскаго Уѣзда

Вслѣдствіе отзыва, отъ 19 сего Января за №90, имѣю честь сообщить Вашему Высокопреподобію, что два документа на монашскій санъ отца Доротеоса, были препровождены къ Русскому Консулу въ Требизондѣ, для удостовѣренія ихъ подлинности и на сдѣланный симъ послѣднимъ запросъ, Требизондскій митрополитъ Григорій, отъ 11 Февраля прошлаго года за №68, увѣдомилъ Консула, что Доротеосъ — дѣйствительно јеромонахъ монастыря Св. Георгія Перистера и что означенные документа принадлежатъ ему.

За отсутствіемъ Военнаго
Губернатора Карсской Области
Помощникъ его, Полковникъ Петандер
За Члена Коммисіи Султановъ

[3]

1885 г. 15 Февраля
№809

Его Высокопреосвященству Святейшаго Правительствующаго
Синода Члену,
Высокопреосвященнейшему Павлу,
Архиепископу Карталинскому и Кахетинскому,
Экзарху Грузии и Кавалеру

Благочиннаго священника Александропольской
Свято-Георгиевской Церкви
Евстратія Агиадзе

Рапортъ

Подлинное прошение іеромонаха Доротеоса съ приложенными къ нему документами на монашескій санъ и отношеніемъ Коммисіи по распредѣленію земель Карсской Области, отъ 24 Января сего 1885 года за №109, при семъ благопокорнѣйше представляя на Архипастырское благоусматрѣніе Вашего Высокопреосвященства доношу:

1) По полученіи отъ названнаго іеромонаха Доротеоса прошенія, безъ приложенія законныхъ документовъ, я просилъ Карскаго Военнаго Губернатора распоряженія о препровожденіи ко мнѣ документовъ на монашескій санъ этого іеромонаха Доротеоса, каковыя при отношеніи Комисіей по Распредѣленію земель Карсской Области, отъ 17 Января сего года за №84, мною были получены. Усмотрѣвъ, что означенные документы были безъ завѣренія со стороны Русско-Императорскаго Консульства, вторично просилъ оную Коммисію увѣдомить меня о томъ, не имѣется ли въ областномъ управленіи какое нибудь надлежащее основаніе къ признанію сего просителя іеромонахомъ. Вслѣдствіе этого означенная Коммисія меня увѣдомила отношеніемъ своимъ, отъ 24го Января сего года за №109, которое при семъ прилагается, что по увѣдомленію Требизондскаго Консула, основаннаго на отзывѣ Требизондскаго Митрополита отъ 11 Февраля прошлаго 1883 года за №68, документы эти принадлежать ему, іеромонаху Доротеосу, и что онъ дѣйствительно есть іеромонахъ Монастыря Святого Георгія Перистера.

2) Упомянутая въ прошеніи сего іеромонаха Доротеоса церковь въ Ани, мною лично осмотрѣна осенью прошлаго 1884 года, которая, судя по живописи и надписямъ въ некоторыхъ мѣстахъ, дѣйствительно представляетъ хорошій памятникъ Христіанства въ этой мѣстности Карсской Области. При наружномъ осмотрѣ мною оказалось, что она построена изъ чистаго тесаннаго краснаго камня по Византійскому вкусу, внутри вся исписана живописью — изображенія святыхъ Православной Церкви и имѣются надписи Грузинскія и Греческія. Изъ числа нѣкоторыхъ изображеній съ надписями главнѣйшія суть слѣдующія: Успеніе Матери Божіей, Святые Апостолы Петръ и Павелъ, Первомученикъ Архидіаконъ Стефанъ, святые: Аристархъ, Зосима, Климентъ и другихъ. Судя по надписямъ Груз. и Греч. и повѣствованію Грузинской Исторіи она выстроена Царемъ Грузинскимъ Давидомъ III-мъ по взятіи города Ани въ началѣ XII вѣка и есть чисто Православная церковь.

и 3) Въ настоящее время не знаю по чьему распоряженію тамъ проживаетъ Армянскій монахъ, который видя эту церковь, какъ грузинскую и греческую, устроилъ въ этой церкви по Армянскому обычаю возвышеніе въ Алтарь, чего не было раньше, поставилъ въ оной одну большую икону для приходящихъ богомольцевъ и тѣмъ хочетъ приучить богомольцевъ (и быть можетъ сообщаетъ имъ что эта церковь есть чисто Армянская).

Принимая во вниманіе, **а.** что православное населеніе Карсской Области имѣетъ любовь и расположеніе къ монастырямъ, **б.** что между вѣдовыми греческими священниками и мірянами много искателей монашеской жизни, и **г.** что учрежденіе мужскаго Монастыря въ Карской Области можетъ имѣть благотворное духовное вляніе на иноверцевъ этой области, считаю я съ своей стороны весьма полѣзнымъ учрежденіе въ этой мѣстности мужскаго Монастыря, тѣмъ болѣе, что на перестройку означенной здѣсь Православной Грузинской Церкви не понадобится ни какихъ расходовъ со стороны казны.

По этому покорнѣйше прошу Ваше Высокопреосвященство сдѣлать свое Архипастырское распоряженіе и ходатайство предъ кѣмъ слѣдуетъ о предоставленіи просителю іеромонаху Доротеосу означенной и просимой имъ Православной Грузинской и Греческой Церкви въ развалинахъ Ани Карсской Области для обращенія этой церкви въ Монастырь, а для содержанія его и будущихъ братьевъ Монастырскихъ въ этой мѣстности — въ Ани, и сходатайствовать отводъ ему, іеромонаху Доротеосу, просимаго имъ количества казенной земли на имѣющемся близъ позванной Церкви свободномъ участкѣ. При этомъ присовокупляю, что по видимому отнятіе этой Православной Церкви отъ названнаго Армянскаго монаха или Армянскаго Духовнаго вѣдомства будетъ какъ законное, такъ и безъ всякаго ущерба и задѣванія самолюбія Армянскаго Духовенства, потому именно, что неподалеко этой Православной Грузинской Церкви въ этой-же развалинѣ находятся нѣсколько такихъ же и значительно большихъ размѣровъ армянскихъ церквей, такъ что вслѣдъ за отчужденіемъ какъ бы отъ ихъ вѣдомства означенной Православной Грузинской Церкви, они — Армяне — никоимъ образомъ не должны быть ни въ какой претензій.

Приложеніе:

Прошеніе іеромонаха Доротеоса съ документами и отзывъ Коммисіи за №109.

Благочинной Священникъ Евстратій Агіадзе

№169

9го Февраля 1885 года

Г. Александрополь

[4]

№809

Отъ Экзарха Грузіи

№922

28 Февраля 1885 г.

Его Превосх—ству
Госп. Военному Губернатору
Карской области

Ваше Превосходительство Милостивий Государь!

Преповождая при семь Вашему превосх.—ству въ копіяхъ рапортъ Александропольскаго благочиннаго Священника Агіадзе отъ 9 сего Февраля за №169 прошеніе іеромонаха Доротеоса касательно передачи сему Доротеосу церкви находящейся въ Карсской области въ г. Ани и состоящей ныне въ

заведований армянскаго монаха — покорнейше прошу Ваше Превосходительство увѣдомить меня: можетъ ли просимая јеромонахомъ Доротеосомъ церковь быть уступлена Правословному вѣдомству и можетъ ли быть отмежевана 200 десятинь пахатной земли въ пользу той церкви и на содержаніи братіи на случай основанія тамъ монастыря безъ препятствіи. Если не встрѣчается въ этомъ отношеніи то покорнейше прошу о немедленной передачѣ этой церкви благочинному Агіадзе, для передачи јеромонаху Доротеосу.

აშიაზე მიწერილია:

Его Превосх.—ству
Госп. Военному Губернатору
Карской области

[5]

Военный Губернаторъ
Карсской области

28 Марта 1885 года
№337
гор. Карсь

Ваше Высокопреосвященство
Всемиловѣйшій Архипастырь

Вслѣдствіе письма Вашего, отъ 23/28 числа прошлаго мѣсяца, за №922, имѣю честь сообщить Вашему Высокопреосвященству, что, прежде чѣмъ дать свое заключеніе по просьбѣ јеромонаха Доротеоса, мнѣ необходимо лично убѣдиться въ томъ, можетъ ли быть отведенъ для предполагаемаго монастыря участокъ земли въ двѣсти десятинь, такъ какъ удовлетворительное разрѣшеніе этаго вопроса, я полагаю, составляетъ главное и необходимое условіе основанія монастыря. Въ этихъ видахъ, при предстоящей поѣздкѣ моей, на Фоминой недѣлѣ, въ Шурагельскій участокъ, я на возвратномъ пути проѣду въ Ани и осмотрю тамышнія Земли, послѣ чего не премину отвѣтить на предложенный Вашимъ Высокопреосвященствомъ вопросъ.

Пользуясь настоящимъ случаемъ, прошу Ваше Высокопреосвященство благословить глубоко уважающаго и преданнаго Вамъ, Милостивѣйшій Архипастырь

Покорнейшего слугу
П. Томич

[6]

№1877
Военный Губернаторъ
Карсской области

18 Апреля 1885 года, №477
гор. Карсъ

Ваше Высокопреосвященство
Всемилоствѣйшій Архипастырь

Впоследствіе письма моего къ Вамъ, отъ 27го числа прошлаго месяца за №337, имѣю честь сообщить Вашему Высокопреосвященству, что я былъ въ Ани и, лично осмотрѣвъ все земельныя угодья этой дачи, съ крайнимъ сожаленіемъ долженъ констатировать невозможность удовлетворить желаніе іеромонаха Дорофея, относительно отвода 200 дес. пахатной земли на случай основанія тамъ Монастыря.

За сдѣланнымъ уже распредѣленіемъ земли, остается единственный свободный пока въ этой дачѣ участокъ въ 200 дес., но онъ необходимъ для переселяющихся туда, изъ деревий Джаво-Согутли, 8 дымовъ Курдовъ, которыхъ негдѣ болѣе устроить. К тому-же, если бы этотъ послѣдній участокъ и былъ совершенно свободенъ, то, представляя собою исключительно пастбище и находясь отъ развалинъ Ани по другую сторону скалистаго ущелья, безъ всякаго прямаго сообщенія съ Ани, онъ не могъ бы служить для хозяйственныхъ цѣлей Греческаго Монастыря.

Сохраняя предположеніе, высказанное мною въ вышепомянутомъ письмѣ къ Вашему Высокопреосвященству, что удовлетворительное разрѣшеніе вопроса объ отводѣ земли должно составлять главное и необходимое условіе основанія въ Ани монастыря, я думаю, что въ виду оказавшейся невозможности представить въ пользованіе іеромонаха Дорофея земли, не настоитъ надобности и въ передачѣ ему просимой церкви. Но если бы и за симъ названный іеромонахъ остался при своемъ намѣреніи возобновить и поддерживать православный храмъ на развалинахъ Ани, то благоволите Ваше Высокопреосвященство увѣдомить меня о томъ, дабы я могъ войти съ соотвѣтственнымъ представленіемъ къ Князю Главнначальствующему.

Поручая себя молитвамъ Вашего Высокопреосвященства, имѣю честь быть съ глубочайшимъ уваженіемъ и особою преданностію Вашимъ, Милостивейшій Архипастырь,

Пакорнѣйшимъ слугою
П. Томич

[7]

№192
№1880

Получ. 3 Юня 1885 г.

Настоящее отношеніе препровождается къ Благочинному Священнику Евстратию Агіадзе для исполненія резолюціи Его Высокопреосвященства Экзарха Грузій съ тѣмъ, чтобы при исполнительномъ донесеніи на имя Его Высокопреосвященства было возвращено и сіе отношеніе. г. Тифлисъ 24/26 Апрѣля 1885 года.

Правитель Канцелярии И. Матвеев
Помощникъ Правителя В. Петропавловскій

[8]

№233

28 Юня 1885 года

Его Высокоблагословенію
Благочинному Священнику Карсской Области и
Александропольскаго Уѣзда
Отцу Евстратію Агіадзе

јеромонаха Дорофея
проживающаго въ городѣ Карсѣ

Рапортъ

На вопросъ Вашего Высокоблагословенія о томъ, могу ли и буду ли въ состояній, въ случаѣ передачи мнѣ по распоряженію Начальства Правословной Церкви находящейся въ развалинахъ Ани, возобновить и поддерживать её безъ отвода мнѣ просимаго мною количества земли въ 200 десятинь не оказавшейся въ участкѣ Ани свободною, доношу: Что, хотя весьма желательно собственно для прочнаго основанія въ Ани Мужскаго Монастыря просимая материальная поддержка со стороны Начальства, заключающаяся въ отводѣ въ пользу монастыря 200 десятинь земли каковая поддержка оказана для таковой же цѣли армянскому монаху проживающему въ Ани, но, если къ сожаленію моему въ участкѣ Ани болѣе нѣтъ свободной земли, то я желаю усердно и обязываюсь съ помощію Божію возобновить и поддерживать просимую Правословную Церковь въ Ани и безъ этаго просимого участка земли. По чему покорнѣйше прошу Вашего Высокоблагословеніе не оставить ходатайствовать предъ кѣмъ слѣдуетъ о передачѣ мнѣ названной Православной Церкви, имѣющей въ развалинахъ Ани.

27 јюня 1885 года.

Дωρόθεος Ιερομόναχος

[9]

№3061

1885 г. 12 јюль

Его Высокопреосвященству
Святѣйшаго Правительствующаго Сінода Члену,
Высокопреосвященнейшему Павлу,
Архіепископу Карталинскому и Кахетинскому
Экзарху Грузій и Кавалеру

Благочиннаго священника Александропольской
Свято-Георгіевской церкви Евстратія Агіадзе

Рапортъ

Во исполненіе резолюціи Вашего Высокопреосвященства, послѣдовавшей на представляемомъ при семь Вашему Высокопреосвященству отношеній Его Превосходительства Карскаго Военнаго Губернатора отъ 18 Апрѣля сего 1885 года за №477, почтительнѣйше доношу:

ა. По объявлении іеромонаху Дорофею содержания вышесказаннаго отношенія и предложеній мною вопроса о томъ: въ состоянїи ли будетъ онъ въ случаѣ не отвода ему просимаго имъ участка земли въ 200ть десятинь, возобновить имѣющуюся въ развалинахъ Ани Православную Грузинскую церковь и основать тамъ же мужскїй Монастырь — іеромонахъ Дорофей далъ мнѣ слѣдующій отвѣтъ: хотя для величія и болѣе благосостоянїя Православнаго будущаго Монастыря, который предполагается устроить въ развалинахъ Ани, весьма необходима матеріальная поддержка со стороны Правительства отводомъ просимаго мною количества земли въ 200 десятинь, но такъ какъ такового въ настоящее время не имѣется въ Участкѣ Ани, то я съ полнымъ усердіемъ и готовностью обязываюсь съ помощію Божіею устроить въ Ани Мужскїй Монастырь, если будетъ передана Правительствомъ вышесказанная церковь, которая, какъ по свидетельству Исторїи Грузїи и по ея устройству и въ цѣлости сохранившейся въ ней по настоящее время живописи Святыхъ и надписей Грузинскихъ и Греческихъ, есть чисто Провославная.

б. Относительно поддержанїя іеромонаха Дорофея матеріальною помощію, которая необходима для него и для имѣющихъ построить въ Оный Монастырь нѣсколькихъ братьевъ, въ особенности на первыхъ порахъ, я, послѣ сообщеннаго Вашему Высокопреосвященству представляемымъ при семь отзывомъ Его Превосходительства Карскаго Военнаго Губернатора, считаю нужнымъ доложить слѣдующія мои три только предположенїя: Первое, что изъ имѣющагося у армянскаго монаха 150 десятинь земли, до поры до времени, было бы справедливѣе, выдѣлить половину и отдать іеромонаху Дорофею; Второе, если это предложенїе будетъ затруднительно для военной Администраціи Карскаго Округа, то возможно будетъ отвести названному іеромонаху Дорофею 200ти десятинь земли въ близжащемъ къ Ани участкѣ, гдѣ по частнымъ слухамъ было въ дѣйствительности предположенїе названной администраціи переселить Куртинцевъ-Езидовъ, но эти Курдинцы, какъ теперь слышно, отказались отъ этого мѣста и остались въ Кагызманскомъ оне Округѣ. И Третье, что такъ какъ отводъ Земли іеромонаху Дорофею имѣетъ то значенїе, чтобы ему и будущимъ братьямъ предоставить матеріальную помощь, и притомъ, какъ іеромонахъ Дорофей, такъ и другіе братья съ нимъ по отводъ того или другаго участка Земли, не сами будутъ обрабатывать — пахать, или сѣять, или косить (если будутъ луговая мѣста), а будутъ отдавать другимъ въ орендное содержанїе, то, мнѣ кажется, что будетъ равносильно, если, по неимѣнью земель въ окрестности развалинъ Ани, будетъ отведено іеромонаху Дорофею въ пользу будущаго Монастыря въ Ани просимое имъ количество земли изъ другихъ имѣющихся въ настоящее время свободныхъ казенныхъ участковъ въ Карсскомъ Округѣ.

Въ заключенїи всего выше изложеннаго, смиреннѣйше прошу Ваше Высокопреосвященство, если даже всѣ означенныя выше мой три предложенїя, по отводу земли іеромонаху Дорофею, почему нибудь окажутся несостоятельными и неудобноисполнимыми Его Превосходительствомъ Карскимъ Военнымъ Губернаторомъ, — принять на себя Архипастырское Свое ходатайство предъ Его Превосходительствомъ Карскимъ Военнымъ Губернаторомъ, чтобы во всякомъ случаѣ Имъ было сдѣлано распоряженїе о передачѣ названному іеромонаху Дорофею Православной Грузинской Церкви, которая находится въ развалинахъ Ани, для устройства монастыря, гдѣ со временемъ, быть можетъ, прїискана будетъ средства для поддержанїя матеріальной помощи братьевъ Онаго.

Приложенїе:

Отзывъ Карскаго Военнаго Губернатора за №477 и рапортъ іеромонаха Дорофея

Благочинный Священникъ Евстратїй Агіадзе

№537

7 јюля 1885 года

г. Александрополь

[10]

Отъ Экзарха Грузіи
23 Юля 1885 года
№3310

Военному Губернатору
Карсской Области

Ваше Превосходительство,
Милостивый Государь!

Благочинный Священник Александропольской Георгиевской церкви, Евстратій Агіадзе въ отзывъ своемъ отъ 7 сего Юля, за №537, представленномъ по содержанию отношенія Вашего Превосходительства отъ 18 Апрѣля сего года, за №477, изложилъ слѣдующее:

1) Что іеромонахъ Доротеи на запросъ, сдѣланный ему вышешюименованнымъ благочиннымъ, о томъ, будетъ ли онъ въ состояніи возобновить имѣющуюся въ развалинахъ Ани Православную Грузинскую церковь и основать тамъ мужскій монастырь, въ случаѣ отказа въ отводѣ ему просимаго имъ участка земли въ количествѣ 200 десятинь, заявилъ, что онъ съ полнымъ усердіемъ и готовностію принимаетъ на себя трудъ устроить, съ помощію Божею, въ Ани мужской монастырь, если только будетъ передана ему вышеназванная церковь; хотя для величія и большаго благосостоянія Православнаго будущаго монастыря, который предполагается устроить въ Ани, весьма необходима матеріальная поддержка.

2) что, въ ближайшемъ участкѣ къ Ани имѣется просимое количество земли іеромонахомъ Доротеемъ 200 десятинь, куда дѣйствительно, предполагалось сначала переселить Куртинцевъ—Эзидовъ, которые, какъ теперь слышно, отказались отъ сего мѣста и остались въ Кагизманскомъ округѣ, а участокъ, отведенный для нихъ, остается незанятымъ никѣмъ по сіе время и потому представляется возможность къ отводу означеннаго участка земли предполагаемому монастырю.

3) Въ случаѣ невозможности отвода земли въ собственность предполагаемаго въ Ани монастыря изъ ближайшихъ къ Ани участковъ, она можетъ быть отведена изъ другихъ, имеющихся въ настоящее время свободныхъ казенныхъ участковъ въ Карсской области хотя бы и нѣсколько отдаленныхъ отъ Ани.

Одобрѣя благое и твердое намѣреніе іеромонаха Доротея къ возобновленію древняго храма въ с. Ани и основаніи при немъ монастыря и принимая во вниманіе предположеніе Благочиннаго Агіадзе касательно отвода земли, покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство о зависящемъ распоряженіи къ передачѣ Православной Грузинской церкви въ Ани, нынѣ состоящей въ завѣдываніи армянскаго монаха, іеромонаху Доротею, а равно къ отводу, если не ближайшаго изъ участковъ земли, то хотя нѣсколько и итдаленнаго, имѣя въ виду, что небольшая отдаленность отведеннаго участка земли отъ Ани не будетъ служить особеннымъ препятствіемъ къ извлеченію пользы отъ онаго будущаго братію монастыря.

[11]

№390

Его Высокопреосвященству
Святѣйшаго Правительствующаго Синода Члену,
Высокопреосвященнейшему Павлу,
Архіепископу Карталинскому и Кахетинскому
Экзарху Грузій и Кавалеру

Греческаго јеромонаха Доротея

Прошеніе

Въ прошломъ году возбуждѣнъ былъ мною вопросъ чрезъ благочиннаго Агіадзе о предостовленій мнѣ Православнаго монастыря въ Карсской области въ г. Ани находящейся теперь въ завѣдваній армянъ, но по настоящее время не получая никакого опредѣленнаго отвѣта остаюсь въ самомъ безъ выходномъ положеній, почему припадая къ святительскимъ стопамъ Вашимъ прошу Архипастырскаго Вашего Высокопреосвященства распоряженія по изложенному предмету.

Δωρόθεος Ιερομόναχος
1886 года, Января 20 дня

[12]

№2198

1886 г. 16 Авг.

Его Высокопреосвященству,
Высокопреосвященнѣйшему Экзарху Грузій

Проживающаго въ Карсской области
јеромонаха Доротея Сиоманиди

Прошеніе

На ходатайства мой предъ Вашимъ Высокопреосвященствомъ въ минувшемъ году, и изложенномъ въ прошеній моемъ, поданномъ 25го Января текущаго года, въ которыхъ я просилъ Ваше Высокопреосвященство, о передачѣ въ вѣдѣніе моѣ, на служеніе Всевышняму, Православной Грузинской Церкви, находящейся въ Ани Карсской Области, состоящей въ вѣдѣніи армянскаго монаха, а равно, мною ходатайствовалось тѣми-же прошеніями, съ передачею этой Церкви и объ отводѣ несколькихъ участковъ земли въ пользу сей же Церкви на обзаведение оной; на просьбѣ мой, Ваше Высокопреосвященство благоволили войтти съ сношеніемъ съ Его Превосходительствомъ Военнымъ Губернаторомъ Карсской Области, отношеніемъ, отъ 23го Июля прошлаго 1885 года за №3310, въ которомъ, между прочимъ просилось о сдѣланій надлежащаго распоряженія къ передачѣ въ мое вѣдѣніе Православной Грузинской Церкви въ Ани, состоящей въ завѣдованій армяннскаго монаха и объ отводѣ нѣсколькихъ участковъ земли.

Въ виду всего выше изложеннаго, я имѣю честь почтительнѣйше просить милостиваго рас-

поряженія Вашего Высокопреосвященства, благоволите учинить надлежащее Ваше распоряженіе, о передачѣ въ вѣдѣніе мое выше доложенной Церкви хотя и безъ земельныхъ участковъ, въ виду того, что Грѣко-Православное населеніе имѣетъ въ ней необходимость, и что, я по разрѣшеній, съ полнѣйшимъ моимъ желаніемъ принимаю въ свое вѣдѣніе отъ армянскаго монаха эту Церковь, такъ какъ не имѣю по сіе время опредѣленной службы.

Въ заключеніе настоящей моей просьбы, ожидаю милостиваго разрѣшенія Вашего Высокопреосвященства по просимому предмету, относительно передачи въ мое вѣдѣніи Церкви хотя и безъ земли.

Երոմոնաղոս Ժործեոս
9 Апрель 1886 г.
Городъ Карсь

[13]

№2197
1886 г. 16 Мая

Его Высокопреосвященству,
Высокопреосвященнейшему Экзарху Грузій

Проживающаго въ Карсской области,
іеромонаха Дорофея Сіоманиди

Прошеніе

На ходатайства мои предъ Вашимъ Высокопреосвященствомъ въ минувшемъ году, и изложение въ прошеніяхъ моихъ 25 Января и 9 Апреля сего года, Я имѣю честь всепокорнѣйше просить распоряженія Вашего Высокопреосвященства, о передачѣ мнѣ на служеніе Всевышняму, Православной Грузинской церкви, находящейся въ Ани Карсской Области, нынѣ состоящей въ вѣдѣніи армянскаго монаха, которую я желаю принять хотя и безъ земельного надѣла, дабы иметь службу, такъ какъ я остаюсь все это время покинутамъ и безъ всякаго средства къ жизни. Относительно передачи мнѣ упомянутой Церкви отъ армянскаго монаха, послѣдовало изъ Канцелярій Вашего Высокопросвященства отношеніе къ Военному Губернатору Карсской Области отъ 23 Июля 1885 года за №3310, но удовлетворенія не послѣдовало.

А потому, и въ дополненія прошенія моего, отъ 9 минувшаго Апрелья, я вновь осмеливаюсь утруждать Ваше Высокопреосвященство, о передачѣ въ моё вѣдѣніе упомянутой христіанской церкви, гдѣ бы я могъ служить, имѣть возможность къ жизни и приносить теплѣя молитвы о многодневствій Вашего Высокопреосвященства и служить въ пользу Православнаго Христіанства.

Въ заключеніе настоящей моей просьбы, ожидаю распоряженія по просимому предмету.

Ժործեոս Երոմոնաղոս
10 Мая 1886 г.
Городъ Карсь

[14]

№288/46

В Синодальную Контору 1889 г.

Января 11 дня

Его Высокопреосвященству,
Святѣйшаго Правительствующаго Синода Члену,
Высокопреосвященнѣйшему Палладію, Экзарху Грузій,
Архіепископу Карталинскому и Кахетинскому.

Проживающаго въ Карсской области
іеромонаха Доротѣя Сіоманиди

Прошеніе

Ваше Высокопреосвященство!

Болѣе 13 лѣтъ нахожусь въ предѣлахъ благословеннаго Русскаго Государства.

Въ 1885 году, возбуждѣнъ былъ вопросъ о передачѣ мнѣ Православной Грузинской церкви, находящейся въ Ани, въ Карсской области, и состоящей понынѣ въ ведѣніи армянскаго монаха. Посему предмету производилась переписка, причемъ, между прочимъ, выяснено было, что помянутая церковь находящаяся въ ведѣніи армянскаго монаха, есть Православная, по имѣющимъ изображеніямъ святыхъ съ Грузинскими и Греческими надписьями. Передачѣ церкви помѣщало мнѣ лишь одно обстоятельство, что я не былъ принятъ въ поданство Россій.

Теперь я просилъ ходатайства Г. Тифлискаго Губернатора предъ высшимъ начальствомъ о принятій меня въ поданство Россіи, что не сомнѣнно и надѣюсь состоится, не въ продолжительномъ времени. Къ тому же, я слышалъ, что Армяне узнавъ о распоряженій начальства о передачѣ этой церкви мнѣ, рѣшились уничтожить всѣ слѣды древнѣйшей живописи, свято и нерушимо сохраненной.

Въ виду всего покорнѣйше прошу соблаготволить предоставить мнѣ ту церковь и право, коимъ я могъ бы законнымъ порядкомъ преслѣдовать дерзнувшихъ поднимать руку свою на уничтоженіе сонма святыхъ.

Δωρόθεε Ιερο Μόναχος

10 Января 1889 года

[15]

№532

№1517/204

1889 г. Февраля 12.

Его Высокопреосвященству, Святейшаго Правительствующаго
Сінода Члену,
Высокопреосвященнѣйшему Палладію,
Архіепіскопу Карталинскому и Кахетинскому
Экзарху Грузій и Кавалеру

Проживающаго въ Карской области,
јеромонаха Доротея Сіоманиди

Прошеніе

Въ Январѣ мѣсяцъ сего 1889 года я имѣлъ счастье подать Вашему Высокопреосвященству прошеніе о предоставленій мнѣ мѣста при монастырѣ въ Карской области въ селеній Ани, но какъ по сіе время не удостойваюсь окончательныхъ результатовъ просимаго, я терплю крайнюю бѣдность, содержась на добротныя подаванія нѣкоторыхъ благодѣтельныхъ лицъ, то посему осмѣливаюсь опять таки припасть къ Святительскимъ стопамъ Вашего Высокопреосвященства и всепокорнѣйше просить соблагоизволить вытребовать изъ канцелярій Своей дѣла мой за 1885 годъ за № 3310мъ, и согласно съ просьбою сдѣлать милостивѣйшее Свое распоряженіе, дабы возстановлено было служеніе Всевышнему Богу въ Грузинской церкви въ области Карской, и всегда и во вѣки возносились бы изъ устъ служащихъ и молящихся въ ней къ Богу теплыя молитвы о здравии и о благоденствій Вашею Высокопреосвященства. При семъ прошу вытребовать и бумагъ, поданныхъ въ послѣднихъ числахъ Февраля мѣсяца 1886 года.

Δωρόθεος Ιερο Μόναχος

1889 года

Февраля 9го дня

[16]

№10269/1136
 М. Ю.
 Помощникъ
 Мирового Судьи
 Тифлискаго Уѣзда
 (слѣдователь)
 9 Сентября 1889 года
 №1049
 г. Тифлисъ

Къ дѣлу №69/1889 г.

Въ Грузино-Имеретинскую
 Синодальную кантору
 12 Сентября

У меня производится слѣдственное дѣло, по обвиненію іеромонаха Дорофея въ святотатствѣ. Онъ показаль, что онъ изъ Грековъ — Турецкоподанныхъ, житель г. Трапизонда, что онъ прибыль въ здѣшний край для узнаніи о положеніи своего дѣла въ Синодальной Канторѣ, а дѣло его въ Канторѣ заключается въ томъ, что изъ Трапизонда онъ послалъ несколько прошеній на имя Экзарха Грузіи, въ которыхъ онъ ходатайствовалъ о желаніи принять Русское подданство и о помѣщеніи его въ Монастырѣ въ Ани. До разьясненія дѣла и до представленія поручителя іеромонахъ этотъ взять мною подѣ стражу.

Увѣдомляя объ этомъ Синодальную Кантору, я имѣю честь просить сообщить мнѣ о томъ, производятся ли въ Канторѣ дѣло по тѣмъ просьбамъ, которыя зѣмли подавались Дорофеемъ Экзарху Грузіи? Турецко поданные іеромонахи пользуются ли одинаковыми правами съ Русско подданными іеромонахами? — или какими либо исключительными правами и какими именно; вообще какія имѣются въ Канторѣ свѣдѣнія о іеромонахе Дорофеѣ?

Помощникъ Миравого Судьи [...]¹

მინაწერი ფანქროთ, ფურცლის ქვედა ნახევარზე, შვეულად:

Уведомить о справке и сообщить, что не пользуются положеніемъ русскихъ іеромонаховъ, и что безъ разрешенія Экзарха совершать богослуженіе не могутъ и проч.

[17]

№288/46
 Дѣло 1889 года, №11

Проток. на 3 Августа 1889 года²
 25 Сентября

Слушали: Прошеніе проживающаго въ Карсской Области Греческій³ іеромонаха Доротейа Сіоманиди, отъ 10 Января сего года, на имя Его Высокопреосвященства Экзарха Грузіи, въ коемъ объясняетъ; болѣе 13 лѣтъ онъ находится въ предѣлахъ Россіи; въ 1885 году возбужден былъ вопросъ о передачѣ ему православной грузинской церкви, находящейся въ Ани, въ Карсской области, и со-

стоящей по нынѣ въ владѣніи армянскаго монаха; по сему предмету производилась переписка, при чемъ, между прочимъ, выяснено было, что помянутая церковь, находящаяся въ вѣдѣніи армянскаго монаха, есть православная по имѣющимся изображеніямъ святыхъ съ грузинскими и греческими надписями. Передачѣ ему означенной церкви помѣшало то обстоятельство, что онъ не былъ принятъ въ подданство Россіи. Теперь онъ просилъ ходатайства Тифлискаго Губернатора предъ высшимъ начальствомъ о принятіи его въ подданство Россіи. Армяне, узнавъ о возникшемъ вопросѣ относительно передачи той церкви ему, рѣшились уничтожить всѣ слѣды древнѣйшей живописи, сохраненной для памяти Православныхъ Турками и Персами. Поэтому іеромонахъ Доротея просить предоставить ему ту церковь. Изъ переписки Канцелярии Экзарха Грузіи видно — Благочинный священникъ Евстратіи Агіадзе, представивъ Его Высокопреосвященству Экзарху Грузіи при рапортѣ, отъ 9 Февраля 1885 года, за №169, прошеніе іеромонаха Доротеоса съ приложенными къ нему документами на монашеский санъ и отношеніемъ Коммисіи по распредѣленіи земель Карсской Области, отъ 24 Января таго же года за №109, донесъ:

1) По полученіи отъ названнаго іеромонаха Доротеоса прошенія, безъ приложенія просимыхъ документовъ, онъ просилъ распоряженія Карскаго Ваеннаго Губернатора о препровожденіи къ нему документовъ на монашеский санъ іеромонаха Доротеоса, каковыя при отношеніи Коммисіи по распредѣленію земель Карсской Области, отъ 17 Января 1885 года за №84, имъ были получены. Усматривъ, что означенные документы были безъ заверенія со стороны Русскаго Императорскаго Консульства, вторично просилъ Коммисію увѣдомить его о томъ, не имѣется ли въ областное Управление какое нибудь надлежащее основаніе къ признанію сего просителя іеромонахомъ. Вслѣдствѣ этого означенная Коммисія его увѣдомила отношеніемъ своимъ отъ 24 сего же Января за №109, что по увѣдомленію Требизондскаго Консула, основанныхъ на отзывѣ Требизондскаго Митрополита, отъ 11 Февраля 1883 года за №68, документы эти принадлежатъ ему, іеромонаху Доротеосу, и что онъ дѣйствительно есть іеромонахъ монастыря св. Георгія Перистеріи.

2) Упомянутая въ прошеніи сего іеромонаха церковь въ Ани имъ лично осмотрѣна осенью 1884 года, которая, судя по живописи и надписямъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, дѣйствительно представляетъ хорошій памятникъ христіанства въ этой мѣстности. По наружномъ осмотрѣ оказалось, что означенная церковь построена изъ чистаго тесаннаго краснаго камня по Византиискому вкусу, внутри вся исписана живописью — изображенія святыхъ Православной церкви и имѣются надписи грузинскія и греческія. Изъ числа нѣкоторыхъ изображеній съ надписями главнѣйшія слѣдующія: Успеніе Пресвятыя Богородицы, Святые Апостолы Петръ и Павелъ, Первомученикъ Архидіаконъ Стефанъ, святые: Аристархъ, Зосима, Климентъ и друг. Судя по надписямъ грузинскимъ и греческимъ и повествованію Грузинской исторіи, эта православная церковь выстроена царемъ Грузинкимъ Давидомъ III по взятіи города Ани, въ началѣ XII вѣка, и

3) Въ настоящее время неизвѣстно ему, по чьему распоряженію тамъ проживаетъ армянскій монахъ, который устроилъ въ этой церкви по Армянскому обычаю возвышеніе въ алтарѣ, чего не было раньше, поставилъ въ оной одну большую икону для приходящихъ богомольцевъ и тѣмъ хочеть привлечь богомольцевъ. Поэтому благочинный просилъ о предоставленіи іеромонаху Доротеосу означенной просимой имъ Православной Грузинской и греческой церкви въ развалинахъ Ани Карсской Области для обращенія этой церкви въ монастырь, а для содержанія его исходатайствовать отводъ просимаго означеннымъ іеромонаховъ количества казенной земли на имѣющемся близъ названной церкви свободномъ участкѣ: Карсскій Губернаторъ, къ которому препровожденъ былъ означенный рапортъ благочиннаго и прошеніе іеромонаха Доротеоса, для доставленія свѣдѣній: можетъ ли просимымъ іеромонахомъ Доротеосомъ церковь быть уступлена православному вѣдомству и можетъ ли быть отмежевано 200 десятинъ пахатной земли въ пользу той церкви, отношеніемъ отъ 18 Апреля 1885 года за №477, сообщилъ Его Высокопреосвященству Экзарху Грузіи, что невозможно удовлетворить желаніе іеромонаха Доротея относительно отвода 200 десятинъ

пахотной земли на случаѣ основанія тамъ монастыря. Отношеніе это препровождено было при надписи Канцеляріи Экзархи Грузіи, отъ 24 того же Апрѣля за №1880, къ благочинному Агіадзе для представленія по содержанію онаго отношенія отъѣва. Вследствіи сего благочинный въ отъѣвъ своемъ, от 7 Юля того же года за №587, по содержанію означеннаго отношенія Карсского Военнаго Губернатора изложить слѣдующее: 1. что іеромонахъ Доротей на запросъ благочиннаго о томъ, будетъ ли онъ въ состояніи возобновить имѣющуюся въ развалинахъ Ани Православную Грузинскую церковь и основать тамъ мужской монастырь, въ случаѣ отказа въ отводѣ ему просимаго имъ участка земли въ количествѣ 200 десятинъ, заявили, что онъ съ полнымъ усердіемъ и готовностію принимаетъ на себя трудъ устроить, съ помощію Божею, въ Ани мужскій Монастырь, если только будетъ передана ему вышеназванная церковь, хотя для величія и большаго благосостоянія Православнаго будущаго Монастыря, который предполагается устроить въ Ани, весьма необходима матеріальная поддержка; 2. что въ ближайшемъ участкѣ къ Ани имѣется просимое іеромонахомъ Доротеосомъ количество земли 200 десят., куда дѣйствительно предполагалось сначала переселить Куртинцевъ-Эзидовъ, которые, какъ теперь слышно, отказались отъ сего мѣста и остались въ Кагизманскомъ округѣ, а участокъ, отведенный для нихъ, остается незанятымъ никѣмъ по сіе время и потому представляется возможность къ отводу означеннаго участка земли предполагаемому монастырю; 3. въ случаѣ невозможности отвода земли въ собственность предполагаемаго въ Ани монастыря изъ ближайшихъ къ Ани участковъ, можно отвести изъ другихъ, имѣющихся свободныхъ казенныхъ участковъ въ Карсской области, хотя бы и нѣсколько отдаленныхъ отъ Ани. Отъѣвъ этотъ былъ сообщенъ Карсскому Губернатору отношеніемъ отъ 25 юля 1885 года за №3310, для зависящаго распоряженія къ передачѣ Православной грузинской церкви въ Ани іеромонаху Дорофею, а равно къ отводу, если не ближайшаго изъ участковъ земли, то хотя нѣсколько и отдаленнаго. Но отвѣта на это требованіе не последовало.⁴

Приказали: Такъ какъ о монастырѣ въ сел. Ани Карсской области никакихъ свѣдѣніи у Духовнаго Начальства нѣтъ, а проситель, іеромонахъ Дорофей, не русско-подданный, то объявить ему Дорофею, чрезъ Благочиннаго Іоакимова, чтовъ настоящее время сдѣлать просимое имъ распоряженіе а передачѣ ему въ завѣдываемое означенной монастырской церкви Синодалная Контора не можетъ о чѣмъ и объявить просителю по явленію его въ Канцелярію Конторы, выдавъ при этомъ ему имѣющіеся въ дѣлѣ документы его.⁵ Что же касается того, что армяне уничтожаютъ грузинскія и греческія надписи въ означенномъ храмѣ, с цѣлью завладѣть имъ, то поручить Александропольскому Благочинному удостовѣрится въ справедливости сего и объ оказавшемъ, донести Синодальной Конторѣ. Имѣющіеся въ дѣлѣ документы іеромонаха Доротей вернуть ему чрезъ Благочиннаго же Іоакимова.⁶

Указъ Александропольскому Благочинному священнику Ильѣ Іоакимову.

Слушали: Прошеніе проживающаго въ Карсской Области -----⁷ предоставить ему ту церковь. По справкѣ,

Приказали: Такъ -----⁸ чрезъ Васъ, что -----⁹ то поручилъ Вамъ удостовѣрится въ справедливости сего и объ оказавшемся донести Синодальной Конторѣ. Имѣющіеся въ дѣлѣ два документа іеромонаха Доротей на монашеский санъ вернуть ему чрезъ Васъ.

Архимандритъ Николай
Секретарь Читадзе
Столначальникъ Колмаков

Справку по дѣлу о предоставленъ Іеромонахъ -----¹⁰
Повторено Октября 6, 1890 года
за №10930

[18]

№10269/1136
Дело 1889 г. №11

№9948
27 Сентября 1889 года

Г. Помощнику Мирового Судьи
Тифлисскаго Уѣзда (слѣдователю)¹¹

Вслѣдствіе отношенія Вашего, отъ 9 сего Сентября за №1049, Грузино-Имеретинская Синодальная Кантора имѣетъ честь сообщить:

1) Въ Синодальной Канторѣ дѣйствительно производится дѣло по прошеніи проживающаго въ Карсской Области Турецко подданнаго греческаго іеромонаха Доротея Сиоманиди о предоставленіи ему въ завѣдываніе православной церкви въ сел. Ани, въ Карсской Области;

2) Изъ имѣющихся въ дѣлѣ двухъ документовъ на монашеский санъ іеромонаха Доротея видно, что по увѣдомленю Требизондскаго Консула, основанному на отзывѣ Требизондскаго Митрополита, означенные документы принадлежать іеромонаху Доротею и что онъ дѣйствительно есть іеромонахъ монастыря Св. Георгя Перистера, и

3) Что Турецко подданные іеромонахи, равно и самъ Дорофей, не пользуются сдѣсь положеніемъ Русскихъ іеромонаховъ и безъ разрешенія Экзарха Грузіи они не имѣютъ права совершать богослужение въ предѣлахъ Грузинскаго Экзархата. [Къ этому Синодальная Кантора присовокупляетъ], что въ прошеніи къ Экзарху Грузіи онъ упомянулъ, что имъ подано Тифлисскому Губернатору прошеніе о принятіи его въ подданство Россіи, но зачѣмъ прошеніе это разрѣшено въ дѣлѣ свѣдѣній не имѣется.

Подписали
Архимандритъ Николай
Секретарь Читадзе
Столоначальн. Колпаковъ

[19]

№10684/1185
 М. Ю.
 Помощникъ
 Мироваго Судьи
 Тифлискаго Уѣзда
 (слѣдователь)
 22 Декабря 1889 года
 №1071
 г. Тифлисъ
 Къ делу №69,1888 г.

Въ Грузино Имеретинскую
 Синодальную Контору

Имѣю честь просить оную контору не оставить удовлетворениемъ отношенія моего, отъ 9 сего Сентября, о Јеромонахѣ Дорофеѣ.

Помощникъ Мирового Судьи [...] ¹²

[20]

№10651/163

24 Ноября 1890 г.

Въ Грузино-Имеретинскую Синодальную Контору

Благочиннаго священника
 Ильи Јоакимова

Рапортъ

Во исполненіе указа оной Синодальной Конторы отъ 7 Октября 1889 года за №10396, имѣю честь Почтительнѣйше донести слѣдующее: древній столичный городъ Арменіи — Ани въ настоящее время есть груда развалинь съ двумя полууцѣлѣвшими храмами, дворцомъ, сѣверною крѣпостною стѣною и минаретомъ татарскимъ. Городъ Ани сталь столицею Арменіи при армянскомъ царѣ Ашотѣ II (въ 929 г.) и с того времени многократно подвергался нападеніямъ то со стороны Азербейжанскихъ татаръ, то — Сельджукскихъ турокъ и потомъ при царѣ Гагикѣ II (въ полов. XI в.) столица эта коварнымъ путемъ перешла въ руки грековъ. Послѣдніе хотя и не долго владѣли этою столицею Арменіи, но оставили много православныхъ храмовъ. Въ XIII вѣкѣ Монголы, вторгшіеся на Кавказъ, предали всю Арменію, въ томъ числѣ и г. Ани, раззорѣнію, а сильное землѣтрясеніе, бывшее въ началѣ XV в., окончательно довершило дѣло, начатое Монголами. Но среди этихъ развалинь города Ани сохранились въ вышесказанномъ видѣ памятники архитектуры грековъ и персовъ, народовъ послѣ армянъ владѣтельствовавшихъ. Это обстоятельство и злобить настоящихъ армянъ, что доказывается слѣдующимъ:

1. на крѣпко уцѣлѣвшихъ стѣнахъ православнаго храма и другихъ полууцѣлѣвшихъ церквей замѣтно, что недавно выбиты физическою силою грамадныя камни, по дальше отъ которыхъ находятся армянскія надписи новѣйшей ортографіи, на которыхъ (надписяхъ) нѣтъ неизбѣжныхъ слѣдовъ дѣйствія всесокрушающаго времени. То обстоятельство, что именно надписи эти позднѣйшаго

происхожденія, подтверждается ещё слѣдующимъ соображеніемъ: въ Карсской области есть не мало другихъ памятниковъ древней армянской архитектуры и письменности, на примѣръ, въ селеніи Дигоръ, Карсской области, и въ армянскомъ монастырѣ, т.н. „Бешъ-Килиса” — пять церквей — находятся церкви, на стѣнахъ которыхъ уцѣлели надписи, но эти послѣднія значительно уже выветрены и по ортографіи своей сильно разнятся отъ письменъ, учиненныхъ на южной стѣнѣ православнаго храма въ г. Ани, о каковомъ храмѣ идетъ рѣчь. При этомъ нужно сказать и то, что только что названные храмы въ сказанныхъ мѣстностяхъ воздвигнуты при армянскомъ царѣ Гагикѣ II, въ царствованіе котораго, какъ сказано было и выше, столица Ани перешла въ руки грековъ и послѣ того никогда не возвращалась въ руки армянъ, такъ какъ и самое царство ихъ съ таго времени пало окончательно. А если и являлись у нихъ послѣ Гагика II цари изъ династіи Рубенянь, то ани были самозванцы, которые вели постоянную внутреннюю борьбу даже и тогда, когда внѣшніе враги не давали покоя Арменіи. Очевидно при такихъ тяжкихъ политическихъ обстоятельствахъ армянскіе самозванцы не могли и думать не только о постройкахъ новыхъ храмовъ, но даже и о передѣлкахъ-перестройкахъ старыхъ. Слѣдовательно, если даже и допустить, что упомянутый православный храмъ въ г. Ани былъ построенъ при царѣ Гагикѣ II, или до него, то и письмена на немъ должны были быть ортографіи того времени, но не позднѣйшей, а равно внутреннее устройство этого храма не могло не сохранить по крайней мѣрѣ слѣдовъ тѣхъ приспособленій, какія необходимы для богослуженія армянской церкви.

2. Перехожу къ описанію этого православнаго храма, для осмотра котораго я и поѣхалъ въ г. Ани, и это описаніе послужитъ разъясненіемъ сказаннаго въ концѣ перваго пункта сего рапорта. Надъ дверьми этого храма нынѣ находятся только слѣды стѣнной живописи съ одною ясною надписью: М~Р Θ~Υ и вся вообще наружная сторона западной стѣны этого храма была покрыта живописью съ соответствующими надписями; но какъ изображенія, такъ и надписи эти оставили по себѣ слѣды желѣзныхъ инструментовъ.

Такъ же поступлено и съ надписями и стѣнною живописью внутри храма. Отчасти сохранились озраженія Господскихъ и Богородичныхъ праздниковъ, писанныхъ не въ духѣ армянской иконописи. Но и эти изображенія совершенно поблекли отъ дѣйствія скорѣе горячей воды, чѣмъ отъ времени и дѣйствія атмосферныхъ осадковъ. Но самая главная улика заключается именно в передѣлкѣ православнаго алтаря на Армяно-Григоріанскій ладъ, каковая перѣделка тоже недавняя, а именно: вмѣсто православнаго амвона въ двѣ ступеньки, высотой всего восемь вершковъ, армяне построили возвышеніе въ 1½ аршина высотой съ боковыми ступеньками, а ходъ изъ алтаря въ жертвенникъ заложили стѣною ибо они при богослуженіяхъ своихъ не нуждаются въ надобномъ ходѣ. Передѣлка эта настолько нова, что смѣло можно сказать, что она произведена ими (армянами) послѣ Русско-Турецкой войны, — въ промежуткѣ времени отъ 1885 года по настоящій 1890 годъ, ибо очевидцы этого храма до 1885 г. утверждаютъ положительно, что настоящаго возвышенія алтарнаго не было.

Благочинный священникъ Илья Жоакимовъ

№485

19 Ноября 1890 года

Гор. Александрополь

[21]

№10657/1639
 №12210
 9 Декабря 1891г.

Указъ Благочинному Священнику
 Илье Жоакимову

Слушали: Рапортъ Вашъ, отъ 19 Ноября 1890 года за №485, коим доносите о православной церкви находящейся въ бывшемъ городѣ Арменіи Ани, Карсской Области.

Приказаль: Предписать Вамъ въ дополненіе къ означенному рапорту, донести Синодальной Канторѣ:

1. Когда Армяне присвоили церковь въ Ани, т. е. во время Турецкого владѣнія или по присоединеніи Карсской области къ Россійской Имперіи;
2. есть ли населеніе въ Ани или въ окружности онаго, изъ какой национальности составляетъ это населеніе и есть ли въ числѣ онаго православное;
3. какой именно ближайшіи штатный приходъ находится ближе развалинь бывшего города Ани и на какомъ разстояніи;
4. отведена ли означенной церкви въ надѣлъ какая либо земля правительствомъ, если отведена, то въ какомъ размѣрѣ.

Арх. Николай
 Секр. Читидзе
 Стол. Колмоковъ

[22]

11 ... 1892
 ...08/38

Въ Грузино-Имеретинскую Синодальную Кантору

Благочиннаго священника
 Иліи Жоакимова

Рапортъ

Въ исполненіе указа оной Синодальной Канторы, отъ 9 Декабря 1891 года за №12210, имѣю честь почтительнѣйше донести, что

1. Православную церковь, находящуюся въ бывшемъ городѣ Арменіи — Ани, о которой /церкви/ я имѣлъ честь почтительнѣйше донести Синодальной Канторѣ въ рапортѣ своемъ, отъ 19 Ноября 1890 года за №485, — армяне присвоили по присоединеніи Карсской Области къ Россійской Имперіи;
2. въ самомъ Ани проживаютъ: одинъ монахъ армянскій и 4-5 дворовъ армянъ въ качествѣ прислуги при монастырѣ;
3. неподалеку отъ Ани — два селенія татарскихъ, четыре — Езыдскихъ, два — армянскихъ и два —

православныхъ: Субатанъ и Адживали; Субатанскій штатный приходъ находится въ 12 верстахъ отъ Ани, а Адживалинскій – въ 13 верстахъ;

4. армянскому монастырю въ Ани отведена Правительствомъ земля въ размѣръ ста десятинь, а свободной казенной земли еще около 200 десятинь.

Благочинный Священникъ Илья Жоакимовъ

№5.

4 Января 1892.

г. Александрополь

კომენტარები

- ¹ ხელმოწერა არ იკითხება.
- ² სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს სხდომის ოქმის შავი მონახაზი – ამაზე მეტყველებს გაკრული ხელით ნაწერ ტექსტში არსებული ჩასწორებები და გადაშლილი სტრიქონები, აგრეთვე დამატებითი მინაწერები ცალკეული ფურცლების გვერდითა არეებზე, ისევე როგორც დაუსრულებელი სიტყვები.
- ³ ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ, ფანქრით.
- ⁴ ეს წინადადება ფურცლის მარცხენა, თავისუფალ არეზეა მიწერილი.
- ⁵ ტექსტის ნაწილი – о чѣмъ...документы его – მიწერილია ფურცლის მარცხენა, თავისუფალ არეზეა.
- ⁶ ამ წინადადების გასწვრივ, ფურცლის მარცხენა, თავისუფალ არეზე ტექსტისავე ხელით მიწერილია: Объ отказе іеромонаху Дорофею в просьбе о предоставленіи ему въ заведывание православной церкви в сел. Ани. ქვემოთ, განსხვავებული ხელით: №1039в, 7 Октября 1889 года.
- ⁷ სახელის ნაცვლად აქ გასმულია ერთიანი ხაზი.
- ⁸ გასმულია ერთიანი ხაზი.
- ⁹ გასმულია ერთიანი ხაზი.
- ¹⁰ გასმულია ერთიანი ხაზი.
- ¹¹ ჩანს, რომ ესეც შავი პირია დოკუმენტისა, რადგან ნაჩქარევად ნაწერ ტექსტში მრავლადაა (განსაკუთრებით მეორე გვერდზე) გადაშლები და ჩამატებები.
- ¹² ხელმოწერა არ იკითხება. ფურცლის ზედა კიდეში მელნით მიწერილია – Арестантское, 25 Сент. ფურცლის ქვედა ნახევარზე ფანქრით მიწერილია – Ответте же поскорее, ხოლო ამის ქვემოთ, ფანქრითვე – ответъ сообщень. ქვემოთ თარიღია ფანქრითვე – 11/1889, 6 Ноября.

ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესია: ნიკოლაი სიხოვის საველე დღიურები და მოხსენება

ბელოვანების ისტორიკოსი, რესტავრატორი და მხატვარი ნიკოლაი სიხოვი (1883-1964)¹ 1911 წელს, როგორც უნივერსიტეტის უმცროსი ასისტენტი, დიმიტრი აინალოვისა და ნიკოდიმე კონდაკოვის მოწაფე, ნიკო მარის მიწვევით მონაწილეობდა ანისის X არქეოლოგიურ ექსპედიციაში. მისი მთავარი ამოცანა იყო ანისის ნაქალაქარის ძველი ეკლესიების არქიტექტურის, მორთულობისა და მოხატულობათა აღწერა.² სწორედ ამ სამუშაოს ფარგლებში შესრულებული დაკვირვებები, შენიშვნები და ჩანახატები ავსებენ სიხოვის ორ თავისებურ „საველე დღიურს“. სავარაუდოდ, მარს სიხოვის, როგორც კარგი კოპისტიკოსი და იმედისმომცემი ახალგაზრდა მეცნიერის, აყვანა უნივერსიტეტელმა უფროსმა კოლეგებმა ურჩიეს. 1911 წლისთვის, სიხოვს ძველი რუსული ხელოვნების ძეგლებზე მუშაობის საკმაო გამოცდილება ჰქონდა; იგი უნივერსიტეტიდან მივლინებული იყო ნოვგოროდში, ფსკოვში, ძველ ლადოგაში, ძველ რუსაში, პეჩორებსა და იზბორსკში.³ 1910 წელს ნიკო მარი შეუდგა ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის შესწავლას,⁴ რომლის ფრესკების აღწერა და ფოტოგრაფირება ნიკოლაი სიხოვს მიენდო. არაა გამორიცხული, რომ სიხოვისთვის რეკომენდაცია გაეწია ნიკოდიმე კონდაკოვს, რომელიც ნიკო მარს უნივერსიტეტიდან იცნობდა.

როგორც ჩანს, ანისში დაგეგმილ მივლინებასთანაა დაკავშირებული 1911 წლის 8 ივნისს გაცემული მოწმობა, სადაც მითითებულია, რომ საიმპერატორო საარქეოლოგიო კომისია ავალებს სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტთან დატოვებულ ნიკოლაი სიხოვს ერევნის, ტავრიჩის, ჩერნიგოვის გუბერნიებსა და ქალაქებში თბილისში, კიევსა და მოსკოვში სიძველეთა გადაღებასა და აზომვას.⁵

ანისში ნიკოლაი სიხოვმა, როგორც ჩანს, ერთი თვე გაატარა,⁶ რასაც მოწმობს მისი ლაკონიური ჩანაწერები და სამომავლო მოგზაურობების გეგმები, რომლებიც 10 აგვისტოს შემდგომია ჩაწერილი და ეხება თბილისის, ბათუმისა და ყირიმის საქმეებს.⁷ ამ მოგზაურობისას ნიკოლაი სიხოვს შეეძლო ემუშავა თბილისის, ეჩმიაძინის, ერევნის სიძველეთსაცავებსა და ბიბლიოთეკებში.⁸ სიხოვის ანისში შედარებით მოკლე დროით ყოფნაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ თავად ნიკო მარი ანისის სამუშაოთა სეზონის დასრულების შემდგომ, 1911 წლის ბაფხულის მიწურულს, სვანეთში გაემგზავრა.⁹

ანისში განხორციელებულ დაკვირვებებს ნიკოლაი სიხოვი შემ-

სურ. 1. ანისი. წმ. გრიგოლის ეკლესია.
ინტერიერის ჩრდილო-დასავლეთი
მონაკვეთი. საერთო ხედი.
1910-იანი წლების ფოტო

დგომ წლებში არაერთხელ მიუბრუნდა – ეს ნათლად ჩანს მისი სტატიებისა და მოხსენებების მოსამზადებელ, წინასწარულ მასალებში, რომლებიც მკვლევარს გამოუქვეყნებელი დარჩა (მის საარქივო ფონდში დარჩენილია სტატიათა მონახაზები, მოხსენებათა ფრაგმენტები, მრავალრიცხოვანი ამონაწერები და სხვ.).¹⁰ ანისში მოგზაურობის წლისთავზე დაიბეჭდა სიხოვის ერთადერთი ნაშრომი, რომელიც ეხებოდა ამ ეკლესიის არქიტექტურის, შემკულობისა და მოხატულობის განხილვას – იგი მარის ხელმძღვანელობით ჯერ კიდევ 1892 წელს გაითხარა.¹¹

1911 წლის შემდგომ სიხოვი კიდევ ერთხელ დაბრუნდა ამიერკავკასიაში – 1915 წელს, იგი ეწვია საქართველოს XIV საუკუნის ქართული ხელოვნების ძეგლების შესასწავლად,¹² რისი შედეგიც იყო ხელნაწერად დარჩენილი ნაშრომი ზარზმის ეკლესიისა და მის მოხატულობის შესახებ.

ნიკოლაი სიხოვის პირადი საარქივო ფონდი რუსეთის მეცნიე-

რებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო არქივშია დაცული. მათ შორისაა სწორედ ანისის 1911 წლის ექსპედიციაში ნიკოლაი სიროვის მონაწილეობასთან დაკავშირებული მასალები – არქიტექტურისა და კედლის მხატვრობის აღწერები, დაკვირვებები და დასკვნები, მათთან ერთად კი არქიტექტურისა და მხატვრობის ჩანახატები, ფრესკული წარწერების გრაფიკული პირები, აგრეთვე ფოტოები – მრავალმხრივ საგულისხმო, ხშირ შემთხვევაში დღემდე უცნობ და მნიშვნელოვან მონაცემებს შეიცავს ანისის ნაქალაქარის სიძველეების შესასწავლად.

ამ მასალების თაობაზე რამდენიმე ათწლეულის წინ დაიწერა,¹³ თუმცა კი, ისინი დღემდე გამოცემული არ ყოფილა. მათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: **ა.** 1911 წლის ორი მომცრო ზომის რვეული, რომლებიც შეიცავს ჩანაწერებს და ჩანახატებს ანისის წმ. გრიგოლსა და მაცხოვრის ეკლესიების შესახებ, აგრეთვე ნაქალაქარის შემოგარენის სომხურ სიძველეთა შესახებ;¹⁴ **ბ.** ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის თაობაზე 1911-12 წლებში დაწერილი მოხსენების ნაკლული ტექსტი;¹⁵ **გ.** სიროვის მიერ 1911 წელს, ანისში ყოფნისას, გადაღებული წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის ფოტოსურათები (სურ. 1-4).

* * *

ნაქალაქარ ანისის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარე წმ. გრიგოლის ეკლესია, აგებული ადგილობრივი მოქალაქის, ტიგრან ჰონენცის ღვაწლითა და საფასით 1215 წელს, ხუროთმოძღვრებისა და ფრესკების გამორჩეული მხატვრული ღირსებების წყალობით, ადრევე შეიქნა სამხრეთი კავკასიის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილ ქრისტიანულ ძეგლად. განსაკუთრებით ბევრჯერ მისი ფრესკების თაობაზე ბოლო ათწლეულების განმავლობაში დაიწერა.¹⁶

ეკლესია აგებიდან მცირე ხნის შემდეგ მოუხატავთ. ფერწერული ანსამბლის იკონოგრაფიული პროგრამა და მხატვრული სისტემა საზოგადოდ ქრისტიანულ მართლმადიდებლურ, სახელდობრ ქართულ მონუმენტური ფერწერაში ასწლეულების განმავლობაში დამკვიდრებულ ტრადიციას ეფუძნება, ამასთან თანადროული პრაქტიკის თანაზიარია და მის შესაბამისად არის გადაწყვეტილი. ამასთანავე, მოხატულობის პროგრამას გამოარჩევს მასში, ტრადიციულ სახეებთან ერთად, ეკლესიის პატრონი წმინდანის – წმ. გრიგოლის ცხოვრების ვრცელი ციკლის, აგრეთვე საქართველოს ეკლესიის დაფუძნებასთან დაკავშირებული უმნიშვნელოვანესი მოვლენების ამსახველი სცენების არსებობა. საზოგადოდ, ესაა ფერწერული ანსამბლი, რომელშიც მრავალმხრივ აღიბეჭდა ანისის მრავალკულტურული გარემო და ეპოქით მოტანილი რეალიები – სამხრეთი კავკასიისა და ანატოლიის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ გზავარდინზე მდებარე ანის-შირაკის საქართველოს სამეფოს ფარგლებში მოქცევის შედეგად ჩამოყალიბებული, მრავლისმომცველი ეთნოკონფესიური და მხატვრული ურთიერთმიმართებები, რომლებიც ადგილობრივ ყოფაში, აღმსარებლობაში და, შესაბამისად, ხუროთ-

სურ. 2. სამხრეთ-აღმოსავლეთი აფრა. წმ. მახარებელი იოანე. 1910-იანი წლების ფოტო

სურ. 3. დასავლეთი მკლავის სამხრეთი უბის სამხრეთი კედელი. პირველი და მეორე რეგისტრის ფრესკები, საერთო ხედი. 1910-იანი წლების ფოტო

მოძღვრებასა თუ სახვით ხელოვნებაში სხვადასხვა მხრივ მულაგნდება. ესაა ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობასთან დაკავშირებული, არსებითი მნიშვნელობის საკითხები, მათ შორის – ფრესკების გარკვეული ეთნოკულტურული წრისადმი კუთვნილება, ისევე როგორც მოხატულობის მიმართება ამათუ იმ მხატვრული წრის ტრადიციებისადმი, ათწლეულების განმავლობაში იწვევდა და იწვევს აზრთა სხვადასხვაობას.

* * *

ნიკოლაი სიხოვის საველე ჩანაწერები ამჟამად **მეორე** წიგნაკად (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემია, სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტი, სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51, საქმე 12) გატარებული ცალით (103 ფურცელი) უნდა იწყებოდეს. მის ფ. 1r-5v-ზე თავმოყრილია ცალკეული მასალები ჰორომოსის სამონასტრო კომპლექსის თაობაზე, რომელიც მკვლევარს 1911 წლის 21 ივნისს მოუნახულებია. სახელდობრ, ტექსტში ჩართულია კომპლექსის ცალკეულ ნაგებობათა გეგმები და ჩანახატები. ფ. 6r-დან იწყება მასალები ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიისა და მისი მოხატულობის თაობაზე, რომელიც წყდება ფ. 74r-ზე. შემდგომ მოცემულია: მასალები (აღწერები და ჩანახატები) ანისის აბულამრენცისა (ფ. 74r-78r) და წმ. მოციქულთა ეკლესიების (ფ. 78r-80r) შესახებ. ფ. 81r-83r ეთმობა ანისის ქართულ

ეკლესიას (წარმოდგენილია მოკლე დაკვირვება-დახასიათებები და ჩანახატები). ფ. 84r-ზე სირიზს ჩაუხატავს ბახტაგეკის წმ. გრიგოლის ეკლესიის ერთ-ერთი სარკმლის საპირის ორნამენტი. ამას მოსდევს მასალები ერერუიქის ბაზილიკის (ფ. 85r-87v), მანუჩეს მეჩეთისა (ფ. 89r-90v) და ნაქალაქარის საკათედრო ტაძრის (ფ. 91r-94v) შესახებ. წიგნაკის მომდევნო ფურცლებზე მკვლევარს შეუსრულებია ანისის ხედებისა და სხვადასხვა ძეგლთა დეტალების ჩანახატები (ფ. 93v-102v), რომელშიც ფ. 96v-100v-ზე ჩართულია პირადი ხასიათის ჩანაწერები. წიგნაკის ბოლო, დაუნომრავ გვერდებზე ამოწერილია შენიშვნები რუსეთის ისტორიიდან. ბოლო ორ გვერდზე ტაძრის კარიბჭის მოხატულობაში ჩართული სცენების ჩამონათვალია.

საველე ჩანაწერების **პირველ** წიგნაკად (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემია, სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტი, სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51, საქმე 11) გატარებული ცალი (153 ფურცელი) იწყება მასალებით და დაკვირვებებით არმავირის წარწერის შესახებ, რომელიც მკვლევარს 1911 წლის 9 ივლისს უნახავს (ფ. 2r-11r). ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიასა და მის მოხატულობას ეთმობა პირველი წიგნაკის ფ. 12r-118r, რომელსაც მოსდევს ანისის მაცხოვრის ეკლესიის

სურ. 4. ეკლესიის კარიბჭე. აღმოსავლეთი კედლის საერთო ხედი. 1910-იანი წლების ფოტო

მოხატულობის აღწერები და სქემები (ფ. 119r-121r). ფ. 121v-დან კვლავ გრძელდება მსჯელობა ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობაზე, რომელიც სრულდება ფ. 148r-ზე ავტორისვე მინაწერით იმის თაობაზე, რომ „თხრობა მესამე წიგნაკში“ გაგრძელდება. ფ. 149r-151r ეთმობა წმ. გრიგოლის ეკლესიის გუმბათში გამოსახულ წინასწარმეტყველთა წარწერების გრაფიკულ ჩანახატებს. ფ. 152r ცარიელია, ხოლო ფ. 152v-ზე კერძო ხასიათის მინაწერებია. წიგნაკს ასრულებს ფ. 152v-ზე წმ. გრიგოლის ეკლესიის ტრილის ჩანახატი, ხოლო ბოლო, დაუნომრავ ფურცელზე კერძო ხასიათის მოკლე შენიშვნები ჩაწერილი.

* * *

ბოლო ათწლეულებში წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის კონფესიური და რომელიმე ეთნოკულტურული წრისადმი კუთვნილების შესახებ არაერთხელ დაწერილა. ნიკოლაი სიხოვის მიერ ანისის ექსპედიციაში მუშაობის დროს თავმოყრილი მასალები და დაკვირვებები, ისევე როგორც შემდგომში, მოხსენების მომზადების პროცესში გაკეთებული დასკვნები, არსებითი მნიშვნელობისაა ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის კვლევისას, რადგანაც იგი ამ ანსამბლის შესწავლას უდგებოდა ყოველგვარი წინასწარი მიკერძოების გარეშე. ეკლესიისა და მისი მოხატულობის აღწერა-დახასიათებისა და შესწავლის პროცესში სიხოვის, როგორც მხატვრისა და ხელოვნებათმცოდნის პროფესიულ განსწავლასა და მომზადებასთან ერთად, თავს იჩენს პიროვნული ნიჭი და ალღო – ამის მოწმობაა მისი ფასეული დაკვირვებები ნაგებობის სამშენებლო თავისებურებების, აგრეთვე მხატვრობის ტექნოლოგიური და მხატვრული მახასიათებლების თაობაზე. სწორედ ამ ობიექტური მონაცემებიდან მიღებული დასკვნების მიხედვითაა განსაზღვრული ანისური ფრესკების მიმართება გარკვეული მხატვრული წრისადმი; გამიჯნულია ეკლესიისა და მის კარიბჭეში არსებულ ფრესკების ქრონოლოგიური ფენები და განსაზღვრულია მათი ურთიერთმიმართები ხასიათი. მასალებს გამორჩეულად ფასეულს ხდის გამოსახულებების – როგორც ცენების, ისე ცალკეული ფიგურების – გაიგივება და მათი დეტალური დახასიათება; მათ შორის მნიშვნელობას არაა მოკლებული მოხატულობის კოლორიტის სიხოვისეული განსაზღვრა, რასაც იგი ფიგურების აღწერისას ასრულებს. დასასრულ, უდაოდ ფასეულია ავტორის მიერ ფრესკებიდან გადმოღებული მრავალრიცხოვანი ქართული ფრესკული წარწერების გრაფიკული მონახაზები. სიხოვი არ ფლობდა ქართულ ენას, არც ქართული დამწერლობის რომელიმე სახეობას, მაგრამ მის მახვილ თვალს არ გამოპარვია ხშირ შემთხვევაში იმხანად უკვე საკმაოდ დაზიანებული და ძნელად ამოსაკითხი ფრესკული წარწერების თითოეული ფრაგმენტიც კი – ეს მით უფრო უჩვეულოა იმის გათვალისწინებით, რომ მკვლევარს საკმაოდ მცირე დრო ჰქონდა მოხატულობაზე სამუშაოდ. პალეოგრაფიული სიზუსტით და დეტალურადაა გადმოღებული წარწერების ტექსტების დიდი უმეტესობა, მათ შორის ისინიც, რომლებიც მაშინვე საგრძნობლად იყო დაზიანებული; მკვლევარი ადგილზევე ეცადა, გამოერკვია ამ წარ-

წერების რაობა და დაეკავშირებინა იგი გარკვეულ პირველწყაროებთან.

მკვლევარის მიერ თავმოყრილი მასალების მნიშვნელობა ფერწერული ანსამბლის როგორც იკონოგრაფიული, ისე სტილური მახასიათებლების განსასაზღვრად და მის მიმართებებზე სამსჯელოდ დღეისათვის სავსებით აშკარაა. ყოველივე ეს მით უფრო მრავალმნიშვნელოვნად წარმოჩნდება, თუკი გავითვალისწინებთ სავსელე ჩანაწერების შექმნის დროს – XX საუკუნის მეორე ათწლეულში ბევრი რამ ქრისტიანული აღმოსავლეთის მონუმენტურ ფერწერასთან, მით უფრო კი სამხრეთი კავკასიის ძეგლებთან და, მათ შორის, ფერწერულ ანსამბლებთან მიმართებით, არათუ შესწავლილი, არამედ აღნუსხულიც არ ყოფილა. ასეთ პირობებში ნიკოლაი სიხოვმა შეძლო არა მარტო დეტალურად აღეწერა და დაეხასიათებინა ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობა, არამედ მართებულად განესაზღვრა მისი ადგილი კავკასიის ქრისტიანული მონუმენტური ფერწერის განვითარების საერთო სურათში და მისი თანაზიარობა ქართულ მხატვრულ ტრადიციასთან.

* * *

ნიკოლაი სიხოვის მიერ ანისში შეგროვებული და გაანალიზებული, მრავალმხრივ საგულისხმო, დაკვირვებები, დღემდე არ ყოფილა გამოქვეყნებული. მათი დროულად გამოქვეყნების შემთხვევაში, შესაძლოა ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის კვლევა სხვაგვარი გზით წარმართულიყო.

სიხოვი ანისში მოგზაურობიდან დაბრუნების შემდეგაც აქტიურად განაგრძობდა მუშაობას წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობაზე – ამას მოწმობს მის მიერ 1911–1912 წლებში მომზადებული მოხსენება.¹⁷ მკვლევარს არც ამ მასალის გამოცემაზე შეუწყვეტია ფიქრი. ამას მოწმობს დიმიტრი გორდევეის მითითება, რომელმაც 1917 წლის ბაზელში მოიხილა ანისი და აღწერა წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობა, თუმცა, შემდგომში ვრცლად არ გამოუქვეყნებია ეს მასალა, რადგან, მისივე მითითებით, საიმდროოდ ამ მოხატულობაზე მონოგრაფიის გამოქვეყნებას სწორედაც ნიკოლაი სიხოვი აპირებდა.¹⁸ როგორც ჩანს, დიმიტრი გორდევემა ანისის მოხატულობასთან დაკავშირებულ მთელ რიგ საკითხებზე საკონსულტაციოდ სიხოვს მიმართა. თავის ანგარიშში წარმოდგენილი წარწერების ნაწილი გორდევეს აღუდგენია იმ ფოტოსურათების მიხედვით, რომლებიც მას სიხოვმა მიაწოდა.¹⁹ დიმიტრი გორდევეისვე ცნობით, სიხოვს შეუსრულებია წმ. გრიგოლის ეკლესიის კარიბჭის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში გამოსახული წმიდა მღვდელმთავრის ფიგურის ფერწერული ასლიც, რომელიც შემდგომ რუსეთის მატერიალური კულტურის ისტორიის აკადემიისთვის გადაუცია.²⁰

* * *

წმ. გრიგოლის ეკლესიის თაობაზე სიხოვის მასალების უდიდესი ნაწილი სავსელე ჩანაწერების სახითაა მოღწეული. მიუხედავად ამისა, ამ ჩანაწერების ტექსტი გამართულია და გამოსაცემად მომზადები-

სას ამ მხრივ მნიშვნელოვან სამუშაოს არ საჭიროებდა. ტექსტის გამოსაცემად მომზადებისას ფაქტობრივად უცვლელად იქნა დატოვებული ავტორისეული სტილი, ისევე როგორც XX საუკუნის დასაწყისის ორთოგრაფია. ტექსტს მიეცა გარკვეული აღნაგობა, გასწორდა პუნქტუაცია. ავტორს აღწერები და დაკვირვებები დღიურშივე აქვს დაყოფილი ინტერიერის მონაკვეთებისა და გარკვეული თემატური პრინციპის მიხედვით. ამან გააიოლა ტექსტისთვის შესაბამისი აღნაგობის მიცემა. ტექსტისათვის დართული შენიშვნები და კომენტარები შემოიფარგლა მხოლოდ მცირე დამატებითი მონაცემებით, ნიკოლაი სიჩოვის ანისში მუშაობის დროიდან განვლილი ასწლეულის განმავლობაში ამა თუ იმ თემასთან დაკავშირებული პუბლიკაციების მითითების გარეშე.²¹

შენიშვნები

- ¹ ნიკოლაი სიხოვის პიროვნებისა და სამეცნიერო შემოქმედების შესახებ არაერთხელ დაწერილა. იხ. Кызласова 2006: 18. იქვე მოტანილია ნ. სიხოვის შესახებ ამავე ავტორისა და სხვა მკვლევართა ნაშრომების ბიბლიოგრაფია.
- ² იხ. შენ. 5.
- ³ რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტი (შემდგომში – მკიი), სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51, საქმე 174, ფ. 5r-6r.
- ⁴ Миханкова 1935: 128.
- ⁵ მკიი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51, საქმე 155, ფ. 5r.
- ⁶ ალექსანდრე კაკოვკინი წერს, რომ ნიკოლაი სიხოვმა სომხეთში გაატარა ორ თვეზე ოდნავ მეტი, ივნისის პირველი რიცხვებიდან (Каковкин 1987b: 91), რაც ნაკლებად სავარაუდო ჩანს იმის გათვალისწინებით, რომ ზემოთ დასახელებული მოწმობა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიიდან გაიცა 1911 წლის 8 ივნისს, ხოლო სომხეთში ყოფნის დამადასტურებელი პირველი ჩანაწერი დღიურში (I რვეული) – არმავირში ვიზიტისას, სიხოვმა 9 ივლისს გააკეთა.
- ⁷ მკიი, სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51, საქმე 12, ფ. 96v.
- ⁸ იქვე, ფონდი 2, აღწერა 3, საქმე 638, ფ. 6r.
- ⁹ Миханкова 1935: 134.
- ¹⁰ Каковкин 1987b: 91-92; მკიი, სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51.
- ¹¹ Сычевъ 1912: 212-219.
- ¹² მკიი, სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 2, აღწერა 3, საქმე 638, ფ. 6r.
- ¹³ Каковкин 1987b: 91-94.
- ¹⁴ მკიი, სამეცნიერო არქივი, ხელნაწერთა განყოფილება, ფონდი 51, საქმე 11, 12.
- ¹⁵ იქვე, ფონდი 51, საქმე 15.
- ¹⁶ ბიბლიოგრაფიისთვის იხ. ნარკვევი წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის შესახებ.
- ¹⁷ დიმიტრი გორდეევის ცნობით, სიხოვის მოხსენება «Храм св. Григория Просветителя в Ани», სადაც დიდწილად ტაძრის მოხატულობაზე ყოფილა საუბარი, 1911 წლის 17 დეკემბერს რუსეთის საარქეოლოგიო საზოგადოების სხდომაზე წაუკითხავს (იხ.: ЗХОИРАО VII (1913), 198; ИИАК, Прибавление къ выпуску 44-му (Хроника и библиография 21) (1912), 2-3) – იხ. Гордеев 1923: 80, შენ. 9. აღნიშნული ცნობა ეჭვს არ იწვევს, რადგან გორდეევის მიხედვით, მისთვის ეს ინფორმაცია თავის დროზე სიხოვს მიუწოდებია.
- ¹⁸ Гордеев 1923: 4.
- ¹⁹ იქვე, 3. აღსანიშნავია, რომ გორდეევმა ანისის ეკლესიის მოხატულობაზე მუშაობისას სცენებისა და ფრესკული წარწერების ნაწილი სიხოვისეული ფოტოებიდან კალკაზე გადაიტანა კალმით – დღეს ცამეტი ასეთი ჩანახატი დიმიტრი გორდეევის არქივშია დაცული შეკვრაში, რომელიც დასათაურებულია: «Ани. ц(ерковь) св. Григорія построенная Тиграномъ hOненцомъ» (ერთი ფურცელი ამ შეკვრაში სიხოვის ხელითაა ნაწერი, როგორც ჩანს ეს წერილის ფრაგმენტია) (იხ. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმი, დიმიტრი გორდეევის პირადი საარქივო ფონდი, საქმე №276).
- ²⁰ Гордеев 1923: 80, შენ. 9.
- ²¹ ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის თაობაზე ნიკოლაი სიხოვის არქივში დაცული მასალები თავდაპირველად ცალკე წიგნად გამოიცა (სხირტლაძე, თებელაშვილი, სმირნოვი 2019). წინამდებარე პუბლიკაცია ფაქტობრივად მთლიანად იმეორებს ამ გამოცემას.

I

Кладка храма. Храмъ построенъ изъ большихъ камней чернаго и красно-коричневаго цвѣта, обтесанныхъ въ видѣ прямоугольниковъ, плотно прилегающихъ другъ къ другу. Въ швахъ извести нѣтъ. Такая кладка идетъ и внутри и снаружи. Пространство между наружн(ыми) и внутр(енними) камнями наполнено обломками камней (неправильной формы, такихъ же, что и въ кладкѣ) разныхъ цвѣтовъ, залитыхъ цементомъ, состоящимъ изъ мелкаго щебня и извести. Цементъ очень проченъ.

Лицевые же камни мягки и удобны для рѣзбы — на такихъ же камнях.¹

Грунтъ. Изъ извести, песка, соломы и мелко толченаго камня кладки положенъ однимъ, очень тонкимъ слоемъ и прикрѣпляется къ стѣнѣ посредствомъ сдѣланныхъ на ней неглубокихъ насѣчекъ (преимущественно горизонтальнаго направленія).

Воп(рос): Былъ ли грунтъ въ диаконникѣ.

Въ жертвенникѣ сохранился грунтъ такой же, какъ въ храмѣ, но слѣдовъ росписи, равно и графокъ, не имѣется. «Городковый» орнаментъ храма доходить только до половины свода прохода въ жертвенникъ и заканчивается здѣсь обычной линіей обрамленія. Дальше идетъ чистый грунтъ.

Грунтъ западнаго притвора. Значительно толще и прочнѣе грунта церкви, отличается отъ послѣдняго цвѣтомъ и содержитъ въ себѣ еще рубленую солому и гораздо плотнѣе держится на стѣнѣ, не смотря на то, что насѣчки по кладкѣ сдѣланы здѣсь въ гораздо меньшемъ количествѣ, а мѣстами и совсѣмъ отсутствуютъ — какъ видно по отваливш(имся) мѣстамъ.

Кладка и грунтъ придѣла прилег(ающаго) къ сѣв(еро)-зап(адному) углу храма соверш(енно) аналогична грунту зап(аднаго) притвора.

Планъ росписи второго пояса росписи купола.²

Надъ апостолами карнизъ, на котор(ый) опирается куполь. Покрываетъ зеленой поливой.

Нижний выступъ барабана и парусовъ орнаментированъ.

Продолж(ения) подробн(ой) схемы (см. выш. стр. 3)

2^а поясъ купола (барабанъ) ³

Богородица и 12 а(пос)толовъ на зап(аде), противъ Богор(одицы) ангель, по бокамъ 2 анг(ела). Фонъ голубой со звѣздами занимаетъ 1/2

высоты фриза, другая половина почвы въ наст(оящее) время осып(а-
лась) и я(вила) чист(ый) грунтъ.

Имѣется два дерева — одна по прав(ую) руку Богород(ицы), другое по лѣв(ую) руку ангела стоящаго налѣво отъ Бого(родицы) (по лѣв(ую) ея руку). Деревья желтыя, зелѣн(ья(?)); листья не сохранились.

1. Богородица. Маеорій и (гиматій) красный, хитонъ голубой съ сини-
ми складками. Сапоги красные.

2. Ангель. Лицо и нимбъ — только рисун(окъ). Крылья желто-крас-
н(ья). Хитонъ — осыпался, складки замѣтны, синія. Гиматій — красн(ый),
скл(адки) коричн(евые). Сапоги красн(ые) съ жемчугом.

3. Апостоль. Лицо — рисун(окъ), нимбъ желтый. Волосы чѣрн(ые) (?)
съ бѣлыми линиями. Хитонъ синій. Гиматій жѣлт(ый). Скл(адки) корич-
(невые). Ноги — рисун(окъ).

4. Апостоль. Нимбъ бѣл(ый) — осыпался.* Лицо — рис(унокъ), боро-
да — чѣрная, книга жѣлтая, орнамент и камни почернѣли. Хитонъ синій,
гиматій красн(ый) грязн(ый). Складки почернѣли. Ноги — рис(унокъ),
сандалий — син(ие) жидк(ие).

5. Апостоль. Нимбъ жѣлт(ый). Лицо — рисун(окъ), волосы — крас-
(ные), книга = №4. Хитонъ, гиматій и ноги, какъ №4, но лучшей сохран-
ности.

6. Апостоль. Лицо — рис(унокъ), волосы — черн(ья). Хитонъ, гимат(ий)
= №3, но грязнѣе.

7. Апостоль. Нимбъ — желт(ый). Лицо — плохо сохр(анилось), волосы
красные. Хитонъ синій, гимат(ий) зелен(о)-темн(ый). Плохо сохр(анился).
Ноги** обычны.

8. Апостоль. Лицо — рис(унокъ), волосы — красн(ые). Хитонъ — фраг-
м(ентъ) тем(но)-зел(еной) краски. Гимат(ий) красн(ый).

9. Ангель. Нимбъ желт(ый), лицо — рис(унокъ), волосы — красн(ые),
крылья — крас(ные), хитонъ синій, гимат(ий) плохо сохр(анился). Сапоги
красн(ые), съ жемч(угомъ), почернѣли.

10. Апостоль. Лицо — рис(унокъ), волосы — красн(ые), хитонъ —
син(ий), плохо сохр(анился), гимат(ий) красн(ый). Складки почернѣли.

11. Апостоль. Нимбъ желт(ый), лицо — рис(унокъ), волосы крас(ные),
хитонъ син(ий), гиматій зелен(ый) — сильно выцвѣлъ.

12. Апостоль. Лицо — едва заметный рисун(окъ). Хитонъ — рисун(окъ),
гимат(ий) красн(ый). Скл(адки) почернѣли.

13. Апостоль. Нимбъ желт(ый). Лицо едва заметн(ый) рис(унокъ).
Хитонъ синій. Гиматій красн(ый), складки почернѣли.

14. Апостоль. Нимбъ, лицо и гиматій — оди(наковый) рисун(окъ), по-
доль хитона синій. Книга желт(ая).

15. Апостоль. Лицо пропало почти. Хитонъ синій, гимат(ий) красн(ый).

16. Апостоль. Лицо и гимат(ий) почти пропали. Хитонъ син(ий). Сапоги
красн(ые), съ жемчугомъ.

* Дальше осыпавш(ие) нимбы не будут упомянуты, а только сохранившие
жѣлт(изну).

** Ноги ап(осто)ловъ у всѣхъ один(аковые), опис(аны) не будутъ.

Нѣкоторыя заключ(ения) о втор(омъ) поясе купола

Желтая окраска лицъ, нимбовъ и ногъ апостоловъ въ большинствѣ случаевъ пропала.

Плохо сохранились мѣста окрашенные зеленой краской, почва и пр.

Рисунокъ лицъ, рукъ, ногъ и драпировокъ различныхъ цвѣтовъ сдѣланъ вездѣ красной жидкой краской. Бѣлыхъ движекъ не заметно — хотя несомнѣнно были (у Богомат(ери)). Драпировки трактованы декоративно, довольно грубо; замѣтно нѣкоторое стремленіе къ угловатымъ изломамъ складокъ.

Верхняя часть фриза второго пояса прилегаетъ къ выступу карниза [...] купола, покрытой зеленой поливой и отдѣлена от него красной линіей, отъ нижняго (третьяго) пояса пророковъ 2^й поясъ отдѣленъ половиннымъ городковымъ орнаментомъ заключеннымъ между двумя красными линиями. Руки у всѣхъ ап(осто)ловъ бѣлыя — одинъ рисун(окъ).⁴

Планъ третьяго пояса.⁵

Третій поясъ купола (барабанъ)

Въ простѣнкахъ между 8-ю окнами помѣщены пророки, въ каждомъ простѣнкѣ по два.*

1. Св. Захарія. Лицо — рисун(окъ); волосы и борода черны(е), рубашка зелен(ая), видны лишь фрагментъ зел(еной) краски(?), теперь — бѣлая, подоль ея — желтая лента. Подоль хитона синій, съ т(емно)-синими съ краснымъ оттѣнкомъ складками. Низъ его желт(ый), съ красн(ыми) складками. Сапоги красны(е). Плащъ красный съ желт(ой) каймой. Ковчегъ желт(ый), съ красн(ымъ) рисункомъ.

2. Св. Ааронъ. Нимбъ желтый, лицо свѣтлѣе нимба, волосы и борода черные. Рубашк(а) красн(ая), подоль ея желт(ая) — тени коричн(ево)-красн(ые), плащъ красный, съ желт(ой) каймой. Подоль хитона осыпался, низъ его желт(ая) кайма. Сапоги почернѣли, ковчегъ бѣлый.

3. Пророкъ Іезекииль. Лицо — рисун(окъ), волосы и борода черные. Хитонъ красн(ый), гиматій осыпался — мѣстами остались фрагменты син(е)—зел(ёной) (?) краски, сапоги желтоват(ые), рис(унок) — красный.

4. Пророкъ Барухъ. Нимбъ желт(ый), лицо какъ у предыд(ущего). Хитонъ синій, съ бѣлыми складками. Гиматій красн(ый), сапоги тѣмно-коричн(евые).

5. Пророкъ Даніиль. Лицо — рис(унокъ), волосы красн(ые), также тѣмно-коричн(евые). Рубашка теперь бѣлая съ красн(ымъ) рисункомъ. Мѣстами видны фрагменты зел(еныхъ) складокъ. Хитонъ красн(ый). Орнам(ентъ) желт(ый), плащъ красный съ желт(ой) каймой. Сапоги желтыя, рисун(окъ) красный.

6. Пророкъ Асафъ. Какъ четвертый, но сапоги желтыя.

7. Пророкъ Наѳанъ. Лицо — рис(унокъ), волосы и борода красн(ые). Хитонъ красный. Гиматій осыпался, рисун(окъ) синій, сапоги желт(ые).

8. Пророкъ Эзра. Краски какъ у №6, но темнѣе.

9. Пророкъ Елисей. Отъ верхней ч(асти) нимба до пояса фигура про-

* осыпавшіеся нимбы пророковъ не отмѣчены.

პალა (ვიდნა კლადკა). Хитонъ синій съ бѣлыми движками, гиматій красный съ бѣл(ыми) движками. Ноги не замѣтны.

10. Пророкъ Малахія. Нимбъ желт(ый), волосы и борода черн(ые), рис(унокъ) лица плохо видень. Хитонъ красный, гиматій осыпался, видны фрагменты синей (зеленой?) краски. Рис(унокъ) красный. Ноги не видны.

11. Пророкъ Илія. Нимбъ зеленый (изумрудный). Лицо – рис(унокъ), волосы и борода черн(ые). Гиматій красный, отъ пояса осыпался. Хитонъ синій съ бѣл(ыми) движками и красн(ыми) и синими тѣнями.

12. Пророкъ Аввакумъ. Нимбъ желт(ый). Остальн(ые) краски см. №7.

13. Пророкъ Іоиль. Лицо – рис(унокъ). Волосы красн(ые), хитонъ синій съ бѣлыми движками. Гиматій красн(ый). Сапоги – рис(унокъ) красн(ый).

14. Пророкъ Софонія (?). Нимбъ желт(ый). Волосы и бор(ода) красные. Хитонъ красный, гиматій осыпался – рис(унокъ) красн(ый). Рис(унокъ) ногъ крас(ный).

15. Пророкъ Ісаія. Лицо – рис(унокъ). Волосы и бор(ода) черн(ые). Хитонъ синій, гиматій красный съ бѣлыми движками и красными тѣнями. Сапоги не видны.

16. Пророкъ Іеремія. Нимбъ желт(ый), лицо какъ предыдущ(ее). Хитонъ красный [съ] бѣл(ыми) движ(ками). Гиматій осыпался, син(ій); рисун(окъ) красн(ый). Рис(унокъ) ногъ красн(ый).

Фризь пророковъ заключень между двумя половинными орнаментами «городковъ», причемъ нижній орнаментъ больше вдвое. Почва во всемъ фризь выцвѣла, какъ и во фризь апостоловъ, теперь она желт(о)-бѣлая.⁶

Способы письма драпировокъ приминены тѣ же что и у апостоловъ. Формы складокъ, особенно въ рисункахъ, сдѣланы очень увѣренно. Различныхъ манерь не видно.

Паруса

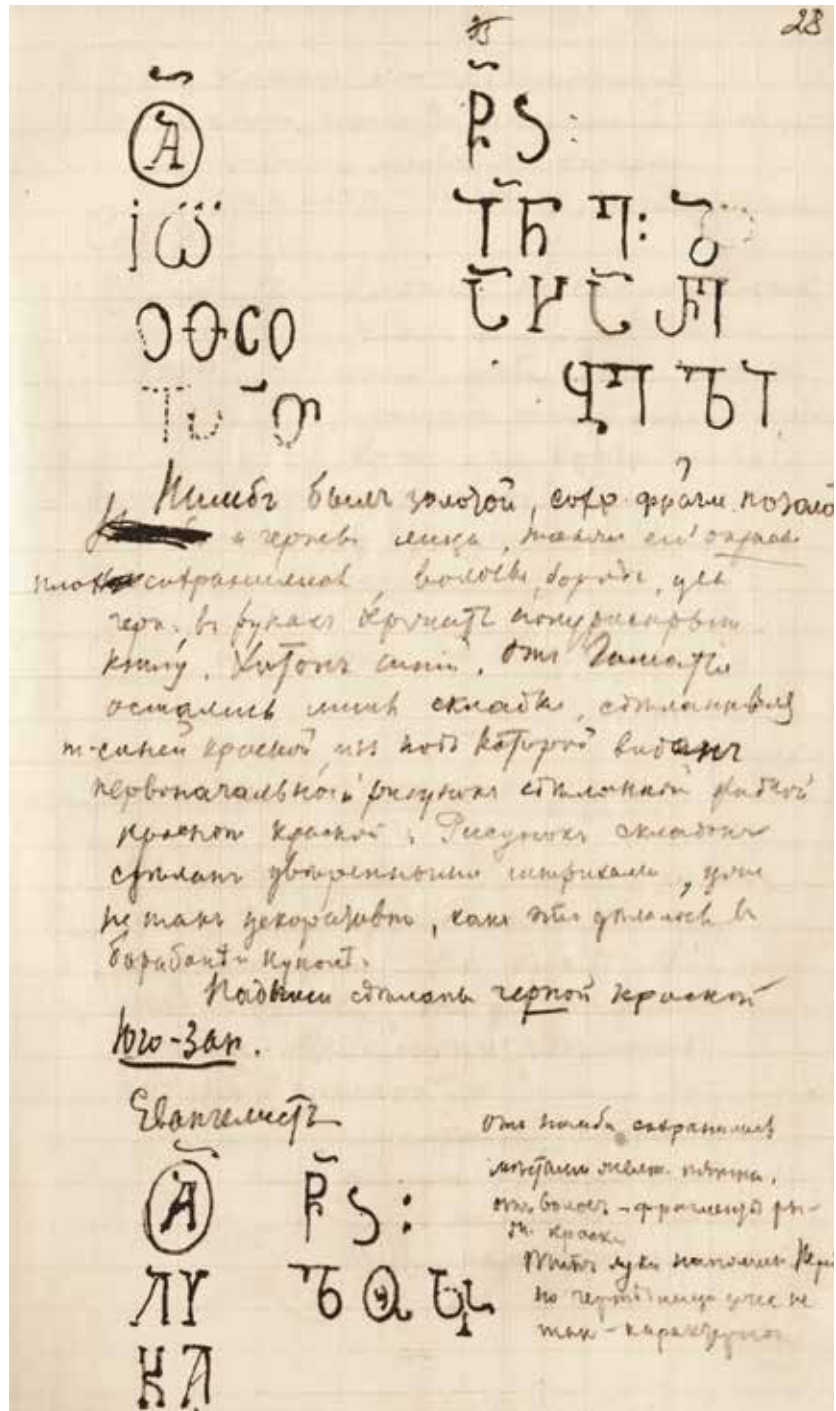
На темно-голубомъ фонѣ, усѣянномъ звѣздами 8 лучей парусовъ помѣщены медальоны (въ нихъ звездъ нѣтъ), обвед(енные) красной широкой линіей; по краямъ ея идутъ не примечая къ фону двѣ тонкія бѣлыя линіи. Въ медальонахъ находятя погрудныя изображения евангелистовъ. Фонъ (треугольникъ) паруса обрамлень такимъ же способ(омъ).

Юго-вост(очный) парусъ. Евангелисть.

OA	Ꞗ
Iω	ⲒⲐ: ⲗ
ΟΘΕΟ	ϮϮϮⲒ
[- - -]	ϥⲒⲐ

Нимбъ былъ золотой, сохр(анились) фрагм(енты) позолот(ы). Черты лица, также его окраска плохо сохранились; волосы, борода, усы черн(ые); въ рукахъ держитъ полуоткрытую книгу. Хитонъ синій. Отъ гиматія остались лишь складки сдѣланныя т(емно)-синей краской изъ под которой видень первоначальный рисункъ сдѣланный жидкой красной краской. Рисункъ складокъ сдѣланъ увѣренными штрихами уже не так

სურ. 1. ფ. 28r, გუმბათევეშა აფრები.
წმ. მახარებლების – ლუკას და იოანეს
გამოსახულებების ქართული და ბერძნული
განმარტებითი წარწერები

დეკორატივო, какъ это дѣлалось въ барабанѣ и куполѣ. Надписи сдѣланы черной краской (სურ. 1).

Юго-зап(адный парус). Евангелисть.

OA PS:
 LY TQCT
 KA

Отъ нимба сохранился мѣстами желт(ыя) пятна, отъ волосъ – фрагменты рыж(ей) краски. Типъ Луки напомин(аетъ) [...] но черты лица уже не такъ характерны. Въ рукахъ держать книгу (закрытую). Хитонъ синій,

гиматий сохранился такой, какъ у предыд(ущего) и такой же окраски. Греч(еская) надп(ись) – бѣл(ой) кр(аской), грузин(ская) – желт(ой).

Сѣв(еро)–зап(адный парус). Евангелисть Маркъ.

Надпись не сохранилась. Нимбъ облупился. Волосы тоже. Видѣнь коричн(евый) контур(ный) рис(унокъ) деталей лица. Волосы красные, усы, борода – тоже. Хитонъ – фрагментъ синій, гиматий – едва замѣт-н(ный) кр(асный) рисунокъ. Видѣнь также фрагментъ книги.

С(еверо)–В(осточный парус). Евангелисть не сохранился.

Восточн(ая) подпружная арка

Фонъ арки синій, те(мно)–голуб(ой), заключ(енный) между двумя красн(ыми) линиями по ребрамъ арки. На аркѣ 11 медальоновъ, тоже съ синимъ фономъ. Медальоны сдѣланы красной краской. Рисунокъ медальоновъ правильной цирк(ульной) формы⁷ (у меня переданъ не точно, лишь характеръ перепястений).

Кальки Полторацкаго.

Надписи⁸

[На южномъ склонѣ:]

I. Ⴀ	ႠႡ	Исаакъ
II. Ⴀ	ႠႡႢ	Эсромъ
III. ႠႡႢ	Ⴂ	Арамъ
IV. ႠႡႢ	[- -]Ⴂ	Салм[о]нъ (Надп(ись) бѣлая)
V. [-]	Ⴀ	[Бо]о[з]ъ

На сѣв(ерномъ) склонѣ:

ႠႡႢ	ႠႡႢ	Абраа[мъ]
-----	-----	-----------

Буквы красныя.

Въ центральномъ медальонѣ, въ замкѣ арки – бѣлый крестъ съ темными контурами. По южн(ому) склону сохранилось 5 мед(альоновъ) съ изображ(е)н(иями) патриарховъ по шею – два ближайшіе къ замку сохранились лучше.

Нимбы вѣздѣ бѣл(ые), (осып(ались)).

Отъ замка къ югу:

I. Нимбъ выцвѣль – весь рисунокъ сдѣланъ красн(ым). Лицо – жидко желтое, мѣстами осыпавшийся. Волосы и борода – по жидк(ой) т(е)мно–зелен(ой) прокладкѣ. Черныя пряди. Бѣлыхъ движекъ нѣтъ.

II. Техника такая же.

III. Рис(унокъ) красн(ый). Волосы и борода свѣтло–зелен(ые). Прокладки пряди красныя.

IV. Какъ – III.

V. Какъ III – наполовину обвалился.

II. Къ сѣверу, какъ III, IV, V южныхъ. Остальные по сѣв(ерному) склону не сохранились.

Западная подпружн(ая) арка

Фонъ и обрамл(ение) такие же какъ на вост(оке); въ замкѣ небольшо-шой орнаментированный равноконечн(ый) крестъ.

На южн(омъ) склонѣ, на синем, усѣянномъ бѣлыми звездами

სურ. 2. ფ. 33r, საკურთხევის კონქი.
მრავალფეროვანა გამოსახულებები

ფონტ ფიგურა ვა როშტ ვა ცარსკოი კორონტ სო სვითკომ ვა ლვოი რუკტ (ნებ(ოლშოი) ფრაგმ(ენტ) გრუზინ(სკიხ) ბუკვ), პრავ(აი) პრჟატა ნკ გრუდი. ნიმბ, ლიცი, კორონა, პლაშ, სვითოკ, ნოგი – ლიშ რისუოკ. ზიტონი სინი. ვიდნი კუსკი ვოლსი ბოროდი სკ პროსკდუ. პოჩვა ნე სოხრანილას; ფიგურა ნავრონო ცარა **დავიდა**.

სვ(ერნი) სკლონ. ედვა ზამეტნა ფიგურა ვა ცარსკ(ომ) ობლაც(ენი) (?). გოლოვნო უბ(ორა) ნტ, ფიგურა იუნა – **სოლომონ**.

ალტარ

კონხა. ედვა ზამტნა ფიგურა სპასიტელა ვა კრეშ(ათომ) ნიმბ ნა ტრონტ. პო სტორონამ დვტ პრედსტოიცია ფიგურა, იზ კოტორიხ, ნაოდიაციასა ნა სვ(ერნ) სკლონტ კონხი პროპალა სოვსმ (ვიდნა კლადნა), სოხრანილას ლიშ ნებოლშ(ოი) ფრაგმენტ კრასოი დრაპიროვკი.

ფიგურა ნა იუ(ნომ) სკლონტ მუჟსკაი ვა ნიმბ. ვიდნა ბოროდა ი კორიჩ(ეო)-კრასნი ვოლსი, ნისპადიუცი ნა პლეჩი ვიუოშიმისა პრადიამი.

უ სპასიტელა ხოროშო სოხრანილას პოდოლ კრასოი ი სინეი დრაპიროვკი სკ უგლოვაი მოდელიროვკი ბლემი ი ჩერნიმი ლინიამი. პერეხოდი ოტ სვტა კტ ტნი სდლანტ პოსრედსტოვმ ნალოჟენია ნა ობიჩ ლოკალნი ტონი პოსტეპენო უთოლშაიუციხსა ჩერნიხ შტრიხოვ პოსტეპენო პერეოდიაციხს ნაკონეცი ვა ობიჩე ჩერნოე პატნო.

სოხრანილასი ფრაგმენტსა ტრონა (სეროვატო-ბლავო) ორნამენტიროვანი რანოცვტნიმი ცვტოჩნიმი როზეტკამი. ვნიჟუ პოდნოჟიე სკ კრასნიმი რებრამი. პო სტორონამ პოდნოჟია ტრონა პო სეტი კრულიმუ სერაფიმუ⁹ (სურ. 2).

ლიცი სპასიტელა. ოტ ვოლსი სოხრანილას კრასნა პროკლადკა. ვოლსი რანდვოენი ნა ლბუ, იზ მტსტა რანდვოენია ნა ლობ სპუსკაეტსა ლოკონი.

ნა ბოროდ ვიდნი ჩერნი შტრიხი პო ზელენოვაი პროკლადკა.

ტიპ ლიცი ვიზანტიისკი. ოვალ პრავილნიი იაცივიდნიი ფორმა, რისუოკ ოჩენი ხოროში. ვარაჟენი სპოკოინო-ველიჩესტვენოე. ვა ობიჩ(ემ) კომპ(ოციია) პლოხო სოხრანილას.

II^a პოიას ალტარა

ევხარისტია

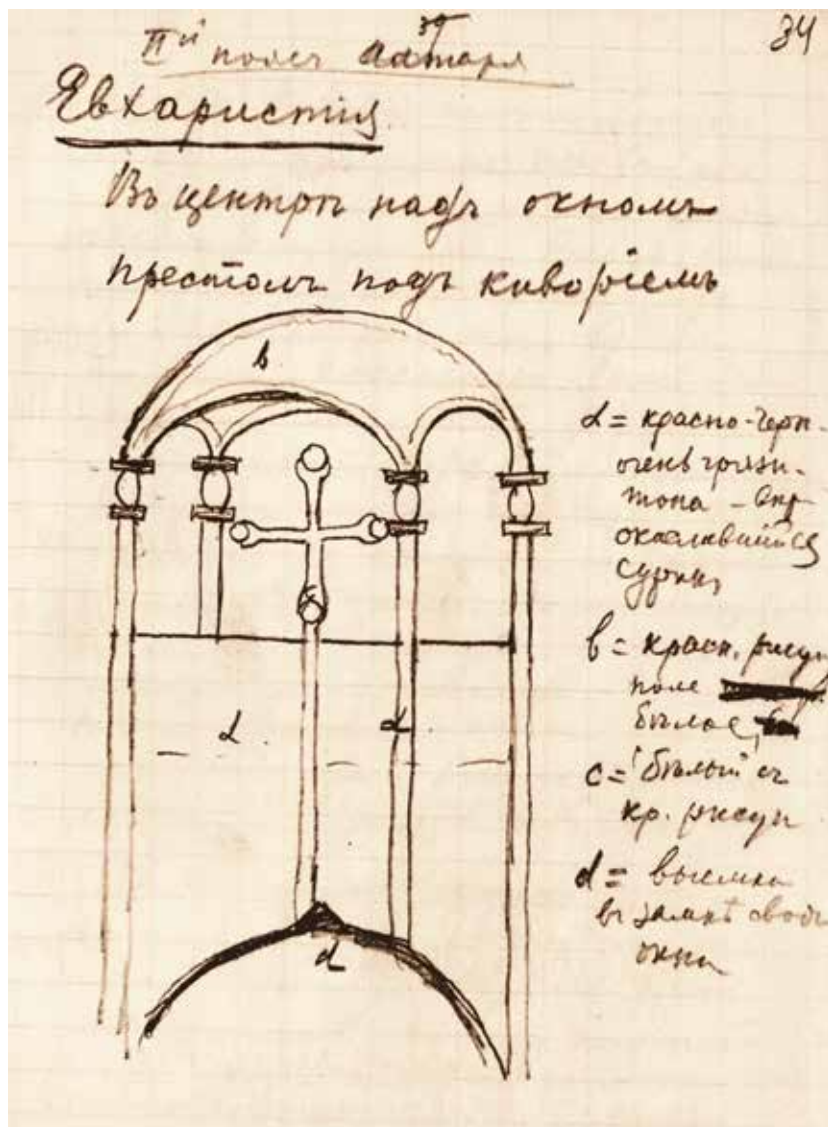
ვა ცენტრ ნადვ ოკნომ პრესტოლ პოდვ კივორიემ:¹⁰ ა) კრასო-ჩერ-

ნ(ზე), очень грязн(ые) тона – вѣр(оятно) окислившийся сурикъ; б) крас(ный) рисун(окъ), поле бѣлое; с) бѣлый съ кр(асным) рисун(комъ); д) выемка въ замкѣ свода окна¹¹ (სურ. 3).

Къ югу отъ киворія стоить Христось въ 3/4 въ крещатомъ нимбѣ, причемъ перекрестіе т(емно)-синее, усеяно бѣлыми кружечками. Рисун(окъ) нимб(а), перекрестія, волосъ, лица, рукъ, драпировки и ногъ Христа сдѣланы красными линиями. Окраска лица, нимба, рукъ и ногъ Христа не сохранились, рисунокъ тоже неясенъ.

Хитонъ Хр(иста) красный съ коричн(евымъ), мѣстами усиленными синими тѣнями и мѣстами рѣдкими желтыми движками. Поручей нѣтъ, рисунка их не видно. Христось прав(ой) рукой благословляетъ, лѣвой подаетъ хлебъ апостоламъ.

Ко Христу подходитъ группа апостоловъ въ шесть человек, протягивая руки – рисунокъ головъ апостоловъ, кромѣ нижней части лица третьяго слѣва отъ зрит(еля), сохранился. Средняя часть композиціи разрушена такъ, что видна лишь передняя часть одежды перваго подходящаго, видны подола хитоновъ и ногъ ап(осто)ловъ.

სურ. 3. ფ. 34r, საკურთხეველი. მოციქულთა ზიარება. საღვინებლის გამოსახულება

Немного ниже свиткомъ греческая:

О [- - -]
 А ОСТОМО
 ΓΙΟΣ S
 Ιω

Надпись на свиткѣ сохранилась плохо — почти вся счищена:

ⲚⲚⲛⲟ
 Ⲡⲓⲛⲟⲩ
 ⲓ
 [..]
 [-]Ⲛ[-]
 [-]ⲛⲓ
 ⲠⲚⲛⲟ
 ⲚⲚ[-]
 [- - -]

II. Святитель Николай. Ниже линіи обрамл(ения) груз(инская) надпись: (სურ. 5)

Ⲡⲛⲟ : Ⲛⲛⲟ

Св. Николай

Ниже, надъ свиткомъ:

О N :
 А КОЛА
 ΓΙ Ο
 Ο
 S

Надпись на свиткѣ:

ⲛⲛⲟ : Ⲡⲛⲟ Ⲛⲛⲟ
 Ⲛⲛⲟ : ⲛⲛⲟ

Дальше не сохранилась.

III. Святитель Григоріи Парѣянинъ. Ниже линіи обрамленія груз(инская) надп(ись):

Ⲡⲛⲟ : Ⲛⲛⲟⲩ : ⲚⲚⲛⲟⲩⲛⲟⲩⲛⲟⲩ¹⁵

Св. Григории Парѣянинъ

Ниже греч(еская) надп(ись):

ΟΑ ΓΡΤΗ
 ΓΡΙ [-]Ι[-]
 ΓΟΡ
 ΗΟΣ

IV. Святитель Леонтій. Грузинск(ая) надпись подъ лин(ией) обрам-л(енія): (სურ. 6)

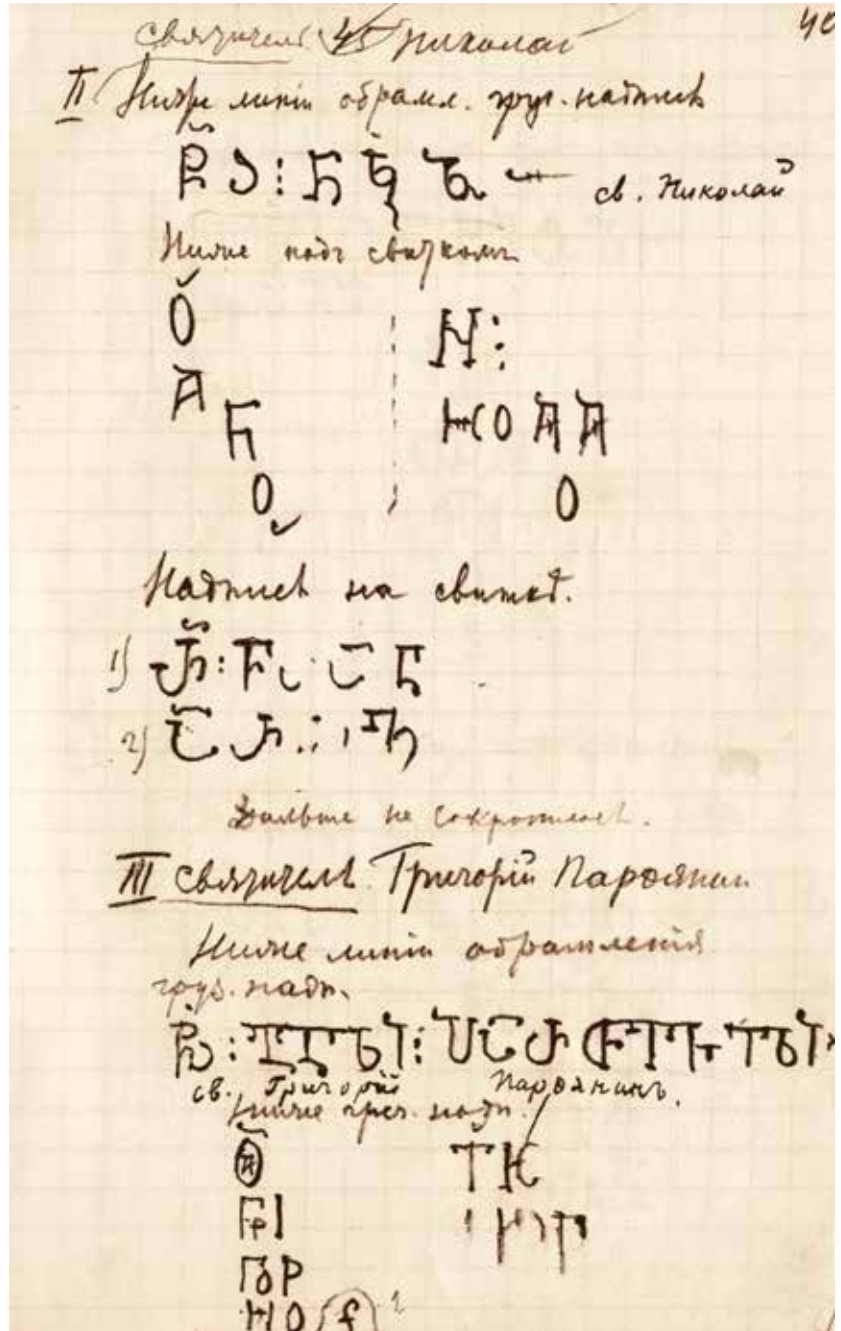
Ⲡⲛⲟ : Ⲛⲛⲟⲩⲛⲟⲩ

Св. Леонтіи

სურ. 4. ფ. 39r, საკუროთხეველი. წმ. იოანე ოქროპირის გამოსახულების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები და გრაგნილზე შესრულებული ტექსტი

სურ. 5. ფ. 40r, საკურთხეველი. წმ. ნიკოლოზისა და წმ. გრიგოლის გამოსახულებების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები და წმ. ნიკოლოზის გრაგნილზე შესრულებული ტექსტი

Ниже греч(еская):

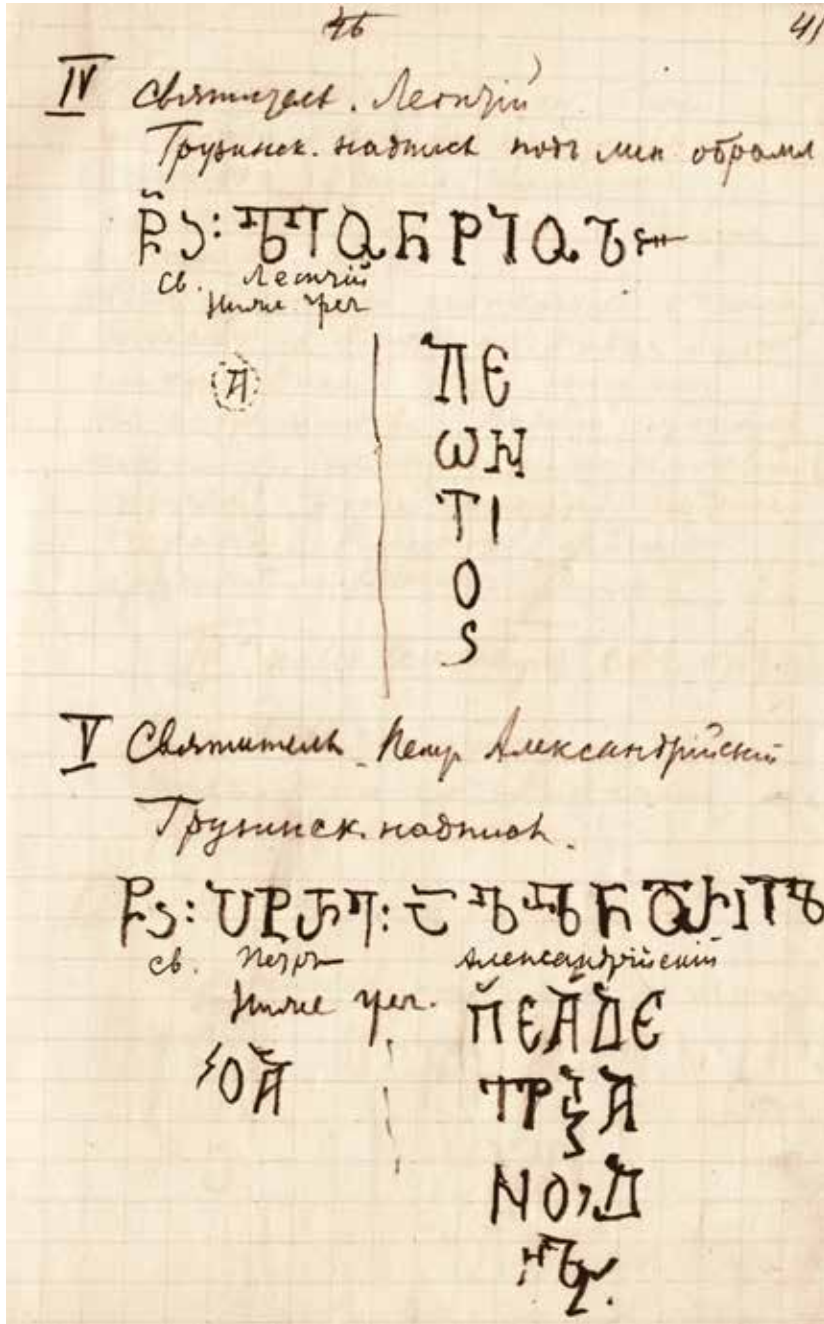
ОА ΔΕ
 ΩΝ
 ΤΙ
 ΟΣ

V. Святитель Петр Александрийский.

Грузинск(ая) надпись:

წა: სურამს: სწ. ნიკოლაი

Св. Петръ Александрийскій

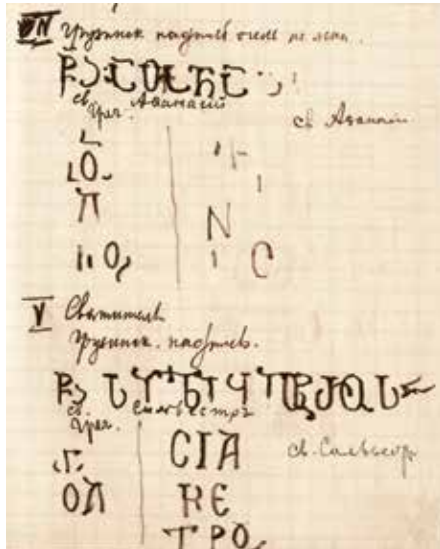
სურ. ნ. ფ. 41r, საკურთხეველი.
 წმ. ლეონტიოსის და წმ. პეტრე
 ალექსანდრიელის გამოსახულებების
 ქართული და ბერძნული განმარტებითი
 წარწერები

Ниже греч(еская):

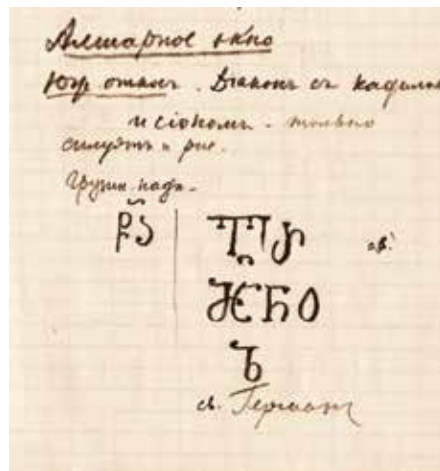
OA ПЕ АЛЕ
 ТР EA
 NI[-]A
 AS

Всѣ эти святители безъ нимбовъ. Всѣ въ крещатыхъ фелоняхъ (кресты наиболее замѣтны у Иоанна и Петра Александрийскаго).

Всѣ фигуры потеряли окраску, только у Николая видна еще синяя риза. Ногъ ни у кого не сохранилось. Почва пропала. Горизонтъ немного ниже половины фриза. Фонъ голубой, надписи чѣрныя. Рисунокъ фигуры красный. Рость 7 головъ.

სურ. 7. ფ. 43r, საკურთხეველი. წმ. ათანასე ალექსანდრიელის და წმ. სილიბისტროს გამოსახულებების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები

სურ. 8. ფ. 44r, საკურთხეველის სარკმელი. წმ. გერმანოზის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა

III^ა пояс алтаря

Съв(ерная) сторона

Пять святителей, из нихъ три со свитками два съ книгами.

I. (отъ окна къ съв(еру)), грузинск(ая) надпись не ясна.

OA ГPHГ

H OSO

ЛОГ

Надпись на свиткѣ не ясна.

II^а Святитель. И грузинская и греческая надписи погибли. На свиткѣ тоже.

III^а – тоже.

IV. грузинск(ая) надпись очень не ясна: (სურ. 7)

წა : ცტტტ

Св. Аѳанасій

Греч(еская):

O A [-]

A N [-]

ΠΙΟΣ [-] O

V. Грузинская надпись:

წა სტტტტტტტ

Греч(еская):

OA CIA

BE

TPOC

Св. Силвестръ

Надп(ись) на свиткѣ не сохранилась.

Эти святители тоже безъ нимбовъ. Сохранность ихъ хуже чемъ южных. Они – 8 головъ ростъ.

Алтарное окно (სურ. 8)

Южн(ый) откосъ. Діаконъ съ кадиломъ и сіономъ. Только силуэтъ и рис(унокъ).

Грузин(ская) надпись:

წა ტტტ

ჭტტ

ბ

Св. Германъ

Съв(ерный) откосъ. Ниже діаконъ с сіономъ и кадиломъ. Рисун(окъ) лучшей сохранности (სურ. 9).

Груз(инская) надпись:

წა ს ტტტ

ტტტტ ტტტ

ბტ ტტტ

ტტტ

Св. Стеф(анъ) Первомученникъ

Въ замѣкъ окна равнокон(ечный) крестъ въ медальонѣ, прод(олженія) котораго (концы ленты) служатъ линіями обрамленія для діакон(овъ).

Ниже подоконника (окна алтаря) бѣлый прямоугольникъ съ красной (въ ней [...] бѣл(ыхъ) и темно-коричн(евыхъ)) полосой. На немъ слѣдъ выпавшаго медальона или нимба.

Нерукотворный образъ?

Низъ алтар(наго) полукружия украсень поясомъ «городковаго» орнамента. На юг и на сѣв(ерь) алтар(наго) полукр(ужия), на линіи городковаго орнамента имѣются двѣ нишки¹⁶ (სურ. 10).

Арка алт(арной) конхи

На юж(номъ) склонѣ имѣются слѣды фигуры (какой — не виденъ — Ангель?). На сѣверн(омъ) склонѣ роспись осыпалась.

Сводъ между аркой конхи и восточной продпружной аркой

На юж(номъ) склонѣ видѣнь слабо сохр(анившійся) рисунокъ ангела.

Сѣв(ерный) склонъ осыпался.

Сѣв(ерная) стѣна подь этимъ святымъ. 2 фигуры; верхняя женская (?), отъ ней сохранилась лишь нижняя часть бѣлой съ желтыми складками одежды. Нижняя часть синяго хитона, на немъ бѣлая полоса эпитрахили (?)

Ниже фигура святителя въ нимбѣ съ книгой и омофорѣ. Грузинс(кая) надпись не ясна (სურ. 11).

Греч(еская):

ОА
АР
НС
ТА
КЕ
S

Риза нижн(ая) голуб(ая); фелонь верх(ний) темно-зелен(ый). Почва проп(ала).

Ниже святителя, сразу отъ ступней (были ли онѣ — не были) проходъ съ алтарн(аго) возвышения въ жертвенникъ.¹⁷

Южная стѣна подь тѣм же сводомъ. Двѣ фигуры въ ростъ. Верхняя мужская въ нимбѣ, съ книгой, съ бородой. Сохранился силуэт и рисунокъ. Фонъ облѣзъ. Почва бѣлая. Ниже видны фрагменты грузинс(кой) надписи. Ризы, эпитрах(или) — въ видѣ красн(ой) шахматн(ой) доски.¹⁸

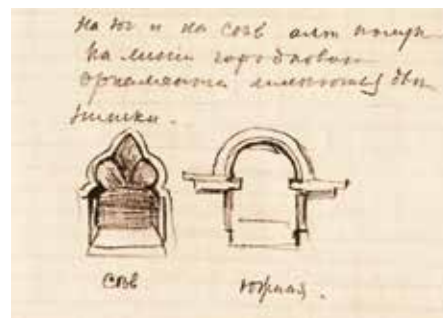
ქჯ ცჲ

Св. Аб (Ав)

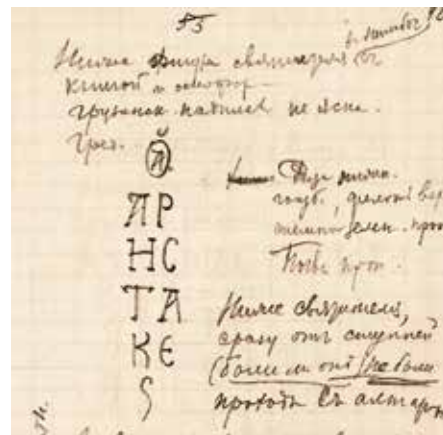
Ниже фигура свящ(енника) съ книгой и въ нимбѣ. Грузинс(кая) надпись: (სურ. 12)

სურ. 9. ფ. 45r, საკურთხევლის სარკმელი. წმ. სტეფანე პირველმოწამის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა

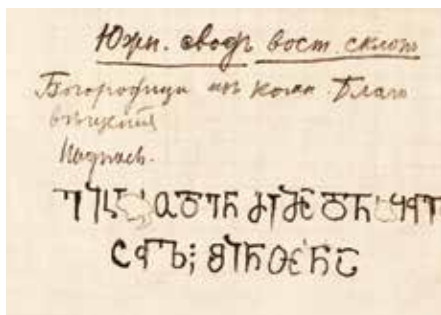
სურ. 10. ფ. 46r, საკურთხევლის ქვედა ნაწილში არსებული ნიშები

სურ. 11. ფ. 48r, საკურთხეველი. წმ. არისტაკესის გამოსახულების ბერძნული განმარტებითი წარწერა

სურ. 12. ფ. 49r, საკურთხეველი. წმ. ვრთანესის გამოსახულების ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები

სურ. 13. ფ. 50r, ღმრთისმშობლის ხარება. წმ. მთავარანგელოზ გაბრიელის გრაგნილზე შესრულებული ქართული წარწერა

წჃ : 7-10-11-12-13-14

Св. В(а)ртанесь

- О ВР
- А ΘΑ
- NE
- S

Сохран(ность) такая же, что у пред(ыдущей). Но ноги и почва не разрушены. Прохода въ діаконникѣ нѣтъ.

Лицевой выступъ пилястра конхи украшенъ пестрымъ кристалло-виднымъ орнамент(омъ), сохранившимся лучше на южномъ выступѣ.

Восточная подпружная арка опирается на двѣ орнаментированныя (роспись) полуколонны съ капителями украшенными зеленой краской — краска сохранилась только на ю(го)-в(осточной) колоннѣ.

Южн(ый) сводъ восточнаго склона.¹⁹ Богородица изъ комп(озиций) Благовщениа. (სურ. 13)

Надпись:

ГЛЕСКОДЪБ КРЪСЪБ[-]ЛЧЪО
 ОЪГ : УНБСБС

Богородица сидитъ на тронѣ съ подушкой. Подъ ногами подножіе. Лицо почти пропало. Слабо видны черты ея — нимбъ выцвѣлъ.

Маѳорій красный, хитонъ голубой. Чепецъ голубой. Въ правой рукѣ Она держитъ веретень, лѣвой тянетъ нить прядей. Фоны архитектурные — это роскошные дворцы съ башнями, колоннадами, ярко зелеными куполами и голубыми крышами, лестничными балконами. Лицо Богородицы обращено въ сторону ангела. Ниже, подъ этой композиц(ией), на зап(адной) сторонѣ ю(го)-в(осточного) пилона группа ангеловъ (у одного нимбъ зеленый, у двухъ слегка желтоватые, у остальныхъ выцвѣлъ, одинъ рисунокъ) держитъ медальонъ съ изображеніемъ Еммануіла со свиткомъ въ лѣвой рукѣ и съ благосл(овляющей) правой. Нимбъ крещатый — по бокамъ надпись **ІС ХС**.

Фрагментъ надписи: (სურ. 14)

- [...][...]
- БГ
- СБ
- [-]ГЪ
- ОЪ
- БГ

Волосы анг(елов)ъ красн(ые). Окраска, драпир(овки) не сохранилась, почвы тоже; фонъ голуб(ой). На линіи почвы въ композиц(ии) выпалъ камень, появилось отверстіе, показавшее, что въ этомъ мѣстѣ раньше было окно, заложенное впоследствии, во время росписи. Окно выходило изъ второго этажа діаконника. Оказалось, что тамъ находится полное повтореніе нижняго этажа діаконника. Окно в настоящее время неплотно замкнуто.

Послѣ закладки въ сводѣ діаконника было вырѣзано прямоугольное отверстие, вполне достаточное для того, чтобы въ него пролѣзть вз(рослому) человеку.

Во второмъ этажѣ росписи нѣтъ никакой.

На южной стѣнѣ перваго этажа діаконника имѣются 3 выемки, достаточные), чтобы стать носком сапога и охватиться рукой; на сѣв(ерной) стѣнѣ такихъ выемокъ 2.

Выемки расположены лѣстницей и находятся какъ разъ подъ отверстиемъ въ полу второго этажа. Очевидно по этой, правда очень неудобной, лѣстницѣ проникали во второй этажъ.

Ниже компози(цій) ангеловъ идетъ наполовину погибшая розетка на син(ем) фонѣ изъ черныхъ и бѣлыхъ завитковъ. Еще ниже звѣриный орнамент. См. рис(унок) Полторацкаго — четыре крылат(ых) гриф(он)а въ медальонахъ.

Ниже небольшой тимпанъ двери въ діаконникѣ. Въ тимпанѣ сохранились небольшие фрагменты голубого фона, небольш(ой) кусокъ выцвѣтшаго нимба съ красн(ым) обрамл(ением) и пальцы лѣвой руки фигурь. Рука была оrans.

Съ лѣсовъ замѣтны фрагменты надписи:

ⲁⲚⲓⲤ ⲁⲓⲚⲓ

ихъ . . .

Западный склонъ южного свода (სურ. 15)

Покло(нение) волхвовъ. Сохранилась верхняя часть, нач(иная) отъ замка (гдѣ орнаментированная лѣнта) синяго усеян(наго) звѣздами фона. Среди звѣздъ одна болѣе другихъ, съ большими лучами. Отъ компози(ціи) сохранилось:

1. Фрагменты рисунка волосъ, усось и бороды первой фигурь въ профиль.

2. Правая (едва замѣтная) сторона головы по овалу юной съ кускомъ красн(ыхъ) волосъ.

3. Куски рисунка третьей головы.

4. Ниже согнутое колѣно въ богат(ато) орнаметир(ованной) одеждѣ и едва замѣтный ри(сунокъ) протянутыхъ рукъ.²⁰

5. Фрагменты надписи.²¹

Ниже, подъ Покл(онением) волхвовъ, на вост(очной) сторонѣ юго-запад(наго) пилона помѣщ(ены) двѣ комп(озиции).

I. Константинъ и Елена. Верхняя часть фона и надписи пропали. Констан(тинъ) справа отъ зр(ителя), Елена слѣва.

Отъ окраски **Константина** сохранилась:

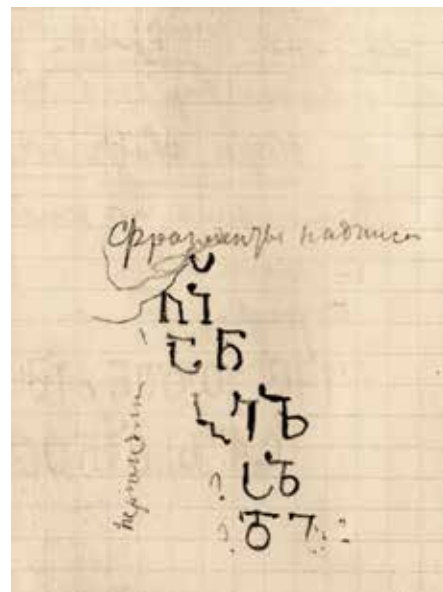
1. Жидкій желтый цвѣтъ лица безъ всякаго слѣда движекъ.

2. Красная прокладка волосъ.

3. Синій подоль хитона.

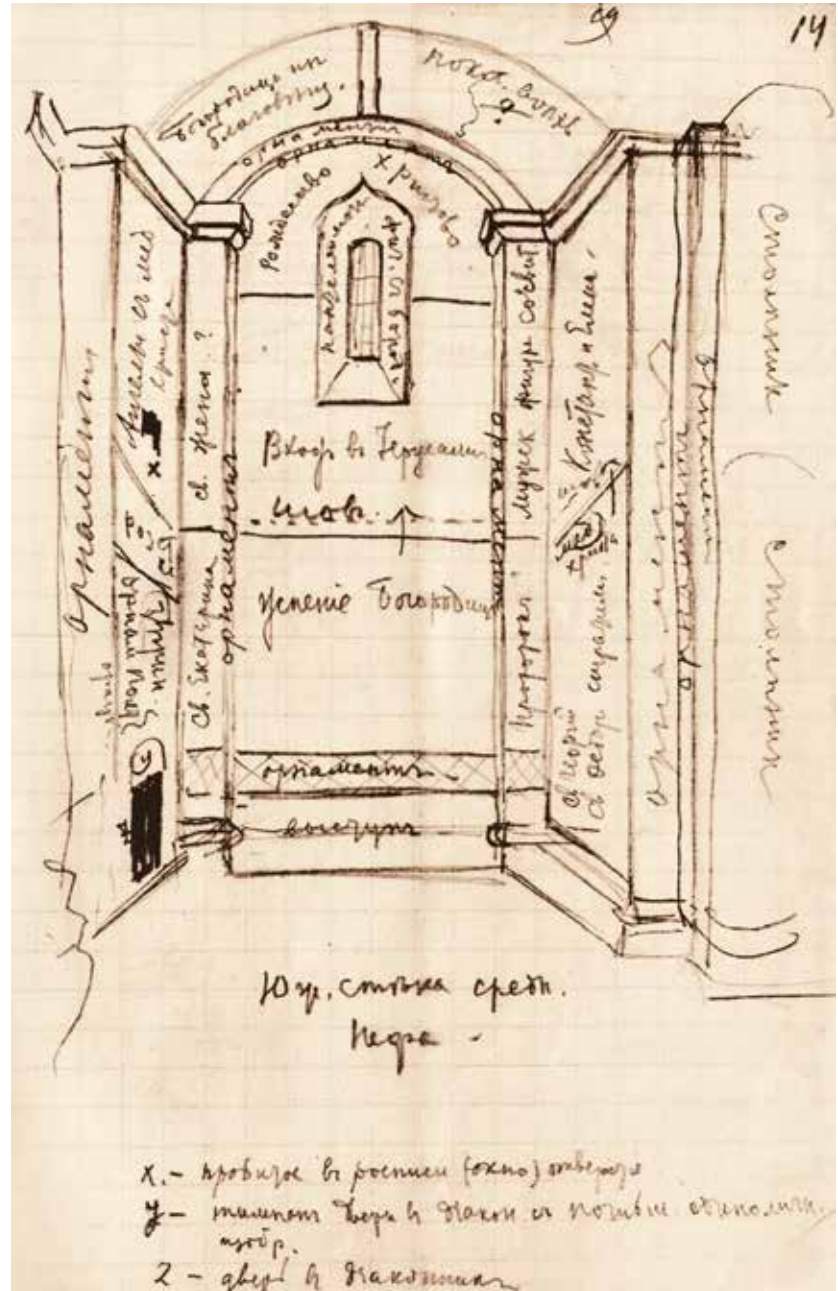
4. Дымчатые сапоги.

Рисунокъ лица, внѣшней формы коронь, лора, ворота, дивитисія видѣнь — они красныя. Правой рукой К(онстантинъ) держитъ крестъ подъ среднимъ перекрестьемъ. Крестъ восьмиконечный. Через пр(а-

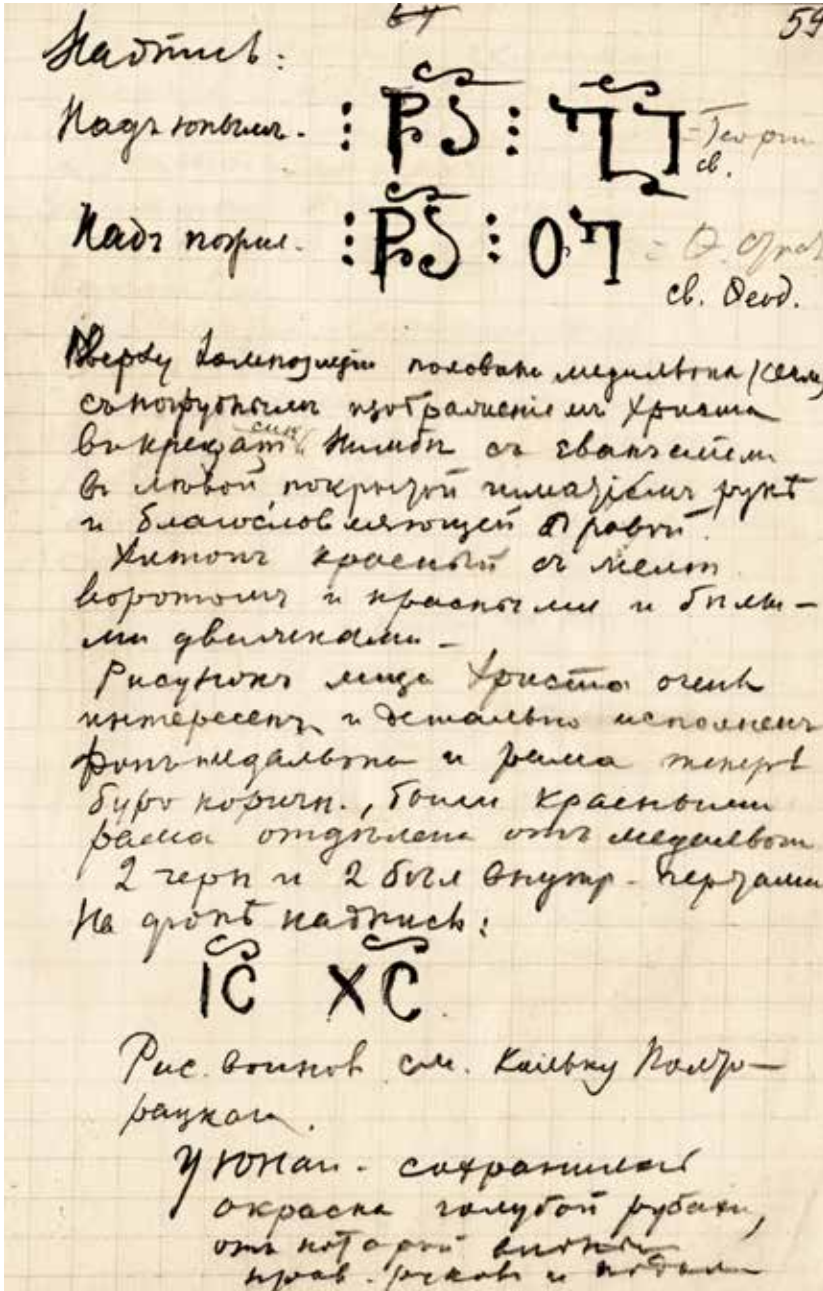
სურ. 14. ფ. 50v, მთავარანგელოზთა კრება. ქართული განმარტებითი წარწერის ფრაგმენტი

სურ. 15. ფ. 14r, ეკლესიის სამხრეთი მკლავი.
გამოსახულებათა განთავსების სქემა

ვუ) რუკუ პერეკინუთ ლორ, უნიზანნი პო კრამე ჯემჩუგომ. ნა პლეაჲ იმეჲთა პოლკრუგლუა ნაშვიკი. ვორთ(ნიკი) ვე ჯემჩ(უგე) კამნიაჲ; უსე ნე პოკაზანი, ნო ესე ნეპოლუა ბორდუკა რაზდელენა ნა დვოე. კრესთი კრასნი, ვერხ(ნია) ნიჟნ(ია) პერეკრ(ესთია) ოჩენე მალენიკია. კრესთი პერ(ეკრესთია) 4-ხე გრანნიე.

ელენა. პო ოკრასკე სოხრანილასე ფიგურა ლუჩსე, ტემე ფიგ(ურა) კონსტანტინა. ნიმბე ბელ(ი), ვიცვ(ელ). რისუნოკი გოლვი ნი კორონა – კრასნი(ი). კორონა პოდობნა კონსტანტინოვი. ლიცი სლეგა ჯოლთოვოე, დვიჟეკ ნეტე, რუმიანცა ნეტე. ნეტე კრუგლაო ოთლოჟნო ვორთნიკი. ლორე პერეკრესენი ნა გრუდი, კონეცი ეო პოხოდაჲი კრესთი ლევოე პლეო, პრიჲათი პოდე პრავიმე ლოკთემე – პერეკინუთ კრესთი ლევოე რუკუ, დერჲაჲი კრესთი სრავუ ჯე პოსლე(ნიჟე) რუკი კონსტანტინა.²² ლორე ბელ(ი), სე კრასნიმი უს(ეანნი) ჯემჩუგომე კაიმაი პო კრამე. ნა პრავომე ბოკუ

სურ. 16. ფ. 59r, მაცხოვრის, წმ. გიორგის და წმ. თეოდორე სტრატელატის გამოსახულებების ქართული განმარტებითი წარწერები

Елены, начиная отъ пояса, спускается треугольникомъ къ низу кусокъ красноватой матеріи, (въ видѣ щита...). Дивитисій темно-синий съ нашивками на плечахъ. Сапоги дымчатые. Почва не сохранилась, выцвѣла.

II. Ниже св. Георгий и Θεодор Стратилать. (სურ. 16)

Надписи

Надъ юнымъ:

: ⲢⲚ : Ⲛⲓ

Св. Георг(ий)

Надъ пожил(ымъ):

: ⲢⲚ : Ⲙⲓ

Св. Θεოდ(ор)

Ниже орнам(ентъ) городками.

Зап(адное) ребро пилястра орнаментировано въ видѣ большихъ разноцвѣтныхъ раковинъ (Есть темно-малиновый цвѣтъ = цвѣту первонач(альнаго) вида дивитісія Екатерины).

Юж(ная) ст(орона) зап(аднаго) пилястра. Восточн(ное) ребро аналогично по орнаментациі зап(адному) ребру вост(очнаго) пилястра.

Сѣв(ерная) стор(она) западнаго пилястра. Двѣ мужскія фигуры съ свитками.

I. Верхняя фигура. Видны фрагменты надписи на свиткѣ. Была надпись и над головой, но теперь не читается (სურ. 18).

ⲚⲘⲚ ⲘⲘⲘ
 ⲚⲘ ⲘⲘⲘⲘ
 ⲘⲘⲘ ⲘⲘⲘⲘ
 ⲘⲘ ⲘⲘⲘⲘ
 ⲘⲘⲘⲘⲘ ⲘⲘⲘⲘ
 ⲘⲘⲘⲘⲘ
 ⲘⲘⲘⲘⲘ

Свитокъ обрамл(ень) двумя желт(ыми) линіями, линеек нѣтъ; рис(унок) свитка – крас(ный).

Фонъ голубой, сильно потерт(ый), нимбъ теперь бѣл(ый), рис(унокъ) фигуры и лица красн(ый). Сохранились фрагменты т(емно)-красн(ыхъ) волосъ. Борода волнистая. Лѣв(ой) рукой держитъ свитокъ.²⁶ Правой какъ будто(?) указываетъ на востокъ. Хитонъ теперь бѣл(ый), съ красн(ым) прямолин(ейным) рисункомъ (раньше была голубой). Гиматій былъ т(емно)-зеленый, постепенно переходящ(ий) въ тѣняхъ въ черный. Ноги босые, на мѣстѣ почвы осталась жидкая желтая прокладка.

II. Нижняя фигура. Надпись: (სურ. 19)

ⲠⲠⲠⲠⲠ : ⲚⲘⲘⲘⲘ [. .]

Прор(окъ) Исаіа

Надпись на свиткѣ не сохранилась.

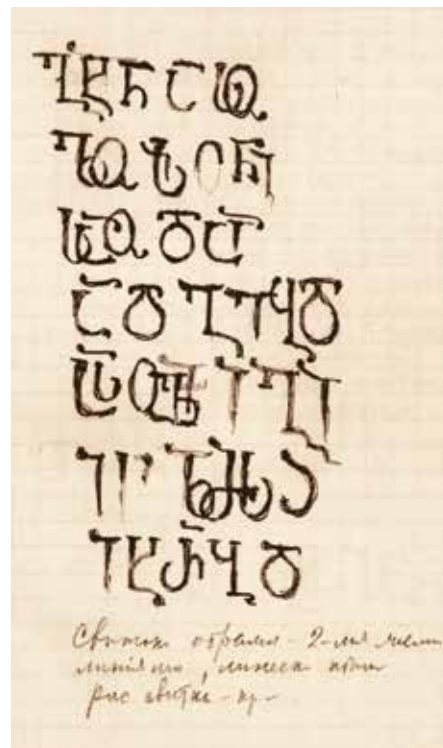
Фигура очень грубаго письма. Фонъ голубой. Нимбъ теперь бѣл(ый), съ черной лин(ией) обрамл(ения). Первонач(альный) рисунокъ [...] красн(ый). Хитонъ голубой, съ тонкими движками, бѣлыми и черными, тѣни сгущаются постепенно до черноты. Хламида была т(емно)-зелен(ой), теперь облупилась, лишь мѣстами фрагменты.

Лицо и руки были писаны по землисто-зелен(ой) прокл(адкѣ), теперь облупились. Волосы и борода – по тем(но)-зелен(ой) проклад(кѣ) черн(ыми) движками. Ноги босые. Почва пропала, видна желт(ая) прокладка.

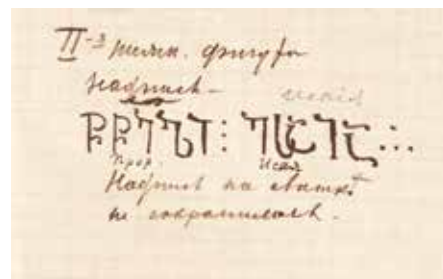
Ниже орнам(ентъ) городчат(ый).

Южная стѣна. Тимпанъ. Рождество Христово.

Тимпанъ обрамленъ аркой опирающейся на вост(очные) и зап(адные) пилястры южн(ой) стены. Сѣв(ерная) сторона арки украшена цвѣточнымъ орнаментомъ, а нижняя часть арки – украшена орнаментомъ того же типа, что и на боковыхъ ребрахъ пилястровъ, но орнаментъ арки по размѣрамъ меньше.

სურ. 18. ფ. 64r, წმ. წინასწარმეტყველ სოფონიას გრაგნილზე შესრულებული ქართული ტექსტი

სურ. 19. ფ. 65r, წმ. წინასწარმეტყველ ესაიას გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა

Въ темпанѣ помѣщена комп(озиция) Рождества Христова (расположенная изогнутымъ фризомъ вокруг окна). Въ верхній части композиции, на синемъ, усѣянномъ звездами [фоне], среди которыхъ одна находится въ почернѣвшемъ теперь сегментѣ, испускающимъ тоже почернѣвшій лучъ на голову Х(риста) лежащаго въ ясляхъ, изображенныхъ въ видѣ мраморнаго саркофага.

Вверху, на этомъ синемъ фонѣ — четыре ангела.

Лев(ый) отъ зрителя ангель: нимбъ — бѣл(ый), волосы — крас(ые), прокл(адка) тоже. Хитонъ зелен(ый) — выцв(ель). Гимат(ий) синий.

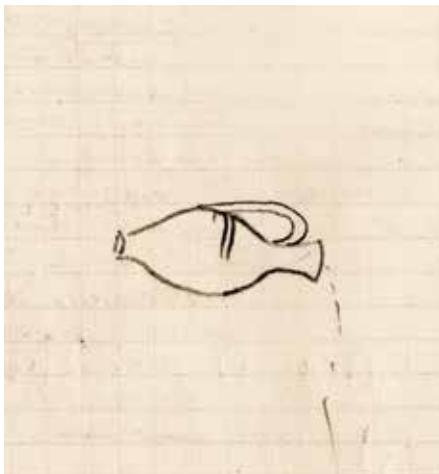
Второй: нимбъ желт(ый). Волосы рыж(ие). Хитонъ голубой съ бѣл(ыми) движками и [...] ²⁷ тѣнями.

Третий и четвертый: голова какъ у пред(ыдущего), у четвертого нимбъ лучше сохран(ился). У обоихъ отъ хитоновъ остался лишь рисунокъ. ²⁸

Три изъ нихъ обращены лицомъ въ сторону Младенца, одинъ благовѣститъ пастуху, одетому въ чрезвычайно интересный костюмъ и поднявшему нарисованную въ профиль голову къ вверху. На пастухѣ бѣлая съ черными полосами треуголка, зеленоватая съ кругообразными черными складками рубаха, подпоясанная желтой веревкой такъ, что животъ воспятился впередъ, пестрые клетчатые штаны и красные сапоги. Сзади на плечи накинута шкура, застенутая на груди. Въ рукахъ пастуха длинная, красная палка. Онъ стоитъ на зеленомъ, почти исчезнувшемъ теперь, склонѣ у подошвы т(емно)-красной горы, гдѣ козель и три овца щиплютъ желтую траву. Ниже пастуха на камнѣ сидитъ въ обычной, приподнявъ голову къ верху, [позе] ²⁹ Иосифъ. Онъ въ синемъ хитонѣ и красномъ гиматій, ноги босые. Все это расположено по левую сторону окна.

Направо, рядомъ съ колыбелью младенца Христа, въ которую заглядываютъ желтый волъ и зеленый осель, ³⁰ находится ложе Богоматери. Она полужелитъ, опираясь на правую руку. Лицо и нимбъ Ея едва замѣтны, сильно также выцвѣли. Красный маѳорий со звѣздой на лбу, синій хитонъ съ желтоватыми движками и звѣздой на концѣ рукава сохранился лучше.

Ниже двѣ женщины. Одна въ лиловой одеждѣ съ почти исчез(нувшимъ) лицомъ (видны красные волосы), льетъ воду изъ кувшина, готовясь принять Христа, котораго несетъ вторая въ красной одеждѣ съ бѣл(ым) платкомъ на головѣ. У ней засучены рукава. Правой рукой она пробуетъ синюю воду въ бѣлой круглой купели (სურ. 20). ³¹ Въ компози(ици) нѣсколько [...]. ³²

სურ. 20. ფ. 69v, ქრისტეს შობის კომპოზიცია. დოქის ჩანახატი

Окно южн(ой) стѣны

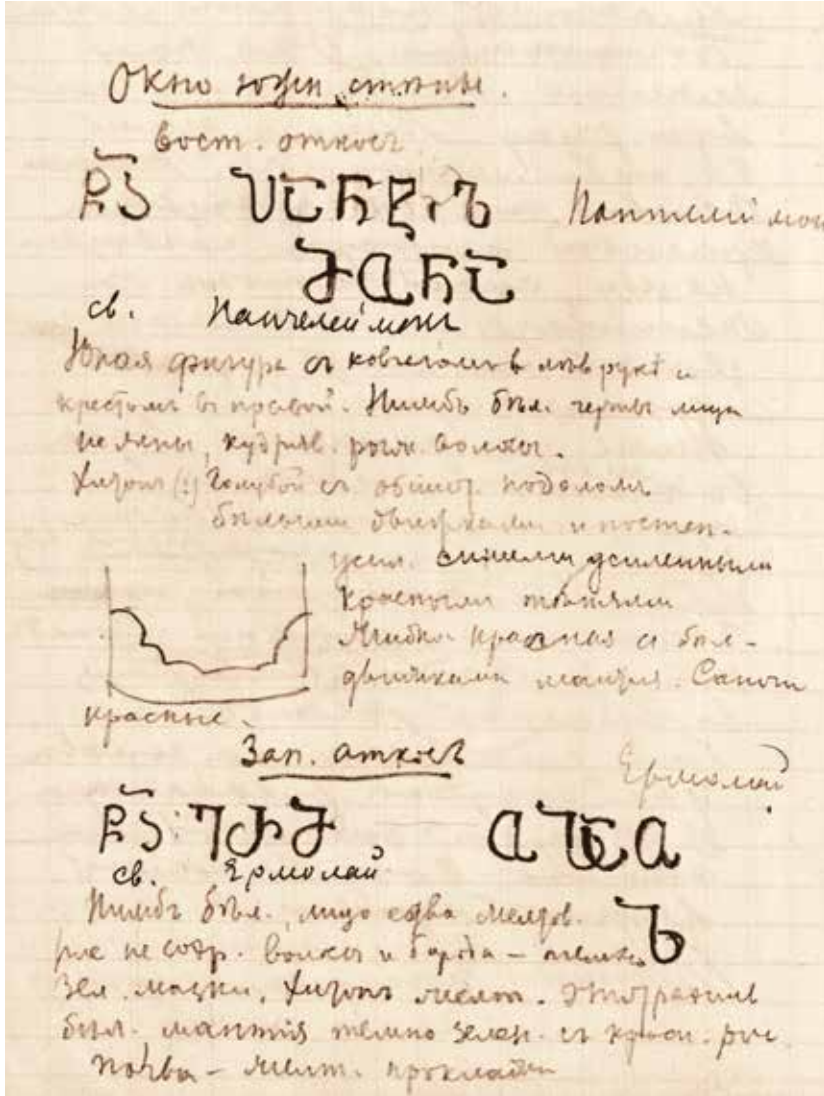
Вост(очный) откосъ: (სურ. 21)

ႵႵ ႵႵႵႵ[-]Ⴕ

ႵႵႵ

Св. Пантелеймонъ

Юная фигура съ ковчегомъ въ лѣв(ой) рукѣ и крестомъ въ правой. Нимбъ бѣл(ый), черты лица не ясны, кудр(явые) рыж(ие) волосы. Хи-

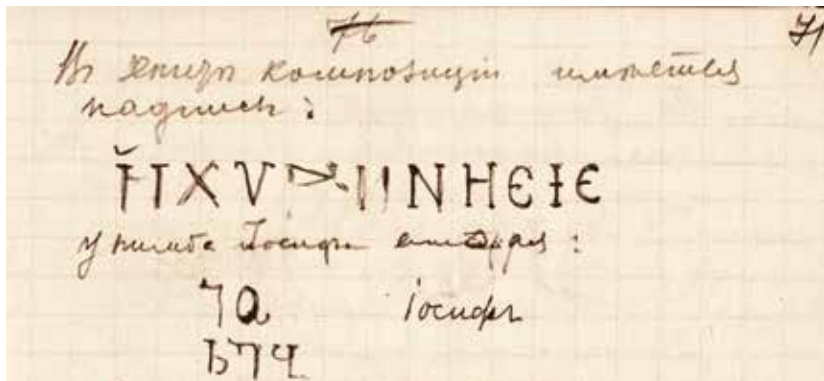
სურ. 21. ფ. 70v, სამხრეთი მკლავის სარკმელი. წმ. პანტელეიმონის და წმ. ერმოლოსის გამოსახულებათა ქართული განმარტებითი წარწერები

тень голубой, съ обшит(ым) подоломъ, бѣлыми движками и постепенно усил(енными) синими, усиленными красными тѣнями. Жидко красная съ бѣл(ыми) движками мантия. Сапоги красные.³³

Запад(адный) откосъ:

ჭ ა ჯ ბ ა ო ო ო ო
ბ

Св. Ермолай

სურ. 22. ფ. 71r, ქრისტეს შობის კომპოზიციის და წმ. იოსების განმარტებითი ბერძნული და ქართული წარწერები

Нимбъ бѣл(ый), лицо едва желтов(атое). Рис(унок) не сохр(анился). Волосы и борода — тѣмно-зелен(ые) мазк(и). Хитонъ желтый. Эпитрахиль бѣл(ый), мантия темно-зелен(ая), съ красн(ымъ) рис(унокомъ). Почва — желтая прокладка.

Въ зенитѣ композиціи имѣется надпись: (სურ. 22)

Н ХУ ГНННСІС

У нимба Іосифа вторая:

ᲠᲞ

ᲚᲚ

Іосифъ

Второй поясъ южн(ой) стѣны

Входъ въ Иерусалимъ. Налѣво, въ верхнемъ углу композиціи изображена, сильно потерянная теперь, зеленая гора; надъ ней голубой фонъ. Изъ-за горы выглядываютъ двѣ желтыя головы ослевъ съ уздечками. Лѣвѣе, тоже изъ-за горы, видна небольшая фигура апостола въ ж(елтомъ) нимбѣ, зеленомъ (полупропавшемъ) хитонѣ и гиматіи, отъ котораго сохранился только рисунокъ. У апостола были кор(ичнево)-красные волосы и борода. Отъ лица видѣнъ одинъ правый (его) глазъ. Ниже этой фигуры, на фонѣ горы идутъ три апостола. Впереди Петръ. Окраска лица и одежды пропала, сохранился лишь подолъ (и у ворота) синяго хитона. Сзади Петра — Іоаннъ, съ рыжими съ проборономъ волосами, въ голуб(омъ) хитонѣ и безцвѣтномъ теперь гиматіи. За безцвѣтными нимбами этихъ апостоловъ видна часть такого же нимба, лица и сѣдой длин(ной) бороды третьяго апостола.

На первомъ планѣ, немного впереди Петра, на великолѣпно нарисованной сѣрой съ пятнами ослицѣ ѣдетъ Христось, въ нимбѣ съ голубыми перекрестьями* въ темно-красномъ хитонѣ и синемъ гиматіи. Христось сидитъ бокомъ, правой рукой благословляетъ, въ лѣвой держитъ свернутый свитокъ. Неясно теперь видимый, маленький мальчикъ постилаетъ подъ ноги осла (въ серединѣ почернѣвшій, съ боковъ еще бѣлый) коверъ.

Въ этомъ мѣстѣ трещина въ залож(енномъ) окнѣ — видна улица.

У всехъ встрѣчающихъ фигуръ, кромѣ подстилающаго мальчика, въ рукахъ вѣтви съ маленькими листьями и многочисленными бѣлыми точками на концахъ вѣтокъ.

Фрагментъ надписи надъ шеей ослицы:

ᲠᲞᲠ...Რ

ᲚᲚ...ᲚᲚ

У ногъ мальчика растетъ пальма, на верху которой уже сидитъ въ бѣломъ полукругѣ Закхей; два другія человѣка еще лезутъ на дерево. Далѣе, на роскошномъ архитектурномъ фонѣ города съ разноцвѣтными башнями, домами, куполами, изображена вышедшая навстрѣчу изъ открытыхъ воротъ Іерусалимская толпа. Впереди всѣхъ старикъ с

* на перекрестьяхъ ::

Надпись у головъ двухъ ослов:

სყჲლ იაკოვ

Третий поясъ южн(ой) стѣны. Успеніе Богородицы. (სურ. 23)

Надпись:

: ԶԴԵԴՆԵԴԵԴ

ՅՆԵԼ Ը : ՈՒԼԵ

Преставленіе Матери Божией³⁴

На бѣломъ, чуть желтоватомъ ложѣ лежитъ Богородица въ красномъ маѳоріи и голуб(ом) хитонѣ. Чепецъ голубой. На лбу, на маѳоріи звѣзда желт(ая). Складки драпировокъ чрезвычайно прямолинейно показаны желтыми линиями. Нимбъ Богородицы выцвѣлъ, лицо отбито. Подъ головой ея коричн(нево)–красн(наго) цвѣта подушка; углы подушки вышиты въ видѣ сердца. Лицевая сторона ложа желто–красная, орнаменторованная бѣлыми кружками.³⁵ Эта сторона сильно выцвѣла и въ настоящее время вся исписана надписями поcѣтителей, сдѣланными какъ карандашемъ, так и различными красками.

За ложемъ стоитъ Христось, держащій опеленатую, сильно почернѣвшую, фигурку — душу Богоматери. Христось въ красномъ хитонѣ и голубомъ гиматіи. Нимбъ Христа, крестъ на немъ, и самое лицо въ наст(оящее) время бѣлые — у лица едва замѣтн(ый) рисунокъ. Волосы Христа кор(ичнево)–красные, расчесанные мелкими прядями — поср(едствомъ) желтыхъ линій. Къ изголовью Богоматери припало, стоящ(ая) рядомъ съ Христомъ, фигура апостола въ голубомъ хитонѣ, съ больш(ой) черной бородой и открытымъ лбомъ — окраска лица пропала.

За спиной Христа идетъ стена, отдѣленная отъ голуб(аго) фона широкой бѣлой полосой съ крас(ными) линіями по краямъ. Стѣна сѣро–зеленая, мутнаго тона. Въ ней продѣланы «окна»³⁶ краснаго цвѣта съ черными контурами. На фонѣ по обѣ стороны фигуры Христа слѣтающ(ие) съ покрытыми гиматіями руками два ангела за душой Богородицы. Гиматіи ангеловъ (теперь совершенно почернѣли) съ бѣлыми движками. Нимбы и лица пропали, волосы рыж(ыя). Гиматій лѣваго анг(ела) былъ темно–зеленый, праваго т(емно)–голубой съ черными пост(епенно) усилив(ающими) тѣнями. Рисунокъ ангеловъ хороший, напосин(ающий) фигуры ангеловъ въ Вознесеніи.

Въ ногахъ Богородицы находится двухэтажное зданіе съ колоннадой въ обоихъ этажахъ. Верхній этажъ (колоннады) отдѣлень отъ нижняго узкимъ, орнаментированнымъ чернымъ линейнымъ (не крас(ивымъ)) городковымъ орнаментомъ, антаблементомъ. Такой же, но почернѣвшій антаблементъ лежитъ поверхъ колоннады верхняго этажа. Вверху четыре колонны. Среды нихъ помѣщены три женскія плачущія фигуры по поясъ; двѣ лѣвыя прижимаютъ маѳоріи къ щекамъ, правая сложила къ груди крестообразно руки. У центральной фигуры маѳоріи красный, у боковыхъ желто–зеленые, пошелушившійся у центр(альной) и правой (все считать отъ зрителя). Фигуры лица пропали, у лѣвой лицо — цвѣта маѳорія, но въ тѣневыхъ мѣстахъ облупилось. Фонъ между колоннами

желтый, занавѣсь почернѣла, съ бѣл(ыми) грязн(ыми) движками. Колонны бѣлыя, капители дымчатая.

Въ нижнемъ этаже тоже четыре больших колоннъ съ голубыми капителями; за ними три красныя прямоугольныя колонны(?), пролеты черныя(?). Передъ этой колоннадой въ два ряда размѣщены семь фигуръ скорбящихъ апостоловъ. Лица апостоловъ желто-зеленыя, грязныя, съ выпавшими тѣневыми мѣстами (рисункъ) красн(ый), у шести красные волосы сдѣланные по жидко красной прокладкѣ коричневыми движками, у сѣдмого волосы и борода темно-зеленыя съ черными движками. Цвѣта драпировокъ апостоловъ голуб(ые) и темно-зеленыя, сильно почернѣвший, пошелушившійся, съ черными неряшливо сдѣланными складками и очень малочисленными бѣлыми движками. Одинъ изъ апостоловъ припалъ къ ногамъ Богородицы — ноги плохо сохранились. Цвѣтъ желто-зеленый. Въ изголовіи Богородицы помѣщены тоже въ два ряда шесть апостоловъ и епископъ въ омофорѣ с белыми крестами. Лица фигуръ сохранились еще хуже. Драпировки такія же, только у перваго (Петра) гиматій желтый, съ черн(ыми) складками. У двухъ среднихъ фигуръ вверху рисун(окъ) волосъ крас(ный), у боковыхъ (еп(ископа) и ап(остола)) волосы и бороды т(емно)-зеленыя съ черными движками.

Въ нижн(емъ) ряду, у Петра волосы и борода сдѣланы по дымчатой сѣрой прокладкѣ бѣлыми, тонкими движками.

Ноги а(пост)т(оло)въ плохо сохр(анились). Окраска была желто-зеленая. Надъ головами верхняго ряда апостоловъ возвышается желтое здание, соединенное стѣною съ вышеописанными. На лицевой стене здания двѣ бѣл(ыя) колонны. Карнизъ плоской крыши (крыша плоская и у перваго здания) — красный орнамент, не ясный.³⁷

Надъ крышей зданія возвыш(аются) три колонны, бѣл(ыя), поддерживающія зонтъ — темно-зелен(ый) съ чѣрн(ымъ) рисункомъ. Почва композиціи не сохранилась.

Ниже фризь городк(оваго) орнамента.³⁸

Сѣверн(ый) сводъ, восточн(ый) склонъ

Композиція не сохранилась; мѣстами, на сохранившихся фрагментахъ левнаса, съ трудомъ можно разглядѣть киворій и передъ нимъ какие-то два предмета, лѣвій контуръ руки прижатой къ груди(?). Немного ниже конецъ (очень неясный) красн(аго) крыла, немного выше треугольн(ый) орнаментъ.

Вѣроятно, это ангель изъ Благовѣщенія.

Ниже, подъ этой композиціей, на зап(адной) сторонѣ сѣв(еверо)-вост(очнаго) пилона, въ pendant къ комп(озиции) ангеловъ съ медальономъ Хр(иста), на зап(адной) стор(оне) юго-вост(очнаго) пилона, сохранилось лишь такія же, мѣстами уже пропавшее, красное обрамленіе формы длин(аго) прямоугольника.³⁹ Слѣдовъ композиціи не сохранилось, видѣнъ лишь слабый очеркъ руки, держащей вертикально копье. Мѣстами штукатурка отбита. На томъ же уровне, где надъ проходомъ въ діаконникъ на зап(аде) юго-вос(точнаго) пил(она) вынять

камень, изъ залoженнаго окна второго этажа, здесь открыто все окно второго этажа жертвенника.

Внизу остались еще два камня, окно, стал(о) б(ыть), еще больше.

На мѣстѣ окна, подѣ неизв(естной) композиц(ией), сохранились фрагменты, аналогичной юж(ной), розетки, ниже следы неяснаго краснаго орнамѣнта на голуб(омъ) полустертомъ фонѣ.

Ниже, надѣ прох(одомъ) въ жертвенникѣ, на бѣломъ фонѣ следы двухлинейнаго звѣздовиднаго орнамента въ кругѣ.

Замокъ южной арки, тоже какъ видно по незначительнымъ фрагментамъ, былъ орнаментированъ.

Западный склонъ сѣверн(аго) свода

Роспись не сохранилась.

Ниже, на вост(очной) сторонѣ сѣв(еро)-зап(аднаго) пилона, *Три отрока въ печи*. Сохранилась печь съ тремя окнами, изъ которыхъ выходятъ языки бѣлаго дыма. Въ печи по поясъ видны слабые очерки фигуръ отроковъ въ нимбахъ, съ молитв(енно) сложенными руками, въ богатыхъ одеждахъ съ нашивками на плечахъ; выше видны фрагменты двухъ(?) выцвѣтшихъ красныхъ крыльевъ.

Ниже Саулъ и Самуиль. Помазаніе на царство.⁴⁰

Саулъ — нимбъ бѣл(ый). Черты лица едва замѣтны. Волосы и борода по сѣрой прокладкѣ т(емно)-зелеными штрихами. Хитонъ, желт(ый). Поручи тоже. Епитрах(иль) бел(ый). Риза красная, остался лишь силуэтъ. Саулъ обращ(ень) въ [...] правую ст(орону).

Самуиль — нимбъ бел(ый), лицо въ профиль — юное, волосы лохматые. Тѣло по грудь и руки обнажены, ноги (на нихъ куски жел(то)-зелен(ой) краски) голы отъ колѣнъ. Рубище желтое. На рукѣ у Самуила виситъ почернѣвшее небольшое ведро. Самуиль въ левой руке держитъ круглую чашу съ елеемъ, въ правой держитъ кисть и мажетъ ею губы Самуила.

Фонъ голубой, прокладка темная.

Ниже былъ орна(ментъ) городками, видны фрагменты.

Сѣв(ерная) стѣна восточн(ой) пилястр(ы), южн(ая) его сторона

Двѣ композиции.

I. Верхняя. Плохо сохранившаяся фигура юного воина въ слегка желтомъ нимбѣ. Бѣлая, расшитая по подолу рубашка. На плечи накинуть плащъ (лишь фрагм(енты) рисунка), красные, съ бел(ым) узоромъ брюки, высокіе сапоги — дымч(атые) плохо сохр(анились). У лѣвой ноги на землю поставлень острымъ ниж(нимъ) концомъ щитъ. Почва не сохранилась, фонъ едва замѣтенъ.

II. Ниже мужская съ рыжими волосами (съ желт(ыми) движками) и небольшой бородкой и усиками фигура. Черты лица плохо видны. Нимбъ бѣл(ый). Хитонъ голубой, съ желт(ыми) пятнами. Есть рисунокъ поручей. На плечи накинуть и завязанъ узломъ на груди плащъ желтаго цвѣта съ зелен(ыми) тѣнями. Ноги не сохранились. Почва — желт(ая) прокладка.

Фонъ сильно потертый, голубой, вверху въ сегментѣ изображ(ень) Христось въ красномъ хитонѣ и голуб(омъ) гиматіи. Голова Христа въ

3/4 немного склонена вниз. Правой рукой благословл(яет), в левой держит свернутый свитокъ.

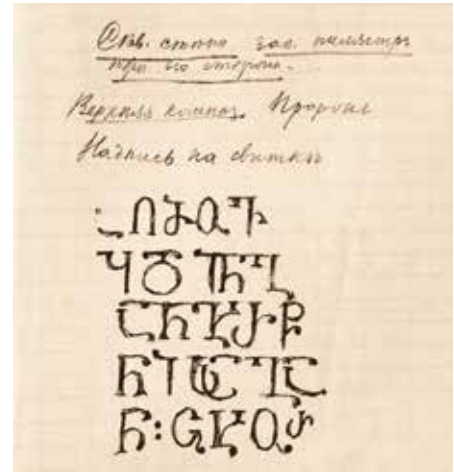
Ниже все отбито (быль орнам(ентъ) городками).

სვ(ერნა) სტნა ჯაპ(აძნა) პილასტრ, ჟიჲნ(ა) ეგო სტორნა

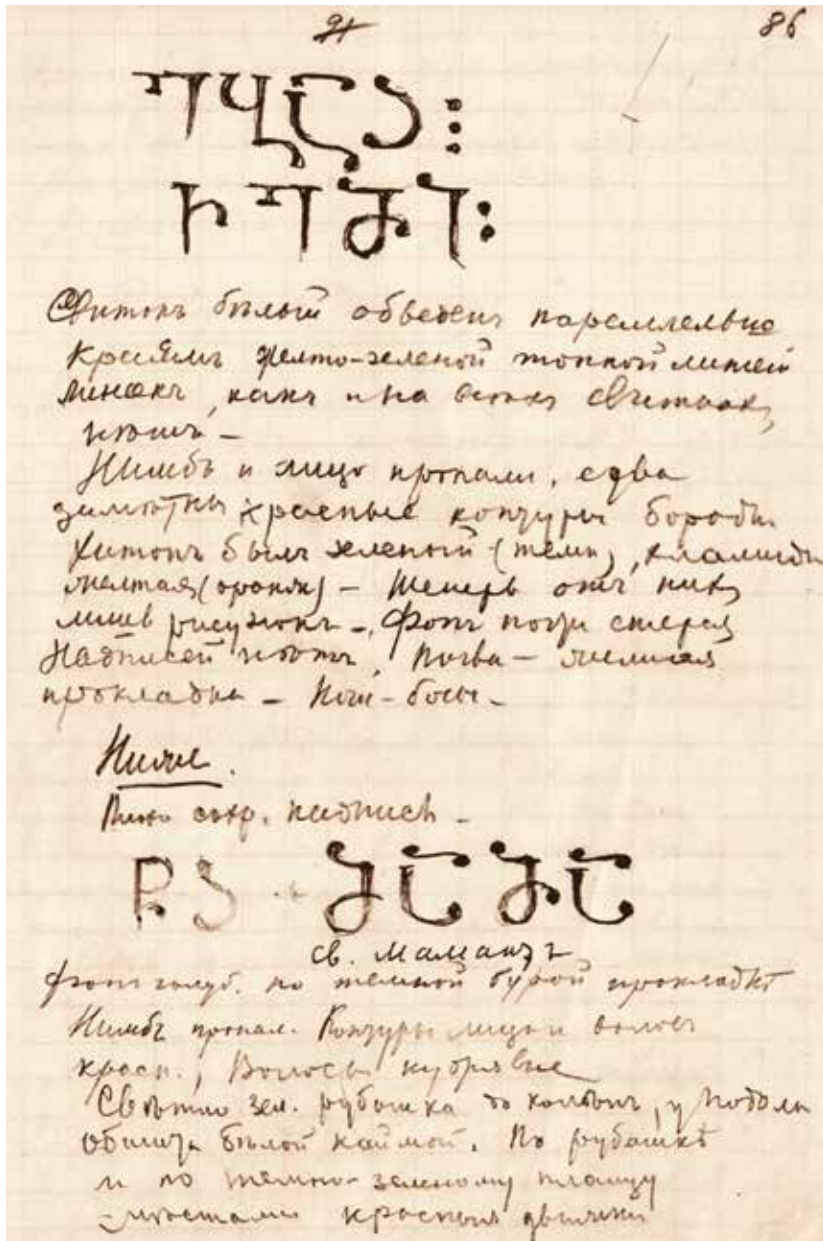
Верхняя композ(иция) (სურ. 24)

Пророкъ. Надпись на свиткѣ:

[-]ⲛⲟⲩⲧ
 ᲛᲟᲛᲚ
 ᲘᲚᲚᲗ
 ᲘᲚᲚᲗ
 ᲚᲚᲘᲘᲘ
 ᲚᲚᲘᲘᲘ
 ᲚᲚᲘᲘᲘ

სურ. 24. ფ. 85r, წმ. წინასწარმეტყველ იონას გრაგნილზე შესრულებული ქართული ტექსტი

სურ. 25. ფ. 86r, წმ. მამადს გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა

Свитокъ бѣлый, обведенъ параллельн(о) краямъ желто-зеленой тонкой линіей линеекъ, какъ и на всехъ свиткахъ (სჯრ. 25).

Нимбъ и лицо пропали, едва замѣтны красные контуры бороды. Хитонъ былъ зеленый (темн(ый), хламида желтая (оранж(евая)) — теперь отъ нихъ лишь рисунокъ. Фонъ почти стерся. Надписей нѣтъ. Почва — желтая прокладка. Ноги — босые.

Ниже

Плохо сохр(анившаяся) надпись:

Ⴕ Ⴕ Ⴕ Ⴕ Ⴕ Ⴕ

Св. Мамантъ

Фонъ голуб(ой), по темной, бурой прокладкѣ. Нимбъ пропалъ. Контуры лица и волосъ красн(ые); Волосы кудрявые. Свѣтло зел(еная) рубашка до колѣнъ, у подола обшита бѣлой каймой. По рубашкѣ и по темно-зеленому плащу мѣстами красныя движки. Желто-красныя, орнаментиров(анные) бѣл(ыми) квадратиками чулки и дымчатые, теперь едва замѣтные сапоги. Почва не сохранилась. Ниже все отбито.

Северная стена

Въ тимпане и на откосахъ окна одна композиція

Пятидесятница.⁴¹

II поясъ

Воскрешение Лазаря (сохранилось плохо). Нимбы фигуръ не сохранились, мѣстами красныя и т(емн(о))-корич(невья) линіи обрамления нимбовъ. Окраска лицъ фигуръ тоже не сохранилась, самый рисунокъ лицъ тоже не ясенъ. Голубой фонъ сильно выцвѣлъ, а мѣстами совершенно осыпался — такъ что видѣнъ бѣлый левкасъ.

Отъ почвы осталась лишь желтоватая прокладка, такая же желтоватая прокладка находилась подъ свѣтло-зел(енымъ) поломъ (на котор(омъ) стоитъ Христосъ), раздѣленнымъ посредствомъ красныхъ линій на ряды квадратиковъ (поль вымощенъ мелкими прямоугольными плитками, при чемъ нѣтъ ни малѣйшаго перспективнаго удаленія). Въ томъ мѣстѣ, гдѣ находятся ноги Христа, ясно обрисованн(ые) подъ левкасомъ, и въ нижней своей части, гдѣ левкасъ отвалился, совершенно обнаружился каменный кругъ, которымъ заложено одно круглое окно сѣв(ерной) стѣны.

Немного правѣе, у ногъ колѣнопреклоненныхъ жень, видѣнъ слегка обрисовавшийся подъ левкасомъ такой же кругъ, которымъ заложено второе круглое окно сѣв(ерной) стѣны. Первый круглый камень на этой стѣнѣ хорошо пригнанъ и вставленъ съ известью.

Въ лѣвой части (отъ зр(ителя)) композиціи стоитъ Христосъ въ красномъ хитонѣ и голубомъ гиматіи; въ лѣвой рукѣ онъ держитъ свернутый свитокъ, правой рукой благословляетъ. Позади Христа, тоже со сверн(утымъ) свиткомъ въ правой рукѣ, въ голуб(омъ) хитонѣ и гиматіи (бурыя пятна) осыпавшемся — ап(остоль) Петръ. За нимъ, тоже со сверн(нутымъ) свиткомъ и въ такой же одеждѣ (по цветамъ), еще апостоль съ рыжими волосами.

Передъ Христомъ (за Нимъ) стоить юный, кудрявый, рыжий апо-
столь, заглядывая Христу въ лицо. За этими четырьмя фигурами видны
верхушки семи нимбовъ.

Передъ Христомъ, на колѣняхъ, двѣ плачущія женщины (слезы
сдѣланы зигзагами) въ красныхъ маѳоріяхъ. У передней видѣнъ желтый
хитонъ.

За группой Христа и ап(осто)ловъ видна бѣлая колоннада съ пло-
ск(ой) крышей; куполь на четырехъ колоннахъ и два зданія съ красными
крышами.

Правая часть композиціи — въ центрѣ открытая крипта съ красной
двухскатной крышей; внутри ея, на блѣдно-красномъ фонѣ, стоить спе-
ленатая фигура Лазаря въ нимбѣ (пелена бѣл(ая), съ голуб(ыми) діа-
гон(алями)).

Слѣва могильщикъ въ черномъ съ бѣлыми поручами костюмѣ (до
колѣнъ) и въ красныхъ съ бѣлымъ орнаментомъ штанахъ и черныхъ сапо-
гахъ, правымъ рукавомъ прикрываетъ себѣ носъ, левой рукой держать
тесму отъ пелены Лазаря. Ниже две юноши съ чрезвычайно малень-
кими головами въ профиль, съ громадн(ыми) руками (1 — голуб(ой),
2 — желт(ый)), въ красн(ых) штанахъ и черн(ых) сапогахъ, несут крышку
гроба. Направо отъ гроба, за юношами неясно видна драпировка про-
павшей фигуры. На второмъ планѣ за могильщикомъ видны пять головъ
зрителей, некоторыя въ профиль. Сзади видѣнъ куполь съ барабаномъ
и колоннада — все бѣлое.

Надпись: (სურ. 26)

[----]CΠΘΓΛΤ

Ниже

III^a посясь сѣв(ерной) стены

Бѣлая надпись:

ΟΑ ΜΕΡΚΟΥΡΙΟ

Рядомъ (правѣе):

ΟΑ ΝΙΚΗΦ

Надписи бѣлыя.⁴²

Грунтъ этой отбитой комп(озиции) отличается отъ грунта всей
остальной росписи и приближается (совершенно) къ грунту росписи
притвора. Голубой фонъ свѣтлѣе и чище другихъ фоновъ храма, сохран-
ность его лучше. Грунтъ заходитъ на старый, подъ новой лин(ией) об-
рам(ления) видна старая.

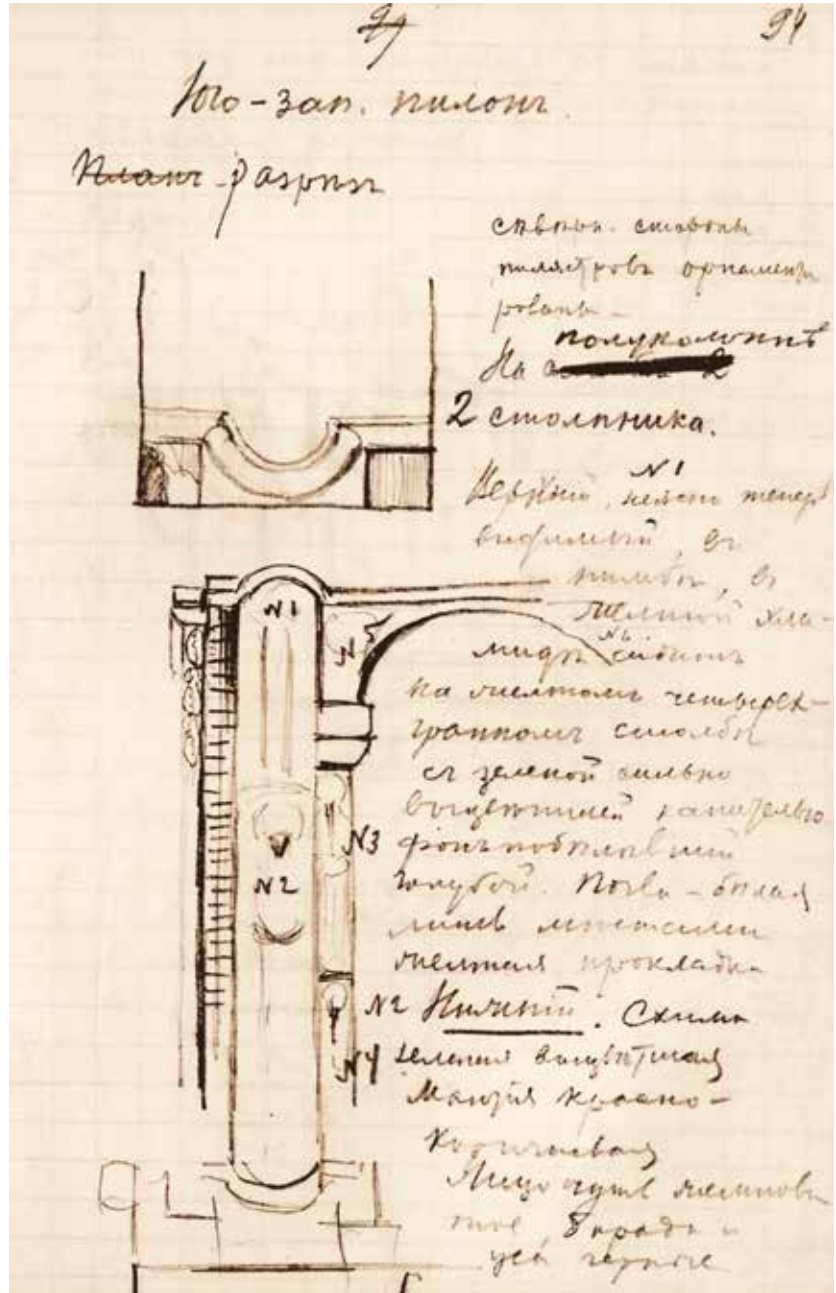
Нимбъ Меркурия чрезв(ычайно) чистаго и сильнаго цвѣта, прекрас-
но сохранилъ окраску, обрамлень широкой темно-красной полосой; от-
дѣлень отъ фона чистой бѣлой линіей и орнаментированъ бѣлой линіей.
Густая шапка коричнево-красныхъ волосъ, раздѣлана тонкими желтыми
завитками.⁴³ Лицо и волосы писаны по нимбу, тѣни желто-зеленыя.

Обрамленіе щита — по широк(ой), т(емно)-красн(ой) полосѣ, между
двумя желт(ыми) линіями; желт(ый) орнаментъ, по краю бѣл(ый) жем-
чуга.

სურ. 26. ფ. 91r, ლაზარეს აღდგინება.
სცენის ქართული განმარტებითი
წარწერის ფრაგმენტი. შმ. მერკურის და
შმ. ნიკიტას გამოსახულებათა ბერძნული
განმარტებითი წარწერები

სურ. 27. ფ. 94r, სამხრეთ-დასავლეთი პილონის გეგმა და ჩრდილოეთი პირი

Мечь бѣлый, съ голубымъ по серединѣ.

Фрагменты [золотой] желтой кольчуги съ жемчугомъ и орнаментомъ строгаго рисунка. Такіе же красивые фрагм(ен)ты), но въ меньшемъ колич(естве), сохранились и у Никифора.

Копье бѣлое, писанъ по фону (какъ мечъ у Меркурія), бревно желтое, съ красными полосами по бокамъ, писано по фону.

Лѣвъѣ фрагментовъ этихъ прекр(асныхъ) фигуръ была тоже композиція такого же качества. Сохран(ился) кусочекъ аналог(ичнаго) фона съ белой греч(еской) буквой — Θ и немного ниже маленький кусочекъ желт(ой) и красн(ой) краски, такой же какъ и Меркурія.

Кр(асная) линия обрамленія гораздо ярчѣ находящейся подъ ней старой, коричневой.

Юго-зап(адный) пилонь (სურ. 27)

Разрѣзь.⁴⁴

Сѣвър(ные) склоны пилястровъ орнаментированы. На полуколоннѣ два столпника.

№1. Верхній, неясно теперь видимый, въ нимбѣ, въ желтой хламидѣ; сидитъ на желтомъ, четырехгранномъ столбѣ съ зеленой, сильно выцвѣтшей капителью. Фонъ побѣлевшей голубой. Почва — бѣлая, лишь мѣстами желтая прокладка.

№2. Нижній. Схима зеленая, выцвѣтшая. Мантия красно-коричневая. Лицо чуть желтоватое, борода и усы черныя.

Колонна малахитовая, четырехъгр(анн(ая)), съ темно-зеленой капителью. На капители сдѣланы перила.

Надпись: (სურ. 28)

[~] ს 7 7 7 0 6

7 ~ ს 7 7 : 7 ~

9 7 7 7 : .⁴⁵

Интересно, что на груди столпника, изъ под мантии, просвѣчиваетъ рисункъ (отпавший) мужской головы съ бородой. Весьма возможно, что это былъ старый рисункъ, неудачно размѣщенный и потому брошенный мастеромъ, пожелавшемъ помѣстить голову столпника выше. Подобныхъ случаевъ болѣе въ росписи не встрѣчается.

№3 Отшельникъ въ бѣломъ нимбѣ съ побѣлѣвшимъ лицомъ, длинными черными волосами раздѣленными проборомъ на лбу и спускающимися волнистыми прядями на плечи. Отшельникъ голъ, только вокругъ бедра обмотана бѣлая повязка. Длин(ная) черн(ая) борода подходитъ подъ эту повязку и спускается внизъ, ниже ногъ — фонъ голубой, почва побѣлѣла.⁴⁶ Надпись (вверху) плохо сохр(анилась):

Q 7 7

№4 Отшельникъ съ отбитымъ лицомъ, нимбъ выцвѣлъ, волосы и борода — черн(ые). Фелонъ побѣлена, эпитрахиль — красный рисункъ. Риза была темно-зелен(ой), съ красн(ымъ) рисункомъ, теперь почърнѣла, какъ и голубой фонъ. Почва не сохранилась.

Надпись плохо сохр(анилась):

7 ~ 7 7 [. .]

Св. Еф[...]

№5 плохо сохранившійся медальонъ съ фрагментами плаща, руки и, повидимому, щить. Лицо, нимбъ, фонъ — не сохранились.

Сѣверо-западн(ый) пилонь⁴⁷ (სურ. 29)

№1. Стольпникъ. Надпись.⁴⁸

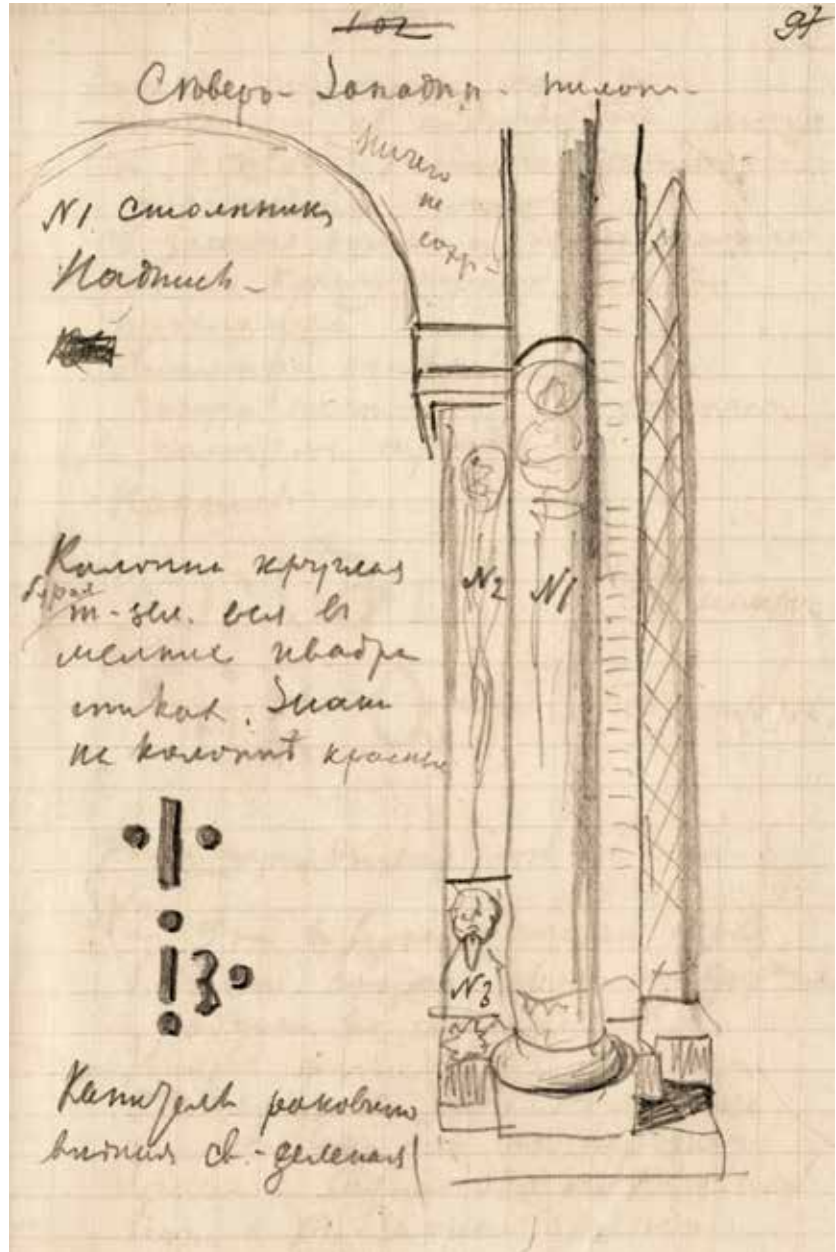
Колонна круглая, бурая, темно-зелен(ая), вся въ мелкихъ квадратикахъ. Знаки на колоннѣ красныя. Капитель раковинovidная, св(етло)-зеленая.

Рисункъ стольпника очень не увѣренный, св(етло)-коричневый, мѣстами (въ бровяхъ, въ ресницахъ) усиленный т(емно)-коричневымъ тономъ. Св(етло)-зеленая волосы и борода написаны по красно-корич-

სურ. 28. ფ. 94v-95r, წმ. მესვეტე სვიმეონ ალექსელის ქართული განმარტებითი წარწერა

სურ. 29. ფ. 97r, ჩრდილო-დასავლეთი პილონის სამხრეთი პირი

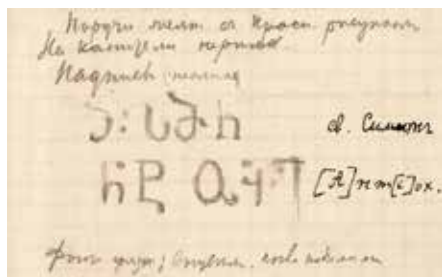
ნ(ეოი) ჟიდკოი პროკლადქ. ზლამიდა ტემნო-ჟელთა. პორუჩი ჟელტ(ია), სქ რასნ(იმ) რისუნკომ. ნა კაპიტელი პერილა.

ნადპისი (ნეასნაი): (სურ. 30)
 5 136 სვ. სიმონი
 6E 0E [A]nt[i]ox

ფონი გრასნ(იი), ვიცვალ. პოჩვა პობლელა.

№2. ფონი ვი ვერხნიხ ჩასტიახ სტერსა, ვი ნიჟ(ნი) სოხრან(ნილსი) გრასნ(იე) ეგო ფრაგმ(ენტ)ი. ნადპისი ნე სოხრანოსი. ნიმბი გრასნ(იი). ოტშელნიკი ვესი ობროსიი ვოლოსამი. რის(უნიკი) იხ პერვონაჩ(ალნო) რასნ(იი), ჯატემი ჟელ(ენიი), ლოკალნიი ტონი ტ(ემნო)-ჟელენია დვიჟკი. რისუნიკი ლიკი რუკი ჩრეზვუჩაინო რობკიი ნეუმლ(იი).

№3. პოგრუდნოე იზობრაჟენიე ოტშელნიკი სქ ობიტიმ(ი) ლიკომ, ბოლშეოუ ჩასტია ხიმბა ფონა. ვიდა სვ(ეტლ)ო-ჟელენია ბოროდა სქ რას-

სურ. 30. ფ. 98 r, წმ. სვიმეონ ანტიოქიელის გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერის დრავმენტები

ными движками. Видна также побѣлѣвшая хламида съ красн(ымъ) рисункомъ.

Низъ пилонa — городковый орнам(ентъ).

Западный нефъ

Южн(ый) сводъ, восточн(ый) склонъ

Неясно сохранившиеся фрагменты *Снятія со креста*. Въ центрѣ красный крестъ съ очень широкой перекладиной. Направо отъ креста видны двѣ фигуры и ноги (поясъ до коленъ покрытая препоясаніемъ) Христа. Туловище уже снято со креста, ноги еще пригвождены, гвоздь вытаскивает клещами небольшая юная фигурка. За ней мужская фигура в нимбѣ съ (едва замѣтн(ыми)) красн(ыми) волосами, въ голуб(ом) хитонѣ; отъ гиматія сохранился лишь слаб(о) видный рисунокъ. Тѣло Христа поддерживает мужск(ая) фигура въ голуб(ом) хит(оне) и свѣтло-зелен(омъ) гиматіи; фигура босая, стоит на скамейкѣ. Правѣе ноги и кончикъ опущенной руки женской фигуры в голуб(омъ) хит(оне) и красн(ом) маѳоріи. Очень хорош(ий), уверен(ный) рисунокъ фигуръ, сохранился лишь от пояса до ногъ, верхн(ая) часть тѣла не сохранилась. Фонъ и почва выцвѣли.

Южн(ый) сводъ, зап(адный) склонъ

Воскресеніе Христа. Верхняя часть композиціи не сохранилась — грунтъ обвалился. Фигура Воскресшаго Христа видна только отъ плечъ. Сохрани(лись) подолъ голуб(аго) хитона и очень хоро(ший) рисунокъ гиматія (былъ красный). Христось сидит на четырех угольной плитѣ (была св(етло)-зеленая). Налѣво отъ Него видѣнъ гробъ съ оставленными въ немъ пеленами.⁴⁹ Немного ниже три жены мироносицы сидят на корточках. Изъ нихъ правая изображена въ профиль и въ т(емно)-зелен(ой) одеждѣ. Лѣвѣе женъ на землѣ лежит бѣлый кругъ — повидимому щитъ. Лѣвѣе Христа стоятъ двѣ мужскія фигуры (плохо сохр(анились)); первая (отъ Хр(иста)) въ желт(ой) одеждѣ, вторая въ красномъ. Почва слегка желтая. Фонъ не сохранился. Въ замкѣ свода узкая красная полоса.

Южн(ый) тимпанъ зап(адного) нефа (სურ. 31)

Распятіе. Фигура Христа сохранилась только отъ пояса; туловище, руки и голова пропали (кладка). Налѣво отъ Христа стоятъ Іоаннъ и четыре женскихъ фигуръ; изъ нихъ двѣ и Іоаннъ на первомъ планѣ, у двухъ заднихъ видны, хотя очень плохо (одинъ туманнымъ сунонъ), одни головы в маѳоріяхъ. Три переднія видны во весь ростъ. Правая (отъ зр(ителя)) стоит спиной къ Христу, подпирая правой рукою себѣ щеку, это Іоаннъ. Нимбъ выцвѣлъ, черты лица не ясны, кудрявые волосы (красноват(ыя)) ниспадают до плечъ. Хитонъ голуб(ой); гимат(ий) — красн(ый) рисунокъ. Ноги босые. Средняя жена плохо видна, вся одежда и маѳоріи — темные. Нимба нѣтъ. Она поддерживает лѣвою рукою правую руку Богородицы въ красн(омъ) маѳоріи и голуб(омъ) хитонѣ, лѣвая рука Ея прижата на грудь. Нимбъ выцвѣлъ. Лѣвая задняя (второй рядъ) фигура плачетъ. На фонѣ домъ съ двухскатной крышей. Всѣ жены въ сапогахъ, дымчат(ыхъ). Богоматерь — въ красныхъ.

სურ. 31. ფ. 13r, დასავლეთი მკლავის
სამხრეთი უბე. ჯვარცმის კომპოზიცია

Христось. Крестъ — кр(асно)-коричневый, повязка сѣровая, съ красн(ымъ) рисункомъ. Ноги — рис(унокъ) красный и голуб(ой), причем голубой рисункъ лучше. Подъ крестомъ желтая горка, замѣтны лещадки; въ горкѣ отверстіе и тамъ Адамова голова въ профиль, в видѣ маски — без затылка. Направо отъ Христа толпа въ десять человѣкъ; среди них двѣ женщины. Изъ толпы видна одна голова, весь съ краснымъ рисунком и такими же волосами. Впереди всѣхъ два воина. Ближайший къ Христу, съ юнымъ лицомъ, въ т(емно)-красной (малиновый), но сильно выцвѣтшей рубашкѣ, въ замѣчат(ельномъ), смѣло откинутаго плащѣ, въ синихъ орнаментированныхъ рейтузахъ и красныхъ сапогахъ. Въ правой рукѣ держитъ копье, а лѣвой указываетъ на распятаго. Правѣе, рядомъ съ первымъ воиномъ, второй съ рыжими волосами и небольшой рыжей бородой. Голова его въ бѣломъ платкѣ, спускающемся на плечи и охватывающемъ шею. Онъ [въ] синей рубашкѣ, поверх которой одѣта еще

рубашка зелен(аго) выцвѣтш(шаго) цвѣта, въ красныхъ выцвѣт(шихъ), орнаментированныхъ рейтузахъ и бѣлыхъ сапогахъ. Въ левой рукѣ он держитъ круглый бѣлый щитъ,⁵⁰ а правой рукой указываетъ на распя- таго. Этотъ воинъ в нимбѣ. За этими воинами видны еще красные и синіе (выцв(етшие)) сапоги двухъ воиновъ. Сзади женск(ие) фигуры в про- филь въ т(емно)-красн(ой) (малин(овой)) одѣждѣ. Сзади видѣнъ домъ съ красн(ымъ) карнизомъ. Фонъ голубой. Почва желтоватая.

Зап(адный) нефъ. Сѣв(ерный) сводъ. Восточн(ый) склонъ — не со- хран(ился).

Замокъ свода — Фрагменты. Медальонъ съ орнаментированными крестами (?).

Западн(ый) склонъ — не сохранился.

Сѣверн(ый) тимпанъ западн(ого) нефа — не сохранился.

Западный сводъ главн(аго) нефа. Юж(ный) склонъ. Видѣнъ куполь и киворій и стѣны съ двойной колоннадой, верхняя съ арками — всѣ рисункъ кр(асный), и маленькій фрагментъ голубого фона. Остальная, большая часть, осыпалась.

Въ замкѣ орнаментир(ованная) лента (маленьк(ий) фрагм(ент)).

Сѣв(ерный) склонъ — маленький фрагментъ голубаго фона, на немъ больш(ие) звѣзды, остальное все осыпалось.

Южн(ая) стѣна

Тимпанъ — не сохранился, выцвѣлъ.

Второй поясъ (съ юга), на лѣво от окна — **Сошествіе во адъ.** Фон композицій не сохранился. Нимбъ и лицо Христа не сохрани(лись). Хитонъ Христа (подоль) побѣлѣлъ, былъ голубой(?). Гиматій Христа желто-крас- ный, съ коричневыми складками и массой мелкихъ желтыхъ движекъ.

Сошествіе во адъ⁵¹

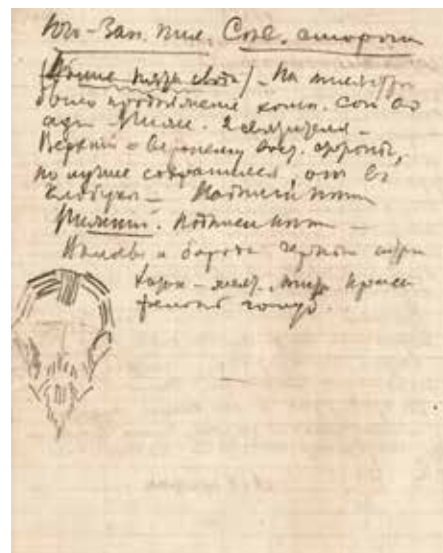
Явленіе Христа мироносицамъ по Воскресеніи. Фонъ и почва не со- хранились. У Христа пропали лицо, туловище по грудь и часть крещат(а- го) нимба. Хитонъ Христа красн(ый); гиматій голубой съ многочисленны- ми складками. У задней мирон(осицы) красн(ый) маеорий, у передней — желтый. Фигуры их плохо сохранились. На руках и ногах Христа видны слѣды гвоздѣй. Въ левой рукѣ свернутый свитокъ.

Юго-Зап(адный) пилястръ зап(адной) стѣны. Вост(очная) сторона. (სურ. 32)

Верхъ. У пяты свода живописи не сохранилось. Ниже двѣ фигуры.

Верхняя. P.S. Нимбъ и голова отвалились (лишь небольш(ие) фраг- м(енты)). Хитонъ желтый, эпитрахиль красн(ый) съ белыми продольны- ми и темно-красн(ыми) поперечн(ыми) полосами. Фелонь бѣлая, сапоги — тоже. Въ рукахъ нѣтъ ничего. Прав(ая) ладонь на зрителя, лѣвая при- жата къ груди.

Нижняя. Нимбъ и лицо выцвѣли, борода по зелен(ой) прокладкѣ, черн(ые) движки; хитонъ — жёлт(ая) прокл(адна); эпитрах(иль) голубая,

სურ. 32. ფ. 110v, სამხრეთ-დასავლეთი პილონის ჩრდილოეთი პირი. წმიდანის თავის სქემა

ლასь слабая желтоватая прокладка. Контурь во всех местах композиции красные.

Налѣво (отъ зр(ителя)) на тронѣ безъ спинки, но съ подножіемъ совершенно выцвѣтшемъ, сидитъ въ красномъ дивитисіи, съ бѣлымъ лоромъ, нашивками на рукавахъ и поручами царь Трдать.⁵⁴ Правая рука лежитъ на колѣнѣ, лѣвая приподнята. На головѣ царя корона, окраска не сохранилась. Лицо царя, какъ и всѣхъ другихъ фигуръ, сохранило лишь жидкую желтую прокладку, а волосы какъ и у другихъ ф(игуръ) — жидкую, красноватую. Рисунокъ лица царя и другихъ фигуръ — очень хороший. Сапоги царя бурые (სურ. 35).

За спиной царя въ два ряда — четыре фигуры юношей въ буро-малиновой одеждѣ, безъ шапокъ; рядом с царемъ стоит князь въ такой же одеждѣ какъ юноши, но съ бѣл(ым) лоромъ, въ шапкѣ съ опушкой и две юноши въ короткихъ рубашкахъ (I — зел(еный), II — бур(о)-малин(овый)), съ широкими бѣлыми воротниками, бѣлыми поручами и такой же каймой на подолѣ, въ орнаментированныхъ бурыхъ рейтузахъ и красныхъ сапогахъ, подводят к царю юнаго Григорія въ зеленой полувыцвѣтшей рубашкѣ, до икръ босого и въ нимбѣ (бѣл(ый)), для допроса.

Зап(адный) неф юж(ная) стѣна (სურ. 36)

I поясь, верхній

в. Надпись:⁵⁵ (шрифтъ мельче)

ს+ტ რჯ : 117 ბ ც ს ყ ბ 7 ხ

ტ ც უ [- -] ბ ც + ტ 1

7 7 ტ

Здѣсь св. Григорія повѣсили съ солью головою внизъ⁵⁶

Первая композиція мученій Григорія. Онъ (юный) подвѣшенъ на двухъ красныхъ веревкахъ за ноги, внизъ головою. Концы веревокъ держатъ — слѣва две юноши въ т(емно)-зел(еныхъ) рубашкахъ (первый въ синевато-зелен(оватомъ)) бѣл(ыми) воротниками, поручами и подоломъ. Лѣвый рукавъ у перваго засученъ. На первомъ т(емно)-син(ия) орн(а)-ментированные рейтузы, на второмъ орнам(енты) красные. У перваго сапоги красн(ые), у задняго — бѣл(ые). Справа пять человѣкъ; изъ нихъ четверо юныхъ, а пятый, стоящій въпереди, въ малиновомъ кафтанѣ, такихъ же рейтузахъ и бѣл(ых) сапогахъ, съ длинной остроконечной рыжей бородой и такими же волосами. Юноши въ зел(еных) рубашкахъ, рейтузы — желт(ые), голуб(ые) и бѣл(ые), сапоги — кр(асные) и бѣл(ые), фонъ и почва = а.

У Григорія лицо отбито, рубашка спущена до пояса, и вместе съ плащемъ привяна къ тѣлу въ четырехъ мѣстахъ красными веревками. Одежда не гнѣтся, кажется деревянной. Григ(орий) безъ нимба.

Зап(адный) неф, юж(ная) стѣна

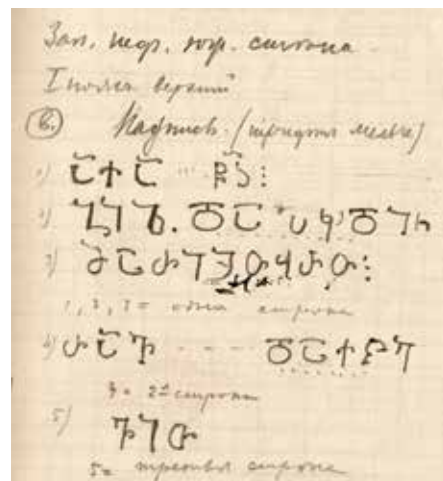
I^a поясь, верхний

с. Рядом съ **в**, къ западу.

Надпись въ нѣск(олькихъ) мѣстахъ отбита: (სურ. 37)

სურ. 35. ფ. 112v, წმ. გრიგოლი მეფე თრდატის წინაშე. მეფე თრდატის ფიგურა

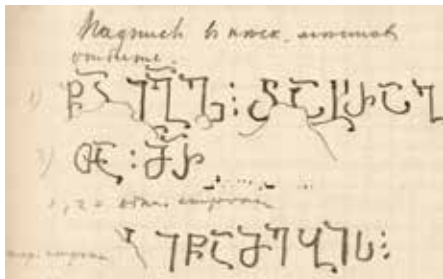

სურ. 36. ფ. 114r, წმ. გრიგოლის ფეხებით დაკიდება და მარილით წამება. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

წა ლღ : ოცეკღტ : ჳჳ
 [...] ჳტჳღღ :

Св. Григорий колодками мучится⁵⁷

Въ лѣвой части композиціи круглое окно, кот(орое) не было замазано при росписи, т(акъ) к(акъ) обрамлено отъ композ(иции) красной линіей. Въ центрѣ сидитъ въ зеле(ном) платѣ Григ(орий). Нимбъ выцвѣлъ, лицо отбито. Сиденья нѣтъ, онъ, повидимому сидитъ на зѣмле, но на взглядъ какъ бы на корточкахъ. Поза спокойная, направо отъ него группа изъ четырехъ человекъ, трое въ зелен(ых) одеждахъ, желтыхъ и черныхъ рейтузахъ, красн(ых) и бѣл(ых) сапогахъ (бѣл(ые) воротники съ орнаментомъ – кружевные); четвертый на перв(ом) планѣ въ т(емно)-малинов(омъ), съ засуч(енными) рукавами рубашкѣ, въ желт(ых) съ орн(аментами) рейтузахъ и красныхъ сапогахъ наклонился (лицо в профиль) и зажимаетъ Григорію ноги въ колодки. У Гр(игория) изъ концевъ пальцевъ течетъ кровь – Григ(орий) повидимому поучаетъ – рука одна приподнята. Фонъ и почва обычны; у окна – фонъ и почва отбиты.

სურ. 37. ფ. 116r, წმ. გრიგოლის წამება ტახრაგებით. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

Зап(адный) нефъ

Зап(адная) стѣна ю(го)-зап(адного) свода

Верхній рядъ

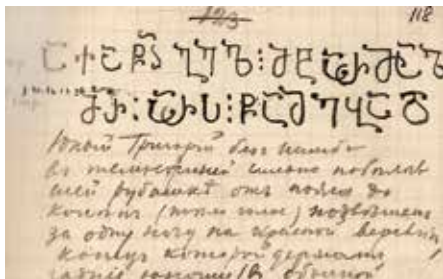
d. Надпись: (სურ. 38)

ტტ წა ლღ : ჳტჳღღ

ჳჳ : ტჳ : ჳტჳღღ

Здесь св. Григорий палачами [...] были замученным⁵⁸

Юный Григорий безъ нимба въ темно-синей, сильно побѣлѣвшей рубашкѣ отъ пояса до колѣнъ (тѣло голое), подвѣшенъ за одну ногу на красной веревкѣ, конецъ которой держатъ задніе юноши (въ обычной одежде). Только одинъ изъ нихъ, правый, колотитъ святого суховатой палкой, пѣредній замахивается розгами. Справа пять человекъ, впереди ихъ тот же человекъ (см. b) съ острой бородой, всѣ въ обычной одеждѣ. Всѣ пятеро бьютъ святого суховатыми палками. Руки у Гр(игория) связаны, подъ головой разведенъ огонь. Фонъ и почва обычны.⁵⁹

სურ. 38. ფ. 118r, კოცონს ზემოთ ფეხით დაკიდებული წმ. გრიგოლის გარღვვა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

Зап(адная) стѣна, III^a поясъ

(подъ Сош(ествиель) во адъ)

e. Надпись плохо сохранилась:⁶⁰ (სურ. 39)

წა ლღ[-]ლ[-] ლაკუნა

[-]ჳ[-] -]ღღ : ჳტჳღღ ოტ[- - -] ჳ[-]

სტჳღღ ტტღღღღ :

Св. Григорий съ солью на ногахъ бѣгать принуждается⁶¹

Связанного за руки юного Гр(игория) безъ нимба въ длинной те(мно)-зел(еной) съ почернѣвшими свѣтами на рубашкѣ (босого) ведетъ юноша въ зел(енной) длинной рубашкѣ, синихъ рейтузахъ и красныхъ сапогахъ и лѣвой рукой указываетъ на него сидящему на зеленомъ тронѣ

мужинѣ въ зел(еномъ) кафт(ане) съ бел(ымъ) ворот(ником), поруч(я-ми) и подоломъ и въ кр(асных) сапогахъ. За спиной у него видны три юныя головы.

Сзади Григорія, подталкивая его въ спину, идетъ въ обычн(ой) одеждѣ человѣкъ (ср. b и d), за нимъ въ обычн(ой) одежд(ѣ) четыре фи-гуры юношей. Фонъ и почва обычные.

Зап(адная) стѣна, III^a поясъ (სურ. 40)

f. Надпись неясно сохранилась, особенно въ левой части компози-ции:

[- -]ლ[-]ლ[-] - - - - -]ლ
 ჰბზლსტჰ
 [- - -]ფლღ
 [- - - -]ზ

Надпись въ ямѣ:

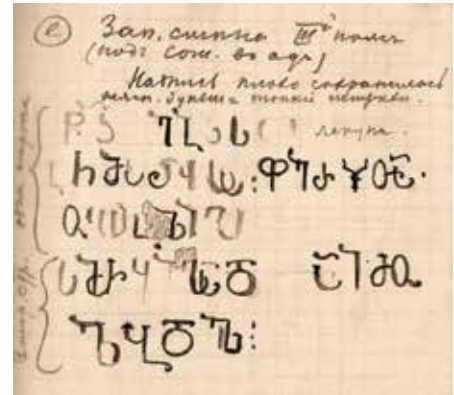
[-]ლ[-] ლღჟსტ
 ლსტ[-]ტ

Буквы второй строки отвалились, на ихъ мѣстѣ остались менѣе вы-цвѣтшіе тона красного фона ямы.

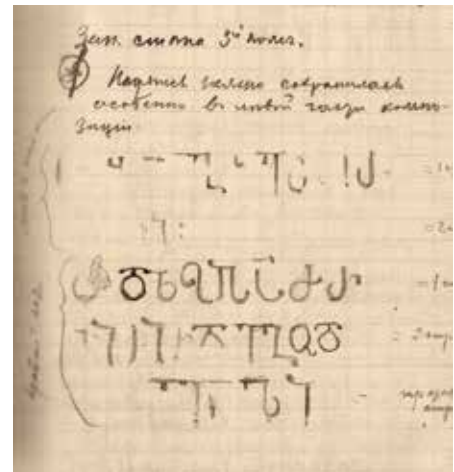
Композиція дѣлится на два пояса. Въ верхнемъ три мужчины, изъ которыхъ одинъ, самый старший, съ большой бородой въ синевато-зе-леной одеждѣ съ бѣлымъ воротникомъ⁶² и бѣлымъ платкомъ на головѣ. Двое другихъ (одинъ изъ нихъ юный – въ профиль) въ такихъ же оде-ждахъ, но безъ воротниковъ и платковъ, толкаютъ связаннаго Григорія въ яму. Концы рукъ Григорія привязаны къ концамъ ногъ, голова прижа-та⁶³ къ рукамъ (к ногамъ); рубашка на Гр(игорий)⁶⁴ синевато-зеленая. Позади первыхъ трехъ мужчинъ видны еще два. Одинъ изъ нихъ въ с(вет-ло)-зел(еной) – грязной одеждѣ, сидитъ на землѣ (как бы на корточ-кахъ), указывая рукой съ вытянут(ымъ) впередъ указат(ельнымъ) паль-цемъ по направлению ямы. У второго – юнаго видна из за холма только голова въ профиль. Волосы у всѣхъ фигуръ – рыжіе. Холмъ желтый съ черными полосами. Фонъ т(емно)-синій. Въ правомъ верхнемъ углу ком-позиция на фонѣ за горой видны два здания съ двухскат(ны)м(и) кры-шами. Края ямы св(етло)-красныя. Яма красно-коричневая. На днѣ ямы стоитъ юный Григ(орій), въ нимбѣ, съ отбитымъ лицомъ, поднимая руки кверху (orans). Вокругъ Григорія (окраска тѣла и одежды совсѣмъ про-пала) змѣи (бѣлыя и зеленыя) – тянутся къ нему съ разинутыми пастьми.

Въ верхней части композиція, у края ямы (противоположному краю ямы, съ которого сбрасывали Гр(игорий)), лѣжитъ въ синей одеждѣ жен-щина, одной рукой опираясь на край ямы, другой бросая Григорию кру-глый хлѣбъ. Интересно, что женщина кажется совершенно нормально стоящей, между темъ она лежитъ на правомъ боку – одинъ из интер(ес-ныхъ) примѣровъ пониманія перспективы.

Вся композиція значит(ельно) попортилась. Григорій въ ямѣ едва различимъ. Верхняя гора облупилась. Окраска лицъ нигдѣ не сохрани-лась.

სურ. 39. ფ. 122r, წმ. გრიგოლის წამება სამსტვალით სიარულით. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

სურ. 40. ფ. 123r, წმ. გრიგოლი ხაროში. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

სვ(ეტლო)-зел(еными) волосами и бородой сь обычнымъ платкомъ на головѣ (сравни предыдущ(ую)), бѣл(ыми) поручами и совершенно выцвѣтшей одеждой приказываетъ двумъ человекамъ (изъ которыхъ ближайший къ нему — юный въ синей выцвѣтшей рубашкѣ, св(етло)-зел(еномъ) плащѣ, красныхъ сь лиліями рейтузахъ и бѣлыхъ теперъ сапогахъ; другой сь рыжей небольшой бородкой въ св(етло)-зел(еной) руб(ашке), темно-красномъ, уже погибшемъ плащѣ и въ подобныхъ первому рейтузахъ и сапогахъ), тащить Григорія изъ ямы. Григорій въ нимбѣ уже старый (сохранился лишь неясный красный рисунокъ), хватаетъ руками спущенную воинами веревку.

Наверху, у ногъ лѣваго воина стоитъ ведро, въ которомъ непонятная бѣлая вещь (рыба?).⁶⁹ Лица воиновъ уже потеряли окраску, сохранились лишь красные контуры. Фигура св. Григорія очень не ясна. (სურ. 43)

Зап(адный) нефъ. Сѣв(ерная) стѣна

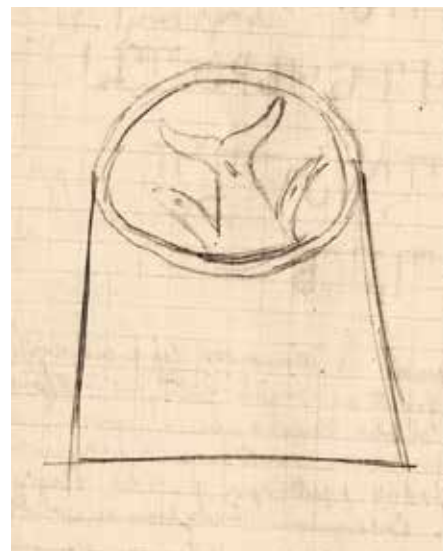
Въ тимпанѣ ничего не сохранилось.

II^а поясъ

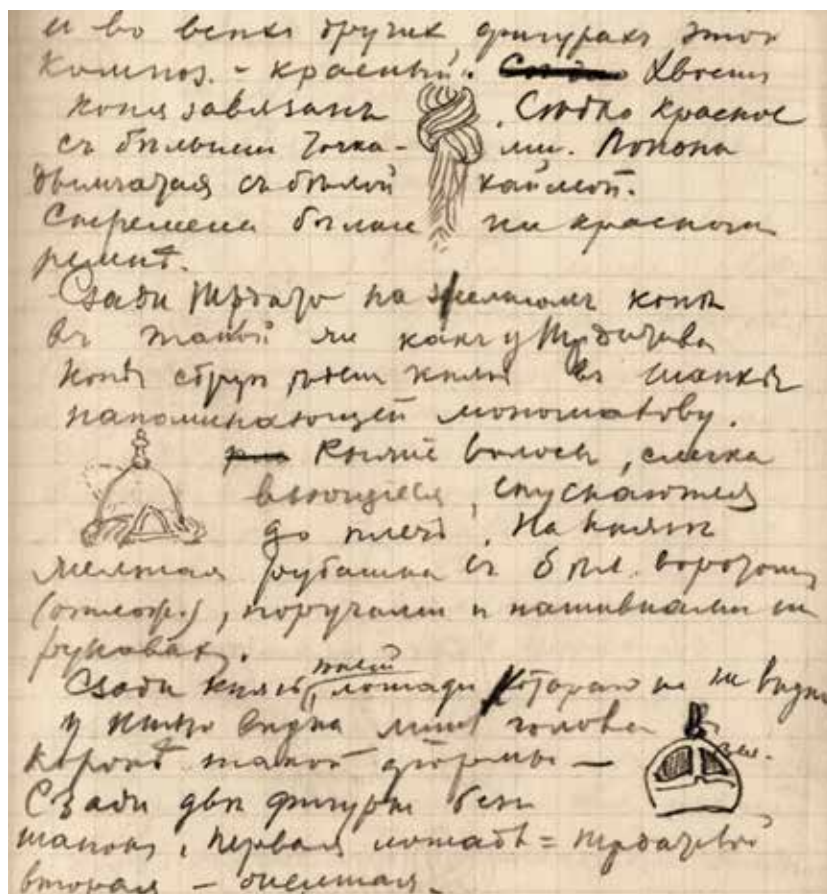
Выѣздъ царя Трдата.

Въ центрѣ Трдатъ въ коронѣ сь голубымъ верхомъ, отъ кот(орой) сохранился лишь небольшой фрагментъ на самой макушкѣ короны, тогда какъ другія части картины сохранились лишь въ рисункѣ. Окраска лица не сохран(илась); рисунокъ лица, бороды, усовъ и волосъ рыжий (и глазъ).

На Трдатѣ голубая сь тонкими красными складками рубашка сь

სურ. 43. ფ. 130v, წმ. გრიგოლის ხაროდან აღმოცენება. სათლის ჩანახატი

სურ. 44. ფ. 133r, მეფე თრდატის ნადირობა. თავსაბურავების ჩანახატები

ბჴლოй каймой на подолѣ, по серединѣ рубашки и съ бჴлыми поручами. Поверхъ рубашки одѣта еще бჴлая, короткая рубашка съ короткими (не доходящими до локтей) рукавами.⁷⁰ На эту рубашку (съ крас(нымъ) рис(ункомъ)) накинута еще завязанный на груди и спускающийся на спину темно-зелен(ый) плащъ. На ногахъ голубыя со звѣздочками рейтузы и темно-зелен(ыя) сапоги съ красн(ымъ) рисункомъ, поборы на голенищахъ. Трдать на конѣ. Конь голуб(о)-зеленый съ человѣческими глазами. Рис(унок) коня и сбруи, какъ и во всѣхъ другихъ фигурахъ этой компози(иции) – красный. Хвостъ коня завязанъ.⁷¹ Сѣдло красное съ бჴлыми точками. Попона дымчатая съ бჴлой каймой. Стремена бჴлые, на красноватомъ ремнѣ (სურ. 44).

Сзади Трдата, на желтомъ конѣ, въ такой же какъ у Трдатова коня сбруѣ, ѣдетъ князь въ шапкѣ напоминающей мономахову.⁷² Рыжие волосы, слегка вьющіяся, спускаются до плечъ. На князѣ желтая рубашка съ бჴл(ымъ) воротникомъ (отлож(енными)), поручами и нашивками на рукавахъ.⁷³

Сзади юный князь, лошади которого не видно – у нѣго видна лишь голова въ коронѣ такой формы.⁷⁴ Сзади двѣ фигуры безъ шапокъ. Первая лошадь = Трдатова, вторая – желтая.

На пѣрвой голуб(овато)-зел(еная) рубаш(ка) съ бел(ыми) поручами, безъ ворот(ник)а и темно-зел(еный) плащъ, на второй, юной, зел(еная) рубашка и т(емно)-син(ий) плащъ. Пѣрв(ая) фиг(ура) съ копьемъ, вторая со щитомъ. Впереди Трдата фигура князя обращенного лицомъ къ Трдату. Корона князя.⁷⁵ У князя длинные волосы, рыж(ыя) усы и борода. Видна голуб(ая) рубашка и бჴл(ый) плащъ (он былъ красный). Князь на красной лошади.

Впереди пять фигуръ. Отъ нихъ видны лишь три лица. Всѣ безъ шапокъ, у двухъ фигуръ копыя. Средняя фигура съ черной бородой, двѣ крайнія – юныя⁷⁶ (სურ. 45). На фигурахъ голуб(овато)-сѣрые плащи, из подъ кот(орыхъ) видны голуб(ые) рубашки бჴзъ ворот(никовъ). У правой фигуры красная лошадь въ темно-красномъ съ бჴлыми точками уборѣ (серебро). На мѣстѣ туловища фигуры окно. Часть корпуса лошади пѣредней фигуры написана въ окнѣ. Под ногами лошади видна красная свинная морда. Фонъ голуб(ой), сильно выцвѣтший. Почва – по желт(ой) прокладкѣ. Зеленъ – сильно выцвѣла.

Фрагменты надписи въ лев(ом) верх(ем) углу – буквы стерты:

ⴒⴓⴑⴓⴑ

Тирд[ат]

Надъ красн(ой) линіей обрамления, идущей местами по кладкѣ ([возмо]жно, что уже во время расписыванія были дефекты въ грунтѣ), видны фрагменты пальцевъ ногъ компози(и)и тимпана. Одна нога въ сапогѣ нарисована уже на мѣстѣ фона выѣзда Трдата.

Всѣхъ фигуръ двѣнадцать.

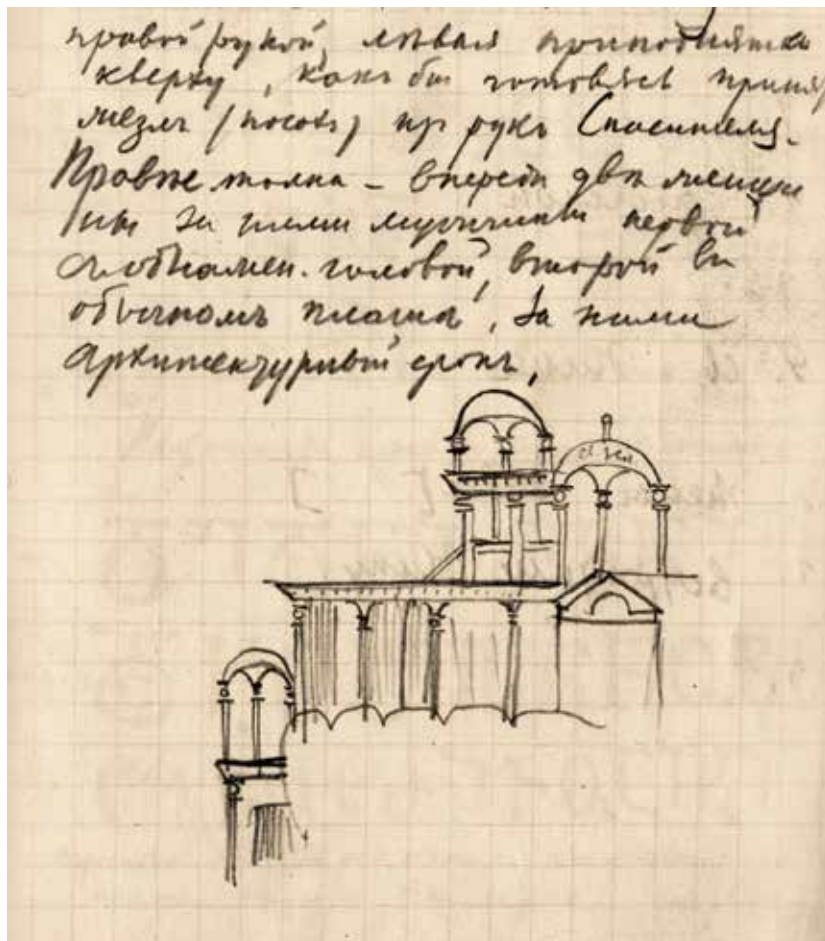
III^a поясъ сѣв(ерной) стѣны зап(аднаго) нефа

Подъ выѣздомъ Трдата.

სურ. 45. ფ. 133v, ორნამენტული მოტივი მეფე თრდატის ნადირობის სცენიდან

სურ. 48. ფ. 138r, არქიტექტურული ფონის დეტალი წმ. გრიგოლის ლოცვისა და განკურნების სცენიდან

Нѣкоторыя буквы бѣл(ыми) кр(асками), другія красныя, по нимъ слѣды чѣрной краски.

Въ верхней части композиціи въ сегментѣ, прокладка котораго красная, видна неясная фигура Христа⁷⁹ въ красномъ съ бѣл(ыми) поручами хитонѣ и выцвѣтшемъ гиматіи. Христ(ось) правой рукой, высу- нутой изъ сегмента, благославляетъ, а лѣвой держитъ древко, спускаю- щееся внизъ до фигуры святителя. По направленіи благосл(овляющей) руки изъ сегмента исходитъ красный, постепенно сужжающійся, лучъ краснаго (мѣстами чернаго) цвѣта. Лучъ загибаясь, идетъ ко второй фи- гурѣ святителя.

Ниже сегмента, по обѣ стороны луча летятъ два ангела; лѣвый не- сетъ мечъ, правый в покрытых рукахъ держитъ корону(?). Гиматіи анге- ловъ – св(етло)-зеленые.

Въ нижней части композиціи, налѣво стоитъ святитель оrans съ от- битымъ лицомъ, въ нимбѣ и св(етло)-зел(еной) хламидѣ. Хитонъ вы- цвѣлъ. На голову его исходитъ косою лучъ изъ руки Спасителя. Правѣе толпа – нѣск(олько) фрагментовъ красныхъ головъ. За ней святитель въ нимбѣ съ благословл(ящей) толпу правой рукой, лѣвая приподнята кверху, какъ бы готовясь принять жезль (посохъ) изъ рукъ Спасителя. Правѣе толпа – впереди двѣ женщи(ны), за ними мужчины; первый съ обнажен(ной) головой, второй въ обычномъ плащѣ. За ними архитек- турный фонъ⁸⁰ (სურ. 48).

Зап(адная) сторона съв(еро)-зап(адного) пилона

Одна композиція.

Св. Нина.

Фрагменты надписи на лѣвую сторону отъ столба: (სურ. 49 და 50)

ⲒⲈⲒ

ⲒⲚⲪ

Ⲫ[- - -]ⲒⲚⲪ

Надъ нимбомъ Нины:

Ⲓⲗ : ⲚⲖⲒ

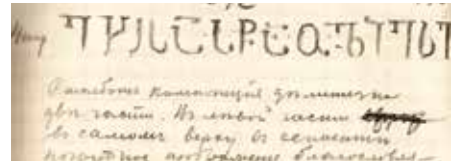
Надпись по правую сторону столба:

ⲔⲚⲪⲪⲚ : ⲒⲚⲚⲚ :

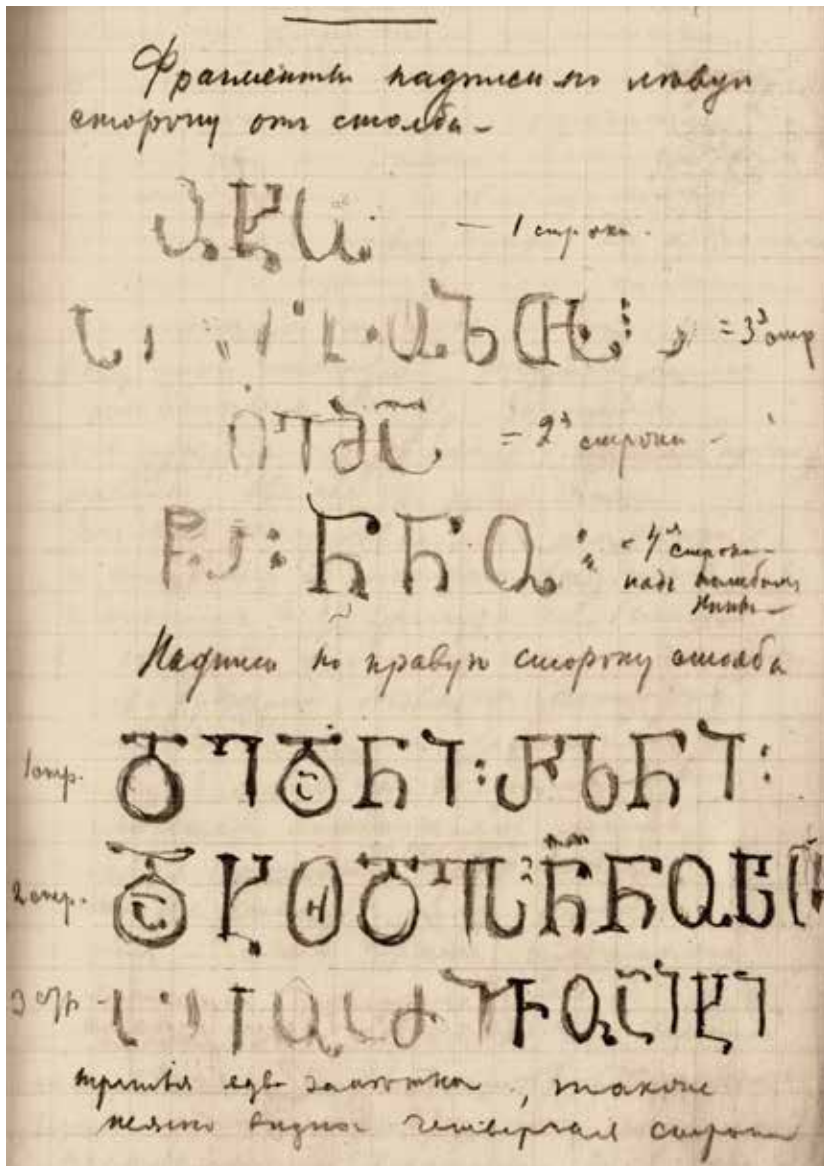
ⲔⲪⲈⲒⲒⲪⲚ : ⲚⲚⲒⲒ[-]

[- -]Ⲓ[-]ⲪⲪⲪⲪⲒⲪⲚ

ⲚⲚ[-]ⲒⲪⲪⲒⲒⲚⲚⲚⲚ⁸¹

სურ. 49. ფ. 140r, ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული. ქართული განმარტებითი წარწერა

სურ. 50. ფ. 139r, ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული. ქართული განმარტებითი წარწერები

Юж(ая) стѣна зап(адного) нефа

II^a (нижний) пояс, слѣва

Встрѣча св. Григорія царемъ и царицею.

სლვა სვ. გრიგორი ვ ნიმბზ; ონ სზ ჩერნыми волосами и такой же бородой в крещатой фелони (крещатность сдѣлана графками), в нимбз; правой рук(ой) благословл(яеть) наклонившагося царя, лѣвой дѣла-ет жестъ (проповѣдуетъ). Царь в красной, орнаментированной звѣздами вь квадратикахъ кафтанѣ, с бѣлыми поручами, нашивкой на лѣв(омъ) ру-кавѣ (праваго не видно — фигура вь профиль) с бѣлой каймой на по-долѣ. Сапоги красныя — почернѣли. Кафтанѣ подпоясанѣ. Лицо царя не сохранилось. Царица вь коронѣ и вь кр(асной) одеждѣ, какъ у Елены; за ней фигура жены в бѣлой головной повязкѣ (какія бывають у начальству-ющихъ мужчинь), бѣлымъ воротн(икомъ) и широкомъ лорѣ. Сзади толпа народа, лица не сохранились. Композиція вь нижнихъ частяхъ отбита, краски сильно выцвѣли и облупились.

Надпись очень не ясна:

[-]Ⲛⲗⲗ ⲘⲓⲐⲤⲔ
[-]ⲓⲗⲗⲗ[-] -]
ⲘⲤⲗⲗ

Юж(ная) стѣна зап(адного) нефа

II (ниж(ний)) поясъ (справо)⁸⁸

Крещеніе св. Григор(ием) армянъ и др(угих) (სურ. 52).

Надпись не ясна:

ⲤⲓⲤ Ⲕⲗ : ⲗⲗⲗⲗ [-]Ⲥ[-]ⲗ[-] --- [-]ⲗ[-] ---- [-]Ⲥⲗⲗ
ⲤⲓⲤⲤⲐ[-] - -]
ⲗ[-] -]Ⲥ:

Здесь св. Григорій⁸⁹

Св. Григорій в нимбз, вь крещат(ой) фѣлони, кресты которой сдѣла-ны по графкамъ. Правой рукой благославляет крещатаго, лѣвой обра-шенъ къ нѣбу; вь нѣбѣ сегментъ, в немъ кр(асный) маленькій крестикъ. Изъ сегмента исходить лучъ на Григоріа. За Григ(ориемъ) толпа муж-чинь и женщинъ — плохо сохр(анилась). Поза Григоріа какъ у Іоанна Кре-стит(еля) в Крещении. Направо большая толпа крещаемыхъ мужчинь и женщинъ. Всѣ вь препоясаніяхъ къ от пояса до колѣнъ. Берегъ — желтая витая кайма, какъ веревка.⁹⁰ Вода — как фонъ. Краски облупились по-чернѣли — лицо Григоріа отбито (სურ. 53).

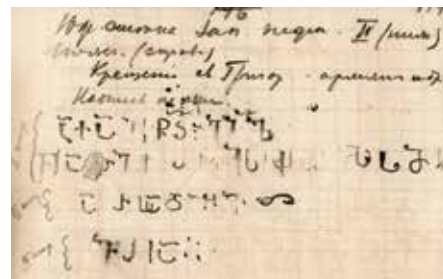
Западный нефъ, западная стѣна (юго-зап(адный) уголь) нижний фризъ (სურ. 54)

Надпись:

: [-]Ⲥ Ⲕⲗ ⲗⲗⲗⲗ ⲤⲗⲠⲠⲗⲠⲤⲤ
ⲔⲠⲐⲗⲗⲗⲗⲠⲗⲗⲗⲗⲗ
ⲤⲗⲠⲠⲗⲗⲗⲗⲗⲗ : Ⲕⲗⲗⲗ : ⲗⲗⲗⲗⲗ

Здѣсь св. Григорій посвящаетъ во епископы Аристанеса, своего сы на.⁹¹

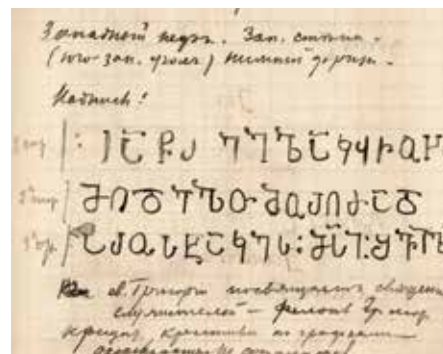
Св. Григорій посвящаетъ священно-служителей — фелонь Гри-

სურ. 52. ფ. 144r, წმ. გრიგოლის მიერ ერის მონათვლა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

სურ. 53. ფ. 144v, წმ. გრიგოლის მიერ ერის მონათვლა. დეტალი

სურ. 54. ფ. 145r, არისტაკესის ეპისკოპოსად ხელთდასხმა. სცენის ქართული განმარტებითი წარწერა

სურ. 55. ფ. 146r, წმ. გრიგოლი მანის ქვაბში. სვენის ქართული განმარტებითი წარწერა

гор(ия) крещат(ый); крестики по графкамъ. Окраска фигуръ не сохранилась. Эта композиция связывается съ послѣдующей такъ: задняя фигура изъ числа сопровождающихъ Григорія повернута къ Григ(орию) спиной, а руки ея выходятъ за линію обрамленія и лѣвая исходитъ уже на фонѣ желт(ой) скалы следующей композиціи, гдѣ Григорій изображень сидящимъ въ глуб(окой) пещере.⁹² Онъ въ нимбѣ, въ жел(томъ) хитонѣ и т(емно)-кр(асном), почерн(ѣвшемъ) гиматіи. Поза — *orans*. Къ пещерѣ приставлена лѣстница.

Надпись:

†† (эта строка дальше не читается, вторая совсѣмъ не сохр(анилась), третья — **УКС**⁹³

Зап(адная) стѣна (სურ. 55)

Св. Григорій в дуплѣ дерева.

Надпись не ясна:

С†С U
ЧЛ: СБЪГ
ГГ[-]ГГЛQ⁹⁴

Хитонъ большого ангела голубой, с мелкой шраффировкой, гиматій красный, в свѣтвыхъ мѣстахъ почернѣлъ. Нимбъ с графками, сильно выцвѣлъ, лицо тоже. Крылья красныя, съ бѣл(ыми) движками (осыпавшими). Маленький ангелъ — хитонъ голубой, гиматій т(емно)-зеленый, почерн(ѣвший). Руки ангела покрыты хитономъ. Дерево выцвѣло, листья бѣлые съ голубыми обокнами у вѣтки (листьевъ восемь); дерево пересѣкается нижнѣ линією обрамленія. Почва выцвѣла и осыпалась, въ дуплѣ, на голубомъ фонѣ сидитъ Григорій безъ нимба, въ т(емно)-зел(еномъ) плащѣ, с подн(я)тыми руками.

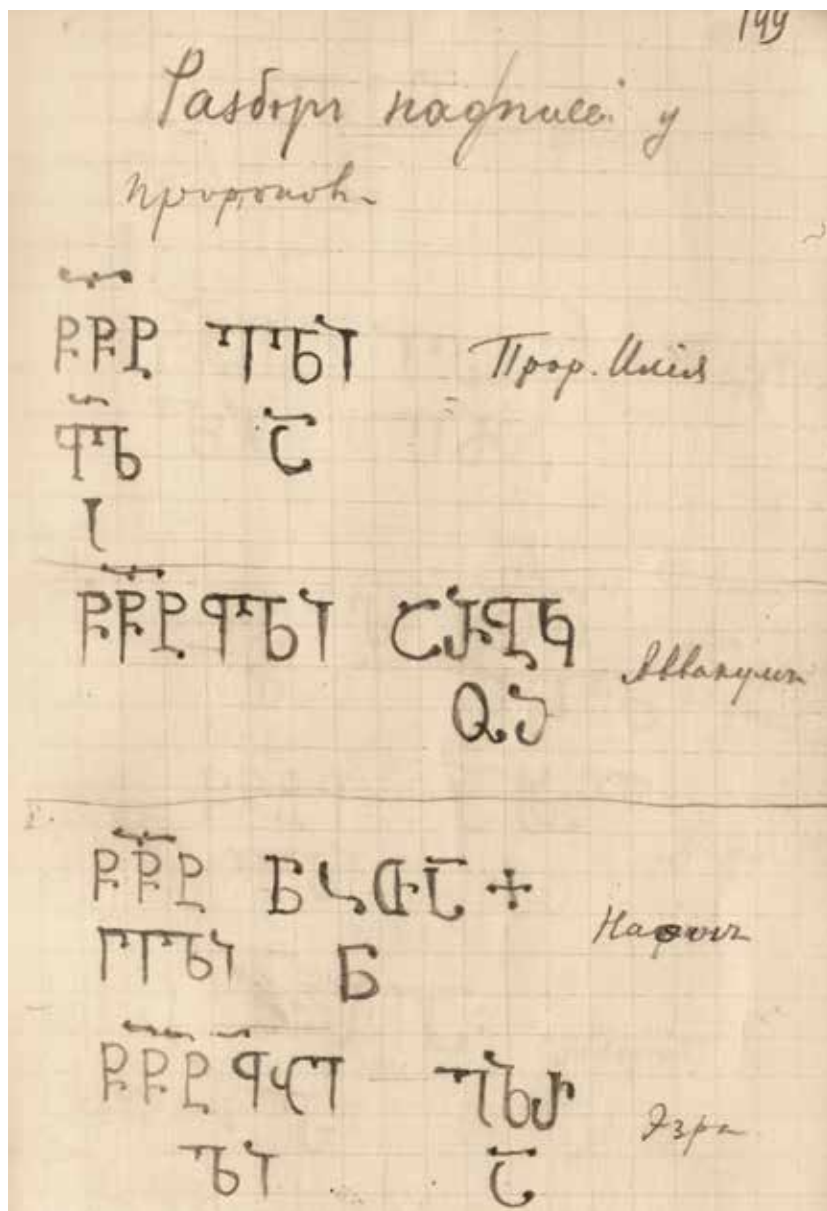
Всѣхъ композиціи посвящ(еныхъ) житію св. Григорія — 16

Одна — мученія Рипсимы и др(угихъ) = 1

Одна — относиться к жит(ию) св. Нины = 1

18

Роспись житія св. Григорія по техникѣ, краскамъ, сохранности красокъ — не отличается отъ росписи храма. Но она носитъ слѣды той-же трафаретности, которая наблюдается въ иконогр(афическихъ) циклахъ, но фигуры ея болѣе закончены, болѣе миниатюрно и изящно выписаны — мастеръ иногда поразительно вѣрно выдерживаетъ линіи лица повторяющихся въ различныхъ композиціяхъ житія; въ этомъ отношении, кромѣ фигуры Григорія, замѣчательны царь Трдатъ (повт(орена) два раза) и особенно фигура предводителя палачей — она повторена три раза въ профиль, съ изум(ительнымъ) портретнымъ сходствомъ, и три раза въ $\frac{3}{4}$ въ другой одеждѣ, но менѣе удачно. Замѣчается, что въ тѣхъ отрезкахъ житія, которыя наиболѣе подходятъ къ общимъ иконографическимъ цикламъ, мастеръ пишетъ увѣреннѣе, но вмѣстѣ съ тѣмъ шаблоннѣе дѣлается его композиція располагающаяся въ такихъ случаяхъ по [...] заученнымъ формамъ. Крещеніе армянъ — Григорій въ позѣ Іоан-

სურ. 56. ფ. 149r, წმ. წინასწარმეტყველების
– ელიას, აბაკუმის, ნათანის და
ემზრას გამოსახულებების ქართული
განმარტებითი წარწერები

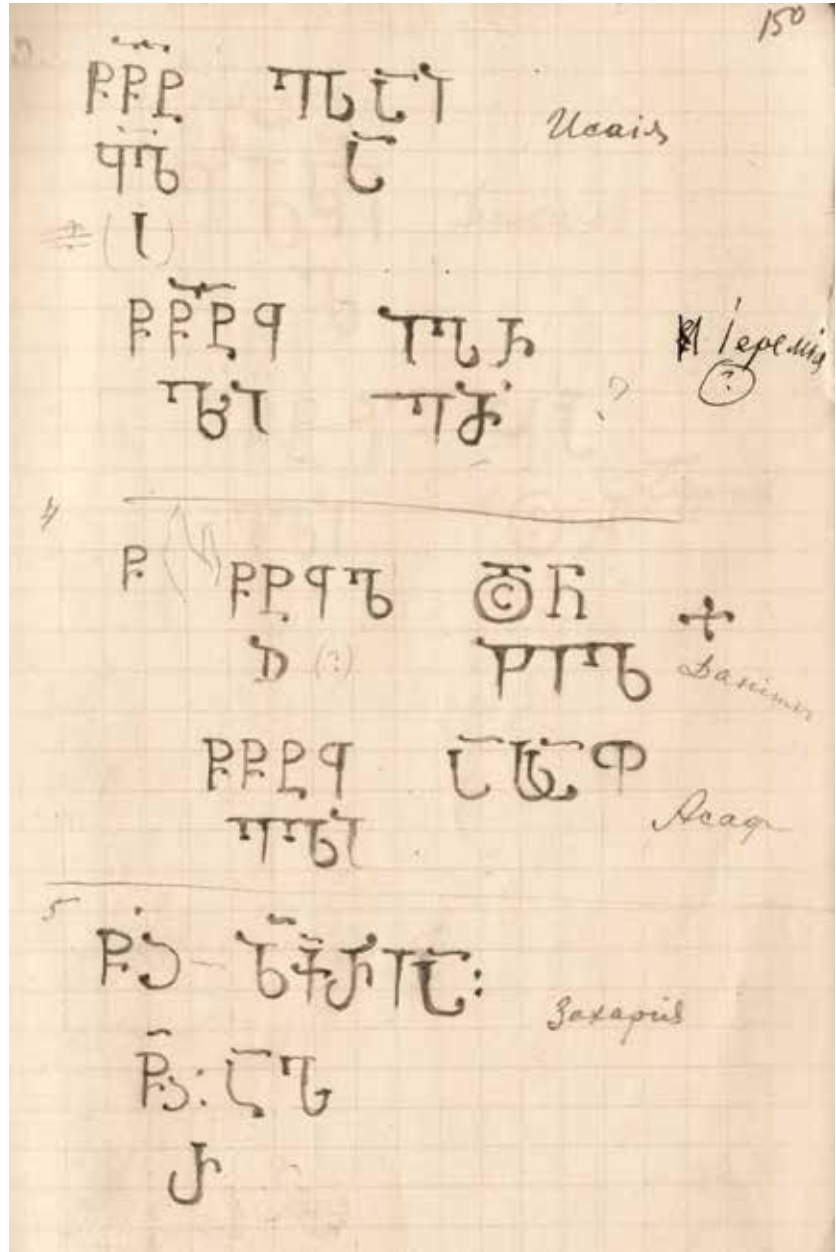
на Крестителя, толпа какъ обыч(ные) толпы, напр(имер) Севастистійских мучениковъ. Григорій въ пещерѣ – какъ обычные столпники. Когда же мастеру приходится изображать сюжетъ не шаблоннаго характера – онъ менѣ увѣренъ и изященъ, но болѣе интересенъ, болѣе реаленъ. Напр(и- мер), какъ сюжеты мученій (см. выше).

Продолженіе въ книжкѣ III^я 95

Разборъ надписей у пророковъ (სურ. 56 და 57).

Р̄Р̄Р̄	Г̄Г̄Г̄	Прор(о)къ Илія
Ч̄Ч̄	С̄	
Г̄		
Р̄Р̄Р̄Ч̄Г̄	С̄Г̄Ч̄Г̄	Аввакумъ
	О̄	
Р̄Р̄Р̄	Б̄С̄Г̄С̄	Наванъ
Ч̄Ч̄	Б̄	

სურ. 57. ფ. 150r, წმ. წინასწარმეტყველების
 – ესაიას, იერემიას, დანიელის, ასაფის და
 ზაქარიას გამოსახულებების ქართული
 განმარტებითი წარწერები

ჩჩეყ	ჩხი	Эзра
ხი	ც	
ჩჩე	ჩლცი	Исаия
ყხ	ც	
ი		
ჩჩეყ	ჩჩი	Иеремія
ხი	ჩჟ	
ჩჩეყხ	ხცი	Даніиль
ი	ჩჩხ	
ჩჩეყ	ცლცფ	Асафъ
ჩხი		

𐌱𐌰 𐌲𐌿𐌰𐌳𐌰 : **Захарія**
 𐌱𐌰 : 𐌸𐌺
 𐌰

Третий и четвертый пророк (სურ. 58)

𐌲𐌴𐌵𐌰 **Иезекіель**
 𐌲

𐌱𐌿𐌸𐌺 𐌶𐌸 **Барухъ**
 𐌲𐌴𐌰⁹⁶ 𐌺𐌶 [-]
 [-]

Ц(ерковь) св. Григория

Куполь храма покрыть коническим многогранным покрытием. Покрытие сдѣлано изъ каменныхъ плитъ, имѣющихъ на одной сторонѣ выпуклое ребро, на другой плоскихъ. Плоская часть каждой плиты подходитъ подъ выпуклое ребро, которое въ мѣстѣ спайки имѣетъ вырѣзь для помѣщающагося плоской части рядомъ лежащей плиты.⁹⁷ Верхушка крыши обрушилась почти до половины, обрушился также нижній скатъ крыши с сѣв(еро)-зап(адного) угла, а юго-западная часть уже не имѣетъ покрытия, здѣсь обрушилась и кладка поддерживающая скаты крыши. Груда камней бывшаго покрытия и кладка подъ нимъ лежитъ на сводѣ купола и поросла травой. Съ востока покрытие мѣстами обвалилось, мѣстами едва держится, грозя ежеминутно падениемъ. Наболѣе хорошо сохранилось покрытие (ниж(нихъ) базъ) съ сѣверной стороны. Здѣсь видно, что плиты покрытия спускаются немного ниже начала барабана и прикрываютъ его выпуклый поясъ такъ, что орнаментация этого пояса видна снизу.⁹⁸ Между двумя полукруглыми обрамлениями карниза идетъ фризъ лепестковаго орнамента.

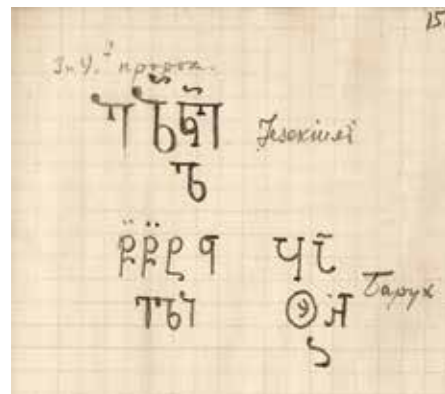
Въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ покрытие обрушилось, видна плитнячая кладка, на которой оно держалось. Въ нѣй мѣстами видны тонкостѣнные голосники, поставленные у пяты свода, причемъ нѣкоторые изъ нихъ поставлены вертикально (восточные), другіе лежатъ на боку.

Многогранный барабанъ, кромѣ орнаментированнаго карниза, украшенъ немного ниже широкимъ поясомъ рѣзного геометрическаго орнамента.

Нижняя часть барабана [украшена] рядомъ орнаментированныхъ плоскихъ арокчекъ, покоящихся на парныхъ полуколоннахъ съ круглыми, а въ нѣкот(орыхъ) случаяхъ многогранными, базами и капителями. Надъ капителями лежатъ орнаментированныя плоскія базы арокчекъ; на такихъ же плоскіхъ, не не орнам(ентированныхъ), выступахъ покоятся базы полуколоннъ.

Каждая грань барабана имѣетъ арочку. Полуколонны находятся на граняхъ барабана.

С зап(адной) стороны грани барабана подъ арочками украшены: Сѣв(еро)-Зап(ад) – Вѣтки. Выпуклые мѣста и кругъ⁹⁹ выкрашены въ красную краску, углубленные – въ желтую [...]. 18 граней (სურ. 59).

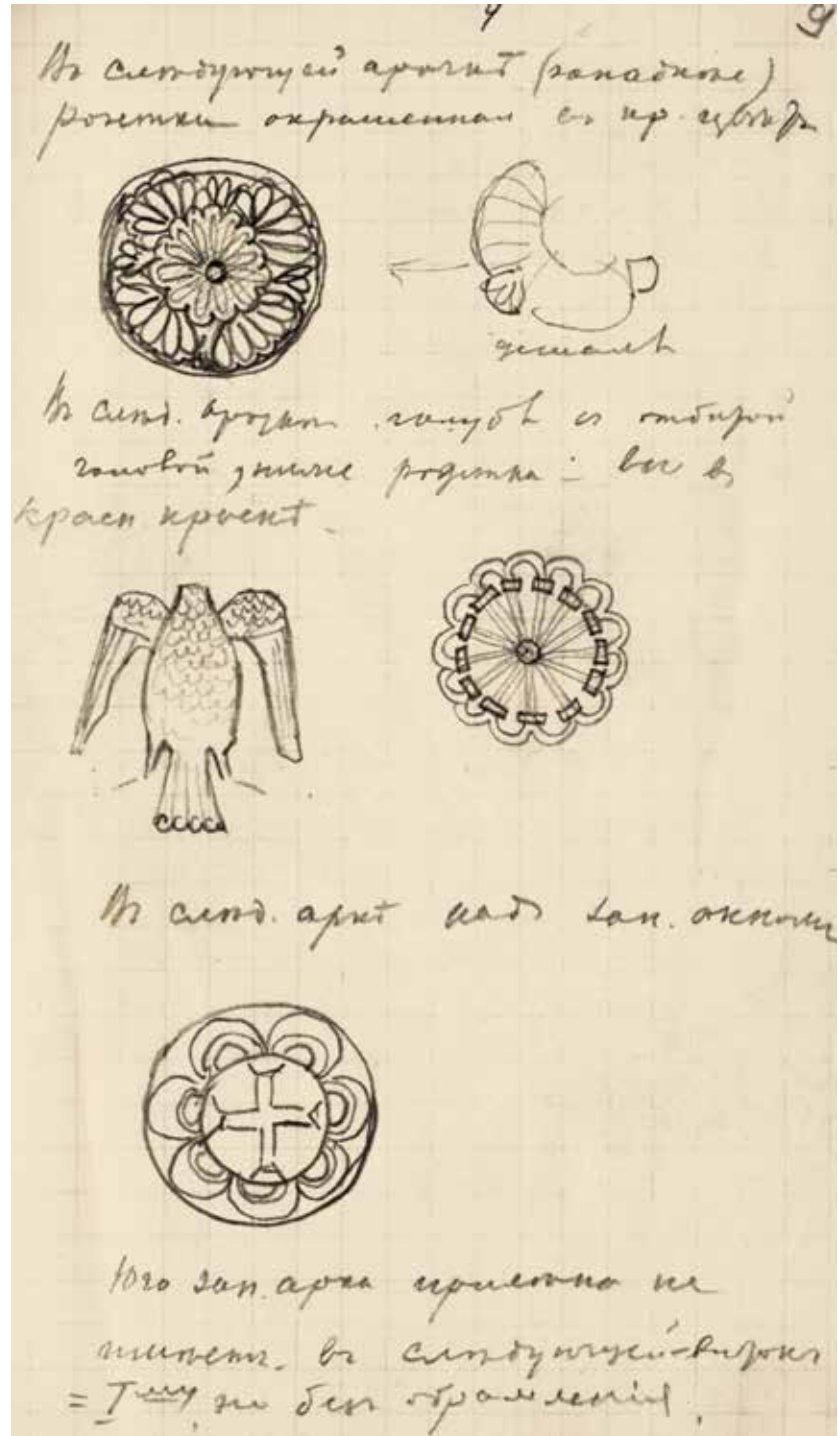
სურ. 58. ფ. 151r, წმ. წინასწარმეტყველების – ეზეკიელისა და ბარუქის გამოსახულებების ქართული განმარტებითი წარწერები

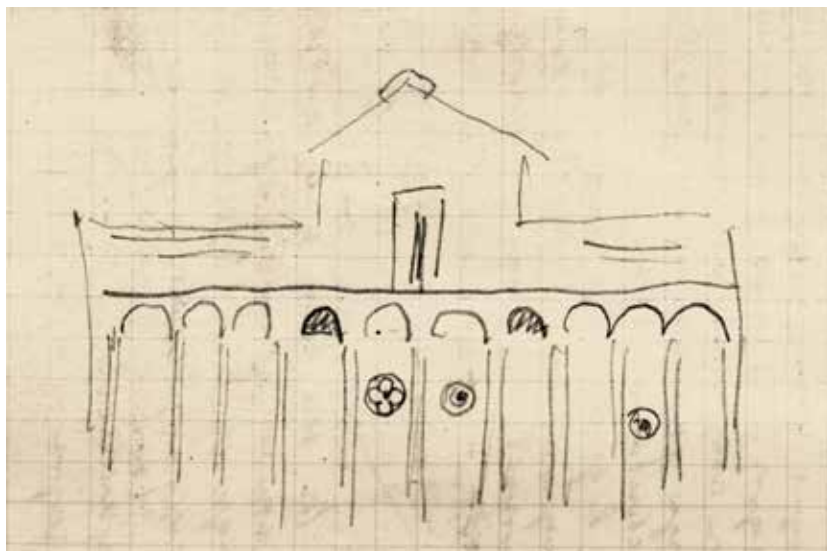
სურ. 59. ფ. 81, გუმბათის ყელი. რელიეფური ვარდული

Въ слѣдующей арокѣ (западнѣ) розетка окрашенная въ кр(асный) цвѣтъ.¹⁰⁰ Въ слѣ(дующей) арокѣ голубь съ отбитой головой, ниже розетка. Все въ красн(ой) краскѣ.¹⁰¹ Въ слѣ(дующей) аркѣ надъ зап(адным) окномъ.¹⁰² Юго-зап(адная) арка прилѣпла на имѣть. Въ слѣдующей вѣтокъ = I^{му} но безъ обрамленія (სურ. 60).

Простѣнки барабана, заключенныя въ арочкахъ, вдавленнѣе, чѣмъ верхняя и нижняя части барабана; поэтому полуколонки ея имѣютъ особаго рельефа. Полуколонки, арочки и медальоны, розетки, голубь не прилѣплены, но монолитны съ кладкой.

სურ. 60. ფ. 9r, გუმბათის ყელი.
ვარდულების და არწივის რელიეფები

სურ. 61. ფ. 13r, ტაძრის სამხრეთი ფასადი

Низъ барабана охвачень двойным кольцомъ, на котором и покоятся базы полуколоннъ.¹⁰³ Высота барабана 1/3 высоты храма. Ширина его больше, чѣмъ ширина фасада средняго нефа съ сѣверной стороны. Окно въ барабанѣ восемь, изъ нихъ [...] имѣють фронтонны.

Восточный фасадъ

Плоскій. Абсиды показаны небольшими углубленіями, верхи которыхъ орнаментированы. Съ фасада, стало быть, сохранено трехнефное дѣленіе. Каждая абсида украшена арочкой орнаментированной на парныхъ полуколоннахъ, у которыхъ капители многогранныя, а базы круглыя. Подушки надъ капителями орнаментированныя, подушки подъ базами — нѣтъ. Два дѣлящихъ углубленія между абсидами тоже украшены орн(аментированными) арочками. Конхи углубленій орнаментированы.

Алтарная абсида имѣеть одно длинное и узкое окно заключенное въ широкую раму. Таковыя абсиды имѣють по два небольшихъ окна (въ двухъ этажахъ). Верхняя окна имѣють орнам(ентированные) фронтончики, нижняя — простыя. Среди орнаменти(рованныхъ) украше(нии) арки имѣются звѣри и птицы.

Юго-вост(ок) и сѣве(еро)-вост(окъ) — по голубю; слѣд(уюший) с юга — два зайца; бѣлка съ орѣхомъ во рту. Южная верхняя подушка главной арки — стилизованная лежащая птица въ плоскомъ рельефѣ. Остальной орнаментъ состоитъ изъ плетеній, иногда украшенныхъ листвою и небольшихъ [...]. На в(осточномъ) фасадѣ шесть парныхъ полуколоннъ. Рельефы колоннъ и рѣзьбы выше плоскости фасада — фронтонъ безъ щипца/надкладки.¹⁰⁵ Въ юго-вост(очномъ) углу, подъ верхнимъ угломъ, армянская надпись въ тринадцать строкъ. Покрытіе верхнее обрушилось. Боковыя заросли травой.

Сѣверный фасадъ

Тоже двумя углубленіями дѣлится на три части — двѣ парныхъ полуколоннъ арочки и верхн(ие) подушки орнаментриванны. Капители мѣстами круглыя, мѣстами многогранныя. Звѣрин(ый), орнам(ентъ) считая

სვ(ებ)ოკი: 1). ტერიც (ჲ); 2). ლიცი; 3). ჲტუხი დ ფიზანი; 4). ბიკი; 5). ორელი ჲიჯირიეი ჲიცი დ დოდი (ოცნი ჲოჲი); 6). გოლუბი ჲიეიი დ გოლუბი სიეიი; 7). დვი გოლუბი სვ რისკრი(იმი) კრილუბი სოტრიე დრიგნი დრიგნი, ტუღივიცი ვ რიზ(ი) სოტრი; 8). დვი ჲიეიი დტი; 9). ჲივლინი; 10). ჲტუხი (ოცნი ჲორ(ოიი)); 11). გოლუბი. ოკნი – 4. ვერხნი – დიკო დ დილინი ვ შიროკი ორნიმენტირანი რიფი, ჲიდი ნიმი დვი კრიგლუბი. ონი იზი ნიმი ვ ციეირი ჲოტნი კრივოდინი როეტი,¹⁰⁶ დრიგნი ჲე ვ ციეირი ვიკრილუბი კონცენრი(იკი) კრიგაჲ. ტიკო ჲე ნი სვ(ერი) სტინი ჲი(ი) ნეფი. გივნი კოკრიე რიზრიშოლს, ბოკოვი ჲიროსი ტრივი, ფრონტი გი(ი) კოკრიე სვ შიკიცი.

Южный фасад (სურ. 61)

ვილნი სიმიტრიენი სვ(ერი) რიზნიეი კილკო ვ დიკოროვტი ოგი. ტიკი, ვერხნიე ოკნი ცენრი(ი) ნეფი, ობრიმენი შიროკი რივი, დიკორივანი დრიგნი ორნიმენტი. სრი გეომეტიკიკი ჲლენი, მტიმნი დკრიშენი ჲილუბი, ინიგნი ვსტიეიი დრიგნი მოტივი, ტი მნი სვ(ერი) სოტრი. ნი ობიი ჲიკრიერი დ ტიმი

სურ. 62. ფ. 20r, ტაძრის კარიბჭე. სცენების და ფიგურების განლაგების სქემა

и здѣсь одинаковъ. Звѣри, считая съ запада по востоку: 1). голубь; 2). носорогъ; 3). медвѣдь; 4). барсъ предслѣдующій козла; 5). сиринь и аль-коность; 6). олень; 7). два попугая (очень реалист(ичныя); 8). фазанъ; 9). двѣ цесарки; 10). голубь; На подушкахъ второй и третьей капители съ запада изображ(еніе) въ плоскомъ рельефе по парѣ голубей.¹⁰⁷

Расположеніе стѣнъ симметрично южной сторонѣ. Капители полу-колоннъ въ большинствѣ случаевъ многогранныя. Въ конхѣ а) (см. рисунокъ) изобра(жены) два грызущихся дракона. Покрытіе въ развалилось. б) двѣнадцать нижнихъ частей солнѣчныхъ часовъ; верхъ отсутств(ует). Камень монолитенъ съ частью полуколонокъ.¹⁰⁸ Въ кладкѣ, у верхней части фундамента, на юго-восто(чномъ) углу вырубленъ (имѣются многочисленные слѣды ударовъ) камень старой кладки и на это мѣсто вставленъ новый, совершенно отличный по цвѣту и совершенно не пригнанный.

Фундаментъ юго-вост(очнаго) угла ниже отбитъ гром(омъ), виситъ¹⁰⁹ на воздухъ, подпертый въ одномъ мѣстѣ новымъ камнемъ. Слѣды выбоинъ имѣются на ю(го)-в(осточномъ) углу и съ вост(очной) стороны.

Западный фасадъ

Аналогиченъ восточному. Имѣетъ одно окно, равное по орнамент(ации) сѣверному фасаду. Въ притыкъ къ зап(адному) фасаду пристроенъ притворъ. Арка притвора (сохранилась половина) прилегающая къ зап(адной) стѣнѣ, покоилась на двухъ пилонахъ, изъ которыхъ сохранился лишь сѣверный, тогда какъ отъ южнаго осталась одна база, приставленная къ зап(адной) стѣнѣ храма въ притыкъ. Зап(адный) фасадъ имѣет (какъ восточный) четыре арки¹¹⁰ опирающійся на орнаментированныя подушки. Подушки, въ свою очередь, лежатъ на четырехъ парныхъ полу-колонкахъ съ круглыми и многогранными капителями и круглыми базами, лежащими на простыхъ подушкахъ.

Архивольты портала, двѣ наружно-полукруглые, двѣ внутр(енне)-плоскіе, лежатъ на трехъ съ каждой стороны полуколоннахъ; двѣ наружные лежатъ на парныхъ полуколонкахъ, двѣ внутр(енние) — на одинарныхъ. Арки орнаментированны плетеніями и небольшо(ими) овалами, какъ на другихъ фасадахъ. Среди орнамента имѣются птицы — пѣтухъ, еще пѣтухъ (?) (Замазанъ, формы не ясны), голубь; въ нишѣ у пер(вой) юж(ной) арки два голубя. Зап(адный) фасадъ храма со времени пристройки притвора явился восточной стѣной послѣдняго. Ширина притвора уже ширины зап(адного) фасада. Юго-зап(адный) уголь храма, когда былъ пристр(оенъ) притворъ, оставался наружи, снаружи былъ и голубь и двѣ юго-зап(адные) полуколонки. Сѣв(еро)-зап(адный) уголь храма находится въ толщѣ кладки абсиды второго притвора (сѣвернаго) (სურ. 62).

Зап(адный) притворъ

Приблиз(ителный) планъ¹¹¹ (სურ. 63).

Схема росписи восточной стѣны западн(аго) притвора. Не сохр(анилась)¹¹²

1. Небольшой фрагментъ желтаго с краснымъ рисункомъ крыла ан-

სურ. 63. ფ. 19r, ტაძრის კარიბჭე. გეგმა

სურ. 64. ფ. 23v, კარიბჭე. ორნამენტული მოტივები

გელა. Немного правѣе – еще фрагментъ крыла ангела.

Крылья поставлены горизонтально (ангелы летятъ надъ головами апостоловъ). Фонъ голубой.

2. Фрагменты двухъ апостоловъ – отъ праваго ап(ос)т(о)ла сохранились лишь кусочекъ нимба и часть хитона (желтаго съ бѣлы(ыми) складками) на его правомъ локтѣ – отъ лѣваго ап(осто)ла сохранились: верхняя половина желтаго нимба обведеннаго бѣлой чертой. По нимбу сдѣланъ красный рис(унокъ) волосъ и видна ихъ прокладка – синева-тая. Лицо ап(осто)ла до шеи пропало, осыпалось, отъ шеи до ногъ фигуры пострадали очень мало. Видѣнь великолѣпн(ый) рисунокъ, т(емно)-красный хитонъ съ желтыми полутонами и бѣлыми движками, розовый (св(етло)-красн(ый)) гиматій съ св(етло)-голубыми полутонами и бѣлыми движками строгого рисунка. Обѣими руками апостоль держитъ раскрытую книгу съ желт(ымъ) обрѣзомъ и желтыми двойными строчками – линейками. Едва замѣтны слѣды надписи. Ноги ап(осто)ла босыя (плохо сохр(анились)); стоятъ на круглой желтой подставкѣ съ тремя концентри(ческими) красными линиями по борту. Апостолы сидятъ на желтом сидѣнн(и) съ высокой спинкой (отъ ней сохранилась лѣвая часть) украшенной по борту бѣлымъ орнаментомъ бѣгуномъ,¹¹³ а сама спинка раздѣлена синими линиями, мѣстами усиленными бѣл(ыми) движками на ряды квадратовъ, средн(и)я части которыхъ закрашены голуб(ой) краск(ой). Фонъ голубой по сѣрой прокладкѣ. Краски сохранились хорошо. Желт(ый) и красн(ый) очень интенсивны.

22. Фрагментъ желт(аго) медальона на голуб(омъ) фонѣ. Въ медальонѣ кусокъ красной драпировки съ бѣл(ыми) движками. Было погрудное изображение.

23. Листв(енный) орнаментъ разныхъ цвѣтовъ. Сохранность очень плохая, почти весь осипался.

20. По аркѣ кристаловидн(ый) орнаментъ. Краски: бѣлая, желтая, красн(о)-голубая, св(етло)-зел(еная), т(емно)-зел(еная); т(емно)-синяя – по краямъ арки. Красн(ая) лин(и)я обрамлен(и)я. Отъ орнаментац(и)и тут сохранилась лишь небольшая часть.

13. Верхняя половина по красному фону двумя параллельными линиями, орнаментъ **а**. Нижняя половина по желтому фону бѣлыми линиями, орнаментъ **б**.

9-10. Двѣ юныя фигуры въ ростъ въ княжескихъ одеждахъ. Лѣвая – голубой фонъ и нимбъ ж(ѣлт(ый)) выцвѣли, но все же сохранили окраску. Св(етло)-зел(еная) почва довольно хорошо сохранилась и отъ лица и волосъ сохранился лишь красный¹¹⁴ рисунокъ. Хитонъ блѣдно-зеленый, очень нѣжнаго тона, съ св(етло)-зел(еными) складками и бѣлыми движками. На подолѣ хитона широкая желтая кайма обрамленная съ двухъ сторонъ [...] красной полосой усыпанной жемчугомъ. Середина каймы украшена пересѣкающимися (д(и)агоналями) параллельн(ыми) линиями, усыпанными бѣлымъ жемчугомъ. Красный плащъ с широк(ой) желт(ой) каймой по краямъ. Желт(ые) поручи; въ пр(а)вой рукѣ какъ будто держитъ крестъ (?). Сапоги желт(ые) съ кр(аснымъ) рисункомъ. Правая фигура такая же, но хитонъ бѣлый по красной прокладкѣ съ красными

движками, остальное все как у левой. Надписи не сохранилось. Рисунок обоих фигур очень строгий.

11. Фрагменты приподнятой, что-то держащей руки (копье) в красн(омъ) рукавѣ съ желт(ымъ) поручемъ. Ниже кусок подола красн(аго) хитона съ широк(ой) желт(ой) каймой и крас(ный) рис(унокъ) сапога. Рисунок сапога (лѣваго). Фонъ бѣлый. Почва не сохранилась.

12. Непонятное изображ(ение), см. рис(унокъ); как будто дерево съ желтымъ (с красными тѣнями) стволомъ и круглой купой листвы, желтой по краю и зеленой въ серединѣ. Рука (№11) какъ бы держитъ вѣтки этого дерева; другія вѣтви, сдѣланныя краснымъ рис(ункомъ), наклонились надъ головой фигуры №11.

3. Плохо сохранившийся лиственный орнаментъ (სურ. 64).

4. Положеніе во гробъ. Вверху и внизу штукатурка отбита — свѣтлый голубой фонъ, на немъ бѣлыя греч(еския) и грузинск(ия) надписи:¹¹⁵ (სურ. 65)

CI XC MP ΘΥ
 ԼՓԴԴԸ ԾԸ
 ԾԴԼԾ:
 ՈԼԾԵ

Выше этихъ надписей, у нимба Іоанна имѣется еще греч(еская) надпись:

ΟΑ
 ΙΩ

Замѣчательно интересна техника письма тѣла и особенно лица. По очень интенсивному желтому нимбу с бѣлой каймой по краю сдѣланъ красный рисунокъ, затѣмъ волосы, лицо, красн(ый) маѳорій Богородицы проложены густымъ темно краснымъ тономъ, гораздо темнѣе нимба. По этой прокладкѣ телѣснымъ полутономъ проложены главныя массы лица, причемъ въ тѣневыхъ мѣстахъ красная прокладка оставлена не записанной. По голубому положены бѣлые блики, зрачекъ — св(етло)-голубой (у Хр(иста)) и бѣлый. Волосы по кр(асной) прокладкѣ сдѣланы тонкими волнистыми линиями. Въ настоящее время тѣлесный полутонъ сильно осыпался и обнажилась красная прокладка. Письмо очень густое, смѣлое, рисунокъ строгій. Тѣмъ же способомъ написано тѣло, а драппировка по локальному тону — тѣнь и блики, какъ въ Нередицахъ.

Композиція.

Богородица в красномъ съ голубыми складками маѳоріи, обнимая, держитъ на колѣняхъ тѣло Христа (у Хр(иста) глаза открыты). Позади (направо) этой группы видна голова (макушка) коленопрекл(оненной) фигуры безъ нимба. Туловище и лицо отвалились. Еще правѣе стоитъ въ голуб(ом) съ бѣл(ыми) складками хитонѣ и красномъ гиматіи Іоаннъ. Отъ лица осталось лишь общ(ирное) пятно на желт(ом) нимбѣ. Надъ головой Іоанна летятъ два ангела. Первый въ удив(ительно) красивой красн(ой) драппировкѣ. Руки ангеловъ протянуты къ Христу. Въ головахъ у Христа (налѣво) на волнистой красной горѣ стоитъ бѣлый мраморный саркофагъ. Надъ (?) нимъ бѣлый киворий. За темъ отвѣсный красный скать

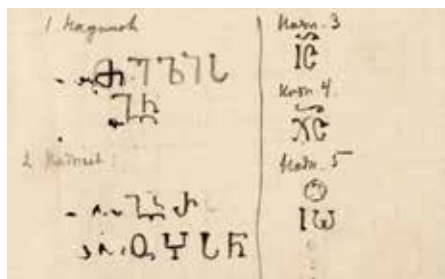
სურ. 65. ფ. 26r, კარიბჭე. საფლავად დადება. სვენიხ ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები

той же горы. Надъ нимъ видна нижняя часть красн(ой) драппировки съ бѣлымъ орнам(ентом) на подолѣ и немного выше бѣлымъ крестикомъ; у крестика видна часть локтя, выше все отвалилось, возможно, что это тоже ангелы. Внизу фрагменты зел(еной) почвы.

6. Фрагментъ не сохранившагося Нерукотвореннаго образа.

5. Снятіе со креста.

Съ краснаго восьмиконечнаго креста снимають тѣло Христа, написанное тѣми же приемами, какъ въ №4, но гораздо лучше сохранившееся; глаза Х(риста) полуоткрыты, в тѣлесныхъ тонахъ (какъ и въ №4), нѣтъ зеленыхъ оттѣнковъ. Преложеніе Христа голубое съ бѣл(ыми) движками и синими тѣнями. Правую, снятую со Креста, руку Христа держать въ покрытихъ кр(асным) маѳоріемъ рукахъ Богородица (хит(онь) голуб(ой)), фигура которой сохранилась очень плохо. На лѣстницѣ, охвативъ тѣло у пояса, стоитъ Іосифъ въ т(емно)-красной съ голубоватыми бликами драппировкѣ. Направо фигура плачущаго Іоанна съ пропавшими лицами въ великолѣпн(омъ) голубомъ с бѣлыми изящн(ыми) движками хитонѣ и такомъ же красномъ съ бѣл(ыми) дв(ижками) гиматиі. За Іоанномъ фигура въ св(етло)-зеленой, почти плоской, драппировкѣ вынимаетъ гвоздь изъ лѣвой руки Христа. Свѣтло голубой, довольно потертый фонъ; на немъ бѣлая грузинскія и греческія надписи. Сзади желтый архитектурный фонъ. Іерусалимъ и Голгоѳа не лещадкой, а волнистыми, не острыми линіями. Пещера въ ней т(емно) синяя, голова Адама — черепъ въ профиль. Не смотря на сильную потертость, краски сохранили прочность и силу. Почва ж(елто)-зеленая.

სურ. 66. ფ. 29r, კარიბჭე. გარდამოხსნის სცენის ქართული და ბერძნული განმარტებითი წარწერები

1. Надпись: (სურ. 66)

ⲪⲚⲖ

ⲚⲖ

2. Надпись:

...ⲚⲚⲚ...

...ⲒⲢⲖ

3. Надпись:

ⲒⲚ

4. Надпись:

ⲪⲚ

5. Надпись:

ⲒⲒ

ⲒⲚ

Налѣво (отъ зр(ителя)), надъ гл(авной) переклад(иной), креста — небольшая фигурка ангела съ покрытой гиматиемъ руками, т(е)м(но)-красный — почернѣлъ. Крылья кр(асные). Нимбъ желт(ый). Лицо — зеленоватая прокладка. Краски отпали.¹¹⁶

ⲒⲒ

Ⲓ

ⲒⲚ

Ⲓ

О
PH
О
S

Сильно пострадавшая фигура; отъ плечъ отбита. Голубой фонъ выцвѣлъ. Нимбъ желт(ый), съ бѣл(ой) каймой. Лицо по нимбу — кр(асная) прокладка, по ней голубой локальный тонъ волосъ и бѣл(ыя) движки. Хитонъ красн(ый), съ бѣл(ыми) движками). Хламида бѣл(ая), съ голуб(ыми) складк(ами). Фигура обращена лицомъ къ нерукотвор(ному) образу (въ ³/₄), руки воздеты по тому же направлению (სურ. 67).

8. Небольшіе фрагменты фигуры ктитора держащаго в рукахъ модель храма. Краски сильно выцвѣли. Видны: верхн(яя) часть церкви т. е. покрытіе барабана, барабанъ и часть крыши. Все желто-краснаго цвѣта, головной уборъ ктитора, часть его лица и бороды. Ниже его лѣвое плечо, по которому (изгибъ линіи) все же можно сказать, что онъ держитъ модель. Драпировка — красная съ голуб(ыми) бликами. Надписи не сохранилось.

14. На голуб(омъ) фонѣ три пояса погрудныхъ изображеній. Мученія грѣшниковъ.

Въ верхнемъ поясѣ (слѣво): 1) Женщина прилѣгающая лѣвымъ плечомъ къ правому плечу старика. Техника обычная; сохранность хороша-я.¹¹⁷ 2) Тоже — но не старикъ, а съ красной бородой. 3) Три фигуры — женщ(ина), старикъ и опять женщина, всѣ съ шир(окими) раскрытыми от ужаса глазами.¹¹⁸

Средній поясъ: 1. Страдающая женщина. 2. Человекъ юный (жен(щина)? вѣ «индѣиск(омъ)» головномъ уборѣ — рядомъ полуприпавш(ая) женск(ая) фигура. 3. Стершаяся жен(ская) фигура. 4. Три монаха вѣ кр(асныхъ) клобукахъ (სურ. 68).

Нижній поясъ: 1. Сѣдой съ дл(инной) бород(ой) человекъ вѣ бѣл(омъ) съ желт(ыми) полосами халатѣ. 2. Двѣ страд(ающие) женщины. 3. Пять полупро[...] фигуръ; одинъ, повидимому, монахъ, другія женщины.¹¹⁹

15. Большая, сильно выцвѣтшая и стертая группа женщинъ и мужчинъ на красномъ фонѣ.

16. Выцвѣтшая и полуотбитая композ(иция) на св(етло)-зел(еномъ) фонѣ. Четыре ряда масокъ по три вѣ каждомъ. Черты лица не сохр(анились).

17. Тоже. Сохранность еще хуже.

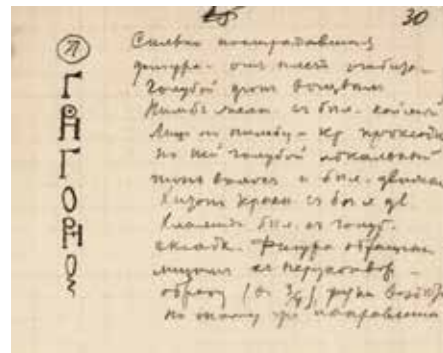
19. Орнаментъ разноцвѣтн(аго) цвѣта, на желт(омъ) и голуб(омъ) фонѣ. Сохр(анность) плохая.

18. Тимпанъ портала. Погрудное изобр(ажение) Христа съ двумя предстоящими ангелами.

Надпись:

ОР Н...

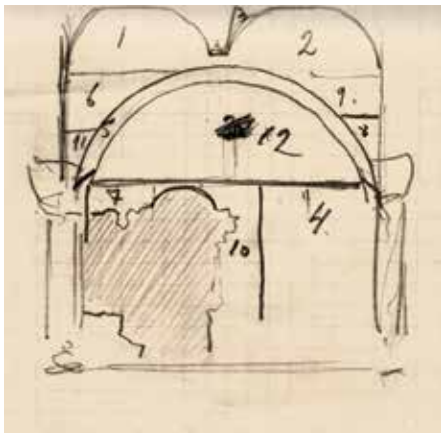
Плохо сохранившееся, но одно изъ красивѣйшихъ изображеній притвора — по яркости и чистотѣ красокъ и по тонкой отдѣлкѣ лицъ,

სურ. 67. ფ. 30r, კარიბჭე. წმ. გრიგოლის ფიგურის ბერძნული განმარტებითი წარწერა

სურ. 68. ფ. 31r, კარიბჭე. გამოსახულებათა დეტალები

სურ. 69. ფ. 36r, კარიბჭე. ჩრდილოეთ კედელზე სცენების და ფიგურების განლაგების სქემა

волось и драпировоць, что замѣтно особенно на фигурахъ ангеловъ (особ(енно) правая)), т(акъ) к(акъ) лицо Христа сильно пострадало осыпалось и мѣстами отбито. У Х(риста) желтый, очень интенсивный съ бѣлымъ ободкомъ и бѣлымъ крѣстомъ нимбъ. Христось юный. По нимбу сдѣлана зеленоватая прокладка волось и лица (способъ опять новый въ притворѣ), по ней густо проложенные красныя волось и густо напис(анное) розовато-жел(ое) лицо. Рисунокъ деталей красный.

Видны фрагменты голубоватаго, очень блѣднаго, хитона Христа съ красными складками. Правый (отъ зр(ителя) ангель — техника такая же. Волось сохранились; по красному полю тонкия, волнистыя, желтыя пряди.

Хитонъ св(етло)-голуб(ой) съ бѣл(ыми) движками. Гиматій желтый, съ красн(ымъ) рис(ункомъ) и тѣнями и бѣлыми движками. Слухи бѣл(ыя). Лѣвый ангель — такой же хитонъ, красный съ т(емно)-кр(асными) тѣнями и бѣл(ыми) движ(ками) (плохо сохранился); гиматій св(етло)-зеленый, яркій, съ бѣл(ыми) движ(ками) и зел(еными) тѣнями.

21. Нижнй лобъ тимпана. фрагменты четырехкрыльнаго херувима. На откосахъ портала живопись не сохр(анилась) но была. Колонки портала разноцвѣтныя, то [...] то изображ(енныя) разноцвѣтн(ыми) кирпичами. Верхн(ая) арка портала подъ разноцвѣтн(ый) (кр(асный), ж(елтый), син(ий), съ бѣл(ымъ) рис(ункомъ)) мраморъ. Полуколонки арокъ — подъ разноцв(етный) мраморъ. Рельефы и орнаменты были раскрашены разн(ыми) красками (красн(ый), голуб(ой), зелен(ый), син(ий)). Нижнй подъ арки сводъ — кристаловидный, разноцветный орнаментъ. Капители боковых колоннъ разноцвѣтныя, на колоннахъ была роспись. Базы тоже были [...]; у двухъ среднихъ зап(адныхъ) колоннъ, изъ которыхъ сохранились лишь одна, сѣв(еро)-зап(адная), были выкрашены лишь капители (სურ. 69).¹²⁰

1. Мѣсто для двухъ апостоловъ — сохранился лишь небольшой кусочекъ нимба и спинки сидѣнйя.

2. Тоже. Сохр(анились) рисунки двухъ подножй (круглыхъ) и небольшие куски подоловъ гиматйевъ. Правый (от зр(ителя)) красн(ый).

6. Нога, подоль — бѣл(ый), съ крас(нымъ) рис(ункомъ), хитона, св(етло)-зел(еная) съ бѣл(ыми) движ(ками) гиматйя, рис(унокъ) ноги и нижняя часть красн(аго) крыла ангела, расположеннаго по линйи арки. Фонъ голуб(ой), почва св(етло)-зел(еная), яркая.

9. Не сохранилась.

9. Орнам(ентъ), не сохр(анился).

11. Орнам(ентъ) гармоникой, разноцв(ѣтный).

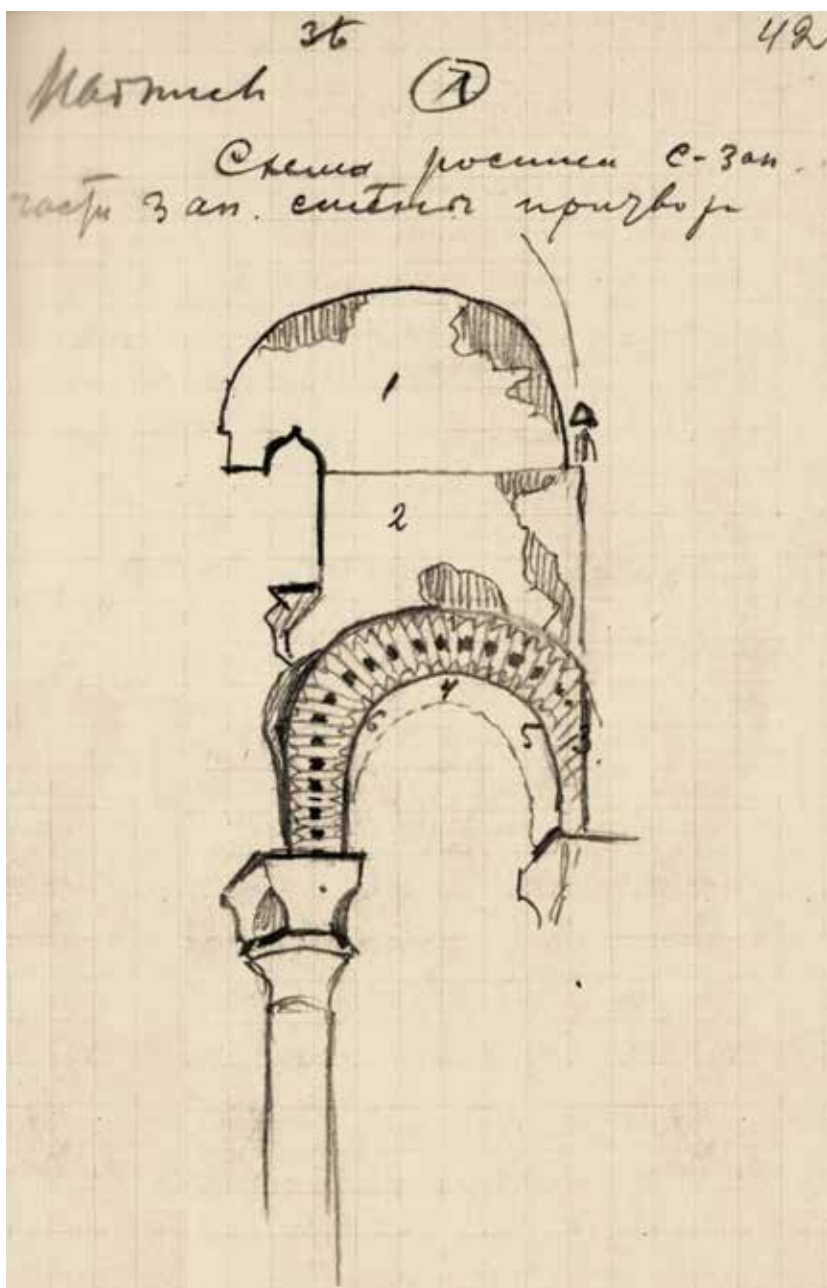
5. Нижн(ий) лоб арки. Въ зел(еной) рамкѣ по желт(ому) полю разноцвѣтный цветочн(ый) орнаментъ.

3. Не сохр(анился), лишь (маленький фрагм(ентъ), какъ будто крылья Ангела.

12. Рай. Слѣва — Лоно Авраамова. Сидятъ Авраамъ, Исаакъ и Иаковъ. У кажд(аго) круглыя подножйя. У каждого на колѣняхъ по нѣсколько дѣтскихъ фигурокъ. Сохранились лишь рисунки. Рядомъ с ними, на тронѣ, Богородица. Сильно выцвѣтшая фигура въ красн(омъ) маΘ(орйи) и го-

луб(ომъ) хит(онѣ). Руки Богородицы обращены ладонями на зрителя. Рядомъ стоитъ благоразумный разбойникъ (юный ?) въ т(емно)-красномъ нимбѣ. У разб(ойника) отъ пояса до колѣнъ бѣлое препоясаніе. Обѣими руками держитъ четырехъ конечный красн(ный) крестъ. У средн(ей) фигуры нимбъ кр(асный) (фраг(ментъ), у правой – голуб(ой). Рядомъ Райская дверь; Пламенное оружіе. На ней четырехкрылый съ ногами херувимъ. Все въ красномъ тонѣ. Крылья Херувима слегка почернѣли. Фонъ комп(озиции) слѣва, до двери – желтовато-красный, безъ всякаго орнамента. Направо, за дверью, на голубомъ фонѣ (пропавшемъ) – почти исчезнувшая композиція идущихъ въ рай праведниковъ. Сохранились нижн(ие) части одеждъ двухъ заднихъ фигуръ: красныя гиматіи и голубой и св(етло)-зелен(ые) хитоны. Почва св(етло)-зеленая, чистаго тона.

4. Полуотбитая композиція. Вверху, на желтомъ фонѣ круглаго ме-

სურ. 70. ფ. 42r, კარიბჭე. დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთზე გამოსახულებების განთავსების სქემა

სურ. 71. ფ. 45v, კარიბჭე. ცოდვილთა დანთქმის სცენა

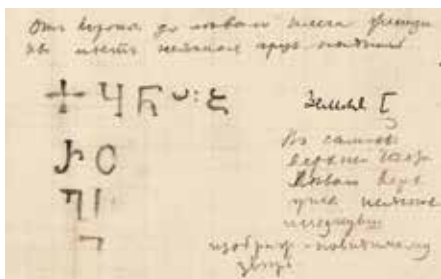
дальона – погрудное изображение ангела съ мѣриломъ въ лѣв(ой) рукѣ. Крылья – по желт(о)-красн(ой) полость; хит(онь) бѣл(ый), гим(атий) голуб(ой). Лѣвѣ видны концы крыльевъ другого отбитаго ангела. Подъ медальномъ красное коромысло вѣсовъ съ приподнятымъ правымъ краемъ и фрагментами трехъ черныхъ цѣпочекъ. Чашки вѣсовъ отбиты. Правѣ медальона отбито какое то небольшое красное изображ(ение), м(ожет) б(ыть) херувима; фонъ бѣлый.¹²¹

10. Фрагментъ краснаго крыла ангела.

7. Фрагментъ желт(аго) нимба; по нему кр(асные) волосы. За нимбомъ фрагм(ентъ) бѣл(аго) кругл(аго) щита съ желт(ой) каймою между красныхъ линий и осыпавшаяся прав(ая) рука въ желт(омъ) поручѣ, держашей копье.¹²² 1 Сильно выцвѣтшая композиція толпы царей, царицъ, святителей въ раю. Рисунокъ фигуръ кр(асный), фонъ и почва окраску потеряли (სურ. 70).

2. На желто-красн(ом) фонѣ композ(иция) земли, отдающей мертвецовъ (სურ. 71). Земля въ видѣ юной женщины въ желтой (золотой) коронѣ, унизанной жемчугомъ и драгоценными камнями; съ короны спускаются четыре жемчужныхъ [...]. Правая рука, плечо и часть груди обнажены. Въ правой рукѣ женщины красн(ый) скипетръ, в лѣвой – круглая держава (верхъ бѣл(ый), низъ красный, по срединѣ красный крестъ). Хламида темно-голубая, съ бѣлыми движками. Женщина сидитъ на желтомъ пятнист(омъ) звѣрѣ, напоминающемъ тигра.

Звѣрь быстро идетъ и изрыгаетъ изъ широко раскрытой пасти чело(в)ч(ескую) фигурку въ красн(ыхъ) драппир(овкахъ)(?), съ длинными красными волосами. Направо отъ женщины, выше звѣря (въ прав(омъ) – верхн(емъ) углу), летитъ птица; у птицы разинута пасть; повидимому, изъ ней торчитъ голова чело(в)чка; это мѣсто не сохранилось. Въ прав(омъ) нижн(емъ) углу фигура краснаго звѣря съ длинной шерстью, короткимъ хвостомъ и копытами (лошадиные копыта); голова звѣря не сохранилась, но сохранилась торчащая изъ его пасти, ч(ел)о(в)ч(еская) голова съ длинными кр(асными) волосами. Лѣв(ый) верхн(ий) уголь – очень плохо сохранившаяся птица. Ниже – двѣ птицы. Лѣвая, съ длиннымъ хвостомъ (павлинь ?), плохо сохр(анилась); правая – голубъ пре-

სურ. 72. ფ. 45r, კარიბჭე. ცოდვილთა დანთქმის სცენა. დედამიწის პერსონიფიკაციის ქართული განმარტებითი წარწერა

კრ(асного) рисунка. У голубя изъ клюва торчитъ человѣч(еская) рука. Ниже плохо сох(ранившийся) небольш(ой) желт(ый) звѣрь, изъ пасти торчитъ голова съ длин(ыми) красны(ыми) волосами.

Нижн(ый) лѣв(ый) уголь. Прекрасно сохран(ившаяся) передняя половина медвѣдя красн(аго) цвѣта; изъ пасти торчитъ рука. Отъ короны до лѣваго плеча женщины идетъ неясная груз(инская) надпись: (სურ. 72)

†ЧБЪ: [-] Земля
 ჯო
 ტუ
 1

Въ самой верхней части лѣваго верхн(яго) угла неясное исчезнувш(ее) изображ(ение) — повидимому звѣрь. Фонъ желтый.¹²³

3. Разноцвѣт(ный) орнаментъ гармоникой. Цвѣта — бѣлый, желтый, красный и синій по красному — чередой.

4. Голубой дискъ на бѣломъ фонѣ въ замкѣ арки.

5. Сѣв(ерный) склонъ арки — на бѣл(ом) фонѣ святителъ съ крестом и благословл(яшей) рукой. Желт(ый) нимбъ съ двойнымъ синимъ ободкомъ, по нему темно красная прокладка волосъ, лица и бороды. По этой прокладкѣ желтые, слегка полутона, волосъ и бороды; по нимъ — тонкия бѣл(ыя) движки. Желт(ые) съ красн(ыми) тѣнями фелонь, короткая бѣл(ая) эпитрахиль, риза темно красн(ая), съ бѣлыми, многочисл(енными), мѣстами слитыми, движками. Почва — голубо-зеленая. Лицо св(ятаго) повреждено.

Надпись: (სურ. 73)

ՕԱ
 N
 ...
 H
 M
 A
 NAC
 ԳԵ

Надпись усердно счищалась, вся въ царапинахъ. Сдѣлана жидкой кор(ичнег)о-сѣрой краской.

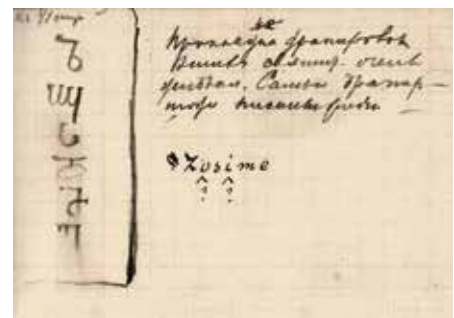
6. Святитель в такой же позѣ, такой же техникѣ, но сѣдины сдѣланы по яркому, голубому, лок(альному) тону, тонкими, бѣл(ыми), волнист(ыми) движками. Фелонь красн(ая), съ син(ими) тѣнями и голубов(атыми) движками. Ярко красн(ый) эпитрах(иль); риза оливков(ая) съ т(емно)-зел(еными) тѣнями и бѣл(ыми) движками. Почва и фонъ аналогичны предыдущему. Надпись тоже счищалась, но сох(анилась) лучше предыдущ(аго):

ՕԱ Կ ZOCNMAC

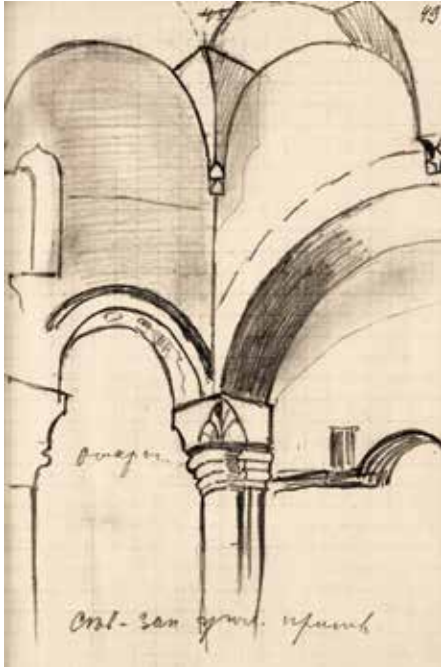
Вторая надпись едва замѣтна (სურ. 74).

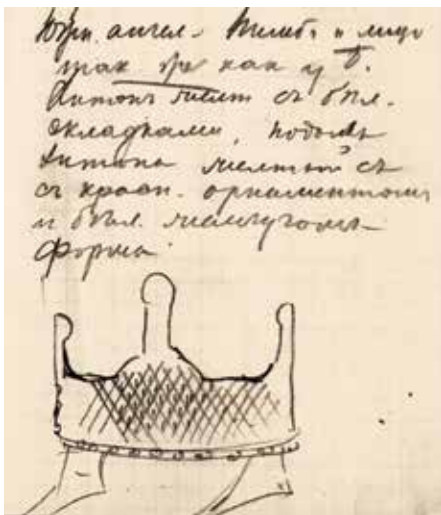
სურ. 73. ფ. 47r, კარიბჭე. წმ. კლიმენტის და წმ. მოსიმეს გამოსახულებების ბერძნული განმარტებითი წარწერები

სურ. 74. ფ. 48r, კარიბჭე. წმ. მოსიმეს გამოსახულების ქართული განმარტებითი წარწერა

სურ. 75, ფ. 49r, კარიბჭე. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის კონსტრუქცია

სურ. 76, ფ. 56r, კარიბჭე. წმიდანის ფიგურის სამოსის ქობის დეკორი

Ъ
Q
L
Г
З
Г

Зосіме

Прокладка драпировокъ этихъ святит(елей) очень жидкая. Самыя драппир(овки) тоже писаны жидко.¹²⁴

Отъ притвора сохранилась лишь сѣверная стѣна и сѣв(еро)-зап(ад-ная) часть западной стѣны. Потолокъ обрушился, но по сохранившимся сводикамъ видно, что сѣверная и южная части имѣли по два свода въ ¼ крестового. Т(акимъ) обр(азомъ), на этихъ стѣнахъ было по два тимпана, въ которыхъ были помѣщены евангелисты, по двѣ въ каждомъ тимпанѣ. Зап(адная) и вост(очная) стѣна имѣли по два такихъ же сводика, но не такъ близко примыкающихъ другъ къ другу, т(акъ) к(акъ) стѣны шире (зап(адная) и вост(очная) арки) средняго нефа притвора гораздо больше, какъ это видно по зап(адной) сохр(анившейся) стѣнѣ храма, служащей вост(очной) стѣной притвора, чѣмъ арки боковыхъ нефовъ). Потолокъ притвора былъ плоскій, и имѣлъ форму прямоугольника покоящагося на четырехъ парусах, изъ котор(ыхъ) вост(очный) и зап(адный) были гораздо шире сѣвернаго и южнаго¹²⁵ (სურ. 75).

Сѣверо-зап(адный) притворъ. Роспись была только въ абсидѣ. Въ конхѣ погрудное изображеніе Богородицы, царицей небесъ съ медальономъ съ изобр(ажением) Христа Эммануила на груди. Нимбъ Богородицы желто-красный. Красные полосы идутъ поверхъ желтой прокладки. Каймы нимба – бѣл(ыя) и син(ія). Маѳор(ій) Бог(орицы) – коричн(ево)-красный, съ бѣлыми движками; хитонъ голуб(ой), на конц(ахъ) рукавовъ жел(тые) обшивки. Лицо – красн(ый) рис(унокъ) и желто-зел(еная) прокладка. Фонъ медальона – синій (индиго), сильно выцвѣлъ. Каймы бѣл(ыя) и син(ій). Нимбъ Эммануила какъ у Богор(одицы); перекрестья сдѣланы бѣл(ыми) линиями. Волосы – желт(о)-зеленые горьки. Лицо не сохранилось. Видѣнъ фрагментъ коричн(ево)-красной съ желт(ыми) движками одежды. По обѣ стороны Богородицы склоненныя фигуры ангеловъ, по одному съ кажд(ой) стороны въ ростъ.

Южн(ый) ангель: нимбъ и лицо такъ же, какъ у Б(огородицы). Хитонъ желт(ый), съ бѣл(ыми) складками. подоль хитона желтый съ красн(ымъ) орнаментомъ и бѣл(ымъ) жемчугомъ.¹²⁶ Плащъ ангела темно-красный. Крылья – темно-крас(ная) (სურ. 76).

Сѣв(ерный) ангель: Нимбъ и лицо такие же какъ у перваго и такъ же плохо сохр(анились). Хитонъ голубой, съ такимъ же какъ у перваго подоломъ. Плащъ красный, съ коричн(евымъ) рисункомъ складокъ и бѣл(ыми), малочисленн(ыми) движками. Крылья т(емно)-к(расная).

Фонъ композ(иции) – индиго прокладка. Почва зел(еная), по той же прокладкѣ.

Ниже поясъ святителей. По три по обѣ стороны окна.

Южн(ая) сторона – первый отъ окна: сохр(анился) фрагментъ крас-

ной прокладки нимба. Кусокъ бѣлой, крещат(ой) (кресты голуб(ья)) фелони. Омофор бѣл(ый). Хитонъ желт(ый), съ голуб(ыми) складк(ами) и бѣл(ыми) движками. Набедр(енникъ) кр(асный). Въ рукахъ свят(ителя), повидимому, былъ развернутый свитокъ въ горизонт(альном) направлении. Второй: нимбъ по красн(ой) прокладкѣ, ярко желтый хитонъ. Верхняя половина лица до кончика носа осыпалась. Нижняя сохранилась хорошо. Лицо писано по нимбу. Рисунокъ сдѣланъ очень жидкой, кор(ичнево)-кр(асной) краской. Подъ бородой и въ тѣневыхъ мѣстахъ шеи очень жидкая зеленая прокладка. Полутона на лицѣ сдѣланы бѣлымъ жидкимъ тономъ рисунка. Имѣются немногочисленнiя бѣл(ья) движки. Хитонъ желт(ый), съ бѣл(ыми) складками. Набедр(енникъ) – какъ нимбъ, съ красн(ымъ) орнаментомъ и жемчугомъ. Такие же поручи съ жемчуг(омъ). Фелонь – лилов(о)-красная, съ бѣл(ыми) крестами и син(ими) складками. Омофоръ бѣлый, съ коричн(евымъ) рисункомъ и индиговыми крестами. Въ рукахъ свят(ителя) свитокъ.¹²⁷ Надпись на свиткѣ не сохранилась.¹²⁸ Направо отъ нимба свят(ителя) горизонтально идетъ бѣлая греч(еская) надпись: (სურ. 77)

ΟΤΑΝΑΣΗΟΣ

Вертикальная надпись относится скорее къ третьему святителю: (სურ. 78)

Ϡ Ϟ
[ϡ]
Ϡ
ϣ
ϛ

Св. Иоаннь Милостивый

Третий святитель. Надпись налѣво отъ нимба:

ΟΑ

Направо:

ΙΩ...ΟΣΑΣΥ

Очень хорошо сохранившаяся фигура. Нимбъ ярко желтый (хром(о-ваго) тона) по красной, слегка малиновой, прокладкѣ. Тера де Сиенновые, густые контуры лица. Это не первоначальный рисунокъ; первонач(альный) рисунокъ залить локальнымъ тономъ лица, зеленовато-сѣрымъ. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ видны индиговые тона лок(ального) тона. По этой зеленоватой прокладкѣ густо проложень тѣлесный желт(ый) тонъ, сгущающийся въ тѣневыхъ мѣстахъ и мѣстами, въ глубокихъ¹²⁹ тѣняхъ, еще усиленъ коричневой штриховкой. Вот по этой то прокладкѣ жѣл(таго) тона и сдѣланъ оконч(ательный) рис(унокъ) лица и деталей Тер(а) д(е) Сие(ннаго) на носу и на щекахъ бѣл(ья) движки, также по усамъ и бородѣ. Хитонъ голубой, эпитрахиль желт(ый). Фелонь не крещат(ая), малиново-красная, съ широкими бѣл(ыми) движками. Омофоръ бѣл(ый), съ двойной желт(ой) полосой по краю и съ индиговыми крестами.¹³⁰

სურ. 77. ფ. 60r, კარიბჭე. წმიდა მღვდელმთავრის გრავილი

სურ. 78. ფ. 61r, კარიბჭე. წმ. იოანეს გამოსახულების ბერძნული და ქართული განმარტებითი წარწერები

Въ рукахъ святителя свернутый свитоць. Руки (техника какъ на лицѣ) писаны поверхъ драпировки и фона, гдѣ пальцы обмутились, видѣнь яркѣй голубой фонѣ. Также поверхъ фона и драпир(овокъ) написанъ свитоць. На сѣверн(ой) сторонѣ отъ трехъ святителей сохранились незначит(ельные) фрагменты нимбов и драпировокъ. Позы — тѣ же. Грунтъ этого пояса походить на грунтъ Богородицы въ линіи обрамленія.

Точно также грунтъ третьяго пояса походить на грунтъ фриза святителей. По шву красная лин(ія) обрамл(енія). На юж(ной) сторонѣ сохранился фрагм(ентъ) головы въ нимбе смотрящ(его) вверхъ(?). Техника та же, но фреска сильно пострадала.

Налѣво отъ нимба надпись:

ΙΚΟ

...Σ

...

Направо отъ нимба:

Ϡ̄Ϟ [..]Γ

св. []

На сѣв(ерной) сторонѣ въ этомъ фризѣ кладка отбита. Въ откосахъ окна тоже была роспись. Сохранился на сѣв(ерномъ) откосѣ фрагм(ентъ) красной прокладки нимба и на немъ бѣл(ый) силуэтъ голой головы; на другихъ отк(осахъ) ничего не сохранилось. В окнѣ были жел(тая) прутья, сохранились дыры — гнѣзда, какъ и на всѣхъ другихъ окнахъ.¹³¹ (სურ. 79)

სურ. 79. ფ. 69r, ჩრდილო-დასავლეთი სამლოცველო. ხედი დასავლეთიდან

[...] ¹³² Обычный приём при нанесении грунтов на стены для фресковой живописи в древних храмах набу(юдается) и в приделѣ, приём рекомендуемый даже рус(скими) иконописными подлинниками XVI, XVII вѣковъ (т.е. тогда, когда фресковая живопись уже не употреблялась) и заключающийся в том, чтобы левкас наносили столько, сколько мастер успеет записать в одинъ день и наблюдаемый в древнихъ стѣнописях, какъ, напри(ерь), в Нередицкомъ храмѣ и заключающийся в томъ, что мастеръ обязан былъ наносить левкас на стѣну столько, сколько возможно было записать в одинъ день.

Такимъ образомъ, роспись дѣлалась поясами, причѣмъ слой левкаса н(ижняго) ф(риза) находитъ на слой левкаса верхняго, образуя шовъ находящийся какъ разъ на линіи обрамленія – не наблюдается в [церкви св.] Григ(ория) упомянутые швы, хотя имѣются, но не совпадаютъ с линіями обрамленія, а находятся иногда в средней части композиціи, стало быть – церковь первоначально была забѣлена вся, а потомъ уже была расписана *al secco*. И только в одномъ мѣстѣ, именно на сѣв(ерной) стѣнѣ, подъ композиціей Воскрешенія Лазаря, что шовъ совпалъ съ линіей обрамл(ения), дѣлящей эту сцену съ нижней фрагментарно сохранившейся композ(иціей) св(ятыхъ) Воиновъ. При ближайшемъ разсмотрѣніи оказывается, что какъ грунтъ этой послѣдней композиціи, такъ и краски надписи совершенно различны с грунтомъ и красками росписи храма и совершенно тождественны съ росп(исью) притвора. Слѣдовательно, съ полнымъ основаніемъ можно предполагать, что во время произведенія росписи притвора в храмѣ былъ произведенъ ремонтъ, во время кот(ораго) на сѣверной ст(ѣнѣ) были написаны фигуры святыхъ воиновъ, впоследствии опять отбитыя – тѣ же незначит(ельный) фрагментъ фрески; а посему лучше сохранил[ся] [. . .]. ¹³³

Въ иконографическомъ отношеніи роспись в общемъ повторяетъ формы византійской иконографии XI–XII вѣковъ, но мѣстами имѣетъ такіе переводы, которыя скорѣе свойственны болѣе раннему времени, какъ, напри(мѣр), только что упомянутыя изображенія апостоловъ и святителей безъ нимбовъ, мало извѣстный в XIII вѣкѣ; переводъ Сошествія во адъ, гдѣ Христосъ, какъ в Хлудовской псалтири, попираетъ ногамя связаннаго сатану. Интересенъ переводъ сцены сошествія Св. Духа на апостоловъ, помѣщенный в тимпанѣ сѣверной стѣны по рѣдкому изо-

браженію въ откосахъ окна народовъ, не похожему на изображенія этого сюжета, не смотря на повтореніе общей схемы (в храмахъ Луки Фокидскаго, Софіи Констант(антинопольской), въ Маркѣ Венеціанскомъ), въ мозаикахъ и росписяхъ XI–XII в(еков).

Въ лѣвомъ откосѣ окна изображень старикъ въ колпакѣ и юноша, стоящій за какимъ-то ящикомъ съ приподнятыми вверхъ лицами; въ правомъ тоже двѣ фигуры, изъ которыхъ первая съ сосудомъ; немного левѣ висятъ вѣсы.

Наиболѣе интереснымъ въ храмѣ все же житіе св. Григорія Провѣтителя, оно представлено въ шестнадцати композиціяхъ. Кромѣ того, въ этомъ же циклѣ находится одна композиція, посвящ(енная) изображенію мученія св(ятыхъ) жень Рипсиміи и Гайяны и одна житію св. Нины.

Мученіе Григорія

Житіе св. Григорія по техникѣ, краскамъ и сохранности ихъ, не отличается отъ росписи храма. Но оно не носитъ слѣдовъ той трафаретности, которая наблюдается в ост(альной)¹³⁴ росписи храма; фигуры его болѣе закончены, болѣе миниатюрно и изящно выписаны.

Художникъ иногда портретно повторяетъ типы лицъ, являющихся нѣсколько разъ в различныхъ композиціяхъ житія [(ц(арь) Тирдаты, предводитель палачей)].

Замѣчается, что въ тѣхъ сюжетахъ житія, которыя наиболѣе напоминаютъ общіе иконографическіе формы, мастеръ пишетъ увѣренно, но вмѣстѣ съ тѣмъ, шаблоннѣ дѣлается его композиція (Крещеніе армянъ — Григорій в позѣ І(оанна) Крестителя, толпа, какъ, напр(имерь), Севастійскіе мученики; Григорій въ пещерѣ, какъ обычные столпники — въ первой композиціи приведенія Григорія на судъ Тирдату повторяется общая византійская миниатюрная схема).

Только в нѣкоторыхъ, менѣе шаблонныхъ, композиціяхъ, рисунокъ болѣе интересенъ и реаленъ.

Общій миниатюрный характеръ житія св. Григорія настолько ясенъ, что позволяетъ думать о существованіи утеряннаго миниатюрнаго оригинала, съ котораго была въ увеличенномъ видѣ исполнена наша роспись. Какъ это известно, напр(имерь), въ моз(аике) гл(авного) нефа в ц(еркви) св. Апол(инарія) въ Равеннѣ.

Восточный характеръ этихъ миниатюръ, особенно замѣтный въ композиціи выѣзда царя Тиридата, гдѣ лошади съ подвязанными хвостами, убранные и упряж(анные), близко напоминаютъ формы сассанидскаго искусства.

Этотъ же восточный характеръ сказывается въ плоскомъ характерѣ письма, въ совершенномъ отсутствіи движекъ, а также въ расовыхъ типахъ нѣкоторыхъ фигуръ.

Качество рисунка какъ въ житіи св. Григорія, такъ и во всей роспи-

სი лучше, чѣмъ живопись, въ которой пропадаютъ многія подробности, сдѣланныя предварительно въ рисунокѣ (кровь, слезы).

Колоритъ росписи темный. Желтая окраска лицъ, нимбовъ въ большинствѣ случаевъ теперь пропали; вездѣ пропали свѣтло-зел(енныя) тона почвы и орнаментовъ, надписи почернѣли. Прориси и оригиналы, которыми мастеръ пользовался, показываютъ знакомство съ лучшими образцами, но техника и краски носятъ уже слѣды упадка.

Общая вообще¹³⁵ грузинскимъ фрескамъ мертвенная синеватая блѣдность одежды и лицъ и технич(еские) недостатки присутствуетъ и здѣсь.

Присутствіе такъ полно представленнаго житія св. Григорія не нарушаетъ, конечно, общаго византійскаго характера схемы росписи; къ такому видоизмѣненіямъ обычно прибѣгали въ тѣхъ случаяхъ, когда хотѣли отмѣтить въ росписи посвященія храма какому-нибудь святому. Известны примѣры, что визант(ійские) императоры* изображали дѣянія своего царствованія въ церковныхъ портикахъ; Константинъ Порфирородный сообщаетъ, что въ атриумѣ базилики Neva (1042-52)** находились изображенія мученическихъ подвиговъ святыхъ. Наконецъ, у насъ фрески Кіево-Кирилловскаго монастыря, болѣе позднія росписи Новгорода имѣютъ такіе же обширные циклы житій святыхъ. Вполнѣ поэтому понятно, что св. Григорію, изображенія котораго находились въ Софіи Константинопольской, въ абсидѣ ц(еркви) Луки Фокидскаго, которому у насъ в Новгородѣ былъ посвященъ храмъ, въ столицѣ Арменіи должно было быть удѣлено мѣсто для изображенія житія.

Изученіе техники и стилия росписи притвора дало возможность установить некоторыя интересныя данныя и въ самомъ храмѣ.

Обычный пріемъ при нанесеніи грунтовъ для фресковой росписи въ древнихъ храмахъ, пріемъ наблюдающійся и въ росписи притворовъ ц(еркви) св. Григорія и заключающійся въ томъ, что левкасъ наносился на стѣну постепенно, по мѣрѣ записанія одного пояса лѣвкали другой, какъ выражается иконописный подлинникъ: «А левкасу на стѣну класть сколько написать до обѣда, а обѣдать мастера пойдуть, - и левкасъ бы на стѣнѣ не остался безъ писма; тако же бы и къ ночи безъ писма не оставался отнюдь да тако будетъ крѣпко и вѣчно»*** Такимъ образомъ, левкасъ наносился постепенно, поясами; одинъ фризъ подъ другимъ. Образовавшіеся въ мѣстѣ соединенія верхняго и нижняго фриза швы всегда, во фресковыхъ росписяхъ, какъ это наблюдается въ Нередицахъ, в Ладогѣ и другихъ древнихъ храмахъ, совпадаютъ съ линіями обрамленія композицій. В росписи цер(кви) св. Григорія, ис-

* Императоръ Маврикій 582-602 такъ украсилъ портикъ Влахернскаго храма. (Н.) Кон(даков), Виз(антийские) ц(еркви) и памятники Константинополя, 45.

** Ibid., 63.

*** [Н. И.] Петровъ, Типикъ [о церковномъ и настенномъ письмѣ епископа] Нектарія [изъ сербскаго града Велеса 1599 года], Зап(иски) Им(ператора) Рус(скаго) Арх(еологическаго) Об(щества), т. XI, вып. I, II, (нов.), СПб., 1899.

полненной al secco швы эти находятся иногда по срединѣ композиціи. Стало быть, сначала весь храм былъ загрунтованъ, а потомъ расписывался по сухому.

Въ архитектурномъ отношеніи ц(ерковь) св. Григорія повторяетъ формы болѣе ранняго армянско-грузинскаго зодчества, формы заимствованныя отъ восточно-византійскаго искусства на почвѣ Сиріи и Палестины, где соединенія центрально-купольныхъ зданій съ базиличными извѣстно уже въ послѣ константиновскую эпоху. Крестonosцы внесли въ нихъ новые романскія элементы, не встрѣчаемыя въ раннемъ армянско-грузинскомъ зодествѣ, но сильно распространившіеся здѣсь съ XII вѣка и вмѣстѣ съ общимъ характеромъ украшенія фасадовъ, принявшіе чисто орнаментальныя формы. С др(угой) стор(оны), звѣриный орнаментъ нашей церкви указываетъ, что вмѣстѣ съ романскими вліяніями не ослабѣли и старыя восточныя традиціи. Оба теченія соединились здѣсь въ одну стройную декорацію.

Мы выдѣли, что и роспись храма сохранила общую византійскую иконографію и схему, повторяющую черты ранняго искусства и, несмотря на привнесеніе въ стиль этой росписи восточныхъ формъ, она мѣстами почти дословно передаетъ стилистическія черты визант(ійских) росписей и мозаикъ; особенно бросается [в глаза] близость живописнаго орнамента въ ц(еркви) Св(ятаго) Григорія съ орнаментомъ мозаикъ Луки Фокидскаго.

Это же повтореніе болѣе раннихъ образцовъ наблюдается и въ росписи притвора. Фигура ктитора, подносящаго св. Григорію модель храма, напоминаетъ подобныя же сюжеты в Софіи Константинопольской, въ храмѣ Всѣхъ Святыхъ, наконецъ, въ современной нашей росписи мозаикъ монастыря Хора, а также многихъ церквахъ юж(ной) Италіи и Грузіи, гдѣ иногда живописная композиція замѣнена скульптурной (второй примѣръ, послѣ монастыря Хора, коллосальнаго изображенія Христа въ притворѣ базилики Неа (Василія Македонскаго) пополняется третьимъ, гдѣ судья тоже, вероятно, имѣлъ большіе размѣры).

Все это показываетъ, что роспись не является созданіемъ армянскаго творчества. Кроме того, сюжетъ изъ житія св. Нины, святой грузинской, въ связи съ греческими и, главнымъ образомъ, грузинскими надписями, при полномъ отсутствіи армянскихъ, указываетъ, что роспись хр(ама), несмотря на такъ полно представленное житіе св. Григорія, была исполнена грузинскими мастерами, въ то время, когда Ани находился подъ протекторатомъ Грузіи и когда церковь была в рукахъ грузинъ. На это же указываетъ присутствіе въ храме захороненія, не допускавшагося по канонамъ св. Саака и на основаніи постановленій II-ого Двинскаго собора 551 года въ армянскихъ церквахъ.

Резюмируя все сказанное, мы видимъ, во перв(ыхъ), что храмъ св. Григорія при построеніи своемъ въ 1215 году не предназначался для росписи. Роспись его сдѣлана позднѣе. Въ это время были заложены окна и замазаны полуколонки антовъ.

Затѣмъ былъ построенъ притворъ¹³⁶ и расписанъ уже другими ма-

стерами, знакомыми съ инымъ стилемъ.

Во время росписи притвора былъ произведенъ въ храмъ ремонтъ и написана новая композиція св. воиновъ.

Близость техники и стиля въ росписи притвора къ фрескамъ XII вѣка, напримѣръ, къ Нередицкимъ, не позволяетъ далеко отнести эту роспись отъ начала XIII вѣка. Весьма будетъ вероятнымъ, что она сделана в первой четверти этого века, а роспись храма немного раньше ея.

Грузинская надпись на одной могильной плитѣ гласитъ, что тамъ похороненъ Амилохари, т.е. грузинскій шталмейстеръ.

ფ. 84r, წმ. გრიგოლის ეკლესია.
 ორნამენტული რელიეფები

კომენტარები

- ¹ ტექსტის ბოლოს შესრულებულია ქვის კვადრის ჩანახატი წარწერით – цемент.
- ² ტექსტის ქვემოთ შესრულებულია ფიგურების განლაგების სქემა გუმბათის ყელის წრეზე, შესაბამისი ნუმერაციით.
- ³ ფ. 19r-ზე წარწერა: Продолж(ение) подробн(ой) схемы (см. выше стр. 3). შემდეგ გრძელდება მხატვრობის აღწერა.
- ⁴ ფ. 22v-ზე წერია: Плань третьяго пояса. იქვე შესრულებულია ფიგურების განლაგების სქემა გუმბათის ყელის წრეზე, შესაბამისი ნუმერაციით.
- ⁵ შესრულებულია გუმბათის წრის ნახაზი ნომრებით, რომლებიც გამოსახულებათა განთავსების თანმიმდევრობას აღნიშნავს.
- ⁶ ფ. 26v-ზე მიწერილია: В окнах барабана 7 сорт(овъ) орнамента.
- ⁷ ტექსტის ბოლოს ჩახატულია მედალიონების წნული, გვერდით კი მიწერილია – У меня переданъ не точно, лишь характеръ переплетений.
- ⁸ ფურცლის ზედა ნაწილში წერია – Кальки Полторацкого.
- ⁹ აქ ჩახატულია ორი მრავალფეროვანი. ქვემოთ გასდევს წარწერა – Крыля красн(ыя), ноги темные.
- ¹⁰ შესრულებულია სალხინებლის ჩანახატი, მის გვერდით განმარტებითი წარწერები რუსულად, ხოლო პირობითი ნიშნები – ლათინური ასოებითაა: a= красно-черн(ого) очень грязн(ого) тона [...] сурикъ; b= красный рисунок, поле бѣлое; c= бѣлый съ краснымъ рисун(комъ); d= выемка въ замкѣ свода окна.
- ¹¹ ამის გასწვრივ, ფ. 34v-ზე, მიწერილია: У третьяго слѣва сохранилась зел(еная) прокл(адка) волосъ.
- ¹² აქ ჩახატულია მცენარეული მოტივის სახე.
- ¹³ ამის გასწვრივ, ფ. 36v-ზე, მიწერილია: Скалкировать.
- ¹⁴ ამის გასწვრივ, ფ. 38v-ზე მიწერილია: Иоанн Златоустъ.
- ¹⁵ ამის გასწვრივ, ფ. 39v-ზე მიწერილია: Григорій Парфянс(кий).
- ¹⁶ ტექსტის ქვემოთ შესრულებულია ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნიშების ჩანახატები.
- ¹⁷ მინაწერი ფ. 47v-ზე: Весьма вероятно, что на мѣсть прохода съ алтарн(аго) возвышенія въ жертвенникъ раньше была стѣна съ росписью, какъ это видно по стѣнѣ прил(егающей) къ діаконнику – тамъ прохода нѣтъ. Кромѣ того, нижняя линія обрамленія коленъ св. Аристанеса приходится ниже арки прохода; часть ея видна и теперь. Такъ что, арка разрушила ноги святителя. Этотъ проходъ позднѣе росписи.
- ¹⁸ ეს წინადადება მიწერილია მარცხენა აშიაზე, ტექსტის გვერდით, შვეულად.
- ¹⁹ ამის გასწვრივ, ფ. 49v-ზე შესრულებულია კაპიტელის ჩანახატი, წარწერით: бѣлая краска (?).
- ²⁰ ბოლო სამი სტრიქონის მარცხნივ, გასწვრივ, შესრულებულია სახიანი ქსოვილის ჩანახატი.
- ²¹ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 55v-ზე წერია: Нѣтъ въ армян(ской) версії Агаангела. Объ обращ(еніи) Конст(антина) въ христ(ианство) Сильвестромъ (?) стр. 143, 1-5, ср. 147, 4-6 арабскій текстъ. Н. Я. Маррь, Крещ. арм. Груз. и др. стр. 64. Очевидно, такое повѣствованіе имѣлось и въ Агаангелъ, бывшемъ въ рукахъ Хоренскаго. О путеш(ествии) Елены за крестомъ, см. араб(скую) вер(сию) и Хоренскаго (II, 87). Генетич(еское) родство ист(орико)-культур(ныхъ) явленій Грузіи и Арменіи выдвигаемы въ [...] Н. Я. Марромъ подвѣржд(аются) арабск(имъ) текстомъ (64) и особ(енно) 65.
- ²² ამის გასწვრივ, ფ. 57v-ზე წერია: Лоръ желтый. Золот. кр. [...] камнями. На нѣмъ бѣлый восьмиконечн(ый) крестъ разноцвѣт(ными) камнями.
- ²³ ამის გასწვრივ, ფ. 58v-ზე წერია: Сдѣл(ать) кальку.
- ²⁴ ამ სტრიქონის ქვემოთ, მარცხნივ, შესრულებულია სახიანი ქსოვილის ჩანახატი.
- ²⁵ გასწვრივ, აშიაზე მიწერილია: былъ малиновой.
- ²⁶ ამ სტრიქონის გასწვრივ, ფ. 64v-ზე მიწერილია: Разобрать съ лесовъ.
- ²⁷ ტექსტი არ იკითხება.
- ²⁸ ანგელოზთა ფიგურების აღწერა მოცემულია შემდეგ ფურცელზე (ფ. 69r). თავში მიწერილია: къ предыд(ущей) стр(анице).

- ²⁹ ეს სიტყვა ავტორს უნებლიედ გამორჩენილი აქვს.
- ³⁰ въ которую заглядываютъ жёлтый воль и зелёный осель წერია ფ. 69v-ზე, შესაბამისი სტრიქონის გასწვრივ, ჩანართის მითითებით.
- ³¹ ამის გასწვრივ დახატულია დახრილი დოქი, რომელიდანაც წყალი გადმოედინება.
- ³² ტექსტი არ იკითხება.
- ³³ ამ მონაკვეთზე, ტექსტში შეჭრილ არეზე, მარცხნივ, შესრულებულია სამოსის საოლველიანი ქობის ჩანახატი.
- ³⁴ ამის გასწვრივ, ფ. 73v-ზე წერია: Слой левкаса, на котор(ом) написано Успеніе, находить на левкасъ Входа въ Іерусалимъ. Шовъ замѣтенъ не на линіи обрамленія, а на почвъ входа, причемъ копыта ослицы и ноги людей писаны уже на левкасъ Успенія. Отсюда ясно, что роспись велась не сразу послѣ налож(енія) пояса левкаса, а когда вся стѣна была уже покрыта грунтомъ.
- ³⁵ ამ ადგილზე, ფურცლის ქვედა მარცხენა მონაკვეთზე, ტექსტში შეჭრილ არეზე, შესრულებულია მუთაქის გვერდითა პირის ნახატი, მსგავსი ურმის თვლისა.
- ³⁶ სტრიქონის სიტყვებს შორის ჩახატულია შეწყვილებული სარკმლების ზოგადი მონახაზი.
- ³⁷ სტრიქონში შეჭრილ არეზე შესრულებულია ორნამენტის გრაფიკული ნახატი.
- ³⁸ ფ. 79v-ზე წერია: Рисунокъ, сев(ѣрный) сводъ восточнаго склона. ამის ქვემოთ შესრულებულია სალხინებლის ჩანახატი.
- ³⁹ ამის გასწვრივ, ფ. 80v-ზე ჩახატულია მართკუთხა ფორმა.
- ⁴⁰ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 82v-ზე წერია: Марія Егип(етская), [...]
- ⁴¹ ამის გასწვრივ, ფ. 86v-ზე წერია: Описать с лесовъ.
- ⁴² ამ ტექსტის ქვემოთ მკრთალად მიწერილია: Дальше (правѣе).
- ⁴³ ამ სტრიქონების გასწვრივ, მარცხნივ, ჩახატულია ფარის დეტალი – დეკორატიული მოჩარჩოების ფრაგმენტი.
- ⁴⁴ ფურცლის მარცხენა ნახევარზე ერთმანეთის ჩამოსწვრივ დახატულია ნახევარსვეტის გეგმა, მის ქვემოთ კი – ნახევარსვეტისავე ტრილი, რომელზეც ციფრებით მითითებულია მესვეტეთა გამოსახულებების განლაგება.
- ⁴⁵ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 94v-ზე მიწერილია: ზემოთ – wA, ქვემოთ – Св. Симеонъ.
- ⁴⁶ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 95v-ზე წერია: Эта не повязка, это дерев [...] съ листомъ. Сооб(щил) С. Н. Полторацкий.
- ⁴⁷ ჩახატულია სვეტის ბურჯი ნახევართალითურთ. მასზე ციფრებით მითითებულია მესვეტეთა განლაგება. ნახევართალის არეზე მიწერილია: ничего не сохранилось.
- ⁴⁸ წარწერა მოტანილი არაა.
- ⁴⁹ შესრულებულია საფლავის ჩანახატი.
- ⁵⁰ სტრიქონის მარცხნივ, ტექსტში შეჭრილ არეზე, შესრულებულია ფარის ჩანახატი.
- ⁵¹ ამის გასწვრივ, ფ. 106v-ზე წერია: Композиция Сош(ествія) во адъ и Noli me Tangere не описаны въ ожиданіи лѣсовъ. Не описаны четыре фигуры святых на сѣв(ерно)-зап(адномъ) и южн(о)-зап(адномъ) пиластр(ахъ).
- ⁵² ამ სტრიქონების ქვემოთ, ფურცლის მარცხენა კიდეზე შესრულებულია მღვდელმთავრის თავის ჩანახატი.
- ⁵³ წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 111v-ზე.
- ⁵⁴ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 112v-ზე შესრულებულია მეფე თრდატის ფრესკული გამოსახულების ჩანახატი, მკერდამდე, მის ჩამოსწვრივ კი თავსაბურავის ჩანახატი. თრდატის გამოსახულების გასწვრივ, მარცხნივ მიწერილია: контуръ волосъ не доходить до фона. Въ ориг(иналѣ) – шире.
- ⁵⁵ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 113v-ზე წერია: Марр. Крещ(ение) Арм(ян) 69; 74,8; 75,4; 76,23, но все же не соотв(етствует) тексту.
- ⁵⁶ წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 113v-ზე.
- ⁵⁷ წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 115v-ზე.
- ⁵⁸ წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 117v-ზე.
- ⁵⁹ ამის შემდეგ, ფ. 118v-121r-ზე მოცემულია ანისის მაცხოვრის ეკლესიის მოხატულობის მოკლე აღწერა. შემდეგ კვლავ გრძელდება წმ. გრიგოლის ეკლესიის მხატვრობის აღწერა.
- ⁶⁰ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 121v-ზე წერია: Совп(адають) (?) съ ар(мянской) верс(іей), но не близко. см. Н. Я. Марр, Крещ(ение) Ар(мян), 80, 15.
- ⁶¹ წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 121v-ზე.
- ⁶² ამ სტრიქონის გასწვრივ, ფ. 123v-ზე მიწერილია: Это не воротникъ, а одинъ изъ концовъ бѣл(аго) платка, перекинутый вокругъ шей какъ шарфъ.
- ⁶³ ფ. 123v-ზე, ამის გასწვრივ, წერია: см. Н. Я. Марр, Крещ(ение) Арм(янь), 80, 11.
- ⁶⁴ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 124v-ზე წერია: Нимба нет.
- ⁶⁵ წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 126v-ზე.
- ⁶⁶ ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 128გ-ზე მიწერილია: Нимбовъ у жень нѣтъ.
- ⁶⁷ სიტყვა გადაშლილია.

- 68 წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 129v-ზე.
- 69 ფ. 130v-ზე, ამის გასწვრივ, შესრულებულია ჩანახატი.
- 70 ამ სტრიქონის გასწვრივ, ფ. 131v-ზე მიწერილია: На груди, поверх белой рубашки, еще зеленоватый кафт(ань).
- 71 ამ სტრიქონებს შორის ჩართულია ცხენის კუდის ჩანახატი.
- 72 ამ სტრიქონებთან, ტექსტის მარცხენა ნაწილში ჩახატულია თავსაბურავი.
- 73 ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 132v-ზე მიწერილია: пунктиромъ показаны часть коронь [...].
- 74 ამ სტრიქონის გასწვრივ დახატულია გვირგვინი.
- 75 ამ სტრიქონთან დახატულია გვირგვინი.
- 76 ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 132v-ზე მიწერილია: У крайнихъ юныхъ фигуръ за спинами [...] орнаментъ изъ плетенки. ქვემოთ შესრულებულია ორნამენტის გრაფიკული ჩანახატი.
- 77 წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 135v-ზე.
- 78 წარწერის რუსული თარგმანის ერთი სიტყვა – здесь – წერია ტექსტის გასწვრივ, ფ. 136v-ზე.
- 79 ფურცლის მარცხენა მონაკვეთზე, ამ სტრიქონებში შეჭრილ არეზე, ჩახატულია ცის სეგმენტი მაკურთხეველი ქრისტეს ფრაგმენტული გამოსახულებით.
- 80 ტექსტის ქვემოთ, ფურცლის ქვედა მონაკვეთზე შესრულებულია კომპოზიციის არქიტექტურული ფონის ჩანახატი.
- 81 ფ. 139r-ზე, ასომთავრული ტექსტის ბოლოს მიწერილია: Третья едва замѣтна, также неясно видна четвертая строка. წარწერის რუსული თარგმანიდან ცალკეული სიტყვები წერია ფ. 138v-139r-ზე:
- 1.
 2. ангеловъ
 - 3.
 4. Св. Нина
1. жены []
2. встретили Нину
- 3.
4. чудо это
- 82 ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 139v-ზე მიწერილია: Ангелы обѣими руками поддерживают столбъ. Сд(елать) кальку.
- 83 ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 140v-ზე წერია: Очень хорош(ий) рис(унокъ). Сд(елать) кальку. Рисунокъ лицъ замечательный, смѣл(ый).
- 84 სიტყვა არ იკითხება.
- 85 ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფ. 140v-ზე წერია: у хитона видень ворот(ники).
- 86 წარწერის გასწვრივ, ფ. 141v-ზე მიწერილია: moZor.
- 87 წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 141v-ზე.
- 88 ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 142v-ზე წერია: Грип(орій), Тирдаты.
- 89 წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 143v-ზე.
- 90 ამ სტრიქონების გასწვრივ, ფურცლის ქვედა მარცხენა ნაწილში, ტექსტში შეჭრილ არეზე, შესრულებულია წყლის ტალღების ჩანახატი.
- 91 წარწერის რუსული თარგმანი წერია ასომთავრული ტექსტის გასწვრივ, ფ. 144v-ზე.
- 92 ტექსტის გასწვრივ, ფ. 144v-ზე შესრულებულია ეკლესიის და მის წინ წარმოდგენილი ფიგურების ჩანახატი, განმარტებითი წარწერებით: Рис(унок) церкви этой композиции (ზემოთ): (рисунокъ) т(емно)-красный на куполе, желтый фон, темно-красная крыша.
- 93 წარწერის ტექსტის გასწვრივ, ფ. 145v-ზე მიწერილია ტექსტის რუსული თარგმანის ცალკეული სიტყვები: Здесь []сь.
- 94 წარწერის გასწვრივ, ფ. 145v-ზე მოცემულია წარწერის ტექსტის რუსული თარგმანი: Здесь [] анѣлами.
- 95 მესამე წიგნაკი ნ. სიჩოვის არქივში არ ჩანს.
- 96 ფ. 152v-ზე წერია: Сделать кальки съ 1) Конст(антина) и Елены; 2) [...] у Фед(ора) Стратил(ата)[...].
- 97 ჩახატულია გუმბათის ქვის ლორფინების წყობის ტრილი, წარწერით – Разрѣзъ; ჩახატულია გუმბათის ქვის ლორფინების წყობის სისტემა, წარწერით – Внѣшний видъ.
- 98 ჩახატულია კარნიზის პროფილი წარწერით – Разрѣзъ выпуклого нарнiza барабана.
- 99 ჩახატულია ბორჯღალისებრი ვარდული ორმაგ წრეში, ორი გრეხილით ქვედა არეზე, ხოლო ტექსტის გასწვრივ – См. такой же витокъ на углу антабл(емента) нартекса въ Муджелтъ, Сирія, VII в. (Cettaneo l’arch. m. Italia, p. 70, fig. 21).
- 100 ჩახატულია ვარდული და ჩიტის ფიგურა (წარწერა არ იკითხება).
- 101 ჩახატულია თავმოტეხილი ფრინველის ფიგურა და ვარდული.
- 102 ჩახატულია ჯვროვანი ვარდული.
- 103 ჩახატულია პროფილი.
- 104 დატოვებულია ადგილი სიტყვისთვის.
- 105 ჩახატულია მკლავის ქანობების ჩამკეტი ქვის დადების სქემა წარწერით – нѣтъ.
- 106 ფ. 13v-ზე ჩახატულია წმ. გრიგოლის ეკლესიის ჩრდილოეთი ფასადის დეკორატიული სისტემა (გუმბათის გარეშე).
- 107 ფ. 15v-ზე ჩახატულია წმ. გრიგოლის ეკლესიის სამხრეთი ფასადის დეკორატიული სისტემა (გუმბათის

- გარეშე).
- 108 ჩახატულია ცოკოლის (ხარისხი) საფეხურების ტრი-
ლი წარწერით – Форма фундамента.
- 109 ფ. 16v-ზე ჩახატულია მზის საათის სქემა.
- 110 ჩახატულია თაღების სქემა.
- 111 ჩახატულია დასავლეთი მინაშენის (კარიბჭის) გეგ-
მა. გეგმის ქვეშ მიწერილია – Сохранившиеся части
зачёрнены – Архитектура притвора см. ниже.
- 112 ჩახატულია დასავლეთი კარიბჭის აღმოსავლეთი
კედლის მოხატულობის სქემა (სცენები და ცალკეუ-
ლი გამოსახულებები დანომრილია, სულ – 23 სცე-
ნაა).
- 113 ჩახატულია ორნამენტული მოტივი.
- 114 ფ. 23v-ზე ჩახატულია α და β ორნამენტების შვეული
ზოლები.
- 115 ფ. 25v-ზე შესრულებულია ხისმაგვარი გამოსახულებ-
ის ჩანახატი.
- 116 ჩახატულია ჯვრის ირგლივ წარწერების განთავსების
სქემა ... Снятое.
- 117 ამის გასწვრივ, ფ. 31v-ზე წერია: Кальку сдѣлать.
- 118 ამის გასწვრივ, ფ. 31v-ზე მიწერილია: Надпись. თა-
ვად წარწერის ტექსტი მოტანილი არაა.
- 119 ჩახატულია ორ ნახევარფიგურა: ერთი მაღალი,
წვეტიანი ქუდით, მეორე – ჩალმითა და გრძელი წვე-
რით.
- 120 ფ. 36r-ზე ჩახატულია დასავლეთი კარიბჭის ჩრდი-
ლოეთი კედლის მოხატულობის სქემა (სცენები და
ცალკეული გამოსახულებები დანომრილია, სულ
– თორმეტი სცენაა) წარწერით – Схема росписи
сѣвѣрной стѣны зап(аднаго) притвора.
- 121 ჩახატულია ატეხილი ნაღესობის ფრაგმენტი.
- 122 ფ. 42r-ზე ჩახატულია კარიბჭის დასავლეთი ნაწი-
ლის ჩრდილოეთი მონაკვეთის მოხატულობის სქემა
ფრესკების ცალკეული ნაწილების აღმნიშვნელი
ციფრებით. ჩანახატს ახლავს წარწერები: Надпись
λ Схема росписи с(веро)-зап(адной) части зап(адной)
стѣны притвора.
- 123 ფ. 45v-ზე ჩახატულია აღწერილი კომპოზიციის ზოგა-
დი სქემა, წარწერით – Общ(ая) схема композ(иции).
- 124 ფ. 49r-ზე ჩახატულია დასავლეთი კარიბჭის ჩრდი-
ლო-დასავლეთი კუთხე, გახსნილი თაღით და
მიწერილია: Открыта. Сѣве(еро)-Зап(адный) уголъ
притвора. ფ. 50r-ზე ჩახატულია დასავლეთი კარიბ-
ჭის ჩრდილოეთი მონაკვეთის ნაწილი და მიწერი-
ლია: смеш(анный) свод сѣв(ерная) ст(ена) зап(адного)
притв(ора). ფ. 51r-ზე შესრულებულია კარიბჭის ტერის
კონსტრუქციის ჩანახატი და მიწერილია: Реставрація
потолка зап(аднаго) притвора.
- 125 ფ. 53r და ფ. 54r-ზე წერია: ост(авить) для архитектуры
притвора.
- 126 შესრულებულია ანგელოზის ლოროსის ქობის შემ-
კულობის ზოგადი ჩანახატი და მიწერილია – Форма.
- 127 ფ. 58r-ს გასწვრივ მიწერილია: Нимфы писаны двояко.
- 128 ფ. 58r-ს გასწვრივ მიწერილია: Эпир(ахиль) бѣл(ый)
с крас(ным) рис(унком). ფ. 60r-ზე ჩახატულია ხელში
დაჭერილი თარაზულად გაშლილი გრაგნილი წმინ-
დანის ხელში.
- 129 ფ. 63r-ს გასწვრივ მიწერილია: Отъ жидкой мѣстами
просвѣч(иваетъ) на шеѣ.
- 130 ფ. 64r-ს გასწვრივ მიწერილია: на лѣу Космосѣ.
- 131 ჩახატულია დასავლეთი კარიბჭის საერთო ხე-
დი დასავლეთიდან და მიწერილია: общ(ий) видъ
притв(ора) съ запада.
- 132 ტექსტი თავნაკლულია, აკლია დასაწყისი, ალბათ,
სულ მცირე, ერთი ფურცელი.
- 133 აქ, როგორც ჩანს აკლია ფურცელი – აზრი არ
გრძელდება.
- 134 ост(альной) ჩამატებულია ფანქრით.
- 135 ასეა, მაგრამ გაუმართავია.
- 136 ეს სიტყვა წაშლილია.

დიმიტრი გორდეევის საექსპედიციო მასალები ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის შესახებ

დიმიტრი გორდეევი (1889-1968) ხარკოვის უნივერსიტეტის საისტორიო-ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე სწავლისას დაინტერესდა ქრისტიანული აღმოსავლეთის და, როგორც ჩანს, მასწავლებლის, თეოდორ შმიდტის (1877-1937) კვალად – კავკასიის ხელოვნებით, რომლისადმი ინტერესიც, XIX საუკუნის შუახანებიდან მოყოლებული, რუსეთის იმპერიის ბიზანტინისტთა სამეცნიერო წრეებში (სახელდობრ, პეტერბურგის უნივერსიტეტში) თანდათანობით სულ უფრო იზრდებოდა. ამ საზოგადო დაინტერესებაში ანისი განსაკუთრებული და სხვათაგან გამორჩეული მნიშვნელობისა შეიქნა, რადგან ნიკო მარის ხელმძღვანელობით და რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის დაფინანსებით, სამი ათეული წლის განმავლობაში მოწყობილი ექსპედიციების შედეგებს იმდროინდელი ევროპისა თუ რუსეთის სამეცნიერო საზოგადოება ყურადღებით ადევნებდა თვალს.

1917 წლის ზაფხულში დიმიტრი გორდეევი – იმხანად უკვე ხარკოვის უნივერსიტეტის საისტორიო-ფილოლოგიური ფაკულტეტის უფროსი ასისტენტი – ხელოვნებათმცოდნე სტეფანე ტარანუშენკოსთან (1889-1976) ერთად გაიგზავნა საქართველოში, შუა საუკუნეების ხელოვნების ძეგლთა შესასწავლად. არაფერია უჩვეულო იმაში, რომ გორდეევმა და ტარანუშენკომ, სხვა ძეგლთა გვერდით, სამუშაოდ შეარჩიეს ანისი – ნაქალაქარი, რომელიც იმ დროისთვის ერთ-ერთი ყველაზე მომცველად შესწავლილი შუა საუკუნეების კომპლექსი იყო კავკასიაში. გორდეევის უმთავრეს ინტერესს ანისში წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობა წარმოადგენდა. გამოკვლევა, რომელიც ანისში მუშაობის დროს მკვლევარის მიერ შესრულებულ აღწერებსა და ჩანახატებს, აგრეთვე დაკვირვებებს ეფუძნება, რამდენიმე წლის შემდეგ, კავკასიის საისტორიო-საარქეოლოგიო ინსტიტუტის უწყებათა I ტომში დაიბეჭდა – მასში გაერთიანდა ნაკვეთები ანისის, ზარზმის, საფარისა და ჭულეს მოხატულობების თაობაზე.¹

გორდეევის მოკლე ნარკვევი ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესიის ფრესკების შესახებ,² მიუხედავად იმისა, რომ იგი მოკლე აღწერას და ცალკეულ დაკვირვებებს აერთიანებს, სიზუსტით და საგულისხმო მოსაზრებებით გამოირჩევა. მკვლევარისთვის ცნობილი იყო, რომ იგეგმებოდა ანისის მხატვრობის შესახებ ნიკოლაი სიჩოვის (1883-1964) ნაშრომის გამოცემა (რაც საბოლოოდ განუხორციელებელი

დარჩა). როგორც ჩანს, ამის გამო გორდეევს არც განუზრახავს მხატვრობის ყოვლისმომცველი და ზედმიწევნით სრული სახით შესწავლა და გამოქვეყნება. ნარკვევის დასაწყისში იგი მოკლედ მიმოიხილავს წმ. გრიგოლის ეკლესიისა და მისი მხატვრობის, აგრეთვე ფრესკული თუ ლაპიდარული წარწერების შესახებ იმ დროისთვის არსებულ პუბლიკაციებს. იგი ასევე განიხილავს მხატვრობას (სახელდობრ, როგორც ეკლესიის, ისე დასავლეთი კარიბჭის ფრესკებს) – გამოსახულებები ვრცლადაა აღწერილი ტაძრის ცალკეული მონაკვეთების მიხედვით (გუმბათი, გუმბათქვეშა სივრცე, საკურთხეველი, მკლავები (ციკლების შესაბამისად), კარიბჭე), მათი დაცულობა; მოკლედაა განხილული ანსამბლის საერთო პროგრამა, იკონოგრაფიული თავისებურებები და, ბოლოს, საერთო მხატვრული მახასიათებლები. განსაკუთრებით ფასეულია გუმბათისა და, ნაწილობრივ, საკურთხეველის ქართული ფრესკული წარწერების მთელი წყება, რომლებიც მკვლევარს ადგილზე გადმოუწერია და შემდგომ ნიკოლოზ სიხოვის ფოტოსურათებთან შეუჯერებია. იგივე ითქმის ცალკეული დაკვირვებების თაობაზეც; მაგალითად, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეკლესიის მხატვრობა შემდგომში არ ყოფილა განახლებულ-გადაწერილი; ივარაუდება, რომ კარიბჭის ფრესკები რამდენადმე მოგვიანოდაა შესრულებული და ისინი შესრულების მხრივ განსხვავდება ეკლესიის შიდა ინტერიერის მამკობი მხატვრობისგან; აღინიშნება ტაძრის ჩრდილოეთი მკვლავის ჩრდილოეთ კედელზე, ქვედა რეგისტრში ერთ დროს არსებული საქტიტორო გამოსახულებების განზრახ წარხოცვის და მათი თანმდევი ქართული წარწერების გადაწერის ფაქტს და ა.შ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მარის თეორიის კვალად, გორდეევს წმ. გრიგოლის ეკლესიის მხატვრობას უკავშირებს „ქალკედონურ“ ნაკადს, რომელიც, იმხანად დამკვიდრებული (და დღემდე სამეცნიერო წრეების ნაწილში კვლავ გაზიარებული) მოსაზრების თანახმად, ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს სახელმწიფოს მიერ იმხანად შემოერთებულ სომხურ პროვინციებში. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მკვლევარი წმ. გრიგოლის ეკლესიის მხატვრობას სომხური ხელოვნების ნიმუშად არ მოიაზრებს და ხედავს მის კავშირს (მახასიათებელი ნიშნების შენარჩუნებით) XIII-XIV საუკუნეთა მისთვის ცნობილ ქართული კედლის მხატვრობის ნიმუშებთან.

ანისის ეკლესიის ფრესკებთან დაკავშირებით საგულისხმო დოკუმენტები მოიპოვება გორდეევს პირად არქივში, რომელიც საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმშია დაცული (საქმე №276). ახტალაში 1925 წელს ჩატარებულ ექსპედიციის ჩანაწერებში ჩართულია მასალები, რომელსაც დიმიტრი გორდეევს ხელით აქვს მიწერილი „Ани. ц(ерковъ) св. Григорія построенная Тиграномъ иОненцомъ“. შეკვრა იწყება ნიკოლოზ სიხოვის ხელით დაწერილი ფურცლით, რასაც მოსდევს ანისის მხატვრობის დიმიტრი გორდეევსეული აღწერილობა (ორ გვერდზე, ფანქრით), ხოლო შემდგომ – ცამეტი ჩანახატი, შესრულებული კალმით გამჭირვალე ქალაღდზე. წმ. გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის კვლევისას, ცალკეული დეტალების დასაზუსტებლად, გორდეევი

სიჩოვის ფოტოსურათებით სარგებლობდა. ჩანახატებს ახლავს ავტორისეული შენიშვნები. ეს ჩანახატებია:

- ფ. 103. წმ. მახარებელი იოანე (სურ. 4)
- ფ. 102. მოციქულთა ზიარება ღვინით (სურ. 5)
- ფ. 99. უფლის შობა (სურ. 6)
- ფ. 98. ლაზარეს აღდგინება (სურ. 7)
- ფ. 97. იერუსალიმად შესვლა (სურ. 8)
- ფ. 96. ჯვარცმა (სურ. 9)
- ფ. 95. გარდამოხსნა (სურ. 10)
- ფ. 94. მენელსაცხებლე დედები მაცხოვრის საფლავთან (სურ. 11)
- ფ. 92. ჯოჯოხეთად შთასვლა (სურ. 12)
- ფ. 93. ქრისტეს გამოცხადება მენელსაცხებლე დედებისადმი (სურ. 13)
- ფ. 91. ღმრთისმშობლის მიძინება (სურ. 14)
- ფ. 100. წმ. გიორგი და წმ. თევდორე (სურ. 15)
- ფ. 101. ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული (სურ. 16)

სქემებთან ერთად, გორდევს შეუსრულებია წმ. გრიგოლის ეკლესიის გუმბათის მოხატულობის ზედა რეგისტრის განშლა, ასომთავრული წარწერების გადმონაწერებით და მოკლე შენიშვნებით (ფ. 104-ზე) (სურ. 1), აგრეთვე გუმბათისავე ქვედა რეგისტრში წარმოდგენილ წინასწარმეტყველთა ფიგურების სქემები გამოსახულებათა განმარტებითი წარწერებით და გრაგნილებზე არსებული ტექსტების გადმონაწერებით (ფ. 105-ის ორივე გვერდზე) (სურ. 2 და 3). მკვლევარს ტაძრის გეგმაზე წარწერებით აღუნიშნავს მოხატულობაში ის საერთო სქემა – კომპოზიციები და ცალკეული ფიგურები (ფ. 106) (სურ. 17). როგორც ჩანს, ეს ის სამუშაო მასალაა, რასაც გორდევი იყენებდა გამოსაქვეყნებლად გამიზნული ნარკვევის შექმნისას.

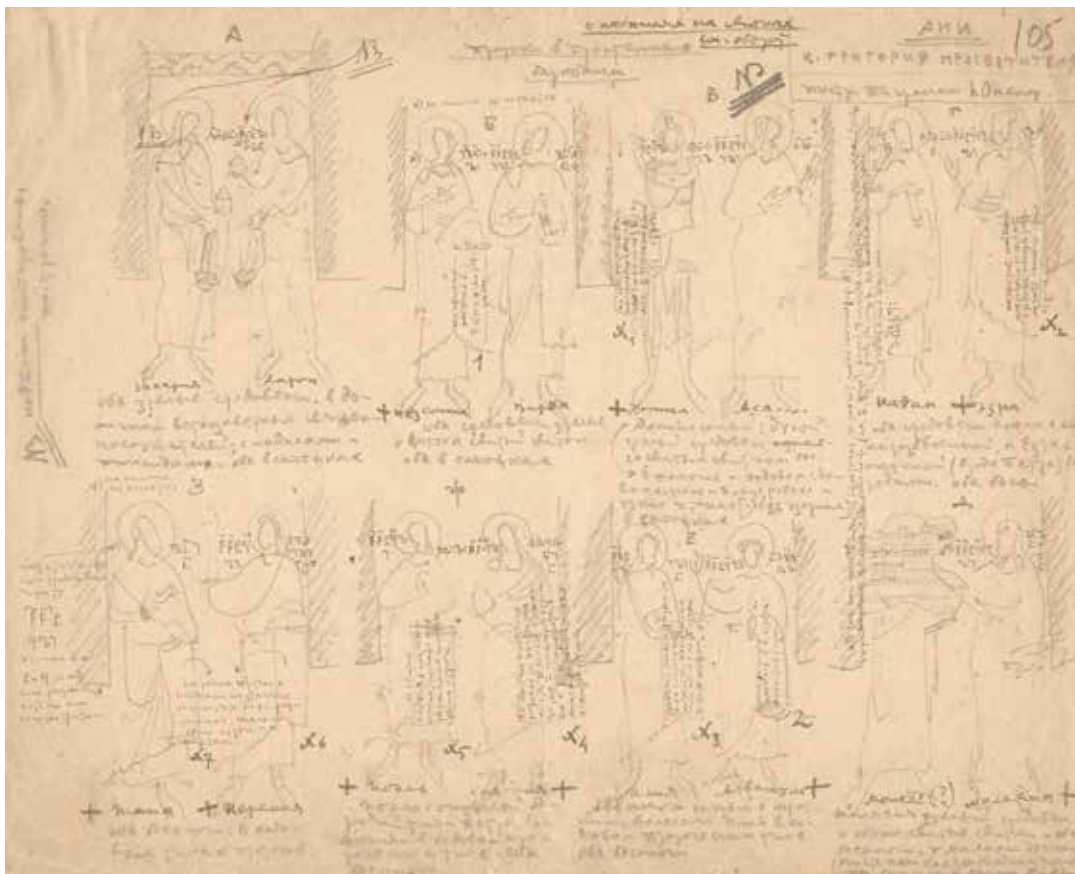
შენიშვნები

¹ Гордеев 1923: 1-95.

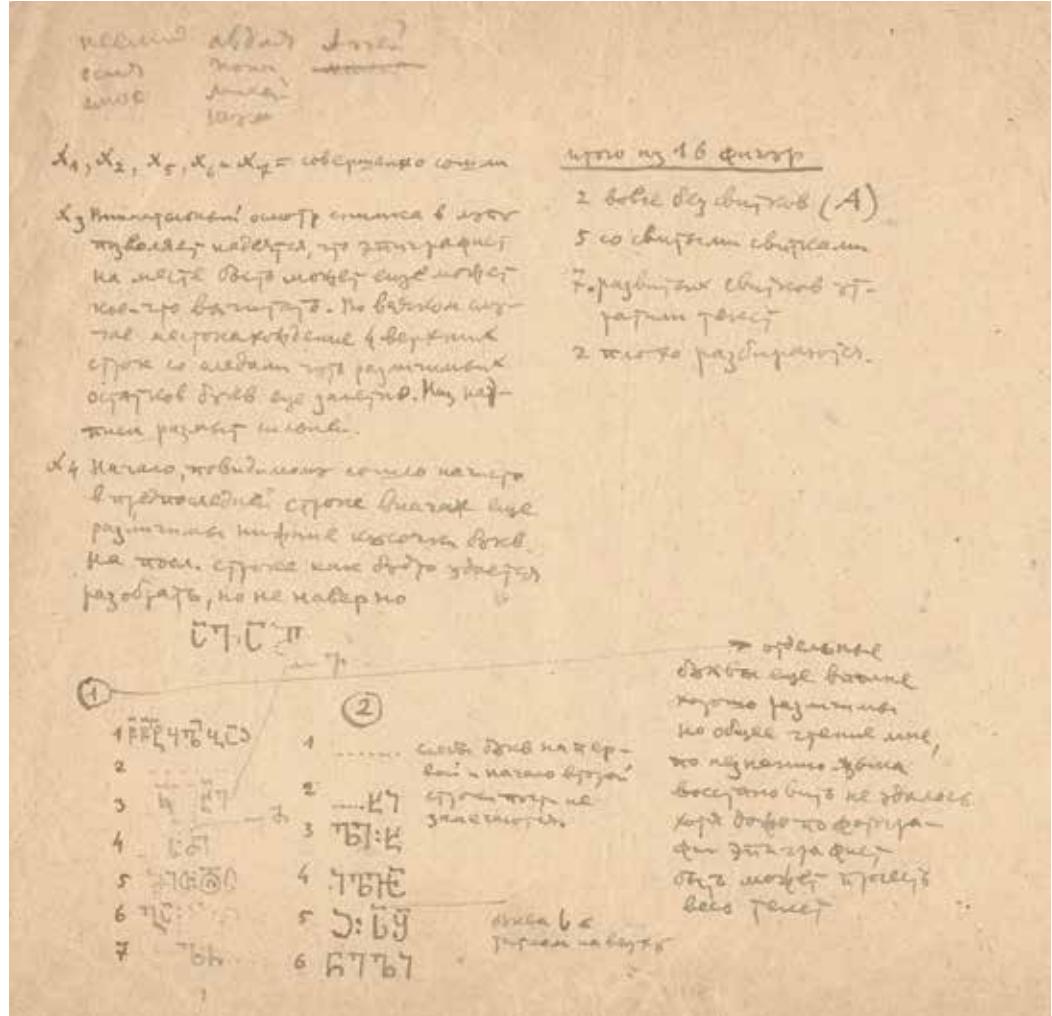
² იქვე, 3-12.

სურ. 1. ფ. 104, მოხატულობის ზედა რეგისტრის განშლა, ასომთავრული წარწერების გადმონაწერებით და მოკლე შენიშვნებით

სურ. 2. ფ. 105r, გუმბათის ქვედა რეგისტრის წინასწარმეტყველთა ფიგურების სქემები, გამოსახულებათა განმარტებითი წარწერებით და გრაგნილებზე არსებული ტექსტების გადმონაწერებით

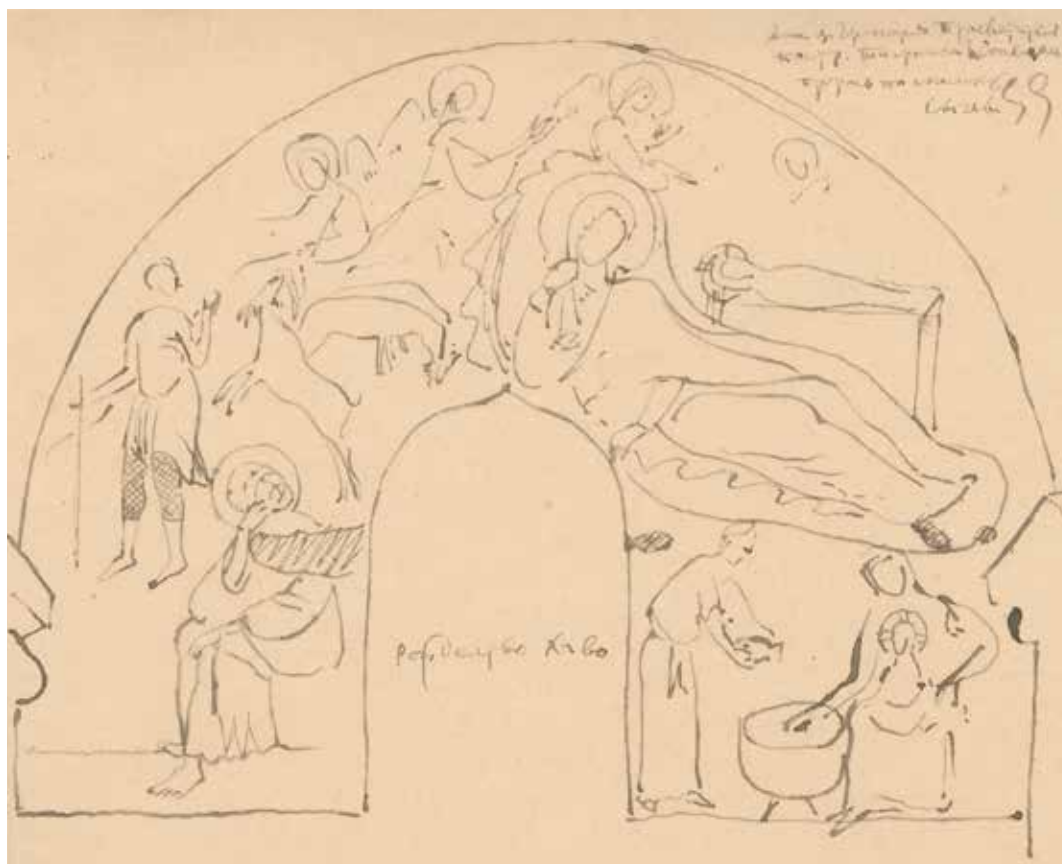
სურ. 3. ფ. 105v, გუმბათის ქვედა რეგისტრის წინასწარმეტყველთა ფიგურების განმარტებითი წარწერები და გრაგნილებზე არსებული ტექსტების გადმონაწერები

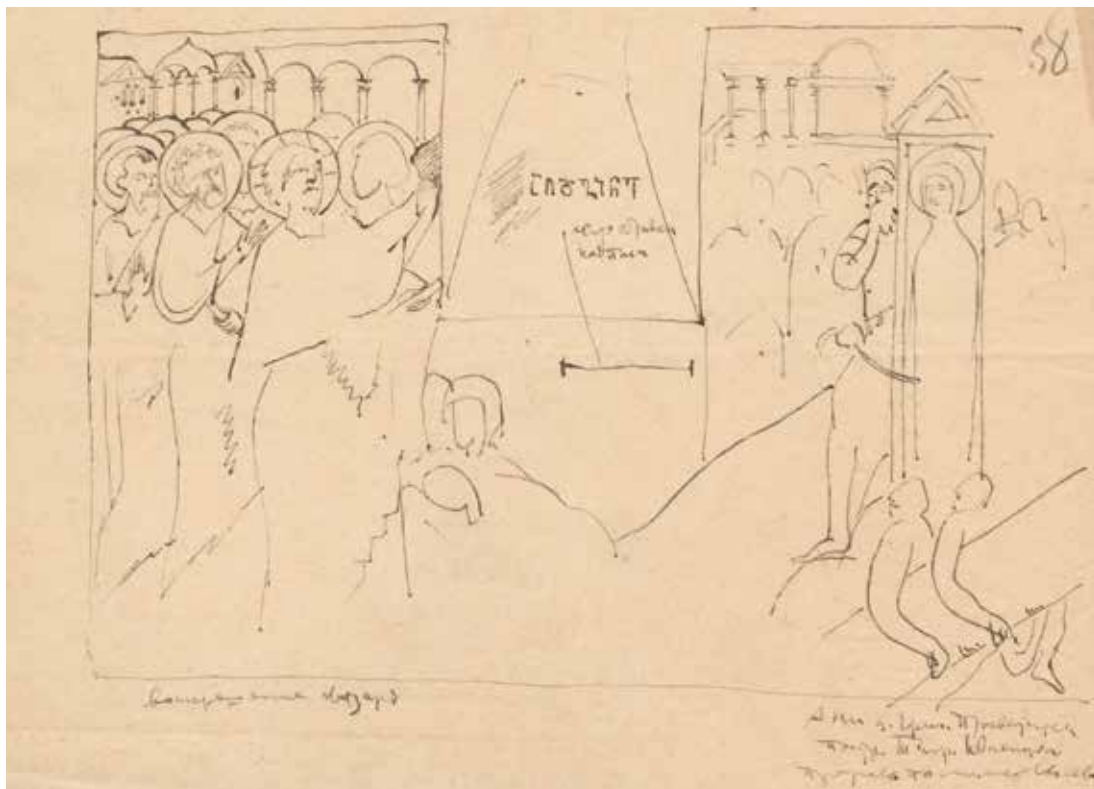
სურ. 4. ფ. 103, წმ. იოანე მახარებელი

სურ. 5. ფ. 102, მოციქულთა ზიარება ღვინით

სურ. 6. ფ. 99, უფლის შობა

სურ. 7. ფ. 98, ლაზარეს აღდგინება

სურ. 8. ფ. 97, იერუსალიმად შესვლა

სურ. 9. ფ. 96, ჯვარცმა

სურ. 10. ფ. 95, გარდამოსნა

სურ. 11. ფ. 94, მენელსაგებლე დედები მცხოვრის საფლავთან

სურ. 12. ფ. 92, ჯოჯოხეთად შთასვლა

სურ. 13. ფ. 93, ქრისტეს გამოცხადება მენელსაგებლე დედებთან

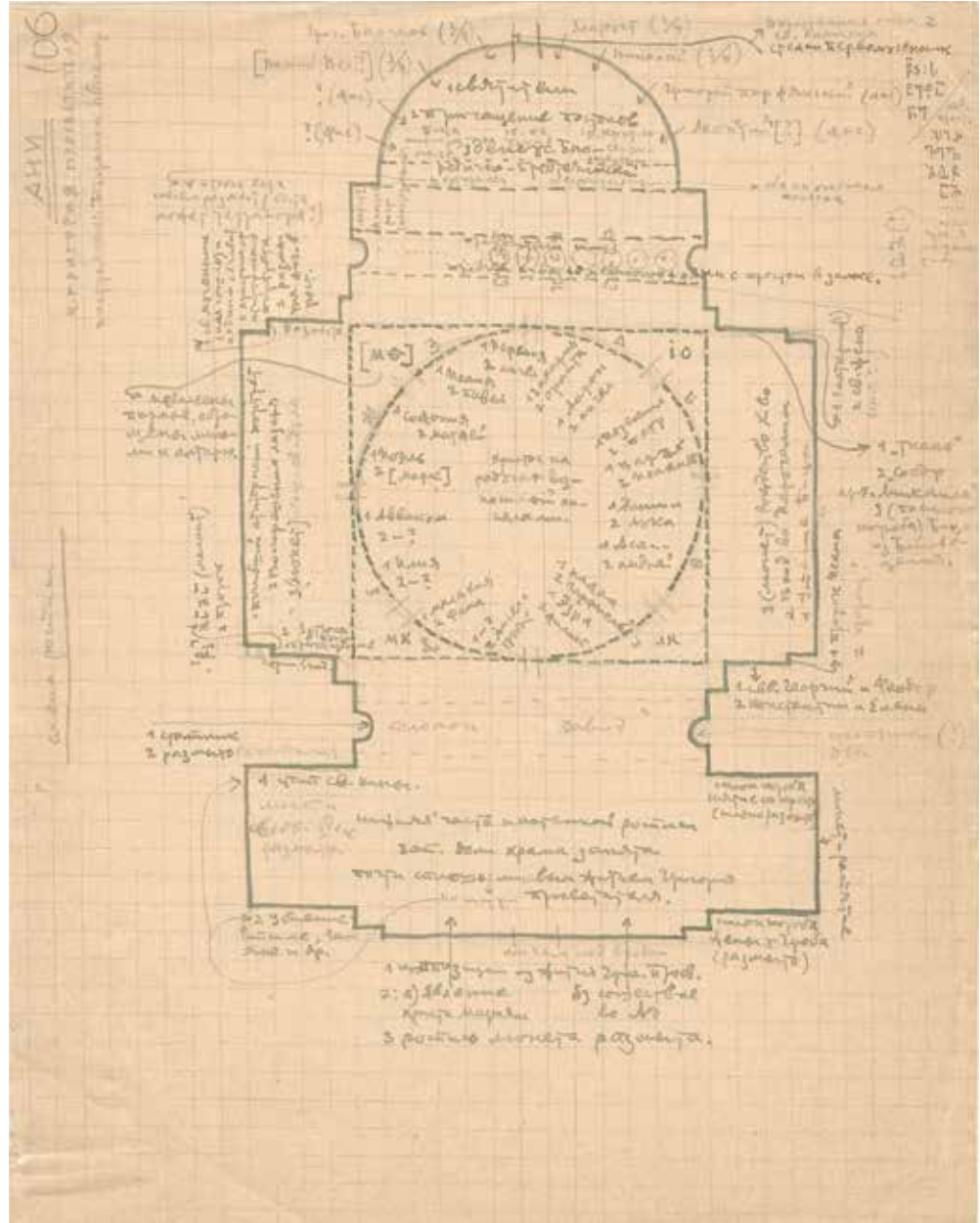
სურ. 14. ფ. 91, ღმრთისმშობლის მიძინება

სურ. 15. ფ. 100, წმ. გიორგი და წმ. თევდორე

სურ. 16. ფ. 101, ცხოველმყოფელი სვეტის სასწაული

სურ. 17. ფ. 106, ტაძრის გეგმაზე
წარწერებით აღნიშნული მოხატულობის
საერთო სქემა – კომპოზიციები და
ცალკეული ფიგურები

გმშ	გელათის მეცნიერებათა აკადემიის შრომები
იეიშ	ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები
ლხ	ლიტერატურა და ხელოვნება
მაცნე, ელს	საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია
მაცნე, იაეხს	საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია
მსკი	მსაღვბები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის
სეა	საქართველოს ეროვნული არქივი
სემ	საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
სინ	საქართველოს ისტორიის ნარკვევები
ქსიემ	ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი
ქწ	ქართული წყაროთმცოდნეობა
ხეც	ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
ძხდ	ძველი ხელოვნება დღეს
BK	<i>Bedi Kartlisa. Revue de Kartvélogie</i>
CRAI	<i>Comptes rendus des séances de l'année de l'Académie des inscriptions et belles-lettres</i>
CSCO	<i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
RBK	<i>Realexikon zur Byzantinischen Kunst</i>
REB	<i>Revue des Études Byzantines</i>
ROC	<i>Revue de l'Orient Chrétien</i>

ВВр	<i>Византийский Временник</i>
ЗВОИРАО	<i>Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического общества</i>
ЗКОИРАО	<i>Записки Классического Отделения Императорского Русского Археологического Общества</i>
ЗКОИРГО	<i>Записки Кавказского Отделения Императорского Русского Географического Общества</i>
ЗИАН	<i>Записки Императорской Академии Наук</i>
ИИАК	<i>Известия Императрической Археологической Комиссии</i>
ИИАН	<i>Известия Императорской Академии Наук</i>
ИКИАИ	<i>Известия Кавказского Историко-Археологического Института</i>
ТГЭ	<i>Труды Государственного Эрмитажа</i>
ХВ	<i>Христианский Восток</i>
ԼՀԳ	<i>Լրաբեր հասարակական գիտությունների</i>
ԲԵՀ	<i>Բանբեր Երեվանի Համալսարանի</i>
ՊԲՀ	<i>Պատմա-բանասիրական Հանդես</i>
ՀՀ	<i>Հայագիտական Հետազոտություններ</i>

- აბდალაძე 1978:** აბდალაძე ა., *სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV საუკუნეების ანდერძების (ჰიშატაკარანების) ცნობები საქართველოს შესახებ* (თბილისი, 1978).
- აბდალაძე 2005:** აბდალაძე ა., *სომხურ ხელნაწერთა X-XIII საუკუნეების ანდერძ-მინაწერების ცნობები საქართველოს შესახებ* (თბილისი, 2005).
- აბულაძე 1953:** აბულაძე ილ. გამომც., *ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი* (თბილისი, 1953).
- აბულაძე 1958:** *ქართული ხელნაწერთა აღწერილობა*, II კოლექცია, ტ. II, შედგენილია და დასაბეჭდად მომზადებული თ. ბრეგაძის, თ. ენუქიძის, ნ. კასრაძის, ელ. მეტრეველის, ლ. ქუთათელაძისა და ქრ. შარაშიძის მიერ, ილ. აბულაძის რედაქციით (თბილისი, 1958).
- აბულაძე 1985:** აბულაძე ი., „სტეფანოს ორბელიანის ისტორიის ერთი ცნობის განმარტების გარშემო“, მიხვეწილია: *შრომები*, IV (1985), 50-63.
- არისტაკეს ლასტივერტცი 1974:** არისტაკეს ლასტივერტცი, *ისტორია*, ქართული თარგმანი გამოკვლევით, კომენტარებითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა (თბილისი, 1974).
- ასწლოვანი მათიანი 1959:** ასწლოვანი მათიანი, *ქართლის ცხოვრება*, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ (თბილისი, 1959), 151-325.
- ბასილი ეზოსმოდვარი 1959:** ბასილი ეზოსმოდვარი, *ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ქართლის ცხოვრება*, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ (თბილისი, 1959), 115-150.
- ბაქრაძე 1880:** ბაქრაძე დ., „ბათუმის მარა; გეოგრაფიული, ისტორიული, ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური მიმოხილვა“, *დროება* №74, 1880, 1-3.
- ბენდიანიშვილი 1970:** ბენდიანიშვილი ალ., რუსეთ-თურქეთის ომი და საქართველო, წიგნში: ირ. ანთელავა რედ., *სინ*, ტ. V (თბილისი, 1970), 439-453.
- ბერძენიშვილი 1955:** *მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, გვიან ფეოდალური ხანა*, ტ. III (აღმშენებლობა, სახელმწიფო ეკონომიკა, ქონება), მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა (თბილისი, 1955).
- ბერძენიშვილი 1997:** ბერძენიშვილი მ., „ანისის ქართული წარწერა. 1218“, *ენციკლოპედია „საქართველო“* (თბილისი, 1997), 161.
- გიორგი კედრენე 1963:** გიორგი კედრენე, *გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტ. V, ტექსტები ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა (თბილისი, 1963) 7-82.
- გრიგოლ ბაკურიანის ძის ტიპიკონი 1963:** გრიგოლ ბაკურიანის ძის ტიპიკონი, *გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტ. V, ტექსტები ქართული თარგმანიტურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა (თბილისი, 1963), 83-301.
- გუილიომ რუბრუკისი 1942:** გუილიომ რუბრუკისი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, თარგმანი ფრანგულიდან გ. ქიქოძისა, *მსკი* 5 (თბილისი, 1942).
- დარჩიაშვილი 2010:** დარჩიაშვილი შ., *ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობის ისტორიიდან* (თბილისი, 2010).

დოლიძე 1970: *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ (თბილისი, 1970).

დოლიძე 1985: *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო სამართლებრივი აქტები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ (თბილისი, 1985).

დონდუა 1969: დონდუა ვ., „К социально-экономической жизни средневековой Грузии по анисской надписи (1218) Епифания“, მისივე წიგნში: *საისტორიო ძეგლები*, ტ. I (თბილისი, 1969), 48-78.

დუმბაძე 1950: დუმბაძე მ., *ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე. ცხოვრება და მოღვაწეობა* (ბათუმი, 1950).

ევლია ჩელები 1971: *ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“*, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, ტ. I (თბილისი, 1971).

ვარდანი 2002: ვარდანი, *მსოფლიო ისტორია*, ძველი სომხურიდან თარგმნეს ნ. შოშიაშვილმა და ე. კვაჭანტირაძემ, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ე. კვაჭანტირაძემ (თბილისი, 2002).

ვახუშტი ბაგრატიონი 1885: ვახუშტი ბაგრატიონი, *საქართველოს ისტორია*, განმარტებული და შევსებული ახლად შექმნილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. მ. ბაქრაძის მიერ, ნაწ. I (თბილისი, 1885).

თაყაიშვილი 1907: თაყაიშვილი ე., *არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი*, ტ. I (ტფილისი, 1907).

თაყაიშვილი 1910: *საქართველოს სიძველენი*, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტ. III (ტფილისი, 1910).

თაყაიშვილი 1913: თაყაიშვილი ე., „მოკლე ცნობები საქართველოს ისტორიიდან“ და შენიშვნები ამ ცნობების შესახებ, *ძველი საქართველო*, ტ. II (1913), 54-66.

თოვმა მეწოფეცი 1987: თოვმა მეწოფეცი, *ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა*, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო კ. კუციამ (თბილისი, 1987).

თურმანიძე 2008: თურმანიძე ო., „რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომი და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაბრუნება“, *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, III (ბათუმი, 2008), 43-55.

იესე ბარათაშვილი 1950: იესე ბარათაშვილის ცხოვრე-

ბა-ანდერძი, ტექსტი გამოსცა შესავალით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ა. იოსელიანმა, *მსკი* 28 (თბილისი, 1950).

იოანე ბაგრატიონი 1986: იოანე ბაგრატიონი 1986, *ქართულ-კახეთის აღწერა*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა (თბილისი, 1986).

იოანე დრასხანაკერტელი 1965: იოანე დრასხანაკერტელი, *სომხეთის ისტორია*, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და საძიებლით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა (თბილისი, 1965).

ისტორიანი და აზმანი 1959: ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, *ქართლის ცხოვრება*, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ (თბილისი, 1959), 1-114.

კალანდია, ასათიანი 2010: კალანდია გ., ასათიანი ქ., „ტიგრან ჰონენცის ტაძრის ქართული წარწერები (ანისის პირველი ექსპედიციის ანგარიში)“, *ლხ* 9 (2010), 53-57.

კალანდია, ასათიანი 2011: კალანდია გ., ასათიანი ქ., „ანისის ნაქალაქარის ქართული წარწერები (I და II სამეცნიერო ექსპედიციის ანგარიშები)“, *ვალერი სილოგავა: მოგონებები, სამეცნიერო სტატიები* (თბილისი, 2011), 85-92.

კაპანაძე 1969: კაპანაძე დ., *ქართული ნუმისმატიკა* (თბილისი, 1969).

კეკელია 2012: კეკელია ვ., „ანისის ტიგრან ჰონენცის ეკლესიის კონფესიონალური კუთვნილების საკითხისათვის“, *ივანე ჯავახიშვილი სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები V* (2012), 101-107.

კუდავა 2016: კუდავა ბ., „ტიგრან ჰონენცის ქართული წარწერა ანისში“, *ძბდ* 7 (2016), 118-131.

ლაშა გიორგის დროინდელი მემბტიანი 1955: ლაშა გიორგის დროინდელი მემბტიანი, *ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ (თბილისი, 1955), 365-371.

ლენტი მროველი 1955: ლენტი მროველი, *ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ (თბილისი, 1955), 3-138.

ლომოური 1938: ლომოური თ., „ფული შოთა რუსთა-

- ველის ეპოქაში“, კრებულში: ი. ჯავახიშვილი რედ., *შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა* (თბილისი, 1938), 283-316.
- მათე ურჭაელი 1966:** დავლიანიძე ლ., „მათე ურჭაელის ცნობები დავით აღმაშენებლის შესახებ“, *საქართველო რუსთაველის ხანაში* (თბილისი, 1966), 242-252.
- მარი 1905:** მარი ნ., „ორი სურათი ანისში, წმ. ნინო და თამარ მეფე“, *ცნობის ფურცელი* N2884 (1905), 3-4.
- მატიანე ქართლისა 1955:** მატიანე ქართლისა, *ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ (თბილისი, 1955), 249-317.
- მხითარ აირივანეცი 1990:** მხითარ აირივანეცი, *ქრონოგრაფიული ისტორია*, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ლ. დავლიანიძემ (თბილისი, 1990).
- მხითარ გოში 1968:** დავლიანიძე ლ., „მხითარ გოშის ‘აღბანეთის ქრონიკა‘“, *ქუ II* (თბილისი, 1968), 27-49.
- ომან ხერხეულიძე 1989:** ომან ხერხეულიძე, *მეფობა ირაკლი მეორისა*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ. მიქიაშვილმა (თბილისი, 1989).
- სილოგავა 1980:** სილოგავა ვ., „სომხეთის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოცემის შესახებ“, *მაგნი, ელს* 2 (1980), 142-181.
- სილოგავა 1997:** სილოგავა ვ., „ანისის ქართული წარწერა, 1218“, ენციკლოპედია „საქართველო“ (თბილისი, 1997), 161.
- სილოგავა 2001:** სილოგავა ვ., „ანისის და ყარსის ქართული ეპიგრაფიკა“, *ახალციხე-ყარსი* (ახალციხე, 2001), 13-49.
- სიმეონ ერევანცი 1997:** გიგაური ლ., *საქართველო სიმეონ ერევანცის „მემუარებში“* (თბილისი, 1997).
- სტეფანე მტბეგარი 1963:** წამებად წმიდისა მოწამისა გობრონისი, რომელი განიყვანეს ყველის ციხით, *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები*, I, დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით (თბილისი, 1963), 172-183.
- სტეფანოს ორბელიანი 1978:** *სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები*, ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა (თბილისი, 1978).
- სტეფანოს ორბელიანი 1985:** იხ. აბულაძე 1985.
- სტეფანოს ტარონეცი 2005:** ცაგარეიშვილი ე., „სტეფანოს ტარონეცის ცნობები საქართველოს შესახებ“, *მრავალთავი XXI* (2005), 273-285.
- სურგულაძე 2015:** სურგულაძე მ., „ოსმალეთის პერიოდის მცხეთის ორი დოკუმენტი“, *მრავალთავი XXIV* (2015), 321-337.
- სურგულაძე, აბაშიძე 2016:** *ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი*, ტ. V, ტომი შეადგინა და ქართული ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა მ. სურგულაძემ, სპარსული ტექსტები მოამზადა თ. აბაშიძემ (თბილისი, 2016).
- სხირტლაძე 2017:** სხირტლაძე ზ., „ანისი XIX საუკუნის მიწურულს: წმ. გრიგოლ განმანათლებლის ეკლესიაში მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურების აღდგენის და მონასტრის დაარსების ცდები. საარქივო მასალები“, *გმაშ III* (2017), 335-400.
- სხირტლაძე 2018:** სხირტლაძე ზ. კათოლიკოს-პატრიარქ ეტიფანეს 1218 წლის დაკარგული წარწერის ახლად მიკვლეული ფრაგმენტები, *ელენე მეტრეველი 100* (თბილისი, 2018), 301-314.
- სხირტლაძე, თემელაშვილი, სმირნოვი 2019:** *მასალები ანისის წმინდა გრიგოლის ეკლესიის მოხატულობის შესწავლისათვის*, გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა სხირტლაძემ, ირაკლი თემელაშვილმა და ნიკოლაი სმირნოვმა (თბილისი, 2019).
- ტაბალუა 1984:** ტაბალუა ი., *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში*, ტ. I (თბილისი, 1984).
- ტრაპაიძე, ჯალაღანია, სხირტლაძე 2016:** ტრაპაიძე ქ., ჯალაღანია თ., სხირტლაძე ზ., „ანისის ქართული სიძველეები დიმიტრი ბაქრაძის საველე დღიურში“, *ჰუმანიტარული კვლევები. წელიწდეული VII* (2016), 323-356.
- ფარსადან გორგიჯანიძე 1926:** კაკაბაძე ს., *ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია* (ტფილისი, 1926).
- ფსევდო-შაპუში 1975:** ცაგარეიშვილი ე., „ანონიმი ისტორიკოსი (ფსევდო-შაპუში) და მისი ‘ისტორია‘“, *მრავალთავი V* (თბილისი, 1975), 147-166.
- ქართული წარწერების კორპუსი 1980:** *ქართული წარწერების კორპუსი*, I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა (თბილისი, 1980).
- ქაჯაია 1992:** ქაჯაია ნ., *ბასილი კესარიელის თხზულებათა ძველი ქართული თარგმანები* (თბილისი, 1992).

- ლეონდი 2012:** იხ. ცაგარეიშვილი 2012.
- ჩელეზი 2016:** ჩელეზი ფ., „ანისის ქართული წარწერები“, *ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის წელიწადული VIII* (2016), 222-228.
- ცაგარეიშვილი 1971:** ცაგარეიშვილი ე. სომხური წყაროები არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, *მრავალთავი I* (თბილისი, 1971), 464-496.
- ცაგარეიშვილი 2012:** ცაგარეიშვილი ე., *საქართველო VII-X საუკუნეების სომხურ საისტორიო წყაროებში* (თბილისი, 2012).
- ცხვილოელი 1900:** ცხვილოელი პ., „ტბეთის საყდრის სახარება, ტყავზე დაწერილი 1162 წ.“, *ივერია №229* (1900), 1-2.
- ცხორება მფეთ-მეფისა დავითისი 1992:** *ცხორება მფეთ-მეფისა დავითისი*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მ. შანიძემ (თბილისი, 1992).
- წამება წმიდისა შუშანიკისი 1978:** იაკობ ცურტაველი, *მარტვილობაი შუშანიკისი*, ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, სტერეოტიპული გამოცემა (თბილისი, 1978).
- ხანთაძე 1955:** ხანთაძე შ., „სახელმწიფო პურის გადასახადი (სურსათი) ქართლ-კახეთში XIX საუკუნის დამდეგს“, *მსკი* 32 (1955), 153-176.
- ჯავახიშვილი 1934:** ჯავახიშვილი ი., *სოციალური ბრძოლის ისტორია საქართველოში IX-XIII საუკუნეებში* (ტფილისი, 1934).
- ჯავახიშვილი 1953:** ჯავახიშვილი ი., *ქართველი ერის ისტორია*, წ. V (თბილისი, 1953).
- ჯავახიშვილი 1966:** ჯავახიშვილი ი., *ქართველი ერის ისტორია*, წ. III (თბილისი, 1966).
- ჯავახიშვილი 1982:** ჯავახიშვილი ი., *სოციალური ბრძოლის ისტორია საქართველოში IX-XIII საუკუნეებში*, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. VI (თბილისი, 1982).
- ჯავახიშვილი 1983:** ჯავახიშვილი ი., *ქართველი ერის ისტორია*, II, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. II (თბილისი, 1983).
- ჯავახიშვილი 1996:** ჯავახიშვილი ი., *ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია*, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. IX (თბილისი, 1996).
- ჯაფარიძე 1995:** ჯაფარიძე გ., *საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII საუკუნის პირველ მესამედში* (თბილისი, 1995).
- ჯოჯუა 2017:** ჯოჯუა თ., „ნაქალაქარ ანისის ახლადგამოვლენილი ქართული და ბერძნული ეპიგრაფიკული ძეგლები (ლაპიდარული და ნაკაწრი წარწერები)“, *იემი XIV-XV* (2016-2017), 266-339.
- ჰამდალლაჰ ყაზვინი 1937:** *ისტახრი, ჰოდუდ ალ-ალემი, ჰამდალლაჰ ყაზვინი*, თარგმანი შენიშვნებითა და საძიებლით ვ. ფუთურიძისა (თბილისი, 1937).
- ჰასან რუმლუ 1966:** *ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ*, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ (თბილისი, 1966).
- ალ-ჰუსეინი 1976:** შენგელია ნ., „სადრ ად-დინ ჰუსეინი ალფ-არსლანის საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ“, *ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან* (თბილისი, 1976), 187-195.
- Amedroz 1908:** Amedroz H. F. ed., *History of Damascus 363-555 a. h. by Ibn-al-Qalânisi from the Bodleian Ms. Hunt. 125 Being a Continuation of the History of Hilal al-Sabi* (Leiden, 1908).
- Anonymi Auctoris ad Annum Christi 1234 Pertinens 1916:** I.-B. Chabot ed., *Anonymi Auctoris ad Annum Christi 1234 Pertinens*, II, *CSCO*, vol. 82: *Scriptores Syri*, t. 37 (Louvain, 1916).
- Bar Hebraeus 1932:** *The Chronography of Gregory Abû'l-Fara, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Hebraeus: Being the First Part of his Political History of the World*, Translated from the Syriac by W. Budge, 2 vols. (London, 1932).
- Basmdjian 1922-1923:** Basmdjian K. J., „Les inscriptions armeniennes d’Ani, de Bagnair et de Marmashen“, *ROC* III (XXIII) (1922-1923) 74-80, 314-344.
- Basmdjian 1924:** Basmdjian K. J., „Les inscriptions armeniennes d’Ani, de Bagnair et de Marmashen“, *ROC* IV (XXIV) (1924), 356-371.
- Basmdjian 1925-1926:** Basmdjian K. J., „Les Inscriptions Armeniennes d’Ani, de Bagnair et de Marmashen“, *ROC* V (XXV) (1925-1926), 156-186, 358-377.
- Brightman 1896:** Brightmann F. E., *Liturgies Eastern and Western. Eastern Liturgies* (Oxford, 1896).
- Brosset 1849:** Brosset M., *Rapports sur un Voyage Archéologique dans la Géorgie et dans l’Arménie, exécutée en 1847-1848*, Première Livraison (St. Petersburg, 1849).
- Brosset 1850:** Brosset M., *Rapports sur un Voyage*

- Archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, exécutée en 1847-1848*, Deuxième Livraison (St. Petersburg, 1850).
- Brosset 1860-1861:** Brosset M., *Les Ruines d'Ani, Capital de l'Arménie. Sous Les Rois Bagratides, aux X-XI s. Histoire et Description*, vol. I-II (St. Petersburg, 1860-1861).
- Brosset 1861:** Brosset M., *Les Ruines d'Ani, Capital de l'Arménie. Sous Les Rois Bagratides, aux X-XI s. Histoire et Description*, Atlas (St. Petersburg, 1861).
- Bryer 1976:** Bryer A., "Some Trapezuntine Monastic Obits (1368-1563)", *REB* 34 (1976), 125-138.
- Bryer, Winfield 1970:** Bryer A., D. Winfield D., "Nineteenth-century monuments in the city and vilayet of Trebizond: Architectural and Historical notes", Part 3, *ΑρχΠοντ* 30 (1970), 228-385.
- Bryer, Winfield 1985:** Bryer A., Winfield D., *The Byzantine Monuments and Topography of Pontos [Dumbarton Oaks Studies: 20]* (Washington, D.C., 1985).
- Çelebi 1898/1899:** Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, II, Tabi': Ahmed Cevdet (Istanbul, 1898-1899).
- Colias 1972:** Colias J., "Les bibliothèques de la région de Trebizonde et leurs manuscrits grecs", *Ecole Pratique des Hautes Études*, IVe Section, Annuaire (Paris, 1972) 809-812.
- De Madariaga 1981:** De Madariaga I., *Russia in the Age of Catherine the Great* (NewHaven, 1981).
- Eastmond 1999:** Eastmond A., "Narratives of the Fall: Structure and Meaning in the Genesis Frieze at Hagia Sofia, Trebizond", *DOP* 53 (1999), 219-236.
- Eastmond 2014:** Eastmond A., "Inscriptions and authority in Ani", in N. Asutay-Effenberger, F. Daim Hrsg., *Der Doppeladler Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert* (Mainz, 2014), 71-84.
- Frary 2015:** Frary L., *Russia and the Making of Modern Greek Identity, 1821-1844* (Oxford, 2015).
- Gautier 1984:** Gautier P., "Le Typicon du sébaste Grégoire Pakurianos", *REB* 42 (1984), 5-145.
- Gökbilgin 1962:** Gökbilgin M. T., "XVI. yüzyıl başlarında Trabzon livasi ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Türk Tarih Kurumu Belleten* 26 (1962), 293-337.
- Ibn al-Athīr 1966:** Ibn al-Athīr, *Al-Kāmil fi'l Ta'rikh*, Ed. by Dar Sader, Dar Beyrouth (Beyrouth, 1966), vols. 10-12.
- Jacob 1964:** Jacob A., "Une version géorgienne inédite de la liturgie de Saint Jean Chrysostome", *Le Museon* LXXVII (1964), 65-119.
- Janin 1975:** Janin R. 1975, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins* (Paris, 1975).
- Kakovkin 1984:** Kakovkin A. 1984, "Il Significato degli affreschi della Chiesa di S. Gregorio di Tigran Honents (1215) ad Ani", *Atti del Terzo Simposio Internazionale di arte Armena* (Venezia, 1984), 341-342.
- Karapetyan, Mahé 2015:** Karapetyan S., Mahé J.-P., "The Horomos Inscriptions", in E. Vardanyan ed., *Horomos Monastery: Art and History* (Paris, 2015), 361-493.
- Khanykof 1849:** Khanykof N., "Excursion a Ani en 1848", in Brosset M., *Rapports sur un Voyage Archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, Première livraison*, Troisième Rapport (St. Petersburg, 1849), 121-152.
- Khanykof 1858-1859:** Khanykof N., "Voyage à Ani, capital de l'Arménie, sous les Bagratides", *Revue Archéologique* vol. 15, No2 (1858-1859), 401-420.
- Khatchatrian 1963:** Khatchatrian A., Ani, *RBK* 2 (Stuttgart, 1963), 158-170.
- Mahé 1980:** Mahé J.-P., "L'étude de P. M. Muradyan sur les inscriptions géorgiennes d'Arménie", *BK* 38 (1980), 295-309.
- Mahé 1999:** Mahe J.-P., "Epigraphic Evidence on the Site of Ani", in *21. Kazi sonuclari toplantisı, 2. cilt, 24-28 Mayıs 1999* (Ankara, 2000), 432-434.
- Mahé 2001:** Mahé J.-P., "Le testament de Tigran Honenc': la fortune d'un marchand arménien d'Ani aux XIIe-XIIIe siècles", *CRAI* 145e année, N. 3 (2001), 1319-1342.
- Marengo 1879:** Marengo C., "Trebizonde", *Mission Catholique* 11 (1879), 326-328.
- Rubruk 1839:** "Itinerarium Willelmi de Rubruk", *Recueil de Voyages et de Mémoires, publié par la Société de Géographie* IV (Paris, 1839), 213-396.
- Peacock 2015:** Peacock A. C. S., "An Interfaith Polemic in Medieval Anatolia: Qādī Burhān al-Dīn al-Anawī on the Armenians and their Heresies", in A. C. S. Peacock, B. De Nicola and S. Nur Yildiz eds., *Islam and Christianity in Medieval Anatolia* (Burlington, Farnham, 2015), 233-261.
- Silogava 1980:** Silogava V., "A propos de l'édition des inscriptions géorgiennes d'Arménie", *BK* 38 (1980), 365-395.
- Skyllitzes 1973:** *Ioannis Scyllitzae Synopsis Historiarum*, Editio princeps. Recensuit Ioannes Thurn (Berolini et

Novi Eboraci, 1973).

Stamatopoulos 2013: Stamatopoulos D., “From the Byzantinism of K. Leont’ev to the Vyzantinism of I. I. Sokolov: the Byzantine Orthodox East as a motif of the Russian Orientalism”, in O. Delouis, A. Couderic et P. Guran eds., *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l’époque modern et contemporaine* (Athènes, 2013), 321-340.

Taq’aishvili 1935-1936: Taq’aishvili E., “L’inscription d’Épiphanie, Catholicos de Géorgie”, *ROC* III serie, t. X (XXX), N1-2 (1935-1936), 216-224.

Tarchnisvili 1956: Tarchnisvili M., ed., *Liturgiae Ibericae Antiquiores*, *CSCO*, vol. 122, Iber. 1 (Louvain, 1956).

Texier 1842: Texier Ch., *Description de l’Arménie, la Perse et la Mésopotamie*, vol. I (Paris, 1842).

Thierry 1984: Thierry N., “The wall painting at Ani”, in P. Cuneo ed., *Ani [Documents of Armenian Architecture: 12]* (Milano, 1984), 68-71.

Thierry N., Thierry J.-M. 1993: Thierry N. et J.-M., *L’église Sainte-Gregoire de Tigran Honenc á Ani (1215)* (Louvain-Paris, 1993).

Uluhogian 1984: Uluhogian G. “The evidence of inscriptions”, in: P. Cuneo ed., *Ani [Documents of Armenian Architecture: 12]* (Milano, 1984), 72-83.

Vardanyan 2015: Vardanyan E. ed., *Horomos Monastery: Art and History [Centre de recherche d’histoire et civilisation de Byzance, Monographies: 50]* (Paris, 2015).

Бакрадзе 1855: Бакрадзе Д., „Месхия или нынешний Ахалкалакский уезд с турецкою Грузиею“, *Кавказ* (1855), №23, 95-96; №24, 99-100; №25, 103-104; №26, 107-108; №27, 111-112.

Бакрадзе 1877: Бакрадзе Д., „Три месяца в Турецкой Грузии Г. Н. Назбека“, *Кавказ*, 1877, №1, 3-4; №3, 3-4; №4, 3; №7, 3; №8, 3; №16, 3; №19, №31, 3; №32, 3; №38, 3; №39, 3.

Бакрадзе 1878: Бакрадзе Д., *Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре* (Санкт-Петербург, 1878).

Бакрадзе 1880а: Бакрадзе Д., „Об археологической поездке, совершенной в 1879 г. по поручению Академией Наук в Чорохский бассейн, Батум, Артвин и Артанудж“, *ЗИАН*, т. 37, кн. 1 (Санкт-Петербург, 1880), 1-4.

Бакрадзе 1880б: Бакрадзе Д., „Заметка о Батумской Области (Доложено общему собранию Историко-фологического Отделения Императорской Академии Наук)“, *ЗКОИРГО* VI, №2 (1880), 153-167.

Бакрадзе 1881: Бакрадзе Д., Историко-этнографический очерк Каррской Области, *ЗКОИРГО* VII, №1 (1881), 192-202.

Бакрадзе 1884: Бакрадзе Д., „О землевладении по турецким законам“, *Юридическое обозрение* №153, 156, 157 (1884).

Бакрадзе 1889: Бакрадзе Д., „Исторический очерк турецкой системы землевладения“, *Приложение к протоколу Кавказского Юридического Общества* №9 (1889), 1-33.

Бартольд 1966: Бартольд В., „Персидская надпись на стене анийской мечети Мануче“, *Сочинения*, т. IV (Москва, 1966), 313-338.

Бартольд 1911: Бартольд В., *Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче [Анийская серия: 5]* (Санкт-Петербург, 1911).

Берже 1866: *Акты собранные Кавказскою археографическою комиссиею*, I, Издан под редакцию Ад. Берже (Тифлис, 1866).

Берже 1868: *Акты собранные Кавказскою археографическою комиссиею*, II, Издан под редакцию Ад. Берже (Тифлис, 1868).

Венедиктов 2008: Венедиктов В., *Этноконфессиональный диалог России и Константинопольского Патриархата во второй половине XIX века*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук (Москва, 2008).

Гамрекели 1980: *Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии. Документы и материалы*, Материал подобрал и подготовил к печати В. Гамрекели, т. I (Тбилиси, 1980).

Гамрекели 1991: *Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии. Документы и материалы*, Материал подобрал и подготовил к печати В. Гамрекели, т. II (Тбилиси, 1991).

Герд 2006: Герд Л., *Константинополь и Петербург: церковная политика России на православном Востоке (1878-1898)* (Москва, 2006).

Герд 2010: Герд Л., *Русский Афон 1878-1914, Очерки церковно-политической истории* (Москва, 2010).

Герд 2016: Герд Л., „Константинопольская патриархия и Русская, церковь перед революцией“, *Государство, Религия, Церковь* 1 (34) (2016), 280-307.

Гордеев 1923: Гордеев Д., „Отчет о поездке в Ахалцихский уезд в 1917 году: Росписи в Ч’уле, Сап’аре и Зарзме“, *ИКИИ* 1 (1923), 1-95.

- Джанполадян 1982:** Джанполадян Р.М., „Сфероконические сосуды из Двина и Ани“, *Археологические памятники Армении*, т. 12, *Средневековые Памятники*, вып. IV (Ереван, 1982).
- Довель, Томес 1971:** Довель Т., Томес Т., „Собрание Н. Я. Марра в фотоархиве Ленинградского отделения института археологии АН СССР“, *ИРЗ* 3 (1971), 289-295.
- Докладные записки 1981а:** „Докладные записки Н.Я. Марра о раскопках в Ани (1892 г.)“, *ИРЗ* 5 (1981), 100-110.
- Докладные записки 1981б:** „Докладные записки Н. Я. Марра о раскопках в Ани (1893 г.)“, *ИРЗ* 6 (1981) 98-114.
- Докладные записки 1981в:** „Докладные записки Н.Я. Марра о раскопках в Ани (1904-1907 гг.)“, *ИРЗ* 9 10 (1981), 100-114.
- Дондуа 1935:** Дондуа В., „К быту и социально-экономической жизни средневековой Грузии по анийской надписи (1218) Епифания“, в сб.: И. Мещанинов ред., *Академия Наук СССР. Академику Н. Я. Марру, XLV* (Москва-Ленинград, 1935), 643-649.
- Дружинина 1955:** Дружинина Е. 1955, *Кючук-Найнарджийский мир 1774 года, его подготовка и заключение* (Москва, 1955).
- Измайлова 1958:** Измайлова Т., „Декоративное убранство двух анийских памятников начала XIII века (церкви Тиграна Оненца и Бахтагеки)“, *ТГЭ II [Труды Отдела Востока Эрмитажа: 5]*, (1958), 159-166.
- Казбек 1875:** Казбек Г., „Три месяца в Турецкой Грузии“, *ЗКОИРГО X*, вып. 1 (Тифлис 1875), 1-140.
- Каковкин 1983:** Каковкин А., „Роспись церкви Григория Тиграна Оненца (1215 г.) в Ани: иконографический состав и идейный замысел“, *ИРЗ* 2 (1983), 106-14.
- Каковкин 1987а:** Каковкин, А., „О датировке росписей храма св. Григория (1215 г.), в Ани, его часовни и притвора“, *ВВр* 48 (1987), 108-15.
- Каковкин 1987б:** Каковкин А., „Страница истории изучения памятников Ани Н. П. Сычевым“, *ИРЗ* 2 (1987), 91-94.
- Каковкин 1989:** Каковкин А., Сцена „Чудесное явление животворящего столба» в росписи храма Григория (1215 г.) в Ани“, *Зограф* 20 (1989), 30-2.
- Каковкин 1991:** Каковкин А., „К вопросу о ктиторском портрете в церкви св. Григория 1215г. в Ани“, *ИРЗ* 1 (1991), 126-133.
- Каптерев 1914:** Каптерев Н., *Характер отношений России к Православному Востоку в XVI и XVII столетиях* (Сергиев Посад, 1914).
- Кызласова 2006:** Кызласова И., *Николай Петрович Сычев (1883-1964) [Отечественная реставрация: personalia, 1]* (Москва, 2006).
- Крачковская, Крачковский 1935:** Крачковская В., Крачковский И., „Из арабской эпиграфики в Ани. Надпись на мечети Манучехра“, в сб.: И. Мещанинов ред., *Академия наук СССР академику Н. Я. Марру, XLV* (Москва-Ленинград, 1935), 671-696.
- Лидов 1991:** Лидов А., „Искусство армян-халкедонитов“, *ИРЗ* 1 (1991), 75-87.
- Лисовой 2006:** Лисовой Н., *Русское духовное и политическое присутствие в Святой Земле и на Ближнем Востоке в XIX – начале XX в.* (Москва, 2006).
- Марр 1893:** Марр Н., „Новые материалы по армянской эпиграфике“, *ЗВОИРАО VIII*, вып. I-II (1893), 69-103.
- Марр 1906:** Марр Н. Я., *Краткий Каталог Анийского Музея [Анийская Серия, 1]* (Санкт-Петербург, 1906).
- Марр 1908:** Марр Н., *Реестр предметов древности (из VI (1907г.) Археологической кампании в Ани) [Анийская Серия, 2]* (Санкт-Петербург, 1908).
- Марр 1910:** Марр Н., „Надпись Епифания, католикоса Грузии (Из раскопок в Ани 1910 г.)“, *ИИАИ* 12 (1910), 1433-1442.
- Марр 1934:** Марр Н., *Ани: Книжная история города и раскопки на месте городища* (Москва-Ленинград, 1934); *გადაბეჭდილია – Марр Н., Ани* (Ереван, 1939).
- Марр 1947:** Марр Н., „Древности Ширана“, *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории Материальной Культуры XIV* (1947), 3-13.
- Миханкова 1935:** Миханкова В. А., *Николай Яковлевич Марр. Очерк его жизни и научной деятельности [Известия Государственной академии истории материальной культуры, 154]* (Москва-Ленинград, 1935).
- Мурадян 1981:** Мурадян П., „К критике и интерпретации грузинской Эпиграфики Армении“, *მაცნე, ელს* 3 (1981), 174-181.
- Мурадян 1985 :** Мурадян П., „Строительство и конфессия церкви Тиграна Оненца по памятникам эпиграфики“, *ИРЗ* 4 (1985), 174-189.
- Мурадян 1987 :** Мурадян П., „Проблема конфессиональной ориентации церкви Оненца“, *Кавказ и Византия* 5 (1987), 36-66.
- Муравьев 1848:** Муравьев А., *Грузия и Армения*, т. II (Санкт-Петербург, 1848).
- Орбели 1910:** Орбели И., *Каталог Анийского Музея Древности [Анийская Серия, 3, вып. I]* (Санкт-Петербург, 1910); *გადაბეჭდილია – Орбели И., Избранные Труды*

Մխիթար Այրիվանեցի 1860: *Մխիթար Այրիվանեցոյ Պատմութիւն Հայոց*, ի լոյս բնծայեաց Մկրտիչ Եմին (Մոսկվա, 1860).

Մխիթար Անեցի 1983: *Մխիթար Անեցի, Մատենանալիկապատմական հանդիսարանաց*, Աշխատասիրութեամբ Ն. Մարգարյանի (Երեւան, 1983).

Մխիթար Գոշ 2010: *Մատենագիրք Հայոց*, XV, Ժ դար Պատմագրութիւն Երկու գրքով, Գիրք Բ (Անթիլիաս-Լիբանան, 2010).

Մուրադյան 1977: Մուրադյան Պ., *Հայաստանի վրացերէն արձանագրութիւնները* (Երեւան, 1977).

Շապուհ Բագրատունի 1921: *Պատմութիւն Շապուհի Բագրատունիոյ*, ի լոյս ածին Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Մեսրոպ Եպիսկոպոս (Էջմիածին, 1921).

Չալալեանց 1858: Չալալեանց Ս., *Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան*, մասն Բ (Տիփլիս, 1858).

Պատմութիւն Վրաց 1953: յո. Երկրագիտ 1953.

Սամուէլ Անեցի եւ շարունակողներ 2014: *Ժամանակագրութիւն*, Ադամից մինչեւ 1776, Աշխատասիրութեամբ Կ. Մաթեվոսյանի (Երեւան, 2014).

Սարգիսեան 1864: Սարգիսեան Ն., *Տեղագրութիւն ի*

Փոքր եւ ի Մեծ Հայ (Վենետիկ, 1864).

Սիմէոն Կաթողիկոս 1894: Սիմէոն Կաթողիկոսի Հիշատակարանը, Կենսագրութեամբ եւ յանդիմանումով ու ծանօթիւններով, *Դիվան Հայոց պատմութեան*, Գ, Հրատարակեց Գիտ Քահանայ Աղանեանց (Տիփլիս, 1894).

Ստեփանոս Տարունեցի Ասողիկ 2010: Ստեփանոսի Տարունեցոյ Պատմութիւն բանի ի պատմագրական Տաղից, *Մատենագիրք Հայոց*, XV, Ժ դար Պատմագրութիւն Երկու գրքով, Գիրք Բ (Անթիլիաս-Լիբանան, 2010), 619-829.

Ստեփանոս Օրբէլեան 1859: *Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփանոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Միւնեաց ... ի գործատան Կ. Վ. Շահնագարեանց*, I-II (Փարիզ, 1859).

Վարդան Արեւելցի 1862: *Հասարակ պատմութեան Վարդանայ վարդապետի* (Վենետիկ, 1862).

Վկայաբանութիւն Սոբոյն Շուշանկան 1978: յո. Գր-մեծագ Գրմուկեան Մշմանոցի 1978.

Օրբելի 1966: *Դիվան հայ վիճագրութեան*, I, Անի քաղաք, Կազմեց Ն. Օրբելի (Երեւան, 1966).

ფოტოების წყაროები

თავი II

ლაპიდარული ნარჩენები

ქართული წარწერები

ზაზა სხირტლაძე - სურ. 3, 4, 6, 8; ნელი ჩაკვეტაძე - სურ. 22, 24, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37; ჯიმშერ ჩხვიმიანი - სურ. 39 და 40; საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა - სურ. 13, 17, 19, 21; ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი - სურ. 11, 12, 14-16

სომხური წარწერები

ნელი ჩაკვეტაძე - სურ. 1, 3, 5-7, 9, 12, 13, 19, 20

ფრესკული ნარჩენები

ნელი ჩაკვეტაძე - წარწერები 7-9, 27 და 29, 30, 36-114, 117, 123-137, 139-156
რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი - წარწერები 2-3, 4-5, 14-15, 17, 19 და 21, 25-26, 31-32, 34-35, 116, 118-120, 138

თავი III

ყარსის მუზეუმის ქართული მონეტები

ჯიმშერ ჩხვიმიანი - მონეტები 1-72

რელიეფი ქართული ნარჩენით ყარსის მუზეუმიდან

ჯიმშერ ჩხვიმიანი - სურ. 1 და 2

საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული არქეოლოგიური მასალა ანისიდან

ჯიმშერ ჩხვიმიანი - 1-6

თავი IV

ანისის ქართული სიძველეები დიმიტრი ბაქრაძის სავაზე დღიურში

ზაზა სხირტლაძე - სურ. 1; ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი - სურ. 2, 3

Экскурсия в Ани

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა - სურ. 1-5, 9-13; რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი - სურ. 6-8

**ანისი XIX საუკუნის მიწურულს: წმ. გრიგოლის ეკლესიაში
მართლმადიდებლური ღმრთისმსახურების აღდგენის და მონასტრის
დაარსების ცდები**

ნელი ჩაკვეტაძე - სურ. 2, 12, 15, 16; ზაზა სხირტლაძის ფოტოკოლექცია - სურ.
11; საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის
ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა - 1; საქართველოს ეროვნული არქივი - სურ. 5-8,
9-10, 13-14, 17-18

**ანისის წმ. გრიგოლის ეკლესია: ნიჰოლავი სიროვის საგვლე დღიურები
და მოხსენება**

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის
ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი - სურ. 1-4

საგვლე დღიური

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური
კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი - სურ. 1-79

მოხსენება

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური
კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი - ფ. 84r

**დიმიტრი გორდემავის სამეცნიერო მასალები ანისის წმ. გრიგოლის
ეკლესიის მოხატულობის შესახებ**

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის
ხელოვნების მუზეუმის არქივი - სურ. 1-17

ტიტულები და კონტრტიტულები

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა ამირანაშვილის სახელობის
ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა. დ. ერმაკოვის ფოტოკოლექცია - გვ. 2;
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი - გვ. 4; საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შალვა
ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმის ფოტოთეკა. ალ. როინაშვილის
ფოტოკოლექცია - გვ. 128; რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სანკტ-პეტერბურგის
მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოტოარქივი - გვ. 310, 312, 360,
366, 436, 522; ნელი ჩაკვეტაძე - გვ. 106; გიორგი ბაგრატიონი - გვ. 354; ვლადიმერ
კეკელიას კოლექციიდან - გვ. 368; ჯიმშერ ჩხვიმიანი - გვ. 394

საქართველოს
ეროვნული მუზეუმი

თსუ გამომცემლობის რედაქტორი
მარიაკა ერქომაიშვილი

დაიბეჭდა სტამბა „სეზანში“

CEZANNE
PRINTING HOUSE

ბიზნის მესამე ტომში გაერთიანებული მასალა – თავად პირველწყაროები – მოგვითხრობს იმ მრავალმხრივ პოლიტიკურ, აღმსარებლობით, სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობებზე, რომლებიც ანის-შირაკს საქართველოსთან მრავალი ასწლეულის განმავლობაში აკავშირებდა. ეს მასალა აერთიანებს ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებს, ლაპიდარულ და ფრესკულ წარწერებს, ყარსისა და თბილისის მუზეუმებში დაცულ სიძველეებს – ნუმისმატიკას, ქანდაკებას, არქეოლოგიურ მონაპოვარს, დასასრულ, დოკუმენტებს თბილისისა და სანკტ-პეტერბურგის არქივებიდან, სახელდობრ საექსპედიციო ჩანაწერებს, საეკლესიო მმართველობასთან დაკავშირებულ ოფიციალურ მიმოწერას.

წარმოდგენილი მასალა შეძლებისდაგვარად სრულადაა დოკუმენტირებული – მას ერთვის როგორც ფოტოები, ისე გრაფიკული მონახაზები.

ISBN 978-9941-13-935-2

9 789941 139352

